ARNOLD
TOYNBEE

TARİH BİLİNCİ

BATEŞ YAYINLARI

ARNOLD TOYNBEE

BİLİNCİ

(A STUDY OF HISTORY)

II.CİLT

Yazar ve Jane Caplan tarafından gözden geçirilmiş ve kısaltılmış yeni baskı, 90'ı renkli 507 resim 23 harita ve şema

Harp Akademileri
KÜTÜPHANESİ
K.No 29157

Istanbul 1978

Bateş Yayınları

Harp Akademileri
KÜTÜPHANESİ
K. No

GURUR VE SAYGINLIK

200, 201 Yukarıda: Kartal. Roma imparatorluk kudretinin, sonradan başka imparatorlukların da taklit ettiği simgesi. Aşağıda: İmparatorluk kültü: İmparator, bir zafer sahnesi ile tanrı oluyor.

32 Evrensel devletler: Araç mı, Amaç mı?

Bu kitabın başlangıç noktası, kendi zaman ve mekân sınırları içinde, kendi dışlarındaki tarihi olaylarla bağlantı kurmaksızın, kendi başlarına anlaşılabilir olacak tarihi inceleme alanları aramaktı; ilk araştırmalarımızın sonucunda, uygarlıklar diye anılan toplum türünün bu özellikte, kendi başına bir birim örneği olduğu vargısına ulaştık. Şu âna kadar, bu ayrı ayrı birimlerin karşılaştırmalı incelemesiyle, insan tarihinin süreçlerini anlamak, haritasını çizmek için ihtiyaç duyduğumuz perspektifi kazanabileceğimiz varsayımıyla hareket ederek araştırmalarımızı sürdürdük. Ne var ki, bunu yaparken kendi seçtiğimiz metodolojinin kendi içinde yatan birtakım sınırlılıkların belirtileriyle de karşılaştık, örneğin, iki uygarlık arasında "akrabalık" deyimiyle betimlediğimiz yakın bağıntıyı gördüğümüzde, [2] ya da, çözülen bir uygarlıkta toplumu meydana getiren sınıfların başka çağdaş topluluklarda yaşayan yabancı ögelerle toplumsal ve politik birlikler içine girdiğini gördüğümüzde. [3] Onların bu dışa açıklığı ürünleri olan kurumlarında da görülür. Bazı evrensel devletler yabancı imparatorluk kurucularının elinden çıkmıştır, bazı yüksek dinler yabancı esinlendiriciler tarafından canlandırılmıştır; bazı barbar savaş-çeteleri de yabancı bir kültürün temel ilkelerini özümlemişlerdir.

Evrensel devletler, evrensel dinler ve kahramanlık çağları böylece çağdaş olan veya olmayan bütün uygarlıkları birbirlerine bağlar; bunun böyle olması da, bu tarihi olayları şimdiye kadar yaptığımız gibi sadece çözülen uygarlıkların yan-sonucu olarak ele alıp yalnız uygarlıkların kendilerini tarihi incelemenin açıklanması gereken konuları olduğunu kabul etmenin ne dereceye kadar haklı gösterilebilir bir tutum olduğu sorusunu içerisinde gerçekten anlaşılır bir şekilde incelenemiyorsa, o zaman kurumların kendilerini olduğu gibi uygarlıkları da kucaklayan daha geniş bir bütünün parçaları olmalarıdır.

Araştırmamıza, evrensel devletlerin bağımsız olarak anlaşılır inceleme alanları olma iddialarının haklılık derecesini inceleyerek başlayabiliriz. Bu devletlere taktığımız isim onların bu iddialarının geçerli olabileceğini gösteriyor, çünkü evrensellik kendi "dışında" herhangi bir şey kavramını ortadan kaldırır. Nesnel bir açıdan baktığımızda hiçbir evrensel devlet kürenin bütün yüzeyine yayılmak anlamında gerçekten evrensel olmamıştır, ama, önemi olan bir öznel anlamda bu devletler gerçekten evrensel olabilmişlerdir, çünkü kendi rejimleri altında yaşayan insanlara dünya çapında gibi görünmüş, bu duyguyu verebilmişlerdir. Romalılar ve Çinliler, daha önce görmüş olduğumuz gibi, [4] imparatorluklarının, yeryüzünde önemi olan bütün halkları kapsadığına inanmışlardır; Doğu Roma İmparator-

luğu'nun da, bunlarla ve başka imparatorluklarla ortak yanı bütün dünya üzerinde kavramsal bir egemenlik iddiasında olmasıydı.[5] Bu öznel evrensellik inancı her zaman için bir yanılsama olagelmiştir; ama, sırf bu nedenden dolayı, ne bu inanca sahip insanların gözündeki öznel gerçekliklerini, ne de böyle bir yanılsamanın bile uyandırabileceği önemli etkilerin potansiyelini inkâr edebiliriz. İleride göreceğimiz gibi bazı imparatorluklar bunun bir yanılsama olduğunu anlamış ve gerçekleşmemiş, gerçek-dışı bir evrensel egemenliğe hak talep etmekten bilinçli olarak kaçınmışlardır; yalnız, bu gibi imparatorlukların azınlıkta kaldığı görülüyor. Ayrıca, bu evrensellik yanılsamasının, evrensel devletlerin halklarının hayallerini tutsak eden çeşitli gerçek-dışı varlıklardan sadece bir tanesi olduğunu da göreceğiz. Bu gibi öznel inançları sınamak için evrensel devletlerin, coğrafi genişlikleri sorunundan ayrı olarak, kendi kendilerinin amacı mı olduklarını, yoksa kendi ötelerinde, kendilerinden daha derin bir şeye varmak için birer araç mı olduklarını sorabiliriz.

Gene de hatırlayalım ki evrensel devletler olumsuz kuruluşlardır. Bir kere, uygarlıkların çöküşünden önce değil, sonra doğarlar ve çöken uygarlığa politik birlik getirirler. Yaz değil, pastırma yazı gibidirler, sonbaharı gizler, kışın haberini verirler. İkincisi, egemen azınlıkların ürünüdürler: yani, bir zamanlar yaratıcı olan, ama yaratıcı güçlerini kaybeden egemen azınlıkların. Gelgelelim, bir belirsizlik vardır evrensel devletlerde, çünkü bir yandan toplumsal çözülmenin belirtileri oldukları halde, bir yandan da bu çözülmeyi durdurmaya çalışır ve ona kafa tutarlar. Evrensel devletlerin tarihi bize bu kuruluşların her türlü elverişsizliğe karşın neredeyse şeytanca bir yaşama tutkusuna sahip olduklarını, ayrıca yurttaşlarının da, kurumun ölümsüzlüğünü yalnız istemekle kalmayıp buna ayna zamanda hırsla inandıklarını gösteriyor. Ama dışarıdan bakan gözlemciler evrensel devletlerin bir politik birlik sınıfı olarak toplumsal yıkılış sürecinin yan-sonuçları olduklarını ve böylece doğuşlarının özelliği gereği zorunlukla yaratıcılıktan uzak ve geçici olduklarını kolayca görür. Böyle bir açıdan bakıldığında, evrensel devletin ölümsüzlüğüne inanç, bir dünya kurumunu Adanmış Topraklar, *Civitas Dei* (Tanrı'nın yurdu) sayan hayret edilecek bir sanrıdır; öte yandan, bu yanılsamanın hem çok yaygın, hem de uzun-ömürlü olduğu da şüphe götürmez.

Roma İmparatorluğunun uyrukları tarafından tanrısallaştırılması —Helen evrensel devletiydi bu— ünlü bir örnektir ve İmparatorluğun kuruluş anından çözülüşünün arefesine kadar bu kesin inancın ayakta kaldığını görebiliyoruz. Tibullus (tahminen İ.Ö. 54-18) "ebedi Kent'in surları" (6) üstüne şiir yazıyor, Vergilius'un (İ.Ö. 70-19) Iupiter'i ise Aeneas'ın soyundan çıkacak gelecekteki Roma büyükleri için şöyle diyor: "Bunlara ne zaman, ne de mekânda sınır koymuyorum; onlara sonu olmayan bir imparatorluk verdim." [7] Asker-tarihçi Velleius da, Augustus'un Tiberius'u ivlât edinmesini anlatırken aynı bekleyişi, tanrısal bir ferman değil de, insani bir umut biçiminde dile getiriyor: "Roma İmparatorluğu'nun sürekli güvenliği ve ebediyeti umudu..." [8] Bir tarihçi-propagandacının bu kadar mütevazi konuşması belki beklenemezdi, onun için Livius (İ.Ö. 59 — İ.S. 17) Tibullus'un güveniyle yazıyor: "ebediyen kalmak üzere kurulan şehir"; [9] "tanrılar katında ebediyen kalmak üzere kurulan... şehir". [10]

İ.S. 14'te Augustus'un ölümüyle İ.S. 138'de Pius'un tahta çıkışı arasında geçen yüz yılı aşkın süre içinde, vaktinden önce kişisel bir ölümle yaptıklarının cezasını ödeyen iki kötü imparator da Roma'nın ve Roma İmparatorluğu'nun ebediyeti kavramına bel bağlamışlardı. Neron, İmparatorluğun ebediyetine adanmış ve İmparatorun özel buyruğuyla 'en büyük' adı verilmiş" [11] oyunları başlattı. *Acta Fratrum Arvalium*'da da şu kayıtları okuruz: "İmparatorluğun ebediyeti için sunulan adaklar: bir inek" [12] İ.S. 86, 87, 90 yıllarında "İmparator Domitianus'un bu adakları adamış olması sayesinde genişlettiği İmparatorluğun ebediyetinin korunması için sunulan şükran adakları..."[13]

Antoninus'lar çağında Yunanlı bir edebiyatçının Augustus'un inancını daha ince bir dua biçiminde dile getirdiğini görüyoruz; bir pastırma yazı yaşadığının ve geçici bir ekim ayının sürekli bir hazirana dönüşmesi için yakardığının hiç farkında değildi.

Bütün tanrılara ve tanrıların çocuklarına seslenelim ve onlardan bu İmparatorluğa ve bu kente sonu olmayan hayat ve refah bağışlamalarını dileyelim. Külçeler su üstünde yüzmeyi öğreninceye kadar ve ağaçlar ilkbaharda çiçek açmayı unutuncaya kadar yaşasın bu İmparatorluk ve bu kent. Ve yüce yargıç ve onun evlâtları da uzun ömürlü olsun. Daha nice yıllar bizimle kalsınlar ve bütün uyruklarına mutluluk dağıtma işini sürdürsünler. [14]

Bundan sonra, kış kendini hissettirmeye başlayınca, kurbanlar daha önce tahmin edemedikleri ve kabul etme cesaretini de gösteremedikleri bu mevsim değişikliğine başkaldırırlar, sonu gelmez bir yaz ortası gününde yaşama ayrıcalığına sahip olduklarını iddia eder dururlar. Severus Çağında ve bunu izleyen daha karanlık dönemde imparatorların resmi sonsuzluklarıyla aslında alınyazıları olan geçicilik arasındaki karşıtlık güçlü ve acılı bir iz bırakır. Alarik Roma'yı zaptedip yağmalattırdıktan sonra İmparatorluğun ölümlü olduğu gerçeği artık iyice ortaya çıkmıştır, ama eldeğmezliği uçup gitmiş imparatorluk başkentinden kendi savaşlarla yanıp yıkılmış yerli yurduna dönen Galyalı şairin tiz sesi gene de bu yıkıcı darbenin yankıları arasından kendini işittirir.

Roma, saçlarını çevreleyen defne çelengini kaldır ve kutsal başının kıvrılığını yeniden gençlik dolu buklelere dönüştür... Alev alev yıldızlar batarak doğuşlarını tazelerler. Ayın kararması, yeniden aydınlanmak içindir. Brennus'un Allia'daki zaferi cezasını ortadan kaldırmadı. Samnite, barış için getirdiği zalim koşullara uyarak kefaretini ödedi. Pyrrhus'un elinde nice felâkete katlandıktan sonra bu fatihini de kovdun sen. Anibal, başarılarının yasını tutarak geçirdi son yıllarını. Toprağın altına sokulamayan bedenler dirençsiz bir atılımla yeniden doğarlar, derinliklerden sıçradıkları için daha da yükseklere erişirler. Bir meşaleyi eğerseniz alevi güçlenir; batarsanız, çok daha yücelere de çıkarsınız. Roma aeon'larının (evren çağları) yaşaması için yasalar çıkarın, yalnız sen, Roma, Kader'lerin korkunç asalarından korkmadan yaşayabilirsin... Seni sevgilin gibi bekleyen yılları yaşayacaksın, dünya durdukça ve gökyüzü yıldızları taşıdıkça sürecektir bu çağlar. Başka imparatorlukları yıkan darbeler seni yeniden hayata kavuşturacak. Dirilişin reçetesi güçlüklere göğüs gererek yaşayabilmektir. Onun için, savaşa! Sonunda dinsiz kabile senin âyininde kurban edeceğin adak olsun. Gotlar titremeli ve dinsiz boyunlarını eğmelidirler. Senin egemenliğin barışına kavuşunca zengin gelirler akmalıdır. Barbarların ganimetleri senin yüce pelerininin kıvrımlarını doldurmalıdır. Sonsuza dek, Ren senin için çift sürmeli, Nil senin için taşmalıdır. Verimli küre seni beslemeli, sana süt vermelidir. (15)

Roma'nın büyüleyici gücünün belki de en garip kanıtı, Aziz Jerome'un Kudüs'deki uzak sığınağında şehrin düşüşü haberini aldığı zaman geçirdiği şoku hikâye edişidir.

Bu "teolojik savaş" Kudüs'te sürdürülürken Batı'dan korkunç haberler geldi. Roma'nın nasıl kuşatıldığını, kentlilerin nasıl fidye ödeyerek canlarını kurtardıklarını, sonra da, böyle maldan mülkten çıkmış durumdayken, nasıl yeniden saldırıya uğradıklarını ve mallarından olduktan sonra bir de canlarından olduklarını öğrendik. Haberi alınca dilim tutuldu, hıçkırıklar, söylemeye çalıştığım kelimeleri boğdu. Zaptedilmişti: bir zamanlar bütün dünyayı tutsak eden o Kent. (16)

Aziz, umudunu herhangi bir dünyevi politik birliğe değil, Tanrı'nın ortak ülkesine bağlamış (ya da bağladığını söyleyen) bir Kilisenin hizmetindeydi; ama bu dünyevi haber Jerome'u öylesine etkiledi ki teolojik tartışmasını ve İncil yorumunu ertelemek zorunda kaldı.

İ.S. 1258'de Abbasi Halifeliğinin başkenti düşünce Arap Dünyası da buna benzer bir sarsıntı geçirmişti. Bu ola-

KUDRETİN GÖLGELERİ

202 Moğollar, Abbasi Halifeliği'nin başkenti olan Bağdad'ı kuşatıyorlar. Şehir 1258'de düşene kadar Bağdat Halifeleri gerçek güçlerinin büyük kısmını kaybetmişlerdi, ama İslâm Dünyasındaki simgesel saygınlıkları hâlâ çok büyüktü.

yın yarattığı şiddetli psikolojik sonuç belki Roma'da olandan da daha şaşırtıcıdır, çünkü Moğol Hanı Hülagü Bağdad'ı yağmalayıp Abbasi Halifeliği'nin can çekişme acılarının dindirdiğinde bu devlet eski dominyonlarının büyük kısmında artık sadece lafta kalan bir egemenliğe sahipti.

Bir egemen azınlığın can çekişen evrensel devleti kendi son başarıları ve son umutları olarak görmeleri, dolayısıyla bir gölgeyi, biraz da bilerek, asıl cisim yerine koymaları anlaşılabilir bir şeydir; ama evrensel devletin kuruluşuna pek az emeği geçen iç ve dış proletaryaların da saygıyla bağlanmaları kurumun çekim gücünün olağanüstü bir kanıtıdır. Evrensel bir devletin egemen yetkisinin gerek meşru temsilcileri, gerekse dışarıdan gelip buna el koyan yabancı zorbalar, bu yetkinin kendilerine ait olduğuna dair ister sahici, isterse düzmece bir hak iddia ederek, adı kalmış imparatorluklarında gerçek iktidarı kaybettikten çok sonraları bile meşruiyetin temsilcisi olarak önemli bir statüye sahip olurlar. Bu anlaşılmaz politik metanın değeri çoğu zaman o kadar yüksektir ki bir imparatorluk bölgesini zaptetmiş bir barbar fatihin bu ödülü zorla kazanmak ve sırf kol kuvvetiyle elinde bulundurmakla övündüğünü hemen hemen hiç görmeyiz. Şüphesiz böyle bir tutuma giren barbar fatih örnekleri de olmuştur: Roma Afrikasına sahip çıkan Ari Vandallar, Abbasi Afrika'sının ve Mısır'ın Şi'i Kutama Berber fatihleri gibi; ama bunların ikisi de cezalarını yok edilerek ödediler. Buna karşılık Ari Ostrogotların Amalung liderleri ve Şi'i Deylamilerin Büveyhi liderleri zaptettikleri yerleri, teoride, Konstantinopolis İmparatorluğu'nun ya da Bağdad'daki Halifeliğin vekili olarak yönettiklerini söyleyecek kadar akıllı davranmışlardı. Bu Ayanilerle Büveyhiler de dinlerinin sapkınlığı yüzünden devrildiler ve yerlerini, politik meşruiyetlerinin yanı sıra dini bakımdan ortodoks olmaya da özel dikkat gösteren başka barbarlar aldı. Ta onüçüncü yüzyılın sonunda bile Delhi'deki "köle krallar" her saltanat değişiminde yetkilerini Abbasi Halifeliğinden geldiğini tekrarlayarak meşrulaştırıyorlardı.

Osmanlı, Mançu ve Moğul İmparatorluklarında da gerçek iktidara dayanmayan aynı etki kullanımı görülür. Mançular Çin'in evrensel devletini diriltirken, vaktiyle Çin'le çevresindeki bağımlı devletlerde olduğu gibi, Göksel İmparatorluğun diplomatik ilişki kurduğu bütün devletlerin de aynı meşruiyet kaynağından böyle bir ünvanı kazandıklarına inanır gibi bir tavır içindeydiler. İ.S. 1768-74 arasındaki Türk-Rus Savaşının acı sonuçlarından ve 1839-40 arasında Mehmet Ali ile girişilen kuvvet denemesinin onur kırıcı bitiminden sonra çökmeye başlayan Osmanlı İmparatorluğunda, Mısır, Suriye ve Balkanlar'da kendilerine küçük devletler ayırmaya çalışan savaş beyleri titizlikle Padişah adına davrandıklarını söylüyor, oysa gerçekte Padişah'ın iktidarını gasbediyorlardı.

Bu iki İmparatorluğun, yıkılışları sırasında bile, karşısına çıkanları bile ancak kendisine hizmet ettiği zaman

203 Bir Hintli maharananın Durbar'ı bir İngiliz ressamı tarafından Hint hükümetinde, uyrukların imparator, ya da prense biçimsel bir hizmet davranışı gösterdiği "durbar" ya da halkın huzura kabulü, çok ciddi bir törendi. Hindistan'ın egemenliği İngilizler'e geçtikten sonra bile hem durbarın, hem de etek öpmenin ayin havası devam etti.

meşru kılma yetkisi tekelini ellerinde tutabilmeleri, Moğal İmparatorluğunun aynı diplomatik-psikolojik zorlamayı yerine getiriş biçimi kadar parlak değildi. Eski Moğal İmparatorluğu ne Osmanlı, ne de Mançu İmparatorluklarının düşmediği bir iktidarsızlık düzeyine düşmüştü, ama bu durumda bile, insafına kaldığı yabancı Güçlere eski İmparatorluğun gölgesinin bu yetkisini kabul ettiriyordu. İ.S. 1707'de büyük İmparator Evrengzib'in ölümünden yarım yüzyıl sonra, Hindistan yarımadasının büyük kısmına egemen olan imparatorluk birkaç bin kilometre karelik bir toprak parçasına inmiş, bu tarihten yüzyıl sonra da egemenlik alanı Delhi'deki Kızıl Kale'nin duvarları içerisinde hapsolmuştu. Ne var ki, 1857'de —yani İmparatorluğun kesin bir şekilde çözülmesinden 150 yıl sonra— Britanya'nın Doğu Hindistan Şirketi ordusundaki sepoyların ayaklanmasıyla, bir zamanlar Ekber ve Evrengzib'in oturduğu tahtı işgal eden kukla İmparator atalarının imparatorluğunun meşru ünvanını tamamen fantastik bir şekilde hayal ederken, böylece bu hayalleri gerçekleştirme imkânını da gördü. İsyancılar, Britanyalı işverenlerinin haksız yönetimine karşı silah zoruyla bir karşıracalık kurmak istiyorlardı, onun için İmparator'un adına ihtilâlci bir hükümet kurdular; artık iktidarsızlaşmış Büyük Moğol'un prestijini kendi amaçları için kullanırken, Hindistan kamuoyunun, Britanya'nın da vaktiyle hesaba katmak gereğini duyduğu değişmez özelliğini değerlendirmiş oluyorlardı.

Britanya'nın Doğu Hindistan Şirketi de, 1764 ve 1765'de, İmparatorluğun Bihar ve Bengal bölgelerinde yötimi yürütmek ve gelirleri toplamak için İmparator'un resmi onayını alırken bu zorunluktan yola çıkmıştı. Britanyalıların daha sonraki deneyleri de, bu önemsiz Moğol İmparatorluğu iktidarı kalıntısının kolay kolay görmezlikten gelinemeyecek ciddi bir ağırlığa sahip olduğunu doğrulamıştı. Daha 1773'de İngilizler Moğol İmparatorluğunun Bihar ve Bengal üzerinde egemenliğini tanımama kararı almışlardı, ama 1811'de İmparator'un kendisinden nicedir ayrılmış bu bölgeler üzerinde egemenlik hakkı iddia etmesiyle karşılaştılar ve bu talepleri ezmek onlar için pek o kadar kolay olmadı. Britanya ordusunun 1803'de Delhi'yi işgal etmesiyle 1858'de Hindistan ayaklanmasının bastırılması arasında geçen elli beş yıl boyunca da, İmparator'un Delhi'de, Kızıl Kale duvarları içindeki son müstahkem yerinde, İmparator'un Doğu Hindistan Şirketi'nin efendisi mi, yoksa kiracısı mı olduğu sorunu tartışıldı durdu. Britanya Doğu Hindistan Şirketi 1811'de kamuya yayınladığı bir bildiriyle "Hintli uyruklarımızın uyruğumuz olmalarını kanıtlamak için Delhi Kralından ek bir ünvan almanın gereksiz" olduğunu açıklamıştı, ama Britanyalı yönetici İmparator'un durbar'ına gittiğinde bir uyruğun bağlılık sunma töreninin gereklerini yerine getirdikçe bildirideki sözler Hintli halk için pek fazla anlam taşıyamazdı. 1857 Ayaklanması Hintlilerin bu simgesel davranışa ne kadar önem verdiklerini gözle görülür şekilde ispatladı.

Evrensel devletlerin ölümsüzlüğü inancının ne kadar inatçı olduğunu kanıtlayan olaylardan biri de bunların ölüp ölümlü olduklarını böylece ispatlamalarından sonra, paradoksal bir şekilde, ruhlarının çağırılmasıdır. Bağdad'daki Abbasi Halifeliği Kahire'deki Abbasi Halifeliğinde, Roma İmparatorluğu hem Batı'daki Kutsal Roma İmparatorluğunda, hem de Doğu Roma Ortodoks Hıristiyan İmparatorluğunda bu şekilde diriltilmişti, Çin toplumunda da Çin ve Han hanedanları Sui ve T'ang İmparatorluklarında yeniden canlandırıldı. Bu hayaletlerin her biri, bir meşruiyet kaynağı olarak, asıllarının bir zaman sahip olduğu statüyü bir kere daha yaşadılar.

Memlukler İ.S. 1261'de Kahire'de çarçabuk bir sığıntı Abbasi halifesi buldular, çünkü kendileri de Eyyubi mirasını zorla gaspetmişlerdi ve bundan böyle saltanatı köleden köleye devretmek sorunuyla karşı karşıya oldukları için Delhi'deki çağdaşları ve benzerleri "Köle Krallar" gibi onların da acele olarak kendi meşruiyetlerini sağlamaları gerekiyordu. Görünüşe bakılırsa Memluk Sultanları da, uyrukları da, kukla Abbasi halifelerini başından sonuna kadar küçümsediler, ama Hindistan'ın uzak köşelerinde hüküm süren Müslüman yöneticiler Kahire'deki Abbasi Halifelerine atalarının son Bağdadi Abbasi Halifesi Mustasım gösterdiği saygıyı göstermekte devam ettiler. Babasını öldürüp yerine geçen zorba Muhammed bin Taglak (saltanatı: İ.S. 1324-51) kadar, onun gibi rejimine dışarıdan fetva almak zorunda olmayan vârisi değerli yönetici Firuz Şah da (saltanatı: 1351-88) Kahire'deki günün Halifesinden bir tasdikname edinmek gereğini duydu. Timurleng'in veraseti üzerine girişilen kavgalar sırasında Timur'un torunu Pir Muhammed'in de aynı manevrayı düşünmüş olduğu anlaşılıyor; Osmanlı Padişahı I. Beyazid (saltanatı: 1389—1402) 1394'de Kahire'de Halifelik makamında bulunan Abbasi'den Sultan ünvanını alabilmek için resmen başvurmuştu. Ama, Bayezid'in torunlarından I. Selim (saltanatı: 1512-20) böyle bir meşruiyete ihtiyaç duymadı ve yenip idam ettirdiği son Memluk Sultanının son kuklasının taşıdığı ünvanı kendi üstüne aldı, ama buna hiç önem vermedi ve kullanmadı. Yeni doğan İslâm Dünyasının kendi gücüne dayanarak yönetici olan yeni kuşağı Mekke'deki Kutsal Aile'den çok Göçebe savaş beyi Cengiz Han'la akraba olmaya önem veriyordu; bu koşullarda Kahire'deki Abbasi Halifeliğinin çekiciliği kalmadı; "Halife" ünvanı özel olarak evrensel egemenlik anlamını kaybetti, herhangi bir yöneticiye verilen kibar bir saygı ifadesi haline geldi. Son Kahire'li Abbasi'nin 1543'te yalnızlık içinde ölüp gitmesinden sonra Halifelik tarihinin de artık son bulması beklenebilirdi. Ama, hikâyenin sonu hiç de böyle olmadı. Osmanlılar yaklaşık olarak dört yüzyıla yakın süreyle Halifelik konusunu hiç düşünmedikleri halde, yıkılış günlerinde, uzun süredir küçümsedikleri bu kurumun aslında sandık-

meşru kılma yetkisi tekelini ellerinde tutabilmeleri, Moğal İmparatorluğunun aynı diplomatik-psikolojik zorlamayı yerine getiriş biçimi kadar parlak değildi. Eski Moğal İmparatorluğu ne Osmanlı, ne de Mançu İmparatorluklarının düşmediği bir iktidarsızlık düzeyine düşmüştü, ama bu durumda bile, insafına kaldığı yabancı Güçlere eski İmparatorluğun gölgesinin bu yetkisini kabul ettiriyordu. İ.S. 1707'de büyük İmparator Evrengzib'in ölümünden yarım yüzyıl sonra, Hindistan yarımadasının büyük kısmına egemen olan imparatorluk birkaç bin kilometre karelik bir toprak parçasına inmiş, bu tarihten yüzyıl sonra da egemenlik alanı Delhi'deki Kızıl Kale'nin duvarları içerisinde hapsolmuştu. Ne var ki, 1857'de —yani İmparatorluğun kesin bir şekilde çözülmesinden 150 yıl sonra— Britanya'nın Doğu Hindistan Şirketi ordusundaki sepoyların ayaklanmasıyla, bir zamanlar Ekber ve Evrengzib'in oturduğu tahtı işgal eden kukla İmparator atalarının imparatorluğunun meşru ünvanını tamamen fantastik bir şekilde hayal ederken, böylece bu hayalleri gerçekleştirme imkânını da gördü. İsyancılar, Britanyalı işverenlerinin haksız yönetimine karşı silah zoruyla bir karşıracalık kurmak istiyorlardı, onun için İmparator'un adına ihtilâlci bir hükümet kurdular; artık iktidarsızlaşmış Büyük Moğol'un prestijini kendi amaçları için kullanırken, Hindistan kamuoyunun, Britanya'nın da vaktiyle hesaba katmak gereğini duyduğu değişmez özelliğini değerlendirmiş oluyorlardı.

Britanya'nın Doğu Hindistan Şirketi de, 1764 ve 1765'de, İmparatorluğun Bihar ve Bengal bölgelerinde yötimi yürütmek ve gelirleri toplamak için İmparator'un resmi onayını alırken bu zorunluktan yola çıkmıştı. Britanyalıların daha sonraki deneyleri de, bu önemsiz Moğol İmparatorluğu iktidarı kalıntısının kolay kolay görmezlikten gelinemeyecek ciddi bir ağırlığa sahip olduğunu doğrulamıştı. Daha 1773'de İngilizler Moğol İmparatorluğunun Bihar ve Bengal üzerinde egemenliğini tanımama kararı almışlardı, ama 1811'de İmparator'un kendisinden nicedir ayrılmış bu bölgeler üzerinde egemenlik hakkı iddia etmesiyle karşılaştılar ve bu talepleri ezmek onlar için pek o kadar kolay olmadı. Britanya ordusunun 1803'de Delhi'yi işgal etmesiyle 1858'de Hindistan ayaklanmasının bastırılması arasında geçen elli beş yıl boyunca da, İmparator'un Delhi'de, Kızıl Kale duvarları içindeki son müstahkem yerinde, İmparator'un Doğu Hindistan Şirketi'nin efendisi mi, yoksa kiracısı mı olduğu sorunu tartışıldı durdu. Britanya Doğu Hindistan Şirketi 1811'de kamuya yayınladığı bir bildiriyle "Hintli uyruklarımızın uyruğumuz olmalarını kanıtlamak için Delhi Kralından ek bir ünvan almanın gereksiz" olduğunu açıklamıştı, ama Britanyalı yönetici İmparator'un durbar'ına gittiğinde bir uyruğun bağlılık sunma töreninin gereklerini yerine getirdikçe bildirideki sözler Hintli halk için pek fazla anlam taşıyamazdı. 1857 Ayaklanması Hintlilerin bu simgesel davranışa ne kadar önem verdiklerini gözle görülür şekilde ispatladı.

Evrensel devletlerin ölümsüzlüğü inancının ne kadar inatçı olduğunu kanıtlayan olaylardan biri de bunların ölüp ölümlü olduklarını böylece ispatlamalarından sonra, paradoksal bir şekilde, ruhlarının çağırılmasıdır. Bağdad'daki Abbasi Halifeliği Kahire'deki Abbasi Halifeliğinde, Roma İmparatorluğu hem Batı'daki Kutsal Roma İmparatorluğunda, hem de Doğu Roma Ortodoks Hıristiyan İmparatorluğunda bu şekilde diriltilmişti, Çin toplumunda da Çin ve Han hanedanları Sui ve T'ang İmparatorluklarında yeniden canlandırıldı. Bu hayaletlerin her biri, bir meşruiyet kaynağı olarak, asıllarının bir zaman sahip olduğu statüyü bir kere daha yaşadılar.

Memlukler İ.S. 1261'de Kahire'de çarçabuk bir sığıntı Abbasi halifesi buldular, çünkü kendileri de Eyyubi mirasını zorla gaspetmişlerdi ve bundan böyle saltanatı köleden köleye devretmek sorunuyla karşı karşıya oldukları için Delhi'deki çağdaşları ve benzerleri "Köle Krallar" gibi onların da acele olarak kendi meşruiyetlerini sağlamaları gerekiyordu. Görünüşe bakılırsa Memluk Sultanları da, uyrukları da, kukla Abbasi halifelerini başından sonuna kadar küçümsediler, ama Hindistan'ın uzak köşelerinde hüküm süren Müslüman yöneticiler Kahire'deki Abbasi Halifelerine atalarının son Bağdadi Abbasi Halifesi Mustasım gösterdiği saygıyı göstermekte devam ettiler. Babasını öldürüp yerine geçen zorba Muhammed bin Taglak (saltanatı: İ.S. 1324-51) kadar, onun gibi rejimine dışarıdan fetva almak zorunda olmayan vârisi değerli yönetici Firuz Şah da (saltanatı: 1351-88) Kahire'deki günün Halifesinden bir tasdikname edinmek gereğini duydu. Timurleng'in veraseti üzerine girişilen kavgalar sırasında Timur'un torunu Pir Muhammed'in de aynı manevrayı düşünmüş olduğu anlaşılıyor; Osmanlı Padişahı I. Beyazid (saltanatı: 1389—1402) 1394'de Kahire'de Halifelik makamında bulunan Abbasi'den Sultan ünvanını alabilmek için resmen başvurmuştu. Ama, Bayezid'in torunlarından I. Selim (saltanatı: 1512-20) böyle bir meşruiyete ihtiyaç duymadı ve yenip idam ettirdiği son Memluk Sultanının son kuklasının taşıdığı ünvanı kendi üstüne aldı, ama buna hiç önem vermedi ve kullanmadı. Yeni doğan İslâm Dünyasının kendi gücüne dayanarak yönetici olan yeni kuşağı Mekke'deki Kutsal Aile'den çok Göçebe savaş beyi Cengiz Han'la akraba olmaya önem veriyordu; bu koşullarda Kahire'deki Abbasi Halifeliğinin çekiciliği kalmadı; "Halife" ünvanı özel olarak evrensel egemenlik anlamını kaybetti, herhangi bir yöneticiye verilen kibar bir saygı ifadesi haline geldi. Son Kahire'li Abbasi'nin 1543'te yalnızlık içinde ölüp gitmesinden sonra Halifelik tarihinin de artık son bulması beklenebilirdi. Ama, hikâyenin sonu hiç de böyle olmadı. Osmanlılar yaklaşık olarak dört yüzyıla yakın süreyle Halifelik konusunu hiç düşünmedikleri halde, yıkılış günlerinde, uzun süredir küçümsedikleri bu kurumun aslında sandık-

ları kadar değersiz olmadığını biraz gecikmiş olarak kavradılar.

Ruslarla Türklerin 1774 yılında Küçük Kaynarca'da imzaladıkları barış antlaşmasından sonra geçen yüz yıl içinde tarihte ilk olarak Osmanlı Halifeliği Batı'nın uluslararası politikasına etkin bir biçimde katıldı. Batılı Güçler, yüzyıllardır adından başka hiçbir şeyi kalmamış bir makamın ne olduğunu bir türlü doğru değerlendiremedikleri için Osmanlılar bu yanlış anlamadan da çok yararlandılar. Batı'da Hilâfetin, aşağı-yukarı Papalığınkiyle eşdeğer bir otoriteye sahip olan manevi bir rütbe, Sultanlığın ise dünyevi iktidar organı olduğu düşünülüyordu. Böylece Osmanlı Padişahı, başka durumlarda iki kişi arasında paylaşılacak iki ayrı türden otoriteyi kendinde bileştirmiş gibi görünüyordu. Oysa Halifelikle Papalık arasında imzalanan barış antlaşmalarından en az üçünde, Osmanlı iktidarı —tamamen bilinçli olarak— Padişah adıyla teslim etmek zorunda kaldığı bölgelerdeki dünyevi iktidarını Hâlife adıyla devam ettirmeyi başardı.

Sonunda yabancı Güçler yanlışlarını görüp düzelttiler, böylece bu aldatmaca İmparatorluğun kaybedilmiş bölgelerinde Osmanlı politik denetiminin kaybolmasının sürekli geçiştirilmesini sağlayamadı. Ama, öte yandan, "ruhani" Hilâfet makamının yeniden ihya edilmesi uluslararası politikada azımsanmayacak psikolojik etkiler yarattı. Osmanlı İmparatorluğu'nun politik zaafının ölçüsünü bilen, ama İslâmiyet'in patlayıcı dini gücünden hâlâ çekinen saldırgan Batılı ya da Batılılaştırıcı Güçleri duraklattı. Öte yandan, toprakları daralan Osmanlı İmparatorluğu yalnız eski Osmanlı bölgelerindeki halkın değil, hiçbir zaman hiçbir Halife'nin yönetimine girmemiş Hindistan ve Çin gibi uzak diyarlardaki Müslümanların bile çevresinde toplandığı manevi bir mihrak oldu. Sultan II. Abdülhamid'in gerçekleştirdiği, Osmanlı Hilafetinin bu psikolojik yararları Osmanlı Devleti için değeri apaçık olan kazançlardı, onun için Sultan'a muhalefet eden liberal "Yeni Osmanlılar" Halifeliği ortadan kaldıracak yerde kendi ulusal Türk politikalarının bir aracı olarak kullanabilmek için muhafaza edilmesini istiyorlardı. Bu nedenle Halifelik 1922'de Sultanlığın kaldırılmasından sonra da yaşayabildi, ama ancak 1924'e kadar. Bu tarihte, dini ve dünyevi yetki arasında gerçek bir ayrım yapılamayacağı artık anlaşılmıştı. Böylece, yarım yüzyıllık bir süredir bu makam ortadan silindi.

Osmanlı padişahları Abbasi Halifeliği mirasını başlangıçta çok şövalyece davranarak umursamamış, sonradan ise buna dört elle sarılmışlardı; ama, Roma İmparatorluğu mirasını başından beri ciddiyetle ele aldı. Çin imparatorları gibi Doğu Roma imparatorları da dünya egemenliği ünvanının yalnız kendi hakları olduğunu iddia ediyorlardı. Doğu Roma ve Çin'in bu iddialarına göre gerçekte dünya-hükümdarının denetimi dışında yaşayan uzak devletler, hukuken onun süzerenliğini tanımak zorundaydılar. Doğu

204 FATİH, Sultan II. Mehmet. 1453'te İstanbul düşmeden önce ataları Hıristiyan Doğu Roma İmparatorluğu'nun topraklarını ele geçirmişlerdi. Fatih İmparatorluğun egemenlik merkezini ele geçirerek başkente dünya egemenliği ünvanını da kazandırdı.

Barış Akademileri
KÜTÜPHANESİ

Roma İmparatorları bu aşırı iddialarını hükümet merkezi olan Konstantinopolis'in "Yeni Roma" olması olgusuna dayandırmışlardı; bu öğreti yüzünden Doğu Roma İmparatorluğu'nun komşuları da şehri ele geçirmekle dünya egemenliğine hak kazanılacağına inanmaya başladılar. 913'de Bulgar kralı Şişman'ın Roma ve Bulgar İmparatoru olarak İstanbul'u ele geçirmesine ramak kaldı, [17] ondördüncü yüzyılda, Doğu Roma İmparatorluğu'nun iyice yıkılmaya yüz tuttuğu sıralarda, Bulgar Hanı Şişman'ın elinden kayan ödülü neredeyse Sırbistanlı imparatorluk-kurucusu İstepan Duşan ele geçirecekti. Onun vakitsiz ölümüyle bu girişim de yarıda kaldı.

Bundan yüz yıl sonra, 1453'te, Konstantinopolis Osmanlı padişahı "Fatih" II. Mehmet'in eline geçti. Bu zamana kadar Doğu Romalı Konstantinopolis, II. Mehmet'in atalarının fethettiği, Tuna'dan Toroslar'a kadar uzanan muazzam imparatorluğun içinde minicik, kuşatılmış bir parçadan ibaret kalmıştı; gene de "Fatih" ünvanı II. Mehmet'e verildi, çünkü o ve öteki Osmanlılar Konstantinopolis'ten hükmeden bir imparatorun bütün dünyaya egemen olacağı yolundaki Doğu Roma öğretisini kabul etmişlerdi, onun için de, onların gözünde İstanbul'un fethi şehrin Asya ve Avrupa'daki geniş hinterlandının fethinden daha fazla önem taşıyordu. [18] Bundan böyle, Osmanlı-olmayan Müslümanlar Osmanlı Padişahına —öbür ünvanların yanı sıra— *Kayser-i Rum* diye hitap ettiler ve Osmanlılara da "Rumi" dediler. Daha önceki bir bölümde [19] Roma İmparatorluğu'nun Doğu Roma aşamasında —Ortodoks Hıristiyan Grek Roma İmparatorluğu olarak— yaşamaya devam ettiğini görmüş, ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun Fenerli Rum uyruklarının da Grek Roma İmparatorluğu "megalo idea"sı yüzünden, Türk Roma İmparatorluğunu yönetmekte Osmanlı Türkleriyle ortak olabilme fırsatını ellerinden kaçırdıklarını da izlemiştik. [20] Fenerli Rum Prensi Aleksander İpsilanti'nin 1821'deki Moldavya istilası fiyaskosundan sonra bir yıl daha varkalabildi bu Türk Roma İmparatorluğu. Batı'da, Karloman'ın diriltiği Roma İmparatorluğu'nun tacının terkinden 116 yıl sonra, 1922'de, Türkler kendileri son Osmanlı Türk Roma İmparatoru'nu tahtından indirdiler.

Doğu Roma İmparatorlarının dünya egemenliği iddiaları Ortodoks Hıristiyan dinine sadakatlarına da bağıntılıydı. Doğu Roma'nın bu iki iddiasını sürdürme işi daha sonra Rusya'ya kaldı. Rusya'nın mahalli Kilisesi 1589'a kadar Konstantinopolis'teki Ortodoks Hıristiyan Evrensel Partrikliği'nin ruhani denetimi altındaydı. 1589'da, dört büyük ve yaşlı Ortodoks Patriğin kutsamalarıyla bağımsız Moskova Patrikliği kuruldu. Moskova'nın Yunan Metropolit'i İzidor 1439'da Floransa'da imzaladığı Birlik Andı ile Papa'nın bütün Kilise'ye (yalnız önderliğini değil) egemenliğini tanımıştı; Doğu Roma İmparatoru VIII. Paleologus ile Moskova Metropoliti'nin ruhani üstü olan Evrensel Patrik de aynı belgeyi imzalamışlardı. [21] Moskova Büyük Dükü ile uyrukları bu anlaşmayı reddettiler. 1460'da, artık bir Yunanlı değil, bir Rus olan Moskova Metropoliti Konstantinopolis'in 1453'te fethedilişinin, Yunanlıların Floransa'da Ortodoksluğa ihanetlerine karşılık Tanrı'nın verdiği ceza olduğunu ilân etti. [22]

İskenderiye, Antakya ve Kudüs patrikleri, hattâ, sonradan I. Gennadius adıyla Osmanlı rejimi sırasında Konstantinopolis'in ilk Evrensel Patriği olan Yorgi Scholarius gibi, Doğu Roma İmparatorluğu'nun bazı öndegelen din adamları da Floransa'daki Birlik Andı'na karşı çıkmışlardı. Ama, Rusların Floransa Andı'nı reddetmeleri daha önemli bir olaydı, çünkü 1439'dan 1484'e kadar, Floransa Andı'nı reddeden ve dört Doğulu Patriğin de temsil ettiği Konstantinopolis evrensel konseyinde [23] politik bakımdan bağımsız tek Ortodoks Hıristiyan devlet Moskova Büyük Dükalığıydı; Roma'yla uzlaşmayanlar arasında yalnız onun bir devlet olarak belli bir önemi vardı. [24] Ondokuzuncu yüzyıl içinde Osmanlı İmparatorluğu'nun eski topraklarında kurulan Güneydoğu Avrupa Ortodoks Hıristiyan Devletleri bağımsızlıklarını kazanıncaya kadar da gene Moskova tek bağımsız Ortodoks Hıristiyan devleti olmakta devam etti.

Papalığın ruhani egemenliğini reddetmek ve Rus Kilisesi'nin Ortodoksluğa sarsılmaz bağlılığını ilân etmekte Moskova hükümeti, Rus dini otoriteleri, Rus halkı oybirliğiyle ittifak halindeydiler. Ama, hükümet 1551'de toplanan Rus ruhani sinodunun vardığı Rusların Yunanlılardan daha Ortodoks olduğu sonucunu desteklemeye yanaşmadı; [25] bazı Ortodoks din adamlarının, Moskova'nın artık yok olan Doğu Roma İmparatorluğu'nun mirasçısı olduğu, dolayısıyla İmparatorluğun evrensel egemenlik ünvanının Moskova'ya geçtiği yolundaki tezini de onaylamadı. [26]

1492'de Moskova Metropoliti Zosimus Büyük Dük III. İvan'ı (saltanatı: 1462–1505) "Yeni Konstantin", Moskova'yı da "Yeni Konstantinopolis" olarak adlandırdı. Pskof manastırının yaşlı keşişlerinden Philotheus Büyük Dük III. Vasil'e (saltanatı: 1505–33) yazdığı bir mektupta bu inancın klasik formülünü biçimlendirmişti:

> *Eski Roma Kilisesi'nin çöküşünün nedeni dinden sapmasıdır; Türklerin baltaları ikinci Roma olan Konstantinopolis'in kapılarını doğradı; ama, Moskova Kilisesi, yeni Roma'nın Kilisesi, bütün evrendeki güneşten daha parlak bir şekilde parlamaktadır. Sen, bütün Hıristiyan halkının tek evrensel hükümdarısın, dizginleri elinde Tanrı korkusuyla tutmalısın; sana onları verenden kork. İki Roma yıkıldı; üçüncüsü sapasağlam ayakta duruyor; bir dördüncüsü olamaz. Senin Hıristiyan krallığın bir başkasına verilmeyecektir.* [27]

İki kuşak sonra, bu ünlü bölümün özeti, ilk Moskova Patrikliğinin kuruluş yasasının yaratıcısı Evrensel Patrik Yeremya'nın imzası üstüne yazıldı:

> *Apollinarus'un dinden sapması yüzünden eski Roma yıkıldığı için ve Konstantinopolis olan ikinci Roma şimdi Türklerin elinde olduğu için, senin büyük krallığın, ey dindar Çar, üçüncü Roma olmuştur. Dine bağlılıkta bütün ötekileri geçmektedir ve bütün Hıristiyan krallıkları şimdi senin diyarında birleşmiştir. Dünyadaki tek Hıristiyan hükümdar, bütün Hıristiyanların tek efendisi sensin.* (28)

Bu bildirileri kaleme alan Ortodoks Hıristiyan rahipler 1453'te son Doğu Roma İmparatoru'nun omuzlarından kayan pelerini Moskova devletinin siyasi hükümdarının sırtına giydirmek için işgüzârca didiniyorlardı; ama, Moskova hükümdarı da bu giysiyi sanki Nessus'un gömleği imişçesine silkeliyordu sırtından; aslında, pelerinin sırtına giydirilmesine izin verecek olsa, kendi siyasi hedefine erişmesi engellenecekti. Osmanlıların Konstantinopolis'i fethetmeleri olmuş-bitmiş bir olguydu, bunun kavgasını yapmak Moskova hükümetinin siyasi ihtirasının bir parçası değildi; Moskova'nın ihtirası, Moskova yönetimindeki Rus evrensel devletinin bayrağı altında Rusya'nın siyasi birliğini gerçekleştirmekti.

Onbirinci yüzyılda eski Rus Kiev devleti yıkılmış, birçok parçalara ayrılmıştı. Onüçüncü yüzyılda Moğol İmparatorluğu'nun batı ucundaki Altın Ordu devleti bütün bu parçalanmış Rus devletçiklerini kendi egemenliği altına sokmuştu. Ondördüncü, onbeşinci yüzyıllarda, Kiev de aralarında olmak üzere, Batı Rusya'nın geniş bölgeleri Polonya ve Litvanya egemenliği altına girmişti. Moskova'nın hedefi, kalan Rus devletlerini kendi egemenliği altında birleştirmek, Altın Ordu'ya vasal olmaktan kurtulmak, Rusya'nın Batılı komşularının eline geçen Rus topraklarını geri almaktı.

Moskova'nın Rusya'yı yeniden birleştirme sürecinde attığı en önemli adım 1471 ile 1479 arasında Novgorod Cumhuriyeti'ni ilhak etmek oldu. Novgorod, gerek Altın Ordu, gerekse Litvanya'ya karşı bağımsızlığını korumuş, topraklarını da Beyaz Deniz kıyılarından Ural Dağları'nın öte yamaçlarına kadar genişletmiş bir Rus devletiydi. Novgorod'u ilhak etmeyi başaran Moskova Büyük Dükü III. İvan 1480'de Altın Ordu egemenliğini reddetti ve otokrat ünvanıyla kendi bağımsızlığını ilân etti. III. İvan'ın ikinci varisi olan ve Korkunç İvan adıyla tanınan IV. İvan (saltanatı: İ.S. 1533-84) 1547'de İmparatorluk tacını giydi. Polonya ve Litvanya'nın ilhak ettiği Rus topraklarının geri alınması 1667'ye kadar başlamadı, 1945'e kadar da bitmedi; ancak, Rus Çarlığı'nın yıkılmasından yirmi sekiz yıl son-

205 Tanrılaştırılmış imparatorluk-kurucusu: Roma'nın ilk imparatoru Augustus. Savaşlardan yıpranmış bir topluma barışı getirme başarısı evrensel devletin kurucusuna efsanevi bir ün kazandırır; ileriki yıllarda dönüp geçmişe bakıldığında başarı tanrısal, imparator da kutsal görünür.

206 Tanrı Ahuramazda tarafından "gündoğumundan günbatımına kadar bütün insanların efendisi" tayin edilen Pers hükümdarı Darius vezirini huzura kabul ediyor, önündeki günlük buhurdanları tanrısal himaye altında olduğu inancını yansıtıyor. Persepolis'ten kabartma.

ra tamamlanabildi. 1945'te, Sovyetler Birliği, iki savaş arasında Polonya'nın elinde tuttuğu Beyaz Rusya ve Ukrayna bölgelerini, ayrıca da halkı Ukraynalı olan, Karpatlar'ın güneybatısındaki eski Macar bölgesi, Karpat-Rutanya'yı yeniden ilhak etti.

Moskova'nın "Bütün Rusyaları" —Beyaz Rusya, Büyük Rusya, Ukrayna— yeniden birleştirme çabası onbeşinci yüzyıldan sonra kesintisiz devam etti. Obolenskiy'in deyimiyle, Moskova hükümetinin dış politikasının temel taşı "Üçüncü Roma olan Moskova" değil, "İkinci Kiev olan Moskova" idi.

Moskova hükümeti "Bütün Rusyaları" Moskova yönetiminde yeniden birleştirecek bir evrensel Rus devleti kurmayı amaçlıyordu; ama, Moskova hükümeti Ortodoks Kilisesi'nin yok olup gitmiş Doğu Roma İmparatorluğu'nun dünya egemenliği iddialarını bu çabaya ayak bağı yapmasına izin vermedi. Hattâ, Batılı komşularını böyle emeller beslemediğine inandırmak için hayli çaba harcadı. 1576'da Çar IV. İvan, Habsburg'ların Batı "Roma İmparatorluğu" sarayına gönderdiği elçilere, "Çar" ünvanını kullanışının Kazan ve Astrahan "çarlık"larını fethetmesine dayandığını [29] açıklamaları için talimat verdi; bu çarlıklar Altın Ordu'nun Volga havzasındaki mirasçıları olan devletlerdi. 1582'de de IV. İvan Papalık Temsilcisine şunu söyledi: "Bütün Evrenin egemenliğini ele geçirmek istemiyoruz." [30] Bu, Ortodoks Kilisesi'nin Moskova hükümetine yüklemeye çalıştığı rolün açıkça reddiydi. IV. İvan, Roma İmparatorluğu'nun tek meşru vârisi olma sıfatıyla, yıkılan Doğu Roma İmparatorluğu hükümetinin dünya egemenliği iddiasını kendi İmparatorluğu için diriltmeyeceğini ilân ediyordu. Oysa bu iddia Ortaçağ'da Konstantinopolis'teki İmparatorlarla Habsburg soyundan kayserler arasında bitip tükenmeyen kavgalara yol açmıştı.

Yeniçağ Rusya'sı Büyük Petro'nun saltanatına kadar yüzünü İstanbul'a çevirmedi. Petro da, Azak'ı alır, sonra başarısız Moldavya istilâsı sonucunda geri verirken Osmanlılar'ın yerine Rus Roma İmparatorluğu'nu kurmaya çalışmıyordu. Petro'nun hedefi ideolojik değildi; pratikti. Karalar içinde kilitlenmiş ülkesine denize açılan pencereler sağlamaya çalışıyordu. Petro tahta çıktığında Karadeniz bir Osmanlı gölü, Baltık Denizi ise bir İsveç gölüydü. Çünkü IV. İvan, Novgorod Cumhuriyeti'nden Moskova'ya miras kalan, Finlandiya körfezinin başındaki dar kıyı şeridini 1558-83'teki savaş sonucunda kaybetmişti. Petro da IV. İvan gibi —ayrıca, 1858'de Vladivostok'un kurulduğu araziyi ilhak eden II. Aleksander gibi— buzsuz bir liman arıyordu.

Doğu Ortodoks Hıristiyanlığı'nın Rus hayatında tükenmiş bir güç olduğu yargısı üstüne tartışabiliriz; ama, bir Roma dünya-imparatorluğu serabının Rusları aldatamadığı olgusu kesindir. Roma serabı Bizanslı ve Fenerli Rumları, Bulgar ve Sırp Slavları ve Osmanlı Türklerini kandırdı;

ayrıca Roma İmparatorluğu'nun ölümünden sonra bu büyüleyici etkiyi yaratan tek evrensel devlet olmadığını da gördük. Topladığımız kanıtlar, evrensel devletlerin ölümsüzlüğü inancının, katı gerçeklerle kesin bir biçimde yalanlandıktan sonra bile yüzyıllarca, binyıllarca devam ettiği yolundaki ilk iddiamızı genellikle destekler gibi görünüyor. Şu halde, bu garip olayın nedenleri neler olabilir?

İlk bakışta göze çarpan nedenlerden biri evrensel devletlerin kurucularının, onlardan hemen sonra gelenlerin bıraktığı kişisel izlenimin güçlülüğüdür. Zaman geçtikçe bu izlenim abartılarak efsanevi boyutlara ulaşır. *Pax Augusta* (Augustus Barışı) kurucusuna resmen tapınılması, onu izleyenlerin de ölümlerinden sonra tanrılaştırılmaları bu gerçeği en açık bir biçimde dile getirir. Augustus'a doğrudan doğruya dini bir dille yazılmış övgüler düzülüyordu:

(Tanrısal Sezar) her yerde çözülme içinde bulunan, perişan bir duruma düşen Evreni yeniden kurdu. Kosmosun tümüne yeni bir çehre verdi; bir dönüm noktasında Sezar, bu Evren'in kurtarıcısı olarak doğmuş olmasaydı, Kosmos kendisi sevinçle yok olmaya hazırdı... İnsan hayatının bütün ayrıntılarını düzenleyen tanrısal irade Augustus'u yaratırken kusursuzluğu dünyaya getirmekle kendini de aşmıştır; Augustus'u İnsanlığın iyilik kaynağı olmak üzere erdemlerle donatarak, savaşa son vermek ve Evren'i düzene sokmak için bize ve geleceğe göndermiştir.(31)

Bir yüzyıl içinde tanrılaştırma mantığı kabul edilmişti.

(Gaius Caligula) gerçekten tanrı olduğuna dair her yerde yaygın olan inanca dayanarak hareket etmek küstahlığını göstermişti. Bukadar erken bir tarihte Romalılar bukadarını kaldıramazlardı. Ama çok geçmeden bu fikre alıştılar. Topu topu kırk yıl sonra gelen Domitianus zamanında İmparatoru dominus et deus *(efendim ve tanrım) diye selâmlamak bir kibarlık meselesi haline gelmişti. Bundan sonraki yüzyılda Traianus gibi meşrutiyetçi bir zihniyete sahip prensler bile bu hitap biçimlerini benimsemekte tereddüt göstermediler.*(32)

Evrensel devletlerin ölümsüzlüğü inancının devamlılığına bir başka neden de, kurumun, yaşayan cisimleşmiş biçimleri olan yöneticilerin prestijlerinden ayrı olarak, kendi etkileyici özelliğidir. Evrensel devlet upuzun bir felâket döneminden kurtuluşu simgelediği için yürekleri ve zihinleri kendine kul eder. Roma İmparatorluğu'nun, başlangıçta düşman olan Yunan yazarlarının saygısını sonunda kazanmasını sağlayan şey de onun bu görünümü oldu.

İktidardan kopuk bir egemenliğin kullanımı kimseye yarar getirmez. İnsanın kendini üstlerinin egemenliği altında bulması "kötünün iyisi" denebilecek bir seçenekti; ama Roma İmparatorluğunun deneyleri ışığında, bu "kötünün iyisi"nin olabilecek en iyi şey olduğunu görüyoruz. Bu mutlu deney bütün dünyanın canla başla Roma İmparatorluğuna sarılmasına yol açtı. Bir gemi tayfası nasıl kılavuzdan ayrılmak istemezse, bütün dünya halkı da aynı şekilde Roma'dan ayrılmak istemiyor. Bir mağarada kayalara ve birbirlerine sıkı sıkı tutunan yarasalar görmüşsünüzdür şüphesiz; işte bütün dünya Roma'ya böyle sarılıyor. Bugün bütün yüreklerde endişenin odağı salkımdan kopma korkusudur. Roma'nın terketmesi düşüncesi öylesine korkunç ki bir kaprise uyup da Roma'yı terk etme düşüncesini bütün akıllardan siliyor.

Geçmişte bütün savaşların patlak verme nedeni olan egemenlik ve saygınlık kavgalarının sonu geldi. Ülkelerin bazıları, gürültüsüzce akan sular gibi durgun —uğraşıp didinmekten kurtuldukları için bayram ediyor, eski mücadelelerinin ne kadar boşuna olduğunu nihayet anlıyorlar— bazıları ise bir zamanlar iktidar koltuğunda oturup oturmadıklarını bile bilmiyor ya da hatırlamıyorlar. Aslında Pamphylian'ın mitinin (yoksa Platon'unki mi?) yeni bir biçimini seyreder gibiyiz. Dünya devletlerinin kendi kardeş kavgalarının kurbanı olarak cenaze odunları üzerinde yakılmayı bekledikleri bir anda birdenbire Roma egemenliği altına girdiler ve yeniden canlanıverdiler. Bu duruma nasıl geldiklerini kendileri de anlatamazlar. Bu konuda bir şey bilmiyor, yalnız şimdiki mutluluklarına bakıp bakıp şaşıyorlar. Sanki uykudan uyanınca kendilerine gelmişler ve daha az önce pençesinde kıvranır gibi oldukları düşleri kafalarından silip atmışlar. Dünyada savaş diye bir şey olduğuna artık inanacakları gelmiyor; bugün "savaş" kelimesi söylendiğinde çoğu insan bunu masal sanıyor...

Dünyanın her yerinde artık sürekli tatil var. Eski günlerde giydikleri çeliği bir yana bıraktı insanlar, dertsiz tasasız, çeşit çeşit eğlence ve bayrama verdiler kendilerini. Başka her türlü rekabet öldü, şimdi tek bir rekabet var şehirlerde. en güzel ve en tatlı görünme rekabeti. Şimdi bütün dünya gimnazyumlarla, çeşmelerle, taklar, tapınaklar, tezgâhlar, akademilerle dolu. Bir zamanlar can çekişen dünyanın şimdi iyileşip dipdiri ortaya çıktığını bilimsel bir kesinlikle söylemek mümkün artık... Bütün Yeryüzü bir eğlence parkı haline geldi. Yanan köylerin ve (dost ya da düşmanın ateşlediği) haberleşme ateşlerinin dumanları ufuktan çekildi, sanki bir kudretli rüzgâr onları alıp götürdü ve yerlerine sayısız ve çeşit çeşit büyüleyici gösteriler, oyunlar getirdi... Onun için, kaçırdıkları güzel şeylerden dolayı acınması gereken insanlar —böyle insan yeryüzünde kaldıysa— bu İmparatorluğun sınırları dışında kalanlardır...(33)

Böyle insan kaldıysa bile, içeridekilerin üzerlerine konuşmasına lâyık olacak değerde olamaz bunlar ve bu da, evrensel devletlerin ölümsüzlüğüne inancın böylesine körü körüne inatçı olmasının bir başka nedenidir. Evrensel devletler, çözülme sürecinin psikolojik ürünlerinden biri olan

207 Britanya

208 Argentorate

209 Pannonia

210 Dalmaçya

211 İskitya

212 Tebai

İMPARATORLUK DUVARLARI Roma'nın başlıca sınır bölgelerinden bazılarının haritaları imparatorluğun muazzam genişliğini bileşik bir resim halinde gösteriyor. Bu onbeşinci yüzyıl resimlerinin asılları dördüncü, ya da beşinci yüzyılda Galya'da bulunan Romalı bir memurun sahibi olduğu, şimdi kaybedilmiş bir dizi evraktır.

birlik duygusunun politik düzeydeki en üstün ifadesidir.(34) Çözülen uygarlıkların sıkıntılı dönemleri süresince birliğin gerçekliği uzaklaştıkça özlemi kuvvetlenir; sonunda, umudun tamamen sönmeye yüz tuttuğu bir anda, nicedir kovalanan amaç beklenmedik bir biçimde gerçekleşiverince, bunun psikolojik etkisi çok büyük olur.

Yeryüzünün ve Gökyüzünün yaratıcısı Hürmüz (Ahuramazda) İran Kralını "bu koca Dünyanın dört-bir yanının hükümdarı yaptı" —onu "çoku yöneten tek" (efendi) yaptı; "nice diyarlar ve dillerin kralı" yaptı, "denizin bu yanındaki ve öte yanındaki dağların ve ovaların" kralı yaptı (Babil, H. Yazıtı?) O kendine "gündoğumundan günbatımına bütün insanların efendisi" diyebilir (Aishines. III. 132). Tahtına resimleri kazılan bütün insanlar ona boyun eğer, vergi sunar ve ordusunda hizmet ederler.(35)

Burada Akamenya İmparatorluğu için sözkonusu edilen birlik ve evrensellik duygusu Yunanlı Aelius Aristeides'in Roma'ya övgüsünde de tekrarlanıyor. Yazar bu evrenselliğin yanı sıra yaralı Helen Toplumuna kazandırdığı yeni hayatı da anlatıyor.

Bu Roma şehrinin Lakedaimonya kabadayılığına uygun şekilde savunmasız olduğu da söylenemezdi, Babil gibi görkemli surlarla çevrili olduğu da... Ama siz Romalılar sur yapmayı savsaklamış değilsiniz; yalnız, şehrinizi değil, İmparatorluğunuzu surlarla çevirmişsiniz. Dünyanın en uzak köşelerine duvar çekmişsiniz; ama bunlar şanınıza layık görkemli duvarlar ve içeride yaşayan herkesin görünce gögsünü kabartıyor. Ama bir yolcu Roma'dan başlayarak bunları görmek için geziye çıksa oralara varması aylar,

hattâ yıllar sürerdi, çünkü insan yaşayan dünyanın en uç köşelerine kadar gitmiş, kimsenin oturmadığı yerlere sınırınızı çizmiş, sonra daha kolay savunulacak bir duvar daha yapmışsınız. Bütün dünyayı bir şehir gibi surlarla kuşatmışsınız... Bu sur hiçbir yerinden yarılamaz, aşılamaz, bütün benzerlerinden üstündür; şimdiye kadar yapılmış hiçbir istihkâm bununla boy ölçüşemez.[36]

Bu bölümde, endişeli saltanatı sırasında Roma nın haşmetli dünyasurunun çatlamaya başladığı Marcus Aurelius'un çağdaşı olan bir edebiyatçı bir önceki kuşaktan bir yazarın başlattığı temayı yeniden işliyordu. Daha önceki o yazarın yaşadığı dönemde dünyanın koruyucu duvarları gerçekten aşılmaz denecek kadar sağlam görünüyordu. İskenderiyeli tarihçi Appianos (İ.S. 90-160), *Roma Tarihi İncelemeleri*'nin önsözünde, iki yüzyıl içinde şöyle yazar:

(Roma) devleti en yüksek örgütlenme düzeyine erişti, kamu gelirleri en yüksek noktaya ulaştı, ayrıca da uzun süreli ve dengeli bir barış dönemi bütün dünyayı rahat bir refah düzeyine yükseltti. Daha önceden Roma egemenliğine girmiş ülkelere imparatorlar birkaç yenisini de kattılar, ayaklanmalar bastırıldı; ama Romalılar zaten yeryüzündeki toprak ve suların en güzellerine sahip oldukları için, uygarlaşmamış ulusların yoksul ve verimsiz topraklarını alarak İmparatorluklarını sonsuza kadar genişletecek yerde zaten ellerinde bulunanı ellerinde tutmaya önem verecek kadar akıllı davranıyorlar. Böyle uygarlaşmamış ulusların elçilerinin Roma'ya geldiğini ve uyruk olmayı dilediklerini gördüm, ama İmparator hükümetine bir yararı dokunmayacak insanların bağımlanma önerilerini geri çeviriyordu. Daha bir yığın ulus var ki krallarını Romalılar seçer, çünkü onları İmparatorluğun içine almak gereğini duymazlar. Bir de başka uydu uluslar vardır ki, mali yük oldukları halde, geri çevirmeye gururları elvermediği için hazineden onlara bağış yaparlar. İmparatorluklarının sınırlarına güçlü ordulardan meydana gelme bir çember koymuşlardır, bu koca ülkeyi sanki küçük çapta bir çiftlikmiş gibi kolaylıkla kollar, gözetirler.[37]

Appianos'la Aelius Aristeides'e göre Roma İmparatorluğu ebediydi, tıpkı herşeyin bütününün ebedi olması gibi; çünkü onun dışında başka yer yoktur, dolayısıyla yapıcı öğeleri uçup uzaklara gidemezler, üstelik güçlü bir darbeyle gelip çarpacak ve parçalayacak bir dışsal cisim de yoktur.[38]

Romalı şair Lucretius'un şu dizelerinde, öğretmeni Democritus'un kanıtlaması da Roma *Limes*'inin kendisi kadar nüfuz edilmez görünüyor:

Üstelik şeylerin tümünü değiştirebilecek bir güç de yoktur. Dışarıda, herhangi bir maddenin kaçabileceği bir boşluk yoktur. Üstelik dışarıda bir boşluk da yoktur ki yeni bir güç orada doğabilsin, eşyanın tabiatını parçalayabilsin, dönüştürebilsin, hareketini saptırabilsin.[39]

BARIŞIN MEYVALARI

213 Dinlenen Roma: Ondördüncü yüzyılda Tunus'ta Romalı bir toprak sahibinin mâlikânesinde gündelik hayat sahneleri. En üstte, çiftçilik işleri, ortada, gezi, aşağıda, ürünler ve hesaplar mâlikânenin hanımına veriliyor.

Evren nasıl, varsayım gereği zaten varolmayan gezgin yıldız kümelerinden korunmuş durumdaysa, evrensel devletin de dışarıdaki barbarlardan korkması için sebep yoktur, gene de bir yanıltı bu kanıtlama, çünkü daha önceki bir bağlamda gördüğümüz gibi, "şeyler kendi içlerinde yatan kötülükten ötürü çürürler".[40] Fiziksel Doğada elementler vardır ve bunların atomları dışarıdaki parçacıkların bombardımanına gerek kalmadan kendiliğinden radyoaktiviteyle çözülürler, insanların toplumsal hayatında evrensel devletler "içeride düzmece olanın ihanetine uğrarlar"[41] ve böylece, görünüşteki nüfuz edilmezliklerinin gerisinde yatanı görmesini bilenlere, ölümsüz olmak şöyle dursun, bütün bunların kendiliğinden çatlayıp yarılabilir politik birlikler olduğunu gösterir.

Her zaman eski düzenin yol açtığı bir yenilik imkânı vardır ve her zaman bir şeyin başka şeyler zararına onarılması gerekir. Ama bunlar da kendi hayat sürelerini tamamlayınca gene ardınız sıra sürüklenirler. Geçmişte de çağlar yok olup gitmiştir, gelecekte de yok olup gidecektir. Evrenin yasasıdır bu. Her zaman bir şeyin içinden bir başka şey doğacaktır. Hayat hiçbirimize mutlak mülkiyet olarak verilmiyor; hayatın sadece intifa hakkına sahibiz.[42]

Bir serabın ardı-sıra koşturmaya kendini adamış bir kurum nasıl olur da, insani çabaların nihai hedefi haline gelebilir yurttaşları, Gilead yanılsamasını Adanmış Toprak gerçekliği sansalar bile? Buna göre, evrensel devletlerin kendi başlarına amaç oldukları kavramından vazgeçmeliyiz. Öte yandan, kendi amaçlamadıkları birtakım hizmetleri yerine getirecek birer araç olarak herhangi bir önemleri olup olmadığını gene de araştırmamız gerekiyor. Şüphesiz ki evrensel devletleri kuran egemen azınlıklar bu çabaya başkalarının iyiliği için girmezler; tersine, bilinçli gerekçeleri kaderlerini bağladıkları bir toplumun boşa harcanan enerjilerini muhafaza ederek kendilerini korumak gibi bencil bir istek, evrensel devleti kurmaktaki bilinçli niyetleri de onu bu bencil amaca ulaşmak için bir araç olarak kullanmaktır. Ama, bu niyet hiçbir zaman gerçekleşemese bile, bu amaca harcanan emek bir üçüncü tarafın yararına olabilir, böylece de bir evrensel devlet taze yaratıcılık eylemini dolaylı olarak paylaşma fırsatını bulabilir. Yararlananlar, bir evrensel devletin kuruluşunun temasa geldiği üç gruptan birinden biri, yani, ya can çekişen toplumun iç proletaryası ya da dış proletaryası, ya da çağdaşı olan bir yabancı uygarlığın üyeleridir. Şimdi evrensel devletlerin istemeden sundukları hizmetler konusuna dönelim ve yararlanma imkânı olanlardan her birinin bu kolaylıklardan nasıl yararlanabileceklerini görelim.

33 İletkenliğin ve barışın nimetleri

İlk sorunumuz, edilgin, tutucu, arkaik, yani her bakımdan olumsuz bir kurumun nasıl olup da herkese hizmet iletebildiğini anlamaktır.

Roma'nın dünya imparatorluğu olumsuz bir olaydı. sadece bir tarafta bir kudret fazlalığının değil (çünkü Romalılar Zama'daki zaferlerinden sonra bundan yoksun kalmışlardı), aynı zamanda öbür tarafta bir direniş eksikliğinin sonucuydu. Romalıların bütün dünyayı fethettiklerini söylemek doğru olmaz. Kim olsa elini uzatıp alabileceği bir şeyi toplamış oldular. Roma İmparatorluğu Roma'nın bütün askeri ve mali gücünün azami ölçüde kullanılmasıyla —yani, Kartaca'ya karşı olduğu gibi— değil, çağdaş Doğu Dünyasının kendini belirlemek istememesiyle varolabildi... Mısır, Çin ve Roma imparatorlukları gibi imparatorluklarda ve Hint dünyası ya da İslâm dünyası gibi toplumlarda emperyalizmin taşlaşmış kalıntılarına raslanır; bu toplumlar yüzlerce ya da binlerce yıl yaşar ve bir fatihin elinden öbür fatihin eline geçebilirler. cesetlerdir bunlar, ruhun uçup gittiği şekilsiz insanlık yığınıdırlar, büyük bir tarihi geçmişin kullanılıp harcanmış malzemesidirler. Ardında böyle bir tortu bırakan emperyalizm toplumsal erimenin tipik belirtisidir.[1]

Böylesine umut kırıcı bir durum, yeni bir yaratıcı etkinlik atılımına hiç imkân veremezmiş gibi görünür. Şüphesiz evrensel bir devlette ekilecek yaratıcı enerji tohumu, orada, kendinden önceki çalkantılı dönemlerin boğucu ortamında verebileceğinden daha dolgun meyvalar verebilir, çünkü evrensel devlet çökmüş bir toplumun erimeye doğru yuvarlanışı süreci içerisinde geçici bir ferahlık dönemi sağlar. Ne var ki bu, bütünüyle olumsuz bir hizmettir. Bir evrensel devletin, kendi yararlanamasa bile yararlanacaklara sunabileceği en üstün iyilik olan dirilmiş yaratıcılık yeteneğinin olumlu kaynağını hiçbir şekilde hesaba katmaz. Evrensel devletlerdeki egemen azınlıkların kendi aşırı tutuculuklarını yenmek zorunda kalarak yapıcı ve yenilikçi işlere girişmeleri belki buna bir ipucu verebilir. Elbette ki her devlette, kendini bağımsız bir politik birlik olarak ayakta tutmak ve bu amaç için gerekli her şeyi yapmak yolunda

214 Devedikeni

215 Kasık otu

216 Gelincik

217 Rezene

218 Taşkıran

219 Baldırıkara

220 Karanfil

221 Helvacıkabağı

COĞRAFİ HAREKETLİLİK "Bütün dünyadan, insan soyunun iyiliği için çeşit çeşit otlar getirilip götürülür": Roma İmparatorluğu zamanında bilinen bitkiler.(Altıncı yüzyılda bir Doğu Roma el yazmasından)

222 TOPLUMSAL HAREKETLİLİK Onaltıncı yüzyıl Japon baskısından, Japon tüccarı. Bu sıralarda hükümet Japon Toplumu'nu değişimlere karşı yalıtlamaya çalışıyordu. Japonya'nın genişleyen ekonomisindeki yerini vurgulayan tüccar sınıfı doğal olmayan bir biçimde durdurulan bu toplumu yüz yıl içinde devrimden geçirmeyi başardı.

bir itki vardır; bir evrensel devleti yapıcı çalışmalara iten d öncelikle bu itkidir. Ama, itki güçlü olsa da, öncelikle ege men kuvvet olamaz; çünkü evrensel devletler, birbirleriyl yarışan mahalli devletlerin varoluş mücadelesinde öylesin güçlü bir itki olan rekabet baskısından uzaktırlar. Evrense devletin kuruluşu, derhal, iç kavgadan barışa geçişi sağla çünkü bu kuruluş tek bir mahalli devletin bütün rakiplerin haritadan silmesi ve kavganın tek galibi olarak ortaya çık masıyla gerçekleşir. Bir evrensel devlet varsayım gereğ kendi dünyasında tektir ve bu tek oluş, tükenmiş bir top lumun uyuşukluğu ile birlikte, kurulan evrensel devletin işleyiş biçimini belirler. Böylece, hiç değilse başlangıçta evrensel devletin kendi güvenliğiyle ilgilenmesi için sebep yoktur, çünkü zaten ortada kendisini tehdit edecek bir şey kalmamıştır.

Öte yandan, hayatta kalan rakibi olmadığı için evren selleşen devleti değil de, evrensel devlet içinde politik bir leşmesini tamamlayan toplumun kendisini hayatta tutacak eylemi gerektiren önemli nedenler vardır. İşte bu kendin içten içe ayakta tutma ihtiyacı, birtakım yapıcı eylemler zorunlu kılmıştır; çünkü evrensel devlete miras kalan top lumsal kurumlar daha önceki çalkantı döneminin anarşis sırasında iyice zedelenmiştir. Bu büyük ve gitgide genişleyen toplumsal boşluğun yarattığı tehlike yüzünden evrense devletin hükümeti kendi eğilimlerine aykırı hareket etmek zorunda kalır ve boşluğu dolduracak tıkaç-kurumlar kur maya başlar; çünkü böyle bir devletin varoluş nedeni olan temel görev toplumun kendisini hayatta tutmak, bunun tek çaresi de kurumları sağlamlaştırmaktır.

Böylece, gittikçe genişleyen bir çatlağa doğru gittikçe daha fazla sokulma zorunluğunun klasik bir örneğini görmek istiyorsak, Roma İmparatorluğunun, İ.Ö. 31 yılındaki Actium savaşından sonra kuruluşunu izleyen iki yüzyıllık süre içerisindeki idari tarihine bakabiliriz. Roma hükümetinin sırrı, dolaylı yönetim ilkesiydi. Romalı kurucular Helen evrensel devletini, Helen kültürünün henüz politik köklerini salmadığı yörelerde özerk devletlerden oluşan bir şeritle çevrelenmiş, kendi kendini yöneten şehir-devletlerinin birliği olarak düşünmüşlerdi. Yönetim yükü —Helenlerin çalkantı dönemlerinin sonunda bile bu saygıdeğer ve kıskanılır bir yük gibi görünüyordu— bu sorumlu, kendi kendini yöneten mahalli otoritelerin sırtına yüklenecekti; imparatorluk hükümetinin başlıca iki işi vardı: mahalli toplulukların birbirleriyle uyum içinde geçinmelerini sağlamak ve onları dışarıdaki barbarlardan gelecek saldırılara karşı korumak. İmparatorluğun bu sınırlı etkinliği için basit bir askeri çerçeve ile hafif bir politik üstyapı yetip artabilirdi. Bu temel politika hiçbir zaman bilinçli bir tutumla düzeltilmedi, ama Roma İmparatorluğuna, bir de iki yüzyıllık Roma Barışı süresinin sonunda bakacak olursak, gönülsüz ve parça parça olduğu halde hepsi aynı doğrultuda oldukları için birikimsel bir sonuç yaratan ve böylece uzun

vadeli etkiler doğuran yenilikler sonucunda idari yapının aslında başka bir şeye dönüşmüş olduğunu görürüz.

Marcus Aurelius yönetiminin (İ.S. 161-80) sonuna doğru kıyıdaki bağımsız devletlerin hepsi de eyaletlere katılmış, üstelik daha önemlisi, eyaletler kendileri özerk şehir-devletlerindeki mahalli grupların çerçevesini sağlayacak yerde, dolaysız yönetim organı haline gelmişlerdi. Dünya hükümetinin merkezileşmesi doğrultusunda hareket eden bu uzun vadeli eğilimlerin nedeni imparatorluk otoritelerinin ayrıntı sayılacak konularda da sorumluluğu kendi üstlerine alma istekleri değildi. Mahalli otoriteler etkilerini gittikçe yitirmiş, imparatorluk hükümeti de bu yüzden boşluğu doldurma gereğini duymuştu. Augustus kuşağında, Büyük Herod çapında komşu prenslerin hükümet ediş tarzı genellikle insafsız ama etkili olmuştu. Tek bir olayı ele alacak olursak, bunların, dışarıdan gelen korsan akınlarına karşı bölgelerini savunmakta, komşu eyaletlerdeki Roma valilerinden daha etkin oldukları görülmüştü. Öte yandan şehir-devletlerinde de, şehir işlerini kâr gözetmeden yürütecek ve mahalli görevin hâlâ taşıdığı şeref ve prestiji çalışmalarının karşılığı sayacak ahlâklı, yetenekli, zengin ve kamu çıkarına saygılı yurttaşlar bulunabiliyordu. Ne var ki bunu izleyen iki yüzyıl içinde mahalli hükümetin yürütülmesi için gerekli insani kaynaklar kurudu ve merkezi hükümet, nicedir güvendiği mahalli yönetim yeteneğinde böyle gittikçe artan bir kıtlıkla karşı karşıya kalınca, hem komşu prenslerin yerine imparatorluk valileri koymak, hem şehir-devletlerinin yönetimini "şehir iş adamları"nın eline vermek gereğini duydu. Eski şehir yöneticileri (şehir-devleti yargıçları gibi) şehrin ileri gelenleri tarafından seçilir, İmparatorun kendisine karşı dolaylı bir sorumluluk yüklenirlerdi. Ama yeni yöneticiler seçimle değil, imparatorluk yetkililerinin tayinleriyle geldiler.

İmparatorluğun varoluşunun ikinci yüzyılında, aldatıcı bir pastırma yazının başlangıcında, İmparator Traianus'la (saltanatı: İ.S. 98-117) arkadaşı ve memuru olan ve o sıralarda Btinya eyaletinde valilik görevini yerine getiren Genç Pliny arasındaki mektuplaşmada, yönetim mekanizmasındaki tedirgin edici gelişmenin nasıl ilerlediğini izleyebiliriz. Daha hikâyenin sonuna varmadan, Roma İmparatorluğunun bütün yönetimi, tabandan tavana kadar, hiyerarşik biçimde örgütlenmiş bir bürokrasinin eline geçti. Bir zamanlar kendi kendilerini yöneten şehirlerin kayıtsız mahalli yargıçları ve belediye meclisi üyeleri ise merkezi maliyenin ileri gelenlerden felâket derecede ağır vergiler koparmak için kullandığı gönülsüz âletler haline geldiler.

Ne merkezi yetkililer bu değişiklikleri empoze etmeye, ne de mahalli yetkililer bunlara katlanmaya istekliydiler. Her ikisi de, daha büyük bir gücün kurbanı olmuşlardı; ama böyle bir zorunluğa boyun eğen bir evrensel devlet kendi amaçlarına aykırı hareket etmiş olur, çünkü tutucu bir niyetle istemeye istemeye kurduğu yeni kurumlar her şeyi yenileştiren bir etki yaratmaya başlarlar. Bu kurumlar son derece "iletken" olduğu için sonuçları da devrimsel nitelikte olur. İmparatorluğun kurucuları niyetlerinin doğal tutuculuğuna karşın yeni fikirlere çok açık oldukları için yönetimin merkezileşmesinin özgül etkileri daha da güçlü olur. Kurucuların böylece istemeden ve değer vermeden yeniliğe açık olmaları belki de çalkantılar döneminde, evrensel devletin efendileri olarak varkalmak için rakipleriyle giriştikleri ölüm-kalım savaşında zaferi onların kazanmasını sağlayan nedenlerden biridir. Çağın bu ayırıcı özelliği evrensel devletin yarattığı tıkaç-kurumlara, fiziksel Doğa'nın okyanusa ve steplere bağışladığı çeşitten bir iletkenlik verir.

Yeryüzü nasıl bütün İnsanlığı taşıyorsa, Roma Yeryüzünün bütün insanlarını kucaklar, denizin nehirleri kucakladığı gibi.(2)

Evrensel devletin iletkenliği içerisinde kendilerine yol bulan toplumsal akımlar hem yatay, hem de dikeydir. Yatay hareketin örnekleri Roma İmparatorluğu'nda ilâç olarak kullanılan otların dolaşımı ve Arap Halifeliğinin doğu ucundan batı ucuna kadar kâğıt kullanımının yaygınlaşmasıdır. Büyük Plinius şunları anlatıyor:

İnsan soyunun iyiliği için dünyanın dört bucağından otlar oraya buraya getirilip götürülür. Roma Barışının muazzam haşmeti yalnız türlü iklim ve ulustan insanları birbirleriyle tanıştırmakla kalmıyor, göklere yükselen dağlarla sıradağları, otları ve hayvanlarıyla da tanıştırıyor. Tanrı bu kutsal hayrını bizlere ebedi kılsın. Romalıların İnsanlığa bağışladığı armağan ancak yeni bir aydınlık biçimi olarak anlatılabilir.(3)

Bir Çin icadı olan kâğıdın Arap Halifeliğinin iletken yüzeyinden geçişine gelince, oldukça hızlı oldu bu iş. İ.S. 751'de Çin'den Semerkant'a ulaşan kâğıt 793'de Bağdad'a, 900'de Kahire'ye, 1100'de neredeyse Atlas okyanusunun kıyısındaki Fas'a ve 1150'de İberya yarımadasındaki Jativa'ya varmıştı.

Dikey hareketleri görmek bazan daha güçtür, ama bunların toplumsal sonuçları daha etkili olur. Japon Toplumunun evrensel devleti olan Tokugawa Şegunate tarihi de bunu göstermektedir. Tokugawa rejimi Japonya'yı dünyanın geri kalan kısmından izole etmek istiyordu; iki buçuk yüzyıl boyunca bu politik zorlamayı başarıyla yürütebildi. Ama, eski çalkantı döneminden kalma feodal sistemi taşlaştırıp ebedi bir kurum haline getirme çabalarına karşın, izole edilen Japonya'nın kendi içindeki toplumsal değişim akışını durduramadı.

Tokugawa hükümetinin Japonya'yı kapatmasının nedeni yabancıların istilâsına uğrama korkusu değildi, devlet içinde-

ki hoşnutsuz kesimlere, özellikle tozama daimyo *(uçbeyleri) ve* ronin'*e (bağımsız savaşçılar) karşı kendi durumuna güvenememesiydi... Tokugawa Şogunate herhangi bir iç ayaklanma imkânını yok etmek için karışık ama oldukça etkili bir denetim mekanizması kurdu... Tokugawa statik ve hiyerarşik bir toplum yaratmaya kararlıydı ama bu toplumun içinde de şogunatenin hiç istemediği bazı çok önemli değişiklikler oluyordu (sözkonusu edilen, onsekizinci yüzyıl). Bunların kaynağı, temeldeki pirinç ekonomisinin üstüne tepeden aşağı örgütlenen yeni bir ekonomide paranın yayılmasıydı. Onsekizinci yüzyılın ilk yıllarında Japon savaşçıları,* daimyo *ve adamları, hepsi de tüccar sınıfına borçlanmışlardı... Zamanla daha güçlü tefeciler büyük feodallerin bankerleri oldular... Bu kapitalist sınıfın yükselişi ve gelişmesi aslında feodal bir toplumun varoluşunun devam etmesiyle bağdaşacak bir şey değildi.*[4]

İMPARATORLUK MİSYONUNUN ALANLARI

Evrensel devletler misyonerlerin çalışmaları için çok geniş alanlar açarlar; yöneticilerin barışa bağlılığı başlangıçta dini etkinliğe göz yumulacağına güvence verir.

223 Kubilay Han, 1257'den 1294'e kadar Moğol İmparatoru. Kubilay'ın İmparatorluğu Çin'den Karadeniz'e kadar uzanıyordu, bütün bu koca alan onun egemenliği altında o zamana kadar görülmemiş bir barış ve huzur dönemi yaşıyordu. Geleneksel Moğol dini şamanizm olduğu halde Kubilay Budizm'i, Taoizm'i, Nasturi Hıristiyanlığı, İslâm'ı, Konfüçyüsçülüğü, Maniheizm'i ve Yahudiliği resmen hoşgörüyle karşılıyordu.

Hideyoşi'nin son direnişi de savuşturarak diktatörlüğe tırmandığı 1590 yılını Japon evrensel devletinin kuruluş tarihi olarak kabul edersek, bir yüzyıllık süre içinde, Hideyoşi'den sonra gelen Tokugawa Ieyasu ile onun varislerinin dondurarak bir çeşit Platoncu utopik hareketsizlik vermeye çalıştıkları toplumun baştan aşağıya değiştiğini görürüz. Bu toplumsal alt-üst oluş, kapalı bir sistem içerisindeki içsel güçlerin, Japon evrensel devletinin sınırları dışından gelen hiçbir zorlamadan etkilenmeyen işleyişinin sonucuydu. Üstelik, Tokugawa Şogunate bir evrensel devlet olarak olağanüstü derecede homojen bir kültüre de sahipti, çünkü toplumun tamamen dışında tutulan Deşima'daki Hollanda tüccar topluluğundan başka tek türdeş öge kuzeyde yaşayan, herhangi bir toplumsal gücü olmayan barbar Aynu'lardı. İçeride hiçbir kültürel gerilim de olmayınca, rejimin bütün çabalarına karşın gerçekleştirilen bu toplumsal devrim büsbütün önem kazanır.

Başka hiçbir evrensel devlette aynı ölçüde bir kültürel türdeşlik göremeyiz. Standart düzen kültürel bakımdan üçe ayrılmış bir yapıdır. Bu durumda, evrensel devletin içinde doğduğu kültür dünyasının iki yanında, barbarlardan ve komşu uygarlıklardan ilhak edilen bölgelerin yabancı kültürleri yer alır. Örneğin, Hindistan'ın ilk evrensel devleti olan barbar etkilerine açık olan Pencap bölgesinin yabancı kültürü vardı; başka bölgelerde İmparatorluğun Hindi özü Güney Hindistan ve belki de daha uzaktaki Seylan ve Hotan'ın bir zamanlar barbar egemenliğinde olan yörelerinin kültürüyle çevrelenmişti. Maurya İmparatorluğu'nun sonunda bütünleştiği Gupta İmparatorluğu'nun da çevresinde bir eski-barbar kuşağı vardı: Gücerat ve Kuzeybatı Dekkan'da Helenizm'e bulaşmış, Pencap'daki bölgelerde ise hem Helenlenmiş, hem de Kuşhan barbar kültürüyle karışmış bir kuşaktı bu. Han ve Roma İmparatorlukları da bu düzene uymuşlardı.

Bazı başka durumlarda da bu standart kültürel biçimleniş yeni ek ögelerle zenginleşir. Moskova Çarlığında, özü meydana getiren Rus Ortodoks Hıristiyanlığı Arktik Denizine doğru kuzeye ve Büyük Okyanusa doğru doğuya uzanırken eskiden barbarların elinde olan geniş toprakları ilhak etmiş, Volga havzasında, Ural'larda ve Batı Sibirya'da ise Müslüman bölgeleriyle çevrelenmişti. Ama daha sonraları Büyük Petro Batılılaşmayı Rus evrensel devletinin kültürel çerçevesi olarak geleneksel Ortodoks Hıristiyanlık yerine koymaya başlayınca bu durum büsbütün karıştı. Sonradan, güneydeki İslâm Dünyasından ve batıdaki Batı Hıristiyan Dünyasından da yeni topraklar bu karışıma eklendi.

Akamenya (Pers) İmparatorluğu daha önceden varo-

lan bir kültür ayrılığının üstüne oturmuştu; Suriyeli özün kendi içinde Suriye Uygarlığının yaratıcılarıyla onların İran'dan devşirdikleri arasında bir ayrım vardı. İran'la Suriye arasındaki coğrafi boşlukta da Sümer-Akad kültürünün yavaş yavaş yok olmaya yüz tutan kalıntıları yer alıyordu. Akamenya İmparatorluğu ayrıca Doğu Anadolu'nun Hitit kültürünü, Mısır Uygarlık âleminin büyük bir kısmını, Helen ve Hint dünyalarından koparılmış şeritleri, görece evcilleştirilmiş barbar dağlılarla Avrasyalı Göçebeleri içine alıyordu. Büyük İskender bu İmparatorluğun hayatına son verdikten sonra da onun politik varisleri, özellikle de, Kiros ve Darius'un Helen halefleri diye tanımlanması daha doğru olan Selevkoslular Akamenya'nın görevini devam ettirdi. Akamenya İmparatorluğunun da sonunda içinde bütünleştiği Abbasi Halifeliği —Suriyeli yaratıcılarla İranlı devşirmeler arasındaki daha eski ayrılık, yaklaşık olarak aynı coğrafi çizgi üstünde— Roma İmparatorluğu'nun eski uyruklarıyla Sasani İmparatorluğunun eski uyrukları arasında daha derin bir uçurum haline gelmişti— barbar Arap İmparatorluk-kurucuları tarafından komşu steplerdeki barbar ve başka uygarlık parçalarıyla politik bakımdan birleştirilmişti; bu uygarlık parçaları da Hint Dünyasının Sind ve Multan'dan bir dilimi, Maveraünnehir havzasındaki doğmadan ölen Uzak Doğu Hıristiyan Uygarlığının potansiyel bölgesi; Ermenistan'daki monofizist Hıristiyan çoğunluk; Suriye ve Mısır'da Monofizist Hıristiyan çoğunluk arasındaki Ortodoks Hıristiyan diaspora, ve başka yerlerde yok olan Sümer-Akad Uygarlığının Harran'da kalmış bir fosiliydi.

Moğol, Mançu ve Osmanlı İmparatorluklarında da aynı derecede karmaşık yapılar vardı, Sümer-Akad İmparatorluğunda ise ancak önemsiz derecede azalırdı bu karmaşıklık. Şu halde evrensel devletlerin kültürel bileşimlerinde yüksek derecede kültürel farklılık olması beklenmelidir; böyle olunca, evrensel devletlerin iletkenliklerinin sonuçlarından birinin de, daha önceki çalkantı döneminin saldırgan anarşisi arasında başlayan kültürel *pammixia* sürecini, o zamankinden daha az şiddetli ve kaba olan bazı yollardan, sürdürülmesi olması doğaldır. Evrensel devlette, daha önceki zulüm çağının köleleri, sürgünleri, kaçakları, nakledilmiş köleleri ve başka köksüz insan tipleri yerine tüccarlar, profesyonel askerler, felsefi ve dini misyonerlerle hacılar geçer.

Gözlemcilerin baktıkları toplumsal, politik ve tarihi açılara göre bu kültürel bütünleşmenin sonuçlarıyla ilgili yargılar çok değişir, karşıt kutuplara ayrılır. Kahramanca direnişleriyle, tam da kendi uygarlıklarının en yüksek noktasındayken Akamenya'nın dünya-imparatorluğu boyunduruğu altına girmekten kurtulan Avrupalı Yunanlılardan birinin torunu, "Pers boyunduruğu altında birbirlerine karışmaya zorlanan halkların dehşet verici durumları"[5] üstüne yazabiliyordu. Oysa bundan beş yüz yıl sonra, bir Helen evrensel devletinin pastırma yazında doğan ve daha

224 Bütün dünya dinlerini tek bir evrensel inanç halinde birleştirm tasarısıyla tanınan Türk-Hint İmparatoru Ekber, Müslüman din adam ıyla Cizvit misyonerler arasındaki bir tartışmaya katılıyor.

önceki kargaşalık döneminden ötürü bunun tadını çıkarabilen başka bir Yunanlı Roma'ya sunabileceği en büyük övgü olarak şunları söylüyordu: "Bütün dünyayı tek bir evin halkı gibi yaptın".[6] Bundan iki yüzyıl sonra, Roma İmparatorluğu'nun Batı'da ölümcül darbeyi yediği bir anda yazan Galyalı bir şair ise aynı duyguyu ünlü vecizesiyle yankılıyordu: *Urbem fecisti quod prius Orbis erat.*[7] Sonuçların değeri, görüşlerin tamamen farklı olduğu bir tartışma konusudur; ama olguları sunan yazarların kendi tavırları ne kadar değişik olursa olsun, olguların tartışma götürür bir yanı yoktur. Roma İtalyasında ve onun çevresinde kurulan dünya-imparatorluğunda hüküm süren Roma Barışının birinci yüzyılında yazan Pliny, bir dereceye kadar bütün evrensel devletler için geçerli olabilecek bir durumu anlatır.

Bütün ülkelere dadılık eden bir ülkeyi bu kadar kısa ve baştan savma bir şekilde anlattığım için duygusuzluk ve tembellikle suçlanmam hiç de haksız olmaz. Bu ülke herkesin dadısı, annesi ve babasıdır, gökyüzünü duruluştırmak, dağılmış dünyaları tek bir sürü içinde toplamak, kaba saba geleneksel âdetleri yumuşatmak, ortak bir dilsel mübadele aracıyla bir yığın halkın uyumsuz ve barbar dilleri arasında karşılıklı anlaşma imkânı yaratmak, İnsanı insan yapmak, tek kelimeyle, dünyadaki bütün ulusların tek anayurdu olmak gibi kutsal bir görevi yerine getirmek üzere Tanrı tarafından seçilmiştir.[8]

Bu ulus-üstü kültür sentezini gerçekleştirmenin en önemli koşulu, şüphesiz, uzun süreli barıştır. Kargaşalık dönemlerinin özelliği olan sert ayrılıklar ve yıkıcı düşmanlık-

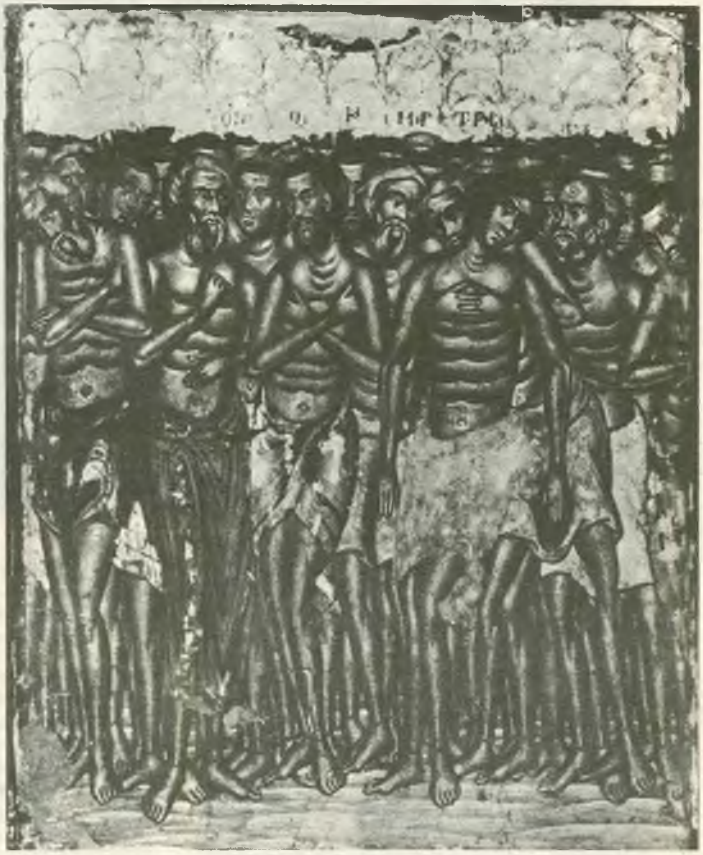

İMPARATORLUĞUN HOŞGÖRÜSÜZLÜĞÜ

225, 226 Bir din devlet otoritesini tehdit etmeye başlayınca, resmi ilgisizliğin yerini sert kovuşturma alır. Yanda, Japonlar ın Hıristiyanları ezme politikasının ilk kurbanları. Sağda: "Kırk Martir"; 320'de, Hıristiyanlara karşı bir imparatorluk fermanına uymadıkları için öldürülen bir Roma lejyonunun askerleri.

lar, gördüğümüz gibi, hiçbir verimli temasa imkân bırakmıyorlar; ve tabii bir evrensel devlet de kurucuları tarafından işte bu sıkıntılı döneme karşı bir çare olarak empoze edilir ve halk tarafından bu şekilde benimsenir. İmparatorluk—kurucularının, kardeşler arası bir savaş çağından sonra varkalan tek güçten bir evrensel devlet çıkarmaktaki dolaysız ve başlıca amaçları kendileri arasında ve eski mahalli devletlerin egemen azınlıkları arasında bir uzlaşma sağlamaktır. Ama şiddete karşı olmak öyle bir zihniyet ve öyle bir davranış ilkesidir ki, toplumsal hayatın bir bölümüne hapsetmek kolay değildir; böyle bir ilke bir toplumsal ilişkiye uygulanıyorsa bir dereceye kadar bütün başka ilişkilere de uygulanır; bu nedenle bir egemen azınlığın bir sınıf olarak kendine empoze etmeye çalıştığı uzlaşıcılık böylece egemen azınlığın iç ve dış proletaryalarla ilişkilerine ve ayrıca çözülen uygarlığın temasta olduğu yabancı uygarlıklara da yayılır kusursuz bir barış sağlanamasa bile, en azından bir ateş kes ve bir *modus vivendi* (hayat tarzı, geçici bir uzlaşma) olmalıdır.

Çatışmanın durdurulması evrensel devletin başlıca psikolojik iklimidir ve halkının değişik kesimlerine farklı derecelerde yararı dokunur. Egemen azınlık kendini biraz toparlar —gerçekten de, kendini toparlayabilmesinin onsuz edilmez koşulu budur— proletaryaya ise görece daha fazla bir güç sağlanmış olur. Uzlaşma, ne de olsa, temelinde olumsuz bir nimettir. Egemen azınlığın bir kere kaybetmiş olduğu canlılık, aşınmadan böyle geçici bir şekilde kurtulmakla geri gelecek değildir, oysa bu aynı rahatlama —sıkıntılı dönemlerin dertleriyle ezilmeyip tersine zindeleşen— proletaryaya "filiz verip gelişme"[9] imkânını açar. Böyle-

HOŞGÖRÜSÜZLÜĞÜN BULAŞICILIĞI

227 Ondördüncü yüzyılda, İtalya'da, Papa ve Kuria dinden saptanları yargılıyor, bir mahkum yakılıyor, ötekiler hapse götürülüyor. Dini ayrılıkları baskı altına almak için eziyet dinlerin kendi başlarından geçtiği için öğrendikleri trajik bir derstir. Hıristiyan Kilisesi ilk kez 385'de dinden saptığı için bir adamı idam etti.

ce, evrensel devletin kuruluşuyla açılan toplumsal ateşkes döneminde egemen azınlık kururken proletarya çiçek açar. Ortak uzlaşma rejimi altında egemen azınlığın biriktirdiği enerji bir arkaizm haline gelerek donar; öte yandan, bu egemen azınlığın kendi safları arasında hüküm süren kardeş kavgasından kurtulmak için uygulamak zorunda olduğu hoşgörü anlayışı iç proletaryaya da evrensel bir kilise kurarak kendi yaratıcı enerjisini gösterme fırsatını verir. Evrensel devlette askerlik mesleğinin tekeli tamamen imparatorluk iktidarının eline geçmiş ve bunun yarattığı politik edilginlik içinde devletin uyruklarının savaşçı ruhu uykuya dalmıştır; bu nedenle dış proletarya da sınırları yarıp içeri dalmak ve askeri bakımdan uyuşmuş devletin yönetimini ele geçirmek imkânını bulur.

Egemen azınlığın kendi kurduğu evrensel devletin yarattığı koşullardan yararlanmaktaki görece beceriksizliğinin önemli bir kanıtı, yukarıdan aşağıya kendi felsefesini ya da "fantazi dinini" yaymakta hemen hemen her zaman başarısızlığa uğramasıdır (bu kuralın görünürdeki tek istisnası Çin evrensel devletinin resmi Konfüçyüs dinidir). Egemen azınlığın, uydusu olan halkların hayatlarının dünyevi yanını denetlemek için başarıyla kullanabildiği siyasi iktidar cihazı, sanki resmi bir felsefi, ya da dini öğretiyi kabul ettirmekte kesin bir engel haline gelir. Buna karşılık, siyasi bakımdan tamamen güçsüz olan iç proletarya evrensel devletin barışçı atmosferinin sunduğu fırsattan sonuna kadar yararlanarak daha ileri bir dini aşağıdan yukarıya yayar ve sonunda evrensel bir kilise kurmayı da başarır.

İkinci Babil İmparatorluğu ve sonradan onun yerini alan Akamenya İmparatorluğu ile Selevkes Krallığı Yahudilik ve onun kardeşi olan Zerdüştçülük tarafından bu şekilde kullanılmışlardı. Birbirleriyle yarışan birçok proletarya dinleri Roma Barışı'nın sağladığı fırsatlardan yararlandılar; Kübele ve İsis kültleri, Mithraizm ve Hıristiyanlık ve ayrıca Babil'in yıldız dini bunların arasındadır. Çin Dünyasında Han Barışının sağladığı benzer fırsatlardan yararlanan da, Hindistan egemen azınlığının felsefesinde kökenini bulan Hint proletaryasının dini Mahayana ve gene bir felsefeden doğan, yerli Çin proletaryasının dini olan Taoizm tarafından kullanıldı. Arap Halifeliği İslâm'a, Hint Dünyasında Gupta Rac da Hinduizm'e benzer imkânlar verdi. Çok kısa bir süre için boydan boya bütün Avrasya'da etkili bir Göçebe barışı yaratan ve yayan Moğol İmparatorluğu, bu neredeyse kelimenin sözlük anlamında da evrensel devletin sunduğu fırsatın olağanüstü genişliğiyle, yığınla rakip dinin misyonerini büyüledi; egemenlik süresinin ne kadar kısa olduğu hatırlanırsa, Nasturi ve Batı Katolik Hıristiyan Kiliselerinin ve İslâmiyet'in, ayrıca da Mahayana Budizmi'nin

Lamacı Tantrik mezhebinin bu imkândan ne kadar çok yararlandıkları, dikkate değer bir olaydır. Moğol evrensel devletinin Çin Dünyasındaki devamı olan Ming ve Mançu devletleri için ikinci bir fırsat tanıdılar. Tokugawa Şogunate Japonya'da bir evrensel devlet kurunca aynı kilise bu fırsattan da yararlanmak için yeni bir hamle yaptı. Osmanlı İmparatorluğu Bedreddin'ciliğe, İmam Şii'ye ve Bektaşiliğe, Hint Dünyasında Mughal Rac ise Kabirizm ve Sihizm'e aynı türden fırsatlar verdiler.

Evrensel bir devletin elverişli ikliminden yararlanarak eskisinden daha ileri bir dini yayanlar, bazı durumlarda, içinde yaşadıkları ortamın sağladığı özel avantajların bilincine varıyorlar ve bunu hizmetinde oldukları Tanrı'nın bir lütfu olarak yorumluyorlardı. "Deutere-İşaya", Ezra ve Nehemya kitaplarının yazarlarının gözünde Akemenya İmparatorluğu Yahova'nın Yahudiliğin yayılması için seçtiği araçtı, evrensel devletin ereksel nedeninin böyle olduğu yorumunu, Hıristiyan Kilisesinin Babalarından biri de Roma İmparatorluğuna karşı tavrı ile paylaşır:

Tanrı Kelâmı'nın cisimleşmesi tanrısal yaradılışı insani yaradılışla öylesine tam olarak birleştirdi ki Tanrı'nın yaradılışı derinliklere kadar inebildi ve bizim yaradılışımız yükseklere kadar çıkabildi. Bu büyük inayetin sonuçlarının dünyaya yayılabilmesi için Tanrı Roma İmparatorluğuna hayat verdi. Onun toprak fetihlerinin yayılmasıyla her yerdeki bütün uluslar bir evrensel devlet içinde kurulan yakın bağlantılarla komşu oldular. Bu tanrısal tasarı sayesinde birçok krallık tek bir imparatorluk içinde konfedere duruma geldi ve İnsanlığın İncil'i tanıması böylece tek bir politik birlik yönetimi altında birleşen halkların bütün tabakaları arasında engellenmeden ve hızla ilerledi. (10)

İmparatorluk barışının kurulması, daha ileri dinlerin yayılması için Tanrı inayeti olarak görülebilecek kadar olağanüstü imkânlar yaratır; gene de, misyonerlerin çalışmalarına bu derece elverişli bir başlangıç sağlayan hoşgörü ikliminin sonuna kadar sürmesi beklenemez, ileri dinin bu hoşgörüden yararlanmaktaki başarısıyla orantılı olarak doğacak tepki bu tutumu karşıtına dönüştürür. Böyle durumlarda, dinin barış içinde ilerlemesi birtakım resmi kovuşturmalarla kesintiye uğrar, din, ya tomurcuk halindeyken koparılır, ya da politik veya askeri bir tavır olmaya zorlanır. Örneğin, onyedinci yüzyılda, Japonya'nın Tokugawa rejimi Batı Katolik Hıristiyanlığını ülkeden neredeyse tamamen sildi, Mançu iktidarı da onsekizinci yüzyılda Çin'de aynı şeyi yaptı. Osmanlı İmparatorluğunda, 1514'de bir Şii ayaklanmasının Yavuz Sultan Selim tarafından bastırılmasıyla Şiilik ezilmiş oldu. Putperest Moğol hakanları İslâmiyet'i kovuşturdular; gerçi bu kovuşturma, uzun vadede, Çin ve Dar-ül İslâm'ın Moğol yönetimi altında geçici politik birliği sırasında İslâmiyet'in Çin'e kalıcı bir biçimde girmesiyle karşılığını görmüş oldu ama, gene de İslâmiyet Çin Dünyası'nın anabölümünün evrensel dini olma fırsatını elinden kaçırdı. Kansu ve Şensi gibi iki uzak kuzeybatı eyaletiyle güneybatıdaki Grek eyaleti dışında, Çin'de kayda değer bir dayanak noktası bulamadı, bu bölgelerde bile İslâm yabancı bir azınlık olmanın ötesine geçemediği için, durumunun tehlikeliliği nedeniyle sık sık fanatik patlamalar yarattı. Hindistan'da Sihizm'i de buna benzer bir akıbet bekliyordu. Hindu evrensel dininin bu potansiyel halindeki tohumu, Mughal Rac'dan kendisine yöneltilen sürekli ve şiddetli kovuşturmalar yüzünden kısır bir politik savaşkanlığa itildi.

Böyle örnekler karşısında, Hıristiyanların Roma İmparatorluğu'nda gördükleri eziyetlerin sonradan belli olan etkileri daha önemsiz kalır. İ.S. 312'de, Konstantin'in yeni dini biraz kararsızca kabul etmesine kadar geçen üç yüzyıl boyunca, Hıristiyanlık Roma Barışı'nın böyle bir niyeti olmaksızın sağladığı kolaylıklardan yararlanırken, bir yandan da Kilise sürekli olarak Roma politikasına ters düşme tehlikesiyle karşı karşıya kalıyordu.

İmparatorluk çağında Roma devletini fazlasıyla ürküten bütün özel birleşme biçimlerinden ileri gelen kuşkular bir yana, Roma geleneğinde, yabancı dinlerin benimsenmesi

ve yayılması için kurulan özel birliklere karşı, daha eski ve daha derin bir özel düşmanlık vardı. Gerçi bu politika iki kere gevşetilmişti —Kübele ve Yahudilik karşısında— ama, İ.Ö. ikinci yüzyılda Bakanaller'in baskı altına alınması, Hıristiyanların kendi çağlarının üçüncü yüzyılında karşılaşacakları güçlüklerin bir habercisi gibiydi. Gelgelelim, Roma rejimi altında yaşayan Hıristiyan Kilisesi Mughal Rac'daki Sih cemaati gibi davranmadı ve dini kovuşturmalara karşı dini bir yana bırakıp politik-askeri bir birlik olma yoluna gitmedi, kendi ruhuna sadık kalmasının ödülü de, geleceğin evrensel kilisesi ve mirasçısı olmasıydı. Gene de Hıristiyan Kilisesi bu badireyi hiç yara bere almadan atlatamadı. Roma'nın kaba kuvvetine karşı Hıristiyan yumuşaklığının zaferinden gerekli dersi çıkaracağı yerde, Roma'nın başarısızlığına yol açan günahı kendisi işleyerek ölmüş düşmanından manevi bir öç almaya kalkıştı. Daha dördüncü yüzyılın sonuna gelmeden, Hıristiyan Kilisesi de, egemen inanç ve âdetlere karşı en kestirme yol olarak kovuşturmaya başvurma alışkanlığını edindi, onüç yüzyıl boyunca da bu şekilde ayakta durdu. Kilise hâlâ bu manevi çöküşün acısını çekmektedir.

Evrensel devletlerden ileri dinlere geçen bu gibi sinsi miraslar gene de, evrensel devletlerin dinlere sağladığı kolaylıkların yanında hafif kalır. Hıristiyanlık, İslâmiyet, Hinduizm ve Mahayana bu politik ve toplumsal çerçevenin içinde ve onun yardımıyla evrensel kiliseler haline gelmeyi başardılar.

Böylece iç proletarya, ileri dinlerin yaratıcısı olarak, eğemen azınlığın evrensel bir devlet kurmaktaki geçici ama, önemli başarısından manevi düzeyde en çok yararlanan zümre olur. Yalnız, politik düzeydeki kazançlar başkalarının eline geçer. Bu yarar dağılımı da, durumun kendi özelliğinden doğar. Evrensel devletin zorla kabul ettirilmiş huzuru iç proletaryayı politik iktidarı kullanma ayrıcalığından uzaklaştırdığı ve askeri görevleri yerine getirme yükümlülüğünden kurtardığı oranda, manevi yaratıcılığına fırsat hazırlar; imparatorluğu kuranlar kendileri bile, ezici bir askeri zafer kazanarak huzuru zorla kabul ettirmenin gerektirdiği büyük çabadan sonra yorgun düştükleri için, daha önceki sıkıntılı dönemlerde atalarını zafere götüren enerjiden yoksundurlar. Bir zamanlar bir şeref ve ihtirasın kendini gerçekleştireceği bir yol olarak görülen askeri hizmet artık istenmeyen ve kaçınılan bir yük haline gelir ve imparatorluk yetkilileri askerlerini evcilleşmemiş dış proletaryanın safları arasından aramaya başlarlar. Böylece, evrensel devletin himayesi altında yaşanan huzurun getirdiği psikoloji yöneticilerin kendilerini de politik miraslarına sahip çıkma yeteneğinden uzaklaştırır, işte bu psikolojik silâhsızlanma sürecinden doğrudan doğruya yararlananlar ne yöneticiler, ne de yönetilenler değil, imparatorluk sınırlarının dışından gelen, ya toplumun dış proletaryasının, ya da yabancı bir uygarlığın temsilcileri olan yabancılardır. Bir uygarlığın çökmesiyle bir uygarlığın yok olmasını birbirinden ayıran şey, yok olma durumunda, ölen evrensel devletin egemenlik alanına sınırlar ötesinden gelme barbar savaş-beylerinin, ya da kültürü farklı bir başka toplumdan gelen fatihlerin dolması, ya da bazan bu iki çeşit istilâcının birbirlerini izlemesidir. Sümer ve Akad İmparatorluklarını, Gupta İmparatorluğu'nu, Ç'in (Ts'in) ve Han İmparatorlukların., Roma İmparatorluğu'nu, Arap Halifeliği'ni, Mısır'ın hem Orta, hem de Yeni Krallıklarını barbarlar yıktı. Sümer-Akad Uygarlığı'nın son evresi olan İkinci Babil İmparatorluğu'nu yıkanlar, Suriye kültürünü özümleme sürecinde ve ilk Suriye evrensel devletini kurmak üzere olan İranlı barbarlardı; bu Pers İmparatorluğu da, Büyük İskender'in fütuhat seferinden önce Helenizm'in etkisi altına giren, grekçe konuşan Makedonyalı barbarlar tarafından yıkıldı. Maurya İmparatorluğu, bundan 150 yıl sonra, Baktriya daki Pers İmparatorluğu'nun Helen vârisi tarafından aynı sonuca mahkum edildi. And Dağları'nın evrensel devleti olan İnka İmparatorluğu da, Makedonyalı İskender'in şeytani enerjisine sahip olan, ama onun büyüklüğünü gösteremeyen militan Batı Hıristiyanlığı havarilerinin önderi tarafından yerle-bir edildi. Ortodoks Hıristiyanlığın gövdesinin büyük bir kısmına yabancı bir evrensel devlet kazandıran Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünde, Batılılaşmanın daha güçlü ilerleyişi, başlangıç halindeki barbar istilâlarını bastırdı, ya da başka bir şeye dönüştürdü: ya Batılı, ya da Batılaştırıcı güçlerin fetihleri biçiminde, ya da İmparatorlukta yaşayan uydu halkların ve barbar istilâcıların kültürlerini değiştirmeleriyle, Mughal İmparatorluğu çöktükten sonra, evrensel devletin Britanya Racalığı olarak restorasyonuyla başlangıç halindeki barbar istilâları önlendi.

Gözden geçirdiğimiz bu örnekler evrensel devletin psikolojik ikliminden yararlanan barbar, ya da yabancı saldırganların kısa vadede somut ve önemli görünen zaferler kazandıklarını gösteriyor. Ama, daha önce de gördüğümüz gibi,[11] ufalanan evrensel devletin harap ülkesini ele geçiren barbar istilâcılar geleceği olmayan kahramanlardır, bu kişilere daha yakından baktığımız zaman pekiştireceğimiz bir olgudur bu.[12] Edebiyatları yaptıkları işleri sonradan romans ve tragedyanın haşmetiyle süslemiş olmasaydı, gelecek onları mutlaka değersiz serüvenciler olarak mahkum ederdi. Yabancı uygarlıkların askeri temsilcilerinin başarılarına gelince, bunlar da, barbarların zaferleri kadar kısa ömürlü olmamakla birlikte, aslında onlar kadar aldatıcıdır ve iç proletaryanın tarihi başarısıyla kıyaslandığında düpedüz hayal kırıcıdır.

Bunlara ek olarak, hiç değilse bir durumda evrensel devleti yabancı fatihlerce vaktinden önce yıkılan bir uygarlığın yeraltına girip yüzyıllarca kış uykusuna yattığını, sonra yabancıları başından atarak tarihinin evrensel devlet evresine geçtiğini görüyoruz. Hint Uygarlığı aşağı-yukarı altı yüzyıllık bir süreden sonra bu duruma gelebildi. Başarı-

sının anıtı, bir zamanlar Maurya İmparatorluğu'nda cisimleşen evrensel devletini devam ettirdiği Gupta İmparatorluğu'ydu. Öte yandan, Sümer-Akad ve Mısır Toplumları, herbiri bağımsız kültürel kimliğini bir dereceye kadar korumayı başarmakla birlikte, Suriye-Helen "kültür-karışımı" içinde eridiler. Bu örnekler, bir uygarlığın bir başka uygarlığı zorla yiyip sindirme çabalarının iki farklı sonucunu göstermektedir. Görünüşe bakılırsa, her iki durumda da sonuç uzayabilir, ya da nihai olmayabilir. O zaman, şimdiki Batı Uygarlığı'nın da çağdaşlarını yutma çabalarının —bunların nekadar yeni başladığını da göz önünde bulundurarak— nihai sonucu konusunda tahminler yürütürken dikkatli olmamız gerekir. Batı emperyalizminin Afrika, Hindistan, Orta ve Güney Amerika ve Asya dünyalarına nüfuz etmesiyle —ama, bu tek bir evrensel devletin değil, tek bir uygarlığın birbirleriyle rekabet eden mahalli temsilcilerinin eseriydi— bir süre için, bu bölgelerin zorla Batılılaştırılacağı tahmin edilebilirdi. Ama, Batı dünyasının deniz-aşırı imparatorluklarının yakın zamanlarda hiç beklenmedik bir şekilde koloni olmaktan çıkması, özgürlüğüne yeni kavuşan devletlerin ve dünya çapında uzantıların gittikçe artan kültürel bilinçleriyle birlikte ele alındığında, bu süreçte önemli bir kesinti olduğunu gösterir. Tek, ama çarpıcı bir örneğe bakacak olursak, nispeten yakın bir zamanda egemen bağımsız devletler olarak Batılı uluslar topluluğuna katılan Arap ülkeleri, yüzyıllardır üzerlerine çöken Osmanlı politik egemenliğini ve İranlı Müslüman kültür cilâsını yırtarak bu tutkularını gerçekleştirmeyi başardılar. Ama, bir zamanlar Arapların kardeş bir toplumun akraba kültürüne karşı erimeden direnmelerini sağlayan Arap kültürünün gizil varkalma gücünün, çok daha yabancı olan Batı kültürünün yabancı etkisine karşı er-geç ortaya çıkmayacağını kim iddia edebilir? Bu böyle olabilirse, şimdiki durumunda Batı etkilerine açık olan öbür toplumların geleceği de böyle olamaz mı?

"Kültür değiştirme"nin nihai sonuçlarını böylece gözden geçirdikten sonra, bir evrensel devletin sunduğu hizmetlerden uzun vadede yararlanan tek zümrenin iç proletarya olduğu sonucuna varabiliriz. Dış proletaryanın kazançları her zaman yanıltıcı, yabancı bir uygarlığın kazançları ise geçicidir.

34 Ulaştırma

Evrensel bir devletin varlığını sağlayan koşulların gerek kendi halkına, gerekse komşularına birtakım yararlar sağlamaya yeter olduğunu gördük. Bunun ötesinde, evrensel devletlerin, egemenliklerini güçlendirmek, korumak için yarattıkları kendilerine özgü kuruluşlardan bazılarının, istemeyerek de olsa, bunlardan yararlanmasını bilenlere hizmet edebileceği de birçok örneklerle gösterilebilir. Şimdi ince-

IMPARATORLUĞUN KAN DAMARLARI

228, 229, 230 İnka İmparatorluğu'nun, genellikle devlet memurla için yapılmış, ülkeyi boydan boya saran dehşetli yol sistemleri vard Yukarıda: Bir memurla karısı tahtırevanda taşınıyor. Aşağıda: Yolda b imparatorluk habercisi ve yol planlaması.(Onaltıncı yüzyılda bir İspa yol gözlemcinin çizgileri.)

leyecek olduğumuz bu tür kuruluşların başlıcaları evrensel devletlerin kurdukları, ya da benimsedikleri ulaştırma düzenleri, büyük kentler, uygarlık hizmetleridir. Bunların başında ulaştırma gelir; çünkü ulaştırma evrensel bir devletin varlığının dayandığı başlıca kuruluşlardan biridir. Yalnızca o devletin dominyonları üzerinde askeri egemenlik kurmasına yarayan bir araç olmakla kalmaz, aynı zamanda iç düzeni kollamasına, gizli polis örgütünün çalışmasına da yardım eder. Etkili bir ulaştırma düzenini kurup yürütebilmek başlıca anayolların düzenlenmesine bağlıdır. Birçok evrensel devletlerde ulaştırma düzeni imparatorluğun posta yolları olarak kurulmuştur; posta işleri devletin gizli haber alma örgütü ile birlikte yürütülmüş, geliştirilmiştir.

Sümer-Akad hükümet mekanizmasında devlet posta örgütü önemli bir yer alıyordu. Bu arada, sulama kanallarının setleri kara trafiğinin anayolları olarak kullanılıyordu. Hiksoslar döneminden sonra kurulan, Sümer-Akat İmparatorluğu'nun Suriye, Mezapotamya topraklarını egemenliği altına alan "Yeni Mısır" İmparatorluğu buralarda eski sahiplerinden kendisine miras kalan yolları, diplomatik kuryeler, gezici denetleyiciler aracılığıyla, yerli hükümdarları kontrolü altında tutmakta kullandı. Akamanış (Ahamenian) İmparatorluğu'nda aynı kuruluşları daha yüksek bir örgütleme, daha büyük bir etkinlikle kullanmıştır.

İmparatorluğun sınırları genişledikçe, eyalet hükümetlerinin durumları güçlenmiş, bu da imparatorluğu, bütünlüğünü sürdürebilmek, devletin buyruklarını daha kısa zamanda, daha etkin biçimde yerine getirebilmek için, birtakım yeni kuruluşlar yaratmak zorunda bırakmıştır. İmparatorluk topraklarını her yönde aşan, Sus'a kadar uzanan büyük yollar eski ticaret yolları üzerine kurulmuştur. Bu yollar daima iyi halde tutulur, ulaştırmanın hiçbir şekilde aksamamasına özen gösterilirdi. Yollar fersahla ölçülürdü, aşağı-yukarı dört fersahta-bir posta durakları, hanlar, kervansaraylar vardı. Eyalet sınırları, köprübaşları kulelerle korunur, bu kalelerde hayli güçlü askeri birlikler bulunurdu. Bu arada, Babilonya'nın çöl sınırları da aynı şekilde korunurdu. Bu duraklarda bütün trafik sıkı bir aramadan geçirilirdi. Yine bu duraklarda atlı postacılar vardı ki bunların görevi imparatorun buyruklarını, devletin haberlerini, gece, gündüz demeden, durmaksızın iletmekti. Grek yazarları bu postacıların "turnadan daha hızlı" gittiklerini belirtmişlerdir. Gece fenerlerle, gündüz birtakım işaretlerle, uzaktan uzağa bir haberleşme yöntemi kullandıkları da söylenir. İmparator, satraplarını denetim altında tutmak için, eyaletlere yüksek görevliler gönderir, bunların arkasında da güçlü birlikler bulunurdu. Denetimciler önceden haber vermeksizin ansızın gelirler, yönetimi denetlerler, yolsuzluklar için rapor hazırlarlardı. Satrapların yolsuzluklarını önlemek için daha başka görevliler de vardı. Bunlardan biri eyalet valileri

231 Kara ulaşımı: feodal bey ve maiyeti Japonya'nın Büyük Kuzey-doğu Yolu'nda ilerliyor. Bu yol, dış bölgelerin merkezden denetimi için çok gerekliydi.

yanına verilmiş olan kâtiplerdi. Ayrıca kale komutanları, subaylar da satrapları denetlemekle görevliydiler. Bütün bunların üstünde de hayli gelişmiş bir gizli istihbarat örgütü vardı. İmparator her türlü ihbara kulak verir, üzerinde önemle dururdu.(1)

Akamanışlar'ın devlet ulaştırma yollarını eyaletler üzerinde hükümet kontrolünü kurmakta kullanma yöntemini daha sonra bu imparatorluğun Fırat'ın batı yakasındaki dominyonlarına sahip olan Roma İmparatorluğu'nda da, ayrıca Arap Halifeliği'nde de görüyoruz. Romalıların *Cursus Publicus* dedikleri devlet yollarını Augustus kurmuştur. Bu yolların bakımı, hizmet işleri önceleri yerel yönetimlerin üzerindeyken, Hadrianus, Septimus Severus devirlerinde devletçe yüklenilmiştir. Romalılar Akamanışlann denetim yöntemlerini daha da kötüye kullanmışlar, postacılara gizli istihbarat görevleri vermişlerdir. *Frumentarii* (zahire sağlayıcı) adını verdikleri görevliler, yolsuzlukları denetlemenin yanı-sıra, gizli istihbarat işleriyle de uğraşırlardı. Böylece, sıkı bir hafiye örgütü kurulmuş oluyordu.

Buna benzer bir yöntem Abbasi Halifeliği'nde de kullanılmıştır.

Merkezi hükümette bir daire vardı, buna berid *denilirdi. Eyalet yöneticilerinin faaliyetleri üzerine haber edinmekle görevli olan bu daire Muaviye zamanında kurulmuştu. Daha sonra, Abdülmelik devrinde,* berid *yalnız posta hizmeti anlamında kullanıldı. Halife ile genel valileri, komutanları arasındaki ulaştırma, haberleşme bu dairece yürütülürdü. Halife Mansur devrinde bu örgüt daha genişletildi, hükümetin başlıca dairelerinden (divanlarından) biri haline geldi. Dairenin müdürü* (sahib el-berid) *Bağdad'ın en önemli, en sözü-geçer makam sahiplerinden biri oldu. Emrindeki adamlar bütün ülkede şehirlerde, Akamanışlardan, Sasanilerden, Romalılardan, Bizans'tan kalma yollar üzerine kurulu posta duraklarında görevliydiler. Bütün konak yerlerinde habercilerle atları her ân hazır beklerdi. Berid memurlarının görevi yalnızca resmi yazışmaları ulaştırmak değildi; bunlar aynı zamanda ülkenin her yanından çeşitli bilgiler toplarlar, bunları Bağdad'a iletirlerdi. Tarım, sulama işlerinin durumu, halkın ne halde bulunduğu, eyalet idaresinin tutumu, faaliyeti üzerine en yeni bilgileri edinirler, bunları raporlarla bildirirlerdi. Raporlar Bağdad'da Berid merkezinde toplanır, bunlardan çıkartılan özetler, sonuçlar günü gününe halifeye iletilirdi. Kısacası, Berid bir denetim, haber alma, hafiyelik örgütüydü; emrinde, kadın, erkek, sayısız görevliler çalışır, gerek Halifelik toprakları içinde, gerekse yabancı ülkelerde geniş bir haber alma örgütü olarak iş görürdü.(2)*

Bu yöntemleri geliştiren Güneybatı Asya evrensel devletleriyle hiçbir ilişkileri bulunmayan daha başka devletlerde de bunlara benzer örgütler kurulmuştur. Çin evrensel

232, 233 Su ulaşımı: Çin'de yolların yerini kanallar tutmuştur. Özellikle, tarımsal güneyden politik çekim merkezi olan kuzeye su yollarından buğday taşınmıştır. Yukarıda: Büyük Kanal'ın haritasından bir kısım. Aşağıda: Kanal kullanılırken: Britanya tekneleri, büyük elçiyi Çin İmparatoru'nun sarayına götürmek üzere havuzdan geçiyorlar.

devletinin devrimci kurucusu Şih Huang-ti, merkezi başkenti olmak üzere, geniş bir yol ağı kurmuştu ki bunu gerek siyasi, gerek mali denetimlerde kullanırdı. Bu arada, çok geniş bir denetleme örgütü de kurmuştu. Genel denetimci başkentteki dairesinde bulunurdu. İki de yardımcısı vardı. Taşradaki geniş denetim ağı bu daireye bağlıydı. Bu arada, imparatorluğun egemenliği altında bulunan köle devletler için de özel denetimciler bulunurdu.

İnkalar da çok iyi yollar, kaleler kurmuşlardır. İtalya fatihleri Romalılar gibi onlar da bu araçları ele geçirdikleri her toprak parçasını güçlendirmekte kullandılar, böylece kuzeye doğru giriştikleri istilâ hamlelerine hazırlık yaptılar. Bu arada, biri And Yaylası, biri de Büyük Okyanus kıyıları boyunca uzanan birbirine koşut iki anayol yapılmış, bunlar yan yollarla birbirine bağlanmıştı. Yollar akarsuları, çukur yerleri tahta, taş, ya da ipten asma köprülerle geçiyordu. İnkaların yolları öyle görkemli yapılardı ki yalnız Apurimak Köprüsü'nün bile o dolaylardaki düşman Kızılderili kabileleri dehşete düşürmeye yettiği söylenir.[3]

Bu yollar boyunca, çeşitli aralıklarla "tambo" denilen zahire depoları bulunuyordu; ayrıca, iki-üç kilometrede-bir posta durakları kurulmuştu. Bu mesafe "bir ulağın yorulmadan, soluğu kesilmeden koşabileceği uzaklık" olarak ayarlanmıştı.[4] Cuzco ile Quito arasını —bin beşyüz kilometre kadar bir uzaklığı— bir ulak on gün gibi kısa bir süre içinde alırdı. Bu ulaştırma düzenini sekizinci İnka Paçakuti'nin kurduğu sanılıyor (saltanatı: 1400—1448). Ulaşımın sağladığı kolaylıklardan gerek İnka İmparatoru'nun kendisi, gerekse deneticileri, görevlileri, yargıçları yararlanırlardı.

Merkezi hükümetin taşra eyaletleri üzerindeki denetimini yürüten görevliler orejone'*lerden*[5] *seçilirdi. Bunlar yer yer dolaşırlar, bütün ülkeyi dolaşmayı üç yılda bitirirler, sonra yeniden başlarlardı. Ayrıca, imparatorun özel gizli istihbarat adamları da vardı ki bunlar denetimlerini yaparken çeşitli kılıklara girerler, böylece, tanınmadan, gerekli bilgileri gizlice elde ederlerdi. Gördükleri olayları, edindikleri bilgileri, dinledikleri şikâyetleri rapor halinde bildi-*

İKİ YÖNLÜ TRAFİK

234, 235, 236 Roma'nın yollar sistemi o çağların insanlarınca imparatorluğun birliğinin, genişlemesinin gözle görülür işareti olarak övülmüş, göklere çıkarılmıştı. Suriye'de taştan yapılma bir yol, bin mil ötede, Tunus'ta bir nişantaşı.

rirlerdi; yolsuzlukları gidermek üzere önlem almak yetkileri yoktu. İmparator Tupak Yupankui birçok kardeşini sıra ile bu görevlerde kullanmıştı. Beşdenetici görevini imparator kendisi yapardı. O da, altın tahtırevanına biner, bütün ülkesini dolaşır, halkın şikâyetlerini dinler, adaleti yerine getirirdi. Bu geziler dolayısıyla üç, dört yıl başkentten uzak kaldığı olurdu.[6]

İnkalarda ulaştırma araçlarını, böylece, İmparator başta olmak üzere, bütün devlet görevlileri kullanırlarken, özel yolcular bunlardan yararlanamazlardı. Çünkü yolların bütün masrafları İmparator hazinesinden çıkardı. Buna karşılık, Orta Amerika'da Aztek İmparatorluğunda, yolları tüccar birlikleri yapar, böylece de bütün tüccarların yararına açık bulunurdu. Öte yandan, tüccarlar daima kazançlarını düşündükleri için, yeni yollar açmada imparatorluğa öncü olurlar, ülke bu yollardan yararlanarak genişlerdi. Aztek devlet makamları sonradan bu tüccar yolcuları kendi hesaplarına askeri, siyasi casus olarak kullanmaya başladılar; onların açtıkları yolların, kurdukları köprülerin, konak yerlerinin bakımını da kendi üzerlerine aldılar.

Japonya'da, Ana Ada'nın güneydoğu kıyısından başlayıp Kyoto'daki sivil başkentten Kamakura ile Yedo'daki askeri başkentlere ulaşan büyük Kuzeydoğu Yolu, başlangıçta, Japonların Aynu topraklarını ele geçirmelerine olanak sağlamıştı. Japon evrensel devleti olan Tokugaua rejiminde bu anayolla kolları yalnız Kyoto'daki güçsüz imparatorluk sarayını göz altında bulundurmaya yaramakla kalmamış, aynı zamanda bütün ülkede başkaldıran derebeyleri baskı altında tutmayı da sağlamıştır. "Daymiyo" denilen bu derebeyleri hükümet her yıl bir süre Yedo'da kalmakla yükümlü kılmıştı, yerlerine döndükleri zaman da karılarını, çocuklarını orada rehin tutardı. Derebeylerin yılda iki kez yaptıkları bu göçler Tokugaua çağının Japon yaşayışında en göze çarpan renkli olaylardan biriydi. Hükümet, güvenlik düşüncesiyle, bu yollara önem verirken, öte yandan, düşman derebeylerin yollardan yararlanarak başkent üzerine yürümelerinden de kaygı duyardı. Bundan do-

layı köprü yapımından mahsus kaçınır, yolları da ancak zorda kalınca onarırdı.

Çin'de çok miktarda yiyecek maddelerinin uzak yollara gönderilmesi devleti en çok uğraştıran sorunlardan biriydi. Bu da, başkent kuzeyde bulunurken, ülkenin ekonomik bakımdan ağırlık merkezinin Yangtze (Gök Irmak) vadisine kaymış olmasından ileri geliyordu.

Çin'de ticaret tarımsal ekonominin yerelliğini, dar tekelciliğini kırabilecek bir düzeye hiçbir zaman erişememiştir. Bölgesel ticaret toplulukları ancak kendi gereksinmelerini karşılıyorlardı, birbirlerinden de bağımsız bulunuyorlardı. Ayrıca, makine sanayii, ulaştırma kolaylıkları, ileri ekonomik örgütlenme de olmadığı için, bugünkü anlamda bir devlet merkezleştirmesi kurulamamıştı. Bu koşullar altında, Çin'de devlet otoritesinin bütünlüğü, ya da merkezleşmesi anlamına gelirdi. Bunlar tarım ürünlerinin, ulaştırma kolaylıklarının oldukça iyi bulunduğu bölgelerdi.(7)

Doğu Tsin'ler hanedanı (317-420) ile öbür güney hanedanları (420-589) dönemlerinde Yangtze vadisi önemli bir ürün merkezi olarak gelişti, Tang hanedanı döneminde de (618-907) ana ekonomik bölge haline geldi. Yalnız, siyasal bakımdan ağırlık merkezi yine Kuzey'deydi. Bu durumdan dolayı, ürün merkezi güneyle siyasal merkez kuzey arasında bir ulaştırma düzeni kurmak, geliştirmek zorunlu oldu. Bu iki bölge arasındaki bağlantıyı Büyük Kanal sağlıyordu. Büyük Kanal, bu ekonomik öneminden dolayı on yüzyılı aşkın bir sürece Çinlilerin ilgisini çekmiş, zihinlerini uğraştırmıştır. Kanalın korunması, geliştirilmesi uğrunda milyonlarca can gitmiş, ülke servetinin büyük bir bölümü harcanmıştır.(8)

Kanal Sui hanedanından Yang Ti'nin (saltanatı: 605-618) eseri olarak kabul edilirse de, gerçekte bir tek imparatorun, bir tek dönemin eseri değildir. Çin Setti gibi, Büyük Kanal da çeşitli dönemlerde bölüm bölüm yapılmıştır. Yang Ti bu bölümleri, ayrı ayrı yönlerde açılmış olan kanalları birbirine bağlatmış, yeni açtırdığı kanallarla bunlar arasında bağlantı kurdurmuştur.(9)

Uzun mesafe tahıl taşımacılığı sorunu onuncu-onikinci yüzyıllarda, Çin Savaşı'nın kavgaları arasında kesintiye uğradı. Birlik yeniden kurulunca, onüçüncü yüzyılda, imparatorluk kurucusu Moğollar döneminde bu sorun yeniden ortaya çıktı, bu sefer daha geniş ölçülerde ele alındı. Moğollar başkentlerini Pekin'de kurmuşlardı. Çünkü burası Çin'in en kuzey sınırları içinde, göçebe Moğolların doğmabüyüme topraklarına yakın bulunuyordu. Oraya yerleştikten sonra, güneye doğru, Kanton'a kadar bütün Çin'i ele geçirme işine koyuldular. O zaman şöyle bir sorunla karşılaştılar: Böylesine geniş bir ülkeyi ta kuzeydeki başkentten nasıl yöneteceklerdi? Başkentlerini güneyin erzak ambarından nasıl besleyeceklerdi?

Moğollardan sonra onların yerine geçen Ming hanedanı da aynı sorunla karşı karşıya geldi. Yeni hanedanın kurucusu başkenti Nanking'e aktarmak gibi bir deneyimde bulunduysa da, çok geçmeden, bundan vazgeçildi. Çünkü başkentin Pekin'de bulunmasının askeri, siyasi bakımlardan birçok yararı vardı; bunlar kültür, ekonomi düşüncelerinden daha ağır basıyordu. Yalnız, yeniden birleşmiş bir Çin Pekin'den ancak güçlü bir ulaştırma düzeniyle yönetilebilirdi. Hayli uzaktaki Yangtze vadisini, çok daha uzaktaki deniz kıyısı bölgeleri denetim altında tutabilmek, hem besin, hem vergi kaynağı olan pirinci kuzeye taşıyabilmek için güçlü bir ulaşım düzeni gerekiyordu. Bu sorun Büyük Kanal'a yeni bir yatak açmakla çözümlendi. Şimdi kanalın kuzeyde son bulduğu nokta, Kaifeng yerine, Tientsin oluyordu. Tientsin'den güneye doğru gene Yüan'ların (Moğolların) açtıkları Büyük Kanal kullanılıyordu. Sui hanedanı döneminde açılan Büyük Kanal'ı da Tang, Sung hanedanları gene eskisi gibi kullanmışlardı. Gerçekten, Kanal Çin siyasi, ekonomik hayatının belkemiğiydi. Bu önemini ondokuzuncu yüzyılda geleneksel Çin hükümetinin dağılışına kadar da korudu.

Şunu belirtmek isteriz ki evrensel devlet kurucuları, görkemli ulaştırma düzenlerini geliştirirlerken, bu geniş, masraflı işin yurttaşlarının omuzlarına bindirdiği ağır yükün amaçlarını iyice biliyorlardı. Yalnız, bu muazzam eserlerin ekonomik önemi kadar siyasal önemi de çok büyüktü. Bunun en güzel örneklerinden birini Roma İmparatorluğu'nda görüyoruz. Romalıların ulaştırma alanında geliştirdikleri büyük eserleri Grek filozofu Epiktetos Roma Barışı'nın ikinci yılında şöyle yazar:

Caesar bize büyük bir barış hazırlıyor diyebiliriz. Çünkü artık ne savaş var, ne ağır bir suç, ne haydutluk, ne de korsanlık. Onun için, yılın her mevsiminde Doğu'dan Batı'ya istediğimiz gibi gidip gelebiliriz.(10)

Gene o yüzyılın sonlarına doğru aynı övgüyü Aeleos Aristeides'ten dinliyoruz. Aristeides Roma İmparatorluğu'nu evrensel bir devlet olarak benimsemiş Grek yazarlarındandı.

Dünya'nın herşeyin anası, evrensel yurdu olduğunu söylerler; Romalılar bunun doğru olduğunu göstermişlerdir. Gerçekten, bugün bir Grek, ya da bir yabancı, ister ağır, ister hafif yükle, istediği gibi bir yerden bir yere gidebilir. Nereye giderse gitsin, yurdunu arkada bırakmış sayılmaz. Kilikya Gezitleri de, Arap ülkelerinden Mısır'a ulaşan dar kumluk geçitler de artık eski korkunçluklarını yitirdiler. Dağlar geçitvermez değil artık; ırmaklar aşılmaz değil; kabile halkı yırtıcı olmaktan çıktı. Roma yurttaşı, hatta Roma'ya bağlı ülkelerden birinin yurttaşı olmak her yerde geçer bir pasaport. Omeros'un "Dünya bütün insanların

malıdır" sözünü siz gerçekleştirdiniz. Yeryüzünün insan bulunan bütün topraklarını gözden geçirdiniz, akarsular üzerine köprüler kurdunuz, dağlardan yollar açtınız, Dünya'yı aşılabilir hale getirdiniz yaban ellerine kondurduğunuz konaklama yerleriyle, ta uzaklara dek ulaştırdığınız uygarlık düzeniyle.[11]

Roma İmparatorluğu'nun ikinci yüzyılının sonlarında, gene Aristeides'in aşağı-yukarı çağdaşı olan bir başka ünlü kişi, Lyon'lu Aziz İrenaeos, Helen dünyasını baştan başa kaplayan Katolik Kilise'nin bütünlüğünü göklere çıkarırken dolayısıyla Roma İmparatorluğunu da övmüş oluyordu.

Kilise, bütün dünyaya yayılmış olduğu halde, bu hazineleri sanki bir tek çatı altında yaşıyormuş gibi özenle, titizlikle korumuştur. Bu gerçeklere sanki bir tek kalp, bir tek ruhmuş gibi bir bütün içinde inanır, bir tek ağızdan konuşur. Yeryüzünde konuşulan diller çok çeşitli olmasına karşın, geleneğin gücü yer yerde bir tektir, aynıdır. Tanrı'nın yarattığı Güneş nasıl bir tekse, bütün yeryüzünde aynıysa, Gerçek de ışıklarını her yere serper.[12]

İki yüzyıl sonra, Roma'nın hıristiyanlıkla resmen dostluk kurduğu günlerde, bu dine girmemiş olanlardan Antakya'lı Ammianus Marcellinus şöyle yazıyordu:

(İmparator) Constantinius (II) hıristiyan dinini pek temiz, açık buldu, onu kocakarıların boşinançlarıyla karıştırmaya girişti. Din konusunda kılı kırk yarmaktan aldığı zevk uyumu elde tutmak konusundaki sorumluluk duygusundan daha derin olduğu için de, sayısız anlaşmazlıklara yol açtı, yangına körükle giderek korkunç kavgalar yarattı. Bunun bir sonucu şu oldu: Sürü sürü yüksek rütbeli din adamları posta beygirlerine atladıkları gibi, kendilerinin "kilise meclisi" dedikleri toplantılara koştular. Bunların amacı dini kendi heveslerine uydurmak; Constantius'un başarısı ise, posta hizmetlerini aksatmak.[13]

Akamanış imparatorluk kurucularının eserlerinden uzun süre yararlananlar başlıca iki büyük dinin mensupları olmuşlardır: Yahudiler, Zerdüştler. Makedonyalı fatihler ise yolu, yeniden kurulan bir imparatorluk için değil, Helen kültürünün yeniden canlanması için açtılar.

Eskiden Akamanışların egemenliği altında bulunan topraklar, bin yıla yakın bir Helen istilâsından sonra, Arap Halifeliği altında yeniden birleştiği zaman Kuzeydoğu yolu dönemi başladı. Bu yol şimdi Euroasis (Avro-Asya) istiplerinin Ceyhun sınırlarına kadar uzanıyordu. Bu durumu bakımından, yıldırım çeken bir tel işi gördü, göçebe Türkler, Moğollar buradan güneye doğru indiler. Halifeliğin Kuzey Afrika'daki öbür anayolu da daha başka istilâcılara —Berberi kabilelerine, Hıristiyan Haçlılarına— aynı kolaylığı sağladı. Buna karşılık, aynı yol "Arap Coğrafyacıları Külliyatı"nda anlatılan o harikulâde düzeni sayesinde, İslâm'ın yayılmasını da kolaylaştırmıştır.[14]

Daha başka ulaştırma düzenlerinin tarihinde de aynı hikâyeyi okuyabiliriz. Azteklerin, İnkaların mükemmel bir şekilde hazırladıkları yollar Cortes'in, Pizarro'nun iki yeni dünyayı Büyük İskender hızıyla devirmesini mümkün kılmıştır. Çin Savaşı'nda da Şih Huang-ti'nin açtığı yollar aynı sonucu vermiştir.

Yol yapımı imparatorluğun yararına idi ama, Çin hanedanının zararına idi. Büyük ayaklanma başlayınca, isyancıların orduları yeni yolların, imparatorun orduları kadar, belki daha bile çok, kendilerine yaradığını gördüler. Çünkü bütün yollar başkente ulaşıyordu. Böylece, âsi orduları eskiden ulaşılması güç olan dağlık batı bölgesine kolayca çabucak eriştiler.[15]

Bildiğimiz bütün öbür uygarlıklarda da ulaştırmanın içeriye karşı bütünleyici, dışarıya karşı ise parçalayacağı bir rol oynadığını görürüz. Yalnız, bugünkü halde Batı Dünyası'nın siyasal amaçları açıkça belli değil daha. "Ya tek bir dünya, ya da hiç"[16] tek seçenek gibi görünüyorsa da bunlardan birincisine doğru şimdilik ilk adım bile atılmış değil. Yalnız şu muhakkak ki eski uygarlıklarda görülen, darkafalı bir devletin bir başkası üzerine uyguladığı "yere serici yumruk" yöntemi bir daha kullanılmayacaktır; çünkü böyle bir davranış artık yalnız bir dereceye kadar harap olmakla değil, insan hayatının mahvolmasıyla sonuçlanacaktır.

35 Diller ve yazılar

Bir evrensel devletin, zihni haberleşme için de kendisine resmi bir aracı bulacağı, bunun için de sadece konuşulan bir kaç dilin değil, aynı zamanda yazılı işaretlere dayanan görsel bir kayıt sisteminin bulunacağı hemen hemen kesin bir kuraldır. Evrensel devletin bu amaçlar için seçtiği dil ve yazının gerek İmparatorluk İktidarı, gerekse uydu halklar için anlaşılır bir şey olması şüphesiz ki gereklidir; ama pratikte bu genel koşul bazı değişkenlikler gösterebiliyor. Birkaç durumda —örneğin Japonya'da Tokugawa Şogunate ya da Rus İmparatorluğu— resmi dil doğrudan doğruya imparatorluğu kuranların anadiliydi, çünkü zaten evrensel devletin tek bir dilsel alanı vardı. Ama her zaman

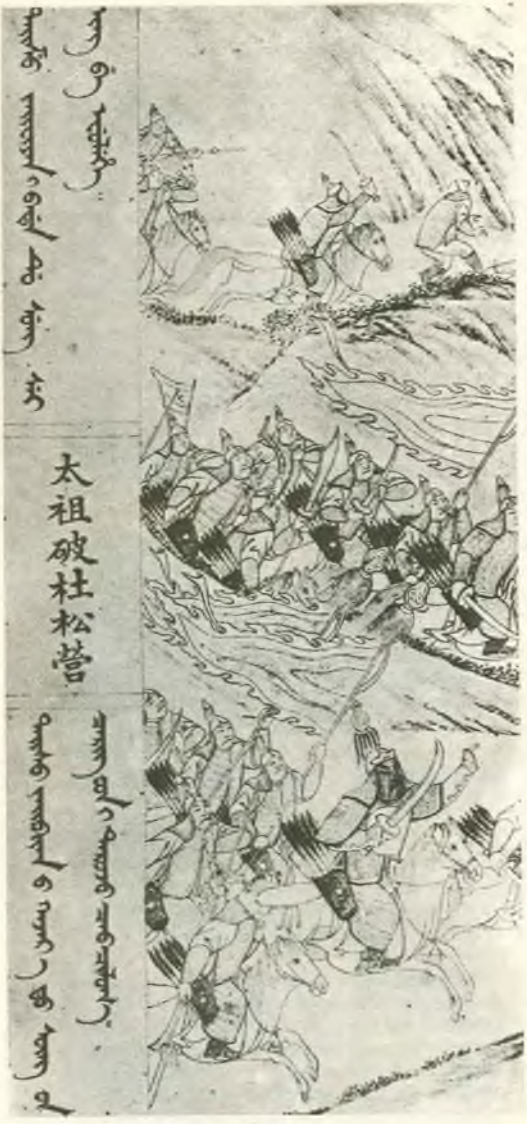

İMPARATORLUK YÖNETİMİNİN DİLLERİ

237 İmparatorluk kurucuları geniş topraklarında etkili haberleşmeyi sağlayabilmek için genellikle birkaç dile birden resmi yer verirler. Bu bir Çin garnizonuna karşı saldırı resmi Çin'in Mançular tarafından fethi sırasında üç dilde yazılmış çağdaş bir belgeden geliyor.

böyle açık-seçik bir durumla karşılaşmayız; çünkü çoğu uygarlıklar yabancı kullanımlar da olabilir. Dolayısıyla çoğunluğu meydana getiren durumlarda, bir imparatorluğun kurucuları, onaylanması gereken bitmiş bir olguyla değil, birbirleriyle yarışan birkaç aday arasında yapılması gereken bir seçmeyle karşı karşıya kalırlar. Bu koşullarda genel olarak uygulanan yol, imparatorluk kurucularının kendi ana dillerini resmi dil yapmaları, ancak bunu bir tekel haline getirmemeleridir. Öyle ki, çoğu zaman evrensel devletlerin yönetiminde birden fazla resmi dil kullanılır: hukuken öncelikte olan dil pratikte en yaygın biçimde kullanılan dil olmayabilir. İmparatorluğun belirli bölgelerinde ya da belirli imparatorluk hizmetlerinde egemen olan ikincil diller bulunabilir, bunlar, hukuken böyle bir statü verilmeksizin bir olup bitti şeklinde bu yere ulaşmış özgürleşmiş diller de olabilir. İmparatorluk kurucularının tek bir dil, ya da bir diller ortaklığı dışında seçebilecekleri başka bir alternatif de, kendi dillerinden başka bir dilin kendiliğinden kazandığı önceliği tanımak ve kendi ana dillerini zorlamaktan vazgeçmeleridir. Mümkün olan bütün bu konumların örnekleri geçmiş evrensel dillerin tarihlerinde bulunabilir.

Çin Dünyasında Şih Hwang-ti (saltanatı İ.Ö. 221-210) dilsel sorunu kendine özgü sert ve kesin bir biçimde çözdü. Çin evrensel devletinin bu kurucusu, kendi atalarının Ç'in (Ts'in) devletinde resmen kullanılan Çin harflerini tek resmi araç haline getirdi ve böylece Rakip Devletlerin, yabancıların ancak kısmen anlayabildikleri mahalli yazı çeşitleri geliştirme eğilimlerini durdurdu. Çin harfleri sesleri temsil eden fonemler olmayıp, anlamlar ileten ideogramlar oldukları için, Şih Hwang-ti'nin yaptığı, Çin Toplumuna tek bir görsel yazı biçimi kazandırmış oldu: konuşma dili zamanla birbirlerini anlayamayan çeşitli diyeleklere ayrıştı, ama yazı dili okur yazar seçkinler için evrensel bir iletişim aracı olarak kullanılmakta devam etti. Ama Çin Dünyasında yazı gibi konuşma birliği için de elverişli koşullar yaratan birtakım güçlerin etkisi olmasaydı, Çin harflerinin böylece standartlaştırılması da Çin Toplumunu bir diller Babil'i belâsından kurtarmaya yetmezdi.

Bu güçlerden bir tanesi şudur: İ.Ö. 221'de Ç'in (Ts'in) birleşmesi sırasında, Çin Dünyası hâlâ olağanüstü bir dil homojenliği ortamında yaşıyordu. Oysa bu zamana kadar başlangıçtaki çekirdeğinin çok ötelerine kadar yayılmıştı. Bu son derece geniş alanda yaşayan nüfusun büyük bir çoğunluğu, Asya'nın tek heceli dillerinin Çin-Siyam grubunun Çin dalının bir çeşidini konuşuyor, değişik diller kullanan azınlık ise akraba Tibet-Birmanya grubunun birtakım dillerinde konuşuyordu. Ama, başlangıçtaki bu dil türdeşliğine karşılık, bir yandan coğrafi yayılma, bir yandan da Çin Toplumunun politik kargaşalığı vardı. İşte bu durumda önce Şih Hwang-ti politik birliği sağlayarak Çin tarihinde yeni bir bölümü başlattı, sonra da onu izleyen Han hanedanı etkili bir kamu hizmeti sektörü yaratarak bu evrensel

hükümet yapısını sağlamlaştırdı. İmparatorluğun eyalete tayin edilen bu profesyonel kamu hizmetlileri, işlerini yalnız yazı yoluyla yürütemezlerdi. Yeni imparatorluğun yönetici sınıfı ortak bir konuşma diline ihtiyaç duyuyordu: standartlaştırılmış yazının standartlaştırılmış resmi seslendirilişi Çin Toplumunu bölücü bir dil çokluğu derdinden kurtaran etken oldu.

Emevî Halifesi Abdülmalik (saltanatı: 685-705) ile Orta Amerika Dünyasının İspanyol *conquistadore*'leri (fatihleri) aynı şekilde bir dil tekelini zorla kabul ettirdiler. Gelgelelim, imparatorluk kuranların daha sık izledikleri yol, evrensel devletlerinde kendilerininkiyle birlikte birkaç resmi dile birden izin vermektir. Örneğin Hindistan'daki Britanya Racalığında, Mughal Racalığını yeniden kuranların anadili olan İngilizce, belirli amaçlar için, Mughal'ların kendilerini izleyen Britanyalılara ve başkalarına miras bıraktıkları resmi dil olan Farsça'nın yerini aldı. 1829'da Britanya Hindistan hükümeti İngilizce'yi diplomatik haberleşme dili haline getirdi, 1835'de ise İngilizce yüksek öğrenim dili oldu. Ama 1837'de Britanya Hindistan'ında Farsça'yı resmi dil statüsünden indirmek yolunda nihai adım atılırken, Britanya Hindistan hükümeti Farsça'nın daha önce kullanıldığı bütün alanlarda İngilizce'yi yerleştirmedi. Her türlü milliyet, kast ve sınıftan Hintlileri kişisel olarak ilgilendiren kamu yönetimi alanları olan adli ve mali işlemlerin yürütülmesinde Britanya Hindistan hükümeti Farsça'nın yerine İngilizce'yi değil, mahalli yerli dilleri getirdi. "Hindustani" adıyla bilinen Sanskritleştirilmiş Hint dili, aslında Britanyalı Protestan misyonerler tarafından imal edildi. Bunun amacı, kuzeydeki Hindu halka, Müslüman Hintlilerin daha önceden kendileri için imâl ettikleri "Urdu" diye bilinen dile karşılık bir dil kazandırmaktı. İmparatorluğu kuranların kendi yabancı dillerini tek resmi dil kılmakla politik iktidarın kötüye kullanılmasından böyle insani ve akla uygun nedenlerle kaçınılmış olması, koloni yönetiminin zincirlerinden kurtulmuş bağımsız Hindistan ve Pakistan'da İngilizce'nin hâlâ resmi dil olarak kullanımda bulunmasını belki kısmen açıklayacak bir etkendir.

Osmanlı İmparatorluğunda kurucuların yerli dili olan Türkçe imparatorluk yönetiminin resmi diliydi; ama, Osmanlı İmparatorluğu'nun onaltıncı, onyedinci yüzyıllardaki yükseliş döneminde Padişah'ın köle saray-hizmetkârlarının geçerli dili Sırpça, Hırvatça idi; Osmanlı donanmasının komutanlık dilinde de terimler İtalyanca idi. Ayrıca, Hindistan'daki Britanya hükümeti gibi Osmanlı hükümeti de, bireyi kişisel bakımdan ilgilendiren kamu işlerinde uyruklarının mümkün olduğu ölçüde kendi istedikleri dili kullanmalarına izin verme politikasını izliyordu. Merkezi hükümet adalet mekanizmasının işletilmesini birtakım mahalli cemaatlerin yetkililerine bırakmıştı; bunlar da, bu gibi işlerde geleneksel olarak yürürlükte olan dilleri kullanmakta devam ediyorlardı.(1) Aynı zamanda dini yetkililer de oldukları için, dini ve dünyevi işler için kullandıkları diller aynı zamanda kendi dinlerinin kutsal dilleriydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun Müslüman halkının mahkemelerinde uygulanan yasa Arapça'ydı, bütün İmparatorluk'taki Ortodoks Hıristiyan cemaatinin yasa dili Yunanca'ydı, Gregoryen Monofizist cemaatinin yasası Ermenice'ydi. Ortodoks Hıristiyan ve Arap Dünyalarında yaşayan Osmanlıların, Hindistan'daki Britanyalılar gibi, kendi anadillerine verdikleri resmi yaygınlığın sınırlarını daraltmakta sağduyulu davrandıkları görülür.

Romalılar da, İmparatorluklarının Grekçe (Yunanca) konuşan bölgelerinde Latince'yi resmi dil yaparken aynı şekilde ölçülü davranmışlardı. İmparatorluk ordusunun birimleri için, nereden devşirilmiş ya da nerede konaklamış olursa olsun resmi komuta dili Latince idi; Yunanistan'da ya da Doğu'da İtalya kökenli kolonilerin belediye yönetimlerinin başlıca dili de gene Latince'ydi. Başka alanlarda, Attika'nın *koine* dilini nerede resmen yürürlükte buldularsa dokunmadan bıraktılar; üstelik, merkezî yönetimde de bu dile Latince'nin yanında yer vererek İmparatorluk içerisindeki resmi statüsünü vurguladılar. Roma'da imparatorluk yargıtayı hem Yunanca hem de Latince olarak iş görüyordu. Roma'nın Grek diline karşı bu hoşgörüsü, sadece Yunanca'nın bir kültürel alış veriş aracı olarak Latince'den üstünlüğüne karşı gösterilen bir saygı sonucu değildi; aynı zamanda Romalı ruhunda devlet adamlığının kibire baskın geldiğini gösteriyordu. Çünkü İmparatorluk'da Yunanca'nın Latince ile rekabet etmediği muazzam alanlarında Latince'nin zaferi o kadar eziciydi ki, ancak en aklı başında imparatorluk kurucularının başları böyle bir zafer karşısında dönmezdi. Yunan dilinin konuşulduğu alanların dışında kalan bölgelerde Romalılar Latince'yi uyruklarına ve müttefiklerine empoze etmek şöyle dursun, herkesin paylaşmaya can attığı bir ayrıcalık olarak Latince konuşuyorlardı.(2) Kültürel ve edebi açılardan Yunanca ile eşit düzeyde olan diller ve diyelekler karşısında bile Latince hiç şaşmadan zafer kazanıyordu. Romalıların Yunan diline gösterdikleri saygının değerini tam verebilmek için, onları Roma İmparatorluğunun başka bölgelerinde Latince'nin kazandığı büyük başarı ortamında görmemiz gerekir.

Sümer devletinin kurucuları da, türedi Akad dilini, yalnız imparatorluğu kuranların ana dili olmakla kalmayıp, aynı zamanda Sümer kültürünün tarihi aracı olan Sümerce'nin yanına koyarken, belki bundan da büyük bir ölçülülük göstermişlerdi. Bu cömert politikaya yol açan nedenlerden biri, şüphesiz, Ur-Nammu zamanında (saltanatı: İ.Ö. 2113-2096), Sümerce kararmaya başlarken Akadca'nın güçlenmesiydi. Sümerce-konuşan imparatorluk kurucularının evrensel devleti, Hamurabi'nin ölümünden sonra (saltanatı: İ.Ö. 1792-1750) kesintili yolunun sonuna erdiğinde, Sümerce artık ölü bir dil haline gelmişti. Sümerlerin siyasi binasını restore eden Amoriler, mirası devraldıkları

238, 239 Pers imparatorları anadillerine hiçbir şekilde özel bir önem vermemişlerdi. Yukarıda, İran'da Behistan'daki ünlü kaya yazıtında Darius'un başarıları Akad, Elam ve Med-Pers dillerinde anlatılıyor.

Ur-Nammu'nun ölü dilini diriltmeye çabalayarak olmazı oldurmaya kalkışmadılar. Ama Sümer dilinin artık boşalan yerine kendi atalarından kalma Kenan dilini koymaya çalışmamaları da ilginçtir. Bunun yerine, Akadca'nın o zamana kadar kendi kendine kazandığı —o sıralarda tam doruğundaydı bu dil— tekelin sürüp gitmesine ses çıkarmadılar.

Persler de İmparatorluk hükümetlerinde anadilleri olan Farsça'ya, ancak İmparatorluğun ana Fars ülkesi oranında yer verdiler. Büyük Dara'nın Behistan'da, Büyük Kuzeydoğu Yolu üstündeki kayada, başarılarını anlatan yazıtı, üç imparatorluk başkentinin dillerini yansıtacak şekilde çivi yazısıyla yazılmıştı: Susa şehri için Elamca, Ekbatan için Medce-Persce ve Babil için Akadca. İmparatorluğun bütün bölgelerindeki imparatorluk binalarında görülen resmi yazıtlarda da aynı üç dil kullanmıştı. İki başka dili kendi anadilleriyle aynı düzeye koymaları Akamanışlar hesabına olumlu bir nottur, ama bu vicdanlı eşitçilik tutumu yürürlükteki imparatorluk yönetiminin pratik ihtiyaçlarına cevap veremeyecek kadar beceriksiz ve sakar bir şekilde uygulanıyordu. Örneğin Elam dili, gerçi Susa şehrinin diliydi, ama kendi mahalli yöresinde çoktan ölmeye yüz tutmuştu. Med-Pers dilinin yazılması için özel olarak bulunan çivi yazısı türü de —teknik bakımdan çok üstün olduğu halde— genel kullanıma erişmeyi başaramadı ve dolayısıyla devamlı olamadı. II. Artakserkses (saltanatı: İ.Ö. 404-358) ile III. Artakserkses'in (saltanatı: İ.Ö. 358-338) yazıtlarında bu yazı biçiminin kullanımındaki yanlışların sürekli artması, daha icadından iki yüz yıl sonra dilin unutulmaya başlandığını gösterir.

Akamanışların resmi dil ve yazılar seçmekteki bu başarısızlığı, kısmen, bölgesel yaygınlığı olan gayrıresmi dil ve yazıları kullanmaktaki liberal tavırlarıyla gideriliyordu: örneğin, Ege çevresinde Grek dilini, alfabesini, Mısır'da da ya hiyeroglif ya da Mısır harfleriyle yazılan Mısır dilini kabul etmişlerdi. Uyruklarına gönderdikleri resmi belgelere mahalli dilde çeviriyi de eklemeyi alışkanlık haline getirmişlerdi. Ama kendi ukalalıkları yüzünden yarattıkları bu durumdan kendilerini kurtaran devlet adamlığı başarısını Arami dilini ve alfabesini resmileştirmekle gösterdiler. Bu dil, İmparatorluğun, Babil'in batısında kalan bütün eyaletlerinde öbür üç aşırı-resmi dille birlikte kullanılmaya başlandı.

Bunu izleyen olaylar, ticaret ve kültürün, bir dilin kaderini belirlemekte politikadan daha güçlü bir araç olduğunu gösterdi. Akamenya İmparatorluğunda Arami dilini konuşanların hiçbir politik önemi yoktu, ama Medce-Persçe konuşanlar politik egemenliğe sahiptiler; bu politik avantajın yanısıra, Medce-Persçe'nin üstün olduğu başka yanlar da vardı. Bir ana dil olarak konuşulduğu bölge belki Aramice'nin konuşulduğu bölgeden daha küçük değil, ama nüfus yoğunluğu bakımından daha tenhaydı. Ayrıca, Medce-Persçe dilinin yazıya aktarılması için çivi alfabesinin harflerini uyarlayan deha sahibi kişi bu dile neredeyse Arami dili kadar elverişli bir alfabe kazandırmıştı. Herhalde alfabenin kendisinden esinlenmişti, ama alfabeyi bulan Sümerlerin, daha sonra da Akatların, Elamlıların, Hititlerin çivi yazısıyla hiçbir zaman ulaşamadıkları bir başarıyı elde elde etmişti. Med-Pers dilindeki bütün sesleri otuz altı harflik hemen hemen alfabetik hecelerle görsel olarak vermeyi başarmıştı. Gene de, Med-Pers ve Arami dilleri arasındaki yarışmayı Arami dili kazandı.

Sarsak bir Akat dilinden boşalan alanı kapmak için girişilmiş bir yarışta Arami dilinin Med-Pers dilini yenmiş olmasına şaşmamak gerekir, çünkü Aramice daha önceden beri bu alandaydı, üstelik de, kardeş bir Sami dili olduğu için Akatça-konuşan insanların onu öğrenmeleri, tamamen yabancı bir Hint-Avrupa diyeleğini öğrenmelerinden çok daha kolaydı. Asıl olağanüstü zafer Arami yazısınınkiydi; Akamanış-sonrası evrede, Med-Pers dilini aktarmakta kullanılan çivi yazısının yerine geçti. Yazı sanatında dehşetli bir gerileme olduğu için bu zafer daha da fazla önem kazanır. Med-pers dilini aktarmak için Akamenya yazısını bulan adı unutulmuş mucit, başlangıçta ideogramlar olarak ortaya çıkan çivi yazısını tamamen fonetik bir biçimde kullanarak büyük bir yenilik yapmıştı, oysa daha sonraki evrede, aynı dili aktarmak için Pehlevi yazısını icat edenler hazır buldukları fonetik alfabeyi kötü kullanarak bundan yeniden ideogramlar çıkardılar. Farsça kelimeleri, fonetik bir şekilde Arami harfleriyle yazacakları yerde, anlam olarak bağımlı, ama ses bakımından tabii hiçbir ilgisi bulunmayan Arami kelimeleriyle yazarak aktarmaya çalıştılar. Arami alfabesi Fars dilini, alfabenin kendi özel teknik üstünlüğünü yok eden bir kullanımla yerinden ittiğine göre, Persler bu sıralarda Arami diline fazlasıyla önem veriyor olmalıydılar; bu prestijin bir kaynağı da şüphesiz, ana dilleri Sami değil Hint-Avrupa kökenli olan Akamenya İmparatorlarının Arami diline ve alfabesine verdikleri resmi statü olmalıdır.

Maurya İmparatorluğu'nda filozof-imparator Açoka (saltanatı: İ.Ö. 273-232) iki ayrı yazı çeşidi olan Brahmi ve Kharoşthi ile aktarılan çeşitli ayrı yaşayan yerli diller kullanarak, tarafsız adaletin gerekleriyle pratik kolaylığı bağdaştırmayı başarmıştı. Açoka'nın uyruklarıyla iletişim aracı seçmekte böyle herkesi kucaklayan bir tavır takınmasının nedeni, Açoka'nın efendisi Gautama'nın İnsanlığa gösterdiği kurtuluş yolunu onlara tanıtmakta kararlı oluşudur; İnka devletini yıkan İspanyollar da Katolik Hıristiyanlığın propagandasını yapmaya çok istekli oldukları için burada geçerli olan Quichuan dilinde İncil'in anlatılmasına göz yummuşlardı. İspanyol fethi sırasında bu Quichuan geniş bir yaygınlık kazandı, çünkü İspanyollar gelmezden önce İnkalar Quichuan dilinin öğrenilmesini zorunlu kılmışlar, bu entellektüel angaryayı uyruklarından başka kendi sırtlarına da yüklemişlerdi —İnkaların, bayağı-

240 Asurlu yazıcılar kayıtlarını iki dilde yazıyorlar: Biri Akatça yazmak için uç kullanıyor, öteki kalemle Aramice yazıyor. (Sennakerip sarayından kabartma)

36 Başkentler

Evrensel devletlerin merkezi hükümetlerinin yerleri, zaman içerisinde belirli bir değişme eğilimi gösterir ve hareket kalıpları, sonraki yer seçiminde imparatorluğu ilk kuranların kişisel-çıkar düşünceleri dışında birtakım etkenlerin önemli bir rol oynadığını düşündürür. Evrensel devleti kuranlar çoğu zaman başlangıçta yalnız kendileri için elverişli bir yerden hükümet etmeye başlarlar. Burası ya kendi anayurtlarının bilinen başkenti iken mahalli bir şehir olmaktan çıkar ve bir evrensel devletin başkenti olur, ya da fethedilen yeni bölgelerin kıyısındaki bir şehirdir ve imparatorluğu kuranların kendi ülkelerinden gelişlerinde kolay nüfuz edilir bir noktadadır. Gelgelelim, zaman geçtikçe imparatorluk yönetiminin deneyleri ya da olayların baskısı imparatorluğu kuranları ya da onların varislerini başkenti yalnız imparatorluğu kuran Gücün değil, bir bütün olarak imparatorluğun tümünün daha çok işine gelen bir yere aktar-

maya zorlar. Yönetimde elverişlilik seçmede ölçüt oluyorsa burası merkezi bir yer olur, ama en acil sorun savunmayla ilgiliyse, stratejik bir noktada karar kılınır.

Bir evrensel devletin başkentinin başlangıçtaki yeri ve bu yerde sonradan yapılan değişiklikler şüphesiz ki büyük ölçüde imparatorluğu kuran Gücün kimliğine ve kökenine bağlıdır. Yabancı bir uygarlığın temsilcilerinin, ya da barbarların kurduğu evrensel devletlerde imparatorluk başkenti genellikle imparatorluğun kıyısında kurulur, sonradan içerilere taşınır. Osmanlı İmparatorluğu'nu kuran Osmanlıların izlediği yol buydu. ondördüncü yüzyılda, Ortodoks Hıristiyan Dünyasının sınırlarının hemen yanı başındaki bir noktada imparatorluk kurma faaliyetlerine giriştiler; hükümet merkezleri de, ondördüncü, onbeşinci yüzyıllarda fethettikleri bölgelerin genişlemesiyle orantılı olarak yürüdü. Anadolu yaylasının kuzeybatı çemberindeki Eskişehir'den, Marmara Denizi'ne yakın düzlüklerdeki Yenişehir'e aktarıldı. 1326'da Bursa'ya geldi, kırk yıl sonra da Çanakkale Boğazı'nı aşarak Balkan yarımadısına girdi, Edirne'de kuruldu. Ortodoks Hıristiyan Dünyasının Rusya dışında kalan bölgelerini Osmanlı bayrağı altında yeniden birleştiren Fatih Sultan Mehmet (saltanatı: 1451-81), Osmanlı hükümet merkezini, Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti Konstantinopolis'e (İstanbul'a) getirdi. İstanbul, Osmanlı İmparatorluğunun çözülüp 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına kadar Fatih Mehmet'in verdiği statüyü kaybetmedi. 1924 Türkiye Cumhuriyeti Anayası'nın İkinci maddesiyle, Osmanlı İmparatorluğu'nun resmi hükümet merkezi İstanbul yerini Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti olan Ankara'ya bıraktı.

Osmanlı başkentinin Ortodoks Hıristiyan Dünyasının kalbine doğru ilerleyişinin bir benzeri Moğol hakanlarının başkentinin Moğol fetihleri boyunca aşama aşama Çin'in içlerine doğru ilerleyişidir. Cengiz Han'ın kaydettiği ilk başarılar Orhun havzasında oturan, çevredeki isteplere de egemen bulunan iki Göçebe Türk topluluğuna, Karayitlerle Naymanlara karşı kazandığı zaferlerdir. Moğollar bu havzayı, çevredeki yöreleri ellerine geçirince, imparatorluk kurucusu olarak eriştikleri yeni durumu belirtmek üzere Orhun havzasındaki Karakurum'u kendilerine başkent yaptılar. Hakan'ın isteplerde yükselen başkentini güzelleştirmek için, Çin'deki, Rusya'daki uzak yurtlarından yakalanıp tutsak edilen usta işçiler getirildi; ama, daha şehrin yapılması bitmeden, Moğolların Çin sınırındaki başarıları bütün bu girişimleri gereksiz kıldı.

Kubilay Han (saltanatı: 1260-1295) zamanında Moğollar Yangtze havzası ile güney Kıyı şeridi de içinde olmak üzere bütün Çin toplumunu egemenlikleri altına aldılar. Uzak Doğu yarı-kıtasının çekimi, Moğol başkentinde de hemen kendini duyurdu. 1264'te Kubilay Pekin'i yeniden kurmaya girişti —daha önce Kuzey Çin'i fetheden Kin hanedanının başkent olarak seçtiği, Çin'in kuzeybatı köşesinde bir şehirdi burası— 1267'de başkentini Karakurum'dan Pekin'e taşıdı. Moğolların başkentlerini burada kurmaları, Çin İmparatorluğunun askeri fethinden daha kalıcı bir etki yarattı. Onyedinci yüzyılda Mançular Moğolların ayak izlerinden yürüyerek Çin'in tamamını fethettiklerinde, Çin evrensel devletini kurduklarında, imparatorluk başkentinin yerinin seçilmesinde tarih kendini tekrarladı. Mançular, Çin Setti-ötesi Çin'i fethetmeye girişmeden önce başkentleri Mukden'di; burada, Moğolların ilk başkentleri Karakurum'da yerleşmiş olduğundan daha köklü bir şekilde yerleşmişlerdi. Ama, Mançu önderleri Büyük Çin Setti'ni aşmadan önce de yarı Çinlileşmişlerdi; Mukden yalnızca Mançu hükümetinin değil, aynı zamanda Çin kültürünün de merkeziydi. Yalnız, Çin'in Mançu fatihleri de Moğol Kubilay'ın verdiği kararı verdiler. Mançuların çocuk kralı Şun Çih'in (saltanatı: 1644-1661) velileri onu İmparator yaparken Mançu hükümet merkezini de Pekin'e aktardılar. Böylece Mançuların "eğitim merkezi" olan Mukden geri plana düştü.

Çevreden merkeze doğru ilerleyişin bu örneklerine karşılık, bir metropol gücü tarafından kurulan evrensel devletlerin başkentleri de merkezi bir konumdan hareketle, politik bakımdan birleştirilmiş bir dünyanın sınırlarına doğru yürür. Bu eğilimin klasik örneği Hint evrensel devletinin tarihinde görülür; atalardan kalma yurtları merkezdeki Magadha olan hanedanlar tarafından kurulmuş ve yeniden kurulmuştu bu devletin başkentleri. Maurya ve Gupta hanedanları, eskiden Magadha'nın mahalli başkenti olan Pataliputra'da (sonradan adı Patna oldu) hükümet merkezlerini kurmuşlardı. Pataliputra Ganj ile Cumna'nın kavuştukları yerde olduğu için Ganj havzasının doğal yönetim merkeziydi; ama, bu yerin, pratik avantajlarına ve gelenekle prestijin, Pataliputra'nın önceliğini koruma yönünde işleyen büyük gücüne karşın, Hint tarihinin birbirine paralel giden bu iki bölümünde de hükümet merkezi kuzeye doğru kaydı, her iki durumda da kayma nedeni sınırların ötesinden gelen askeri-politik baskılardı.

Maurya İmparatorluğu zayıflayıp viranlaşan ülke İ. Ö. 200-183 aralarında Baktriyalı Yunan Prensi Demetrius tarafından zaptedilince, Demetrius eski Maurya başkentini kendisinin Hindukuş'un Orta Asya tarafındaki eski başkenti Baktriya'ya (Belh) bağlayan Büyük Kuzeybatı Yolu'nun daha ilerisindeki yeni bir yerde başkentini kurdu. Demetrius'un Yeni Taksila'sı, aynı adı taşıyan eski şehrin yakınlarındaydı; burası, Maurya İmparatorluğu kurulmazdan önce mahalli bir Hint devletinin başkenti olan eski Rawalpindi yakınlarında bir yerdi. Geçilmesi güç bir yollar kavşağının Hindistan tarafına hakim bir bölgesindeydi; buradan geçen yolcunun İndüs nehri, Haybey Geçici ve Hindukuş sıradağlarından oluşan engelleri ardarda geçmesi gerekiyordu. Ganj-Cumna havzasını İnci-Öküz havzasıyla birleştirerek "Hindukuş'u yok etmek" isteyen biri başken-

tini doğal olarak bu yörede kurmalıydı. Ama, Grek savaşbeyi Demetrios'un fiziksel coğrafyaya meydan okumak yolundaki öncü ve cüretli girişimi kalıcı olamadı. Baktriya'daki Yunan Gücü Maurya İmparatorluğunu fetheder etmez, kardeş kavgaları yüzünden zayıf düştü ve Göçebeler hem Hindistan, hem de Hindukuş'un Orta Asya tarafındaki bölgelerini istilâ ettiler; ama iki yüzyıllık politik çalkantılar ve değişimlerden sonra Hıristiyanlık Çağının ilk ya da ikinci yüzyılında imparatorluk kuran Kuşhanlardan I. Kadphises, Grek imparatorluk kurucusu Demetrios'un ömürsüz başarısını tekrarladı, onu izleyenler de aynı işe devam ettiler; bu yeni kurulmuş politik birliğin hükümet merkezi, başlangıçta Demetrios'un seçtiği yerin pek uzağında değildi. Kuşhan İmparatorluğunun başkenti, İndüs'le Hayber Geçiti arasındaki Büyük Kuzey-Batı Yolu üstündeki Peşavar'da kuruldu.

Guptalar Maurya İmparatorluğunu yeniden kurunca, tarih bir kez daha kendini tekrarladı? Kendilerinden öncekiler gibi Guptalar da Hindistan'ı Pataliputra'dan yönettiler; ama Gupta İmparatorluğu yıkılıp İmparator Harşa tarafından geçici olarak restore edildiğinde (saltanatı, İ.S. 606-47), Hint evrensel devletinin bu son Hindu hükümdarı başkentini Pataliputra'da değil, Delhi'nin üzerinde, Yukarı Jumna'nın kıyısındaki Stranesvara'da kurdu; böylece, Hint tarihinin daha önceki bölümünde Avrasya steplerinden Gupta İmparatorluğuna akan Hun ve Gurjara Göçebe istilâcıların geçtiği Ganj havzasının kuzey-batı girişini korumuş oldu.

Samer-Akat evrensel devletinin başkenti, imparatorluk kurucusu Ur-Nammu (saltanatı: İ.Ö. 2113-2096) tarafından kurulan Ur şehri, merkezden dışa doğru kayışın bir başka örneğidir. Hükümet merkezi bir yüzyıldan fazla süre Ur'da kaldı, ama —Ur-Nammu'nun imparatorluğunun yıkılışından, Hamurabi (saltanatı: İ.Ö. 1792-1750) tarafından kısmi restorasyonundan sonra— Sümer-Akat Dünyasının o yönde genişlemesinin bir sonucu olarak kuzeybatıdaki Babil'e kaydı. Pekin gibi Babil de zayıflayan bir uygarlığın topraklarının kıyısına yaklaşan bir barbar mahalli devletinin başkenti olarak kurulmuştu. Farklı bir bağlamda[1], yeniden birleşmiş bir Çin'in imparatorluk hükümetinde Moğolların yerli mirasçıları olan Ming hanedanının askeri deneyler yüzünden Çin'in merkezindeki Nanking'den, Kin ve Moğolların kullandığı, barbar yönetimindeki Çin'in coğrafi bakımdan garip bir yerde bulunan Pekin şehrine başkenti taşıdıklarına işaret etmiştik.

Evrensel devletlerde başkentlerin izlediği ortak hareket kalıplarını gözden geçirdikten sonra, bu şehirlerin, imparatorluğu kuranların hükümet merkezi olmaları dışında oynadıkları öbür rolleri inceleyebiliriz. Bir başkentin en önemli karakteristikleri hükümet merkezi olarak oynadığı rolden doğar. Çünkü bu genel işlevi yerine getiren şehir kendi dünyasının bir mikrokoşmozu ve devlet hayatının bütün görünümlerinin merkezi odağı olur. Surları, bütün ulus ve sınıfları temsil eden, bütün dilleri konuşan, bütün dini ve felsefi inançlara bağlı kişileri içlerinde barındırır, kapıları ise, dünyanın bütün yönlerine doğru uzanan karayollarına açılır.

İnkalar imparatorluk başkenti Kuzko'nun mahallelerini imparatorluklarının Tahuantinsuyu denilen dört bölgesine göre ayırmışlardı. Bu ayrımı ilk İnka olan Manko Kapak yapmış, egemenliği altına aldığı vahşilerin şehirde, doğdukları yere göre iskân edilmelerini, doğudu doğanların doğuda, batıda doğanların batıda oturmalarını emretmişti. Böylece, şehrin ilk sakinleri şehir sınırları içindeki bir çemberde, yeni fethedilmiş bölgelerden gelenler de doğdukları eyaletlerin konumlarına uygun yerlerde oturuyorlardı. Kuraka'lar, (vasalların beyleri), başkente geldiklerinde oturmak için birbirlerine yakın evler yaptırtıyorlardı, ama kendi eyaletlerine yakın tarafa yerleşiyorlardı. Bir şefin eyaleti komşusununkinin sağındaysa, evini de sağ tarafta kurması gerekiyordu; soldaysa sol tarafta, arkadaysa arka tarafta ev yapıyordu. Bu düzenlemenin sonucu, çok sayıda ve çeşitli kabilelerin şehirdeki evlerine ve mahallelerine bakan bir kimsenin, bir aynaya ya da kozmografik bir plana bakar gibi, aynı anda bütün imparatorluğun yapısını görebilmesiydi. [2]

Kuzko, bu bilinçli plana göre kurulmuş olması bakımından belki de benzersiz bir şehirdi, ama bütün başkentler de, gerek kendi sakinleri, gerek surların dışarısında oturan insanlar, gerekse ülke sınırlarının dışında oturan ulusların gözünde, yönettiği dünyanın gözle görülür özüdür. Bu nedenle, istilâcı güçlerin birincil hedefi, barbar sürülerinin talan kaynağı, yabancı zorbaların meşruluk aracı olurlar. Yıkılmış imparatorlukları yeniden kuranlar, dağılmış imparatorlukları canlandıranlar, imparatorluk hükümetinin eski merkezinin kaybolmamış prestijinden yararlanırlar. Bir tahtı gaspeden biri, kurbanının eski başkentini elegeçirince, eyere tırmanıp orada sıkı oturma işini kolaylamış olur. Örneğin Pekin yerli Çin hanedanları tarafından değil, dışarıdan gelen barbar Khitan tarafından imparatorluk hükümeti merkezi seçilmişti, ama hem Khitan'ın yerine gelen Kin, hem de Kin'in yerine gelen Moğollar Çin halkının barbar bir efendinin komutlarını dinlemeye alışkın oldukları bir başkenti ellerinde bulundurmakla, Çin'de egemenlik sürdürmeyi kolaylaştırdılar. Çin tarihinin daha sonraki bir bölümünde de, barbar Mançuların imparatorluk şehrini barbarlardan değil de, Çin'in yerli hanedanlarından olan Ming hanedanından almaları, bu gasp olayını kolaylaştırmış olmalıdır.

Bir imparatorluk başkentinin prestiji, başında durduğu imparatorluğun çöküp yıkılmasından sonra da devam edebilir. Ortaçağın Batı Dünyasında Alman ulusunun "Roma İmparatorları", Roma yıkıntılarını ziyaret edip orada

HIRİSTİYANLIĞIN ROMA İMPARATORLARI

241, 242, 243, Solda, aşağıda, Karloman'ın Roma'da taç giymesi şehrin saygınlığının tanınması demek oluyor, imparatorun varislerine taklit edilecek bir örnek bırakıyordu. Yukarıda: 1191'de VI. Henri yolda. Sağda, aşağıda: 1452'de III. Frederick'in Roma'da tacı alması bu törenin son gösterisi oldu.

244 Fransız İmparatoru: Napoleon merkezi Fransa'da olan yeni bir imparatorlukla Kutsal Roma İmparatorluğu'nun yerine geçmek istedi. Bin yıllık kurumu soyduktan başka, taç giyme geleneğini de tersine çevirerek Papa VII. Pius'u Paris'e sürdü, orada, 1804'de kendisine taç giydirtti.

Papa'nın elinden taç giymedikçe, erguvan renkli giyimlerini meşrulaştıracak kusursuz ünvana kavuşamıyorlardı. Güçleri Alplerin kuzeyindeki babadan kalma bölgelerden gelen Alman prensleri için bu İtalya seferi her zaman pahalı ve tehlikeli, üstelik bazan verimsiz ve onur kırıcı oluyordu. Ama gene de ölü Roma'nın gölgesinin prestiji o kadar büyüktü ki bu pervane-krallar bu uğurda Almanya'nın kanını ve canını bile feda edebiliyorlardı; gerçi Almanya'nın ortaçağ krallığı sonunda bu Romalılık kaprisi yüzünden battı, ama Napoleon'un daha sonraki deneyleri de, ortaçağın bu Batılı İmparatorlarının, eski imparatorluk şehrinin akıldışı kudretine kişisel saygı sunmamakla ne gibi güçlüklerle karşılaşabileceklerini gösterir. Napoleon'un yanılgısı, Kutsal Roma İmparatorluğu yerine geçecek bir İmparatorluğun tacını giymesine yardımcı olmak üzere Papa'yı Roma'dan Paris'e çağırtması oldu. Böylece, Roma'ya zorbalık ederek, patriğine saygısızlık yaparak, kendi politik gücünü saydıramadı, tersine, saygıdeğer kurbanının çaresizliğine herkeste duygudaşlık yarattı.

Bir evrensel devletin başkenti, her şeyden önce, yabancı kültürlerin ve dinlerin erime potasıdır; bu kültürlere ve dinlere bağlı insanlar şehrin gerek kozmopolit nüfusu, gerekse ulaştırma sisteminin düğüm noktası olarak rolü sayesinde bu kültürleri ve dinleri zenginleştirme ve yayma bakımından sunduğu eşsiz imkânlar yüzünden buralara gelirler. Evrensel devletlerin başkentleri bu işlevleri dolayısıyla gelecekle kalıcı bir bağ kurarlar, başlıca tarihi önemleri de burada yatar. Bu gerçeğin iki klasik örneği Roma ile İstanbul'dur. Her ikisi de kudretli birer imparatorluğun yönetim merkeziydi, ama ikisi de ölümsüzlüklerini bundan değil, ileri Hıristiyan dininin yayıldığı bir merkez olmakla kazandılar. Roma'nın politik gücü on altı yüzyıldır yok, ama şehir hâlâ, iki Resul, Petrus ile Pavlus'un neredeyse iki bin yıl önce Roma'da çalışmış ve ölmüş olmaları nedeniyle, dünya çapında bir etkiye sahip. İstanbul'a gelince, onun dini misyonu da daha doğduğu günden belliydi; çünkü Pet-

S. GIOVANNI LATERANO
S. MARIA MAGGIORE
S. PIETRO

rograd'ı nasıl Büyük Petro kurduysa, bu şehri de Konstantin, jeopolitik olduğu kadar mânevi bir amaçla kurmuştu. Putperest öncüsü Septimius Severus'un Bizantion'a öfkesi yüzünden yerle bir ettiği bir alanda yeni başkentini kuran ilk Hristiyan İmparator bu şehrin temelini atıyordu. Bugün hâlâ görülüyor ki, onu yeni başkentini bu yere kurmaya iten üstün nitelikli coğrafi konum kalıcı bir öneme sahip olmuştur. Şehrin kuruluşunu izleyen on altı yüzyıl boyunca İstanbul, sırasıyla Roma İmparatorluğunda, Doğu Roma İmparatorluğunda ve Osmanlı İmparatorluğunda imparatorluk başkenti olma politik önceliğini kazandı, kaybetti, iki kere de yeniden kazandı.

***

37 Kamu hizmetleri

Evrensel devletlerin kurumlarını gözden geçirirken şimdiye kadar bütün bu çeşit devletlerin özellikleri arasında olan imparatorluk kuruluşlarının örneklerini gördük, çünkü bir dil ya da ulaştırma sistemi ya da bir başkenti olmaksızın kurulup yaşayabilecek bir evrensel devleti düşünmek imkânsızdır. Buna karşılık, imparatorluğun kamu hizmetleri, değişik evrensel devletlerde, en ilkelinden en gelişkinine kadar çeşitli gelişme derecelerine göre farklılıklar gösteren bir kurumdur. Örneğin, Akamanış devletinde kamu hizmetleri her zaman ilkel bir düzeyde kaldı. En önemli temsilcileri, imparatorluk valilerinin karargâhlarında oturan, ama satraplardan bağımsız olup merkezi hükü-

BAŞKENTLER

245, 246 Başkentlerin önemi imparatorluk unutulup gittikten çok sonralara kadar süregiden bir durumdur. Roma'nın Yedi Tepesi unutulduktan sonra şehir Yedi Kilise'siyle hatırlanmıştı. Sağda: Onbeşinci yüzyıldan İstanbul resminde de Ayasofya'nın büyük kubbesi başka bütün binaları gölgede bırakıyor.

mete doğrudan doğruya rapor veren imparatorluk kâtipleriydi. İkinci bir denetleme kademesi olarak, satraplar, "İmparatorun Gözü" denilen gezici müfettişler tarafından da gözlenirdi.[1] Bu yönetimsel denetimin birbirinden ayrı iplerini bir arada tutacak ve yönlendirecek bir merkezi otorite ihtiyacının yetkisi genişletildi, "hazaraptis", ya da "Chiliarch" denilen, imparatorluk kâtibi, ya da devlet nâzırı makamı yaratıldı, kalabalık bir yönetici ve yazıcı grubu da emrine verildi. Akamanışların kamu hizmetleri hiçbir zaman bu görece basit aşamanın ilerisine geçmedi, oysa Osmanlı İmparatorluğu kendi yönetim ihtiyaçlarını karşılamak üzere, sadece etkili bir profesyonel korporasyon (lonca) olmakla kalmayıp aynı zamanda dini bir mezhebin dünyevi eşdeğeri olan bir kamu hizmeti kesimi yarattı.

Varolan bir evrensel devleti birdenbire bir darbeyle fetheden barbar bir imparatorluk kurucusu, genellikle devletin kamu hizmetlerini olduğu gibi kabul etmek durumunda kalır; örneğin, Yakın Doğu'daki eski Roma ve eski Sasani bölgelerini ele geçiren Emeviler bu toprakların yönetimini zaten orada bulunan Hıristiyan ve Zerdüştçü devlet memurlarına bıraktılar. Devlet kayıtlarında kullanılacak resmi dil olarak Arapça, Grekçe, Kıpti ve Pehlevi dillerinin yerine kondu, ama Araplar yönetimin kendisini devralmaya kalkışmadılar. Daha sonra, Abbasi rejiminde İslâmlaştırma süreci ile Halifeliğin her sınıf ve meslekten halkının büyük çoğunluğu Müslüman oldu, ama gene de, İslâmiyet'i kabul etmemiş Hıristiyan azınlık kalıntısı, sayısıyla orantısı olamayacak önemde bir işi kamu hizmetlerinde görmeye devam etti. Gerçi, bu durumda olduğu gibi, bazan koşullar genel hareket çizgilerini belirler, ama bazan da devleti ele geçiren barbar bir kurumu değiştirebilir ve kendi yerli geleneğinden gelen bazı değerli ögeleri ona katabilir. Çin'de Mançu İmparatorluğu'nun kurulması çok ani olmamıştı, onun için Mançularla yerli Çin yönetici kurumunun karşılıklı ilişkileri Araplarla uyrukları arasında olduğundan daha yumuşak bir şekilde uzlaştırılabildi.

Mançuların 1644'de duvarı aşarak Çin'i zaptetmelerinden yarım yüzyıl önce, eski klana dayalı feodal yöntemlerinin yerine, Büyük Seddin dışında durmadan kazandıkları eyalet ya da "sancak"ların Çin'den esinlenmiş bir yönetim sistemi geçmişti. Mançular bu yeni elde edilmiş bölgelerin yönetimi için Çinli bilgin-serfler kullanmaya başladılar. Ama, Osmanlı Padişahının enderun kullarını bir rüşeym halinde andıran bu kölelerden oluşma kamu hizmetleri hiçbir zaman tam olgunluğa erişemedi. İmparatorluğu kuranlar, çok geçmeden, Çinli kamu hizmetlilerini özgür insanlar olarak Mançu hizmetine almanın ve onlara yerli Çin rejiminde geleneksel olarak tanınan statüyü geri vermenin yararını ve hattâ zorunluğunu kavradılar. Bu belirleyici politika değişikliğine yol açan olay, güçlü Ming komutanı Li Yung-fang'ın Mançu tarafına geçmesiydi; Li, Mançular için öylesine güçlü bir müttefikti ki, ancak eşitlik tanıyarak onu kendilerinden olmaya ikna edebilirlerdi. Bu pazarlık, gelecekte de örnek olacak bir uygulama başlangıcı oldu ve 1631'e kadar, Çin'in geleneksel bürokratik yönetim sistemi Mançu İmparatorluğunda resmen benimsendi. Mançuların Büyük Sed içi Çin'i istilâ ve fethetmelerinin bitimine kadar, iki kuşaktır ağır ağır süregelen Çinlileşme süreci onları yeni uyruklarına hem alışılmış, hem de saygıdeğer görünen bir yönetim biçimine kavuşturdu. Zaten Çin'in yerli Bilginsoylu seçkinleri de Mançuları bu nedenle Çin'e davet etmişlerdi, çünkü bu kültürlü sınıflar bu sıralarda Ming hükümetini yıkmakta olan ve bir çeşit haydut rejimi kurma eğilimi gösteren isyancı soydaşlarının emrine girmektense, alacaklarına inanıyorlardı. Böylece Mançuların bilinçli Çinlileşme politikası, daha başlangıçtan bu imparatorluğu elde etmelerini de sağladı.

İmparatorluk kurucuları arasında Mançular, Emevi Arapları yanları-sıra getirdikleri yerli kültür ve kurumsal miras kıtlığı bakımından belki de birer istisnaydılar. Evrensel devletleri kuranların çoğu bu eyere daha iyi donanmış bir şekilde çıkıp oturmuş, bir imparatorluğu yönetmek gibi alışılmadık ve zorlu bir işle yüz yüze gelince, doğal olarak kendi imparatorluk-öncesi miraslarını mümkün olan ölçüde kulanmaya yönelmişlerdi. Örneğin, Rus ve Roma İmparatorluklarında, daha önceki çağlardan kalma bir aristokrasi imparatorluğu kuranlar tarafından genel bir yönetim yapısının malzemesi olarak kullanılmıştı. Gelgelelim, bu özdeş politikalara yol açan gerekçeler bir hayli farklıydı. Büyük Petro, eski tarzda yetişmiş Moskova soylularının, çok sayıda ihtiyaç duyduğu, çağdaş Batı üslubunda yetişmiş, kültürlü, etkili ve çalışkan yöneticiler haline gelmeye zorlamıştı; oysa Augustus, politik tecrübesi olan Roma senato düzenini, kendi yeni diktatörlük rejimi ile ihtiyatla düzenlenen bir ortaklığa soktu. Bunun nedeni onların uzmanlığına duyduğu ihtiyaçtan çok, eski yönetici sınıfın türedi Sezarlara karşı düşmanlığının yatıştırılması ve işbirliklerinin sağlanması gereğiydi.

Augustus ile Büyük Petro'nun karşısına çıkan bu çelişkili sorunlar bir imparatorluk halkının imparatorluk-öncesi aristokrasisiyle başa çıkmak zorunda kalan her evrensel devlet mimarının ister istemez karşılaştığı bir ikilemin birer ucudur. Aristokrasi yetenekli, tecrübeliyse, kendisine bir diktatör emrinde sevimsiz bir hizmetkârlık dışında açık kapı bırakmayan böyle bir talih değişikliğinden hoşnut kalmayacaktır. Çünkü bu durumda, kendi politik egemenliği zamanında geliştirdiği yöneticilik yeteneğini, bu sefer bir başkasının hizmetinde kullanmak zorunda kalacaktır. Öte yandan, aristokrasi yumuşak başlıysa, bu sefer de onun hizmetinden yararlanmak isteyen diktatör kullanmaya niyet ettiği âletin körlüğüne sinirlenecektir. Büyük Petro'nun Moskova soylularını Batı tarzında yöneticilere dönüştürme çabası iki kuşak boyunca sürdürüldükten sonra, Petro'nun imparatorluk hükümeti bundan hayır gelmez

diye bu işi bıraktı. İ.S. 1762'de aileden soylu olanlara kamu hizmetlerinden şartlı bağışıklık verildi. Öte yandan, Petro' nun boyarlarını işe koşma isteğinin tersine, senatörlerini başından savmaya çalışan Augustus, onları Mısır yönetimine karıştırmamakla yetinmek zorundaydı. (Mısır'ı kendisi, şahsen fethetmişti ve bu eyaletin gelirleri o kadar büyük, öylesine etkili bir şekilde hükümetin denetimindeydi ki, hiçbir Roma imparatoru bunun başında bir Roma senatörü görmeye dayanamazdı). Ancak üç yüzyıl sonra, Augustus'un varisi Gallienus (saltanatı: 260-68) senatör sınıfını sistematik bir şekilde kamusal sorumluluk ve iktidar yerlerinden uzaklaştırmaya kalkışabildi; o zaman bile bu süreç ancak yarım yüzyılda tamamlanabildi.

İmparatorluk-öncesi aristokrasi, imparatorluğu kuranların kendi genel işlerini başarmak için getirdikleri başlıca yönetici sınıftır, ama tek değildir Amerika'daki İspanyol İmparatorluğu, idare edilmez *conquistadore*'ları çekip çevirebilmek için orta sınıftan avukatların mesleki ustalıklarına başvurmak zorunda kalmıştı; Hindistan'daki Britanyalı imparatorluk kurucuları ise ancak İngiltere'den ithal edilen *novi homines* (yeni insanlar) ile yıkık dökük Mughal Racalığını profesyonel bir kamu hizmetiyle yeniden kurabildiler. Ancak, bu bakımdan, bütün imparatorluk kurucuları arasında en korkunç —sonradan, en ölümcül olduğu da meydana çıktı— şekilde donanmış olanı Şih Hwang-ti idi.

Ç'in (Ts'in) bu son kralı ve Çin evrensel devletinin ilk yöneticisine yenik düşen altı Rakip Devlet geleneksel feodal Çu rejimi altında yaşamaya devam ederken, Ç'in (Ts'in) devletinde feodalizm Şang Lordunun devrimci tahtına çıkmasından aşağı yukarı bir yüzyıl önce tamamlandı. Şang Lordu, yok ettiği aristokrasinin yerine profesyonel bir bürokrasiyi geçirdi. Bu radikal idari yeniden-örgütlenmenin sonucunda iktidarın krallık hükümeti elinde toplanması Ç'in (Ts'in) devletinin bundan sonra gitgide güçlenmesine yol açtı. Sonunda, Şih Hwang-ti Ç'in'in komşu devletlerini yıktı, İ.Ö. 230-221 arasında Çin evrensel devletini kurdu. Ne var ki, bu dramatik zaferin nedeni, aynı zamanda, ilk İmparator'un ölümünden sonra Ç'in (Ts'in) hanedanının talihinin gene dramatik bir şekilde ters dönmesinin de nedeni oldu. Devrimci düşünceli imparator, imparatorluğu kazanan kuvvetle imparatorluğu sürdürmeye kalkışmak gibi ölümcül bir yanlış yaptı, oysa bu aracın bu koşullara uygun olmadığı çok açıktı. Altı rakip devleti yenmek ve ilhak etmekle yetinmeyen Şih Hwang-Ti kral aileleriyle birlikte feodal aristokrasiyi de sürdü, onların yönetimini kendi Ç'in (Ts'in) Krallığı'ndan yabancı bürokratların eline verdi. Bu hareket, kurbanlarının kaldıramayacağı bir şeydi. Yüz yıl önce Ç'in (Ts'in)'de bile toplum, aristokrasinin Çin'in başka bölgelerine göre çok daha güçsüz olduğu görece, ilkel bir toplum olmasaydı, Şang Lordu'nun devrimci bürokratlaştırma politikası başarısızlığa uğrayabilirdi ama, bu çok daha ileri derecede uygar Çin devletlerinin halklarına bir fatihin ansızın bürokratik bir yönetimi zorla kabul ettirmesi bağımsızlıklarının elden gittiği en kesin biçimde vurguluyordu. Uyandırdığı geniş muhalefete karşın Şih Hwang-Ti radikal politikasında herhangi bir değişiklik yapmaya yanaşmadı. Bütün emniyet süpaplarını böyle sorumsuzca kapatınca da, ölümünden bir yıl sonra ortaya çıkan, isyancı halk önderi Han Liu P'ang tarafından kendi hanedanının yok edilmesiyle sonuçlanan patlamayı davet etmiş oldu.

Şih Hwang-ti uyruklarına yabancı bir bürokrasiyi tepeden inme bir biçimde kabul ettirme girişiminde hak ettiği bir yenilgiye uğradı, ama Augustus ile Han Liu P'ang, yaratılmasından kendi sorumlu oldukları yıkılmış, dağılmış bir dünyada sorunları çözmeyi başaracak yeni bir kamu hizmeti oluşturmakta dikkatli, devlet adamına yakışır bir politika izleyerek başarıyı hak ettiler. Helen burjuvası ile Çin köylüsünün kurduğu yönetim sistemleri belki de dünyanın görmüş olduğu en başarılı dünyevi kurumlardı; gene de, eleştirel bir gözlemci, bunların meziyetlerini de ömürleri kadar eşitsiç olduğunu görecektir. Augustus tarafından kurulduktan sonra yedinci yüzyılda paramparça olan Roma' nın imparatorluk yönetim sistemi kendisinden 150 yıl önce kurulan, hiç değilse bir süreklilik çizgisi göstererek 1911'e kadar devam eden Han sisteminin dengi değildi.

Roma İmparatorluğu'nun kamu hizmetlerinin kusuru eski cumhuriyetin senato aristokrasisi ile yeni imparatorluğun diktatörlüğünün, Augustus uzlaştırmasının maskelediği ama iyileştiremediği uyumsuzluğunu yansıtmasıydı. Roma imparatorluk kamu hizmetinde birbirinden kesinlikle ayrı iki hiyerarşi ve birbirini dışarıda bırakın iki kariyer vardı; bunlara göre senatörlüğün kamu hizmetlisi ile şövalye sınıfından kamu hizmetlileri apayrı yollardan ilerliyorlardı. Sorunu özündeki ayrılık, şimdi görmüş olduğumuz gibi, üçüncü yüzyılda, her zaman kamu yararına olacak bir uyum sağlanarak değil, senato düzeninin bütün yönetimsel sorumluluk gerektiren yerlerden uzaklaştırılması sonucunda giderildi. Ama senatörlerin böylece elenmesi şövalye rakiplerine imparatorluk kamu hizmetlerinin tekelini vermiş olmadı. Çünkü bu zamana kadar mahalli özerk hükümetler tamamen çürüdüğü için, imparatorluk kamu hizmetlerinin elindeki işler adamakıllı kabarmıştı; Diocletian, orduda olduğu gibi kamu hizmetlerinde de kadroları kalabalıklaştırmak zorunda kaldı. Diocletian-sonrası dönemde, sınıflar arasında ayrım gözetilmeksizin, gerekli eğitim düzeyine ulaşmış her Roma yurttaşının hizmete girmesi mümkün oldu. Bu noktada, Han imparatorluk kamu hizmetleriyle yapılacak bir karşılaştırma öğretici olur. Augustus Barışı döneminde kurulduktan tam üç yüzyıl sonra Roma İmparatorluğunda yeteneğe göre iş verilmeye başlanmıştı; oysa Han İmparatorluğunda, Han Liu P'ang kendisi, İ.Ö. 202'de düzeni yeniden kurduktan altı yıl sonra, İ.Ö. 196'da, bu geleneği kurmuştu. O yıl yayınlandığı bir fermanla bölgesel kamu

PROFESYONEL YÖNETİM

247, 248, 249 Kadrolarını genel sınavlarla besleyen Çin kamu hizmetleri imparatorluk yönetim sistemleri içinde en uzun ömürlü, en etkili örnektir. Han, Ming, Mançu memurları 1700 yıl süreyle kamu hizmeti gördüler, sistem 2000 yıl sürdü.

yeni politik rejime uygulanabileceğini anlatmalarıydı.

Şih Hwang-ti geçmişin anısını çiğnemeye kalkışmıştı; ondan daha incelikle davranabilen Han hükümdarları bu geçmişi çarpıtmayı başardılar. Han hanedanı sırasında yaygınlık kazanan Konfuçyus öğretisi yorumu devrimin en kalıcı sonuçlarından biri oldu. Merkezi devlet ülküsü bilgin sınıfının, Konfuçyus okuluna bağlı olanların ülküsü haline yetkililerine kamu hizmeti adaylarını yeteneklerine göre seçmelerini ve merkezi hükümet memurları tarafından sınanmak üzere başkente göndermelerini bildirdi.

Han Liu P'ang'ın varislerinden Han Wuti (saltanatı: İ.Ö. 140-86) adaylardan beklenen yeteneğin Konfüçyüs yasasının klasik edebiyat üslubunu taklit etmek ve Konfüçyüs felsefesini günün Konfüçyüsçü okumuşlarını doyuracak biçimde yorumlamak olduğuna karar verince, Çin'in bu yeni kamu hizmetleri kesin biçimini almış oldu. Han İmparatorlarının usta yönetimleri altında, Chou Çağının eski feodal düzeninden Han Çağı'nın yeni bürokratik düzenine geçiş —Ç'in (Ts'in döneminin doğmadan ölen devrimci şiddeti dışında) öylesine yumuşak bir şekilde gerçekleştirildi ki, yavaş yavaş, eski adlar yeni anlam, eski öğretiler yeni yorumlar kazandı.

Han imparatorlarının çok önemli, o zamana kadar uzlaşmamış bir sınıfa, cün tzu'ya karşı güttükleri politika ile feodalizmin kaldırılması mümkün oldu. Aristokrasi, Şih Hwang-ti'nin devrimci tedbirleriyle helen hemen yok edilmiş, ama onların ülküleri ve politik görüşleri yeni bir sınıfa, merkezileşmiş imparatorluğun bilgin ve memurlarına geçmişti. Bu zamandan sonra cün tzu sınırlı sayıda klanların üyeliğiyle seçkinleşen babadan kalma bir aristokrasi olmaktan çıkarıldı. Devrim, eski aristokrasinin toprak ve klan temelini geri dönülmemecesine yıkmıştı. Eski aristokratik ailelerin çoğunu da içine alan cün tzu eğitimle, ve yalnız eğitimle halk kitlesinden ayrılan bir sınıf haline geldi... Eski terimlerin anlamı bile belirsizleşti. Cün tzu *eskiden bir lordun oğlu, soylu bir klanın üyesi demekti. Yeni rejimde, giderek, modern İngilizce'de "Gentleman" (centilmen) kelimesine yakın bir anlam kazandı; yani, kibar eğitim görmüş biri.*

Sonraki Han İmparatorları eğitim görmüş yeni sınıfı açıkça tuttular. Kendileri köylü kökenliydiler, tahta iddialarını destekleyecek tanrısal ya da kanlarının soyluluğuyla ilgili bir iz yoktu. Onun için de yeni imparatorların kendi iktidarlarının meşruluğunu kanıtlayacak yeni bir ilke bulmaları gerekiyordu. Kanlarının soylu olduğunu ya da tanrısallıklarını iddia edemezlerdi; Ç'in'in dayandığı kaba kuvvetin iki yanı keskin bir kılıç olduğu anlaşılmıştı. Han İmparatorlarının büyük başarısı, feodalizmi sonuna kadar savunan okulu, merkezileştirilmiş devletin hizmetine koşmak oldu... Üstün başarıları, feodal çağı kişisel olarak tanıyan bu yeni bilgin sınıfına, Konfuçyus öğretilerinin

geldi. Bundan sonra, eski feodalizmi savunan sınıf, bilginler sınıfı, ayrılıkçı hareketlere her zaman karşı çıktı.(3)

İ.Ö. ikinci yüzyılda böylece ustalıkla Konfuçyus okulunun Han imparatorluk rejimine ortaklığa alınması, kurucunun kendi bakış açısından gerek entellektüel, gerekse politik farklılığının muazzamlığı bakımından, Konfuçyus'un kendisini de herhalde derin bir hayrete düşürürdü. Yarı barbar halkların ve kültürlerinin Çin evrensel devletinde bütünleşmesi, bunun ardından Ç'in döneminde bilginler geleneğinde meydana gelen şiddetli kopuş, Konfuçyus'un felsefesini birtakım garip batıl inançların erime potası haline getirmişti. Han rejiminin daha sonraki yüzyıllarında Konfuçyus okulu bu halk inançlarının çoğunu attı; o zaman da çağın başlıca aykırı felsefesi, Taoizm, halkın yaygın dini haline geldi. Ama sonradan edindiği kupkuru ve ukalaca biçiminde bile Konfuçyusçuluk Han imparatorluk bürokrasisi arasında ortak bir meslek ahlâkı yaratmayı başarabiliyordu. Han kamu hizmetlilerinin Romalı karşılıklarında bu ortak geleneksel ahlâk bağı eksikti; evrensel devletlerinin çöküşünü izleyen fetret dönemleri sırasında bu iki resmi kuruluşun üyelerinin talihleri arasındaki farklılıkta şüphesiz bu da bir rol oynamıştı.

Han ve Roma imparatorlukları muhteşem kamu hizmetlerini kendi toplumsal ve kültürel miraslarından çıkarırken, Rusya'da Büyük Petro ve onun varisleri, Moskova soylularının bir işe yaramayacağı anlaşıldıktan sonra İmparatorluklarını Batılılaştırmak üzere bir yönetim aygıtı kurmaya giriştiklerinde, önce Batı kurumlarını kopya ettiler ve hattâ Batı'dan gelme personel bile kullandılar. Petro'nun çağdaş bir Batı modeline göre kurduğu kabine sekreterliği makamı, Batılılaşan Moskova otokratına, Akamenya imparatorunun Hazarapatis'den ve Roma imparatorunun *praetoria prefekt*'inden sağladığı hizmeti sağladı. Petro'nun 1711'de kurduğu ve geniş yetkilerle donattığı senato ile 1717-18'de kurulan yönetim kolejleri de Batı hükümetlerinin çağdaş örgütlenme biçimlerinden esinleniyordu. Bu kolejlerin çoğu Rus başkanlar ve yabancı başkan yardımcılarıyla işe başlayarak Ruslara Batı'nın yeni yönetim yöntemlerini öğrettiler. İsveçli savaş tutsakları burada öğretmenliğe zorlandı, Rusyalı çıraklar da Prusya eğitimi görmek üzere Konigsberg'e gönderildi. 1722'de, hem kolejler, hem de senato üzerinde "kralın gözü" olmak üzere yeni bir makam kuruldu.

İmparatorluk kamu hizmetlerinin bilinçli olarak yabancı bir modele göre kurulduğu durumlarda personel yetiştirmek için özel düzenlemelerin gereği tabii son derece açıktır. Öte yandan, imparatorluk kamu hizmetlerinin sağlanması gereken bütün çeşit çeşit konumlarda bu ihtiyaç belli derecelerde kendini duyurur. Çünkü hem bir evrensel devletin yapısı böyle bir ihtiyacı doğurur, hem de evrensel devletin içinde doğduğu olağan koşular böyle bir kurumu gerektirir. Bu tipte genel bir politik birlik, sıkıntılar döne-

GÖREVLİLER
250-255 Osmanlı İmparatorluğu'nun altı memuru: Hepsi de çocukken köleleştirilmiş, özel okullarda devlet yönetimi için yetiştirilmiş eski Hıristiyanlar'dır. (Onyedinci yüzyıldan bir İngiliz kitabından gravürler.)

mini en yüksek noktaya vardıran mahalli devletler kavgasının içinden, biraz ani bir şekilde doğar. Bu anakronik devletlerin sorunları, deneyleri, kurumları, sonunda yerlerini alan devletin ihtiyaçlarına tam olarak cevap verebilecek nitelikte değildir. Yeni yaratılmış bir evrensel devlet hemen hemen her zaman ihtiyaçlarının çoğunu kendisi karşılamak zorunda kalır, hem de karşılamakta acele etmelidir çünkü ana görevi, çözülmenin eşiğine gelmiş çökkün bir toplumun sorunlarına bir an önce çözüm getirmektir. Deneylerle öğrenme lüksüne kendini bırakmaz çünkü vakti yoktur, yeni hükümet tipinde iş görecek yeni yönetici tipini bir yolunu bulup eğiterek buhranı sona erdirmelidir.

İnka, Pers, Osmanlı ve Roma İmparatorluklarında hükümdarın kişisel sarayının hizmetkârları hem imparatorluk hükümeti çarkının tornavidası, hem de makinayı 7şletmesi beklenen yöneticilerin yetiştirildiği okuldu. İlk üç örnekte, eğitim sistemi imparatorluk sarayının içinde kurulmuştu, soylu ve ileri gelenlerin ailelerinden alınan gençler de yönetim sanatında eğitim görüyorlardı. Osmanlı örneğinde II. Fatih Sultan Mehmet (saltanatı: 1451 - 1481) ilk sistemi genişleterek Hıristiyan köleleri de yönetim kadrosuna aldı. Bunların arasında, Padişah'ın Ortodoks Hıristiyan uyruklarından devşirilen "pençik oğlanları"nın yanı sıra savaş tutsakları, dönmeler de vardı. Bunlar bir köle sınıfı olarak Osmanlı imparatorluğu yönetim hizmetinin kadrolarını doldurucaklardı. Bu seçkin kapıkulları bir yüzyıl boyunca hiç bozulmadılar; onaltıncı yüzyılın sonunda, İmparatorluğun özgür Müslüman uyrukları da hizmetin askeri dalına girmeyi başardıktan sonra bile, devşirmeleri "şartlandırmak" için yaratılan eğitim kurumları ondokuzuncu yüzyıla kadar devletin sivil görevlerine personel yetiştirme tekelini sürdürdüler. Ondokuzuncu yüzyılda, yönetimi Batılılaştırma yolunda ilk resmi girişim başlatıldı.

Osmanlı padişahları kişisel kapıkullarını bilinçli olarak genişletip büyüyen imparatorluğun hükümetinin aracı haline getirirken, Osmanlı imparatorluk halkı olan özgür Osmanlıları da yönetimden uzaklaştırdılar. Romalılar Roma cumhuriyet rejiminin iflâsının yarattığı yönetim buhranında Caesar'ın saray hizmetkârlarını benzeri bir yolda kullanmak durumunda kalınca, dünya hükümeti görevinde imparatorluğun özgür yurttaşlarının rolünü önce sınırlamaya, sonra da azaltmaya gittiler.

Augustus, *Princeps* hizmetindeki en şerefli, en ağır sorumluluk isteyen görevleri senato düzeninin üyelerine ayırmıştı; bundan başka, "diyarki" adını koyduğu sisteminde, bazı eyaletlerin yönetiminin tekelini de senatoya bırakmıştı. İmparatorluğun hiçbir özgür yurttaşı önemli imparatorluk eyaletlerinin yöneticiliğine ya da lejyonların komutanlığına atanamıyordu; daha sonraları, senato üyelerinin bu yüksek görevlere atanması önlenince, onların yerini şövalye sınıfı doldurdu. *Princeps*'in ilk günlerinde özgür yurttaşları Roma İmparatorluğundaki müstahkem mevki-

leri merkezi hükümetti ve burada, Sezar'ın sarayındaki beş idari makam —*ab epistulis, a rationibus, a libellis a cognitionibus* ve *a studiis*— sonradan imparatorluğun bakanlıkları haline gelmişti. Claudius'un, Neron'un azatlı bakanlarının olağanüstü iktidara sahip olmasının yol açtığı skandal, Flavius ve onu izleyen imparatorlar zamanında bu kilit görevlerin birbiri ardısıra azatlıların ellerinden şövalye sınıfı üyelerine geçmesiyle sonuçlandı. Şövalyeler de iş yeteneği bakımından İmparator kölelerinin dengiydiler ve bunlar, öteki özgür-doğmuş Roma yurttaşlarını gücendirmeksizin merkezi yönetimde kullanılabilirlerdi.

Böylece *Princeps* zamanında Roma kamu hizmetleri tarihinde şövalyeler her aşağı düzeyde kölelere, hem de senato aristokrasisine karşı önem kazandılar. Şövalyeler resmi görevlerini etkili ve dürüst bir biçimde yerine getirmekle rakiplerine karşı bu zaferi kazandılar; cumhuriyet rejiminin son iki yüzyılı da ordu anlaşmalarını, ortakçı çiftçiliği ve tefeciliği kullanarak vahşi yöntemlerle servet ve iktidar kazanmış bir sınıfın böylece kendini bağışlatma Kumpanyası, sonra da Britanya Kraliyet hizmetinde dört beş kuşak boyunca sicilleri Roma'nın şövalye kamu görevlilerininkiyle karşılaştırılabilecek şekilde hizmet gören Britanyalı Hindistan kamu hizmetlileri de, Roma'daki benzerleri kadar umut vermekten uzak bir insan malzemesinden türemişlerdi.

Britanya Hindistan kamu hizmetlilerinin ataları da ticaretle ilgiliydiler. Amacı ticari kazanç sağlamak olan özel bir ticaret örgütünün memurları olarak ortaya çıkmışlardı, yurtlarından uzak, elverişsiz bir iklimde böyle bir işe girmeyi kabul etmelerinin başlıca nedenlerinden biri de bir kenarda kendileri adına para yapma imkânıydı. Maghal Racalığının yıkılması Doğu Hindistan Kumpanyasını birdenbire ticari bir şirketten Mughalların en büyük ve verimli varis devletinin hükümdarı haline getiriverdi. O zaman, Kumpanya'nın memurları böyle bir şekilde ellerine geçiveren siyasi iktidarı kullanarak yasa dışı büyük kârlar yapmaktan kendilerini alamadılar. Roma'nın şövalyelerinde olduğu gibi bu durumda da başlangıç herhangi bir umut veremeyecek kadar kötü görünüyordu; ama, her iki durumda da, saldırgan bir çete, şaşılacak kadar kısa bir süre içinde, amaçları kişisel kazanç olmayan ve muazzam bir siyasi iktidarı kötüye kullanmaksızın çekip çevirmeyi bir şeref meselesi sayan kamu hizmetlileri haline geldi. Hindistan'daki Britanyalı yöneticilerin bu şekilde anılmasının bir nedeni, Doğu Hindistan Kumpanyası'nın memurlarını giriştikleri yeni siyasi görevlerde eğitme kararıydı. Böylece yaratılan eğitim sistemi, o sırada Britanya'nın kendi kamu hizmetlilerini yetiştiren sistemden daha da üstün oldu.

İmparatorlukların kamu görevlilerini devşirme kaynak ve yöntemleri üstüne incelememiz ne uygarlık-öncesi soyluların, ne de imparatorluk sarayı hizmetkârlarının bu iş için en iyi insani malzemeyi vermediğini gösteriyor. En fazla

PROFESYONEL BÜROKRASİ

256 Doğu Hindistan Şirketi'nin memuru, 1775. Britanya'nın Hindistan'daki egemenliği Şirket'in kâr amacıyla başlattığı ticari bir girişim olarak doğdu; sonradan Hindistan'ın yönetimi örnek bir orta-sınıf mesleği oldu.

umut vaad eden devşirme kaynağı, resmi olmayan bir işte sorumlu yönetici olarak çıraklık yapmış bir orta sınıf gibi görünüyor; özellikle günümüzde hükümet yönetimi inceldikçe bu gerçek daha belirgin bir biçim alıyor. Ulus-üstü olması bakımından tarihi evrensel devletlerin yönetim sistemlerine bir dereceye kadar benzetilebilecek bir çağdaş bürokratik sistem Avrupa Ekonomik Topluluğu'nunkidir. Burada, topluluğun yönetici personelini meslek sahibi orta sınıflardan kurma politikası azar azar uygulanıyor; nedeni, işi, ya da akademik uzmanlığı kendi ulusal hükümetlerine karşı bağımsızlıkla bağdaştırabilen insanların uluslararası bir birliğe sağladığı üstünlükler oluyor.[4] Bu kaynaktan gelen yöneticilerin, Topluluk üyesi ulusların kamu hizmetlerinden alıp getirilen memurlara gitgide tercih edilmesi resmi yönetim arenasının dışından devşirilenlerin üstünlüğünü göstermektedir; Roma İmparatorluğu'nun tarihinde de yeni şövalye sınıfı böylece aristokrasiyi, azatlıları gerileterek öne çıkmıştı.

Şimdi, evrensel devletlerin kurdukları imparatorluk kamu hizmetlerinden en fazla kimin yararlandığını araştırırsak, en büyük nimetleri bu imparatorlukların barbar-olmayan mirasçı-devletleri tarafından kazanıldığını görürüz. Amerika'daki İspanya İmparatorluğu'nun yerine geçen cumhuriyetler; Petro'nun Rus İmparatorluğu'nun yerine geçen Sovyetler Birliği; Britanya Hindistan Racalığının yerine geçen Hindistan ve Pakistan devletleri; Han İmparatorluğu'nun yerine geçen Yangtze havzasındaki ve Çin Dünyasının güney kıyı şeridindeki yerli varis-devletler. Kurulmaya çalışan bir varis-devlet, politik ya da kültürel düşmanlığı yüzünden, hükümet dengesini korumak için eski imparatorluk yönetiminin canlı yönetim tekniğini ve hattâ profesyonel personeli devralmamazlık etmez. Bunu yapmakla, vâris-devletler imparatorluğu kuranların yaptığı gibi varolan kurumları işe yarar hale getirme yolunu izlemiş olurlar.

Profesyonel kamu hizmetleri, bir yandan imparatorluğu yaratanların ve onların yerine geçenlerin ihtiyaçlarına cevap verirken, bir yandan da bir kültürü yaymak gibi daha önemli bir görevi yerine getiriyor olabilirler. İmparatorluk kuran bir güç tarafından imparatorluğun en uzak köşelerine gönderilen yöneticiler temsil ettikleri uygarlığın misyonerleridir; bazı evrensel devletlerin memurları bu işlevi kavramış ve bilinçli bir şekilde uygulamışlardır. İnka evrensel devletini kuranlar egemenliklerini And Uygarlığının ötesindeki ilkel halklara yayarken özgül bir uygarlaştırıcı görevle yükümlü olduklarını sanıyorlardı; "ileri" ya da "geri" uyruklar üzerinde bütün fetih ve yönetim mekanizmaları aslında asimilasyon amacını güdüyordu. Hindistan'daki Britanyalılar da aynı şekilde politik ve kültürel ögelerinin birbirinden ayrılamayacağı bir rolo oynadıklarının bilincindeydiler; daha önceki bir bölümde gördüğümüz gibi [5] politik egemenliğin aracı olan dil Hindistan'ın kamu hayatına öylesine yerleşmişti ki Hindistan'da da, Pakistan'da da hâlâ politik ve kültürel ilişki aracı olarak yaşamaktadır.Batı Toplumunun —evrensel bir devlet olarak değil, birbirine rakip bir mahalli ulusal devletler grubu olarak— Afrika'da ve başka yerlerde bir dizi koloni imparatorlukları kurmak üzere işe giriştiği oldukça değişik koşullarda da, "uygarlık" misyoneri olmanın bilinci politikacıların ve koloni yöneticilerinin zihninde herhangi bir dünyevi politik amaçla aynı düzeyde yer alıyordu; Batı Toplumunun denizaşırı imparatorluklarında yaşayan yerliler üzerindeki etkisinin bu yanı, bildiğimiz gibi, tamamen politik olan etkilerinden daha uzun zaman yaşamıştır.

Ama, imparatorluk kamu hizmetlerinden en fazla yararlananlar vâris-devletler, ya da dünyevi uygarlıklar değil, kiliseler olmuştur. Mısır'ın "Yeni İmparatorluğu" III. Thothmes'in Teb'deki Amon-Re başrahibinin yönetimi altında Bütün-Mısır Kilisesi'ni kurmasını sağlamıştı; Sasani İmparatorluğu Zerdüştçü din örgütünü, Roma İmparatorluğu Hıristiyan Kilisesini örgütlemişti. Ruhani piramit, tepeden tabana kadar, dünyevi modelin özelliklerini kopya ediyordu. Dorukta, Teb'in Amon-Re Başrahibi Tebli Firavun'un bir eşiydi; Zerdüştçü Mobad, Sasani Şehinşahının benzeriydi; Papa ise, Diocletian-sonrası Roma İmparatorlarının kopyasıydı. Ama dünyevi yönetim, kiliseler için, sırf örgütsel bir çerçeve sağlamaktan daha öteye varan hizmetlerde bulundu. Aynı zamanda dünya görüşlerini ve ahlâk anlayışlarını etkilediler, bazı durumlarda bu entelektüel ve ahlâki etkiler yalnız örnek ve taklit yoluyla değil, bir kişiliğin dünyevi âlemden ruhani âleme toplumsal tercümesi şeklinde iletiliyordu.

Batı'da Katolik Kilisesinin gelişmesinde hayati rol oynayan üç tarihi kişi Roma'nın dünyevi imparatorluk kamu hizmetlerinden devşirilmişti. Ambrosius (340-97), Gol'de pretoria prefekti olarak mesleğinin doruğuna varmış bir devlet memurunun oğluydu; geleceğin Ermiş Ambrosius'u da, iki Kuzey İtalya eyaleti olan Liguria ve Aemilia'nın genç, umut vaad eden valisi olarak babasının izinden giderken, 374'de, hayret ve öfke içinde, rahat resmi işinden alınıp halkın da baskısıyla Milano Piskoposluğuna atandı. Senatör Flavius Magnus Aurelius Cossiodorus (490-585) iş hayatını bir barbar savaş beyinin emrinde Roma İtalyasını yönetmek gibi nankör bir çalışmaya harcadı; dünyevi kamu hizmetinden emekliye ayrılınca resmi işinde edindiği geçmişe dönük edebi bilgicliği yaratıcı bir şekilde kullanmayı başarabildi. Güney İtalya'daki kır malikânesinde —Squillace yöresindeki Vivarium— üyeleri, Ermiş Benedict'in Monte Cassino'daki topluluğunu tarlalarda çalışmaya teşvik eden aynı Tanra aşkıyla klasikleri ve Kilise babalarını kopya etmek gibi eşit derecede yorucu zihni çalışmaya adayan bir manastır kurdu. Büyük Gregory'ye gelince (540-604), o da *Praefectus Urbi* (Şehir prefekti) olarak çalıştığı dünyevi kamu hizmetini terkettikten sonra Roma'daki babadan kalma sarayında Cassiodorus gibi bir manastır kurmak iste-

257 Kamu hizmetlileri ile Tanrı hizmetkârları. Kendilerine örgütsel bir çerçeve arayan kiliseler imparatorluk kurumlarını bilinçli olarak taklit ederler. Burada, Ortaçağ Batı dünyasının dini ve dünyevi sınıfları karşılıklı hiyerarşiler halinde sıralanıyor: İmparator ve Papa, kral ve kardinal, kont ve başpiskopos, memur ve rahip.

miş, böylece, kendisi hiç ummaksızın ve istemeksizin, Papalığın üç büyük yapıcısından biri olmuştu. Bu üç büyük aydınlığın yanında daha ufak çapta ışıklar da görüyoruz. İki taşra soylusu olan Auvergne'li Gaius Sollius Modestus Apollinaris Sidonius (İ.S. 430-83) ve Kirene'li Synesius (370-415), kendi kırlık bölgeleri çağın genel felâketleri içinde kalınca, yaratıcılıkla ilgisi olmayan bir edebiyatçı özentisi hayatından vazgeçtiler. Her ikisi de, mahalli önderliğin yükünü, üzüntülerini ve tehlikelerini sırtlanarak bu kişisel meydan okumaya karşılık verdiler; her ikisi de, mahalli topluluğun başpapazı olarak zorlu görevlerini en iyi şekilde yerine getirebileceklerini gördüler.

Bu beş kişinin kökenleri de, tarihleri de çok değişik, ama aralarında ortak olan dört şey vardı. Belki Cassiodorus dışında hepsi için ruhani kariyer istenmeyen bir şeydi. Ambrosius başpapaz atanınca neye uğradığını şaşırmıştı, Synesius ile Sidonius ise, kendilerine herhalde tamamen uyumsuz gelen rollerini çok utangaç bir şekilde kabullendiler. Gregory nasıl sıradan bir keşiş olmakta çekingen davrandıysa, dekan, apokriser, Papa, ve hattâ kendi manastırının başrahibi olmakta da o kadar gönülsüzdü. Bu beş ruhani kariyerin ikinci ortak özelliği, bu eski ileri gelenlerin, istekleri olsun olmasın, yönetici olarak edindikleri ustalığı ve deneyleri Kilise hizmetinde kullanmak zorunda kalmalarıydı. Üçüncü olarak, bu yetilerini uygulamak için dünyevi hayatta bulamadıkları fırsatları Kilisede buldular. Son olarak da, manevi düzeydeki dehalarıyla kendi yönetimsel başarılarını da gölgede bıraktılar. Böylece, hizmet etmek üzere eğitim gördükleri evrensel devletin çöküşü bu Romalı kibarları dünyevi işler yapmaktan alıkoydu, ama onlar bu büyük meydan okumaya tepki olarak Hıristiyan Kilisesinin hizmetine girdiler ve bütün güçlerini yeni bir toplumsal düzenin yaratılmasına yardımcı olmaya adadılar.

38 Evrensel devletlerin geleceği olabilir mi?

Bu bölümün daha önceki kısımlarında geçmişteki evrensel devletlerin bazı kurumsal ve başka türlü özelliklerini ele aldık, bu çeşit politik birliklerden birçok örneklere eğildik. Başlıca örneği Rusya olan [1] bu imparatorluklardan birkaçı, bir uygarlığın, yani tek bir kültürel "dünya"nın bütün mahalli politik birliklerini tek bir rejim altında birleştirmek gibi sınırlı bir ihtirası gerçekleştirmek anlamında evrensel olmuşlardır; ama görmüş olduğumuz gibi imparatorlukların çoğu —örneğin Çin, Roma ve Doğu Roma İmparatorlukları— yalnız bu sınırlı anlamda evrensel olmakla birlikte, aynı zamanda egemenliklerinin gerçekten dünya çapında olduğunu iddia etmişler ve uyrukları da onların bu iddialarını haklı görmüştür.

Ne var ki, tarihi evrensel devletlerin hiçbiri kelimenin gerçek anlamında evrensel olmamıştır, halkın öznel duyguları ne olursa olsun. Her iki türden saydığımız evrensel devlet örnekleri arasında yalnız ikisi —Çin ve Rusya— bugün hâlâ yaşıyorlar. Bu ikisi arasında yalnız Çin kelimenin gerçek anlamıyla evrensel olduğunu iddia etmişti. Ama, Çin bile dünyanın şimdiki politik yapısı yüzünden geleneksel evrensellik iddiasından vazgeçmek zorunda kaldı. Çin, teknolojik düzeyde gerçekten dünya çapında, ama politik düzeyde sayıları gitgide artan resmen bağımsız toprak parçalarına bölünmüş bir toplumda yaşamaya da kendini alıştırmaya çalıştı. (İkinci Dünya Savaşı'ndan beri bu gezegen üstündeki resmen bağımsız devletlerin sayısı iki kat arttı.) Daha politik terimlerle konuşmak gerekirse, şimdi Çin —Sovyetler Birliği'nin de yaptığı gibi— evrensellik iddiasını dolaylı bir biçime, Çin ve Rusya bölgesel İmparatorluklarının şimdiki yöneticilerinin öğretisine göre bütün dünya için tek doğru iman olan bir ideolojinin politik taşıyıcısı olma iddiasına dönüştürüyor.

Bu yeni Çin deneyi insana ilk bakışta, son beşbin yıllık tarihte nekadar büyük görünürse görünsün, evrensel devletin bir geleceği olmadığını düşündürebilir. Bu türden politik birliklerin talihlerindeki en büyük ters dönüşlerden biri, Roma İmparatorluğu'nun, beşinci yüzyılda, egemenlik alanının batı kesiminde, hiçbir zaman durdurulamayan çözülüşüydü. O zamandan beri Batı Hıristiyanlığı hiçbir zaman politik olarak yeniden birleşemedi. Son beşyüz yıl içinde dünyanın Batılılaştırılması birçok ayrı, rakip mahalli Batı devletinin eseri oldu. Bunların birbirleriyle rekabetleri Batı'nın yayılmasının ardında yatan başlıca itici güçlerden biridir; politik olarak bölünmüşlük de, Batılılaşma sürecinin kürenin politik manzarası üstüne kondurduğu çarpıcı özelliklerden biridir.

Batı Hıristiyanlığının Roma-sonrası politik parçalanışı şimdi bütün dünyanın politik eğilimi haline geldi, mahalli bağımsız devlet günümüzde en mutlu çağını yaşıyor. Sümer-Akat Dünyasında İ.Ö. üçüncü binyılın ilk yüzyıllarında, Helen Dünyasında İ. Ö. son binyılda bölgesel bir ölçekte genel karakteristik haline gelen uluslararası anarşi bugün bütün dünyaya egemen. Geçmiş çağların evrensel devletleri, İnsanlığın geleceği için geçerli midirler? Bu politik birlik türünün varkalan iki örneği sadece birer "müze eşyası" mı? Evrensel devletleri tarihin günü dolmuş antikaları arasında mı sayılmalı? İlk düşüncemiz, biraz daha düşünüldüğünde, bize olgunluktan uzak görünecek.

Türün varkalan iki örneğinden birinin Çin olduğunu hatırlayalım: İ. Ö.221'den beri durmadan genişleyen bir alanı ve nüfusu bir arada tutan ve daha 1839-1842'deki Afyon Savaşına kadar dünyanın yarısının politik olduğu kadar kültürel odağı da olan bir politik birlik. Çin'in geleneksel dünya görüşü, üç binyıldan fazla süredir Çin'in deneyleriyle sınandı, bu görüşün kilit kavramlarından biri de dinamik etkinlik olan Yang'la, edilgin bir durum olan Yin arasındaki diyalektik değişimdir. Yang ya da Yin aşırıya vardırıldığında, hemen karşıtına dönüşerek otomatik olarak Doğa'nın dengesini yeniden kurar; sonra, bu durum da Doğa'nın dayanamayacağı bir aşırı uca vardığında, gene eski duruma dönülür.

Batı'da Roma İmparatorluğu'nun yıkılışından beri, imparatorluğun bu alanındaki yıkıntılardan doğan uygarlık evrensel devletlerin karakteristiği olan Yin durumuyla keskin bir karşıtlık gösteren bir Yang-evresi içinde bulundu; Batı'nın Roma-sonrası Yang-etkinliği zamanla daha da belirginleşti. İlk ve en inatçı şekilde politik düzeyde kendini gösterdi; ilkin Roma İmparatorluğu'nun barbar varislerinin devletlerinde, sonra Batı'nın ortaçağ şehir-devletlerinde, yakın zamanda da, Batı Uygarlığının ilk kuruluş alanındaki eski şehir-devletlerini yutan ve Batı Toplumunun global yayılması sonucunda politik birliğin dünya çapında standart tipi olan modern Batılı ulusal devletler. Batı Hıristiyanlığının kilise birliği bile on altıncı yüzyılda bozuldu; on yedinci yüzyıldan bu yana, Hıristiyanlığın Batı ruhundaki etkisini kaybetmesiyle, Batı Hıristiyan Kiliselerinin kopuk parçaları hepsi ufaldılar. Batı Uygarlığının, Hıristiyanlık-sonrası dünya çapında yayılışı, Batı'nın birliksizlik ve kargaşalık mirasını dünyanın her köşesine taşıdı.

Çin geleneğinden yetişen bir kimse bütün bunları gözlemlediğinde, Yang'ın bu şimdiki kuvvetinin, yakın gelecekte Yang'ın aynı ölçüde vurgulu bir Yin'e dönüşeceği-

nin belirtisi olduğunu söylerdi. Geleneksel biçimde düşünen Çinli bu tahmini *a priori* (olgulardan önce) yapardı, ama tahminini olgularla desteklemeyi de başarabilirdi. İlk politik yapıları çoğulcu olan uygarlıkların sonunda politik birlikler haline geldiklerini söylerdi. Şüphesiz yalnız Çin değil, Sümer-Akad, Helen ve And Dağları tarihlerinde de böyle olmuştu. Çinli gözlemcimiz ayrıca, dengelileşmeyi zorunlu kılan üç çağdaş olguya işaret ederdi. Bu üç olgu nükleer silâhların icadı, nüfus patlaması ve İnsanoğlu'nun yaşamak için bağımlı olduğu yerine yenisi konamaz doğal kaynakların tüketilmesi ve kirletilmesidir.

Dışımızdaki uzayın araştırılmasındaki ilk adımlar —bu adımlar fiziksel kozmozun görünür ölçüleriyle kıyaslandığında çok ufak kalsa da— geleceği şimdiden görebildiğimiz kadarıyla, kendi gezegenimizin kaynakları dışında bulacağımız bir başka kaynak yoktur. Cansız Doğa'nın güçlerinin dizginlenmesi, sınırlı maddi gelirini çarçur etme imkânını vermiştir. Tıbbın ilerlemesi sayesinde ölüm oranının düşmesi İnsanlığın sayıca artmasını önleyen eski insafsız engelleri ortadan kaldırmıştır. Mekanikleşmiş teknolojiyle mesafenin yok edilmesi İnsanlara global genosid uygulamak üzere nükleer silahları kullanma imkânını vermiştir. Bu üç olgu bir araya geldiklerinde, barışı koruyacak, kaynakları koruyacak ve halkı çocuk sayısını azaltmaya ikna edecek etkili bir dünya hükümetinin kurulmasını gerektiriyor.

Geleceğin gerçekten dünya çapındaki evrensel devleti son beş bin yıl içinde gelip geçen evrensellik iddiasındaki devletlerin birçok özelliklerine sahip olur. Onlar gibi bu da, kendini sürdürme dışında amaçların aracı olur. Ama, öncelikle aksine, bunun geçici olmaya mahkum olması gerekmez. Dışarıdan gelip onu yıkacak barbarlar ya da yabancı uygarlıklar olmayacaktır. Daha önceki evrensel devletlerin çökmelerinin başlıca nedeni olan iç çürüme de, genosidi önleme, nüfusu sınırlama ve kaynakları koruma ihtiyacının sürekliliği, ve sürekli tehlikesi yüzünden, önlenebilir. Böylece, insani işler alanında, Evrenin ritmi pekâlâ durdurulabilir. Şimdiki Yang-evresini izlemesi muhtemel olan Yin-durumu, Yang yeniden doğmasına izin vermeyebilir. Roma İmparatorluğu'nun çözülmesi ölçüsünde politik ve insani bir felâket bir daha olamaz gibi görünüyor; Gibbon'u ikna eden nedenlerden farklı nedenlerle olsa da.

Bu düşüncelerde bir doğru payı varsa, geçmiş evrensel devletlerin karakteristiklerini yakın bir dikkatle izlemeliyiz; çünkü, bu türden politik birlikler tarihinde, dengeli bir durumun ne olduğu görülebilir. İnsanoğlu, bu gezegen yaşanır durumda kaldığı sürece bu gezegende oturmak zorunda olduğuna göre, o dengenin nasıl doğduğunu da iyi bilmek gerekiyor. İnsanoğlu'nun muhtemel alınyazısını göstermeleri bakımından en önemli imparatorluklar, modern Batılı ulusların yakın geçmişte kurdukları koloni imparatorlukları ya da Büyük İskender gibi, tek bir uygarlığın toplumsal gövdesinden mahalli devletlerin kurdukları imparatorluklar

258 Modern Çin'de bir atletizm gösterisi.

değildir. Helen Dünyasında Roma İmparatorluğu, Hindistan'da Maurya İmparatorluğu, ya da Çin'de Ç'in-Han İmparatorluğu gibi, bütün bir uygarlığa, bu uygarlığın bir dizi savaşlar ve ayaklanmalarla gittikçe ilerleyen bir maddi ve manevi yıkım aşamasına geldiği bir anda, politik birlik kazandıran imparatorluklardır. İnsanlığın yok olmasına alternatif olarak sürekli bir baskı rejimi altında yaşamak istemiyorsak, tarihteki evrensel devletlerin olumlu ve olumsuz yanlarını incelememiz yerinde olur.

Geleceğin evrensel devleti kelimenin gerçek anlamında dünya çapında olmak ama böyle olunca, bunun, geçmişteki gibi, tek bir uygarlığın yarattığı bir bilim olması gerekmez. Batılıların, kendi uygarlıklarının değer ve amaçlarının her zaman egemen olacağı yolunda bir yanlış inançları vardır. Tam tersine, gelecek dünya devleti herhalde çok sayıda yaşayan uygarlıkların bütün kültürel ögeleri sürekli olarak öne çıkacağı gönüllü bir politik birlik olarak başlayacaktır. Ne olursa olsun, birkaç uygarlık ya da kültürel gelenek tek bir politik eğilimle bir arada yaşamayı öğrenecektir. Böylece, tarihteki evrensel devletlerden öğrenebileceğimiz en yararlı derslerden biri, birbiriyle yarışan kültürlerin nasıl bir arada varolabileceği ve birbirlerini nasıl verimlileştireceğidir.

Bir uygarlığı politik bakımdan birleştiren evrensel devletlerin çoğu, aynı zamanda başka bir ya da birden fazla uygarlığın parçalarını, ayrıca, kendi toplumunun barbar hinterlandını içermiştir. Zaman geçtikçe, başlangıçta birbirinden ayrı olan uyruklar ortak bir insan ailesinin çocukları gibi dayanışma içinde yaşamayı öğrenmişler ve içinde yaşadıkları dünya devleti de politik olarak bu ailenin birliğini simgelemiştir. Kovuşturmaya uğrayan azınlıklar ve kültürel baskı gören uyruk halklar bu dayanışma duygusunu duyamazlar; evrensel devlet kurucularının bölgelerinde kültürel farklılığı tanımalarına ve hoşgörmelerine yol açan pratik sorun da budur. Evrensel devletleri gözden geçirirken dikkatimizi çeken bir hoşgörü örneği, dilsel farklılığa karşı gösterilen hoşgörü olmuştu.(2) Aynı şekilde, insanın dini artık özgür kişisel seçimle ilgili bir sorun olduğuna göre, politik birliğin geçmişte sık sık yapıldığı gibi tek bir dini ya da ideolojik ortodoksluğu empoze etmeye kalkışması çok gerici bir davranış olur. Akamenya İmparatorluğu'nun dini hoşgörü politikası burada umut vaad eden bir ilham kaynağı olabilir.

Evrensel devletlerin tekrar tekrar dikkatimizi çeken bir özelliği ilân ettikleri amaçlarıyla gerçekteki uygulamaları arasındaki uyumsuzluktur. İmparatorluk kuranlar genel olarak yalnız dünyevi denilebilecek amaçlar uğrunda çabalamış olabilirler, ama onların çabalarından asıl yararı sağlayan, özünde geçici ve değişken olan dünyevi hayat değil, İnsanoğlu'nun ebedi manevi hedefler arayışıdır. Dünya çapında bir ulaştırma sisteminin yaratılmasının dine ne kadar yararı olacağını daha önce görmüştük,(3) bir dünya devleti de, başlangıçta, yukarıda tespit ettiğimiz dünyevi meydan okumalara karşılık vermek üzere kurulacaktır, ama daha sonraki hayatının manevi amaçlara hizmet etmesine hiç şaşmamalıyız. Bu, normal bir şeydir, çünkü, insanlar kitle halindeyken daha çok pratik gerekçelerle hareket ederler, ama evrensel ölçüde bir politik birlik yaratma eyleminin kendisi bile, hayatın ancak bir bütün olarak kavrandığı zaman yaşanır olacağı yolundaki ahlaki doğruyu pekiştirmektedir. Geleceğin dünya devleti herhalde bu bakımdan tarihi öncülerinden radikal bir şekilde ayrılacaktır. Çözülmenin eşiğine gelmiş bir uygarlığın kara yazgılı dünyevi anıtı olacağı yerde, şimdiye kadar ileri dinlerde gördüğümüz manevi hareketin tohumlarını daha baştan içinde barındırabilir ve bunların serpilip büyümesini bilinçli ve istekli olarak teşvik edebilir.

Öyleyse, İnsanoğlu'nun yeryüzündeki hayatının geleceği için yapılabilecek yorumlardan bir tanesi budur. Geçmişteki evrensel devletlerin tarihleri kendi geleceğimiz için bazı genel postulalar koymamızı mümkün kıldığı gibi, bize bazı olumlu dersler de verebilir. Ama, bunlardan öğrenebileceğimiz en büyük ders belki de olumsuz bir derstir. İnsanlık bugün barış, özgürlük içinde birleşmiş bir dünya istiyor.

BÖLÜM VII

EVRENSEL DİNLER

Yüksek dinlerin ortaya çıkışı bence insanlık tarihinde öyle önemli bir olaydır ki uygarlıkların çöküşü, ya da yükselişi ile doğmuşlardır denilemez. Bu bölümde bu dinlerin ölen uygarlıklar üzerine konan asalaklar olmadıkları gibi yeni uygarlıklara beşik olmadıklarını da göstermeye çalıştım. Bence yüksek dinler yepyeni, apayrı türden toplumlardır. Bunların birçoğu kendilerine beşik olan uygarlıkların sınırlayıcı kalıplarından kurtulma başarısını göstermişlerdir. Yalnız birkaçı yapıca katı, görüşçe dar davranarak bu amaçtan ayrılmışlardır. Dinler muhakkak ki tarihte büyük rol oynamışlardır. Yalnız, ben gene de "Din nedir?" diye soracağım. İnsanların öteden beri "din" dedikleri bir şey vardı. Ancak, inandıkları şey gerçek miydi, yoksa hayal mi? Gerçek olduğu kanısındayım. Bu kanımın kısmen ispat olunamaz bir inanç olduğunu bilmekle birlikte, ispat olunmuş beşeri duyguların ancak insanüstü bir gerçek olduğu kabul edilirse bizim için anlaşılabilir hale gelebileceğini de göstermeye çalıştım.

Renkli Resimler 59, 60

İNSANİ DUYGUDAŞLIK

Tapınma ediminde dile gelen Tanrı sevgisi İnsan'a karşı duygudaşlığa ayrılmaz bir şekilde bağlıdır, çünkü "gözüyle gördüğü kardeşini sevmeyen, görmediği Tanrı'yı nasıl sevsin?" Hıristiyanlığın bu hayırseverlik çağırısının paraleli Yahudacılıkta da vardır —"Kardeşine, yoksula, muhtaç olana elini açacaksın"; İslâm'da —"Hayır yapanın kurtuluş yolunu kolaşlaştıracağız"; Budizm'de —"boşluğa sarılan ve duygudaşlığı ihmal eden en yüksek mertebeye erişemez." Bütün dinlerdeki bu fikir birliği insana heyecan veriyor. Hıristiyan inancı İnsan'ın komşusunu sevme görevini özellikle vurgulamıştır. Aziz Matta'ya göre İncil'de İsa, dünyayı merhametli olanların kazanacağını söylemiş, kurtuluşu kazandıracak merhamet edimlerini saymıştır. Onbeşinci yüzyıldan bir friz, açları doyurmak ve hastaları ziyaret etmek yolundaki teşvikleri örneklendiriyor. İsa'nın başka duygudaşlık ilkeleri de susuzlara su, evsizlere ev, çıplaklara giyecek vermek ve hapisanedekileri ziyaret etmekti.

Harp Akademileri
KÜTÜPHANESİ

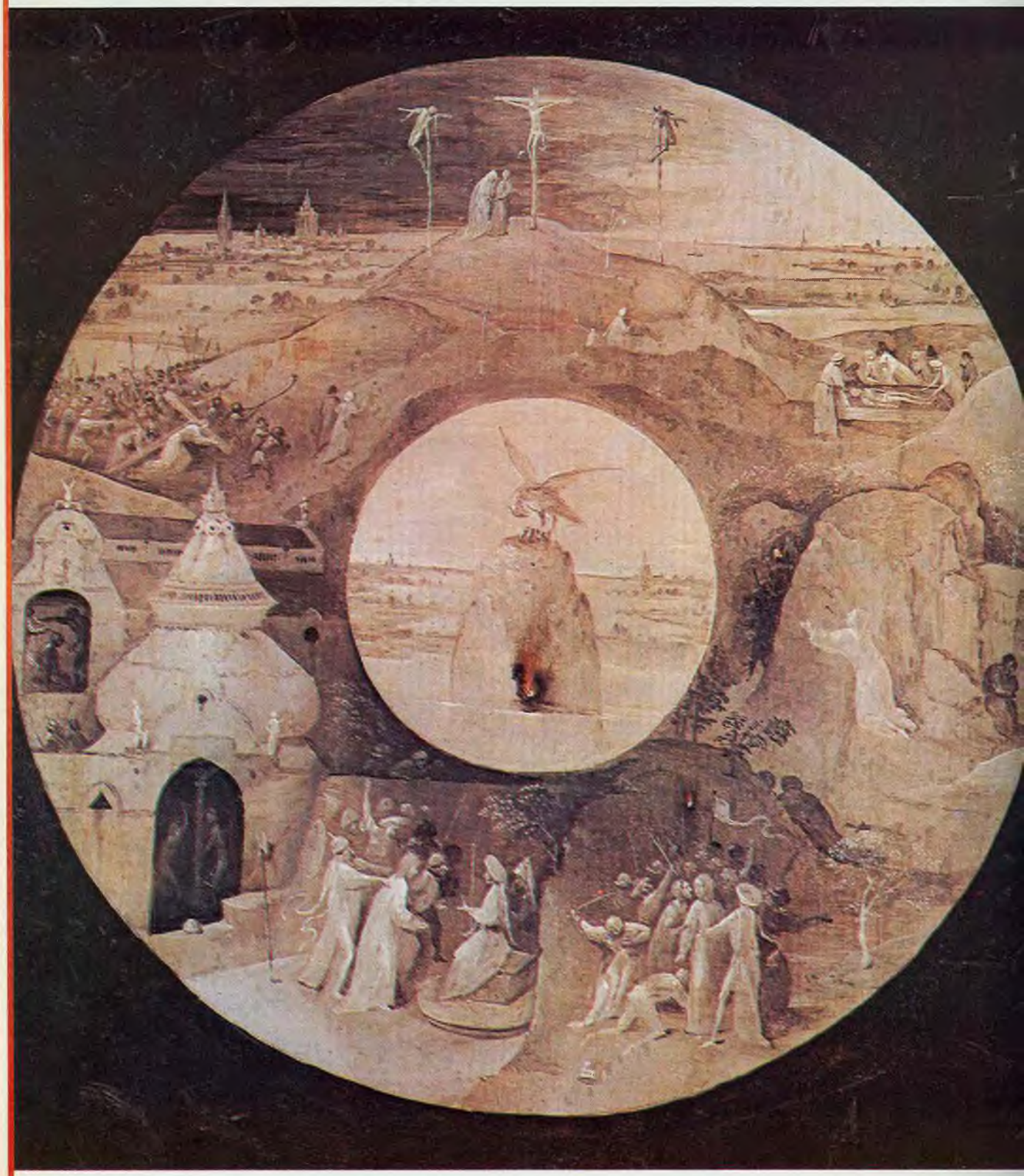

Renkli Resim 63

KENDİNİ KURBAN ETMENİN TANRISAL BİÇİMİ

Kendini kurban etme ileri dinlerin gündelik dünyanın içinde, ardında ve ötesindeki nihai manevi gerçeklik olarak gösterdikleri duygudaş sevginin en yüksek ifadesidir. Aziz ya da bilge için kendini kurban etmek, benlik sevgisini yenerek aydınlığa erişme yolunda verilen son derece çetin mücadelenin bir parçası olabilir; Hıristiyan inancında İsa'nın kendini çarmıhta kurban etmesi verimli bir acı çekme yaşantısını benzeri olmayan bir kurtarıcılık edimine çevirir. Acı çekme ile kurtuluşun birleşimi Hıristiyan ikonografisinde, bu önbeşinci yüzyıl resminde de görülen pelikan kuşuyla simgeleştirilmiştir. Ortaçağın hayvan kitaplarına göre pelikan yavrularını seven bir kuştur; ama, yavrular anne ve babalarına başkaldırır, babaları da onları öldürür. Üç gün sonra, ölmüş çocuklarına karşı sınırsız bir sevgi duyan anne kuş onları kendi can damarının kanıyla besleyerek diriltir.

O zaman dedi ki Pelikan,
Kuşlarım ölünce, ben,
Kendi kanımla diriltirim onları.
İncil'de de yazıyor,
Aynısını yapmış Tanrı'mız,
Ölümden kalkmış, dirilmiş. (John Skelton)

Böylece Hıristiyanlığın Yaradılış, başkaldırma ve kurtuluş hikâyesinin özü bu dokunaklı efsaneye de konmuştur.

39 Ur mu, krizalit mi?

Evrensel dinleri, kiliseleri incelemeye içinde doğdukları toplumsal ortamla ilişkilerini ele alarak başlayabiliriz. Bir evrensel dinin uygarlığın çöküşünü izleyen sıkıntılı dönemlerinde doğma eğilimi gösterdiğini, bir evrensel devletin siyasi çerçevesi içinde biçimlendiğini daha önce görmüştük. (1) Evrensel devletler üstüne incelememiz, bunlarla ilgili iki olguyu aydınlığa çıkardı: Birincisi, bir evrensel devlet uygarlığın çöküş ve yıkılışında geçici bir toparlanmanın dışında bir anlam taşıyamayacağına göre, bu kurumun uzunvadeli yararlarının başkalarının hesabına işlemesi doğaldır; ikincisi, bu kurumlar, yabancıların yararlanmasına yol açarak, bu dolaylı yoldan yaratıcı oldukları ölçüde, kendileri de bilmeden ve hattâ hiç istemedikleri halde, yaratıcı durumuna girerler. Onların öncelikli amacı yaratıcı olmak değil, sadece varkalmaktır. Ama, kaybettikleri hayatlarını, kendilerinden yararlananların hayatlarında yeniden bulmak, onları yazgılarıyla barıştırmaz; tersine, sinirlenir, öfkelenirler. Bu incelemenin daha önceki bölümünde gözden geçirdiklerimiz arasında evrensel devletlerden en çok yararlananların evrensel dinler olduğunu gördük; dolayısıyla, tarihin çöküntü aşamasına girmiş bir evrensel devletin yöneticilerinin kendi kucaklarında oturan ve kendilerine hiçbir yarar sağlamadan evrensel devletin bütün nimetlerinden faydalanan bir evrensel dini seyretmekten çok hoşlanmayacakları açıktır. Dolayısıyla kilise başlangıçta bir toplumsal ur gibi görünür. Çünkü kendilerini evrensel devlete adamış olanlar bu konumda ve böyle bir zihni durumda, devlet yıkılırken kilisenin güçlenmesi karşısında sinirlenmekle kalmaz, aynı zamanda bu kilisenin bir asalak olduğuna, ev sahibinden sağladığı yararın ev sahibinin hastalığına yol açtığına da inanırlar. Böyle bir teşhis sinir bozucu olduğu kadar çekicidir de, çünkü hem entelektüel, hem de ahlâki açıdan, sorumluluğu kendi üstüne almak yerine, huzursuzluğun nedenini dışarıdaki bir kimseye yüklemek her zaman için daha kolaydır.

Roma İmparatorluğu'nun çöküşünde, Celsus'un attığı okla (yazılış tarihi: 178) başlayan Hıristiyan Kilisesine karşı saldırılar, Batı'da, imparatorluğun can çekişme döneminde iyice alevlendi. İ.S. 416'da, sonuna kadar putperest Galyalı Roma hayranı Rutilius Namatianus, birtakım ıssız adaların Hıristiyan keşişler tarafından kolonize edilmesi manzarası karşısında bu düşmanca duygularını şöyle dile getirdi:

Deniz enginleşirken Capraia başını kaldırır. Bu ada kirlenmiştir: ışıktan kaçan adamlarla dolup taşmaktadır. Bunlar kendilerine "keşiş" derler. Yani insan kardeşlerinden uzak, yalnız başlarına yaşama kararlarını açıklayan bir ad... Sapık bir zihnin sersemce çılgınlığı! Hayatın kötülüklerinden o kadar korkuyorsunuz ki iyi tarafına da dayanamıyorsunuz. (2)

Capraia'daki keşişlere karşı Rutilius'un bu kişisel olmayan öfkesi, kısa bir süre sonra, şairin bir başka yurttaşı ve tanıdığının da gönlünü çelmiş başka bir adanın başına gelenlerle daha da keskin bir acı duygusuna dönüştü.

Pisa ile Korsika kıyıları arasında Gorgon yükseliyor şimdi, denizin ortasında bir adacık. Kaçıyorum kayalıklarından yakın zamandaki bir kaybı hatırlatıyorlar. Bir yurttaş burada yaşayan bir ölüme gömülerek kayboldu. Yakınlarda, bir zamanlar bizden olan bir genç —hali vakti yerinde bir ailenin göz bebeği, servette, evlilikte atalarının dengi— cadıların ağına düşerek İnsanlığı ve dünyayı terketti. Aldandı, kendi kendini sürgüne yollayıp bu sefil yere sığındı. Zavallı budala, pisliği cennette verilen şölen sanıyor. Kendine işkence ediyor; oysa haksızlık ettiği tanrılar o kadar vahşi değil. Sorarım size, bu tarikat Circe'nin zehirlerinden daha beter değil mi? Circe, yalnız bedenleri hayvana çeviriyordu, oysa şimdi akıllar aynı akıbete uğruyor. (3)

Bu satırlarda, Roma İmparatorluğunun eriyen Batı bölgelerindeki hâlâ putperest bir aristokrasinin ruhu seziliyor; bu aristokrasi, Hıristiyan İmparator Theodosius zamanında putperestliğin yasaklanması ve putperestlerin Helen panteonunu bırakıp Hıristiyan olmasını, Roma'nın yıkılışının nedeni olarak görüyordu.

Batan Roma İmparatorluğu'yla yükselen Hıristiyan Kilisesi arasındaki bu kavga öylesine genel, derin bir sorun oldu ki yalnız doğrudan doğruya ilgili olan çağdaş insanların değil, çok sonraki zamanlarda yaşamış yazarların bile duygularını alt-üst etti. Gibbon "Barbarlığın, dinin zaferini anlattım" derken,(4) kitabının yetmişbir bölümünü beş kelimeyle özetlemiş olmaz, aynı zamanda Celsus'tan, Rutilius'tan yana olduğunu da ilân eder. Gibbon'a göre Helen tarihinin kültürel doruğu Antoninler Çağıdır, o zamanla kendi dönemi arasında onaltı yüzyıllık bir kültürel çukur vardır. Gibbon'un sesi, Hıristiyanlık Çağının onbeşinci yüzyılında Avrupa hümanist "dirilişi"nden beri güçlenen, o zamandan bu yana daha da açıkça ifade olunan, ancak günümüzde, daha sıkı ve daha algılayıcı bilimsel araştırmalar karşısında yok olmaya yüz tutan birtakım duyguların yankısıydı.(5) Roma İmparatorluğu üzerinde Hıristiyanlığın etkisi konusunda bütün bu çeşitten yorumların zayıflığı, Helen

Uygarlığının kendi doruğuna vardığı ve aştığı tarihi yanlış bilmeleridir. İşin doğrusu, daha Hıristiyanlık ya da Hıristiyanlığın can çekişen Helen Dünyasında egemen olmak için sonradan rekabete girdiği ileri dinlerden herhangi biri ufukta belirmeden çok önce, Helen Uygarlığı kendi kendinde ölümcül yaralar açmıştı. Helenlerin mahalli yönetimdeki başarılarının ve Helenlerin mahalli sadakat erdemlerinin, bu zamana kadar, kendi yetkili ve yöneticileri tarafından kötü yönetildiği ve kötü kullanıldığı için değersizleştiği ve yıkılıp gittiği tartışması yapılmayacak bir olgudur. İ. Ö. beşinci yüzyılda, Helen Dünyasının en başta gelen toplumsal ihtiyacı politik birlik olunca, Helen kamu hayatının kendi özgü özellikleri Helen Uygarlığının şanı olacak yerde başına belâ oldu; Atina-Peloponez Savaşının patlak vermesiyle bu mahalli yurtseverlikler Helen Toplumunu çökertikten sonra bile, Helen halkları daha dört korkunç yüzyıl boyunca tanrılaştırılmış mahalli devletlerinin mihraplarında kendi kendilerini kurban etme yolunda yürümeye devam ettiler. Putperestliklerini kendi istekleriyle görüp anladıkları için değil, hayatları dayanılmaz hale geldiği için bundan vazgeçtiler.

Augustus'un evrensel devletini kurduğu sıralarda, Roma senatosundaki aristokrasiden başka kimse mahalli yönetimi sürdürmeyi toplumsal huzursuzluktan kurtulmaya tercih edemezdi, Helen Dünyasında, savaşlardan kurtulmaktansa mahalli egemenliği sürdürmeyi tercih edecek tek bir kişi bulunamazdı. Helen toplumunun kendinde açtığı yaralar bu dünyayı saran toplumsal buhrana yol açmıştı, bunun sonucunda çekilen acılar da Augustus Barışının empoze edilmesine imkân veren devrimci görüş açısı değişikliğini yarattı. Helenizm'in ölümünden sonra ölüm nedenleriyle ilgili soruşturma açtığımızda, Helen tarihinin bu şekilde okunuşu doğruysa, Hıristiyanlık ve hikâyenin daha sonraki bölümünde Helen ruhlarının manevi fethi için onunla yarışan öteki ileri dinler için beraat kararı verilmelidir. Bu inançlar manevi bir boşluğu dolduruyor, kendileri onu yaratmıyorlardı; Çin uygarlığının tarihinde Mahayana'nın rolünü inceleyince de aynı yargıya varıyoruz.

Şu halde, ileri dinlerin geçmişte uygarlıkların ölüm nedeni oldukları söylenemezse de, bunun gene de teorik olarak mümkün olduğunu kabul edelim. Gerçi böyle bir iddiayı destekleyecek tarihi kanıtları bulamıyoruz, ama bu, böyle bir tragedyanın bundan sonra oynanmayacağını göstermez. Bu sorunun temeline inebilmek için, araştırmamızı, tarihi olguların makrokozmozundan bireysel insan yaşantısının mikrokozmozuna aktarmalıyız. Başlıca konumuz ileri dinlerin özünde onulmaz biçimde anti-sosyal olup olmadıkları. İnsan ilgisi ve enerjisi, dünyevi bir uygarlığın amaçladığı ideallerden, öbür dünyaya yönelik bir dinin amaçladığı ideallere doğru kayarak odaklaşırsa, uygarlığın temsil ettiği söylenen toplumsal değerlerin bundan zarar görmesi zorunlu mudur? Başka bir söyleyişle, manevi değerler ve toplumsal değerler birbirlerinin antitezi ve düşmanı mıdırlar? Bir uygarlığın, toplumsal bir başarı demek olan dokusu, bireysel ruhun kurtuluşu hayatın en yüce amacı kabul edildiğinde, bozulur mu? Yakın zamanlarda Roma tarihini yazan biri bu görüşü olumlamıştır:

Saf bir hoşnutluk yalnız inançlı Hıristiyanlara, en çok da keşişlere özgü bir şeydi. Keşişler, bir zamanlar putperest Stoacılığın öğrettiği, Seneca'nın yazılarının asıl ağırlığını meydana getiren ilkeleri uygulamaya koyuyorlardı. Bu insanlar dünyaya sırtlarını çevirmişlerdi, kendi ruhlarının kurtuluşu onlara yetiyordu. Oysa, bütün bu coşkularıyla dünya işlerine karışmış olsalar, belki de onu kurtaracak bir şeyler yapabilirlerdi.[6]

Ama, bu akıl yürütme, bireysel ruhla o ruhun kendini içinde bulduğu toplum arasındaki ilişkinin yanlış bir analizinden yola çıkıyor. İkisi arasındaki sözde antitez, hayali bir şeydir; çünkü birey kendi kişiliğini ancak başka kişiliklerle ilişkileri içinde dile getirip geliştirebilir; öte yandan, toplum da, bir bireyin bir başkasıyla ilişkiler ağının ortak zemininden başka bir şey değildir. Toplum olmasa varolamayacak bireylerin faaliyetlerinin dışında bir varoluşu yoktur. Ayrıca, bireyin başka insanlarla ilişkileriyle Tanrı ile ilişkileri arasında da önceden tespit olunmuş bir antitez yoktur.

(Augustine'e göre) Caesar'ın talepleriyle İsa'nın talepleri arasında son analizde bir uzlaşma olamayacağı açıktır. Dolayısıyla Sezar bağımsızlık iddiasından vazgeçip Hıristiyan ilkelerine boyun eğmeli, ya da adalet ve doğruyla dünyevi çatışmaya giren günah ve yanılgıyı bekleyen yazgıya hazır olmalıdır. Çünkü, ona göre, İsa, "Benim hükümdarlığım dünyada değil," dememiş, "Benim hükümdarlığım bu dünyada değil" demişti. Ne demek istediği, "Senin hükümdarlığın gelsin" duasında en iyi şekilde anlaşılır. Böylece, "ahlâklı insan"la, "ahlâksız toplum" arasındaki ikiciliği nihai olarak kabul etmek, sapmaların en kötüsüdür. İsa'nın vaadini inkâr etmek ve Hıristiyan umudunun temelini yıkmak demektir.

Öte yandan, bu vaadi geçerli olarak kabul etmek de, insan hayatının, çeşitli dünyevi sapmaların sonunda yenilebileceği şekilde yeniden bütünleştirilebileceği imkânını tanımaktır. Bu bütünleşme mümkündür, çünkü temeli, dünyeviliğin mallarının tersine, ortak, anlaşılabilir, bitip tükenmez, hiçbir şekilde kişinin elinden alınamaz ve tekelleştirilemez bir maldır; yani, Tanrı'nın kendisidir. Bu nedenle, bireye uygulandığında, onu polis'in (bölgesel, ırksal, ya da kültürel bir "birliğin") dar sınırları içerisinde hapsetmez, eşit derecede keyfi ve yapay olan alternatifler, örneğin "faal" ya da "aklıcı" hayat, "toplum" ya da "düşünce" hayatı gibi, sapmalar içinde sapmalar arasında bir seçme

yapma zorunluğuyla karşı karşıya bırakmaz; tam tersine, ona bütün bunları içeren bir "hayat", bir "iyi niyet" hayatı sunar. Böylece bireysel hayatın sapmalarını ve ayrılıklarını önlerken, aynı zamanda toplum hayatını zora koşan sapmaları da önlemiş olur. Çünkü, bireysel yaşantıda bireysel iradeyle açıklanmayacak bir öge tanımadığı gibi, toplumun "hayatında" da birleşmeyle, bireylerin iyi saydıkları amaçlara erişmek için bilinçli olarak birleşmeleriyle açıklanamayan herhangi bir bilinemez niceliğin varlığını da kabul etmez.(7)

İnsan, Tanrı'yı ararken, toplumsal bir iş yapıyordur.

*(Hıristiyanlığın) öğütlediği şey "*adhaerere Deo*"dur, yani, doğruluk, güzellik, iyilik kaynağı olarak Tanrı'ya bağlanmak. Bu, bireyin yenileşmesi ve toplumun reformu için tek temel ilke, insan ilişkilerinde yeni deneylerin başlangıç noktasıdır ve dünyevi hayatın vaadlerini yerine getirmenin tek gerçek umudu da bunun kabulüne bağlıdır.*(8)

259 Bir Müslüman münzevi bir Hint prensini kabul ediyor.

Tanrı Sevgisi bu dünyada İsa'nın İnsanoğlu'nu kurtarışı olarak eyleme geçtiyse, İnsanoğlu'nun, onu kendi görünüşünde yaratan Tanrı'ya daha fazla benzeme çabaları da, İsa'dan örnek almalı, İnsan insan kardeşleri uğruna kendini feda etmeyi öğrenmelidir. Tanrı'yı böyle, Hıristiyan inancıyla aramak ve izlemek, Tanrı'nın kendi yoludur, bir Hıristiyanın gözünde, Dünyada bir insan ruhunun kurtuluşu arayabileceği tek yoldur. Dolayısıyla, Tanrı'yı arayarak, izleyerek kendi ruhunu kurtarma çabasıyla komşusuna karşı ödevini yerine getirme çabası arasındaki antitez yanlıştır.
Tanrı Efendimizi bütün kalbinle ve ruhunla ve bütün aklınla seveceksin. İlk ve en büyük emir budur. İkincisi de buna benzer. Komşunu kendin gibi seveceksin. Bütün Yasa ve bütün Peygamberler bu iki emre bağlıdır.(9)

Bu iki faaliyet birbirinden ayrılamaz, çünkü "Gördüğü kardeşini sevmeyen, görmediği Tanrı'yı nasıl sevsin?" Tanrı'yı Tanrı'nın istediği şekilde severek kendini kurtarmaya çalışan Hıristiyan ruhu, Termopolai'de toplumu uğruna ölerek kişisel şerefini kurtaran Spartalı kadar toplumsal bir varlıktır; yalnız, Dünyadaki Hıristiyan ruhu, Sparta mikro-devletinden, ya da Roma Leviathan'ından daha farklı bir toplumda yaşamaktadır. Dünyevi bir birliğin değil, Tanrı ülkesinin bir yurttaşıdır, dolayısıyla da başta gelen ve en kapsamlı amacı kendisini herhangi bir dünyevi şehrin dehasıyla özdeşlemek değil, Tanrı'nın kendisiyle en yüksek komünyon ve en yüksek benzerlik derecesine erişmektir; İnsan kardeşleriyle ilişkileri, Tanrı ile ilişkilerinin sonuçları, onun gerekleridir; kardeşlerine karşı tavrındaki ölçüsü, Tanrı'nın İnsanoğlu'na karşı tavrının sezgisi olmalıdır; Tanrı'

nın İnsanı sevmesi gibi onun da komşusunu sevmesinin yolu, Hıristiyan'ın kendisi için kazanmak istediği şeyi onun da kazanmasına yardımcı olmaktır; yani, Tanrı ile daha yakın bir komünyon içinde bulunmak ve Tanrı'ya daha çok benzemek.

Bu, bir ruhun kendisi ve dünyadaki Hıristiyan Kilisesi'nin üyesi başka ruhlar için kendini yükümlü saydığı amaçsa, şu halde Hıristiyanlığa göre Tanrı'nın iradesi herhangi bir dünyevi toplumda olduğundan çok daha ileri bir derecede Cennette ve Yeryüzünde yerine getirilmelidir. Gene açıktır ki, Dünyadaki Militan Kilise, dünyevi toplumlarda başarılmış ya da başarılabilecek toplumsal amaçları, yalnız bunları amaçlayan ve bunların ötesinde bir şey için çaba harcamayan dünyevi toplumlarda olduğundan çok daha başarılı bir şekilde yerine getirecektir. Başka bir söyleyişle, bu hayatta bireysel ruhların manevi ilerleyişi, kendi yanı-sıra, başka yollardan sağlanabilecek olanın çok ötesinde bir toplumsal ilerleme de getirecektir. Hayatın çelişik, ama son derece doğru ve önemli bir ilkesi, bir hedefe erişmenin en iyi yolunun, o hedefin kendisini değil, ondan daha ileri bir hedefi amaçlamak olmasıdır. Tevrat'da Süleyman'ın Seçmesi masalının ve İncil'de insanın hayatını kaybedip bulması sözünün anlamı budur.(10)

Ah, insanın uzandığı, kavradığını aşmalı,
Yoksa cennet neye yarar?(11)

İnsan'ın Tanrı'ya karşı ödevi kavramıyla komşusuna karşı ödevi kavramının arasındaki uyumun bu açıklamasını, Hıristiyanlığın terimleri içerisinde yaptık; ama aynı şey, Helen Dünyasını ele geçirmek için Hıristiyanlıkla yarışan Mithraizm, ya da Kybele ve İzis kültleri içerisinde, Hıristiyanlığın Helen Dünyasını ele geçirmesi gibi Çin Dünyasını ele geçiren Mahayana içerisinde de yapılabilirdi. İnsana benzemeyen ve kişisel olmayan bir nihai manevi gerçeklik inancı ve tapınması içerisinde de yapılabilirdi. Hıristiyanlık çerçevesi içinde bunun örneği Hıristiyanlık Çağının dördüncü yüzyılındaki geçişte görülür: bu dönemde, müminlerin kendilerini toplumsal devrelerinden büsbütün izole ettikleri münzevi Hıristiyan tapınma biçiminden, yalnızca kişisel bir kurtuluş amacıyla Hıristiyanca sevginin toplumsal gerekleri arasındaki aldatıcı ayrılığı kırmaya çalışan "coenobitic" (Kardeşçe yaşama) bir manastır hayatı biçimine geçildi.

Keşişlerin coşkularının yarattığı temel sorun hareketin ayrılıkçı ve bireyci özelliğinden doğuyordu. Keşiş yalnız kendi kurtuluşunu mu arıyordu? Yoksa hareketin toplumsal bir amacı da var mıydı? (dördüncü yüzyılda) Küçük Asya'da Kayserili Nasil'in örgütünün temel özelliği, toplumsal amaca asetik hareket içinde kesin öncelik vermekti ve bu denle başarısı yeni bir çığır açtı... Özel ve

260 Epik romansların kahramanı Lancelot günah çıkarmak için bir münzeviye gidiyor.

261 Wilhelm Tell 1465'te politikadan tefekkür hayatına çekilen bir İsviçre yurtseveri olan münzevi Flue'li Nicholas'ı ziyaret ediyor.

ETKİN SEVGİ

262 İnsanlığa karşı hayırseverlik çoğu dinlerde insanların Tanrı'ya, Tanrı'nın dünyaya sevgisini dile getirmenin dolambaçsız bir yolu olarak merkezi bir yer alır. Matta'nın İncil'inde, İsa'nın insani merhamet üstüne verdiği dersleri anlatan *Yedi Hayırseverlik Eseri*'nin bir parçası.

kişisel bir arayış olarak münzevilik-idealini yadsıdı, çünkü bu İncil'in söylediği insanın komşusuna sevgi ve hizmet yükümlülüğünü ortadan kaldırıyordu.(12)

Hıristiyanlığın toplumsal amacının böyle açıkça kabulü, münzevi hareketin daha egzantrik ve garip özelliklerini vurgulama eğilimi gösterdiği, temeldeki çarpıtılmamış ve gönülden tefekkür idealinden uzaklaştığı bir dönemde, çok önemliydi, ama, münzevinin kişisel kutsallık çabası bile Hıristiyan sevgisinin geçerli bir ifadesi olarak genellikle kabul ediliyor, çağdaş insanlar bundan kuvvet ve ilham alıyordu: "Dördüncü yüzyılın ikinci yarısında Mısır'daki çöl münzevilerine yığınla insan ziyarete gider, alışılmış bir formülle, "Bana bir şey söyle de yaşayayım, baba, derlerdi."(13) Ayrıca, bir münzevinin dünyevi bir buhrana müdahale etmek üzere dünyaya dönüşü, yalnızlık rejimi sırasında kazandığı prestijle orantılı ölçüde etkili oluyordu. 475/76'da Ermiş Daniel, Konstantinopolis'teki Ortodoks Patriği'nin elçilerinin isteği üzerine Boğaziçi'nde, Anaplus'taki sütunundan inmeye razı olmuş, Ortodoksluğu İmparator Basiliscus'un etkisinden kurtarmaya çalışmıştı. Bu kutsal adamın imparatorluk şehrindeki Havariler Kilisesi'ne indiği haberinden ödü kopan imparator kendi başkentini boşaltarak yedi kilometre ötedeki sarayına sığınmıştı. Ermiş, yirmidört yıldan beri o sütunun üzerinde yaşıyordu, hayatının sonuna kadar da orada kalmaya niyetliydi; böyle bir insanın halkın derdini duyarak inzivasından ayrılmayı kabul etmesi İmparator'un yönetim tarzının kötülüğüne ezici bir yargıydı. Ermiş Daniel yolda hastaları mucizelerle iyi ederek Konstantinopolis papazlarını, halkını topladı, dönek İmparator'u yazlık evinde basmaya gitti. Koruyucular kalabalığı içeriye bırakmayınca, Ermiş halkı, İncil'deki simge-

sel hareketle, bekçilerin elbiselerinin tozunu silkmeye da vet etti. Bu iş muazzam bir gümbürtüyle yerine getirilince nöbetçilerin çoğu İmparator'u bırakıp Ermiş'in ardına takıldılar. İmparator, çekip giden Ermiş'in arkasından ricacılar koşturup onu Hebdomon'a çağırdı; Konstantinopolis'e döndükten sonra gene boşuna onu sarayına davet etti. Sonunda İmparator kiliseye gidip Ermiş'in ayaklarına kapandı; herkesin önünde Ortodoks kalacağına yemin ederek tahtını kurtarabildi. Daniel ise, işini böylece bitirip, sütununda oturmaya döndü.

Bu hikâyenin, Hıristiyanlık Dünyasında münzevi bireyciliğe karşı manastırların toplumsal hayır anlayışının genel gelişmesinin yansıttığı temel doğru kişisel Tanrı sevgisinden toplumsal bir ödevi de çıkarabilen mütefekkir, ya da mistiğin, toplumsal amaçlarını "dünyada" gerçekleştirmeye çalışan, hayatını askeri, ya da siyasi düzeyde dünyevi bir işte geçiren insandan çok daha geniş bir çevreyle etkin bir ilişki içine girmesidir. Ama, bu doğru yalnız Hıristiyan dinine mi özgü; yoksa, mahalli dogmaların ilineksel biçimlerine bakmadan kendileriyle nihai manevi gerçeklik arasında bir uyum sağlamak isteyen bütün ileri dinlerin ortak bir özelliği mi? Örneğin, Budist *sangha*'sı, ya da manastır mezhebi, Batı Hıristiyanlığının geleneksel "hayır işleri" okulunda eğitim görmüş kimselerce, toplumsal ahlâka karşı kayıtsızlığı, ya da "bu dünya'nın işlerine etkin olarak katılmayışı nedeniyle uzun süredir eleştirilmiştir.

İnsanların dünya hayatından çekildiği, bir şey kazanmadığı, yiyeceklerini basit insanlardan dilendikleri, çocuk yapmadıkları böyle bir örgütün, toplumun sağlığına aykırı olduğu bazan ileri sürülür. Buna verilen çeşitli cevaplar vardır. Hayatın amacı nedir? Amaç bir Aydınlanma sağla-

maksa, "topluluğun en ileri zekâlı üyelerinden bazılarının kapalı denebilecek bir hayat yaşayarak toplumsal faaliyetlere karışmamaları ve toplumsal bağlarla bağlı olmamaları topluluk için de olumlu toplumsal ve ahlâki bir kazançtır." Bu gibi insanlar tarihin şafağından bu yana dünyevi isteklerden arınmış bir inziva hayatının örneklerini vermiş, kendileri üzerindeki üstün denetimleri ve gelişmeleriyle, kralların danışmanları, halkın öğretmenleri, herkes için örnek olmuşlardır. (14)

Şüphesiz bütün bunlar Hıristiyanlık için olduğu kadar Budizm için de geçerli olabilir. Bu doğru, Budizm'in Mahayana okulunun Bodhisattva öğretisinde açıkça görülmüş, bütün sonuçlarıyla ele alınmıştı.

Bodhisattva, ayrıca, mantıki bir kavramdır. Onun müritleri, hayat tektir ve biz herkes için yaşıyoruz, diyorlar. Onun için kendine çalışmaktansa herkese çalışmak daha soyludur. İyi, kötü bütün davranışlar, başka insanlara zarar veya yarar getirir, bilerek yapılmış iyilikler de bütün yaşayan varlıkları aydınlanmaya götürür. Ama gerçekten büyük insan o kadar kendini unutur ki kendi hak ettiği ödülleri umursamaz, onu da herkese verir. Bodhisattva: "Bu Parivarta, ya da Parinamana öğretisi Budizm'in daha önceden anlattıklarına aykırıysa, o zaman suç o eski anlatılanlardadır. Çünkü Karma öğretisi soğuk, katı, güçtür; meziyetin aktarılması ise sevgi ile, sıcaklıkla, zevkle doludur." dedi. (15)

Bu öğreti, gerçek aydınlanmanın yalnızca bireysel çaba ve meziyetin ödülü olduğunu, başkalarının edindiği meziyet yoluyla sağlanan sallantılı kurtuluş fikrinin zayıf düşünceli ve tembel olanlara tehlikeli imkânlar vereceğini ileri sürmekte devam eden arılıktan yana eski kafalı Budistler için sürekli bir engeldi. Arılıkçıların, "hayır işleri"nin değerini ya da toplum içinde eylemi yadsımalarının Budist öğretiye uygun olduğunu itiraf etmemiz gerekir, çünkü buna göre "iş, kurtuluş yolunda olan insan için iyidir, ama kurtulduktan sonra bunların bir önemi kalmaz".(16) Ama, sevgi ve duygudaşlığın Budizm'e yeniden alınması, Budizm'in temel öğretisi olan kendini yok etme anlayışını bilinçli bir şekilde inkâr ettiği halde, Tanrı sevgisi ile İnsan sevgisinin karşıt değil, birbirini tamamlayan şeyler olduğunun anlaşılmasında tarihi bir dönüm noktası olan bir adımdı.

Kendini öbür dünyaya veren ermişin göreneksel eleştirisi, meşru hedefi olarak, toptan kayıtsızlığı salık veren filozofları seçer. Bunlara göre bu dünyadan çekilme işi, uzak kalınan süre içerisinde kazanılan derin görüşleri pratikte uygulamak üzere yeniden dünyaya dönüşle sonuçlanmamalıdır. Hinayanacı, Stoacı ve Epikurosçu bilge ideali, insanüstü ve tanrısal bir kendine-yeterlilik rolünü oynamak üzere İnsan'dan vazgeçmeyi gerektirir, böylece bu imkânsız durumdan çıkmak isteyen çömez insan-altı bir rolle kendini sınırlamak zorunda kalır. Bu felsefe İnsan'ı, Tanrı inayetinden esinlenen bir ermiş değil, bir tanrı yapmak ister; bu da, insan ruhunun taşıyamayacağı kadar ağır bir yük olduğu için, filozof bunu bir rol oynama düzeyinde bile başaramaz. Ancak Tanrı'nın kendisine verdiği, Tanrı'nın öbür yaratıklarına karşı sevgi ve acımayı atarak bu yükü hafifletir. Felsefenin en sinsi kötülüğü, İnsan'ın Tanrı idealini, insan bilge görünüşünde yeniden şekillendirmektir; ilkel korku Tanrısı yerine akılleştirilmiş bir kusursuzluk putundan başka vereceği bir şey yoktur, inanç güvenliği arayan ruhlara.

Şüphesiz ermiş olabilecek birçok insan filozofların toplum-dışı pratiklerinin tuzağına düşerek kendi dini idealllerine karşı günah işlemişlerdir. Kendini dünyadan mânen ayırmak, Tanrı'nın dünyaya karşı sevgisini paylaşmaktan ve bu dünyayı değiştirme çabasına katılmaktan daha kolay bir iştir; Helen Dünyasında ileri dinler geldikleri vakit felsefeyi, yerleşik geleneğiyle, saygınlığıyla hazır bulmuşlardı. Bu felsefe, tanrısal sevgi alevinin sönük yandığı ruhları fethetmek için bekliyordu. Ermiş olmaya kalkışanların çoğu, belki de çoğunluğu yarı yolda kaldı; ama bir ölçüye kadar Hıristiyan idealine uygun şekilde davranabilen azınlık, Roma, Helen Uygarlığını geçmişteki intihar niteliğinde hareketlerinin nihai sonuçlarından kurtarmayı başaramayınca, Hıristiyan toplumunun ayakta kalmasını sağlayabildi. Bütün bunlardan anlaşılıyor ki ileri dinler, toplumsal birer ur olmak şöyle dursun, manevi olduğu kadar toplumsal hayatın da besini olmuşlardır.

Evrensel dinlerin sinsice uygarlıkları yok ettiği görüşünün karşıtı, bunların aslında kurtarıcı oldukları, daha doğrusu bireysel temsilcilerin değil de genel olarak türün kurtarıcıları olduğu görüşüdür. Bu açıdan bakıldığında, evrensel dinlerin varlık nedeni, bir uygarlığın çözülmesiyle öbürünün doğuşu arasında geçen tehlikeli ara dönemde değerli hayat tohumunu koruyarak türü canlı tutmalarıdır. Uygarlıkların, kendi başına bir amaç olarak mutlak bir değeri olduğu varsayılan bu yeniden üretilmelerinin tekrarlanan sürecinde, dinler yararlı ve belki zorunlu, ama ikincil ve geçici olaylardır. Tarihi verileri yüzeysel bir şekilde okuduğumuzda, bazı durumlarda biz de bu sonuca varabiliriz. Örneğin, açıktır ki, Hıristiyan Kilisesi, ölü Helen Toplumuyla aynı topraklarda doğan Batı Toplumu arasında bir bağlantı halkası olmuştur; Çin Dünyasında da, Hıristiyanlık Çağının ikinci ve üçüncü yüzyıllarının dönemecinde Han hanedanının çöküşünü izleyen fetret döneminde Mahayana dini buna benzer bir rol oynamıştı. Ama bütün bunların gözlemlenmesinden çıkacak zorunlu sonuç, bir kilisenin başlıca amacının yeni bir uygarlığın doğuşunda "krizalit" rolü oynaması gerektiği değildir. Tam tersine, dinin ya da dini inancın özünün ne olduğunu kendi kendimize sorduğumuz anda, bu gibi olayların ya da süreçlerin kronolojik raslansal birleşimlerinden varsayımsal çıkarsamalar yapmaktan

vazgeçmek gerektiğini anlarız. Önemli olan, dini inancın inayete bağlı oluşudur. Din, bir köpek gibi, insana hizmet etmeye çağırılamaz.

Belli yer ve zamanlarda yaşayan dinler dini olmayan amaçlara hizmet etmeye çağırılmış, ya da itilmişlerdir. Ama, tarihlerindeki bu evreleri onların varlık nedeni saymak, gerçek misyonlarını yanlış anlamak, yanlış yorumlamak demektir. Böyle dünyevi amaçlara hizmet onların misyonu değil, misyondan sapmalarıdır. İleri dinler ne zaman böyle yan sokaklara saptılarsa, taraftarları arasında, dinin gerçek amacına sadık kalan ruhani düşünceli bir azınlık oldu.

Roma İmparatorluğunda Hıristiyan Kilisesi bir zaman gelince yalnız hoşgörüyle karşılanmakla kalmadı, devletin bir dairesi haline getirildi. O zaman, münzeviler çöllere çekildiler ve Donatistler, Nasturiler, Monofizitler, Monofizitlerin "Emperyalist" (Meliki) diye adlandırdıkları Kilise den sırayla ayrıldılar. Batı'da, diriltilen imparatorluk hükümeti Roma Papalığını ve onun yönetiminde olan Kilise örgütünü, "Meliki" Ortodoks Kilisesinin Doğu Roma İmparatorluğunda indirgendiği duruma getirmeye kalkışınca, Kilisenin özgürlüğüne yöneltilen bu dünyevi meydan okuma on birinci ve on ikinci yüzyıllarda Papalık önderliğinde zafere ulaştırılan kudretli direniş hareketine yol açtı. Papalık ile İmparatorluk arasındaki çatışma ilkin böyle başladı. Papalık, Batı Roma İmparatorluğuna, Ortaçağ Batı Hıristiyan Toplumunun asıl yönetici kurumu olduğu iddiasını kabul ettirince, onun bu yarı politik iktidar kılığına bürünmesi önce Konsey Hareketine, sonra da Protestan Reformuna yol açtı. Luther'ci ve Anglikan Protestanlar yağmurdan kaçarken doluya tutuldular. Dosdoğru otokratik mahalli prenslerin pençesine düştüler; Kalvinistler ise, varkalabildikleri yerlerde, ancak Muhammed'in siyasi denetimi ele geçirme yoluna başvurarak mahalli hükümetlerin kölesi olmaktan kendilerini kurtarabildiler. İngiltere'de Kraliyet Anglikan Protestan Kilisesini kendine bağımlı duruma getirince, Yerleşik Kurumdan kopan Serbest Kiliseler İngiltere'de gerçek Kilise rolünü oynadılar. Kilisenin, Hıristiyan Dünyasının başka herhangi bir yerinde olduğundan çok daha uzun bir süreyle bağımsızlığından yoksun kılındığı Doğu Ortodoks Hıristiyanlığında bile, Bulgaristan'a Ortodoks Ruhani Kurumu'nun getirilmesi Bogomilizm olarak biçimlenen bir tepki yarattı. Modern çağda ise en azından bir büyük Doğu Ortodoks ülke vardı: Rusya. Burada da yerleşik Kilise kurumuna uymama eğilimi en azından İngilizce-konuşulan ülkelerdeki kadar yaygın olmuştur.

Bu çeşitten bağımsızlık iddiaları, Kilise'nin dini olmayan amaçlarda kullanılmasına boyun eğememe tavrı Hıristiyan Kilisesi tarihinde istisnai olaylar değildir. Kuralın istisnai olarak bozuluşuna karşı, kuralın haklı gösterilmesini temsil ederler. Onbirinci yüzyıldaki Hildebrand hareketi yeni bir din kurmuş olmadı. Eski Hıristiyan Kilisesinden kopuş değil, onun dirilişiydi bu. Protestanlık içindeki "Nonconformist" (yerleşik kuruma uymayan) hareket de geçici bir ışıltıdan ibaret değildi. Bugün İngiltere ile İskoçya'dan başka, yerleşik kilise kurumlarına sahip İngilizce-konuşan ülke yoktur. Birleşik Devletler de dahil olmak üzere bütün ötekilerde, bütün Protestan Kiliseleri, ayrıca Katolik Kilise devlet denetiminin dışındadır; Rusya'da da, 1917 Devriminden sonra, Kilise Kurumuna uymayan Rus dindarlarının nice mücadelelerle kazandığı özgürlük nimeti Doğu Ortodoks Kilisesine başına kakılırcasına bağışlandı. Dine düşman bu politik rejimin Kilise'yi yerleşik düzenin dışına çıkarması şüphesiz bir iyi niyet eseri değildi.

İleri dinlerin devletlere, ya da başka dünyevi kurumlara bağımlı kılınması ilkel çağlara dönüş demektir. O çağda, din, manevi, coğrafi alanı sınırlı bir uygarlık-öncesi toplumun, ya da erken uygarlığın toplam kültürünün asli bir parçasıydı. Ama, ileri dinler her zaman kendilerini dünyevi toplumsal, kültürel engellerden uzak tutmaya çalışacaklardır; çünkü bu, gerçek misyonlarını yerine getirebilmelerinin vazgeçilmez koşuludur. Bu misyon, insanların birbirleriyle toplumsal, ya da kültürel ilişkileriyle doğrudan doğruya ilintili değildir; ilgi alanı, her insan bireyiyle, ileri dinlerin yeni bir görümünü (vision) verdikleri insan-ötesi manevi varlık arasındaki ilişkidir.

40 Ayrı türden toplumlar mı?

Bu incelemede, ilkin uygarlıkların çözülmesiyle ilgili olarak evrensel kiliselerden söz etmiştik.[1] Hıristiyan Kilisesi, incelediğimiz bu türden kurumların ilk örneği olduğu için hıristiyanlığın "kilise" kelimesini tür için genel bir deyim olarak kullandık. Bu söz kullanışlıdır ama, yeterince uygun değildir. "Kilise" kelimesi birleşik bir ruhani hükümet demektir; oysa ileri dinlerin yalnız ikisinde kilise dediğimiz kurumlar toplumsal araçtırlar. Tantrik Mahayana ile hıristiyanlığın Roma Katolik kolu etkili bir şekilde birleştirici olan "kilise"lerde toplanmışlardır. Doğu Ortodoks, Batı Protestan Hıristiyan Kiliseleri ise, ortak bir ruhani hükümetin organları olmaksızın birbirleriyle komünyon içindedir, öteki ileri dinlerin ruhani örgütlenmesi ise —örneğin Hıristiyanlığın quaker çeşidi— bundan daha da gevşektir.

Bu incelemenin daha önceki altı bölümünde kiliseleri

TOPLUMSAL AYİN

263 İmparator Marcus Aurelius kurban töreninde. En eski dinlerin toplumsal bir amacı vardı, toplumlarının yapısını, kimliğini pekiştirmek için insanların Tanrı ile ilişkilerini toplumsallaştırarak bireysel ruhaniliği en aza indirgiyorlardı.

uygarlıklar üstüne incelememiz içinde ele aldık, uygarlık türünden toplumların tarihleri içinde görülegelen olaylar olarak gözden geçirdik. Uygarlıkların, yakın zamanlarda tarih incelemesinin alışılmış alanları haline gelen politik birliklerin (yani, çeşitli türlerden devletler) yanında, görece daha "anlaşılabilir inceleme alanları" [2] olduğunu gördük. Bütün kurumlar kişilerarası ilişkiler takımlarıdır; bir ilişkiler takımı da, kendisi daha kapsamlı bir ilişki içinde olmaz da bütün öbür ilişkileri de içine alırsa, ancak o zaman anlaşılabilir. Anlaşılabilirlik böyle tanımlanınca, bir kavram olur, çünkü ancak Evren'in tamamı bütünüyle anlaşılabilir bir şeydir; ama, bizim insani düşüncemiz Evren konusunda bilgimizin kısmi olduğunu anlayacak kadar çok şey biliyor.

Bu incelemeni ł şimdiki bölümünde "kiliseler"i kendi başlarına ele almak istiyoruz; başlangıç kısmında da kiliselerle uygarlıkların ilişkileri konusunda iki olumsuz sonuca vardık. Bir kilisenin yükselişinin, bir uygarlığın geçici, ya da kesin çöküşüyle çok kez çağdaş olmasının bir tarihi olgu olmakla birlikte, uygarlıkların çözülüş nedeninin kiliseler olmadığını gördük. İkinci olarak da, bazı durumlarda, kilisenin, çökmüş ve yıkılmış bir uygarlığa akraba yeni bir uygarlığın doğumunda bir krizalit görevi görmekle birlikte, toplumların uygarlık dediğimiz türüne yapılmış bu tarihi hizmetin kiliselerin varlık nedeni olmadığı sonucuna vardık. Tam tersine, bu yabancı amaca hizmete saptırılan kiliseler asli özelliklerini kaybetmiş ve kendilerine özgü işlevi yerine getirmeleri önlenmiştir.

Kiliselerin asli işlevleri bundan önceki kısmın son paragrafında belirtilmişti. Kiliseler üleri dinlerin kurumsal çatılarıdır ve ileri dinlerin, onları daha eski din türlerinden ayıran gerçek misyonları, insanların Evrenin içinde ve ardında ve ötesinde bulunan insan-aşırı varlıkla dolaysız kişisel ilişki içine sokmaktır; ileri dinlerden önce insanlar bu nihai manevi gerçeklikle ancak dolaylı yoldan, bireyin toplumsal ortamı olan uygarlığın ya da uygarlık-öncesi toplumun aracılığıyla ilişkiye geçebiliyorlardı.

Kilisenin misyonunu bu şekilde açıklamak bu incelemede henüz ele alınmamış birçok soru doğurur. "İleri dinler"le daha eski din türleri arasındaki ayırıcı özellik nedir? İleri dinler, tarihi olarak, daha eski dinlerden mi türemiştir? Öyle ise, ne dereceye kadar kendilerini tarihi öncülerinden ayırmayı başarabilmişlerdir? İleri dinler birey olarak insanlara hitap ettiklerine göre, niçin kiliseler halince cisimleşmişlerdir, niçin kiliselerin kurumsal yapısı bazan katılaşmış, her zaman manevi bakımdan yetersiz, hattâ birkaç durumda rezalet olmuştur?

Bu sorular, dinin yapısı üstüne daha temel sorulara yol açar. Din, insan yaradılışının içsel, yabancılaşmaz bir yetisi midir? Yoksa, din, insanın toplumsallığının dile geliş yollarından sadece bir tanesi midir? Böyleyse, bir uygarlığın dünyevi ilerleyişi ve güçlenmesiyle, aşılabilen, aşılması gereken ve bazı durumlarda şimdiden aşılmış olan, olgun-

laşmamış bir dile geliş biçimi midir? Bu dizideki soruların sonuncusu en can alıcı olanı. Dinin nesnesi bir gerçeklik midir? Yoksa, açıklanabilen, çürütülebilen, çürütülmesi gerekli ve bazı durumlarda şimdiden çürütülmüş olan bir yanılsama mı? Bu sorular, bu ve bundan sonraki kısımda, burada sunuldukları sırayla ele alınacaktır.

İleri dinlerin ayırıcı özelliği, onları eski dinlere göre yeni bir başlangıç yapan şey, ileri dinlerin insanlara, bu insanların başka etkinlikleriyle katıldıkları toplumlarının aracılığıyla değil, bireysel kişiler olarak doğrudan doğruya hitap etmeleridir.

İnsanın özelliği toplumsal bir hayvan olmanın yanısıra bir kişi olmaktır. Toplumsallık, insanın birçok başka yaşayan yaratık türüyle paylaştığı bir özelliktir; örneğin kurtlarla, ya da termitlerle. İnsanın kişiliği ise, onu bu gezegendeki yığınla hayat çeşidi arasında benzersiz kılar. Atalarımızın kişilik kazanmaları, onların insan statüsüne varmayı başarmalarını anlatmanın bir yoludur. Ama şimdiye kadarki İnsanlığın yaşı ölçek olarak alınırsa, insan tarihinin çok geç bir tarihine kadar toplumsallık insan hayatının önde gelen özelliği olmakta devam etmiştir. İnsanlar içinde doğdukları ve büyüdükleri toplumun çerçevesinde yaşamış, duygulanmış, düşünmüş ve hareket etmişlerdir ve dinleri de bu kurala bir istisna yaratmamıştır.

Yalnız uygarlık-öncesi toplumlar değil, ilk uygarlıklar da —örneğin, Sümer-Akat ve Mısır uygarlıkları— üyelerinin, dinleri de dahil, hayatlarının bütün yanlarının bu uygarlık kapsamı içinde bulunması anlamında, "anlaşılabilir inceleme alanları" olmuşlardır. Bu toplumların toplumsal yapısı monolitikti. Tarım, hayvancılık, hükümet ve savaş dini etkinliklerdi; dolayısıyla da, Hıristiyan dilinde dini eylem ve düşünceden ayrı, "dünyevi" diye adlandırılacak herhangi bir bağımsız dini pratik ya da inanç yoktu. İnsanın İnsanla ilişkisinin ve İnsanın doğal dünyayla ilişkisinin dolayımı dinden geçiyordu. Böylece, en eski uygarlıklar çağı da içinde olmak üzere eski insanlık tarihi kuşbakışı bir görüşle ele alınabilir, burada önce uygarlık-öncesi toplumlar, sonra da uygarlıklar, kendine-yeterli "anlaşılabilir alanlar" sayılabilir. Ancak ikinci tipten uygarlıklara, ve bu sonraki uygarlıkların çözülme aşamalarına vardığımız zamandır ki, ileri dinleri cisimleştiren kiliselerle karşılaşırız; bunlar artık içinde doğdukları çözülen toplumların kültürünün birer görünümünden ibaretmiş gibi ele alınırlarsa, anlaşılır olmazlar. Onların doğuşu insan yaradılışının ikiciliğinin öne çıkması demektir. İnsan sadece bir toplumsal hayvan değildir; aynı zamanda nihai bir manevi gerçeklikle dolaysız ilişki arayan bir kişiliktir.

Bu noktadan sonra —bu nokta, insanlık tarihinde yeni bir çığın başlangıcını işaretlemektedir— tarih incelememizi yalnız uygarlıklar çerçevesi içerisinde sürdüremeyiz; aynı zamanda insanları atadan kalma uygarlıklara kölelikten kurtaran, dolayısıyla birçok uygarlığın üyelerinden de taraf-

KİŞİSEL ARAYIŞ

264 "Tanrı Adamı" diye adlandırılan Alexis beşinci yüzyılda Doğu Roma toplumuna sırt çevirerek, gezgin dilenci kılığında Hıristiyanca hayatı yaşamaya koyuldu.

tar kazanabilen ileri dinleri de hesaba katmalıyız. Atalarımız insan olalı beri, toplumsal hayvan olarak insanla kişi olarak İnsan arasında gizli duran gerilim artık açığa çıkar; bu noktadan sonra, insan tarihinin, uygarlıklar tarihi ve ileri dinler tarihi olarak ikiye ayrılmasında toplumsal olarak yansır. Yakın tarihin bu iki ayrı akışı, tek ve her şeyi kapsayan bir toplum türü çerçevesi içinde incelenemez artık.

Bugün de yaşayan başlıca ileri dinler İslâmlık, Hıristiyanlık, Hinduizm, Yahudilik, Zerdüştçülük, Budizm'dir. Burada onları, dünyada belirişlerinin tarihi sırasıyla yazıyoruz ama en eski olan ikisinin, yani Hinduizm'le Yahudiliğin başlangıç tarihleri kesin olarak bilinemez; çünkü bu ikisi, sonraki dördünün tersine, dini düzeyde geçmişle devrimci bir kopuş yaratan, ya da böyle yaptıkları taraftarlarınca iddia edilen, tarihi kanıtlarla varlıkları desteklenmiş kişiler tarafından kurulmamıştır. İleri dinlerin altısı da tarihleri boyunca birçok değişiklik geçirmiştir, ama Hinduizm ile Yahudiliğin geçirdiği değişiklikler daha uzun bir süre içinde gerçekleşti, kökenlerini de kesinlikle tek bir kurucuya bağlamak mümkün değildir. Yahudilik'de, Musa tarihi bir kişi olabilir. Adı —baş kısmı kopmuş bir Mısır adını andırıyor ("Moses" olarak)— gerçek bir kişinin sahici adı olabilir; Musa'nın sonradan Yahudilik haline gelen tektanrıcı bir dini kurduğu düşünülebilir. Gelgelelim, Yahudilik tarihinde bulunan ilk kesin kanıtlar İsrail ve Yahudiye Peygamberlerinin İ. Ö. sekizinci, yedinci, altıncı yüzyıllar boyunca meydana getirilmiş yazılardır. Hinduizm tarihinde Upanişad'ların yazarları yaklaşık olarak İsrail ve Yahudiye peygamberlerinin çağdaşıydılar. Bu hesaba göre, ileri dinlerin çıkışı Amos ile Hosea kuşağından Muhammed'e kadarki aşağı-yukarı onüç yüzyıllık süreye yayılır.

Bütün ileri dinlerin ortak özellikleri bunların herbirinin tek bir uygarlığın çerçevesi içinde doğması, kendini bir ölçüye kadar bu toplumsal kalıptan kurtarması, ama hiçbirinin de tam olarak kopamamasıdır. Yalnız, kendilerini koparmada ulaştıkları dereceye göre birbirlerinden önemli ölçüde ayrılırlar.

Hinduizm'le Budizm Hind Uygarlığının, Yahudilik Suriye Uygarlığının, Zerdüştçülük İran Uygarlığının, Hıristiyanlık, İslâmlık ise çözülen Suriye ve Helen Uygarlıklarının ögelerinin içinde karıştığı "kültür-bileşimi" içinde doğdular.(3)

Daha genç olan öteki üç ileri din gibi Hinduizm, Yahudilik, Zerdüştçülük de tanrıyı Hint, İsrail, İran toplumlarının toplumsal tanrısallığının çok üzerinde, ötesinde bir şey olarak görürler. Brahma, Yahva bütün Evren'in herşeye kadir, her yerde var olan efendileridir; Hürmüz'ün alınyazısı da aynıdır; ancak, şimdiki kozmik çağda, onun bu evrensel egemenliği düşmanı Ehrimen'in tehdidi altındadır. Tanrıyı evrensel olarak kavrayışlarının tutarlı bir sonucu olarak, bu dinlerin müminleri inançlarını bu inançların doğduğu toplumların sınırlarının ötesine yaymaya çalışmışlardır. Ayrıca, Yahudilik, Zerdüştçülük geçmişle en azından Budizm, Hıristiyanlık, İslâmlık kadar kökten bir kopuş yaratmışlardır. Yahudilik Yahova dışındaki bütün tanrıların ilkin meşru tapınma nesneleri olmadıklarını, sonra da var olmadıklarını söylemiştir. Zerdüştçülük kendisinden önceki Ari panteonunun bütün tanrılarını zebaniler olarak kabul etmiştir. Ama, bu üç eski dinin hiçbiri yeni yolu kararlı bir şekilde benimsememişlerdir. Üçü de, yeni başlangıcı işaretleyen çizginin üstünde, bir ayağı bir yanda, öteki öbür yanda, kararsızca oyalanmışlardır.

Kadir-i mutlak Tanrı'nın rolü konusunda, gerek Hıristiyan, gerek Müslüman düşünüşüne çok çelişik görünecek bir şekilde ikici bir düşünce aşamasında donup kalmışlardır. Tanrı'yı Evren'in her yerde hâzır, nâzır efendisi olarak görmeye başladıktan sonra, gene de O'nu, bir zamanlar tapınıldığı şekilde, bir toplum, ya da topluluğun kendine özgü mahalli tanrısı olarak görmekte devam etmişlerdir. Böylece, bu ileri dinlerin herbiri, ileri din haline gelirken, belirli bir topluluk, ya da toplumun bütünsel kültürünün bir parçası olmayı da sürdürmüşlerdir. Aynı zamanda Hindu, Yahudi, ya da İran toplumlarının bir üyesi olmaksızın Hindu, Yahudi, ya da Zerdüşt dinlerini kabul etmek hiçbir zaman mümkün olmamıştır. Yahudiliği, ya da Zerdüştçülüğü benimsemek bir Hıristiyan için dünyevi kurumlar sayılacak şeylerle çözülmez biçimde iç içe geçmiş dini âyinleri kapsayan bir yasalar sistemini kabul etmeyi gerektirmiştir. Hinduizmi kabul etmek bir kast içine girmeyi, Hindu kast düzeninin getirdiği kısıtlamalara boyun eğmeyi zorunlu kılmıştır. Bu durum, niçin bu üç dine daha az insanın katıldığını, asıl taraflarının da, kıskançça korudukları cemaatlerine yeni insanların girmesini gönülsüz karşıladıklarını açıklar.

İlk üç ileri dinin kendilerini geleneksel toplumsal kalıptan kurtarmaktaki başarısızlığı aynı zamanda daha ileri yeni dinlerin onlardan niçin doğduğunu da açıklar. Hinduizm, Yahudilik, Zerdüştçülük evrensel olarak geçerli doğruları, evrensel olarak uygulanabilir ilkeleri bulmuş, ama bunları İnsanlığın ayrıcalıklı kesimlerine, yani Hint, İran uygarlıklarının, iki Suriye topluluğu olan İsrail ile Yahudiye'nin mirasçılarına ayırmışlardı. Yeni ileri dinler bunları bütün İnsanlığa yaymayı üstlendiler.

Hinduizm'den kopan Budistler Hindistan'ın temel toplumsal kurumu olan kast düzenini umursamadılar; böylece de, insan soyunun yarısını, bu arada Kore, Japonya, Vietnam'daki uydu toplumlarıyla Çin Dünyasının bütününü kazandılar. Ama, Budizm'in bu evrenselliğinin bedeli içinde doğduğu Hint toplumu tarafından daha sonra yadsınması oldu.

Yahudiliğin belirli bir toplumun kültürüne ayrılmaz şekilde bağlı mı, yoksa, geleneksel kültürü, mahalli ulusal kimliği ne olursa olsun, herhangi bir kişinin benimseyebileceği bir din mi olduğu konusu, hıristiyanlığın ilk kuşağında, başlangıçtaki Yahudi-Hıristiyan mezhebiyle Ermiş Pav-

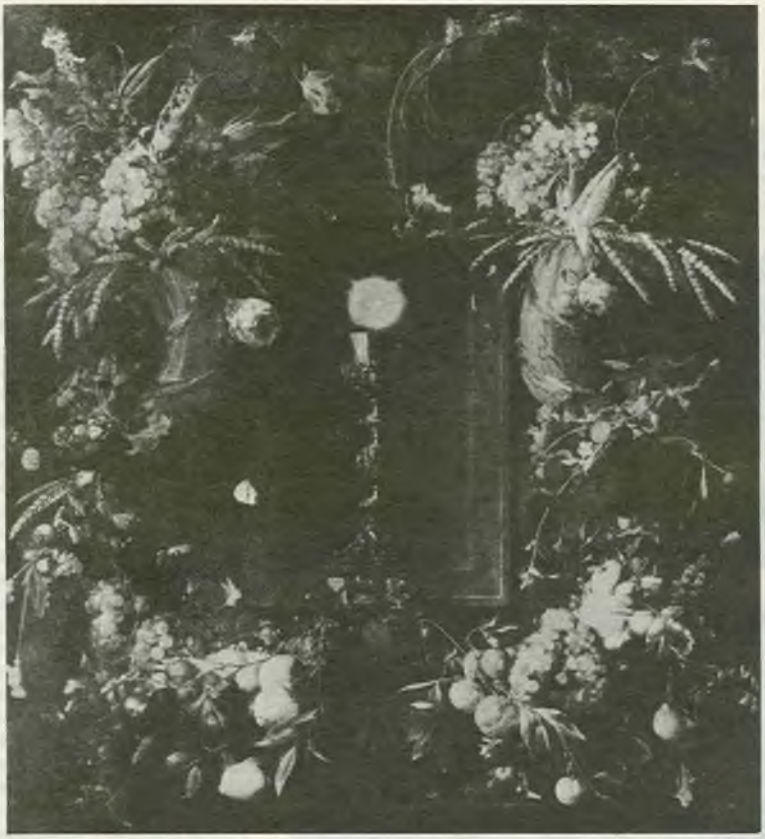

PUTPERESTLİK MİRASI

265, 266 İleri dinler daha eski din geleneklerinin kalıplarından kendilerini büsbütün kurtaramamışlardı. Müslümanlar'ın Kâbe'deki Karataş'a saygı göstermeleri de İslâm-öncesi Orta Doğu dinlerinden kalma bir kültür.

İSLAMA KALAN MİRAS

267, 268, 269 Yukarıda, İbrahim ile İshak'ı konu alan Müslüman minyatürleri. Ortada: Samson'un Filistinliler'in tapınağını yıkması. Aşağıda: Muhammed'in Mekke'den kaçışını İsa onaylayarak seyrediyor.

lus'un çalışması sonucunda ortaya çıkan genel Hıristiyan Kilisesi arasındaki tartışmanın nedeniydi. Pavlus ile Petrus'un ayrılığa engel olmak için ortak çabalarına karşın genel Hıristiyan Kilisesi'nin Yahudilikten ayrılması bu çeşitten tek olay değildir. Altı yüzyıl sonra, gene Yahudilikten esinlenen bir başka misyon sahibi din, yani İslâmiyet, Hıristiyanlığın yaptığı gibi, Yahudiliğin keşfettiği ama gereğince yaymadığı doğruları ve ilkeleri Yahudi olmayanlara da yaymak üzere Yahudilikten ayrıldı.

Zerdüştçülüğün tarihinde de aynı hikâyeyi izliyoruz. Zerdüştçülüğün Sasani İmparatorluğunun kurumlaşmış dini olduğu çağda, Hıristiyanlık Çağının üçüncü yüzyılında Maniheizm ve beşinci yüzyılında da Mazdakizm ondan ayrıldılar. Bundan sonraki çağda, hem Sasani İmparatorluğu, hem de Roma İmparatorluğunun yarısı Araplar tarafından fethedilince, yeni rejimin İran'daki Zerdüştçü uyrukları Irak, Suriye ve Mısır'daki Hıristiyan uyruklardan çok daha kolay ve çabuk, İslâmiyeti kabul ettiler.

Budizm, Hıristiyanlık, İslâmlık üçü de evrenselliğe yürekten bağlıdır, ya da zamanla öyle olmuştur. Bu dinlerin üçü de İnsanlığın bütününü kendine çekmeye çalışmıştır. Her üçünün de hâlâ birlikte var olması bu ortak hedeflerine varamadıklarını gösteriyor; ama, herbiri de çok sayıda değişik uygarlıkların bölgesel alanları olan koca kıtaları kendi saflarına katmayı başarmıştır. Üstelik, hepsi de bu başarıyı, bugünkü teknolojik ilerlemeyle "mesafenin yok edilmesi"nden önce ellerinin altında bulunan ilkel ulaştırma araçlarıyla kazanmışlardır.(4)

Bu misyonerlik başarısı sayesinde Budizm, Hıristiyanlık, İslâmlık tarihi kökenlerinin gereksiz kalıtımından kendilerini kurtarabilmişlerdir; oysa, Hinduizm, Yahudilik, Zerdüştçülük hâlâ atadan kalma uygarlığın davranışlarını, göreneklerini yaşatmaya devam etmektedir. Ama, üç öncü diin kendilerini gelenekten kurtarmaları bile ancak kısmi bir ölçüde gerçekleşebilmiştir.

Hıristiyanlığın en büyük âyini olan Eucharist, Akdenizin bitkisel tanrısına tapınmanın bir biçimidir, şarap ve ekmek "öge"leri ise bölgesel ürünlerdir. Japonya'ya giden bir ziyaretçi bunun mahalliliğini hemen görür; çünkü orada buğday-ruhu değil, pirinç-ruhu tanrısaldır ve Akdeniz'in hayati maddelerine okadar yabancıdır ki ziyaretçi ekmek isterse bunun için Portekizce *pan* kelimesini kullanmalıdır. Hıristiyanlığın protestan olmayan büyük kesiminde Tanrı'nın Büyük Anası da Theotokos olarak tapınılan bir varlıktır. Öte yandan Protestanlar da, bir insanı tanrılaştırmakta öbür Hıristiyanlarla aynı görüştedirler; oysa bu, Mısır ve Helen "putperestliği"ne uygun bir davranış olarak Yahudileri dehşete düşürür. Üniteryenler de, Hıristiyanlık dışına düşmek pahasına bunu yadsımışlardır.

Üniteryenler gibi Müslümanlar da Hıristiyanlığın Yahudi tektanrıcılığından sapmasına karşı bir tepkiyi temsil ederler. İslâm da tektanrıcılık konusunda Yahudilik

kadar totoliterdir. Yalnız, Yahudilik gibi İslâmlık da putperest geçmişinden izler taşır. Mekke'ye hacca gitmek, Kâbe duvarları içindeki Karataş'a (Hacer-i Esved'e) tapınmak İslâm-öncesi Arabistan'dan kalma bir mirastır. Mekke'deki Karataş bir *baetylus'tur* (Samice "Tanrı'nın barınağı" anlamına gelen bir bileşik kelimenin Latinceleştirilmiş biçimi). Dolayısıyla, İ.Ö. 204'de Pessinus, ya da Bergama'dan, İ.S. 218'de Emesa'dan Roma'ya getirilen karataşlarla ilintisi vardır. Ayrıca, Müslüman yasası da, Yahudi yasası, bütün ilkel yasalar gibi, bir bütündür. Yahudilik gibi İslâm'da da dini yasayla dünyevi yasa arasında bir çizgi çekmek imkânsızdır.

Hıristiyanlıkla İslâmiyeti bütün İnsanlık için dinler haline getirenler, kurucuların arkasından gelenlerdi. Kurucuların kendileri bu amaçta değillerdi.

İsa'nın İncil'de anlatılışına bakılırsa, onun ortodoks bir Yahudi olmadığını gösteren bir şey yoktur; böyle olunca ufku da kendi ulusunun sınırlarıyla çevrilmişti. Aziz Matta'ya göre İncil'de,[5] habercilerine yabancıların ya da Samaryalıların ziyaretine gitmemelerini, "İsrail evinin kaybolmuş koyunlarına" gitmelerini söylediği anlatılır. Aziz Markus'a göre İncil'de de, Kenanlı kadının kendisine çağrısına verdiği ilk olumsuz cevapta —bu sefer katı ve yaralayıcı bir dille— aynı tutumu sürdürdüğü görülür.

Muhammed'in ufku da kendi ulusunun sınırlarıyla çevriliydi. Arapların, Yahudiler, Hıristiyanlar gibi "Kitabı olan Halk" olma istekleri ulusçuluklarını yansıtıyordu. Bu istek, bir uygarlığın kıyısında yerleşmiş barbarlara özgü bir şeydi:[6] Araplar Roma İmparatorluğu kültürünün etkisi altında kaldıkları için İmparatorluk uyruklarınınkine benzer bir din özlüyorlardı; ama aynı zamanda yeterince bağımsız düşünceli insanlar oldukları için haşmetli komşularının dinini olduğu gibi, ona Araplara özgü bir renk katmadan benimsemek de istemiyorlardı. Muhammed kuşağından Araplara göre Hıristiyanlık Romalıların, Yahudilik de Yahudilerin ulusal diniydi. Muhammed'in yurttaşlarına sunduğu Tanrı görüntüsü[7] Yahudilerin Tanrı görüntüsü gibi, iki yanlıydı. Evrenin Tanrısı olmasının yanısıra, aynı zamanda Arapların ulusal Tanrısıydı. İslâm, İbrahim'in katışıksız dininin dirilmesi olacaktı ve bu seferinde de İbrahim soyundan gelen "Seçilmiş Halk" oğlu İshak'ın Yahudi soyu değil, oğlu İsmail'in Arap soyu olacaktı.

İslâm'daki bu milliyetçilik ögesi, İslâm dini Arapların ulusal dini olarak Arabistan'dan Roma ve Sasani İmparatorluklarının eski bölgelerine taşınınca daha da arttı. Fatihler, Arap olmayanların Müslüman olmasını pek istemiyorlardı. Egemenlik altına aldıkları halklar, az vergi veren dindaşlar olarak değil, fazladan vergi ödeyen gayr-i müslimler olarak daha değerliydi onlar için. Arap krallığını baskına uğratanlar, Arap olmayan Zerdüştçü ve Hıristiyan uyrukları oldu. Bunlar İslâm dünyasına girdiler, Arapları İslâm devletinin tek yöneticisi statüsünden indirdiler, ayrıca da İslâmiyet'e,

BUDİZM'E KALAN MİRAS

270, 271 Doktrin tutarsızlığı yüzünden Buda atalarından kalan Hindu dininden kopmuştu ama, ölümden sonra diriliş Hint geleneğinde öylesine köklü bir inançtı ki Budizm de bunu tartışmasız kabul etti. Aşağıda: Budist hayat çarkı ruhların sürekli dirilişini gösteriyor. Altta: Nirvana'ya ermiş Buda.

o zamana kadar milliyetçilikle evrenselliğin iki uzlaşmaz ideali arasında bocalamasına yol açan belirsizlikten kurtaracak bir örgüt ve bir teoloji kazandırdılar.[8] Böylece, Muhammed'in dinine geçen Arap olmayan kişiler kurucunun kendisinin aydınlatmadan bıraktığı bir güçlüğü çözmüş oldular.

İslâmiyet'in gizil güçlerinin böylece bir evrensel din olarak hasadı, dini olduğu kadar, kültürel bakımdan da büyük bir başarı oldu. Aynı şey daha önce Hıristiyanlık için de sözkonusu olmuştu ve gerek yapanlar, gerekse bu işte kullanılan araçlar hep aynı oldu. Hıristiyanlık gibi İslâmiyetin de manevi, kültürel büyümesine katkısı olan insanlar bileşik Suriye-Helen kültürlerinin mirasçısı olan Güneybatı Asyalılardı. Eskiden bu iki uygarlığa katılmış olanlar eski ayrı kültürlerini unutmuş, daha evrensel bir şekilde düşünmeye başlamışlardı. Ama, kültürel verimliliklerini unutmamışlardı. Tam tersine, ayrı kimliklerini kaybeden eski Suriye ve Helen kültürleri rakipsiz bir besleyici gücü olan bir "kültür-bileşimi" oluşturmuşlardı... İkisi de evrensellik iddiasında olan iki ileri dini bir arada olgunlaştırmak tekrarlanması güç bir başarıdır. Sonradan gelip dini kabul edenler olmasa Hıristiyanlık küçük bir Yahudi mezhebi olarak kalabilir, İslâmiyet ise Yahudi-Hıristiyan tektanrıcılığının ulusal Arap taklidi olabilirdi.

Budizm hiçbir zaman sadece bir Hindu mezhebi olarak kalmak tehlikesiyle karşılaşmadı. Dini kuran, Hindistan'ın kast kurumunu tanımayarak, Hint dünyasının, insan yaradılışının psikosomatik karmaşasında psişik ögenin özelliği konusunda yaygın şekilde benimsediği kanıya karşı çıkarak, dinini eski Hint dininin arka-planından çıkarmıştı. Buddha zamanında egemen olan kanıya göre, insan psikesi ebedi bir varlıktır; içedönük bir tefekkürle, Evren'in içinde, ardında, ötesindeki nihai manevi gerçeklikle özdeş olduğu görülür. *Tat tvam asi*: "Sen işte busun". Burada "sen"

İSLAM'DA HOŞGÖRÜ
HIRİSTİYANLIK'TA EZİYET

272, 273 Müslüman olmayıp da "Kitaba İnanan" insanlara karşı İslâm genellikle cömert davranmıştır. Yahudilik, Hıristiyanlık Kur'an'da kardeş dinler olarak nitelenir. Soldaki İslâm minyatürü Muhammed'in Hıristiyan keşişlerle sohbetini gösteriyor. Hıristiyanlık cansıkıcı tarihi bağlantıları olan dinlerin üyelerine eziyet ederek tek doğruyu savunduğu iddiasını güçlendirmeye çalışmıştır. Goya'nın Enkizisyon üstüne bu duygulu yorumunun adı çok sade: "Yahudi ataları olmaktan dolayı".

insan ruhu, "bu" da nihai manevi gerçeklik oluyor. Buddha bu görüşün tam karşıtını savunarak insan "ruhu" diye bir şey olmadığını, insan yaradılışının psişik yanı denen şeyin aslında süreksiz psişik durumların akışı olduğunu söyledi.

Buddha ile Hindu çağdaşları arasındaki ayrılık onarılamazdı. Ama Buddha'nın İnsanlık durumu kavramı da, bunu ele almak için önerdikleri de, Buddha'nın muhalifleriyle paylaştığı ve hepsinin birden tartışılmaz saydıkları bir Hint inancına dayanıyordu. İki taraf da, insanın bu dünyaya bir kere geldiğine inanmıyorlardı. Dirilişin ölümü izlediğine, tekrarlanan doğum ve ölümlerin belki de sonsuz olabileceğine, bunun aslında ölümden çok daha acı bir yazgı olduğuna inanıyorlardı. Çünkü, sonradan diriliş olmayacağı kesinlikle bilinse, ölüm gerçekten bir kurtuluş olabilirdi. Buddha'nın dirilişten kurtulmak için önerdiği şey istekten arınmaktı; çünkü ona göre psişik durumların akışını sürdüren ve ölümden sonra da bu akışı canlandırıp dirilişe sebep olan şey bu istekti. İstek bir kere yok edilirse insan kesin olarak bu dünyadan ayrılıp kutsal bir yokluk durumuna *(Nirvana'ya)* erişebilirdi.[9] Budizm'in özü budur (en azından, ilk "güneyli" biçiminin özü) Ama, sonraki "kuzeyli" biçimi (Mahayana) değişir. Böylece Budizm de Hindu muhalifleriyle paylaştığı ortak Hint geleneksel kültür mirasının parçası olan bir inanca dayanır.

İleri dinler, geleneksel kültürlerinin kalıplarından kendilerini kurtarmayı başardıkları derecelere göre birbirlerinden ayrılırlar, ama aslında hepsi de, dini toplumsal hayat alanından çıkarıp insanı nihai manevi gerçeklikle dolaysız komünyona sokma çabalarında birleşirler. Bir başka söyleyişle, ileri dinler dini "kurum olmaktan çıkarma" girişimleridir. Gene de, bütün ileri dinlerin "kiliseler" adını verdiğimiz kurumlarda cisimleştiğini görüyoruz. Burada açıklanması gereken bir uyumsuzluk var ki bir açıklamayı daha şimdiden ima etmiş durumdayız.

İnsan bir kişidir ama, aynı zamanda halen de bir toplumsal hayvandır; onun için de, en özel kişisel içsel manevi hayatında bile içine işlemiş toplumsallıktan bütünüyle kurtulamaz. Münzeviler, kendilerini ayırma çabalarında ne kadar kararlı olurlarsa olsunlar, gene de hayranlar ve müritler çeker, dünya işleri alanında toplumsal sonuçlar yaratırlar. (10) Ayrıca, münzevi nihai manevi gerçekliği kendi başına arar ama, ararken kendi kendine yaptığı manevi keşifleri insan kardeşleriyle paylaşmak gibi toplumsal bir amaçla inzivasına ara verir.

Örneğin Buddha da, kendini aydınlatır aydınlatmaz *nirvana*'sına gidip yok olabilirdi, ama başka duygulu varlıklara yolu göstermek için kendi yok oluşunu ertelemek zorunda kaldı. Bu nedenle de *sangha*'yı, manastırını kurdu; çünkü piri çömezlere bağlayacak toplumsal bir çatı olmadan kurtuluş yolu başkalarına öğretilemez. Kişisel dinin kurumlaşmasının kaçınılmazlığına Hıristiyanlıktan da örnek verilebilir. Bu evrensel din, bir evrensel devlete, Roma tanrıçası ve tanrı Sezar'la simgelenen Roma İmparatorluğuna tapınmaya karşı tepki içinde doğmuştu. Roma İmparatorluk hükümetininbüyük gücüne karşı kendilerini koruyabilmek için Hıristiyanlar gene Roma modeline uygun, otoriter Roma ruhundan esinlenmiş bir ruhani hükümet kurdular.

İleri bir dinin taraftarları yalnız ortak bir savunma aracı olduğu için değil, bazan da kendilerini değeri ölçüsüz doğruların ve öğütlerin sahibi gibi gördüleri için otoriterliğe kapılırlar. Manevi hazinelerini henüz bunu bilmeyen insan kardeşlerine bildirmeyi bir yükümlülük sayarlar.

Hıristiyanlık da, İslâmiyet de putperestleri, genellikle, zorla doğru dine sokulacak kişiler olarak görmüşlerdir. Müslümanlara Kuran'da Yahudi ve Hıristiyanlara karşı hoşgörülü olmaları söylenir, çünkü onlar "Kitabı" olan insanlardır; ayrıca da üç Yahudiye dinin ortak temel ilkeleri vardır. Ama, aynı düşünce Hıristiyanların her zaman Müslüman ve Yahudileri hoşgörmelerini sağlamamıştır. Okadar ki, Hıristiyan inancının Yahudi kökenleri ve hâlâ Yahudiliğe sarılan bir diasporanın varlığı çok zaman Hıristiyanlar için ciddi bir teolojik utanç kaynağı olmuştur. Hıristiyanlar, kendi Hıristiyan topluluklarında Yahudilerin yaşamasına, kendi dinlerine göre tapınmalarına sırf kendi kişisel çıkarlarını düşündükleri için izin vermişlerdir. Hıristiyanlar da, Müslümanlar gibi, kendi dinlerinin başlıca tarihi kaynağı olan bir dinin taraftarlarına eziyet etmenin biçimsizliğinden utanç duymuşlardır; ama, bu utanç Hıristiyanlık Dünyasında İslâmiyet'deki kadar güçlü olmamış, dolayısıyla da Hıristiyan ülkelerinde yaşayan Yahudilerin durumu hep tehlikeli olagelmiştir. Hıristiyan ve Müslümanlar ayrıca günün ortodoksluğunu heterodoks gruplara empoze etmişler, sapan, ayrılık çıkaranları zorbalığa başvurarak süröye uydurmaya çalışmışlardır. "Münkirler" bile hoşgörüyle karşılanırken, mezhepler hem Hıristiyan, hem de Müslüman topluluklarında cezalandırılmışlardır; ayrıca Müslümanlarla Hıristiyanlar birbirlerine, putperestlere, yoldan sapanlara karşı "kutsal savaşlar" (cihad) açmışlardır. "Ve efendi hizmetçiye dedi: Yollara ve çitlerin boyuna çık, bulduklarını içeri girmeye zorla da evim dolsun."(12)

Böylece her iki ileri din de başlıca görevlerinin "münkirler"i imana getirmek ve ortodoksluğu korumak olduğuna, bunların inançlarındaki belirli ahlâki ilkelerin uygulanmasından bile önce geldiğine inanmışlardır; bu durum, ruhani otoritelerin niçin bazan en kötü dünyevi hükümetler kadar baskıcı ve kıyıcı olabildiklerini açıklar. Budizm ise, başka imanlarla barış içinde bir arada yaşaması bakımından Hıristiyanlık ve İslâmiyet'den ayrılır. Misyonu olan üç din arasında Budizm'in en başarılı olması şüphesiz ki sadece bir raslantı değildir.

İleri dinlerin kurumlaşması belki önlenemez bir trajedidir. Cezası, kurumlaşmanın vardırıldığı aşamayla orantılı bir manevi gerilimdir. Fazlaca kurumlaşmış bir kilisede bireyin vicdanıyla ruhani "Kurum" arasında bir çatışma olması doğaldır. Vicdan, kendini tehlikeye atarak Kuruma karşı çıkar; ama toplum da vicdanın yıldırılmasına ve ezilmesine göz yummamalıdır. Bir insan, insan kardeşleriyle toplumsal ilişkilerini iyi yürütebilmek için önce kendini manen iyi denetleyebilmelidir. Vicdan ortaklaşa değil, kişisel bir yetidir. Bu ortaklaşa düzey de ancak bireylerin inisiyatifiyle yükseltilebilir; birey toplumsal çevresinin düzeyi üzerine çıktığında, bu, ilkin kendi manevi hayatında, kendine karşı kazandığı zaferin bir ürünü olur.

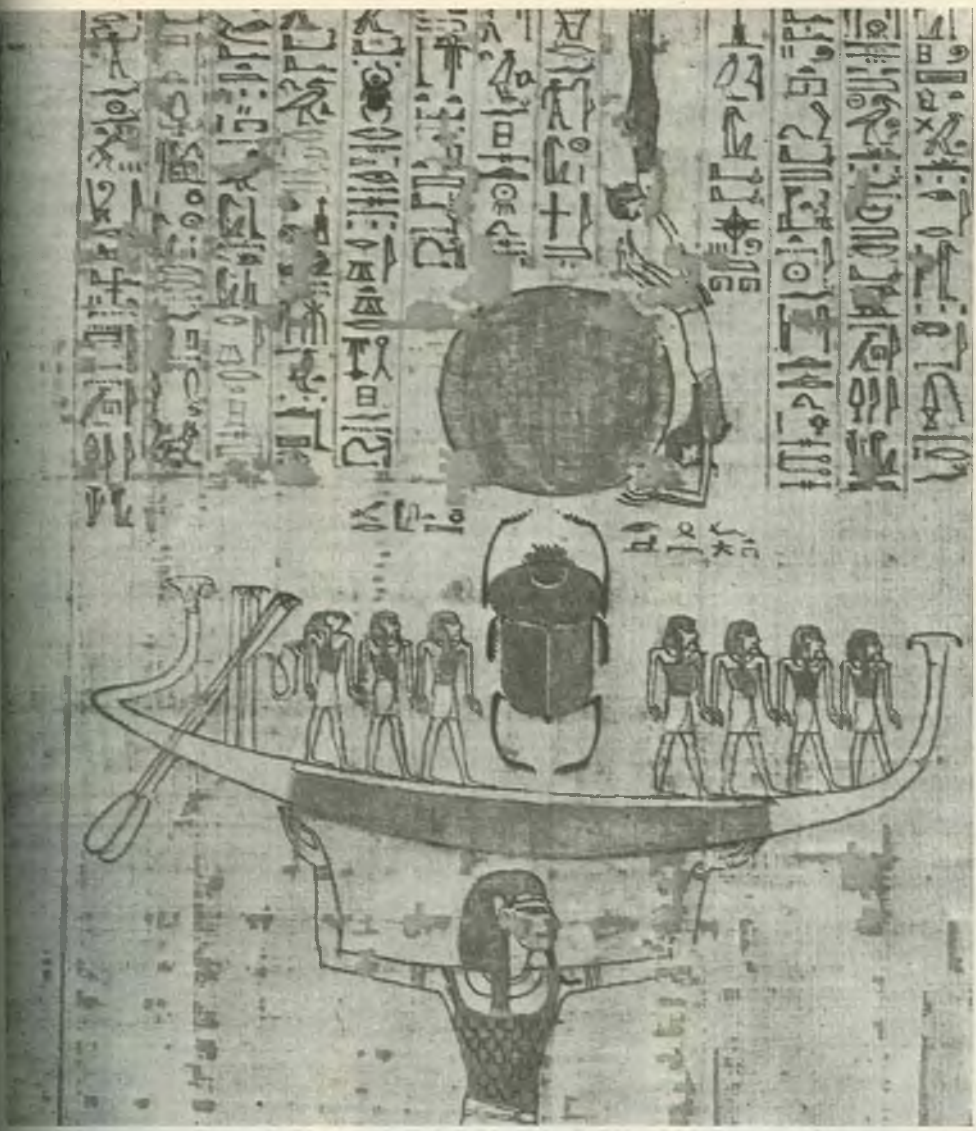

KAOS'TAN KOZMOZ'A: MISIR

274 Mısır dininin sistematik bir yaratılış ve yeniden doğuş mitolojisi vardı. Burada başlıca konu yaratılış: Zaman-öncesi Kaos'un imgesi Nu içinde kutsal böceğin de bulunduğu Güneş'in kayığını tutuyor; Gökyüzü tanrıçası Nut ile ölüler tanrısı olan oğlu Osiris de güneş yuvarlağına doğru uzanıyorlar. Sağda, papirüsü bulan rahip Anhai'nin mumyası.

41 Bir hayale, yoksa gerçekliğe karşı toplumsal tepkiler mi?

Şimdiki bölümün daha önceki iki kısmında kiliselerin uygarlıklarla ilişkilerini inceledik, bu kiliselerin yeni türden kurumlar olarak değil de, içinde doğdukları uygarlıkların kültürlerinin dini görünümleri olarak ele alındıklarında anlaşılamayacak olan ayrı türden toplumlar olduğu sonucuna vardık. Bir kilisede cisimleşen bir ileri din yaratmadan yükselip çöken uygarlıkların, ayrıca uygarlık-öncesi toplumların tarihlerinin dini yanını bu şekilde ele alabileceğimizi, ama incelememizin bu noktasına vardıktan sonras uygarlıkları artık her şeyi içeren, kendi başına bir bütün oluşturan ilişkiler örgüsü olmak anlamında yeterince anlaşılabilir alanlar saymanın mümkün olmadığını gördük. Gene gördük ki kiliseler uygarlıkların çerçevesini parçalar, kiliselerin ayrı, kendine özgü toplumlar olarak ele alınmasının gerekliliği bundan ileri gelir. Kiliselerin kendine özgü oluşları, onlarda cisimleşen dinin kendine özgü karakterinin bir sonucudur. İleri dinler, insanları nihai manevi gerçeklikle dolaysız bir ilişkiye sokma yolunda çabalardır; kurumlaşmalarına karşın, özlerini oluşturan kalıcı amaçları budur. Bu belki de, İnsanın, toplumunun yansısı olmayan ve toplumu tarafından koşullanmayan içsel manevi hayata sahip bir kişi olmanın yanısıra aynı zamanda bir toplumsal hayvan olmasının kaçınılmaz sonucudur.

Bizim bu tartışmamız, dinin, insan yaradılışının toplumsal ve kişisel yanı ile ilişkisi sorusunu ortaya çıkardı. Şimdi bu soruyu ele almalıyız; ama bunu ele alabilmek için önce bir başka, daha önce gelen ve daha derinde yatan bir soruyu incelemeliyiz. Din kendisi nedir?

Dinin belirgin bir özelliği, bilinçliliğin bir sonucu olmasıdır. İnsan kendini ancak kısmen anladığı ve denetleyebildiği bir dünyada bulur. Bu onun için zor bir durumdur; ama bu dünyada ve bu dünya ile, elinden geldiğinde yaşaması gerekmektedir; bu garip ve huzursuz koşullarda yapabileceği en iyi şey aklının ötesinde kalan şeyler üstüne tahminler yürütmek ve gücünün ötesinde olanla uzlaşmaya çalışmaktır.

.... Dünyanın temelini kuran şey dini yaşantıdır. Ayinlerin gösterdiği kutsal mekân yapısı "Kaos"u "Kozmos"a çevirir ve böylece insan varoluşunu mümkün kılar; yani, zoolojik varoluş düzeyinin gerisine kaymayı önler. Bütün dinler, en ilkelleri bile, birer ontolojidir (varlık-bilimi): kutsal şeylerin varlığını ve tanrısal varlıkları, neyin gerçek olduğunu gösterir ve bunu yapmakla da, artık uçucu ve anlaşılmaz olmayan bir Dünya kurar. Bundan öncesi bir kâbus gibidir ve varoluş ne zaman tam göreceliğin "Kaos'una çevrilme tehlikesi gösterse, hayata yönelmeyi garantileyecek "Merkez" ne zaman yok olsa, gene bir kâbusa dönüşür.[1]

Uyuma kavuşmak için bilmecemsi nihai gerçekliğin böyle geçici bir haritasını çıkarmak, dindir; bu tanım doğruysa, dinde, karşılıklı olarak birbirine bağımlı olmakla birlikte, aynı zamanda birbirinden ayrı iki öğe bulunması mantıken zorunludur. Din, hem bilinmeyen olgular üstüne yürütülen tahminleri, hem de bu tahminlere uygun eylemleri içerir. Bu, bütün din çeşitleri için geçerlidir; ama bu ortak çerçeve içinde geniş bir çeşitlilik görülür; dinler, gerek tahmin yürütme alanları, gerekse eylem biçimleri bakımından birbirlerinden farklıdırlar.

İlk İnsan, dünyayı anlamakta yetersizliği dolayısıyla, insan-dışı bir Doğa'nın insafında olduğunun bilincindeydi. Onun için insan-dışı Doğa üstüne tahminler yürüttü, Doğa'da işlediğine inandığı güçleri tanımaya ve kendine kazanmaya çalıştı. Bunları, kendi insani ilişkiler yaşantısının ışığında yaptı. Kayda geçmiş en eski din türü insan-dışı Doğa hakkında mitler ve insan-dışı doğal güçlerle uyum kurmaya yönelik âyinlerden oluşur. İlkel Roma dinin özü, Evrenin biçiminin bu gibi simgelerle pekiştirilmesiydi; bugünkü Japonya'nın Şinto dininde aynı ilke yaşamaktadır. Bu zamana kadar, insanın insan-dışı Doğaya egemen

KAOS'TAN KOZMOZ'A: HİRİSTİYANLIK'TA VE HİNDİSTAN'DA

275, 284 Yukarıda: Kategorilerin zaman-öncesi ayrılışının bildiğimiz Hıristiyan anlayışında Tanrı aydınlıkla karanlığı ayırıyor. Yanda: Bir dizi Budist resmi: "Kozmik Biçimin Evrimi ve Yozlaşması"; buna benzeyen, ama daha soyut bir yaratılış yorumu.

शिवलिंगमूर्ति

शंकरमूर्ति
वृषभमूर्ति

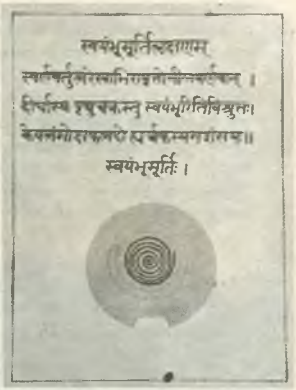
स्वयंभूमूर्तिः ।

उमेन्दुमूर्ति

नृसिंह
मूर्ति

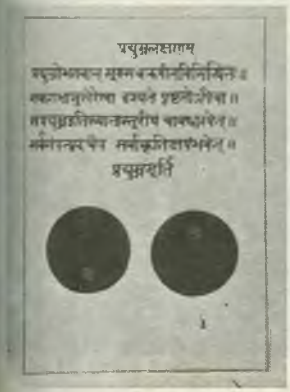
वृषभमूर्ति

जीवरक्षणेश्वरश्च
कुक्षाकीर्तिप्रदर्शिनी॥
पाण्डुरोगापहानिनं
कुरुक्षेत्रेऽगदर्शिनी॥

अग्निलमूर्ति।

olmayı başaramadıkça gene Doğa'nın insafında kalacaktır, ama insan yaradılışı da, insan-dışı Doğa gibi, ortak insan eylemiyle egemenlik altına alınamaz.

İnsan duyguları, bilinçliliği ve iradesi ortaklaşa değildirler; bireysel insanın yetileridir bunlar; bir insanın içsel manevi hayatı da —toplumsal ilişkilere katılan her insanın— kendi kendine egemen olmanın manevi savaşının geçtiği alandır. İnsanın en acil ve en güç görevi budur. Güçtür çünkü İnsan yaşayan bir varlıktır ve her yaşayan varlık tabiatı gereği kendine dönüktür. Kendine dönük olmak,

KENDİNE HAKİM OLMAK

İnsan doğuştan kendine dönüktür, yaşantıları bilinçli kişiliğinin bitimsiz Ben'ine ilişkindir. Yaratılıştan gelme bu insani ben-merkezliliğin yenilmesi toplumsal uyum için zorunludur, ama ileri dinlerin kurucularının da gösterdiği gibi, insanlar bu duruma ancak zorlu iç mücadelelerden geçerek varabilirler.

285 Oruç tutan Buddha, aşırı fiziksel münzevilik.

olma çabası —insan-öncesi atalarımızın insanlaşmasından beri süregelen bir çaba— öyle bir başarıya ulaştı ki İnsan artık dengeyi değiştirdi. İnsan artık insan-dışı Doğa'nın insafında değil, onu yenmiş durumda, dolayısıyla insan-dışı Doğa ile ilişkisi artık din alanının dışındadır. İnsan, simgesel dini âyinlerle insandışı Doğa'nın düzenini sürdürmeye çalışacak yerde, teknoloji yoluyla onu sömürebiliyor ve hattâ doğal düzene müdahale de edebiliyor. İnsan-dışı Doğa üstüne mistik tahminler yürüteceğine, bilimsel bir şekilde onu keşfediyor.

Son iki yüzyıldır İnsanın insan-dışı Doğa'yı yenmesi büyük bir hızla gerçekleşti; cansız Doğa'nın, insanların ve evcil hayvanların kas gücünden çok daha kudretli güçleri birbiri ardından İnsanın hizmetine koşuldu. Ama, İnsan, insan-dışı Doğa'ya karşı belirleyici zaferini daha İ.Ö. dördüncü binyılda, Aşağı Fırat-Dicle havzasının ve Aşağı Nil havzasının sularını düzenlemeyi ve böylece eskiden insana düşman olan cangıl parçalarını üretken sulanmış topraklara çevirmeyi başardığı zaman kazanmıştı.[2] Örgütlenmiş ortak insan eyleminin ilk dramatik zaferi buydu ve bu coşturucu yaşantı yüzünden İnsan, insan-ışı Doğa'nın gücü yerine kendi ortak gücünü, en üstün tapınma nesnesi olarak koydu. Sümerlerin, daha sonra da Helenlerin şehir-devletlerinde, bir zamanlar insan-dışı Doğa güçlerini temsil eden tanrılar bundan sonra Ur ya da Eridu veya Isparta ya da Atina yurttaşlarının ortak gücünü de temsil etmeye başladı. Firavunlar Mısırının Birleşik Krallık döneminde Mısır Uygarlığı üyelerinin ortak gücü biraz daha kaba ve basit bir biçimde tanrılaşmıştı. Firavunun çifte tacını giyen kişi resmen tanrı oluyordu.

Tapındığı nesneyi böylece değiştiren İnsan gurura ve Felâkete düştü, çünkü gurur alçak gönüllülüğü ezer ve insani işlerin yürütülmesinde onsuz edilmez bir kılavuz ve emniyet supabı olan görüşü karartır. Dolayısıyla, ilk uygarlıkların doğuşundan beri insanın kendi ortak gücüne tapınması onu bir felâketten öbürüne sürüklemiştir. Bu ortak kendine-tapınma biçimi hâlâ da İnsanlığın büyük çoğunluğunun başlıca dinidir; aslında, İnsanın ortak gücü şimdi daha büyük olduğu için, buna tapınması da eskisinden daha aşın bir dozdadır. Bizim kuşakta eskiden düşünülemeyecek çapta ve dehşette felâketleri başımıza sarmamız şaşılacak bir şey değildir.

Aslında insan yaradılışı Doğa'nın bir parçasıdır, ayrıca anlayış ve denetimimizin asgariye indiği bir alandır; oysa bu, doğru bir anlayış ve etkili bir denetimin en fazla gerekli olduğu bir alandır, çünkü insan yaradılışı bizim insani dünyamızda dizginlediğimiz cansız doğa güçlerinin hepsinden daha kudretli bir güçtür. İnsan iradeleri olarak akıllıleştirilmiş insan tutkularında kendini dile getiren insan yaradılışı, bu evcilleştirilmiş cansız güçlerin nasıl kullanılacağına karar verir. İnsan, insan-dışı Doğa'yı zaptetmekte ne kadar ileri giderse gitsin, kendi insan yaradılışının egemen

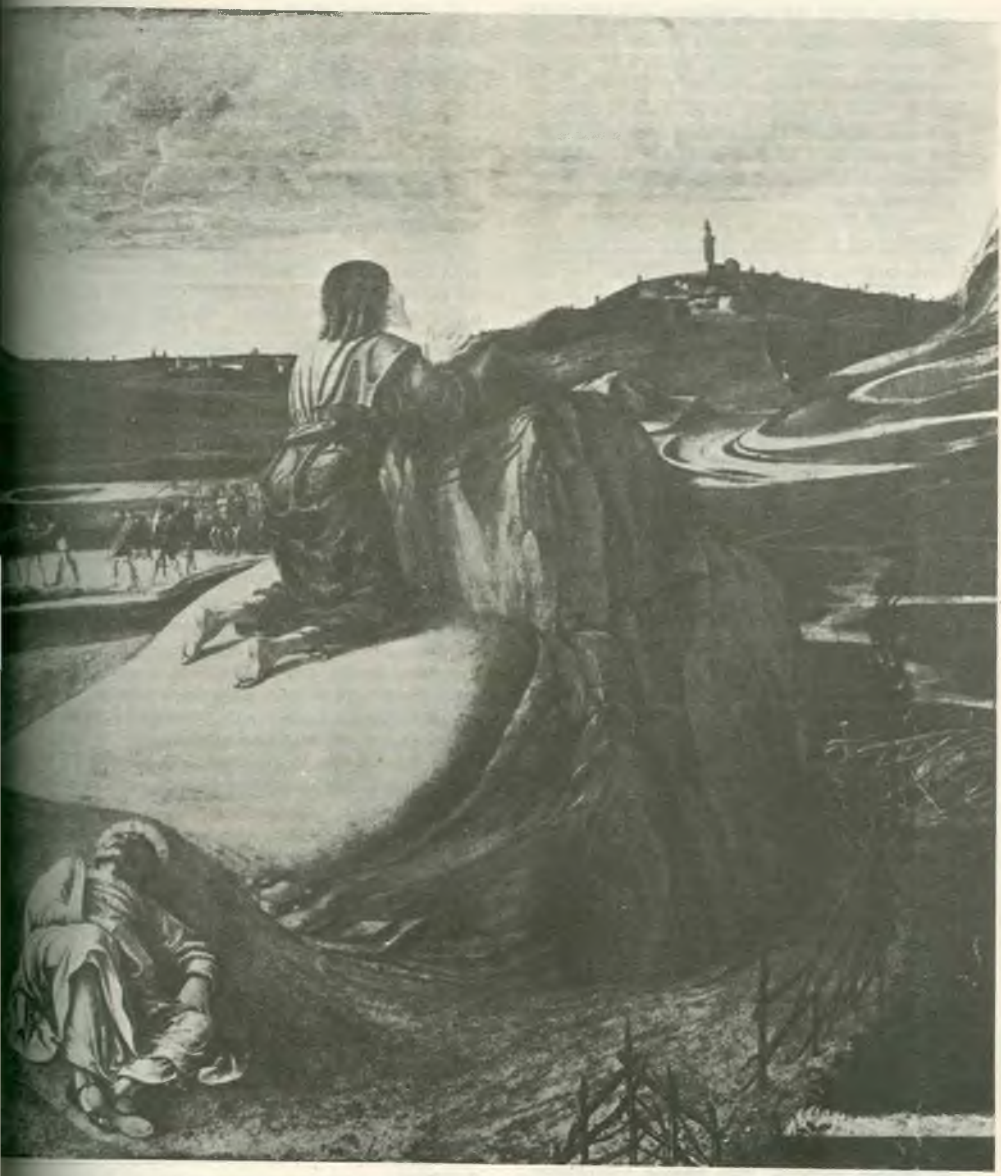

286 *Bahçede Istırap*: İsa, ruhunu fiziksel acıya boyun eğmeye hazırlıyor.

aslında, yaşamanın bir başka adıdır, dolayısıyla kendine dönüklüğü yenebilmek bir zorlama gerektirir. Ama insan bu zorlamayı başarıya ulaştırdığı ölçüde öbür insanlarla doyurucu toplumsal ilişkilere girebilir. Ve insan toplum dışı olamaz. Ancak bir toplumsal hayvan olarak varolabilir ve aşılmamış, kemikleşmiş kendine dönüklük de, toplumsallıkları, toplumsal böcek türlerinde olduğu gibi, içten gelmeyen yaşayan varlıkların toplumsal türüne gerekli olan toplumsallığa düşmandır.

İnsan hayatında kendine dönüklük toplumun her üyesinin içsel manevi hayatında egemenlik altına alınabildiği oranda toplumsal felâketelere yol açması önlenir. "Acı çekmek öğrenmenin anahtarıdır",[3] ardarda uygarlıkları yıkan, kendine dönüklükten ileri gelme yaraları seyretmek, ileri dinlerin kurucularının gözünü açtı. Kurtuluşun toplumsal ilişkiler alanında değil, kişinin içsel manevi hayatı alanında aranması gerektiğini ve bu alanda selâmetin ancak kendine egemen olmakla kazanılabileceğini anladılar. Onun için bu peygamberler insanlara toplumun üyeleri olarak değil, kişiler olarak hitap ettiler. Bir insanla nihai manevi gerçeklik arasında doğru ilişkinin kurulmasının onsuz edilmez koşulu olarak kendine egemen olmayı öğütlemelerinin nedeni de budur.

İleri dinlerin en gencinin kurucusu olan Muhammed dinine "teslim" adını verdi; Muhammed'in inancına göre nihai manevi gerçeklik olan insan-üstü bir kişi olarak tasarlanmış tek Tanrı'ya kendini teslim etmek anlamını taşıyordu bu. Arapça İslâm kelimesinin anlamı teslimiyettir; Zerdüşt, Buddha, İsa da kendi dinlerini kendi dillerinde aynı anlama gelen kelimeyle adlandırabilirlerdi. Bu dört peygamberin insanlara birey olarak hitap etmek, onları kendilerine egemen olmaya, kendilerini teslim etmeye çağırışlarındaki ortaklık çok çarpıcıdır, çünkü nihai gerçeklik kavramları bir hayli değişikti. Zerdüşt, İsa, Muhammed tanrıcı idiler; Buddha öyle değildi; ya da, toplumunun atadan kalma tanrılarına inansa bile, önemlerine inanmıyordu.

Bu peygamberlerin getirdiği yeni görüş din nalanının, insanın toplumsal hayatının değil, içsel manevi hayatının alanı olmasıdır. Dinin insan yaradılışının içsel, yabancılaşmaz bir yetisi olduğunu kabul ettiler, ama bu bir yenilik değildi. Atalarımız insan olalı beri, çoğu insanlar bunu tartışılmaz bir gerçek saymışlardır. Yalnız, karşı çıkan da olduğu için, bu varsayımı incelemek gerekir. Örneğin, İ.Ö. son yüzyılda Romalı şair Lucretius *De Rerum Natura* adlı şiirinde, İ.Ö. üçüncü ve dördüncü yüzyıllarda yaşayan piri Grek filozofu Epikuros'un düşüncelerini açıklarken bu konuyu da ele alır. İ.S. onyedinci yüzyılının son onyıllarında dinin insan yaradılışının içsel, yabancılaştırılamaz bir yetisi olduğu inancı yeniden tartışılmıştı. Buna ilkin az sayıda Batılı katıldı; sonradan, Batı fikirleri Batı sınırlarının ötelerine yayıldıkça, Batılı olmayan uygarlıklardan hâlâ yaşayanlarının üyeleri de bu tartışmaya katıldılar. Lucretius'un meydan okumasının modern Batı'da canlanmasının nedeni, Batılı Hıristiyanların rakip mezhepleri arasında çıkan "Din Savaşları"nın yarattığı düşmanlık ve vahşete duyulan tepkiydi. Daha onyedinci yüzyıl sona ermeden, Lucretius'un din üzerine yargısı çağdaş Batılıların kulaklarına doğru gelmeye başlamıştı. *Tantum religio potuit suadere malorum.*[4]

Ne Lucretius, ne de modern çağda onu izleyenler, çoğu insanların şimdiye kadar bir dine sahip olduklarını sanmalarını inkâr etmemişlerdir. Hattâ, çoğu insanın sahip olduğunu sandığı dine gerçekten sahip olduğunu kabul etmişlerdir. Şüphecilerin inkâr ettikleri, dinin kökünden koparılamayacak bir şey olmasıdır. Onlar, kendi hayatlarında dini attıklarını söylüyorlar. Şu halde onların yaptığını başkaları da yapabilir; din bırakılmalıdır. Modern çağda dine karşı çıkanlar ileri dinlerin kurucularının tezlerine meydan okumuşlardır. Dinin, psikenin içsel bir yetisi olduğunu kabul etmemişlerdir. Onlara göre din insanın kendini dile getirme yollarından biri, hem de olgunlaşmamış bir tanesidir. Haklı olarak, dinin insanın kendi bilgisizliğinin ve zayıflığının bilincinde oluşunu dile getirdiği teşhisini koyuyor, böylece de, haksız olarak, uygarlık ilerledikçe dinin ortadan kalkmasını istiyorlar. Onlara göre dinin gerilemesi, bu ilerlemenin indeksidir. İnsanlık çocukluğunda bir dayanak olarak dine ihtiyaç duymuş olabilir. Ama, artık erginleştiğine göre bu dayanağı bir kenara bırakmalıdır. Bu tezler görünüşte doğru, ama onların da çürütülmesi mümkün.

Birinci tez dini inanç ve pratiklerin ve aynı şekilde ahlâki yasaların aslında belirli bir zaman ve mekânın âdet ve alışkanlıkları olduğu, dolayısıyla, din bir ahlâki yasayı takviye ediyorsa, böylelikle dinin yalnızca faydacı bir işlevi bulunduğudur. Buna göre din aklen kabul edilemez, ama yaygın toplumsal davranış biçimleri açısından pratik olarak etkili bir şeydir.

Din, öncelikle toplumsal bir olaydır. Kiliseleri kuranlar sağlam bireysel inançları olan öğreticiler olabilir, ama bu öğreticiler kurdukları Kiliseleri pek fazla etkileyemezler, oysa Kiliselerin içinde yeşerdikleri topluluklara büyük etkileri olur.[5]

Ne var ki bu görüş, dini dinin değişebilir toplumsal ortamıyla özdeşleştiği ve dinin her insanın hayatındaki kalıcı ve onsuz edilmez rolünü görmezden geldiği oranda doğrudur. Bir inanç yapısının, bir kilisenin, ruhani bir hiyerarşinin, ya da toplumsal ahlâkın dünyevi toplumla dolaysız bir ilişkisi olacağı su götürmez bir gerçektir. Tarih de, dinin kurumsal yanının her zaman günün toplumsal ve politik yapısını dile getirdiği ve takviye ettiği yolundaki maddeci tezi doğruluyor.

Hıristiyanlığın başına gelen en büyük felâket belki de Konstantin'in Hıristiyan olması ve ondan sonra gelen Sezarların Tanrı işine, Tanrı'nın evinin de Sezarın işine karışmasıydı. Bu değişimin yanısıra bir başka değişim de Kilisenin İsa adına eziyete uğrayan bir kurum olmaktan çıkıp İsa adına eziyet eden bir kurum haline gelmesiydi.(6)

İnsan kendi bireyselliğiyle toplumsallığı arasındaki gerilimi çözemediği sürece bu kurumlaşma ve onu izleyen dünyevileşme felâketinin kaçınılmaz olduğuna değinmiştik.(7) Dinin toplumsal eleştirisi kendi temelleri açısından haklıdır. Ama aynı akıl yürütmeyi kişisel manevi yaşantı ve çaba alanına da uygulamaya kalkıştığında hedefi ıskalar. Dinin özü aşkın manevi gerçekliğin kişisel olarak yaşanması ve bu yaşanmış gerçeklikle kişisel uyum arayışıdır. Yer ve zaman raslansallığı dinin bu özünü her çeşitten dışsal özelliklerle giydirebilir, o kadar ki bazan dinin özünü dışındaki öte beriden ayırmak neredeyse imkânsız hale gelir; ama kişisel aşkınlık inancı —nihai manevi bir gerçekliğe inanmak— toplumsal eleştirinin silâh deposundan çıkarılmış silâhlarla yapılamaz.

Dine karşı çıkanların ikinci tezi İnsanlığın bilgisizliği ve zayıflığının geçici bir olgunlaşmamışlık belirtisi oldukları, uygarlık incelik güçlendikçe bu belirtilerin yok olduğudur. Ama bu ilerleme sadece İnsanlığın insan-dışı Doğa ile ilişkilerinde gerçekleşmiştir; insan-dışı Doğa'yı Doğa'nın bütünüyle özdeşlemek ise kaba bir düşüncedir; hattâ budalaca bir düşünce olduğu söylenebilir. Doğa insan yaradılışını da içerir ve İnsanın Doğa'da fethetmesi gereken en zorlu ve en inatçı taraf zaten budur. İleri dinlerin kurucuları bu doğruyu çok eskiden görmüşlerdi. İnsanın insan-dışı Doğa'yı teknolojisiyle fethetmesi, ona daha öldürücü silâhlar ve daha fazla kir saçan aletler kazandırması nedeniyle, İnsanı kendisi için daha da ölümcül bir tehlike haline getirmiştir. Atomik silâhların icadı ve kullanımından ve "barış için atom" kullanılmaya başlanmasından beri artık bunu görmek için kâhin olmaya gerek yok. Herkes görebiliyor.

Böylece tarih —çağdaş tarih de dahil olmak üzere— İnsanlığın bilgisizlik ve zayıflığının geçici belirtiler olmadığını gösteriyor; insan hayatının kalıcı gereği. İnsan hem bir hayvan, hem de bunun ötesinde bir şeydir; hem bir toplumsal hayvan, hem de vicdanı olan bir kişidir; bilgisi ve biraz gücü vardır ama, bilgisi de, gücü de sınırlıdır ve kendisi de bunun bilincindedir. Ayrıca, onun için korkunç bir düşüncedir; oysa yeniden doğacağına inansa, hayat onun için sürekli ve zorlu bir gerçeklik haline gelir. İnsanın derdi, başlangıçta ne idiyse gene odur. Atom Çağında da bunun, İsrail ve Yahudiye peygamberleri, Zerdüşt ve Buddha'nın gördüğü şeyden bir farkı yoktur. Olgunluk, olgunlaşmamışlık, ya da "çocukluk" ve "erginlik" kavramlarını, İnsanlık gibi bir yaşayan yaratıklar türüne ya da bir uygarlığın olduğu gibi, bir topluma uygulanması yanıltıcı olur. Çünkü yanlış bir analojidir bu; çünkü yaşlanmak ve olgunlaşmak organizmalara özgü yaşantılardır, oysa ne bir tür, ne de bir toplum, bir organizma olamaz. Bir tür, bir organizmalar takımıdır; bir toplum ise bir ilişkiler örgüsü.(8)

Bu iddialardan hiçbirinin, dinin insan yaradılışının gerçekten içsel ve yabancılaşmaz bir yetisi olduğu tezini çürütemediği sonucuna varabiliriz; hattâ kendilerinin dine inanmadıklarını, hem de inanarak ileri sürenlerin, aslında bilmeden bir dine inandıklarını da söyleyebiliriz. Örneğin, Lucretius, görünür şekilde dindar bir insandı. İnsanları *dinden* kurtarmak için gösterdiği misyonerce çaba, ileri dinleri kuranları esinlendiren, insanları *dinle* kurtarma çabasıyla karşılaştırılabilir.

Ancak, dinin insan yaradılışından kazınamayacak kalıcı bir gerçeklik olduğu ya da dinin hedefinin erişilebilir bir hedef olduğu sonucu çıkmaz. Belki de bizim aklımızın dışında anlaşılabilir ya da anlamlı bir şey yoktur, belki bizim gücümüzün ötesinde, aramızda bir uyum sağlayabileceğimiz nihai manevi bir gerçeklik de yoktur. Aklımızın ötesinde bir şeyin gerçekliğine inanmak, doğrulanamaz bir iman eyleminden başka bir şey olmayabilir. Aklımızın sınırları içerisinde bazı "aşkınlık işaretleri"(9) görebiliyor muyuz, fenomenlerin ötesinde nihai manevi bir gerçekliğin varlığını ileri süren doğrulanamaz hipotezi destekleyen belirtiler var mı?

Bu belirtilerden biri en iyi olumsuz bir şekilde anlatılabilir. İnsanın Evrendeki en yüksek manevi varlık olduğu söylense bu iddiayı çok saçma bulurduk. Kendimiz manen kusurlu olduğumuz halde, kendi en yüksek gösteri düzeyimizin çok üstünde manevi standartlarımız var. Kendisine tekabül edecek bir gerçeklik olmayan bir ideal herhalde tasavvur olunamaz. Bu insan-üstü yüceliğe sahip bir manevi gerçekliğin varolduğunun işareti sayılamaz mı? Bir işaret olsa da, tabii kesin bir işaret değildir. Bir ispat değildir, olamaz da.

İnsan-üstü manevi gerçekliğin varlığının olumlu işareti insan zihninin doğru ile yanlış arasında seçme yapabilmesi ve insan vicdanının taraf tutma zorunluğunu duymasıdır: doğru olduğuna inandığı şeyi yapmaya çalışması; her durumda yanlışa karşı doğruyu savunmasıdır. Gerek seçme yapma, gerekse taraf tutma zorunluğunun evrensel olduğu görülüyor. Yanlış olduğuna inandığımız şeyi de yapabiliyoruz, ama yanlış olduğuna inandığımız şeyin doğru olduğuna inanamıyoruz. 'İyiliğim kötülük olsun'(10) sözlerini söyleyebiliyoruz da, pratikte ahlâki değerlerimizi ters çevirmiyoruz. Bize göre iyi olan şey iyi, bize göre kötü olan da kötüdür, tersine çevrilemez. Tabii aslında neyin iyi ya da kötü olduğu konusunda, dünyada ne kadar değişik insan veya toplum varsa bir o kadar da değişik yargı vardır. Bu belirli yargılar bazan birbirlerine taban tabana karşıt da olabilirler; ama belirli durumlarda yargıları böylece birbirlerinin karşıtı olan insanlar iki temel ilke konusunda aynı fikirdedirler: doğruyla yanlış arasında seçme yapmak ve taraf tutmak zorunluğu.

Doğru ve yanlış, iyi ve kötü kavramları ancak mantıken birbirlerine görecedirler; aslında eşit değildirler; çünkü vicdanımız tarafsız kalmamızı yasaklar. İyiyle kötü, doğruyla yanlış arasında seçme yapmak, taraf tutmak zorunluluğu insanın yapısında vardır, dolayısıyla Evren'in yapısında da vardır. Bu belirti doğrulanabilse (şüphesiz ki doğrulanamaz), bu da doğru olanın mutlaka kazanacağı demek değildir. Ama, her bilinçli varlığın —insan, insan-üstü ya da insan-altı) ahlâki bir seçme yapabildiği oranda doğrudan yana hareket etmek zorunda olduğunu ve sonuç ne olursa olsun, varlığını bu sonuca bağladığını gösterir.

Bundan, bir insanın vicdanında olduğu gibi, Evrenin içinde, ötesinde ve ardında da iyiliği yapan manevi bir güç olduğunu ima eder. Bu güç her şeye kadir olmayabilir, hattâ iyilik yapıyorsa gerçekten her şeye kadir olmamalıdır, çünkü biz insanların kendimizi içinde bulunduğumuz dünya iyiyle kötünün bir karışımıdır ve hem iyi, hem de her şeye kadir bir Yaradan dünyayı böyle yapmazdı. Lucretius bu noktayı kuvvetle belirtmiştir.[11]

Nihai manevi gerçekliği insan-biçimli (antropomorfik) olarak canlandırır, iyi olduğunu da tahmin edersek, onu Yahweh'e benzetemeyiz, çünkü o iyi ya da kötü bütün nesnelerin her şeye kadir, dolayısıyla da her şeyden sorumlu yaratıcısıdır; bizim Tanrımız Marcion'un "yabancı tanrı"sı olmalı; yani, yaratanın ya bilerek ya da daha iyisi elinden gelmediği için kötü yaptığı bir dünyaya, sırf sevgisi yüzünden yardıma gelen bir tanrı. Ayrıca, bu duygudaş tanrısal ziyaretçinin, kendi eseri olmayan ve iyiden yana olmayı söyleyen evrensel ahlaki emir yüzünden ve sevgiden ötürü müdahale ettiği bu dünyayı kurtarmayı başaracağı da hiç kesin değildir. Duygudaş "yabancı tanrı" belki de müdahalesinin bedelini çarmıha gerilerek ödeyecektir; onun için çarmıha gerilmenin dirilişle sonuçlanması da muhtemel değildir. Kendini feda eden sevgi, kendi dışında bir ödül beklemez. Sevgi, kendini feda ederken kendini ödüllendirmiş olur.

İnsanlarda ve bu dünyada yaşayan bazı insan-dışı yaratıklarda, kendini feda eden sevgiyi dolaysız bir yaşantı olarak biliyoruz. Aklımızın sınırları içinde olan bu sevgi, aklımızın sınırları ötesindeki bir sevginin göstergesi de olabilir. Ama bizim bildiğimiz sevgi de tartışılmaz bir şey değildir; doğru ve yanlış gibi sevgi de görece bir terimdir ve sevginin mantıkı karşılığı nefret, doğru ve iyinin karşılıkları yanlış ve kötü gibi bir soyutlama değildir. İnsan-üstü bir manevi gerçeklik varsa, ve bu nihai gerçeklik sevgiden esinleniyorsa, şu halde bizim insani dünyamızda olduğu gibi Evrende de sevgi durmadan nefreti yenmeye çalışmaktadır, ama bu daha büyük manevi muharebe meydanında da, sevginin zaferi garantili değildir.

Sevgi bir istek, istekler de yaşayan varlıkları canlandıran duygulardır. Tanrı sevgi ise, bu tanrının her şeye kadir olması zorunlu değildir, ama zorunlu olarak canlı olmalı ve sevebildiğine göre, insana-benzer olmalıdır. Ama gene de nihai manevi gerçekliğin insan-biçimli olarak tasavvur edilmesi gerekmez. Budistler onu bir "yokolmuşluk" durumu gibi görüyorlar ve burada yok olan şey, sevgi de dahil her çeşitten istek oluyor. Ama Budistler de sevgiyi yadsımak pahasına manevi huzur kazanmaktan kaçınmışlardır. Buddha, başka duygulu varlıkların duyduğu sevgi yüzünden kendi Nirvana'sına gitmeyi ertelemiş, Mahayana'ya göre, Bodhisattva'lar da aynı duygu yüzünden Buddha'nın yaptığını yapmışlardır.

Son sorumuza verdiğimiz cevap kesin olamadı. Dinin nesnesinin bir gerçeklik ve dinin hedefinin erişilebilir bir hedef olduğunu kesinlikle bilemiyoruz. Öyleyse niçin İnsan bir bilince sahip oldu olalı bir dine de sahip olmuştur? Ve din niçin insanın özünde varolan bir özelliktir? Hem de, insan soyu varkaldıkça İnsanlığın başlıca ilgi alanı olacak bir özellik? İnsanın değişmez gündeminde birinci sırayı belki de bir hiç olan bir hedefin kovalanmasına vermesi akla uygun geliyor mu? Bunun cevabı, belki de, bilgisizlik ve zayıflığın, insanlığın ebedi dertleri olduğudur. "Kıvılcımlar nasıl yukarı uçarsa, insan da sıkıntılara doğar."[12] Bu durumda İnsan din olmadan hayatta yolunu bulamaz; nihai manevi bir gerçekliğin varlığına inancı ve kendisiyle onun arasında bir uyum sağlama çabası, doğrulanamaz bir imanın sonuçları olsa bile.

Üstelik, ileri dinlerin doğuşundan beri, İnsanın bitip tükenmez manevi arayışı verimsiz de kalmamıştır. Aeskhilos'un "Acı çekmek, öğrenmenin anahtarıdır" sözünü pekiştirmiştir. İleri dinlerin doğuşuyla açılan insanlık tarihi çağında, tekrarlanan dünyevi felâketler onları izleyen manevi ilerlemelere yol açmıştır.

Yahudilik tarihi İnsanın dünyevi ve manevi talihleri arasındaki bu karşıt değişkenliği yansıtır. İsrail ve Yahudiye Krallıklarının yıkıldığı çağ, Peygamberler çağı oldu. Yahudi topluluğunun önderlerinin Babil'e sürgüne gönderilmesi sürgünde yeni bir kurumla, havrayla bağıntılı yeni bir Yahudiliğin yaratılmasını sağladı; bu, yalnız Kudüs'deki tapınakta yerine getirilebilen bir âyine bağlı olan eski Yahudi dininin yerini aldı. Tapınağın İ.S. 70'de yıkılması Yuhanna ben Zakkai'ye Yahudiliği bugün de muhafaza olunan biçime sokma imkânını verdi.[13]

İnsan hayatının dini ve dünyevi yanları arasındaki ilişkilerin bu biçimi, misyon sahibi üç ileri dinin tarihlerinde görülür. Hıristiyanlık ve İslamiyet çözülen Suriye ve Helen uygarlıklarının kalıntılarının karışımından doğan bir "kültür-bileşimi"nin ürünleriydiler. Buddha kendisinin ve atalarının üyesi oldukları Hint Uygarlığının bir sıkıntılar dönemine girmek üzere olduğu bir sırada kendi aydınlığını buldu ve bu manevi keşfini çömezlerine iletti.

Uygarlıkların felâketlerinin tekrarlanan "kederli döngü"sü ileri dinleri döngüsel değil, ilerleyen bir manevi hareket içine sokup götürmüştür. Uygarlık çarkı aşağı doğru dönerken din arabası niçin ileri ve yukarı gitti diye soracak olursak, cevabı, dinin manevi bir etkinlik olması doğrusunda buluruz. Çünkü manevi ilerleme Aeskhilos'un yukarıda andığımız sözleriyle ilân ettiği yasaya göre yönetilir. İbranilere Mektup yazarı bunu şöyle anlatıyor: "Çünkü Rab sevdiğini azarlar ve kabul ettiği her oğulu döver."[14]

BÖLÜM VIII

KAHRAMANLIK ÇAĞLARI

Bence uygarlıklar, dıştan bir etkenle değil, kendi hataları, ihmalleri yüzünden felâkete uğramıştır. Yalnız şu var ki bir uygarlık kendisine öldürücü yumruğu indirdikten sonra, çökmek üzereyken, sınırlarının dışından gelen yabancıların eliyle yıkılmıştır. Evrensel bir devletin sınırlarının kesinleşmesi bu işte en önemli etken gibi görünüyor; çünkü bu durumda yabancılar o uygarlıkla barış içinde temaslarda bulunamıyorlar, sonunda da yıkıcı saldırılarına geçiyorlar. Bu bölümde yabancı baskının nasıl oluştuğu anlatılmıştır. Yaralı uygarlık üzerinde yabancılar daha kolay üstünlük sağlarlar, sonunda da onu büsbütün yıkarlar. Eski uygarlık topraklarında bir süre 'kahramanlık çağı'nın zevkini sürerler. Yalnız, bu çağlar yüksek dinler gibi değildir, uygarlık tarihinde yeni bir bölüm açamazlar. Dıştan gelenler ölmüş uzgarlığın süprüntülerini süpüren süpürge gibidirler; tarihi görevleri yıkmaktır. Bu görev onların mitlerinde, şiirlerinde göklere çıkarılmıştır.

Renkli Resim 64

YANSIMA

Büyüyen bir uygarlıkla eşiğindeki barbar topluluklar arasındaki denge oldukça nahif bir şeydir. Uygarlık çökerse birdenbire parçalanabilir, çekiciliğini kaybeder, saldırganlaşır. Bu noktaya kadar, uygarlıkla barbarlık arasındaki sınır akışkandır, ötesine nüfuz edilebilir. Barbarlar da yabancı toplumun çekimine kapılarak onun kültürünü, sanatlarını taklit ederler. Ama, yıkılmış bir uygarlık bir evrensel devlet olarak yeniden kurulduğunda kendisini birtakım katı politik sınırlarla çevreler ki bu sınırlar aynı zamanda uygarlığın ışığını barbarlığa yansıtmasını engeller. Bir Galyalı savaşçının büstü bu gizil çekimi örneklendiriyor: Heykelci, bir hücreyi süsleyen Roma mezar büstünün üslubunu yakalamak üzere çekingen bir adım atmış; artık çökmeye başlamış bir uygarlığın standartlarını kopya etmek yolunda kaba-saba ama, sahici bir çaba bu.

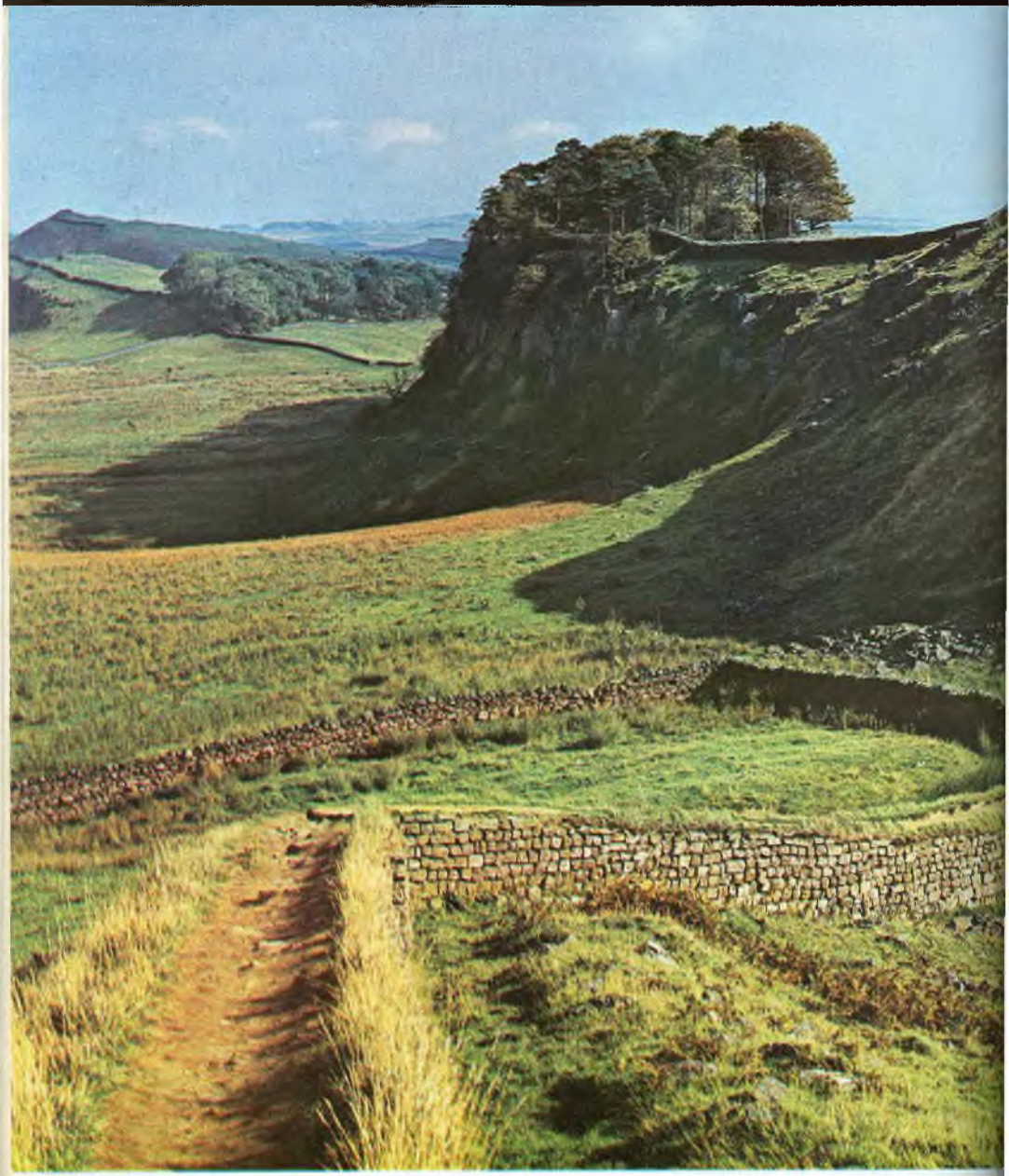

Renkli Resim 65

SINIR BARAJI

Uygarlık geriledikçe, uygarlıkla komşu barbar topluluklar arasındaki akışkan temas alanı donar, aşılmaz bir askeri sınır haline gelir. Komşular düşman olur, kültür alışverişi kesilir. Hadrianus Du-

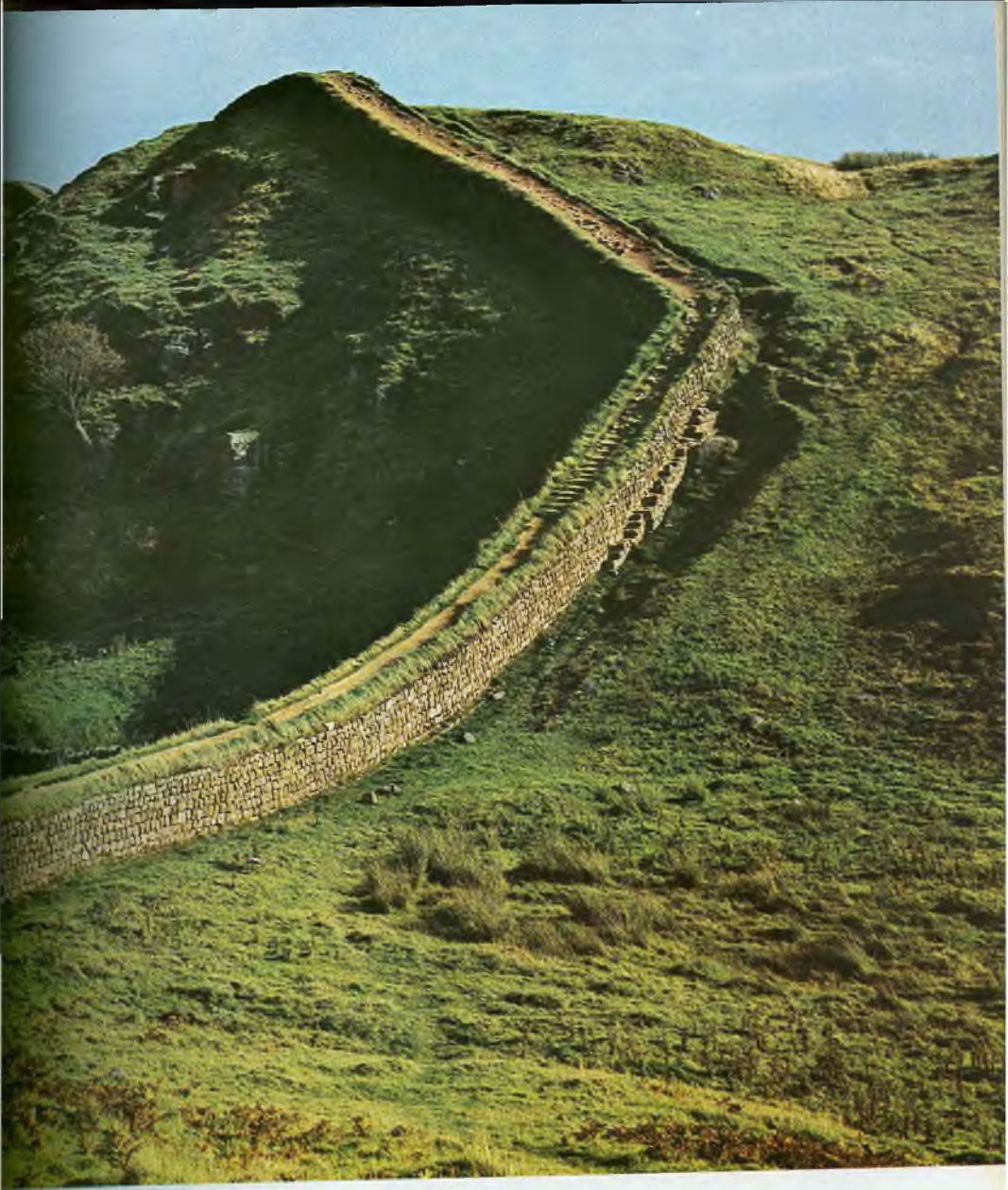

varı. Roma İmparatorluğu'nun kuzey Britanya'daki barbar kabileleri ile teması kesmek, kendini istilâdan korumak için giriştiği çabanın gözle görülür kanıtıdır.

Renkli Resim 66

ÇARPITMA

Ölü bir uygarlığın toprakları üzerinde kendi kısa "kahramanlık çağ"larının tadını çıkarmaya bakan barbar toplumlar yok ettikleri kültüre karşı irade dışı bir merak duyarlar. Yıkılan kültürün yabancı inceliği hem küçümseme, hem de hayranlık duyguları uyandırır. Yontulmamış yerli gelenekle yarı-özümlenmiş egzotik esinlenme arasındaki bu tedirgin birleşme barbarların mücevherlerinde özellikle göze çarpar. Barbarların plastik sanatların bu dalında çok usta olmaları belki de böyle gösterişlere düşkünlüklerinden ötürüdür. I.S. altıncı, ya da yedinci yüzyıldan kalma bir Merovinyen broş bu bileşimi en güzel şekilde gösteriyor: Ortada, esinlendiği Roma örneklerinden çok daha acemice yapılmış kaba-saba bir kabartma var; ama, çerçeve alımlı, parlak, klasik bakışıma, ya da biçim inceliklerine taviz vermeye hiç de niyetli olmayan bir zanaatkâr elinden çıkmış.

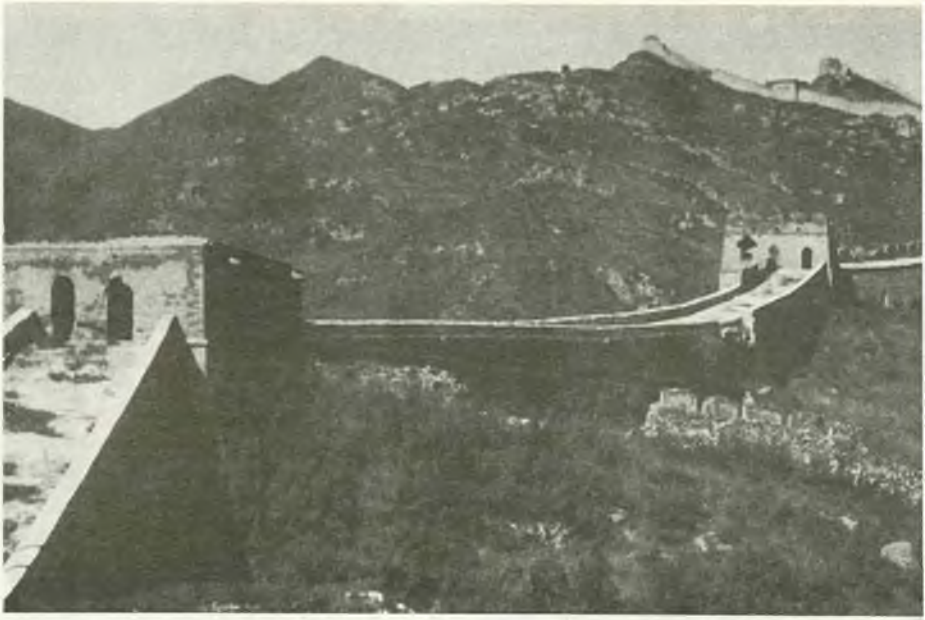

42 Barbar geçmişi

Bu İnceleme'nin önceki iki bölümünde egemen azınlığın üyelerinin kurduğu evrensel devletlerle ve iç proletaryanın yarattığı evrensel kiliselerle ilgilendik. Şimdiki Bölümde konumuz barbar savaş çetelerinin kısa hayatlarında episodlar olan, "kahramanlık çağı" denen zamanla ilgili. Kahramanlık çağı, daha önce, çözülmekte olan bir uygarlığın karakteristik belirtisi olduğunu tespit ettiğimiz *limen*'in (eşiğin) billurlaşmasının yarattığı toplumsal, psikolojik ortamda doğar.(1) Büyüyen bir uygarlığın *limen*'i gerçekten her zaman açık bir kapının konuksever eşiğiyse, çözülen bir uygarlığın askeri *limen*'i de artık kapanmış bir vadinin ağzına kurulmuş dehşetli bir barajla karşılaştırılabilir. Bir eşik çok alçakgönüllü bir nesnedir; ama, o eşik nekadar sağlamsa, muhteşem baraj da okadar tehlikededir; çünkü, Doğa'ya karşı bir meydan okumadır ve bunu destekleyecek insan oğlu cezadan bağışık olamaz. Tarihte bilinen her evrensel devletin her *limen*'inin başından geçmiş hikâye, bu barajın barbar istilâcıların dayanılmaz seli karşısında çatlayıp yıkılmasıdır. Ama bu toplumsal âfet, kaçınılmaz bir tragedya mı, yoksa kaçınılabilir bir şey midir? Buna cevap verebilmek için, askeri barajı kuranın, bir uygarlıkla uygarlığın dış proleteryası arasındaki ilişkilerin doğal akışına müdahalesinin toplumsal ve psikolojik sonuçlarını analiz etmemiz gerekiyor.

Bir baraj kurmanın ilk sonucu, şüphesiz, suların normal akışını durdurup bu yapma engelin arkasında biriktirmektir; önceden düşünülmemiş, tahmin edilmemiş olsa bile, bu, kaçınılmaz bir sonuçtur. Fizyografik bir dille anlatıldığında, su deposu barajın hemen üstündeki yapma göl alanını örter; ama bunun ötesinde su altında kalmamış geniş bir hinterland olacaktır. Bu benzetmeyi şimdi toplumsal gerçekliğin diline çevirirsek, *limen*-barajın hemen üstünde durdurulan insanlarla halen yüksek ve kuru bölgelerde yaşayan insanlar arasında buna benzer bir farklılaşma olduğunu görürüz. Örneğin Avrupa kıtasında Kuzey Slavları iki binyıl boyunca Pripet bataklıklarıyla korun-

ASKERİ BARAJ

287 İ.Ö. üçüncü yüzyılda Ç'in Hanedanı tarafından onarılan Büyük Çin Seddi sıkıştırılmış bir uygarlığın yabancılara karşı sağlam savunma hatlarıyla kendini koruma çabasının elle tutulur kanıtıdır.

288 T'ang döneminden bir küçük heykel. T'ang fetihleri İ.S. yedinci yüzyılda büyük bir imparatorluk yaratmıştı, ama bu da sonraki istilâcı akınlarının kurbanı oldu.

muş olarak ilkel hayatlarını rahat rahat yaşadılar; bu süre içerisinde Akalı barbarlar Ege Uygarlığının Avrupa kara sınırına yakınlıkları dolayısıyla ihtilâçlar geçirdiler ve bundan bin sekiz yüz yıl kadar sonra da Töton barbarlar Roma İmparatorluğunun kara sınırlarına yakınlıkları dolayısıyla aynı deneyleri yaşadılar. Akalar ve Tötonlar, bir *limen* kurularak yaratılan "su deposu" içine düştükleri için böyle kıvrandılar; Slavlar hiç tedirgin olmadı, çünkü her iki durumda da onların fiziksel olarak su içinde bulunan yurtları kültürel olarak yüksekte ve kuruydu.

"Su deposu" alanı içindeki barbarlar niçin, aynı zamanda bir kültürel engel olan askeri bir sınıra yakınlıkları yüzünden böylesine derinden tedirgin olurlar? Bir yarma hareketi teoride mümkün olsun, olmasın, tarihi bir olgu olarak her seferinde er geç *limen*'i yarıp geçtiklerine göre, onlara sonradan bu enerjiyi kazandıran kaynak nedir? Hidrografik benzetişimize biraz daha devam edersek, bu soruların cevabını da bulabiliriz. Deponun yukarı yükselen kaynaklarının artan su hacmini açıklamaya yetmediğini bildiğimiz durumlarda, barajda suyun nasıl yükselip duvara basınç yaptığını hesaplamamız gerekir. Böyle bir durumda, kaynağın aşağıda, gölün boşaldığı denizde olduğunu kabul etmemiz gerekir. Ama, biliyoruz ki, su yukarı doğru akamayacağına göre, aşağı düzeyden yukarı düzeye yükselmesi bunun tek doğal yöntemiyle, yani, buharlaşma, sıkışma ve sonunda yağmur olarak düşmeyle gerçekleşmiştir. Böylece yerçekiminden kurtulunmuş olur, ama suyun da bu şekilde bir yol bulma karşılığında ödemesi gereken bir bedel vardır. Buysa suyun ilk bileşimini kaybetmesidir. Eski deniz tuzunun izleri buharlaşma süreci içinde geride bırakılır ve dökülen yağmurun beslediği dereler biriken göle inişleri sırasında yarlar açarken kaya tuzuyla kaynaşırlar.

Bu fiziksel olay, askeri limenle engellenmiş barbar enerji deposunun yeni dinamik itişlerle dolmasını doğru ve aydınlatıcı bir şekilde anlatan bir benzetidir. Depoda biri-

ASKERİ DEĞİŞİM
Yıkılan bir uygarlık sınırları dışındaki barbarlara karşı umutsuz bir savaş verir; uygarlık zayıfladıkça barbarların gücü ve sayıları artar; uygarlıklar, zaman ve insan gücü kazanmak için çabalarken bazan düşmanlarını da aylıklı asker olarak kiralayıp onları müttefik yapmışlardır.

289 Romalı, barbarla dövüşüyor.
290 Barbar savaş tutsakları
291 Barbar yedekler Romalı lejyonerlerin yanı-sıra savaşta.

ken ve sonunda barajı çatlatan etkin enerji, sadece sınır ötesi barlarların kendi ilkel toplumsal miraslarından edinilme bir şey değildir. Büyük kısmı, barajın korumak için yapıldığı uygarlığın geniş kaynaklarından gelir. Bu büyük kaynaktan eklenen sular depodaki su yüzeyini artık barajın direnme gücünü aşan bir düzeye yükseltir; o zaman yarıktan fışkıran suların, aslında, şimdi sel altında yok olan bölgeden gelmiş olması tarihin bir cilvesidir. Normal koşullarda denetlenmiş ve bereket getiren bir akışla yukarıdan aşağıya bir yol izleyen su, niçin ansızın yıkıcı bir sel haline gelir? bunun cevabı kısmen, Doğa'nın olağan akışına insani bir müdahale demek olan *limen*-barajın dikilmesidir; kısmen de, insan enerjisinin, *limen* içindeki kültürlü dünyadan, dışarıdaki barbar deposuna geçişteki dönüşümü; bu dönüşüm, Doğa'nın, İnsanoğlu'nun kendi yoluna diktiği engeli aşmak için icad ettiği bir araçtır.

Böyle bir dönüşüm şüphesiz bir toplumdan başka topluma yapılan her kültür aktarımında ödenmesi gereken bir bedeldir.(2) Ama dönüşümün özelliği ve derecesi koşullara göre değişir. Kültürü yayma durumunda olan toplum büyüyen bir uygarlık, alma durumunda olan toplum ise statik bir uygarlık-öncesi toplum ise, değişim asgari düzeyde kalır; her iki taraf da uygarlıksa, ve her iki taraf da çözülme durumundaysa, azami noktaya ulaşır. Burada bizi ilgilendiren durum ise belli ki bu iki aşırı uç arasında bir yerde olmalıdır: kültürü yayan taraf, çözülen bir uygarlık, baraj gölündeki barbarlar ise uygarlık-öncesi İnsan'ın temsilcileridir; bunların komşu uygarlığın kültürel yayılmasına ya da radyasyonuna karşı dirençlerinin nedeni kendilerine özgü bir başka uygarlık alternatifini koruma isteği gibi olumlu bir gerekçe değil, çözüldükçe eski çekiciliğini kaybeden yabancı bir kültüre karşı duydukları düşmanlık gibi olumsuz bir gerekçedir.

Enerjinin dönüşümü, bileşimin bozulması süreci içinde ortaya çıkar: istilâcı kültür aynşarak kendi yapıcı ögelerine indirgenir, sonra, eklenen ya da çıkarılan ögeler olmasa da, bu sürekli ögelerin birbirleriyle yeni ilişkilere girmeleriyle, yeni biçimlenmeler içinde yeniden kurulurlar. Büyüyen bir uygarlığın kültürünün yapıcı ögeleri biribirleriyle uyum içindedir ve bütünsel bir tümü oluştururlar; gene aynı ilkeye göre, çözülen bir uygarlıkta aynı ögeler birbirleriyle uyumsuzluğa düşmüşlerdir. Bir kültürün kırınımı böylece kendi başına bir toplumsal hastalık belirtisi olmayabilir ve bir uygarlığın yabancı bir kültüre etkisinin sonucu değil, uygarlığın kendisinin daha önceki yıkılış ve çözülmesinin sonucudur. Bütünsel bir kültür ayrıştığında ortaya çıkan ögeler, ekonomik öge, politik öge, bir de kültürel denmesi gereken bir ögedir. İstilâ eden ve kabul eden iki kültür

arasındaki karşılaşmada, kültürel ögelerin her birinin nüfuz etme gücü, tek başına özümlendiğinde, toplumsal değerinin tamkarşıtı olur. Böylece, en kolay ekonomik öge, sonra politik öge, en sonra da kültürel öge özümlenir; kültürel kırınımın toplumsal bir felâket olmasının nedenlerinden biri de budur. Çözülen bir uygarlıkla yabancılaşmış dış proletaryası arasındaki başlıca ilişkiler savaş ve ticarettir; bu ikisi arasında egemen olanı da savaştır.

Barbar halkların *limen*'den geçerek uygarlık alanına, ilkin savaş tutsakları, sonra rehineler, sonra ücretli askerler, en sonunda da fatihler olarak girmeleri, ekonomik düzeyde de paranın dışa akışında yansır; para, ganimet, askeri ücret veya yardım olarak *limen* içindeki dünyadan dışarıdaki barbar "deposu"na akar. Bu para da sonunda, uygarlığın tüccar temsilcilerinden barbar alıcıların satın aldığı malların karşılığı olarak yeniden kaynağına döner. Bu çeşitten temaslar barbarların üzerinde avlandıkları toplumun iç ekonomisinde önemli bir rol oynamalarına yol açar. Klasik örneklerden biri, Konstantinopolis'deki İmparatorluk hükümetinin, Macaristan'daki Alföld'de konaklayan Göçebe Hun savaş çeteleri konfederasyonunun başkanı Attila'ya (saltanatı: 434-53) ödedikleri paraların ekonomik sonucudur. İmparatorluk hazinesinden çıkan paranın Attila'nın limen ötesindeki kampına akıtılmasıyla satın alma gücü İmparatorluk içindeki tarımsal çıkar çevrelerinden alındı, çünkü ödenen para onların vergilerinden çıkıyordu; bu satın alma gücü ticaret ve imalât çevrelerine aktarılmış oldu, çünkü Hunlar aldıkları paralarla bunların yaptığı ve pazarladığı malları satın alıyorlardı.(3) Ama İmparatorluk yetkilileri çok zaman askeri *limen* üzerinden yürütülen bu çeşit ticari alış verişleri önlemek isterler. Sınır ötesi ticaret iki taraftaki tüccarlar için de çok kârlıdır, onun için, *limen*'in kurulmasıyla ortaya çıkan toplumsal durumda, barajın hemen içerisinde, sınır bölgesinde oturanlar, *limen*'le korunmak istenen dünya içinde oturan kendi yurttaşlarını sömürmekte, sınır dışında oturan barbarlarla bir çıkar birliği kurabilirler. Böyle bir çıkar birliği, sınır bölgesi halkıyla barbarlar arasında, kuşatılmış uygarlık için ölümcül bir tehlike doğurabilecek bir ortak eylem de yaratabilir.

İmparatorluk sınırının... aslında iki işlevi vardır: yalnız dışarıdakilerin içeri girmesini değil, içeridekilerin de dışarı çıkmasını önler... Çin girişimini Büyük Çin Seddinin ötesinde kısıtlamak gerekiyordu... çünkü duvarın çok ötelerinde iş yapan Çinliler devlet için bir yük oluyordu; girişimleri iş, ister tarımsal, ister ticari olsun, Çin toplumundan çok barbar topluluğuna yarıyordu. Çin yörüngesinden çıkıyorlardı... (ve) Çin yörüngesinden çıkıp Çinli olmayan bir iktisadi ve toplumsal düzene uymaya başlayan Çinliler zamanla ya barbar yöneticilere bağlanıyor ya da kendileri barbar yönetim biçimlerini uygulamaya başlıyorlar, bütün bunlar da Çin'in aleyhine oluyordu.(4)

Bu gibi düşünceler imparatorluk hükümetlerini sınırdaki ticari akışı kısıtlamaya götürür; olan ticaret de barbarların iki türden imparatorluk ürünü almalarıyla sınırlanır: savaş beyleri ve yardımcıları için lüks maddeleri, onların alt kademeden adamları için de silâh alınır. Ticaret cılız ve geçici. sınır savaşı ise süreklidir, çünkü çözülen uygarlıkla yabancılaşmış dış proletarya arasındaki karşılaşmanın temel özelliği karşılıklı düşmanlıktır.

Bu elverişsiz durumda egemen azınlığın dış proletarya tarafından ne şekilde taklit edileceği, barbarların inisiyatifine bağlı bir şeydir, çünkü onlar politik bakımdan özgürdürler.

Sınır-içi toplum ve devlet, ihtiyaç ve isteklerinde, sınır-ötesi halklara taviz vermelidir. Bir sınır çekme hareketi kendisi de, dışarıda kalan insanların denetim altında olmadığının, dolayısıyla emirle yönetilemeyeceğinin bir itirafı sayılır.[5]

Barbarlar, sınır-içi uygarlıktan kabul ettikleri kültürel ögeleri kendilerine göre değiştirerek inisiyatiflerini kullanırlar. Ögeleri veren uygarlıkla aralarında düşmanlık fazlaysa, barbarlar sevimsiz yabancı kökenlerden gelme şeyleri ödünç aldıklarını kabul etmek istemez, bu ögeleri daha çok değiştirirler; öte yandan, alınan şeyi de mahalli barbar hayatının değişik ihtiyaçlarına uydurarak pratikte yararlı hale getirmek gibi olumlu bir istek de, bu olumsuz düşmanlığı destekler.

Böylece, uyarlamada yabancı düşmanlığı ve faydacılık belirleyici etkenler olur, bunlar değişik faaliyet alanlarında değişik derecelerde etkili olurlar; sonuç da, neredeyse farkedilmez bir ödünç alma ile neredeyse yeni bir yaratma eylemi arasında değişebilir. Ama barbar toplumların görünüşte yaratıcı başarıları bile kusurludur; çünkü bunların kaynakları gizlense bile, büsbütün yok edilemez. Dolayısıyla sınır-ötesi barbarların bütün kültürel ürünlerinde, toplumsal çözülmenin tamamlayıcısı ve sonucu olan, ruhta bölünme hastalığının izleri görülür. İlkel bir hayat tarzından bir kahramanlık çağı çıkaran psikolojik devrimde huzur içinde yaşayan statik toplumun geleneksel uyumu bozulur, daha incelmiş bir bireycilikle gene daha incelmiş bir birlik duygusunun kutupları arasında bir gerilim doğar.

Enerji aktarımı diye adlandırdığımız olay, şimdi, *limen*-barajının bir afetle çatlamasının kaçınılmaz bir sonuç olup olmadığı yolundaki sorumuzu cevaplandırmada bize bir ipucu verebilir. Fiziksel mühendislik alanında, böyle bir sele karşı emniyet süpapları hazırlamanın yolu, rezervuardaki suyun barajın direnç kapasitesini aşma eğilimi gösterdiği durumlarda açılabilen savaklar yapmaktır. Bu yararlı emniyet süpabı aracı, göreceğimiz gibi, askeri *Limen*'in politik mühendislerinin de gözden uzak tutmadıkları bir şeydir. Ancak, bu ikinci durumda, başvurulan çare, durdur-

KÜLTÜREL SIÇRAMA

292, 293, 294 Barbar sanatı, barbarların nefret ettiklerini söyledikleri uygarlığa karşı irade dışı hayranlıklarını ele verir. Yabancı kültürler talan edilerek yerli kullanıma uydurulabilecek nesneler ve fikirler aranır. Yanda: uyumsuz bir şekilde bir Frank haçına konmuş Roma broşları; altıncı, ya da yedinci yüzyıldan bir Germen fibulası. Yukarıda: Dokuzuncu yüzyıldan bir Vizigot kabartması bir Roma tabletini tamamen yerlileştiriyor.

ması istenilen felâketi hızlandırır, çünkü böyle bir *limen*'in inşa edildiği toplumsal ve psikolojik malzeme o kadar çürük çarıktır ki, bir yerinde bir yarık açıldı mı, barbar enerjisinin taşan suları bütün yapıyı yıkıp geçer. Toplumsal bir barajı ayakta tutma çabasında düzenli bir su boşaltımı imkânsızdır; barajın altındaki uygarlıktan, üstündeki barbar toplumlarına giden enerji aktarımı baraja yüklenen basıncı büsbütün fazlalaştırdığı için er geç çatlama noktasına varılır; o zaman da âfet kaçınılmaz olur.

Emniyet süpapları inşa etmek, çaresiz bir araç olduğuna göre, kendini korumak isteyen uygarlığın başvuracağı ikinci alternatif barajı sağlamlaştırarak âkıbet gününü geciktirmektir. Ama bu daha kaba tedbir de, o kötü günü engelleyemez, sadece geri bırakır. Zaman, çözülen uygarlığa saldıran barbarlardan yanadır, çünkü, gene göreceğimiz gibi, *limen* üzerinde aktarılmış enerji basıncının derecesindeki her aritmetik artış, barajın aynı oranda takviyesi masrafını geometrik şekilde artırır.

Böylece, bir *limen*'in kuruluşu, sonunda kurucuların felâketiyle bitecek bir toplumsal güçler oyununu harekete geçirir. Kurucuların nihai felâketi önlemelerinin tek yolu, *limen*'in yapay bir şekilde topraklarını birbirinden ayırdığı iki uzlaşmaz toplumu kesinlikle izole etmektir. İlişki kurmama politikası, gerçekten, imparatorluk hükümetinin izleyebileceği en iyi yol olabilir, ama pratikte, bu keyfi biçimde çizilmiş sınır hiçbir zaman kesin ve eksiksiz bir izolasyon aracı olamaz, çünkü imparatorluk hükümeti ne sınır ötesindeki barbarları, ne de sınır bölgesinde oturan kendi yurttaşlarını etkili bir şekilde denetleyebilir.

Dışarıda bırakılmış bölgede yaşayan "barbarlar"ın saldırgan yağmacılar ve istilâcı olarak nitelenmesi de bir topluma "doğal" görünen coğrafi sınırların başka toplumlara ille de doğal ya da zorunlu değil, sadece politik engeller olarak göründüğünü kanıtlar.[6]

Ya da, tersine,

(Evrensel) devletin genel politikası çıkarlarının merkezcil kalacağı sınırları tesbite, yöneliktir, gereğinden fazla yayılarak merkezkaç bir dağılmaya girmekten çekinir; ama bu politika tüccarların, koloni kurmak isteyenlerin, hırslı politik ve askeri ikbal düşkünlerinin çıkarlarına aykırıdır, çünkü onlar sınırların ötesinde kendilerine uygun fırsatlar görürler. Böylece merkezi çıkarlarla çelişen sınır çıkarları oluşur.[7]

Evrensel devletin sınır bölgelerinde oturanların sınır dışındaki barbarlarla ortaklık kurma eğilimlerinin çarpıcı bir örneği, Hıristiyanlık Çağının dördüncü yüzyılının üçüncü çeyreğinde Avrasya steplerinden kopup Macaristan'daki Alföld'e yerleşen Avrasyalı Göçebe Hunlarla Roma İmparatorluğunun ilişkileri tarihinde görülür. Hunlar çok uzaklardan gelen, olağanüstü yurtıcı insanlardı ve Roma İmparatorluğunun Avrupa *limen*'i boyunda kurdukları egemenlik de geçici oldu, ama bu kısa sürede de üç ayrı ortaklık kurma olayına rastlanır. Attila'nın başyardımcısı Orestes adında bir Roma İmparatorluğu uyruğuydu; onun oğlu Romulus Augustus da Batı'daki son Roma İmparatoru olmak gibi kolay bir başarıya ulaşacaktı. Grek tarihçisi, Romalı diplomat Priscus, 448'de Attila'nın kampında önce Hunlara tutsak düşmüşken sonradan gözlerine giren Viminacium'da bir dönek Yunanlı iş adamı görmüştü.[8] Triyonun üçüncü üyesi "Apamea'dan bir tüccar olan Eustace" dır. O da, 484'de, yani Attila'nın ölümünden uzun bir süre sonra, İran'a doğru bir talan seferine çıkan bir Hun yağmacı grubunun başdanışmanı rolünü oynamaktadır.[9]

Avrupa'da Hun iktidarı çok çabuk gelip geçtiği için saldırgan barbarlarla kurbanları olan uygarlığın dönek çocukları arasındaki ortaklıklar kalıcı sonuçlar yaratmadı; ama, ilk karşılaşmalarda iki tarafın yaşama tarzı bakımından aralarında dağlar kadar fark olmasına karşın gene de bu kadar ortaklık kurulmuş olması anlamlıdır. Barbar iktidarının daha kalıcı temellere oturabildiği durumlarda, bu kutsal olmayan ittifak bazan dikkate değer politik sonuçlar yaratabiliyordu: örneğin, Batı Roma İmparatorluğunun kıta Avrupasındaki kalıntı varis-devleti, Frank *laeti* (yerleşik yabancılar) ile Roma senato düzeninin mahalli temsilcileri olan Galyalı piskoposlar ve toprak beyleri tarafından kuruldu. Mançu İmparatorluğu da sınır ötesi Mançu barbarlarıyla sınır bölgesindeki Çinlilerin birlikte kurdukları bir devlet oldu.

Dolayısıyla, pratikte bir *limen*'in varlığı engelin birbirlerinden ayırmaya çalıştığı taraflar arasında toplumsal karşılıklı ilişki yaratır. Gene de, en yaygın temas biçimi ticaret değil, savaştır. Bu ilişkiyi de "temas" başlığı altına koymamız yanlış olmaz, çünkü savaş psikolojik bakımdan yabancılaştırıcı olsa da, teknolojik bakımdan eğiticidir. Evrensel devlet, savaşmadan, barbarları *limen*'in öbür tarafında tutamaz. Ama, onlarla savaşınca da, istemeden, onları daha üstün savaş tekniklerinde yetiştirmiş olur. Savaş tekniği, tekniğin başka bütün dallarından daha hızlı ve daha derin nüfuz eder; ihraç edilen ürünler arasında silâhlar genellikle öldürücü olmayan araçlardan daha erken gelir ve daha çabuk tutunur; komşu uygarlıktan ithal edilen silâhlar da, mahalli barbar pazarında talep çokluğuyla orantılı bir ustalıkla, barbar zenaatkârları tarafından taklit edilir. Avrasyalı Göçebe barbarlar "ithal edilmiş silâhlar olmadan büyük çapta saldırı harekâtlarına uygun şekilde silâhlanamıyorlardı... Onikinci yüzyılın Moğolları bile—bunlardan daha askeri bir ulus düşünmek de güçtür—silâhlarını daha çok Çin'den ve Horasan'dan ithal etmek zorundaydılar."[10]

Barbarlar bu ödünç alınma araçları ve teknikleri kendi mahalli arazi yapılarına uygun hale getirebildikleri için,

295. 296 Sınırda oturan Çinliler'le işbirliği Mançular'ın 1644'te Çin'in fethini tamamlamalarına yardım etti. İki yüzyıl sonra Mançu imparatorları Orta Asya sınırlarını genişletmek için göçebe kabilelerine karşı gene barbar müttefikler kullandılar. İmparator Ç'ien Lung'un ısmarladığı iki diziden alınan bu gravürler 1755'ten 1795'e kadarki seferlerden savaşları kutluyor.

daha da etkili yapıyorlardı. Aslında, askeri harekâtta onlar kendi yurtlarında, düşmanları ise yabancı sayılmalıdır, çünkü *limen*, uygarlığın daha önceki tarihinin saldırgan bir bölümünde silâh zoruyla ele geçirdiği bir yerde kurulmuştur. Barbarlar arazi üstüne soydan gelen bilgilerini ödünç aldıkları silahların mahalli savaş koşullarına yaratıcı bir uyarlamasıyla birleştirebildikleri anda, gerçekten karşı durulmaz bir güç oluyorlardı.

Örneğin, nehir korsanlığıyla işe başlayıp Altın Ordu'nun istep imparatorluğunu yağmalayan Kazaklar, Tatarlardan ata binmeyi öğrendikleri zaman birkaç kat daha güçlenmiş oldular. Yeni Batı Hıristiyan toplumunun kurulmasından önce can çekişen Roma İmparatorluğu dünyasının kıyısında yaşayan İskandinavyalı barbarlar ilkin Prizyalı sınır ahalisinden gemi yapımını, denizciliği, sonra da Franklardan süvari savaşı sanatını öğrendiler. Daha önceleri, "onager"in, ya da yaban eşeğinin savaşta süvarinin bineği olarak değil de savaş arabacısının hayvanı olarak kullanılmasını Ari göçebe barbarlar Sümer-Akat toplumundan öğrenmişlerdi, bu barlarlar sonradan, yeni edinme bilgilerini eski ustalarına karşı ölümcül sonuçlar alarak kullandılar. Daha yakın zamanlarda, Batı Uygarlığının dünyanın bütün kıtalarına müdahalesi, teknolojik bakımdan ilkel toplumların sözde kendilerini uygarlaştırmaya gelenlerden aldıkları ilk dersin sadece onlara karşı ateşli silahlar kullanmak değil, aynı zamanda keskin nişancılıkla, gerilla taktikleriyle, vb. bu silahları mahalli arazide en uygun biçimde kullanmak olduğunu gösterir.

Saldırgan barbar topluluklarla karşılaşmalarda çözülen uygarlığın aleyhine işleyen bir başka etken, iktisadi bakımdan karmaşık bir toplumun üzerinde uzun süreli savaşın yarattığı yıkıcı etkidir. İlkel barbar toplulukları meslek olarak, toplumsal örgütleniş olarak, savaşa çok daha yakındırlar; oysa uygar hasımları enerjilerini birbiriyle yarışan çeşitli faaliyet dallarına ayırmak zorundadır. Uzun süreli bir savaşı destekleme zorunluğu daha ileri toplum yapısına büyük zorlamalar yükler. Düzenli ordunun sayısal gücünde yapılacak herhangi bir artış, ulusal gelir üzerindeki vergilendirme basıncında da buna karşılık bir artış olmasını gerektirir ve iktisadi hayatı giderek bozabilir. Hıristiyanlık Çağının beşinci yüzyılında Batıda ve yedinci yüzyılında Doğuda Roma İmparatorluğunun ölümüne yol açan toplumsal hastalıklar içinde en fazla göze batanı, azalan ulusal gelirin çok fazla olan ve hâlâ da doymak bilmeden artan bir kısmının kamu hizmetlerinin artan harcamalarını karşılamak üzere kullanılmasıydı. Mahalli özerk yönetimlerin gitgide çökmesiyle ortaya çıkan idari boşluğu doldurmak için imparatorluk kamu hizmetleri personeli kalabalıklaşıyor ve bu da Roma İmparatorluk hükümetinin uyruklarına yüklenen para yükünü durmadan ağırlaştırıyordu.(11) ama bundan daha önemli bir etken, sınır-ötesi barbarların askeri etkinliğinin artışını karşılamak için imparatorluk ordusunda gerekli görülen insan gücü artışıydı. Septimius Severus (saltanatı: 193-211), ilk olarak Augustus'un kurduğu statik sınırların korunması için İ.S. 83'den beri kullanılagelen otuz lejyona üç yeni lejyon daha ekledi; Diocletianus (saltanatı: 284-305) imparatorluk ordusunun gücünü bundan daha yüksek oranlarda artırdı.

Bir *limen*'e saldıranlarla koruyanlar arasındaki müzmin savaşta sorun kimin daha fazla dayanacağı ise, savunan taraf er geç çökmek zorundadır, çünkü bu savunmayı sürdürdüğü sürece, gittikçe etkinleşen barbar düşmanlarının koyduğu çabanın birkaç katı fazla bir çaba harcaması gerekir. Böyle bir durumda savunan tarafın kendi gerilemesini önlemek için başvurabileceği iki yol vardır. Kendi örgütlenme ve teknik yeteneğini limen'in savunmasına kaydırabilir ki burada uygarlık barbar komşularından daha üstündür; ya da, *limen*'in geçtiği mahalli arazi içinde barbar düşmanlarının yeteneklerinden yararlanır. Bu iki politika, yani kendi örgütlenmesini ve silâhlanmasını geliştirmekle barbarlardan insan gücü devşirmek politikaları, bir arada da yürütülebilir; genellikle, *limen*'in gerisinde bunalıp duran güç, barbar düşmanlarının zafere doğru hızlanan ilerlemelerini durdurmak için umutsuzca çare ararken, bunların ikisine birden başvurur. Hiçbir zaman tekniğe çok fazla önem vermeyen ve daha önce bu yönde gösterdiği yeteneği bile zamanla kaybeden Helen Uygarlığının son boğuşmasında, Diocletian, Roma İmparatorluğu savunmasının ölüm kalım sorunu karşısında, tekniğe değil örgütlenmeye el attı.

Diocletianus'un çözümü Roma imparatorluğunun savunma sistemini bütünüyle yeniden düzenlemekti; bu sistem, Augustus tarafından ilk kuruluşundan beri, temelde herhangi bir değişiklik olmaksızın kalmıştı. Augustus'un baş derdi, Helen Dünyasını yüz yıl süren toplumsal devrim ve iç savaşın getirdiği yorgunluktan kurtarmaktı; bunun için aldığı tedbirlerden biri de bu kardeş kavgasını sürdürmek için seferber edilmiş kuvvetlerin sayısını azaltmak oldu. Augustus döneminde İmparatorluğun güvenliği sayı üstünlüğüne değil, profesyonel ordusunun sınır-ötesi barbarlara karşı askeri nitelik üstünlüğüne ve Roma kudretinin muhteşem görünüşünün uyandırdığı ürkütücü saygıya dayanıyordu. Diocletian zamanında ise temelde ekonomiye dayanan bu güvenlik sistemi çoktan iflâs etmişti. Barbarların *limen* okulunda edindikleri askeri etkinlik sonunda onlara çevrelerindeki kordonu yaracak cesareti ve ustalığı kazandırmıştı. Böyle âcil durumlarda imparatorluk hükümetinin açılan gediği kapamak için tek yapabildiği, geçici olarak durgun bir bölgede bulunan birlikleri oraya aktarmaktı. Diocletian'ın bu duruma bulduğu başlıca çare bir yedek ordu kurmak oldu; bu ordu da, zaten genişlemiş askeri kuruluşun toplam sayısının beşte ikisinden pek az değildi. Görevi, baskıncı barbar çetelerine yetişmek, onları savaşa sokmak ve yok etmek olduğu için, en az onlar kadar hare-

297 Güney Çin barbarlarının onikinci yüzyılda bir Sung ordusu tarafından hizaya getirilmesi. Sung İmparatorluğu yatıştırıcı bir politikayla güneydeki kabileleri eritmeyi başarmıştı ama, kuzeydeki daha sert baskı durdurulamadı.

fazla bir maddi servetleri yoktur; komşu uygarlıkla savaşta kaybedecek çok bir şeyleri olmayınca da, düşmanlığın sürmesinden, hattâ yoğunlaşmasından da korkmaları için sebep kalmamaktadır. Sınır savaşının savaşan iki taraf için verdiği maddi sonuçların çarpıcı eşitsizliği aralarında beliren büyük ve gittikçe büyüyen ahlâki eşitsizlikte de kendini yansıtır. Kendini korumaya çalışan çözülen uygarlığın çocukları için sınır savaşı gitgide artan mali bir yük ve hiçbir zaman çözülemeyen askeri ve politik bir sorun demektir. Öte yandan, barbar savaşçıda aynı savaş bunların tam karşıtı çağrışımlar uyandırır. Onun için bu bir yük değil, bir fırsat, bir endişe değil, bir coşkudur. Uygar taraf için her zaman yıkıcı olan bir çatışma —elinin altındaki bütün kaynakların hiçbir işe yaramadığını görmek onun için büsbütün yıkıcıdır— askerleşmiş barbar için hayat veren hava gibi bir şeydir. Psikolojik donatımdaki bu büyük ve her zaman artan eşitsizlik uygar savaşçının er geç yenik düşmesini kaçınılmazlaştırır.

Bu durumda, *limen*'in hem kurucusu, hem de kurbanı olan tarafın kara yazgısından kurtulmak için son bir umutsuz çare denemesi hiç de şaşırtıcı olmaz. Kendi kaynakları etkisiz kaldığına göre, barbar düşmanın ispat edilmiş yeteneğini kullanma isteği dayanılmaz hale gelir. İ.Ö. ikinci yüzyılda yaşamış bir Çin filozofu, "Orta Krallığın politikası barbarın kafasına vurmak için barbarları kiralamıştı." diyor;[15] bu hırsızı hırsıza yakalatma politikasını haklı gösterecek şeyler olabilir. Barbar savaşçı sınır savaşında yurttaş-askerden üstündür, çünkü barbar burada kendi

ketli olmalıydı.

Profesyonel bir askerin bilimsel görüş açısından bakıldığında Diocletianus'un çizgisel savunma yerine sınır çizgisini savunacak hareketli bir yedek ordu kurma sistemi, savaş sanatında önemli bir ilerlemeyi temsil eder. Diocletianus'un tahta çıkışından yarım yüzyıl kadar önce can çekişmeye başlayan İmparatorluk Batıda yüz yıl, Doğuda ve Merkezde ise üç yüz yıl daha dayanabildiyse, şüphesiz bu askeri reformun da bunda payı olmalıdır. Ama bu başarı çok pahalıya mal oldu, çünkü ödeyen, sivil nüfustu. Diocletian'ın askeri bakımdan üstün düzenlemesi önceden tahmin edilemeyen ve dolayısıyla ürkütücü toplumsal bozukluklar yaratan bir fiyat tespiti sistemine dayanan bir vergilendirme sistemiyle işliyordu; çağdaş bir gözlemci "vergiyle geçinen insanların sayısı vergiyi ödeyenlerden daha fazla" demişti.[12] Öte yandan, seçkin askerlerin hareketli yedek ordu da toplanması sınıra dizilen kordon-birliklerinin moralini büsbütün çökertiyordu. Ordunun barbarları *limen* gerisinde tuttukları yolundaki son iddiasından da vazgeçmesi gerekti. Savaş alanı artık *limen*'in barbarlar tarafı, hattâ İmparatorluğun sınır bölgeleri bile değildi. İmparatorluğun iktisadi ve kültürel canlılığını meydana getiren iç bölgeler savaş alanı haline gelmişti. "Derinlemesine savunma" parolası bilimsel bakımdan kusursuzdu ama, aslında, vergi ödeyen sivilin, imparatorluğun askeri örgütündeki muazzam artışı ödemek için bir kere derisi yüzüldükten sonra, şimdi de, İmparatorluğun iç bölgelerine kadar inip ortalığı talan etmeleri önlenemeyen barbarlar tarafından ikinci bir kere derilerinin yüzüldüğü olgusunu gizleyen bir laftan ibaret kalmıştı.

Sürekli savaş zorunluğu ve gerekleri bir uygarlığın ve bir barbar topluluğunun toplumu ve ekonomisi üzerinde farklı etkiler yarattıktan başka, bu iki toplumun örgütlenme derece ve biçimi de savaşın kendisinin sonuçlarında buna paralel bir farklılık meydana getirir. En yalın şekliyle anlatılacak olursa, bir barbar savaş çetesinin yerleşik bir toplumun üstüne çökerken yarattığı yıkıntı imparatorluk ordusunun barbar topluluğuna yaptığı cezalandırıcı karşı saldırılardan çok daha fazla zarar yapar. İmparatorluk ordusunun barbar düşmanlarına nihai darbeyi vurması güçtür, çünkü bunun için yeterli hedefi bulamaz. Özellikle Göçebe toplulukları sözkonusu olduğunda bu böyledir, çünkü onlar, ilerleyen bir düşman ordusu karşısında toparlanıp hareket geçerler; ama yerleşik barbar topluluklarında bile durum çok farklı değildir, çünkü burada da hayat kaynakları bir baskında kolayca yok edilse de, onarılması ve yeniden kurulması güç değildir. Uygarlık düzeyleri eşit olmayan antagonistler arasındaki savaşlarda daha uygar olan savaşçılar Pyrrhus zaferleri kazanırlar, çünkü bu durumlarda kazanan taraf yorgun düşer, oysa daha az uygar olan düşman, örgütlenmede gerilik handikapının doğal karşılığı olan diriliş gücü yüzünden, yenilse de kendini çabuk toparlar. Bazı modern savaş arenalarında gerilla taktiklerinin başarıları da bu teorik geriliğin pratik avantajlarının yeni kanıtlarını vermektedir; çünkü, bugünün gerillaları hiçbir şekilde barbar olmadıkları halde,teknolojik bakımdan üstün düşmanlara karşı bu denenmiş savaş yöntemlerini kullanmayı bilinçli olarak ve ustaca seçmişlerdir.

Ayrıca, bir uygarlıkla barbar komşuları arasında ilişkilerin bozulması sonucunda barbarlar eski barışçı işlerini bırakıp sınır savaşı sanatında uzmanlaşmaya başlarlar. Barbar, başlangıçta, vahşileşmiş bir uygarlığın elinde tutsak veya yok olmak tehlikesini savuşturmak için kendini savunma sanatını öğrenmek zorunda kalmıştır belki, ama sonradan —kendi arazisinde askeri etkinliğinin askeri avantaj dengesini kendi lehine çevirince— geçimini kazanmanın bir başka alternatifi olarak savaşmaya başlar. Artık kendini korumak zorunda kalan bir uygarlık yağma ya da haraç yoluyla soyulabilir duruma gelince, kılıç ve kargıyla ekip biçmek barbara daha hoş görünür; ayrıca, ilkin savaşçı olmayı öğrendiği, ancak sonradan üretici olduğu için, böyle yaşamayı daha çok sever. Böylece, bir *limen* yakınında oturan barbar iktisaden kendine-yeterli olmaktan vazgeçer ve askeri sınırın öteki tarafındaki uygarlık için bir iktisadi asalak olur.

Tacitus, Roma İmparatorluğunun kıta Avrupası *limen*'ine komşu oturan barbar Germenler üstüne söyledikleri, çözülen bir uygarlığın yabancılaşmış barbar düşmanlarının bu karakteristik iktisadi gerilemelerinin klasik bir örneğidir. Bu *limen* Tacitus yaşamadan önce yüz elli yıldır vardı ve dolayısıyla tipik toplumsal sonuçlarını vermeye zaman bulmuştu. Tacitus, Germenlerin tek servet biçimlerinin sığır olduğunu söylüyor,[13] ama, o günün Germen ekonomisinde tarımın, Roma tarihçisinin bu ve başka bölümlerinde ima edilen görece önemsizliği bilgisizlik, hattâ tecrübesizlikten ileri geliyor olamazdı; çünkü modern arkeolojik araştırmaların ortaya koyduğu kanıtlar Germen kabileleri arasında tarımın bir hayli ilerlemiş olduğunu gösteriyor, dolayısıyla bu sonraki önemsizlik çocuksu bir ekonomik geriliği değil, daha ileri bir durumdayken sonradan bir ekonomik düşüş olduğunu işaret eder. Gelgelelim, bu tarımsal gerilik yalnız sınırın dibinde yaşayan topluluklarda görülüyordu. Bu bölgenin ötesindeki Est'ler (Aestil), Tacitus'un dediğine göre, "tipik Germen tembelliğine hiç benzemeyen bir çalışkanlıkla tahıl ve başka meyvalar ekiyorlardı."[14] Üstelik, askeri *limen*'e yakın oturmanın ahlâkı bozan etkileri barbar topluluklarının tarımsal pratiklerinde olduğu kadar politik kurumlarında da kendini hissettiriyordu. Güney-doğudaki yakın komşu Germenler ilkel ve dengesiz bir savaş-beyliği önderliği geliştirirken kuzeydeki ve doğudaki topluluklar geleneksel ataerkil krallık sistemine sadık kalmışlardır.

Limen'e komşu barbarların askerleşmesi, ellerindeki kozdur. Ekonomideki gerileyişleri yüzünden, kaybedecek

tanıdığı arazide dövüşür; üstelik, düşmanın kaybettiği silâh tutkusunu o yeni kazandığı için kişisel başarı alanında da üstündür. Vergi ödeyen yurttaş bu üstün askeri malzemeyi çok daha ucuz bir fiyata satın alabilir; düşman savaşçının böylelikle dost ücretli asker haline gelmesi *limen* üstündeki basıncı iki türlü hafifletecekter: barbarın saldırma gücünü elinden alarak ve savaş gerekçesini elinden alarak. Kuvvetleri bölüneceği için kudreti azalacaktır; ayrıca, uygar komşularını yağmalama hırsı da önemli ölçüde azalacaktır, çünkü hem ücretli askerin ödeneği başka gelir kaynaklarına duyulan ihtiyacı azaltacak, hem de sınır savaşını hâlâ devam ettirmek isteyen barbarlar şimdi kendilerinin dengi olan düşmanlarla karşılaşacaklardır.

Evrensel devletlerin yöneticileri bu gibi düşüncelerle sınır-ötesi barbarları kendi ordularına asker yazmış ya da onları göçmen olarak *limen*'in imparatorluk tarafına yerleştirmişlerdir. En ünlü örnek Roma politikasıdır, ama Han İmparatorluğu ile Osmanlılar da aynı pratiği uyguladılar; ama *limen*'in çöküşünü geciktirmek için başvurulan bu çare aslında durdurulması gereken felâketi hızlandırır. Görünüşte bir paradoksu andıran bu olgunun nedeni kısmen, *limen*'in arkasındaki Gücün barbarları hizmetine almakla aynı zamanda onlara sır vermesi, böylece de askeri ve siyasi bilgilerle donatarak yoğun bir eğitim yapmasıdır. Ama onlar sonradan, isterlerse, bu bilgileri öğretmenlerine karşı kullanabilirler. Roma, daha İ.S. 6'da, Panenyalı yedeklerin ayaklanmasında bu sorunla karşılaşmıştı; bundan sonraki tarihi bu çeşitten ayaklanmalarla noktalandı; bir zamanlar Roma ordusunun üyeleri olarak tecrübe edinmiş, Arminius ve Takfarinas gibi komutanların yönetimindeki düşman ordularına karşı sefere çıkmak gerekti. Bu politika, barbarlara Roma savaş sanatını öğrettikten başka —İmparator I. Theodosius'un yönetiminin muhalif bir eleştirmeninin sözüne inanmak gerekirse— barbar ücretli askerlere İmparatorluğun zayıflığını da göstererek kendi kendini mahkum etti.

Roma kuvvetlerinde disiplin kalmamış, Romalıyla barbar arasındaki bütün ayrımlar ortadan kalkmıştı. Her iki kategoriden birliklerin de alt kademeleri tamamen birbirine karışmıştı; çünkü askeri birliklerdeki savaşçıların kayıtları bile tutulmaz olmuştu. Böylece, (barbar) kaçaklar (yani sınır-ötesi savaş çetelerinden Roma İmparatorluk ordusuna kaçanlar) bir kere Roma birliklerine kaydolduktan sonra serbest kalıyor, yurtlarına dönüp yerlerine başkasını gönderebiliyor, canları istediği zaman gelip Roma ordusunda hizmetlerini yerine getiriyorlardı. Böylece Roma askeri birliklerinde başgösteren bu aşırı örgütsüzlük barbarlar için de bir sır değildi, çünkü —sınırda kapılar ardına kadar açık olduğuna göre— kaçaklar onlara bütün haberleri ulaştırabiliyordu. Barbarlar da Roma toplumunun saldırıyı davet edecek kadar kötü bir şekilde yönetildiği sonucuna vardılar.(16)

Böyle iyi eğitim görmüş ücretli askerler toplu olarak saf değiştirince, çok zaman, son bir çare olarak kendilerini bu işe sokan *limen*'in ardındaki sarsak güce nihai darbeyi indirmiş olurlar. Ama işverenlerine niçin böyle sık sık ihanet ettiklerini de araştırmamız gerekir. Bir kere imparatorluk hizmetine girince, kişisel çıkarlarıyla profesyonel görevleri artık uyuşmaz mı? Daha önce baskınlar ve yağmalarda kaptıklarından dara rahat ve hoş olması gereken bir biçimde, imparatorluk hazinesinden düzenli olarak ücretlerini alırlar; ayrıca, *limen*'in berisindeki topraklarda iskan edildilerse, bu da çıkarlarının imparatorluğun çıkarlarına bağlandığını göstermez mi? Hizmet koşulları bu kadar elverişli olan barbarlar niçin ihanet etsinler, *limen*'i korudukları sürece kendi tekellerinde kalacak nimetleri niçin resmen davet ettikleri sınır-ötesi barbarlarıyla paylaşsınlar?

Bu sorulara verilecek cevap şu: savunmak üzere kiralandığı imparatorluğa ihanet etmekle, barbar ücretli asker gerçekten kendi dolaysız maddi çıkarlarına karşı hareket ediyordur, ama bunu yapmakla da, basit bir ekonomik düşünceden çok daha güçlü bir itkiye karşı tepkisini göstermektedir. Bu durumun belirleyici etkeni, sınır ötesindeki barbarın çoktan beridir çökük komşu uygarlığa yabancılaşmış olmasıdır. İki taraf arasındaki bu manevi kopukluk, nekadar karlı olursa olsun, bir iş akdiyle onarılamaz; İmparatorluk İktidarı bu çareye başvurmakla saatleri geriye almakta, büyüyen uygarlıkla çevresindeki uygarlık-öncesi toplulukların karşılıklı çıkar birliği temeli üzerinde bir arada varolabildikleri bir çağa dönmek istemektedir; sözkonusu uygarlığın çöküşüne ve barbar komşularının yabancılaşmasına yol açan uzun olaylar zincirini görmezlikten gelmeye çalışmaktadır. Uygarlığın çöküşü, *limen*'in kuruluşundan sonra devşirilmiş barbarlar kolayca ihanet ederler, çünkü maddi kazanç karşılığında korumayı üstlendikleri imparatorluğu paylaşmaya hiç niyetleri yoktur. Mimesis akışının yönü, görmüş olduğumuz gibi[17] çoktan beri tersine dönmüştür; barbarın gözünde uygarlığın prestiji kalmamıştır, ama barbarlar kendileri perişan egemen azınlığın kinli hayranlığını kazanmışlardır. Mimesis akışının yön değişikliği barbarlığı uygarlığın hizmetine koşma politikasının felâketi olur. Bu psikolojik ortamda barbar birlikleri hiçbir zaman imparatorluğun düzenli ordusunun bir birliği haline gelmeyecektir; kendi silahlarını ve taktiklerini kullanan, emirlerini kendi savaş-beyinden alan, kendi birlik ruhuna sahip, kendi ihtirasları olan, özümlenmemiş bir barbar savaş-çetesi olarak kalacaktır. Aynı koşullarda bir barbar yerleşme bölgesi de hiçbir zaman imparatorluğun yurttaşlarının bir topluluğu haline gelmeyecektir. O da özümlenmemiş bir devlet içinde devlet olarak kalacak ve yerle bir edilmedikçe, er geç, ayrılıkçı bir varis-devlet çekirdeği oluşturarak politik görevini yerine getirecektir. Kısacası, akrabalarını dışarıda tutmak için barbarları kiralama politikası başarısızlığa mahkumdur. Bu çare de,

limen'in gerisindeki sarsak Gücün son umudu olduğuna göre onun başarısızlığını hemen *limen*'in yıkılışı özler.

Bir baraj yıkılınca, ardındaki gölde birikip duran bütün sular hızla denize doğru akar, nicedir engellenen ve nicedir biriken bu gücün ansızın serbest kalıvermesi üç katlı bir âfet meydana getirir. Bir kere, seller İnsanoğlunun yıkılan barajın dibindeki ekili topraklara koyduğu eserleri yok eder. İkincisi, potansiyel olarak hayat veren su böyle yakıp yıkarak geçtiği zaman ne sulamada, ne gemicilikte ne de enerji üretiminde İnsana bir yararı olmaksızın boşu boşuna akıp gider. Üçüncüsü, göl boşalınca eski kıyıları yüksekte ve kupkuru kalır, bir zamanlar bu yapma gölün kıyısında yeşeren bitkiler susuz kalır ve tepeler eski çıplak hallerine dönerler.

Bu doğadan alınma benzeti askeri baraj, ya da *limen*'in yıkılışından sonra yaşanan insani âfeti de çok iyi anlatıyor. Ortaya çıkan toplumsal tufan herkes için bir felâkettir, ama yıkımın da alımı eşitsiz, ve daha önce tahmin edilenin tersi olabilir. Bir kere, paradoksal bir biçimde, roller değişir.[18] Çözülen bir uygarlık için, çünkü *limen*'ini korumanın bedeli, bunun barbar baskısına karşı verdiği geçici ferahlıkla orantısızdır. Öte yandan, yıkılmaya mahkum olan uygarlık barbar istilâsı tarafından yutulunca, bunun acısını en çok çekenler artık evrensel devletin eski yurttaşları değil, görünüşte zafer kazanmış olan barbarlar kendileridir. Nicedir bekledikleri zafer saati sonunda ne kendilerinin, ne de yenik düşmüş düşmanlarının önceden tahmin edemedikleri bir bozguna yol açar.

Olayların bu paradoksal sonucu şöyle açıklanabilir: zafer, barbarlardaki, *limen*'in ve ardındaki uygarlığın baskısıyla denetim altında tutulan kendi kendini yıkıcı güçlerini serbest bırakmıştır. Gördüğümüz gibi *limen*'e yakın olmak sınır-ötesi barbar topluluklarında bir çeşit hastalık yaratıyordu, çünkü çöken uygarlıktan yayılan politik ve kültürel etkilere uyarlayabiliyor, hattâ bu yüzden yaratıcı buluşlar bile yapabiliyorlardı. Bu uyarlama ve ve hattâ yaratma yeteneği barbarların içinde bulundukları psikolojik huzursuzluğun belli sınırlar içinde tutulabildiğinin, mimesis mekanizmasının yıkılışına karşın, bütünüyle moral bozucu olmayan, sırasında kısmen yapıcı bile olabilen sonuçlar yaratığının belirtisidir. Bütün bu olumlu özellikler *limen*'in varlığından ileri gelir; çünkü uygarlık-öncesi topluluk çözülen uygarlığın kavurucu radyasyonuyla yarşı karşıya geldiği zaman geleneksel alışkanlıklarını kaybeder ve *limen* işte bu onsuz edilmez disiplinin yerini tutar. Barbar topluluğunu bu disipline zorlayan şey sürekli sınır savaşıdır. Barbar böylece hem sert ama eğitici bir askeri okulda yetişmiş olur, hem de yapılacak işleri, erişecek hedefleri olduğu oranda içselleşmiş bir disiplin edinir. Bu nedenle *limen* komşu uygarlığın çöküşünden sonra da barbar topluluğunun içinde varolmaya devam edeceği bir çerçevedir.

Ne var ki *limen*'in ansızın yıkılmasıyla, çerçeve de,

emniyet süpabı da yok olup gider, sınır-ötesi barbar, kendi olgunlaşmamış yaratıcı gücüyle başarması çok zor olan, yepyeni sorunlarla, yapılacak yepyeni işlerle karşı karşıya kalıverir; bu şaşkınlık anında barbarda yeni doğmakta olan yaratıcılık, yerli kültürel mirasının derinliklerinde yatan yırtıcılık ve başı boşluk eğilimleri tarafından boğulur. Barbar bir kere *limen* bölgesini arkasında bırakıp kendisi için bir dünya cenneti demek olan uygarlık yıkıntısına ayak basar basmaz, hastalığı tam bir ahlâk yozlaşmasına dönüşür. Barbarın ruhundaki bu ifritçe devrim, Karolinyen İmparatorluğunu çiğneyen İskandinavyalıların uğradıkları manevi yıkıntıda görülür. Vikingler Çağında bunlar hayatlarını geleneksel köklerinden koparıp bilinmeyen serüvenlere atıldıklarında bu aşırı özgürlüklerinin bedelini felâket bir dengesizleşmeyle ödediler.

Kralın konağı yabancı bir ülkeye taşınıp talihi de mâlikânesini çevreleyen tarlalar ve otlaklardan koparıldığında, hayatı zorunlu olarak savaşların ve içki şölenlerinin birbirini izlemesine dönüştü.(19)

Böyle garip koşullarda yaşan barbar asalaklık ve tembellik günahlarına boyun eğer, çünkü daha önce de gördüğümüz gibi bunlar *limen* boylarında yaşarken de içinde gizlice varolan eğilimlerdir. Daha önceki o çağda barbar ruhundaki yozlaştırıcı etkiler, ücretli askerlik yapmak ya da ara sıra yağma seferlerine çıkmak gibi, tembelliği giderici gerekliliklerle az çok hafifletiliyordu, onun için aşırı zevk ve sefa hayatı yoğun askeri faaliyet dönemleriyle noktalanıyordu. Ama uygarlığa varis devletin barbar efendisi bu döngüden kendini kurtarmıştır, tamamen bitkisel bir hayata girebilir. Sonunda, ya Vizigotlara Frankların yaptığı gibi daha güçlü bir barbar gelip onu yerinden eder, ya da Kassitlerle Merovinyenlerin yaptığı gibi, beslendiği eski uygarlığın neyi var neyi yoksa hepsini yiyip bitirir.

Bu ahlâken itici davranışın kökeni, *limen*'in getirdiği kısıtlamadan ansızın kurtuluşudur, çünkü *limen*in hem kurbanı, hem de sömürücüsü olan barbar böyle bir kurtuluşa hiç hazır değildir. Ayrıca, barbar askeri monarşileri zaman zaman bir evrensel devletin himayesi altında tampon devlet olarak yönetimde başarı gösterse bile, yok olmuş bir uygarlığın eski toprakları üstünde kurulmuş bir barbar varis-devletin kaderi, onların bu yeni yükü taşıyamadığını ve yeni sorunları çözemediğini göstermiştir. Zaten, bütün bir uygarlığın politik deney birikimini miras alan evrensel devlet iktidarı bile bu sorunlarla başa çıkamadığı için barbar kendisini o yerde bulmuştur. Çöken uygarlığın üstesinden gelemediği bir meydan okuma karşısında barbar müdahaleciler nasıl çözüm bulsunlar? Barbarların varis-devleti iflâs eden bir evrensel devletin protesto edilmiş senetleriyle işe atılır. Devletin başına geçen bu kaba saba kişiler, ahlâki bir sınavın gerilimi altında, kendi içlerinde yatan çarpık eğilim-

KAHRAMAN VE CANAVAR: HIRS VE İRADE

Barbar mitolojilerinde ortak bir tema, belki de evcilleşmemiş barbar ruhunda psikolojik bir mücadelenin simgesi olan paha biçilmez bir hazine uğruna kahramanla canavarın dövüşüdür.

298, 299 Solda: Gılgamış'ın savaşı; Perseus'un Medusa'yı öldürüşü.

300, 301 Gılgamış motifi, iki yanında iki hayvan olan insan, aşağıdaki İsveç ve Burgonya bronzlarında olduğu gibi, barbar sanatında kendine kalıcı bir yer bulmuştu.

Bilim Akademileri
KÜTÜPHANESİ

FATİHLERİN FETHEDİLMESİ

302, 303 Barbarlar fetihlerinin tadını uzun süre çıkaramadılar, yeni bir toplum kurmayı başaramadılar, bunun için de ya kolayca yenildiler, ya da ahlâk çöküntüsüne uğradılar. Solda: Bir Vandal toprak beyi, altıncı yüzyılda, Kuzey Afrika'da, kendinden önceki Romalı beyden pek de farklı sayılamayacak bir hayat yaşadı ama, hiçbir zaman güvenli bir toplum yaratamadı. Sağda: Avrupa'nın barbar fatihlerinin ikinci dalgası: Yedinci yüzyılda bir Merovinyen şövalyesi.

leri de dışa vurarak kendi kaderlerini hızlandırırlar.[20] Bir çetenin bir askeri öndere sadakatına dayanan bir politik birlik, bir baskın yapmakta yeterli olabilir, bir sınır devletinin yönetimini ve savunmasını da başarabilir, eski bir uygar topluluğun yönetimini hiçbir şekilde başaramaz.

Barbar zorbalar kendi serüveniciliklerinin kaçınılmaz bir sonucu olarak büyük bir ahlâki çöküntüye uğrarlar. Ama, kendi elleriyle yoğurdukları bu kadere manevi bir mücadele vermeden boyun eğmezler. Bu mücadele, onların mitlerinin, âyin, davranış standartlarının edebi kayıtlarında izlerini bırakmıştır.

Barbarların her yerde ortaya çıkan başlıca mitleri kahramanın bir canavarla dövüşerek onun yemek için, ya da kendi hayvani zevki uğruna saklamak için İnsanoğlundan esirgediği bir hazineyi kazanmasıdır. Beowulf'un Grendel'le ve Grendel'in anasıyla dövüşünün; Siegfried'in ejderhayla savaşının; Perseus'un gorgonu öldürüp kafasını kesmesinin, sonradan da deniz canavarını yenerek Andromeda'yı kurtarıp kendi karısı yapmasının ortak motifi budur. Aynı motif Yason'un Altın Postu bekleyen canavar yılanı aldatmasında, Herakles'in Kerberos'u kaçırmasında da görülür. Bu mitin, barbarın kendi ruhunda, İnsan'ın akılcı iradesini, ya da kendini-belirleme gücünü bilinç-dışı, irade-dışı güçlerin gayya kuyusundan kurtarmak için verdiği psikolojik mücadelenin dış dünyaya yansıması olduğu söylenebilir: Barbar, *limen* ötesindeki hayatın görece güvenliğinden çıkıp yıkılmış barajın ardındaki bilinmeyen yaşantılar dünyasına girince bu yepyeni yaşantı sözkonusu iç mücadeleyi açığa çıkarır.

Bir kahramanlık çağının kendine özgü koşullarında uygulanabilecek özel davranış ölçülerinin ortaya çıkması bir bakıma yeni bir ahlâk anlayışı yaratma çabasıdır. Bunun göze çarpan örnekleri Homeros'un savaşçılarının *aides* ve *nemesis* (utanç ve öfke) kavramlarıyla Emevi devlet adamlarının *hilm* (bir çeşit sarayılı öz-denetimi) anlayışıdır. "aides, kendi davranışımız hakkında duygunuz: Nemesis başkasının davranışına duyduğunuzdur."[21] Homeros epiklerinde anlatılan Ege-sonrası kahramanlık çağında *aides* ve *nemesis* duygularını uyandıran davranışlar korkaklık, yalancılık, sahte yemin, dine saygısızlık, düşkünlere karşı

zulüm, ya da hainliktir.[22] Toplumsal hayatın bütün görünümlerinde kendini gösteren bu davranışlara karşılık *hilm* yalnız politik düzeyde geçerlidir. arap hayatında bunun erdemi çok övüldü ama, örneğine az rastlandı.

Hilm *ne sabır, ne ölçü, ne acıma, ne acıya katlanma, ne de kişilik olgunluğudur. Bütün bu niteliklerden yalnızca bazı dış özellikleri ödünç alır, pek uyanık olmayan bir gözlemciyi kandırmaya yetecek ölçüde kullanır. Bu yüzeysel ödünç almaların ürünü yalnız Araplara özgü bir erdemdir.*[23]

Böylece hilm, aides ve *nemesis*'ten daha incelmiş bir şeydir; ama, onlar kadar çekici de değildir. Kesinlikle, bir alçakgönüllülük ifadesi değildir; "amacı, daha çok, bir düşmanı utandırmaktır; kendi üstünlüğünü göstererek karşısındakini ezmektir; kendi tutumunun yüceliğini ve dinginliğini sergileyerek karşısındakini şaşırtmaktır."[24] İçinizde gazap, ya da intikam duyguları yaşatırken de bu davranışı gösterebilirsiniz, servet ve kudrete sahip olduktan başka, bunları, yaptığınızın sonuçlarından korkmaksızın başkasının hesabına kötüye kullanabilirsiniz.[25]

Böylece bu davranış standartları, kahramanlık çağının kendine özgü politik, toplumsal ve psikolojik koşullarına tamamen uygundu; toplumsal davranıştan silinmeleri çağdaşları tarafından bir toplumsal gerileme işareti olarak üzüntüyle karşılandı. Ama bir kahramanlık çağı, daha önce ima ettiğimiz gibi, sadece geçici bir evre ise, bu erdemler de kendine-yeterli bir ahlâk yasası oluşturmazlar, bütün yaptıkları, sönen uygarlığın değerleri yerine geçici bir vekâlet görevidir. Zafer kazanan barbarların ahlâki düzenlemelerinin yok olması da aslında bir tragedya değil, yeniden doğan uygarlığın ilerleyişi karşısında bir gerilemedir; uygarlık, toplumsal bakımdan daha yapıcı değerleri geri getirerek barbarların değerlerini fazlalık durumuna sokar.

Barbar davranış yasasının temel zayıflığı, toplumsal ya da kurumsal bir yasa olmayıp, kişisel bir yasa olmasıdır. Bireysel ahlâki emperatifler dizisi içinde kendine bir temel bulabilecek olan öndere sadakat erdemi, uygar bir toplum sistemi için yeterli değildir; zaten barbarlar dengeli ve

kalıcı politik kurumlar yaratamadıkları için mahkumdurlar, kahramanlık çağlarının karakteristikleri olan olağanüstü kanlı olayların nedeni de bu eksikliktir. Barbar iktidarının olağan yazgısı, bir kudret görünümünden birdenbire kesin bir güçsüzlüğe yuvarlanmaktır. Attila'nın ölümünden sonra Batı Hunları, Genseric'in ölümünden sonra Vandallar, Theodoric'in ölümünden sonra Ostrogotlar, İstepan Duşan'ın ölümünden sonra Sırplar bu motifin doğrulanışını göstermişlerdir. Barbarların politik gücü —yıkık bir uygarlığın topraklarında anlık bir efendilik olarak görünür— tek bir dahi savaş-beyinin kişisel hayatının ipliğine bağlıdır, bu iplik kopar kopmaz çetesi anarşi içine gömülür. Ölen evrensel devletin yerine geçen barbar devleti son nefesini veren kurbanının son bir karşı darbesiyle de yıkılabilir; ya da kendi barbar kardeşlerinin eliyle aynı âkıbete uğrayabilir; ya da eriyip tükenerek yaşar, sonra da eski bir uygarlığın yeniden doğuşu ya da yeni bir uygarlığın doğuşu karşısında silinip gider.

Mısır tarihinde, Mısır evrensel devletine yeniden hayat veren Tebaili imparatorluk kurucuları Hiksos barlarını Nil deltasından kovdular. Justinyen Vandallarla Ostrogotları imha ederek Roma İmparatorluğunun Akdeniz temelli restorasyonunu yaptı; Ming hanedanı da Çin'i istilâ eden Moğolları kovdu. Bu sonucun bir başka alternatifi olan, barbarların kardeş kavgaları içinde birbirlerini yo yok etmelerinin örneği, Akamenya İmparatorluğu'ndan sonra birbirleriyle kavga eden çeşitli Makedonyalı barbar devletleridir; ayrıca, Batı'da, yıkılan Roma İmparatorluğu'nun topraklarına yükselip çöken savaş-çeteleri de bunun bir örneği olabilir. Üçüncü alternatif, yani yeniden yükselen bir uygarlığın habercileri önünde sönüp gidene kadar bir mum ateşi gibi yaşama durumu Roma'nın Galya ve İtalya bölgelerindeki Merovinyenlerle Lombardların başına geldi; bunlar Karolinyenler tarafından yok edildi.

43 Görüntü ve gerçeklik

Bu acı kötülükler ve şiddet tarihinden ne sonuç çıkaracağız? En ılımlı bir yargı bunu boşuna bir kaçış ve israf olarak mahkum edecek, daha sert bir yargı ise, canice bir rezalet olarak lânetleyecektir. Bütün bunların boşluğunu, yenik düşen bir barbar savaş beyi kendisi söylemişti. Daha önceki durumu ve sonraki deneyleri onu bu konuda kesin söz sahibi yapmaya yeter. 534'te Kuzeydoğu Afrika'da Roma İmparatorluğunun yerine geçen geçici Vandal devletinin eski kralı Gelimir, yenilişini kutlamak için yapılan Roma zafer alayıyla Konstantinopolis sokaklarından geçi-

rilirken kendinden önceki Vandal hükümdarı Genseric'in yüz yıldan daha az bir süre önce Kartaca'yı fethettiğini, 455'te de Roma'yı yakıp yıktığını unutamıyordu.

Zafer alayında götürülen tutsaklar Gelimir kendisi, bütün ailesi, Vandal savaşçılarının en uzun boylu ve en yakışıklı olanlarıydı. Gelimir Hipodroma gelip yüce bir tribünde oturan İmparatoru, iki yanına dizilmiş insanları görünce ve bu manzarayı seyrederken kendi acı durumunu daha iyi kavrayınca, duygularını ağlayarak ya da inleyerek dile getirmedi, İbrani kutsal yazılarından bir cümleyi tekrar tekrar söyledi. "Özentiler özentisi; her şey bir özenti." İmparatorun tribünü önüne gelince sırtındaki erguvan pelerini çıkardılar ve onu yüzü koyun yere kapanıp Justinyen'in ihtişamına hayran olmaya zorladılar.(1)

Buna karşılık, Hesiod'un kendi çağında doğmakta olan Helen Uygarlığını hâlâ bir kâbus gibi tedirgin eden Mikene-sonrası kahramanlık çağı üstüne yargısı özenti ve boşunalık değil, suçluluk ve cinayettir; kendi fikri sorulmuş olsa, *Odysseia*'da Zeus'un anlattığı Aegisthus'un hikâyesi üstüne Athena'nın söylediklerini tekrarlardı: "O canavarı yere seren yazgı kendisine çok uygun; böyle işler yapan reziller böyle mahvolurlar."(2) Hesiod'un barbarlar hakkında kendi yargısı gerçekten insafsızdır:

Zeus Baba ayrıca bir de üçüncü bir ölümlü insanlar soyu yarattı. Bunlar Bronz'dan yapılmaydılar; Gümüş insanlara benzemiyorlardı; güçlü, korkunçtular. Ares'in feci işlerine ve Kibir'in zorbalıklarına bayılıyorlardı. Ağızlarına ekmek koymazlardı, ama göğüslerinde yürekleri taş gibi katıydı, kimse yanlarına yaklaşamazdı. Çok kudretliydiler, omuzlarından çıkan kolu bükecek kimse bulunmazdı. Silâhları tunçtan, evleri tunçtan, tarlalarını sürdükleri sabanlar tunçtandı (kara demir daha bulunmamıştı). Bunlar kendi kendilerini yok ettiler ve soğuk Hades'in adı olmayan küflü bir evine yollandılar. O kadar güçlüydüler, gene de ölüm onları karanlık pençesine aldı ve Güneşin parlak ışığını arkada bıraktılar.(3)

BELİRSİZ İMGE

304, 305 Barbar sürülerinin uygar kurbanları düşmanlarına küçümseyerek mi bakacaklarını, yoksa hayran mı olacaklarını bilemezler. Soldaki Roma kabartması Dakyalı bir barbarı soylu bir kahraman gibi gösteriyor; yukarıdaki Çin imparatoru yerlerde sürünen bir barbar elçisinden armağan kabul ediyor.

306 Barbar kahraman: Sade ama, güçlü savaşçılar. (İ.Ö. onüçüncü yüzyıldan bir Mikene vazosundan)

Barbarların çılgınca cinayetleriyle kendi başlarına getirdikleri ölçüsüz acılar üzerine sonraki kuşaklar Hesiod'un şiirinin bu bölümünü sonsöz olarak kabul edebilirlerdi, ama şair kendisi şöyle devam etmişti:

Bu soy da toprağa gömülüp gidince, herşeyin anası toprak üzerinde Kronos oğlu Zeus bir dördüncü soy daha yarattı. Daha iyi, daha adil bir soydu bu, kahraman insanların tanrısal soyu, yarı tanrılar denilen, daha önceleri bu dünyada yaşayan bir soy. Bunlar da kötü savaşlarda yok oldular. Kimisi Kadmus diyarında yedikapılı Tebai'nin altında, Oidipus'un sürüleri için dövüşerek, kimisi, güzel saçlı Helen uğruna gemilerle uçsuz bucaksız denizlerden geçip Troya'yı yok etmeye giderek. Orada kendi sonlarını buldular ve ölümün kucağında eriyip gittiler; ama Kronos oğlu Zeus bunlardan bazılarına hayat bağışladı ve İnsanoğlundan uzak, Dünyanın ücra köşelerinde onlara barınak verdi. Böylece onlar orada yaşar, Okeanus Irmağının derin anaforlarının yanında, Mutluluk Adalarında, yürekleri dertten azade, ömür sürerler. Mutlu kahramanlardır bunlar, yılda üç kez hasat veren bal gibi tatlı yemişi olan bereketli tarlaları vardır.(4)

Bu bölümün, kendinden hemen önce gelen öteki bölümle ilişkisi nedir ve aslında bütün bu soylar kataloğuyla ilişkisi nedir? Bu episod, kataloğun dizisini iki bakımdan bozuyor. Bir kere, burada anlatılan soy, daha önceki Altın, Gümüş ve Tunç soylarla, kendinden sonra gelen Demir soyun aksine, herhangi bir madenle özdeşlenmiyor; ikincisi, madenler nasıl Altından başlayıp Gümüş ve Tunç yoluyla Demire kadar düşüyorsa, bu dört soy da, alçalan bir meziyet sırası içinde birbirini izliyor. Üstelik, önceki üç soyun ölümden sonraki kaderleri Dünyadaki hayat tarzlarına uygun. Altın soy Zeus'un iradesiyle iyi ruhlar, "ölümlü insanların koruyucuları, servet kazandıran, yeryüzü ruhları oldular."(5) Daha aşağı olan Gümüş soy da gene "ölümlüler arasında, yeraltının kutsanmışları adını aldı; ünde ikinci gelirler ama, onlara da saygı gösterilir."(6) Ne var ki, Tunç soya gelince, bunların ölümden sonraki kaderlerinin sessizlik içinde geçiştirildiğini görüyoruz. Böyle bir kataloğda bundan sonraki soyun da, ölümden sonra, en azından Hades'in evindeki lânetlilere yapılan işkenceleri çekmeleri beklenirdi; oysa, tam tersine, bunlardan bazıları öldükten sonra Cehenneme değil, Elysium'a gönderiliyorlar ve orada, yerin üstünde, Altın soyun ölümünden önce yaşadığı hayatı

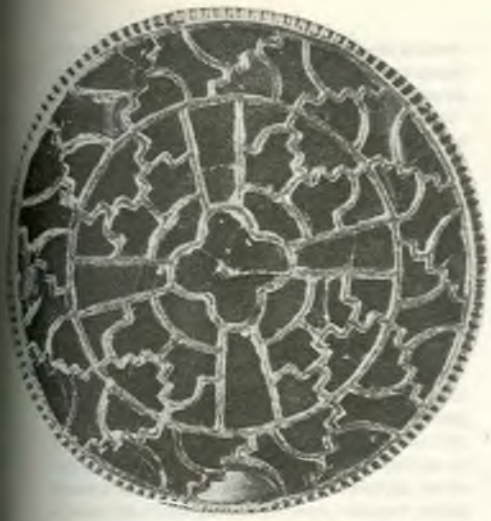

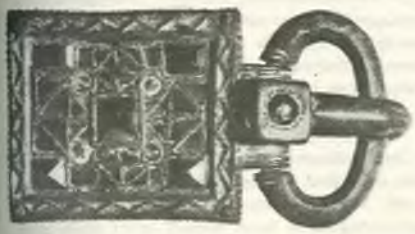

BARBAR YARATICILIĞI

Barbarların mücevherleri epik şiirlerin görsel eşdeğeridir: Özensiz ve zengin, uygarlıkların başarılarına kıyasla kaba, ama son derece yaratıcı, güçlü ve çekici.

307 Frank broşu, 570.
308 Burgonya fibulası, altıncı yüzyıl.
309 Vizigot tokası, yedinci yüzyıl.
310 Anglo-Sakson tokası, yedinci yüzyıl.
311 Vizigot broşu, yedinci yüzyıl.
312 İsveç madeni levhası.

yaşıyorlar.

Belli ki Tunç soyuyla Demir soyu arasına bir Kahramanlar soyu konması sonradan düşünülmüş bir şeydir. Bu daha aşağı iki madenden yapılma ruhları anlatan bölümler gerek öz, gerekse biçim bakımından birbirlerini izlemeliydiler. Kahramanlar bölümünü çıkarıp onları yan yana getirdik mi şiirin akışı düzgünleşiyor, gereksiz paragrafı çıkardığımız yerde de herhangi bir şeyin eksikliği duyulmuyor. O paratezdeki kahramanlar ise şiirin sırasını, simetrisini ve anlamını bozuyor; bu uyumsuzluğu biz nasıl görebiliyorsak, şair de onun bilincinde olmalıydı. Kendi sanatını bozmak pahasına bu bölümü oraya eklemesinin nedeni nedir? Herhalde bir Kahramanlar soyu görüntüsü şairin ve okurlarının zihinlerine öylesine yerleşmişti ki, geçmiş tarihe bakışta çeşitli çağlar sıralanırken buna da katalogda bir yer bulmak gerekiyordu; şair için ironik olan da, tarihi bir anıya saygı göstermek uğruna sanat eserine kıymasının aslında gereksiz oluşu. Gereksiz çünkü Kahramanlar soyu ilk katalogda, dört madenin üçüncüsü olarak zaten vardı. Başka bir söyleyişle, Kahramanlar soyu zaten Tunç soyuyla özdeştir; bu nedenle kahramanları anlatan bölüm gerekli bir ek değil, fazladan bir tekrardır.

Bunu böyle görmek şaşırtıcı çünkü bölümleri ilk okuduğumuzda edindiğimiz izlenim iki soyun özdeşliği değil, karşıtlığı. Aslında, benzerlik gibi bu farklılık da gerçektir. Ama benzerlik, kabul edilmiş olgular üstüne söylenmiş önermelerin benzerliği, farklılık ise estetik ve duygusal atmosferde bir farklılıktır. Tunç soyu ile Kahramanlar soyu, değişik zihni gözlüklerle görülmüş aynı insanlardır; gözlüğün birinin camı silik, ama sahici tarihi anıları gösteriyor, öteki canlı ama gerçeklere aykırı bir şiirsel imgelemin ürünü.

Demek ki Hesiod kahredici doğru ile ideal görüntüyü yan yana veriyor; işte bu ikili görüş barbarların kendi epik şiirlerinde varolan bir belirsizliğin sahici yansımasıdır. Barbar şairin sorunu kahramanlarının ahlaki ünü değil, kendi şiirinin estetik değeridir; bu amaçla, yarattığı görüntüyü, kendi de farkında olmadan sanatın gerektirdiği ışıklar ve ve golgelerle doldurur. Bunun farkında olmaması, epik şairin göz kamaştırıcı sanatsal başarısının sırlarından biridir. Barbar sanatının bu zaferi, barbar savaş-çetesinin çöken *limen*'i geçmekle kendi başına getirdiği yığınla felâket başarısızlık arasında tek yaratıcı başarıdır. *Limen*-barajın arkasında dizginlendiklerinde barbarların politikada, dinde ve başka bütün faaliyet alanlarında gösterdikleri ilkel yaratıcılık belirtileri, Vaad Edilen Ülke'ye taştıkları zaman kendilerine egemen olan ahlâkî yozlaşma içinde kırağı vurmuş tomurcuklar gibi yok olup gider. Uygarlık toprakları üzerinde kurulan barbar devletinin gecekondusunda, barbarın henüz tohumluk aşamasında olan şiir yeteneği, çiçek açabilen tek potansiyeli olur. Bu tomurcuk da öyle olağanüstü çiçek açar ki varolan çorak ülkeyi yanıltıcı bir cennet görünümü kazandırır. Barbar şairin büyüleyici sanatının başarısı, barbar savaş-beyinin "gerçek hayattaki" bayağı başarılarına, gelecek kuşakları kandıran ve fetheden bir şan katar.

Tarihi bir olayla, olayın epik barbar şiirinde anlatılışı arasında yapılacak bir karşılaştırma, epik hikâyede anlatılan tarihi olgu sahici olsa bile, bu olaya "kahramanlık" geleneğinde verilen önemle bizim tarihi belgeler üstüne bilgimize dayanarak vereceğimiz önem arasında herhangi bir uygunluk olmayacağını gösterir. Örneğin, *Hibelungenlied'* de okadar önemli rol oynayan Burgonyalı savaş-beyi Guthhere ya da Gunther, aslında, Hıristiyanlık Çağının beşinci yüzyılında daha da ünlü Siegfried'e gelince, çeşitli tarihi kişilerle özdeşlenmiştir ama bu konuda hiçbir zaman bir kesinliğe varılamamıştır. Barbar savaş-beyinin edebi talihini yapan şey askeri ya da politik etkisi değil, edebi "yatkınlığı"dır. Ve epik şiir teması haline gelmesiyle birlikte, gerçek tarihten ayrılmaya başlar. Aslında, şiirsel dehanın nihai ürünü olan sanat eseri ne kadar güzelse, epiğin kişileri ve olay örgüsü de başlangıçta kaynaklandıkları tarihi kişiler ve olaylardan o kadar uzaklaşırlar. Tarihi doğrunun yaratıcı biçimde çarpıtılmasının başyapıtı belki de Ortodoks Hıristiyanlığın dış proletaryası olan Sırpların "kahramanlık" şiirlerinde başarılmıştır; burada, tarihi bir kahraman, Vuk Brankoviç, "öyküsel" bir hain, tarihi bir hain olan Marko Kralyeviç ise "öyküsel" bir kahramana dönüşür. "Kahramanlık" şiiri, sözünü etmek istediği tarihi kişileri ve olayları böyle istediği gibi değiştirmesinin yanısıra, şiirlerin ele aldığı çağların tarihi bakımdan en önemli kişileri ve olayları konusunda da tek söz söylemez.

Clovis'in ve büyük başarılarının şiirde hiç sözü edilmemesi tuhaf bir olgu. Hikâyelerimizde, başlıca Töton uluslarının çoğu temsil edildiği halde, kendilerine verilen görece önem umduğumuzun çok altında. En garibi de Kıta'da olup bitenlerle ilgili hikâyelerinde bütün başlıca kişiler (Eormenric, Theodoric, Guthhere, Attilâ, V.b.) altıncı yüzyılın sonuna gelinmeden göçüp gitmiş uluslarla ilgili.(7)

Sonunda egemen olan "Frank ulusunun Töton şiirinde temsil edilmemesi"(8) tarihçi için gerçekten bir paradoks; ama Töton epiğinin onun karşısına çıkaracağı paradokslar bununla bitmiyor. En önemlisi de şu: Roma İmparatorluğunu ve bunun evrensel devleti olduğu Helen Uygarlığını hiç sözkonusu etmez Töton epiği. Oysa bu Töton "kahramanlık" şiirlerinin ele aldığı çağ, Kuzey Avrupa'nın ve Roma İmparatorluğunun başka sınır-ötesi bölgelerinin *Völkerwanderung* (Kavimler Göçü) ve başka barbar istilâlarıyla sarsıldığı Helen-sonrası fetret dönemidir. Aslında barbar şaire romantik imgelemiyle bu başarıları kazandıran olay bu *Völkerwanderung* ve yıkık bir imparatorluğun fethedilmesi yaşantısının coşkusudur. Şu halde Töton şairleri kendi barbar sanatlarının ve barbar dünya-

tarının nedeni olan Roma'nın hikâyesini niçin anlatmadılar?

Tarihçi barbar şairlerin açıklanmaz bir önyargı ya da sırf kapris yüzünden bu konuda koşmamakta kararlı ve hesaplı hareket ettiklerini bile aklından geçirebilir. Ama böyle bir çözülmez sorunu yoktan vareden, tarihçi kendisidir: çünkü tarihçi olmayıp şair olan, toplumsal ortamları da bir uygarlık değil, bir barbar savaş-çetesi olan yazarlara tarihçinin kendi meraklarını ve kendi görüş açısını vermesi büyük ve tarih dışı bir yanılgıdır. "Kahramanlık" şiirini yazanların tarihi gerçekliğe meraklı olduklarını ya da gelecek kuşaklara kendi çağlarının gerçek bir açıklamasını bırakmak istediklerini gösterecek bir şey yok. Töton epiğinin Clovis veya Roma konusundaki sessizliği ne kaprisli, ne de bilinçli bir tavır, çünkü "kahramanlık" şiiri yazan kişi, sanatına elverişli bir tema arıyor sadece ve onun açısından, Clovis de, Roma da, "kötü" konular olurdu. Olgu ile öykü arasında ayrım yapmak onun aklına gelmez, çünkü doğruluk ölçütü onun sanatı için geçersizdir. Bütün istediği geliştirilebilecek bir konu ve temasını etkili biçimde anlatmasını sağlayan yetenek. Safiyetle bu hedeflere varmaya çalışırken, Aristo'nun bilinçli olarak bulduğunu sandığı bir yöntemi raslansal olarak kullanıyor: "kahramanlık" şairinin bunu yaptığını söylerken haklı Aristo, ama bilinçli olarak yaptığını sanmakla çok aldanıyor.

Homeros yanlış şeyleri doğru anlatma sanatının büyük ustasıdır... Ondan, mümkün değil ama, muhtemel olanı mümkün ama, inanılamaz olana tercih etmeyi öğreniyoruz.(9)

Barbar sanatçı ve dinleyicileri için, Beowulf'un Grendel'in inindeki serüvenleri, Theodoric'in, kazandığı zaferin sonucunda Gotik kampını bırakarak, Konstantinopolis İmparatoru'nun naibi olarak İtalya'nın Romalı halkını yönetmek üzere Roma sarayına yerleşmesinden daha inanılır bir şeydir. Şair, yitirdiği önderi saray perdelerinin katları arasında aramaz artık; bir sanatçı olarak haklıdır da. Ama, bu şairin benzemeye hiç özenmediği tarihçi için böyle bir ilgisizlik çok şaşırtıcı olabilir.

Barbar şairin konusuna bu çerçeve içerisinde yaklaşmasının büyüsü sayesinde, barbar savaşçının izbesinin çirkin gerçeklikleri bir kahramanlık fantazisine dönüşür ve bu fantazi gerçek tarih içindeki uçucu kaynağından daha uzun ömürlü olur. Barbarlığın başkaca davetkâr yanı olmayan mirasında kullanılabilecek fazla bir şey bulamayan sonraki kuşaklar barbarlığın bu incisini değerlendirir ve ona sahip çıkarlar. Eserlerinin kutsallaşmasıyla ölümünden sonra kazandığı edebi hayatta barbar ozan, saygı göstermeye değmez yoldaşları olan barbar savaş-beyiyle savaşçıyı, sanatsal büyücülüğüyle hak etmedikleri bir saygınlığa kavuşturarak, onları alaycı bir şekilde cezalandırır. Kahramanlık şiirini sonradan okuyup ona hayran olanlar, aslında şairin imgeleminde değiştirilmiş bir çocuk olan kahramanlık çağını, şairin yaratıcı eyleminin ele aldığı çok farklı tarihi gerçeklikle özdeş sanırlar. Şairin büyüleyici dokunuşu "denizde ve karada hiçbir zaman olmamış bir ışık"(10) yaratarak, yanmış yıkılmış bir dünyanın barbar kundakçılarının tutuşturduğu korkunç yangının acı alevlerini değiştirmiştir; bu tiyatro ışıkları, bir mezbeleyi Valhalla gibi gösterir. Bir maskeli balodur bu, ama parlak bir bale.

BÖLÜM IX

UYGARLIKLAR ARASINDA MEKÂN İÇİNDE TEMASLAR

Uygarlıkların teker teker incelenmesinin pek bir şey ifade etmeyeceği kabul edilecek olursa, uygarlıklar arasındaki temasları daha yakından gözden geçirmek gerekeceği bir gerçektir. Bu konuda, çağdaş iki uygarlık sıkı bir kültür temasına geçince ne olur, onu incelemek istiyorum. Bu sıkı temas, genellikle, ikisinden birinin çözülmek üzere olduğu sırada başlar. Bu tür temaslar özellikle ilginç görünüyor; çünkü yüksek dinlerin çoğu birçok uygarlıkların birbiriyle karıştığı yerlerde doğmuştur. Bu bölümde önce temasların etkenleri, sonra da sonuçları incelenmiştir. Bu arada görüyoruz ki "saldırıcı" uygarlıklar kurbanlarını kültür, din, ya da ırk bakımından aşağı görmek eğilimindedirler. Saldırıya uğramış uygarlık ise ya kendini yabancı kültürle aynı hizaya gelmeye zorlar, ya da aşırı bir savunma durumuna geçer. Her iki tepki de bana olumsuz görünüyor.

Renkli Resim 67

YENİ DÜNYALAR

Beşbin yıl önce ilk uygarlığın doğmasından beri ayrı toplumlar arasında temaslar tarihin önemli özelliklerinden biri olagelmiştir; ama, onbeşinci yüzyılın sonlarında Batı Toplumu'nun okyanus denizciliği tekniğini alabildiğine geliştirmesi bu çok uzun kültür karşılaşması süreci içerisinde benzeri olmayan bir kilometre taşıdır. Bu önemli Batı keşfinin dolaysız sonucu Eski Dünya'yı Yeni'siyle temasa getirmek oldu; daha uzun süre içinde de, Batılı denizciler yeryüzünün tamamını gezebilir duruma geldiler. Okyanus aşan gemilerin ilk yapıldığı tarihle buhar gücünün, daha başka mekanik ulaşım araçlarının icadı sonucunda kullanılmaz oldukları tarih arasında geçen zaman süresince, yeryüzünün genişleyen Batı Toplumu'nun huzur bozucu temasından kendini kurtarabilen bir köşesi pek kalmadı. Onaltıncı yüzyılın ortalarına kadar Portekizli öncüler Çin'e, Japonya'ya varmışlar, bu toplumları bugün hâlâ kendilerini kıvrandıran "Garp Meselesi"ne açmışlardı. Resimde tipik bir Portekiz *nao de trato*'su (tüccar gemisi) Nagasaki'ye girerken, rıhtımda Batılı ve Japon tüccarlar bekliyor. Onyedinci yüzyıl başlarından bir Japon Nanban'ının ("güneyli Barbar", yani Avrupalı) perdesinden ayrıntı.

Renkli Resimler 68

RUSYA'NIN
BATI'YLA KARŞILAŞMASI

Rusya'nın inatçı dinî tutuculuğu yüzünden ilk Batılılaşma çabaları engellerle karşılaşmıştı. Yukarıdaki resimde, Büyük Petro'nun Rus hayatını, âdetlerini Batılılaştırma kampanyası arasında bir "Eski Kafalı"nın sakalının zorla kesilişi görülüyor. Geleneksel imgelerin bilinçaltında inatla yaşaması oldukça şaşırtıcı.

Renkli Resim 69

BATI, BATILILAŞMIŞ BİR JAPONYA'YI SEYREDİYOR

İki yüzyıl süren gönüllü bir izolasyondan sonra Japonya ondokuzuncu yüzyılda Batı'nın arkası kesilmeyen meydan okumasına karşılık hızlı bir modernleşme programı uygulamaya başladı. 1894-95 savaşında Çin'e karşı kazandığı beklenmedik zafer yeni politikanın başarısını ispatladı. Savaş cephesinde haber kovalayan Batılı gazete muhabirleri sadece bir savaşın haberini vermiyorlardı; şimdiye kadar Batılılar'ın egemen olduğu dünya sahnesine, Batı tarzı bir askeri kudret gösteren yeni bir büyük Asyalı Güç'ün geldiğini de görüyorlardı.

Renkli Resimler 70, 71

KÜLTÜR KARŞILAŞMALAR
DİNİ ÇÖZÜM

Çağdaş toplumlar arasında karşılaşmalar çatışmalarla de de bileşimlerle sonuçlanabil Kendi atalardan kalma dinleri inancını yitiren Helen Uygarlı manevi ihtiyaçlarını doyurac herhangi bir imana açtı. I. dördüncü yüzyılda Mısırlı Ptolemaios, Soter, Helen, Mı öğelerini bileştirerek, imparato luğundaki ayrı inançta insanla toparlamak için yapma bir d kurdu. Bu dinin tanrıları arası da, Mısırlı İsis'in yandaki Hele leştirilmiş şekli ile onun oğ Harpokrates (Horus) vardı.

Bu sıralarda Helen Dünya sı'nda insanların bağlılığını k zanmak için birbirleriyle yarışa yığınla din arasından Hıristiya lık, ötekilerin özelliklerini d nüştürme, özümleme yetene sayesinde, başarılı çıktı. Sold İsa'nın Güneş Tanrısı Helios ol rak resmedilmesi Helen mitol jisine verilmiş açık bir tavizdi İ.S. üçüncü yüzyılda Helios, Rö ma Panteon'unun başlıca tanr sı olmuştu, Hıristiyan sanatçıla ra en yüksek tanrıyı resmetme için elverişli bir biçim sağl yordu.

Renkli Resimler 72, 73

YADSIMA VE ÖZÜMLEME

İlk yayılma döneminde Batı Toplumu henüz militanca Hıristiyan bir toplumdu, kendi dinini dünyanın geri kalan kısmına zorla kabul ettirmek için diretiyordu. Batı bu tavrı yüzünden karşılaştığı toplumların şüphesini, düşmanlığını uyandırdı; kendilerini koruyabilecek durumda olanlar kapılarını kapatarak tepki gösterdiler. Japonya'da Batı Hıristiyan kültürüne karşı direniş yabancı misyonerlerle dinden dönen yerlilerin amansızca kovuşturulmasına yol açtı. 1622'deki büyük kıyımda yerli, yabancı ellibir Hıristiyan ülkenin huzur bozucu varlıklarından kurtarılması amacıyla Nagasaki'de idam edildi.

Yalnız, Batı'nın ekonomik, ya da teknolojik üstünlüğü de aynı şekilde inkâr edilemez, ya da kapı-dışarı atılamazdı. Onyedinci yüzyılın sonlarından bu yana dünya için tek seçenek gönüllü, zorunlu Batılılaşma'ydı. Çağdaş Nigerya'dan, sağdaki dükkân ilânı Batı'nın başarılı kültür saldırganlığının bir işaretidir. Kabile düzenine dayanan bir toplumun ataerkil reisi böylece Batı ticaretinin her yerde görülen idareci patronu haline gelmiştir.

Renkli Resim 74.

YENİ BİR DÜNYANIN
BİTKİLERİ VE HAYVANLARI

Daha zayıf bir topluma egemen olmayı başaran bir uygarlık, kurbanlarını doğuştan aşağılık sayma eğilimindedir. Böylece bu toplumun üyelerini bitki ve hayvan düzeyine indirerek kendi çıkarlarının doğrultusunda onları sömürebilir, ya da yok edebilir. Soldaki Flaman resminde Amerika'nın fethi bir çıplak vahşiler sürüsü ile, daha sonraki kolonileştirme için ülkeyi açıp temizleyen uygarlık öncüleri arasında bir karşılaşma olarak gösteriliyor. Aşağıdaki Kızılderili kadın ve çocuk resmi de onaltıncı yüzyılda İngiliz Yeni Dünya "kâşif"lerinin yaptığı, dikkatli gözlemler sonucu kaydedilmiş bitki ve hayvan resimleri arasında yer alıyor.

44 Çağdaş uygarlıklar arasında karşılaşmalar

Bu kitabın daha önceki üç bölümünde, çözülen bir uygarlığın toplumsal yapısının ayrıştığı üç parçanın her biri üstünde özel incelemeler yaparak uygarlıkların çözülmelerinin özelliği ve süreci üstüne araştırmamızı sürdürdük. Bunu yaparken, araştırmamızın başında sorduğumuz sorunun cevabını üstü örtük bir biçimde bulduk: sorumuz, uygarlıkların anlaşılabilir inceleme alanları olup olmadıklarıydı. Araştırmalarımızın sonunda şu sonuca vardık ki, bir uygarlığın doğuşunu, büyümesini veya çöküşünü ele aldığımız sürece, uygarlıklar tek başlarına da anlaşılabilir inceleme konuları oluyorlar.(1) Çöküşler üzerine incelememizde gözden geçirdiğimiz tarihi kanıtlar bizi bir uygarlığın çöküşünün genellikle içsel bir kendini-belirleme eksikliğinden ileri geldiği, dışsal güçlerin indirdiği darbelerin pek seyrek rol oynadığı sonucuna vardırdı.(2) Ancak, çözülmeleri incelemeye başlayınca, zihni görüş alanımızı çözülen uygarlığın kendisinin ötesine genişletip dışsal güçlerin de etkisi hesaba katmadıkça çöken uygarlığın bu son evresini anlayamadığımızı gördük. Varsayım gereği çözülen uygarlığın üyeleri olmayan, ama ona öldürücü darbeyi vuran, *limen* ötesi barbar dış proletaryanın da hesaba katılması gerektiğini anladık. Ayrıca, yabancı uygarlıklara karşı yapılmış fetihlerden edinilmiş ögelerin iç proletarya içinde oluşturduğu yabancı kökeni de görmezlikten gelemeyiz, iç proletaryanın doğurduğu ileri dinlerin çıkışında bu yabancı kaynaktan gelen yaratıcı esinlenmenin oynadığı rolün önemini de gene görmezlikten gelemeyiz. Ayrıca evrensel devletlerin de kendilerine değil, niyet etmedikleri halde ve bilinçsiz olarak yabancılara hizmet ettiklerini gördük. Son olarak, ileri dinlerin, evrensel devletlerin doğmasına yardım eden uygarlıklardan daha başka bir türden yeni toplumlar olabildiklerini gözlemledik. Evrensel devletler evrensel kiliselere hizmet ederek tarihte iz bırakmıyorlarsa, barbarlara ve yabancı uygarlıklara hizmetleriyle bu izi bırakıyorlardı.

Limen dışındaki barbarlar gibi bu yabancı uygarlıkların da yabancılığı, kaynaklandıkları yerlerin, bölgelerine bazan tecavüz ettikleri evrensel devletlerin sınırlarının dışında olması gibi basit ve bariz bir coğrafi olgudan ötürüdür. Bu sınırlar içinde doğan ileri dinlerden bazıları da aynı ölçüde yabancı kalmışlardır, çünkü bu dinleri benimseyenler de, putperest komşuları da, onları dinin içinde belirdiği çözülen toplumun "içinde ama ona ait değil" gibi görmüşlerdir. Dinin yaratıcı esinlenme kaynağının, kendini ilk olarak İnsanlığa sunduğu toplumun geleneğine yabancı oluşu bir tarihi olgudur; bu olgunun psikolojik ifadesi de o dini benimseyenlerin topluma karşı uzaklıklarıdır. Roma İmparatorluğu, en çok Suriye'den etkilenen Hıristiyanlığa bir Helen yapısı beşik sağlamıştı. Baktriya İmparatorluğu'nun yerini alan Kuşan devleti de aynı şekilde, en çok Hindistan'dan esinlenen Mahayana'ya Helen yapısı bir beşik sundu. Gerçi İslâmiyet ve Hinduizm, başlıca esinlenmelerini kendilerine aynı zamanda politik bir beşik veren birer uygarlıktan aldılar, ama her iki ileri dinin doğuşunda da birden fazla uygarlığın sözkonusu olduğu daha önceki bir evre vardı. İslâmiyet ve politik beşiği olan Halifelik, Suriye Dünyasına nicedir müdahalede bulunan Helenizm'e karşı dini ve politik düzeyde tepkiyi dile getiriyorlardı. Helenizm'in Hind Dünyasına daha sonraki ve daha kısa süreli müdahalesi aynı şekilde Hindistan'dan esinlenen Hinduizm'i ve Hindistan yapısı Gupta İmparatorluğu beşiğini harekete geçirdi. Böylece görüldüğü gibi bugünkü dünyada hâlâ hayatta olan ileri dinlerin dört tanesinin doğuşu ancak inceleme alanımızı tek bir uygarlığın yörüngesinden çıkarıp iki ya da daha fazla uygarlığın arasındaki karşılaşmaları kucaklayacak genişliğe getirdiğimiz zaman anlaşılabilir oluyor.

İleri dinlerin doğuşunda değişik uygarlıklar arasındaki karşılaşmaların oynadığı rolün önemi, bilinen ama, gene de dikkate değer olan bir tarihi coğrafya olgusuyla açıklanabilir. İleri dinlerin doğum yerlerini bir haritada işaretlediğimizde bunların bütün Eski Dünya yüzeyinde oldukça küçük denebilecek iki yörenin içinde ve çevresinde kümelendiklerini görüyoruz. Yani, Öküz-İnci havzasında ve Suriye'de (Suriye adını en geniş anlamında, Kuzey Arabistan stepi, Akdeniz, Anadolu yaylalarının güney etekleri ile kuşatılmış bütün alanı kapsayacak şekilde kullanıyorum). Öküz-İnci havzası Mahayana'nın doğduğu yerdi; bu din, burada doğduğu biçimde Doğu Asya'ya yayıldı. Bundan önce de bir din olarak Helen Dünyasına yayıldığı biçimi aldı; bundan önce, Galile'de, Ferizeik Yahudiliğin bir çeşidi olarak ilk çıkışını yapmıştı. Yahudiliğin Maronitlerin Monothelete Hıristiyanlığı, gerekse Şiilik orta Suriye'de oluştu.

Ufkumuzu genişletir de bu iki çekirdek-alana komşu yöreleri de alanımızın içine alırsak ileri dinlerin doğum yerlerinin böyle belli noktalarda yoğunlaşması büsbütün göze batan bir nitelik alır. Hıristiyanlığın gerek Nasturi, gerekse Monofizit çeşitleri Urfa çevresinde, Mezopotamya'da doğdu, Suriye'nin güneyinde Hicaz'da ise, Mekke ve Medine İslâmiyet'in doğduğu yerler oldu. İslâm'da Şii itizal hareketi Kuzey Arabistan steplerinin doğu kıyılarında doğdu. Gözlemimizin çapını Öküz-İnci havzasına kaydırdığımızda,

ilkel Budizm'in felsefesinin bir çeşitlemesi olarak ilk çıkışını yapan Mahayana'nın komşu İndüs havzasında doğduğunu görüyoruz; bu ilkel Budizm'in doğum yeri Orta Ganj havzası. Budizmsonrası Hinduizm'in doğum yeri de gene Hindistan yarı-kıtasının aynı yöresidir.

Bütün bu dikkate değer olguların aslında coğrafi bir açıklaması vardır. Gerek Suriye, gerekse Öküz-İnci havzası fiziksel olarak birer geçit noktasıdır. Buralarda, pusulanın herhangi bir yönünden gelen trafik, çeşitli alternatif bileşim ve değişimlerle başka bir yöne kanalize edilebilir. Fiziksel özellikler bu alanlardaki kavşaklarda trafiğin birbirine geçmesini teşvik eder. Bu iki potansiyel trafik merkezinin tarihi geçmişi de Doğa'nın onlara uygun gördüğü rolü gerçekte de oynadıklarını gösteriyor.

Öküz-İnci havzası, en azından İ. Ö. sekizinci yüzyıldan beri İran, Avrasya, Suriye, Hint, Helen, Çin ve Rus uygarlıkları arasında bir dizi karşılaşmaya sahne oldu. İ.Ö. sekizinci ve yedinci yüzyıllarda Avrasyalıların Kavimler Göçü Hindistan ya da Güneybatı Asya yolunda Öküz-İnci havzasının üzerinden geçti. Bu bölge o zaman Akamenya İmparatorluğu'nun, daha sonra da onun yerine geçen Selevkes Asya İmparatorluğu'nun bir parçasıydı. Selevkes İmparatorluğu'nun yerine geçen Belh ve Kuşan devletleri İnci-Öküz havzasını politik olarak Kuzeybatı Hindistan'a bağladılar. Arap İmparatorluğu ise burayı yeniden Güneybatı Asya ile Mısır'a bağladı. Moğol İmparatorluğu, geçici bir süreyle, Hint, Arap ve Batı Avrupa yarımadaları dışında hemen hemen bütün Avrasya kıtasını birleştiren bir evrensel devlet içine soktu bu bölgeyi. Bir zamanlar Moğal İmparatorluğu'nun uyruğu olan göçebe-olmayan vâris-devletlerden biri içinde Avrasya stepinin bütün kıyılarını göçebe-olmayan vâris-devletlerden biri içinde Avrasya stepinin bütün kıyılarını birleştirmeyi, Timurlenk ondördüncü yüzyılda başaramadı ama, ondokuzuncu yüzyılda Ruslar başardı. Timur'un imparatorluk kurma çabaları kalıcı olabilseydi Sovyetler Birliği'nin şimdiki alanına tekabül eden bir imparatorluğun çekirdeği Volga Havzasında değil, İnci-Öküz havzasında kurulmuş olabilirdi. Aslında Rusya bu havzayı Afganistan'la paylaştı. Afganistan, Hindukuş'a yayılmakla kendisine önceden yol göstermiş olan Belh ve Kuşan devletlerinin Öküz ile İnci arasında kalan bir kopyasıdır. Bütün bu politik olaylar Öküz-İnci havzasına birçok uygarlık arasında bir toplantı yeri olmak gibi kültürel bir rol yüklemişti.

Suriye'nin tarihi daha da olağanüstü oldu. Daha başlangıçta, Mezopotamya içinde ve hemen dolaylarında uygarlıklar çok yakın mesafede birbirleriyle güreştiler. Suriye, daha eski iki uygarlığın, Irak'daki Sümer-Akad ve Aşağı Nil vadisindeki Mısır uygarlıklarının beşikleri arasında sıkışmış bir yerdir. Sümer-Akat Uygarlığının Hitit uydusunun yurdu olan Anadolu kuzeyden Suriye üstüne sarkar. Suriye ayrıca Arabistan'dan gelen göçebelere, Akdeniz'den gelen denizcilere de açıktır. Suriyelilerin kendilerine özgü ayrı bir uygarlık yaratabilmeleri İnsanoğlunun daha sonraki tarihinde derin izler bırakmış olan olağanüstü bir başarıdır. Suriye'nin kültürel başarısının ölçüsü olan politik zorunluluklar İnci-Öküz havzasını bile geride bırakır. İ.Ö. üçüncü binyılda, Sümer-Akat ve Mısır dünyalarında yükselen imparatorluklar birbirleriyle çatışmadan, kuzey ve güney Suriye'yi ardarda işgal ettiler. İ.Ö. ikinci binyılın ikinci yarısında Mısırlılar Fırat'ın batı dirseğine varıncaya kadar kuzeydoğuya tırmanarak Suriye'nin bütününü işgal ettiler ve o zaman Suriye'yi Hititlerle paylaşmak zorunda kaldılar. Ama, her ne kadar Mısırlılar Suriye'de daha derin politik izler bıraktılarsa da, Akat İmparatorluğunun İ.Ö. ikinci binyılda yarattığı kültürel izler daha büyüktü.

Bu binyıl içerisinde ayrı bir Suriye uygarlığı doğmak için çabalıyordu. Sonunda, Arabistan, Avrupa, Kuzeybatı Afrika'dan aynı ânda patlak verip Doğu Akdeniz'e akan bir Kavimler Göçü ona bu fırsatı verdi. Mısır, Asur ve Babil geçici bir süre için etkisiz kaldılar; bu zaman-mekân boşluğunda bir Suriye Uygarlığı doğabildi. Akat, Mısır, Ege ve Hitit kaynaklarından gelen zengin bir kültür mirası vardı; Helen çağdaşları gibi o da kültürel bakımdan yaratıcı, politik bakımdan birliksizdi. Suriye Uygarlığının üyeleri alfabeyi icat ettiler; Sümer ve Mısırlıların yaptığı bütün deniz yolculuklarından çok uzaklara varan yolculuklara çıktılar; din alanında da, hem manevi hem de fikri bir başarı olan tektanrıcılığı buldular.

Suriye Uygarlığının politik bağımsızlığı kısa sürdü. Helenlerin Akamenya İmparatorluğunu yıkmasından sonra Samaryalılarla Yahudiler dışında kalan bütün Uygarlıklarının kalıntılarının karışmasıyla oluşan "kültür-bileşimi" çok verimli oldu. Ortodoks Hıristiyan, Batı ve İslâm uygarlıkları bu topraklarda yeşerdi, bir yandan da Suriye Eski Dünya haritasının en hareketli kavşak noktası olmasının politik bedelini ödedi. İ.Ö. sekizinci yüzyıldan sonra Suriye birçok İmparatorluk arasında paylaşıldı ya da ilhak edildi: Asur İmparatorluğu'yla onun yerine geçen Yeni-Babil devleti; Akamenya İmparatorluğu ile onun yerine geçen Selevkes ve Ptolemaios devletleri; Roma ve İslâm imparatorlukları; Fatımi Halifeliği ile Doğu Roma İmparatorluğu; Haçlıların kurdukları devletler ve Müslüman komşuları; Osmanlı İmparatorluğu ile onun yerini alan Arap ve İsrail devletleri. Bütün bu imparatorlukların yalnız ikisi —Selevkes ve Emevi— Suriye'deki bir başkentten yönetildi. Yalnız üç kere Suriye politik düzeyde birtakım bağımsız devleteciklere ayrıldı. Bunlar da, Selevkes'un yıkılışıyla Romalıların gelişi, Fatımilerin yıkılışı ile Eyyubilerin yükselişi arasında ve Birinci Dünya Savaşının ardından Osmanlı İmparatorluğu'nun eriv esinden sonraydı. Ama, bütün bu belâlar arasında Suriye İ.Ö. üçüncü binyıldan beri, belki de Buzul Çağının son döneminden bu yana, İnsanlığın başından

TEMASLAR VE ÇATIŞMALAR

313 314 Uygarlıklar yalıtılmış kalmazlar; barışta, savaşta, aralarında sürekli bir alışveriş vardır. Bu gibi çatışmaların önde gelenlerinden biri de Batı Uygarlığı ile Yeni Dünya'nın onaltıncı yüzyıldaki karşılaşmasıdır. Soldaki İspanyol baltacı Meksika'da bir "conquistador" sarayını süslüyor. Yukarıda: Daha barışçıl karşılaşmalar. Yedinci yüzyıldan bir aynalıkta Çin'den Hotan'a ipekli getiren "İpek Prenses" Batılı gezginler işe burunlarını sokmadan çok daha önceleri Çin ticaretinin birbirinden tamamen ayrı toplumlar arasında bağlantılar yarattığını bizlere hatırlatıyor. Alttaki resimde Çinli bilginler, Orta Asyalı göçebe atalarının geçmişini anlatan bir tarih kitabı ismarlayan İran'ın onüçüncü yüzyıldaki hükümdarı Gazan Han'a tarih kitapları getiriyorlar.

geçen olaylarda baş rolü oynamıştır.

Suriye ile İnci-Öküz havzasının tarihlerinden çıkardığımız bu kanıtlara dayanarak, ileri dinlerin incelenmesi için asgari anlaşılabilir alanın herhangi bir uygarlığın alanından daha geniş olması gerektiği, çünkü bunun üzerinde iki ya da daha fazla uygarlığın birbirleriyle karşılaştığı bir alan olduğu sonucuna varabiliriz. Burada sözkonusu olan karşılaşmalar, varsayım gereği çağdaş olmaları gereken uygarlıklar arasında mekân boyutu içinde karşılaşmalardır. Tabii bir de başka çeşitten bir karşılaşma var; zaman boyutunda yer alan, bileşik bir karşılaşma tipinin de mümkün olduğu hatırlanmalıdır; bunun bir örneği Batı Dünyasında Helen Uygarlığının rönesansıdır. Batı dünyasının alanı, Helen uygarlığı alanının kıyısında ve kısmen de onun dışındaydı. Ama rönesansları bu incelemin bir başka bölümüne bırakalım(4) ve şimdilik mekân boyutunda yer alan karşılaşmaları gözden geçirelim.

Çağdaş uygarlıklar arasında karşılaşmaların belirli örneklerinin ayrıntılı incelemelerine girişmeden önce alana bir bütün olarak bakalım. Şüphesiz ki bu alan son derece karışık bir tarih labirenti serer karşımıza. Kültür haritamızda en fazla otuç yedi uygarlık sayabileceğimizi önceden tespit etmiştik.(5) Bunları coğrafi olarak, Eski ve Yeni Dünyalarda doğmuş olmalarına göre, iki gruba ayırabiliriz; yakın zamanlara kadar bu iki dünya birbirlerinden ayrıydı. Eski Dünya uygarlıklarımızı da kronolojik olarak kuşaklara ayırdığımızda, en fazla üç ayrı kuşak sayabileceğimizi görürüz. Uygarlıkların bu coğrafi ve kronolojik ayrırımı çağdaşlar arasında mümkün olan karşılaşmaların sayısını sınırlar, ama gene de toplum, uygarlıkların toplam sayısından yüksektir. Çağdaş uygarlıklar tarihleri boyunca birbirleriyle birden fazla kerelerde karşılaşmış olabilirler, ya da ayrı kuşaklardan olan uygarlıkların hayat-süreleri arasında kronolojik atlamalar olabilir, ya da ölmüş bir uygarlığın fosili ya da diasporası karakteristiklerini başka bir uygarlık içinde yaşatmış olabilir. Uygarlıklar arasında temas ve çarpışmalar dizisini çoğaltan son etken de, on beşinci yüzyılda modern Batı Uygarlığının Atlas Okyanusunu fethetmesiyle Yeni ve Eski Dünya gruplarının birleşmesidir. Batı Uygarlığının bu başarısı tarihi bir dönüm noktasıdır, onun için araştırmaya giriştiğimiz bu karmaşık tarih labirentine girecek bir açıklık bulmamızda bize yardımcı olabilir.

Dünyanın Batı Avrupa'daki bir başlangıç noktasından genişlemesi, şüphesiz, modern Batılı gözlemcinin çarpıtıcı görüş açısından ileri gelen görsel bir yanılsamadır. Ortaçağ Batı toplumunun görüş alanının dışında kalan bölgelerde, Batılı olmayan toplumların çok sayıda üyelerini birbirleriyle temasa getiren keşif ve göçlerini hesaba katmaz. Örneğin Güneydoğu Asya'da, Çinli, Hintli ve Arapların keşifleri, Batılılar gelip müdahale etmeden çok önceleri büyük bir ilişkiler ve alt topluluklar ağı yaratmıştı. Ama, bütün bunları akılda tutmakla birlikte, son beş yüzyıl boyunca Batı uygarlığının çağdaş toplumlara saldırganca nüfuz etmekte kültürel ve politik bir öncülük kazandığını kabul etmek gerekir. Onbeşinci yüzyılda Batı Avrupalı denizciler okyanus gemiciliği tekniğini öğrenince, yeryüzünün yaşanan ve yaşanılabilir bütün yörelerine fiziksel olarak girme imkânını kazandılar. O tarihten şimdiye kadar okyanusun fethedilmesi Batı ile uygar ya da uygarlık-öncesi bütün başka toplumların arasında Batı koşulları altında temas kurulmasına yol açtı. Bu öteki yaşayan toplumların hepsinin hayatında Batı etkisi başta gelen toplumsal güç ve "Garp Meselesi" de en ölümcül sorun olmuştur. Üzerlerindeki Batı baskısı arttıkça bu toplumların hayatı da tepe-taklak olmuştur, böylesine bir ufalanma, yalnızca varkalan uygarlık-öncesi toplumların cılız toplumsal dokularına özgü değildir; yaşayan Batı-dışı uygarlıklar da dünya çapındaki bu Batı kökenli devrimin etkisi altında çırpınmış, aşınmışlardır.

1683'de Osmanlıların İkinci Viyana kuşatmalarının başarısızlıkla sonuçlanması Batılı olmayan bir toplumun Batı uygarlığına son saldırısıdır; o tarihten İkinci Dünya Savaşı nın sonuna kadar Batı'nın kazandığı güç okadar büyüktür ki tek başına, ya da grup olarak hiçbir rakip onu tehdit edecek kuvveti bulamamıştır. Bu çağda, Batılı olmayan güçler —örneğin Rusya ve Japonya— ancak kendileri batılılaştıkları oranda Batı'nın büyük güç politikasında bir rol oynayabildiler. İki buçuk yüzyıllık bir süre içinde, Batılı güçlerin kendi çemberleri dışında başaçıkmaları gereken hiçbir güç yoktu ve maddi düzeyde, bu çemberin dışında kalan bütün İnsanlığın kaderi dolayısıyla Batılı güçler arasındaki karşılıklı ilişkilerin aldığı biçime göre belirleniyordu. Ne var ki, 1945'ten beri Batı'nın dünyadaki iktidar tekeli sona erdi. Japonya, Rusya ve Çin, sırayla, Büyük Güçler olarak dünya arenasına girdiler, ideolojik veya politik bakımdan ön safa geçtiler. Bu güçler artık kendilerini kısmen batılılaştırdıkları için değil, kendi özgün başarılarıyla ve kendi bağımsızlıklarının zoruyla bu yere gelmişlerdir. 1945'ten 1972'ye kadarki iktidar mücadelesinin *leitmotif*'i, artık Batılı ya da kısmen batılılaşmış mahalli devletler arasında Avrupa veya dünya hegemonyası için bir rekabet değil, Sovyetler Birliği, Amerika Birleşik Devletleri, Çin ve Japonya'nın temsil ettikleri ayrı toplumlar arasında bir rekabettir. Yüzeysel bir bakışla bu, uluslararası politikanın kaygan hareketinde son bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Ama, büyük güçler politikasının bu biçimsel dinamiğinin ötesine baktığımızda, 1945'ten beri politik güçlerin sıralanmasının, 1683'te Osmanlı İmparatorluğunun yarışı terk etmesinden sonra ortaya çıkan sıralanmadan çok farklı olduğunu görürüz. 1945'ten sonra, 1683'ten beri ilk kez olarak, Batılı olmayan güçler dünya politika arenasında, üstelik Batı çerçevesinde değil, kendi koşullarına göre oluşan önemli bir rol oynamaya başladılar. Normale dönüş denilebilecek bu olay, son 250 yıldır, tek bir modern Batılı *Kulturkreis*'ın yerli, ya da yerlileşmiş üyesi olan güçler arasındaki iç poli-

315 Çin, Hindistan'a geliyor: Onaltıncı yüzyılda Hindistan imparatorluk sarayında karakteristik elbiselerini giymiş Çinli hanımları gösteren bir resim.

tik kavgalarla sınırlanmış olan bir kültür çatışmasını yeniden politika arenasına sokmuştur.

Ayrıca, kendi farklı kültürlerini bayrak yapan bu Batılı olmayan başlıca güçlerin yeniden ortaya çıkışından bu yana, dünyanın başka bölgelerinde de buna benzer önemli değişiklikler oldu; yerli uygarlıkları Batı toplumunun genişleme çağının parlak günlerinde karanlığa gömülmüş başka toplumları da aynı gidişe ayak uydurdular. Güneydoğu Asya, Hindistan ve Afrika'daki Batılı olmayan toplumların mahalli temsilcileri bağımsız politik ve kültürel statü taleplerini dile getirmeye başladılar. Bu ulusal-devletlere İslâmiyet'in kalbi olan bölgeleri de eklersek, uluslararası ilişkilerin 1945 sonrası dizilişinin, 250 yıldır resmen yok olan uygarlıklararası temas sorununu yeniden ortaya çıkardığını daha da açık-seçik görürüz.

Bu düşünceler, konumuza yaklaşmanın en iyi yolunun modern Batı ile yaşayan öbür uygarlıklar arasındaki karşılaşmaları incelemek olduğunu gösteriyor. Böylece, çağdaş tarihin başlıca temalarından birini de tartışmaya açmış oluyoruz. Bundan sonra, yaşadığı dönemde komşuları üstünde Batı'nın çağdaşlar üstünde yarattığı etkiyle karşılaştırılabilecek bir etki yaratan şimdi yok olmuş bir uygarlığı da gözden geçirebiliriz. Kültürel karşılaşmaların psikolojisini ele aldığımızda bu örnek özellikle yararlı olacaktır. Sorunun özü zamandır, çünkü çağdaş uygarlıklar arasındaki çarpışmaların yankılanmaları, bireysel ruhtaki ağır yolculuklarını tamamlayıncaya kadar nihai toplumsal sonuçlarını ortaya koymuyorlar, onun için, çoktan ölmüş bir toplumla çağdaşları arasındaki karşılaşmaları başlangıçtan bitimine kadar gözlemlersek, bu süreci daha doğru ve daha dolgun bir biçimde izleyebiliriz.

45 Modern batı ve Rusya

Modern Batı tarihinin açılış bölümünü onbeşinci ve onaltıncı yüzyılların dönüm noktası olarak tespit ettik.[1] Moskova şehri de, onbeşinci yüzyılların sonlarında Rus evrensel devletini kurdu.[2] Böylece Rus tarihindeki bu çok büyük olay, Batı uygarlığının modern biçimiyle Rusya'ya etkilerini duyurmaya başlamasından çok kısa bir süre önce gerçekleşmiş oldu. Ama, Ruslar bundan önce de "Garp Meselesi"ni biliyorlardı. Ondördüncü, onbeşinci yüzyıllar içerisinde Rus Ortodoks Hıristiyan toplumunun atadan kalma topraklarının geniş bir kısmında Batı Hıristiyan Polonya ve Litvanya yönetimi kurulmuştu. Böylece Rus İmparatorluğunun Moskova'da yeni kurulan başkenti yaklaşan Batı Hıristiyanlığına karşı bir sınır kalesi durumuna düşmüştü, Batı'nın Rusya'nın batı bölgelerine yaklaşmasını tamamlayan bir olay da 1594-96'da Roma Kilisesi ile birleşilerek daha önce Ortodoks Hıristiyan olan halka yabancı bir dinin zorlanması şeklinde ortaya çıkan bir Kilise müdahalesiydi. Politika ve dinin bu kurumsal bağları Rusya'nın bu Batı parçasını Batı dünyasına perçinledi, Batı'nın başka kültürel etkilerinin sızması için zemin hazırladı.

Batı uygarlığının kendi kültürüne adam kazandığı bu eski Rus bölgelerinin politik egemenliği sorunu böylece Rus evrensel devletiyle birbirini izleyen Batı Avrupa güçleri arasında bir askeri yarışma sorunu oldu. Yüzyıllar geçtikçe, Rusya, değişen sürelerde Batı egemenliğinde kalmış olan bu bölgeleri birbiri, ardı-sıra geri almayı başardı. Ama, Rusya'nın müdahaleci Batılı komşularına karşı kazandığı askeri ve politik zafere karşılık, bu yarı-batılılaşmış bölgelerden, kendini böylece sızmalara açan Moskova bölgesine, kültür düzeyinde, modern Batı etkileri yayıldı.

Rusya ile modern Batı uygarlığının bir başka, belki daha da önemli bir karşılaşma alanı Baltık sahilleriydi. Buradaki başlıca Batılılar, Batı uygarlığının Rusya'nın Doğu Avrupa kıtasındaki yakın komşuları olan görece geri temsilcileri değildi. Onbeşinci, onaltıncı yüzyılların dönümünde Batı uygarlığının genişleme girişiminin önderliğini İtalyanlar'dan çekip alan, Atlas Okyanusunun Avrupa kıyılarında yaşayan denizci uluslardı.

Rusya'nın Courland'dan Finlandiya'ya kadar Baltık kıyısı boyunca komşuları, bu denizci uluslar arasındaydı. Bu bölge on sekizinci yüzyılda Rus egemenliği altına girmiş, Batı kültürünün Rusya içlerinde yansıdığı merkezlerden biri olmuştu. Gerçi kolonyalist Batılı Alman baronları ve Baltık yörelerinin burjuvaları, Rus hayatını, sayılarıyla orantısız bir ölçüde etkiliyorlardı, ama batı-Avrupalı Batılı ulusların etkileri çok daha önemliydi ve Rus imparatorluk hükümetinin almak için bilerek açtığı giriş limanları yoluyla dosdoğru Rusya içine yayılıyordu.

Modern Batı uygarlığını kendi anayurdundan almak için Rusların açtığı ilk kanallardan biri, Beyaz Deniz kıyısında, bir İngiliz gemisinin 1553'te bulduğu, Kuzey Dvina'nın ağzıydı. Moskova devleti de 1584'te orada Arhangel liman şehrini kurdu ve daha sonra Rusya'ya bu yoldan giren Batılılar Moskova'nın eşiğinde "Svoboda"da, bir iç merkez kurdular. Böylece, Batı Avrupalı denizciler onaltıncı yüzyılda okyanus denizciliği sanatında kendilerini geliştirirken Beyaz Deniz yoluyla Batı Avrupa ile Rusya arasında dolaysız bir temas kurmuş oldular. Ama on sekizinci yüzyılın başlarında Petrograd şehrinin kurulmasıyla Batı Avrupa ve Rusya'nın Arhangel'den geçen temas yollarının daha kestirmesi bulundu ve Batı etkisinin yoğunluğu arttı. Aynı anda, bu yabancı etkinin sızmasına izin verilen alan da genişleyerek Svoboda'nın dar sınırlarını aştı, Büyük Petro zamanında Baltık'dan Büyük Okyanusa kadar uzanan bütün Rus İmparatorluğunu kapsadı.

Rusya üzerinde Batı etkisi 250 yılı aşkın bir süredir bu yoğunlukta sürdü. Bundan önceki iki yüzyıl içinde de, aynı yoğunlukta olmaksızın, gene vardı bu etki. Oynanan bu oyunun ana çizgilerini belirleyen etkenler, modern Batı Dünyasının yoğun teknik ilerlemesi ile, Rusya'nın her gelene karşı kendi bağımsızlığını korumak ve İmparatorluğunu Orta ve Doğu Asya'ya yaymaktaki kesin kararlılığıydı. Batı'nın meydan okuması iki karşıt tepki doğurdu.

Küçük ve politik bakımdan önemsiz bir "Mümin" azınlığı[3] Kutsal Rusya devletinde Batı etkisine karşıydı, çünkü bunlar Rusya'nın "Üçüncü Roma" ve gerçek Hıristiyan ortodoksluğunun varkalan son bekçisi olduğuna inanıyorlardı.[4] Bu aynı fanatik "Eskikafalılar" onyedinci yüzyılda, Ortodoks Hıristiyanlığının geleneksel âyin ve törelerinin onyedinci yüzyıl Yunan törelerine uydurulup uydurulmaması sorunu tartışılırken resmi Moskova Kilisesi'nden ve devletinden ayrılmışlardı. Mahalli Moskova alışkanlıklarının en küçük bir parçasını değiştirmeye inatla karşı çıkmışlardı. Böylece Ortodoks Hıristiyan Kilisesinin kendi içinde çıkan bu aile kavgası, daha sonra, bölücü Batı Dünyasından herhangi bir şey alma politikası konusunda da takınılacak tavrı önceden tespit etmiş oldu. Müminler, lekeli çağrışımları olan Batı teknolojisini de olduğu gibi yadsıdılar ve bu tavırlarını, Kutsal Rusya'nın kendinden üstün düşmanlarına karşı kendi bağımsızlığını korumak için Batı silâhları kullanmasına karşı çıkma derecesine vardırdılar.

AŞIRI DİNDARLIK

316 Rusya'da Ortodoks Hıristiyan Kilisesi'nin başlıca özelliği geleneksel alışkanlıklara inatçı bir sadakattı. Onaltıncı yüzyıldan kalma bu ikon dini tutuculuğun bir kalesi olan ve hükümetin 1668-1670 kuşatmasıyla zayıflatabildiği, Beyaz Deniz'deki Solovetskiy Manastırı'nın kuruluşunu kutluyor.

Modern Batı nın baskısına karşı Müminler'in toptan tepkisi hem mantıklı, hem de içtenlikliydi. Müminler Tanrı'ya tamamen inanıyorlardı, Ortodoks Hıristiyan Rusya nın varoluşunu Tanrı'nın yasasına uyan insanlarını koruyacağı inancına dayandırmayı benimsiyorlardı. Eskikafalılar sayıca kalabalık olmadıkları için bu inancın gerçekleşme derecesi hiçbir zaman sınanamadı; ama, tepkileri her ne kadar bastırıldıysa da, yeraltı etkileri oldu. Örneğin, "Herodcu"(5) Petro rejiminin ondokuzuncu yüzyıldaki kültürel fenomenlerinden biri olan Slavofil hareketinin ikili bir görünümü vardı. Herodcu bir çerçeve içinde, Batı'daki çağdaş Romantik akımın Rusya'da aldığı biçim olarak görülebilirdi, ama bir başka açıdan bakınca, yerli Rus yobazların Batı kültürüneduyduğu düşmanlığın boğuklaşmış sesi olduğu anlaşılıyordu. Batılılaşmanın Rusya'da egemen eğilim olduğu bu çağda, Batı düşmanlığı da, Batı endüstrileşmesinin yerli bir eleştirisi olan çağdışı kalmış bir Batı akımının kılığına girerek ortaya çıktı.

Eskikafalıların toptancı yobazlığının tam karşıtı olan radikal Herodculuğu başlatan ve bir özlemden bir eyleme çeviren kişi yobazların başdüşmanı Büyük Petro idi (saltanatı: 1689-1725). Petro'nun politikası, Rus İmparatorluğu'nu Rus Ortodoks Hıristiyan evrensel devleti olmaktan çıkarıp modern Batı dünyasının mahalli devletlerinden biri haline getirmekti; o zaman Rus halkı da Batılı, ya da batılılaşmış uluslar arasında yerini alacaktı. Modern Batılı hayat tarzının kural olduğu bir dünyada, uluslararası görgünün belirli kurallarına uyarak Rusya'yı Batılılar kulübüne üye yazdırmak ve böylece Rusya'nın politik bağımsızlığı ile kültürel özerkliğini kurtarmaktı bu politikayla güdülen amaç. Batılı olmayan bir Gücün giriştiği ilk gönüllü Batılılaşma örneğiydi.

Rusların adımlarını uyduracağı dans havasını Batılılar çalıyordu; Büyük Petro ile ondan sonra gelenlerin Herodcu politikası, Batı'nın en çok askeri saldırı biçiminde kendini gösteren baskısına karşı düşünülmüş bir tepkiydi. Bu karşılaşmaların ilk sonucu Rusya'nın görece geriliğini göstermek ve böylece Batı'nın tekniklerini başarıyla benimsemeye başlamasına yol açmak oldu; ama nihai sonuç, bu Batılılaşma politikasının ne kadar yüzeysel kaldığını gösterdi.

Karşılaşmaların ilki on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda görüldü. Bu sıralarda yeni kurulan Moskova Batı'daki topraklarını genişletmek ve takviye etmek isterken İsveç'le ve Polonya-Litvanya ile çatışmıştı. Yeni doğan Rus devleti bu savaşlarda birtakım toprak kazançları elde etti, ama Rusya ile Batılı komşularının görece güçlerinin gerçek ölçüsü sınırlardaki dalgalanmalar değildi, Batılı orduların bu çağda çağdaş Rus ordularını savaş meydanında sürekli yenebilme yeteneğiydi; Batı'nın düşmanına karşı teknolojik üstünlüğü de bu durumun herkesçe kabul edilen nedeniydi. Yerli Rus askeri tekniğinin modern Batılı komşular-

317 318 HEROD'CULUK Büyük Petro Rusya'yı Ortaçağ'dan çıkararak Batı modernizmine soktu. Yeni dönemin simgelerinden biri de, "Batı'ya açılan pencere" sayılan, Baltık Denizi'ndeki limanı, Petrograd'ı kurmasıydı.

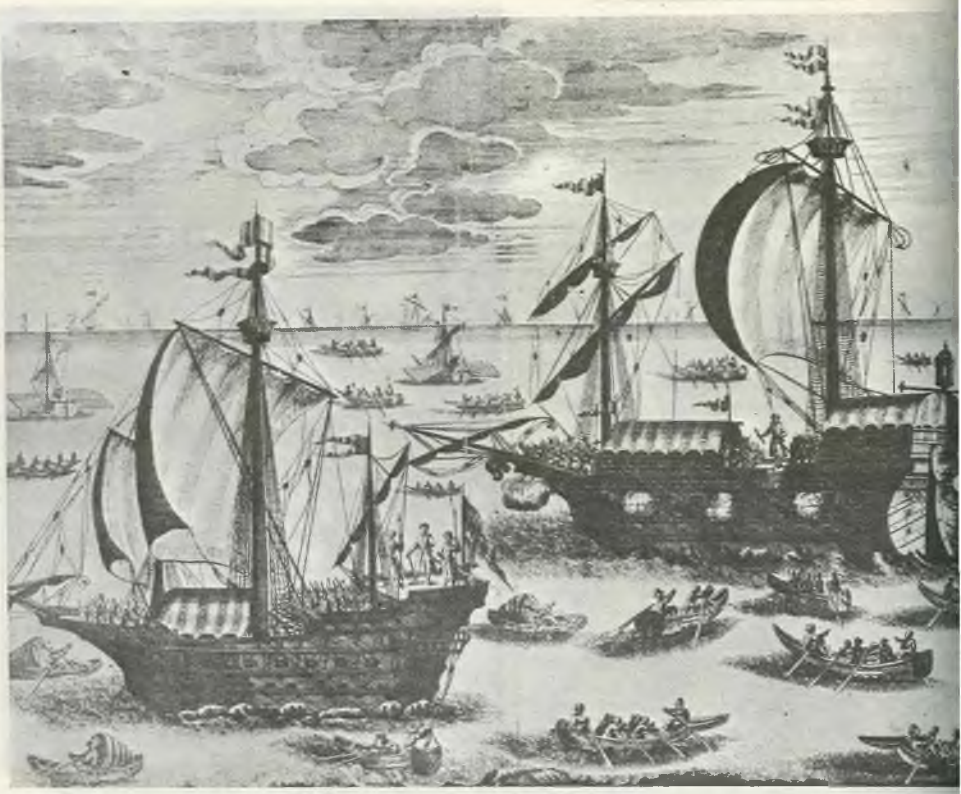

la savaşta bu ürkütücü yetersizliği, Petro'nun Herodcu devriminde tepkisini bulan bir meydan okumaydı. Petro, Rusya'nın sivil ve askeri örgütlenmesini çağdaş Batı standardına yükseltme gibi bir görevle karşı karşıyaydı;[6] 1709'da tedbirsizce Ukrayna'ya giren İsveçli düşmana karşı kazandığı zafer onun bu politikasının başarısını müjdeledi, bir yüzyıl kadar süre sonra Napoleon'un ordularının kovulması da bu başarının tacı oldu.

Napoleon-sonrası çağda, yüzeysel şekilde batılılaşmış olan Rusya görünüşteki yükselişinin doruğundaydı; ama bu görünüş daha o zaman bile bir yanılsamaydı, çünkü 1792-1815 arasının Devrim ve Napoleon savaşları endüstri-öncesi Batı tekniğiyle savaşılmış son büyük çapta çarpışmalardı. Kırım Savaşı'nda (1853-56) Rusya hâlâ modern Batılı düşmanlarıyla aşağı yukarı eşit düzeyde dövüşebiliyordu; ama, bu da çağdaş Fransız ve Britanyalı asker kafasının tutuculuğu sayesinde böyle oluyordu. Amerika İç Savaşında ve Prusya'nın üç saldırı savaşında (1861-71) Batılı güçler yeni endüstri tekniğini giderek savaşa uyguladılar; Rusya'nın, endüstriyel ve askeri teknolojide son Batılı ilerlemelere yetişmek için giriştiği yarım yamalak çabaların yetersizliği 1904-05'de Batılılaşmış Japonya karşısındaki utanç verici yenilgisi ve Birinci Dünya Savaşında Alman askeri makinasına meydan okuduğu zamanki toptan çöküşü ile açığa çıktı. Bunlar, Rusya'nın hızla endüstrileşen bir dünyada kendi başının çaresine bakabilmesi için Petro'nun aldığı tedbirlerin yetersizliğini acı bir şekilde ispatlayan kanıtlar oldular. Ölü doğan 1905 devrimi Petro'nun Rus İmparatorluğu'nun yenilgisine bir tepkiydi. 1914-18'in kesin yenilgisi, bunu kaçınılmaz kılan aşırı endüstriyel ve toplumsal geriliğin insafsızca ortaya serilmesi Bolşevikleri iktidara getirdi ve uzun vadede programlarını da belirledi.

Rusya'nın Herodculuğu böylece sığı sonuçlar verdi, ama Büyük Petro'nun Rusyasının çöküşüne kadar iki yüzyıl boyunca izlenen politika bu olmuştu. Sonuçların kısırlığının açıklamalarından biri, Batılılaşmanın hayatın ancak birkaç

PETRO ZAMANINDA RUSYA'DA İLERLEME VE GELENEK

319 Denizcilik teknolojisi Petro'yu en çok ilgilendiren konulardan biriydi. Batı tersanelerini gizli gizli gezerek modern teknikleri öğrenmeye çalıştıysa da donanması (solda) çağdaş Batı tekneleri kadar ileri değildi.

320 Petro'nun Batılılaşma programına karşın, Rusya'nın üstünlüğüne kökü derinde bir inanç sürüyordu. Geleneksel yurtseverlik duygusuna hitap eden bu ondokuzuncu yüzyıl resmi Rus köylüsünün kendinden daha iyi donanmış Fransız düşmanına karşı zaferini yüceltiyor.

alanında sınırlı kalması, Rusya'nın hayatı ve kültürü üzerinde hiçbir zaman derin bir iz bırakmamasıdır.

Geri bir ülke ileri ülkelerin maddi ve akli başarılarını kendinde özümler. Ama bu, onları bir köle gibi izlediğini ve onların geçmişlerinin bütün aşamalarını yeniden ürettiğini demek değildir... Ara adımların atlanarak aşılması imkânı şüphesiz mutlak değildir. Derecesi, uzun vadede, ülkenin iktisadi ve kültürel yeteneklerine göre belirlenir. Ayrıca, geri ülke, dışarıdan ödünç alman başarıları kendi daha ilkel kültürüne uyarlama süreci içinde bayağılaştırır. Bu bakımdan özümleme süreci kendisiyle çelişen bir özellik kazanır. Böylece I.Petro zamanında Batı teknik ve eğitiminin, öncelikle askeri ve endüstriyel bazı ögelerinin alınması, emek örgütlenmesinin temel biçimi olarak serfliğin güçlendirilmesine yol açtı. Avrupa silâhları ve Avrupa borçları —her ikisi de daha yüksek bir kültürün kesin ürünleriydi— çarlığın güçlenmesine yol açtı, bu da ülkenin gelişmesini geciktirdi.(7)

Böylece, Rus hayatının bazı görünümlerinin batılılaştırılması aslında bütünün ilerlemesini durdurdu. Kuvvetli geleneksel kültürel güçler, Çarlık otokrasisinin bütünüyle etkili bir şekilde Batılılaştırılmasına karşı direndiler; Petro'nun Herodculuk politikası pratikte topal kaldı, çünkü Çarlık rejimi Rusya'nın politik ve toplumsal hayatının liberalleşmesine göz yumamıyordu. Oysa Batı'nın kapitalist tekniği Rusya'nın bağımsız ve Batı ile askeri bakımdan denk olabilmesinin bedeli olarak böylesini gerektiriyordu.

Geri Rusya'nın çok yetersiz bir şekilde taklit etmeye çabaladığı toplumla yüz yüze gelişinin doruğunda, Rus devrimci hareketine gene Batı kökenli bir politik model egemen oldu. Marksizm, Batı Romantik hareketinin çağdışı bir açıdan saldırdığı modern Batı hayatının gelişkin endüstriyel biçimine karşı, geleceği hedef alan Batılı bir eleştiriydi. 1917 Ekim'indeki Rus devrimi Çar otokrasisine karşı öznel bir ayaklanmayla —Marksist terminolojiye göre— proletaryanın nesnel olarak zorunlu anti-kapitalist devrimi-

ni birleştirdi. Başka bir deyişle, Batı'nın, Batı uygarlığının yerleşik biçimine karşı radikal muhalefet tarzı Rus hayatına o kadar derinden sızmıştı ki Rusya'nın politik özgürlük hareketi de Batılı bir kılıkla yürütüldü. Aslında Devrim, Batı'nın kapitalizmi temsil etmesi oranında Batı'ya karşıydı; ama, başka bir anlamda, Batı'ya ya da herhangi bir uygarlığa karşı düşmanlık geçerli değildi. Marksist öğreti ulus ile ulus ya da bir toplumla bir başkası arasındaki dikey ayrım çizgilerini kabul etmiyor, bilinen uluslararası ve kültürel sınırları yatay olarak kesen sınıf çizgilerini kabul ediyordu. Tarihi ileri dinler gibi o da evrensel olacak bir kurtuluşu vaad ediyordu.(8)

Komünist Rusya, Batı'nın üretim tekniğini, pratikte Batı kültür kalıbından koparmanın mümkün olduğunu anlayan ilk Batılı olmayan ülkedir belki de. Ancak, bu kültür kalıbının yerine geçecek toplumsal bir ideoloji gerekiyordu. Petro zamanında Rusya Batı endüstriciliğinden bir dilimi buna hiç de hazır olmayan geleneksel Rus Ortodoks Hıristiyan toplumuna sokmaya çalışmış, ama modern reformlar programını ancak yarıya kadar getirebildiği için başarısız kalmıştı. Endüstrileşmiş, ama kapitalist ve Batılı olmayan bir toplumsal sistemin nasıl kurulabileceğini araştırmak Marksist eğilimli Rusya'ya kaldı. Şimdi, kapitalizmin bugüne kadar çözemediği endüstrileşme sorunlarına Komünizm'in pratik ve insancıl bir çözüm bulup bulamayacağını izlememiz gerekiyor.

Ama bu çözümü Komünist Rusya'nın bulup bulamayacağı ayrı bir konu; çünkü, proleter devriminin ertesinde tuhaf bir şekilde diriltilmiş bir yobazlığa büründü. Devrimci savaştan sonra Rusya'da benimsenen, daha doğrusu Rusya'ya empoze edilen izolasyon için akla yakın pratik nedenler vardı; ama, marksizmin uluslararası ideolojisi de gecikmiş Rus softa hareketinin aracı olmaya elverişli bir şey değildi. Marksistler için komünizm bütün kapitalist toplumların gelişmelerinin belirli bir aşamasında varacakları "geleceğin dalgası"ydı; oysa Stalin yönetiminde Rusya proletaryanın iktidar yolu tarihinde kendine eşi olmayan bir yer tanıdı, aslında marksist ideolojiyi tek başına sahiplenmek istedi. Eskikafalıları dünyevi bir biçimde taklit eden Rus komünist rejimi kendini marksist ortodoksluğun tek kaynağı sayıyor, marksizmin bir öğreti olarak ve pratikte, yalnız Rus deneyine göre geçerli olabileceğini ima ediyordu. Devrim alanındaki öncülükleri Ruslara Rusya'nın kültürel geleneğinde de gizil olan eşsiz bir alınyazısına sahip olduklarını ileri sürme fırsatı verdi. Böyle bir inanışı eskiden Slavofiller de Rus Ortodoks Kilisesi'nden almışlar, ama iddia resmileşmemişti. (Komünist "kurum" ise, tabii, laik olmakla kalmıyordu; aynı zamanda dinin ateist bir biçimi olan bir ideolojinin cisimleştiği yerdi.) Rus komünist iddiasının ardında yatan şey, Rusya'nın Doğu Avrupa blokundaki, bu ülkeleri genellikle batılı yerlerinden alıp kendi görüngesine çekerek aldığı öncülüktür. Rusya'nın bu rolü nekadar ciddiyetle benimsediği komünist kamptan ayrılmaya çalışan birey, ya da uluslara karşı gösterdiği acı tepkiden anlaşılabilir.

Böylece Rusya devrimden beri, paradoksal bir biçimde, aldığı yabancı ideolojiyi kendi kültürel kendine-yeterlilik politikasının aracı olarak kullanan bir toplum görünümündedir.

46 Modern batı ve doğu Asya

Rus uygarlığı, modern evresinde Batı kültürünün etkisini duymaya başlamadan önce Batı toplumu hakkında bilgi sahibiydi. Buna karşılık, Batı'nın öncü denizcileri gelip kendilerini gösterinceye kadar Batı'nın varoluşu Çin ve Japon uygarlıklarında hemen hemen hiç bilinmiyordu. Belki de Batı'yı tanımadıkları için ilk karşılaşmada, Batı'yı daha iyi tanıyan yakın komşularının göstermediği bir iyi niyetle kollarını modern Batı'ya açtılar. Batı'nın daha yakın komşuları —Yahudiler, Ortodoks Hıristiyanlar, Müslümanlar— Batı toplumunun laikleşmesinden önceki Batı yayılması döneminde Batı'nın dini fanatizmini olanca gücüyle görüp tanımışlardı. Modern Batı kültürünün bu toplumlarca alınması da, yabancı Batı hayat tarzının kendini laikleşmiş bir biçimde sunmasından sonra başladı. Bu dönemde, Batı'nın değerler piramidinde teknoloji, dinin en tepedeki yerini artık almıştı. Çin ve Japon toplumları ile Yeni Dünya'nın yerli toplumları kapılarına gelip dayanan Batılı yabancıya karşı daha düşüncesiz bir tavır gösterdiler. Geçmiş deneyleri olmadığı için bilmedikleri Batı din fanatizminin yatışmasını beklemeden, Batı'nın erken modern evresinde, yani geleneksel dini saldırganlığının henüz yükselmekte olduğu bir dönemde, kapılarını Batı'nın tam etkisine açtılar.

Onaltıncı yüzyılın ilk yarısında, okyanusları aşan Batılıların ufuklarında yeni belirdiği sıralarda, Çin ve Japon

toplumları zor durumdaydılar; ama, gene de yeni yeni modernleşen Batı'ya karşı kendilerini savunabildiler. Batı uygarlığını terazide tarttılar, yetersiz buldular, kapı-dışarı etmeye karar verdiler, kesinlikle ilişki kurmamaya dayalı bilinçli bir politikayı yürürlüğe koymak için gerekli gücü topladılar. Bu, karşılaşmanın birinci bölümünün kapanış biçimi oldu; ama bu bölümü izleyen bölümde hikâyenin akışı değişti.

Batı'nın, erken modern evresinde karşılarına çıktığı biçimde, onunla ilişkilerini keserken Çinliler, Japonlar "Garp Meselesi"ni kesin bir çözüme bağlayamamışlardı; çünkü Batı, Doğu Asya'nın onu def ettiği zamanki biçiminde durağan kalmadı. Onyedinci yüzyıldan onsekizinci yüzyıla geçilirken Batı kültürünün laikleşmesi Batı tarihinde yeni bir bölümü başlattı; teknolojinin en yüksek Batılı kültürel değer olarak dinin yerine konması Çin ve Japonya için "Garp Meselesi"ni yeniden su yüzüne çıkardı. Batı, eskiden, Batı toplumuna kabul edilmenin temel koşulu olarak, yabancıların Batılı dini biçimlerden biri kabul etmelerini zorunlu görüyordu; bu geleneksel ısrarından vazgeçince kendini Çinliler ve Japonlar için sevimsiz yapan bağnazlığı bırakmış oldu. Ayrıca, Batı, bütün enerjisini teknolojiye adamakla, kendisinin, ya da başka toplumların daha önceki bütün başarılarını gölgede bırakan bir maddi ilerleme içerisine girmişti. Batı'nın bu teknolojik üstünlüğü daha ilk karşılaşmada Çin'e ve Japonya'ya dehşetli çekici görünmüştü. Şimdi daha da yüksek bir kudret derecesine yükselince Doğu Asya halkları, Hint, İslâm ve Ortodoks Hıristiyan dünyalarında yaşayan insan gibi, ya da üstün ustalığa egemen olmak, ya da onun karşısında yenik düşmek yollarından birini seçmek zorunda kaldılar.

Çinlilerle Japonların Batı ile karşılaşmalarında gösterdikleri tepkiler bazı bakımlardan birbirine benzer, bazı bakımlardan da benzemez. Benzer noktalardan biri ikinci karşılaşmada, Mançu ve Tokugawa rejimlerinin gerekli öncülüğü yapmayı başaramamaları üstüne, laikleşmiş modern Batı kültürünün aşağıdan yukarıya doğru yayılmasıydı. Öte yandan, ondokuzuncu yüzyılda Japonya'nın batılılaşma hareketi hükümet desteği kazanarak, resmi ve zorlayıcı bir politika haline getirilerek çağdaş Çin'deki hareketten farklılaştı. Onaltıncı yüzyıldaki ilk batılılaşma hareketlerinde de iki toplum başlangıçtan beri ayrı yollar izlemişlerdi. Çin toplumunda hareket yukarıdan aşağıya başlatılmış, Japon toplumunda ise aşağıdan yukarıya gelişmişti.

Onaltıncı yüzyılın ilk yarısından şimdiki zamana kadar iki toplumun Batı'ya karşı tepkilerinin çizdiği yolu izleyecek olursak, Çin eğrisinin oldukça düzgün, Japon eğrisinin ise inişli-çıkışlı olduğunu görürüz. Çin'in tepkilerine kıyasla Japonya'daki iki batılılaşma dönemi ve aradaki Batı'ya karşı tepki dönemleri ile sonra da bu politikaların değişmesi —onyedinci yüzyılda kabullenmeden yadsımaya, ondokuzuncu yüzyılda yadsımadan kabullenmeye— hepsi

BATI'NIN YAKLAŞIMLARI

321 Son derece egzotik bir karşılaşmayla Doğu Batı'yı buluyor. 1910'da Çin'de ilk uçağın uçuşunu yapan bu çinli ressam belli ki uçakta makinanın payını hiç bilmiyordu. Uçağı kâğıttan bir Çin uçurtması gibi yapmış, aracı kendi ufkuna uçuran makinaları resmetmek için hiç zahmet etmemiş.

de aşırı ölçülerde ve birdenbire oldu. Çinliler her iki dönemde de modern Batı kültürüne karşı ne kendilerini teslim etmekte ne de ilişkilerini koparmakta Japonlar kadar ileri gitmediler. Japonya'da bir diktatörün buyruğuyla ya da bir devrimin yargısıyla ferman olunan politika değişiklikleri Çin'de daha kendiliğinden ve daha ağır akışlı bir süreç içinde gerçekleşti.

İki toplumda da, ilk modern Batılı Hıristiyan misyonerlerin kazandıkları kimseler, yeni dinlerinden vazgeçme yolundaki hükümet emrini dinlemektense ölmeye razı olarak içtenliklerini ispatladılar. Ama, her iki toplumda da ilk modern Batılı Hıristiyan kültürünün benimsenmesine yol açan nedenler dini değil, dünyeviydi; misyonerlerin inandırıcı olmayan, bağnaz dini propagandalarına bunlardan dolaylı, ya da dolaysız biçimde elde edilebilecek maddi kazançlar için göz yumuluyordu. Hikâyenin bu bölümünde, Çin imparatorluk sarayının Cizvitlere karşı tavrı, aynı çağda Japonya'da olana oranla daha az faydacı, ya da —öyle bakmak tercih edilirse— daha az ciddi idi. Çinliler öncelikle merak ediyorlardı; gerçi, onaltıncı yüzyılda Batı'nın ateşli silâhları konusunda Japonlar kadar Çinlilerin de pratik düşünceleri vardı ama, Ming rejimi için kendi dağılan rejimini bu yeni silâhlarla takviye etme isteği pek de şiddetli sayılmazdı. Oysa Japon savaş beyleri için yeni askeri teknik, yeniden birleşmiş Japonya İmparatorluğunu yönetmek için birbirlerine karşı giriştikleri mücadelede belirleyici rol oynayabilirdi.(1)

Ming, ya da Mançu rejimleri Batılı aracılar yoluyla ticaretin gelişmesinde Japon açgözlülüğünü uyaran göz kamaştırıcı ticari kâr imkânlarını da göremiyorlardı. On altıncı yüzyılın sonlarına doğru, çağdaş Batı savaş sanatını benimsemeleri ve batılı satıcılarla ticari işlere girişmeleri, Japonları, Çin toplumunun yörüngesinden çıkarıp okyanusları fethederek her yere yayılan Batı toplumunun yörüngesine sokacak gibi göründü. Daha Batılı denizciler Doğu Asya'ya gelmeden önce Japonlar 1274 ve 1281'de Moğolların Japonya'ya karşı giriştikleri başarısız istilâ hareketine karşılık vermek üzere denize açılmışlardı, 1369'dan beri de Çin sahillerine korsanlığa gidiyorlardı. Onaltıncı yüzyılın sonunda Hideyoşi Japon korsanlığını yasaklayınca Japon denizcileri de yeni gelen Batılıları taklit ederek ticarete giriştiler, Büyük Okyanus üstündeki gemicilik faaliyetlerini hızla geliştirerek bir yanda Malaka boğazına,(2) öbür yanda da Meksika'daki İspanyol sömürgesine kadar gittiler.(3)

Öte yandan, onaltıncı yüzyıldan onyedinci yüzyıla geçilirken, yerli bir askeri güçle tam ve güvenilir bir politik birliğe kavuşturulamamış olan Japonya bu politik birliğin son dakikada kendisine dışarıdan empoze edilmesi tehlikesiyle karşı karşıya gelmişti. 1565-'71'de İspanya Filipinleri zaptetti, 1581'de İspanya ve Portekiz krallıkları birleşti, 1624'de Hollandalılar Formoza'yı aldılar. Bütün bunlar, Portekiz'in on altıncı yüzyıl ortalarından beri temasta

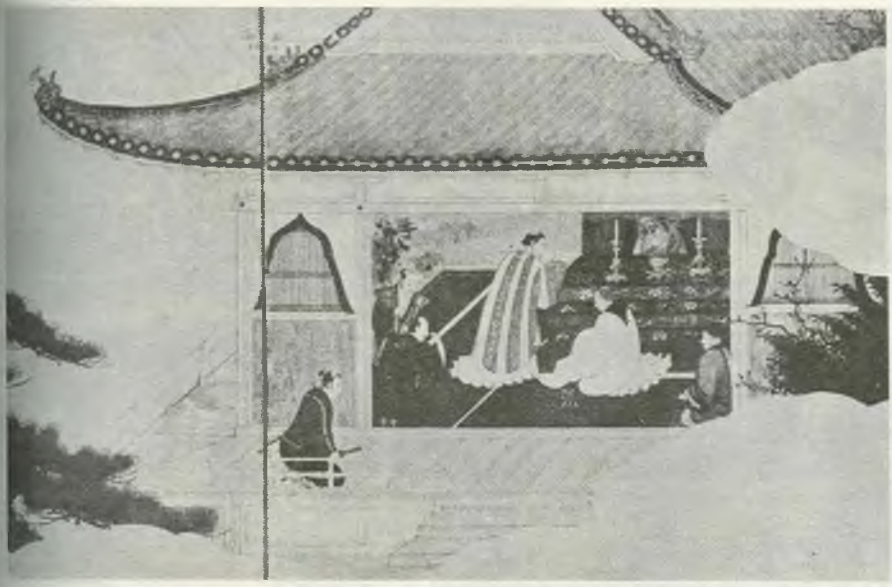

DOĞU'NUN TEPKİLERİ

322 323 324 Hıristiyan diniyle birlikte Batı teknolojisini de getiren Cizvit misyonerler 1549'da Japonya'ya 1552'de de Çin'e varmışlardı. Japonya yeni teknolojiyi hemen kaptı ama, yabancı dinle misyonerlerini 1614'te etkili bir biçimde kapı dışarı etti. Soldaki İsa resmi, yasaklama öncesi dönemde Japon-Çin sanatının ender örneklerindendir. Yukarıda: Batılılar'ın girebildiği tek liman olan Nagasaki'deki Cizvit konağında bir papaz mes âyinini kutluyor.

325 Parya olarak Batılılar: 1690 sıralarında Nagasaki'deki Hollanda fabrikasının görünüşü. 1639'dan sonra Japonya Batılı tüccarların varlığına, getirdikleri kârı düşünerek göz yumdu ama, yabancıları bir gettoya kapatarak, ayrıca her yıl utanç verici bir etek öpme töreniyle birlikte çarmıha hakaret edilmesini içeren bir âyin de yaptırarak düşmanlığını belirtmekten de geri kalmadı.

olduğu başka Batı Pasifik adalarının da başına gelebilecekleri gösteriyordu. Buna karşılık, bir kıta kadar büyük olan Çin, on dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda nasıl Japon korsanlarından korkmadıysa, on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda Batılı korsanlardan korkmak için de bir neden göremiyordu. Çin için, henüz yeterince makineleşmemiş ilk modern Batılı korsanlar ülkeyi fethedecek güçte değillerdi; can sıkıcı olabilirlerdi, ama okadar. Çin imparatorluk hükümeti için bu çağda ciddi tehlike iç ayaklanma ya da Çin Seddi'nin ötesindeki Avrasya steplerinden veya Mançurya ormanlarından gelebilecek işgal ordularıydı. On yedinci yüzyılda iyice zayıflayan yerli Ming hanedanının yerine zinde yarı-barbar Mançu hanedanı geçti,[4] bundan sonra da, Mançuları iktidara getiren istilâ ve ayaklanma konjonktürü iki yüzyıl boyunca Çin'in politik ufkunda görünmedi.

Batılıların okyanuslarda yayılmalarının modern çağının başlangıcında Çin ve Japonya'nın jeopolitik durumlarındaki bu farklılık Çin'de Roma Katolik Hıristiyanlığının bastırılmasının niçin on yedinci ve on sekizinci yüzyıllara kadar ertelendiğini ve kuvvetler çatışması alanında bazı tehlikeli gelişmelere yol açacağı endişesiyle değil de, akademik bir teoloji tartışmasının sonucunda yasaklandığını açıklar. Oysa Japonya'da Hıristiyanlık vakit geçirmeden ve insafsızca bastırılmış, Japonya ile Batı Dünyası arasında Hollanda dışındaki bütün bağlantılar koparılmıştı. Yeni kurulan Japon merkezi hükümetinin indirdiği darbeler 1587'de Batılı Hıristiyan misyonerlerin Japonya'ya ayak basmasını yasaklayan fermanla başladı, 1636 ve 1639'da, Japon uyruklarının yurtdışına çıkmasını ve Portekiz uyruklarının Japonya'da oturmasını yasaklayan fermanlarla tamamlandı.

Çin'de olduğu gibi Japonya'da da, Batı ile ilişkilerin kesilmesi politikasının terkedilmesi aşağıdan gelen bir baskı sonucunda oldu; buna yol açan etken Batı'nın modern bilimsel bilgisine karşı duyulan tamamen entelektüel ilgiydi. Bu bilgileri Batılılar gibi uygulamaya koyup aynı iktisadi ve askeri başarıları elde etme düşüncesi henüz oluşmamıştı. On yedinci yüzyılda Katolik Hıristiyanlığı kabul eden

Japonlar gibi, on dokuzuncu yüzyılın başlarında modern Batı'nın dünyevi bilimlerine kendilerini adayan Japonlar da aynı çeşitten bir martirliğe razı olarak içtenliklerini gösterdiler.

Tokugawa rejimi varoluşunun son yıllarında tıp dışında bütün Hollanda araştırmalarını yasakladı: hükümet açısından, bu baskıcı politikanın tek yanlış tarafı uygulanabilir bir şey olmamasıydı. Ama modern Batı biliminin başarıları konusunda uyanan bu tarafsız entelektüel merak da hükumetin kendi kültür politikasının bir ürünüydü. Bir zamanlar son derece ateşli olan politik ve askeri düzeylerde Japon hayatını dondurarak zorlukla kazandıkları başarıyı sürekli kılmak isteyen Tokugawa rejimi Japonların yatışmamış enerjilerini tüketebilecekleri başka alanlar arıyordu; bilim ve öğrenim de zararsız bir boşalım alanı olarak görülüp teşvik edilmişti. Tercih ettikleri zihni disiplin, Çin'deki Sung ve Ming çağlarının mirası olan Yeni Konfüçyüsçülüktü. Ama on sekizinci yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla geçerken Japonya'nın gerici rejimi, hem modern Batı tıp biliminin tamamen faydacı bir biçimde incelenmesini, hem de ve böylece uyruklarının kendi yerli düşüncelerinin tutucu niteliğini bu yeni bilgilerle geliştirmesine izin vermekle, bütün modern Batı biliminin bir sel gibi içeri doluşmasının yolunu hazırlamış oldu.

Ondokuzuncu yüzyılın Japon Batılılaşma hareketi böylece modern Batı'nın dünyevi biliminden esinlenerek aşağıdan yukarıya doğru gelişti. Buna karşılık Çin'de aynı çağda buna tekabül eden hareketi başlatan modern Batı Protestan Hıristiyanlığı oldu. Batı'nın modern ticari girişimlerinin ilk öncüleri olan Portekizlilerle birlikte gelen on altıncı yüzyılın Katolik misyonerleri gibi Protestan misyonerler de Batı'nın ihraç mallarını getiren İngiliz ve Amerikalı satıcılarla birlikte gelmişlerdi. 1850 ve 1860'larda Mançu rejimini devirmesine ramak kalan siyasi-dini T'aip'ing ayaklanma hareketleri sadece Mançu ileri gelenlerinde başgösteren batılı etkilere karşı "yobaz"ların yerli ayaklanması değildi, aynı zamanda, Protestan Hıristiyanlığın yerli Çin koşullarına bir çeşit çevirisiydi. Ondokuzuncu yüzyılın son onyıllarında Çin'de laik politik bir reform isteyenler Batılı Protestan Hıristiyan misyonerlerden etkilenmişlerdi. Kuomintang'ın kurucusu olan Sun Yat-sen'in babası Protestan Hıristiyandı. Kuomintang'ın bundan sonraki tarihinde önemli rol oynayan bir başka Çinli Protestan Hıristiyan aile vardı: Sun Yat-sen'in karısı, Çang Kai-şek'in karısı olan kız kardeşi ve erkek kardeşleri T.V. Soong.

Böylece, ondokuzuncu yüzyılın Çinli batılılaşma hareketi, Batı'nın dünyevi biliminden değil de Protestan Hıristiyanlıktan esinlenmiş olması bakımından daha başından beri Japonya'daki hareketten farklıdır. İki hareket politik düzeyde de önemli ayrılıklar gösteriyordu. Her iki ülkede de eskiden beri yerleşik yerli ve evrensel sayılan rejimler vardı ve bunlar modern Batı uygarlığının güçlü etkisiyle

326 Japonya'nın Batı yöringesine yeniden girişi de çıkışı kadar dramatik oldu. Modern Batı'nın Komodor Perry ile birlikte ülkeye girmesinden yirmi yıl sonra (1872) Tokyo'yu Yokohama'ya bağlayan ilk demiryolu işletmeye açıldı.

JAPONYA'NIN YOLU

328 335 1867'den 1894'e kadar Japonya ordusunun modernleşmesinin aşamaları: Kapalı kalmaktan yana Şogunate'nin çöküşü. 1867-'68'de Meiji Hanedanı'nın geri gelmesiyle Japonya hızlı bir Batılılaşma dönemine girdi. Samurayların geleneksel askeri hizmet tekeli kırılarak genel askeri hizmet zorunluğu getirildi.

BATILILAŞMA POLİTİKASI

Meiji Restorasyonu'ndan sonra yarım yüzyıldan kısa bir süre içinde Japonya Batılılaşma politikasını şanlı bir sonuca ulaştırdı. Büyük Güç olmayı başardığının ilk belirtileri, 1895'te Çin topraklarında bir nüfuz alanı yaratma girişiminde ortaya çıktı, 1905'te Rusya'ya karşı kazandığı beklenmedik zaferle de iyice pekiştirilmiş oldu.

336 Çin-Japon Savaşı'nda Japon birlikleri Kore'de.

337 Rus-Japon Savaşı'nda Japon savaş gemisi. Japonya'nın Tsuşima'daki şaşırtıcı deniz zaferi büyük güçler arasına katıldığının işaretiydi.

meden sonra benzeri görülmemiş bir askeri ve siyasi felâketle sonuçlanan hareket seyri içinde en ucuz savaş ganimetleri Çin'e karşı kazanılmış kolay ama sonuçsuz zaferlerdi. 1894 ile 1945 arasında Japonya, Petro Rusya'sının 1701-'21 Büyük Kuzey Savaşı zaferi ile 1904-'05 Rus-Japon Savaşı yenilgisi arasındaki başarılarını gölgede bırakan bir ustalıkla yürüttüğü teknolojik batılılaşma sürecinden önemli askeri kazançlar sağlamıştı. Batılılaşan iki uluş arasındaki kuvvet denemesinde zaferi kazanan Japonya, iki yüz yıl önce Rusya'nın İsveç'i yenerek kazandığı prestiji elde etmiş ve Batılı devletler arasında bir Büyük Güç olarak kabul edilmişti. Bundan sonra Japonya bir zorlamayı daha gerçekleştirerek, yirminci yüzyıl dünyasının başta gelen üç deniz gücünden biri haline geldi; oysa bu dünyada deniz gücü, Batı'nın endüstri tekniği çerçevesinde bir endüstri gücünün işleviydi. Bir intihar sıçramasıyla felâketin çeneleri arasına atılan Japonya'nın bu yoldaki son hamlesi de Pearl Harbour'da Amerikan donanmasını batırmak ve Batılı güçlerin Güneydoğu Asya'daki bütün kolonilerine saldırmak oldu.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Çin ve Japonya'nın yere serilmeleri bu iki toplumda, değişik biçimlerde de olsa, batılılaşmalarının ikinci döneminin birinci bölümünün sonu demek oldu. Japonya, batılı hayat tarzını, batılı kuvvet yarışmasında rol oynayacak bir derecede benimsemişti; Çin'in kendini batılılaştırmaktaki gecikmiş ve tamamlanamayan girişimi ise geleneksel Batı politik modelinin Çin'in kendi içsel örgütlenmesi için ne kadar uygunsuz olduğunu gösterdi. 1945'ten beri her iki toplum da Batı'nın etkisine değişik yollardan yaklaştı.

Japonya'nın batı savaşına karışma deneyi felâketle son bulmuş, bunun başlıca kanıtı da Batı'nın askeri teknoloji alanındaki en son başarısının deneme tahtası olarak kullanılması olmuştu. Bundan sonra Japonya, hiç değilse resmen, kendi askeri mirasını yadsımak ve Doğu Asya'da askeri değil, iktisadi üstünlük kurmaya çalışmak zorunda bırakıldı. Bu hedefe doğru zorlama yürüyüşün Japon toplumunun iç hayatında yarattığı aşırı gerilimler 1960'da başlayan politik kargaşalık nöbetlerinde kendini göstermeye başladı, endüstriyel üretimin sınırsız ilerlemesinin gerek fiziksel çevre, gerekse insan tabiatı üzerindeki baskıları aynı şekilde kendilerini duyurdu. Batı, Japon "bilmecesi" karşısında şaşkınlığa uğrarken, belki sadece, kendi kültürel saldırganlığını kurbanının kendisine yöneltmesine şaşıyor; çünkü Japonya Batı'ya tutsak düşme görünümünün ötesinde, aslında düşmanının silahlarını elinden aldı. Japonya'nın şimdiki kültürel karışımının zamanla Batılı ve yerli geleneklerin kendine özgü bir bileşimi olup olmayacağı şimdilik cevaplandırılamayacak bir soru, çünkü Japonya'nın dünyanın geri kalan kısmı üstündeki etkisi şüphesiz ki daha henüz başladı ve yakın gelecekte kesinlikle önde gelen bir sorun olacak.

338 Çin'in Büyük Atılımı: kaybedilen zamanı kapatmak için çabalar. Çinli süvari, John Bull'u geride bırakarak, Çin'in Batı toplumunu endüstri oyununda geçmeye kararlılığını simgeliyor.

Öte yandan, Çin'in karşılaştığı meydan okuma Japonya'nınkinden daha karmaşıktı, çünkü onun "Garp Meselesi" 1949'dan beri ikili bir biçimde ortaya çıkıyor. Komünist Çin'in hem Batılı bir "Garp Meselesi", hem de, Rus Marksist bir "Garp Meselesi" var. Çin'in benimseyebileceği yolu daha ileride tartışacağız,[5] şimdilik şunu söyleyebiliriz: Çin ve Japonya şimdi Batı dünyasının iki başlıca kültürel ihraç malını —kapitalizm ve komünizm— temsil ediyorlar, ama bu iki Batı hareketini birleştiren teknolojik ilerlemenin alttan geçen akımı bu iki toplumda farklı hızlarla ilerliyor. Şimdiye kadarki deneylere dayanarak denilebilir ki Batı'nın bu teknolojik ihraç maddesi yabancı bir kültür ögesi olarak olağanüstü önemini yitirecek, bütün, ya da çoğu toplumların başından kabul edilmiş bir bir ögesi olacaktır. Bu tahmin doğruysa, Batılı ve Batılı-olmayan toplumlar arasındaki kültürel karşılaşmanın bundan sonraki bölümü, Batı'nın açtığı ve bütün dünyanın başına belâ ettiği Pandora kutusunun içinden çıkanlarla bu toplumların nasıl başa çıkacakları sorusuyla ilgili olacaktır. Endüstriyel sistemin kaçınılmaz yan sonuçları olan kirlenme, kaynak tüketimi ve toplumsal gerilim sorunlarına karşı çözüm bulmakta başarının yanı-sıra, bir toplumun endüstriyelleşme veya mekanikleşme dercesi okadar önemli olamayacaktır. Başlangıçta Batı'nın bütün dünyaya sorduğu soru, gelecekte, Batılı-olmayan bir cevap bulabilir.

47 İskender sonrası Helen toplumu ile karşılaşmalar

Helen tarihine İskender-sonrası bir Helen gözüyle bakıldığında, Büyük İskender kuşağı (saltanatı: İ.Ö. 336-323) geçmişle yeni bir çağın başlangıcı arasında keskin bir kopuntu yaratmış olarak görünür; bu, modern bir Batılı gözüyle Batı tarihine bakıldığında, Hıristiyanlık Çağı'nın on beşinci yüzyılından on altıncı yüzyılına geçişteki keşifler ve icatlar konjonktürünün ortaçağdan modern çağa geçişi noktalamasına benzer.

Tarihin her iki yeni bölümünde de, gerek askeri zaferlerle başka insanlara karşı kazanılan iktidarda, gerekse coğrafi keşifler ve bilimsel icatlar yoluyla fiziksel Doğa'ya karşı kazanılan kudretteki ani ve büyük artış, varolan deneyler ve umutlara kıyasla geçmişte elde edilmiş başarıların kibirli bir tavırla küçümsenmesine yol açmıştı. Makedonyalı *conquistadore*'lerin Pers İmparatorluğunu yıkması, İspanyol *conquistadore*'lerin İnka İmparatorluğu'nu yıkması gibi coşkunluk veren bir başarıydı. Bir avuç askeri serüvenci, uyruklarına Doğa'nın kalıcı düzeninin bir parçası gibi görünebilmiş evrensel devletleri böyle bir vuruşta param parça edebiliyorsa, bu serüvencileri ortaya salan toplumun da gelecekte bütün insanlığın efendisi olacak güçte olduğu düşünülebilirdi. Ama yeni bir çağın açılmış olduğu duygusu içinde dile gelen yeni yaşantının bütünü ve hatta özü bu askeri ve siyasi zafer duygusundan ibaret değildi. İ.Ö. üçüncü yüzyılda yaşayan bir Helen'e ya da Hıristiyanlık Çağının on altıncı yüzyılında yaşayan bir Batılı'ya ne gibi duyumlarla bu yeni başlayan çağın bilincine vardığı sorulsa, toplumunun maddi gücündeki artışa herhalde daha az ağırlık verir, buna karşılık zihni ufkundaki genişlemeyi vurgulardı. Örneğin, Makedonyalılar bütün bir kıtayı açarak, Portekizliler ise okyanusları yenerek, o zamanlara kadar bir masal diyarı gibi bilinen Hindistan'ı "gerçek hayatta" keşfetmişlerdi; ama her iki durumda da, muazzam bir keşif yapmanın verdiği duygunun yanısıra, görünüşte eşsiz bir ustalık ve bilgeliğe sahip olağanüstü bir yabancı dünya karşısında duyulan şaşkınlık Batı Dünyasında ise Kopernik'le Galile'nin bilimsel buluşları, bilgi hazinesine yapılan bu önemli katkılardan ileri gelen bir güçlülük duygusu vermişti, ama İnsanın Evren anlayışına her her yeni katkının hatırlattığı İnsanın görece bilgisizliğinden ileri gelen bir güçsüzlük duygusu da ister istemez buna eşlik ediyor ve onu yumuşatıyordu.

İskender-sonrası Helen Dünyası ile modern Batı arasında yapılacak bir karşılaştırma, bu genel çerçeve içerisinde kaldığı sürece mümkündür; yalnız, arada iki önemli farklılık olduğunu da belirtmeliyiz. Modern Batı Uygarlığı ile çağdaşları arasındaki karşılaşma Batı'nın henüz Hıristiyan dünya görüşüne bağlı olduğu bir tarihte başlamıştı, dolayısıyla Batı'nın yansıttığı kültür, kendi ilk özü olan dini ögeyi de içeriyordu. Ama on yedinci yüzyılın sonlarına geldiğimizde Batı Toplumu artık laikleşme sürecine girmiştir ve dolayısıyla Batı'nın bundan sonra yaydığı kültür, sadece, eski bütünsel kültürden çıkarılmış dünyevileşmiş bir parçadır. Helenizm'in yansımasının İskender-sonrası tarihinde buna tekabül eden bir bölünme yoktur, çünkü Helen uygarlığı daha erken bir tarihte dini ögesinden kendini kurtarmıştı. Helen dünyasında aydınlanma İ.Ö. beşinci yüzyılın sonlarına doğrudur; onun için İskender zamanında bu aydınlanma zaten yüz yaşına varmıştı ve İskender-sonrası Helen tarihinde Helenizm'in başlangıçtaki bütünselliği ile dünyaya yayıldığı bir dönem olmadı. Helen uygarlığının daha çocuk denecek bir yaşta geleneksel dinin entelektüel cendereşinden kurtulmasının muhtemel nedenlerinden biri, Helen Toplumunun daha önceki Ege toplumundan devraldığı dini mirasın görünüşteki yoksulluğu olabilir. Bunun yanında, ölüm döşeğindeki Helenizm'in kabul ederek Batı Toplumuna miras bıraktığı Hıristiyanlık çok daha zengindir. Batı tarihinde hem güçlü bir itki, hem de ağır bir karabasan işlevi gören dini mirasın Helen tarihindeki önemsizliği ikili bir etki yaratmıştır. Bir yandan, akılcılık, Helen Uygarlığında, Batı uygarlığında olduğundan daha kolay ve dolayısıyla daha erken başını kaldırabilmiştir; ama öte yandan da entelektüel bakımdan aydınlanan Helen Dünyası hiçbir zaman laikleşmiş Batı Dünyası gibi bir entelektüel kibire kapılma eğilimi göstermedi.

Batı dünyasında akılcılar, dehşetli ölçüde mevzilenmiş ve kurumlaşmış olan Kilise ile mücadelelerinin uzunluğundan ve güçlüğünden ilkin yılar gibi olup acılaştılar, sonra da görünüşte tam bir zafer kazanarak bunun sarhoşluğuna kapıldılar; ardarda gelen bu farklı yaşantılar onları küstahlaştırdı; işin tuhafı, modern Batı aydınlanmasının bu küstühlığı da, egemenliğine karşı Hıristiyan Kilisesinin başka dinlere karşı tutumunu da belirliyordu. Batı Dünyası genişlemesinin ikinci evresinde, Batılı akılcıların Hıristiyanlığa karşı tavrını Hıristiyan olmayan dünya dinlerinin öğretilerine karşı takınarak onları umursamadılar. Akılcıların gözünde bütün dinler ya en kötü ihtimalle kasıtlı olarak uydurulmuş yalanlar, ya da en iyi ihtimalle gereksiz ve hayaliy-

KÜLTÜREL AYRILIKÇILIK

339 340 Batı toplumu başka uygarlıklarla karşılaştıkça tanıdığı yabancı dinleri boşinanç sayıp önemsememişti. Yanda: Marco Polo'nun gezilerinin onbeşinci yüzyıldan kalma el yazmasında şeytani "Tatar Tanrısı". Aşağıda: Amerika'ya yerleşmeye gelen Avrupalılar daha önceki bir kâşifin diktiği, Kızılderililer'in de tanrı sanıp taptıkları bir sütunun karşısında.

KÜLTÜREL BİRLEŞME

341 346 Helen ve Suriye toplumları yüzyıllar boyunca birbirlerini etkilediler, sonunda tamamen eriyerek tek bir "kültür karışımı" haline geldiler. Yukarıdaki, Dura Europos'tan fresk, İ.S. ilk yüzyılda kültleri Roma'ya erişen Palmyrene tanrılarına tapınanları gösteriyor. Karşıdaki Fenikeli Baal bu tanrıların öncüsü ve prototipiydi. Birbirine aykırı Mısır ve Babil üsluplarını birleştiren Fenike heykelciliği İ.Ö. yedinci yüzyıldaki "doğucu" Grek sanatı üzerinde güçlü bir etki yaratmıştı.

diler. Modern Batılı Hıristiyanlar ise kendi dinlerinden başka bütün dinleri tıpkı bu gözle görüyorlardı. Böylece, manevi konularda, Batılı akılcılarla Batılı Hıristiyanlar aynı küçümseyici bakışı paylaşıyorlardı. Akılcılar Batı dışı dinleri meraktan incelediler; Hıristiyanlar ise polemik yapabilmek için. Ama ne akılcı, ne de Hıristiyan, hiçbir Batılı bu dinleri Batılı ruhu için de bir değeri olabilecek manevi buluşlar olarak ciddiye almadı.

Helen yaşantısı bundan farklıydı. Geleneksel Helen dinlerinin olmamışlığı karşısında duyulan tiksinti daha beşinci yüzyıl aydınlanması öncelerinde Helen ruhuna sıkıntı vermeye başladığı için aydınlanma onlardaki olgun din özlemini büsbütün yok etti. İskender-sonrası Helenlerin akli ve askeri zaferleri onları Helenizm dışındaki olgunlaşmış dinlerle karşı karşıya getirdiğinde, Helenlerin tepkisi bunlara inananları hilekâr rahiplerin kurbanları olarak küçümsemek değil, değeri büyük mânevi hazine sahipleri olarak kıskanmak oldu. Bazı İskender-sonrası Helen devlet adamlarının masa başında oturup tasarladıkları karma dinler bile —örneğin Ptolemaios Soter melez tanrı Sarapis'i icat ederek Mısırlı uyruklarıyla Helen uyruklarını ortak bir dini temelde birleştirmeye çalışmış ya da Romalılar Helen evrensel devletinin dini simgesi olarak Sezarlara tapınma kültünü kurmuşlardı— Helen olmayan uyrukların dindarlığından yararlanma tasarıları olmak dışında, Helen uyrukların dini boşluk karşısında duydukları korkuyu gidermeyi de amaçlıyorlardı. İskender-sonrası Helen fatihlerin, Helenizm'in hem akli hem de askeri düzeylerde tutsak ettiği toplumlardaki dinlere karşı bu istekli tavrı saldırgan Helen Uygarlığının çağdaşları üzerindeki etkisinin önemli dini sonuçlarından biri oldu.

Helenizm'in gelişmesiyle Batı Toplumunun genişlemesi arasındaki ikinci fark aynı zamanda daha da önemli olanıdır. Bütün Helen tarihinin en belirleyici tek olayı, İ.Ö. ikinci yüzyılda, Suriye'de, Helenizm'le bir Suriye dini olan Yahudilik arasındaki dini ve ideolojik sürtüşme oldu. Yahudilik, bu zamana kadar bir İran dini olan Zerdüştçülüğün bazı ögelerini de özümsemişti (örneğin, Tanrı Kutsal Ruhu ve gelecekteki Son Yargı inançları gibi ögeleri). Zamanla Helen Dünyası, Yahudi kökenli olan bu dini benimsedi. Bu din, esinlendiği kaynak ve ilkeleri bakımından temelde Yahudiye'ye bağlıydı, sonuna kadar da öyle kaldı; yalnız, teoloji ve görsel sanatlar alanında Helenizm'e uzlaştı, ayrıca da, tanrıları arasına, Tanrı'nın Yüce Annesi'ni kabul etti. Bu tanrıça aslında Yahudilikten dışarı atılmıştı ama, Anadolu'da Kubele, Mısır'da da İsis olarak yaşamaya devam etmişti. Helen Dünyasının böylece Hıristiyanlığı kabul etmesi Helen Uygarlığının sonu oldu. Yeni dini kabul etmekle Helenizm kimliğini kaybetti.

Böylece, Helen Uygarlığı çağdaşlarıyla karşılaşmalarının en önemlisinin sonucu olarak eriyip gitti. Bu, şimdiye kadar bildiğimiz Batı tarihinden farklı olan bir yanıdır.

Suriye Uygarlığı fatihini yavaş yavaş parçalayıp özümledi. Suriye ve Helen Uygarlıklarının karşılıklı etkileşmeleri uzun bir süre devam etti, süre uzadıkça etkileşme de yoğunlaştı. nihai sonuç, her ikisinin birbiri içinde erimesi ve dokularının yeni bir yapı içinde bileşmesi oldu. Bu yapı bileşik olmakla birlikte, öylesine sıkı dokunmuştu ki çözmek ve başlangıçtaki parçaları ayırmak çok güçtü. En azından İ.Ö. sekizinci yüzyıldan beri, yani İskender'in seferlerinden dört yüz yıl önce, Suriye Uygarlığı Fenike alfabesini vermekle Helen Uygarlığında kalıcı bir etki yaratmıştı. Yedinci yüzyılda da bu uygarlığa bir Fenike sanat üslubu verdi ki zaten bu üslup kendisi de Mısır ve Akad üsluplarının karışımıydı. Dördüncü yüzyılda ise Fenike ahlâk töresi ve kozmoloji sistemi gelir. Bu, kurucusu, Kıbrıs'ın Citium'daki Fenike kolonisinden gelme Zenon olan Stoacılıktır. Suriye ve Helen Dünyaları arasındaki kültürel ilişki karşılıklı bir ilişkiydi ve Büyük İskender'den çok daha öncelerden beri Helenizm ışınlarını Suriye'ye yansıtıyordu.(1) İ.Ö. beşinci yüzyıldan beri Suriye Helen çanak-çömlek, başka Helen malları ve sanat eserleri ithal ediyor, ayrıca da Attika'nın madeni para basma tarzını kabul ediyordu. "Dördüncü yüzyılın ortalarında Kilikya, Suriye ve Filistin'deki İranlı satraplar ve mahalli yöneticiler Grek madeni paralarını taklit etmeye başlamışlardı."(2) (Yahudiye'deki özerk Yahudi devletinin rahip-yöneticileri de aynı şeyi yapıyorlardı.) Suriye Dünyasının, Helen Dünyasına doğru bakan Fenike cephesinin karşıt ucunda bile, "Güney Arabistanlılar Attika madeni paralarının kaba-saba taklitlerini yapıyorlardı".(3) Helen kültürünün Suriye dünyasına yansımasının bu daha önceki gücü, İskender'in Güneybatı Asya ve Mısır'daki Akamenya topraklarını üzerinde askeri zaferinden sonra Suriye'nin nasıl bukadar hızla Helenizm'e teslim olduğunu açıklar. Ama, nihai sonuç Helenizm'in de eriyip parçalanması oldu.

Suriye Uygarlığı bu ölüm-sonrası intikamı Helenizm'e karşı cephe taarruzuna geçerek almadı. Aslında karşı saldırıya geçecek durumda değildi, çünkü bu zamana kadar zaten hayatta değildi. Ayrıca, yabancı bir kültürün Helenizm'e karşı başlatacağı bir cephe taarruzu İ.Ö. beşinci yüzyıldan sonra herhangi bir zamanda kolaylıkla püskürtülürdü. İskender-sonrası çağda, giderek Helenizm'i yere seren kültürel aracılar avlarına gizlice sokulmadıkça hiçbir başarı şanslarının olmadığını anlamışlardı, onun için Helenizm'in güven verici sanat ve düşüncesinin kılığına girerek yaklaştılar. Örneğin, Helen felsefesi terimleri içinde sunulan Stoacılık İsrail ve Yahudiye peygamberlerininkine yakın bir dünya görüşü sunuyordu. Ama, bu dönüşüm sinsi ve yüzeysel bir maskelemeden ibaret de değildi; sahici bir değişimdi; Helenizm'i eriten araç o zamana kadar zaten yarı-Helen olmuştu. Suriye uygarlığını yıkan Helen uygarlığı kendi barutuyla atıldığında, barutun karışımında Suriye ögesi kadar Helen ögesi de vardı. Helenizm'in erimesini sonuna ulaştıran Hıristiyanlık oldu; Helen evrensel devleti

347 348 HIRİSTİYAN SENTEZİ Daha ileri bir din olan Hıristiyanlık, Helen-Suriye karışımının yarattığı verimli toprakta büyüdü, onun için her ikisinin de etkisi Hıristiyan düşüncesinde ve sanatında açık seçik görülür. Helen katkısı iki lâhidin ayrıntıları karşılaştırılarak anlaşılabilir: Yukarıda: Üçüncü yüzyıldan bir filozofun lâhdi. Onun altındaki beşinci yüzyıldan kalma Hıristiyan lâhdi Grek sanat üslubunu, ardındaki felsefeyi açıkça yansıtıyor: İsa, filozofun ve öğrencilerinin duruşunu taklit ederek havarilerine ders veriyor.

çağında Helen ruhunu kazanmak için yarışan çeşitli Helenizm-dışı dinler arasında, kendisini en fazla Helenleştiren dinin Hıristiyanlık olması da anlamlıdır. Hıristiyanlık, Helen sanatının yerleşik biçimleriyle kendini gözlere sunduktan başka, öncüsü olan Stoacılık gibi, entelektüel bakımdan da Helen felsefesinin kalıplarıyla kendini dile getiriyordu. Dahası, kendine hayat veren dinden, Yahudilikten uzaklaşma nedeni —yani, İsa'nın Tanrı'nın oğlu olduğuna ve üçlü bir tanrısallığın üç kişisinden biri olduğuna inanç— Yahudi tektanrıcılığı açısından bakıldığında Helenizm'in iki dini sapmasına karşı verilmiş korkunç tavizlerdi; bu sapmalar da, insana tapma ve çoktanrıcılıktı.

Hıristiyanlığın helenleşerek Yahudi tektanrıcılığından uzaklaşmasına karşı bilinçli bir tepkiyi dile getiren İslamiyet'in de Yahudiliğin helenizme sıkı sıkı karşıt tavrına dönmemesi gene anlamlıdır. İslâmiyet sistematik bir teolojiyle donanma ihtiyacını duyduğu zaman İslâm teologları da kendilerinden önceki Hıristiyanlar gibi teolojik amaçları için Helen felsefesinden yararlanmak zorunda olduklarını anladılar ve bunu yapabilmek için Helenizm'in kaynağına gitmekten başka çare olmadığını gördüler. Dokuzuncu yüzyılından itibaren Helen filozoflarıyla bilim adamlarının eserleri İslâm kültürünün benimsenmiş, hattâ uyulması zorunlu parçaları haline geldi; tıpkı, daha önce de Hıristiyan kültürünün parçası oldukları gibi. Hattâ, bu eserler çoğu zaman Müslümanların çevirileri yoluyla ortaçağ Batı toplumunun eline geçti. Dolayısıyla hem İslâmiyetin, hem de Hıristiyanlığın bileşik Helen-Yahudiye toprağında kök saldıkları söylenebilir.

İslâmiyetle Hıristiyanlığın yeşerdiği toprağın bileşik niteliği Yahudiye dininin üç ayrı ve rakip mezhebe bölünmesini açıklayacak anahtardır. Yahudi din tarihinin talihsiz akışı, biraz da, dördüncü yüzyılda son bulan beş yüzyıl içinde tamamlanan Suriye-Helen "kültür karışımı"ndaki Suriye ve Helen ögelerinin uzlaşmazlığından ileri gelir. İki öge arasında neredeyse tam bir karışım olmuş, ama büsbütün tamamlanamamıştı. Ortaya çıkan kültürel karışım Hindistan'la Atlas Okyanusu arasında oturan insanların neredeyse hepsine uygun gelmiş, ama tamamı tarafından benimsenmişti. Dolayısıyla bu neredeyse mükemmel kültürel kaynaşmadan doğan psikolojik uyum bazı baskılara uğramış, bu baskılar daha sonraki dini ayrılıklarda rol oynamıştı.

Yahudilerle İranlılar (Maveraünnehir havzasındaki İranlılar dışında) karışım içindeki Helen ögesini içlerine sindiremediler; uzlaşmaya hiç yanaşmaksızın atadan kalma, Helenizm-öncesi geleneklerine döndüler. Güneybatı Asya'daki Mezopotamya'da ve Mısır'da oturanlar ilkin Greklerin politik egemenliği altına girmiş, sonra da Irak'ın batısındaki yörelerde, Greklerin vârisi olan Romalılara uyruk olmuşlardı. Bunlar Yahudilerle Zerdüştçüler gibi helenizme karşı tepkilerini dini terimlerle dile getirdiler. İlkin Nasturi Hıristiyanlar, sonra da Monofizit Hıristiyanlar Greko-Roma

İSLAM SENTEZİ

349 İslâmiyet de Hıristiyanlık gibi Suriye-Helen kültür karışımından doğdu. Batı'da kaybolan nice Grekçe metin Müslümanlar'ın elinde kalmıştı. Bu sayfa, ikinci yüzyılın filozof ve hekimi Galen'in kitabının Arapça çevirisindendir.

"kurum"unun "Meliki" Hıristiyan Kilisesi'nden koptular. Sonra Müslümanlarla onların Nasturi ve Monofizit Hıristiyanlardan kazandıkları hıristiyanlıktan büsbütün ayrıldılar. Ama, yukarıda söylendiği gibi, Müslümanlar —ve dolayısıyla iki eski anti-Meliki hıristiyan mezhebi— de teolojilerini oluşturmakta Helen felsefe formülleri olmadan yapamayacaklarını anladılar. Nasturilik, Monofizitizm ve İslâmiyet helenizmi büsbütün boş veremeyince, helenizme karşı tepkilerini Yahudiliği kabul edecek dereceye de vardıramadılar, çünkü bu din Suriye dininin uzlaşmaz şekilde helenizme karşı bir biçimiydi. Bütün bunların garip bir sonucu olarak, Yahudiler, Eski Dünya'nın yarısını ve Amerika'nın tümünü kaplayan nüfusun çoğunluğunun Yahudiye dinleri içinde Yahudi olmayan ikisini, hıristiyanlığı, ya da İslâmiyeti kabul ettiği muazzam bir alanda ayrı dinden dağınık bir azınlık olarak kaldılar.

İskender-sonrası Helen toplumunun başka uygarlıklar üzerinde etkisi bugünün Batılıları için sınırlı bir önem taşıyor. Çünkü bu çağdaş uygarlıklar arası temas örneğinin bütün hikâyesini biliyoruz, oysa modern Batı tarihi sözkonusu olduğunda karşılaşmanın etkisi henüz sonucuna varmadı. Helenlerin durumunda karşılaşma askeri fütuhatla başladı ve fatihlerin din değiştirmesiyle sonuçlanarak fatihlerin atadan kalma uygarlıklarını yok etti. Bu durumda önemli nokta ilk saldırı ile sonradan başarı kazanan karşı saldırının değişik düzeylerde başlatılmış olmasıydı. Saldırı askeriydi; nihai karşı-saldırı dini oldu.

350 HELEN—HİNT SENTEZİ Orta Asya'daki Gandhara kısa bir süre için Helen-Hint toplumlarının buluşma yeri oldu; heykel sanatına sinen Grek etkisi üçüncü, ya da dördüncü yüzyıldan kalan bu Brahman başında görülebiliyor.

Askeri fütuhatı yapan Helenlere karşı dini düzeyde bir karşı saldırı düzenlemenin, fethedilen toplumların başvurduğu ilk çare olmadığına da dikkat etmeliyiz. İlk tepkileri, askeri zora askeri zorla cevap vermeye çalışmak oldu. İskender'in Pers İmparatorluğunu yok etmesinden sonra iki yüzyıldan daha kısa bir süre içinde İran ve Irak'da Yunan Yönetimi sona ermişti; ama bu askeri karşı saldırı iki bakımdan noksandı. Fırat'ın batısında Doğu Akdeniz bölgesindeki ve Maveraünnehir'deki Helen yönetimini def edemedi. Gerek Maveraünnehir, gerekse Suriye geçitleri ve yolları Grek yönetimi altında kaldı. Ayrıca, Grekleri Akamenya İmparatorluğundan kovup yerine geçenler onları politik olarak kovmanın bedelini Helen kültürüne yenik düşerek ödediler. Yedinci yüzyıla kadar Fırat'ın batısında Helen rejimini yaşatan Romalılar bu bakımdan ünlüdürler. İran ve Irak'ta Selevkos krallığını kovarak "Part" İmparatorluğunu kuran Avrasyalı göçebe Parniler de bir derecede helenleştiler.

Maveraünnehir'e gelince, Part devletinin kuruluşu Belh Greklerini Helen dünyasından kopardıktan sonra da burada Grek yönetimi devam etti; hattâ, İ.Ö. ikinci yüzyılın başlarında Belh'liler Hindukuş'u geçip İskender'in İndüs vadisinde becerebildiğinden daha geniş bir alanı ele geçirip daha uzun bir süre ellerinde tuttular. Belh'lilerin ve onların yerini alan eski Avrasya göçebeleri Kuşanlar'ın zamanında Budizm'in kuzey dalı olan Mahayana Hint-Grek "kültür-karışımı"ndan doğdu. O zaman Helen sanatı Mahayana'nın hizmetine girerek Doğu Asya'ya ilerlerken bir yandan da güneydoğuda Gupta Çağı Hint sanatının esinlendiği kaynaklardan biri oldu. Böylece, Kuşan, Parni ve Roma yönetimlerinde helenizm ikinci yüzyılda, Hindistan'dan Afrika ve Avrupa'nın Atlas kıyılarına kadar bütün alanı kapladı.

Modern Batı Uygarlığı da bugün gözle görülür şekilde buna benzer politik ve kültürel bir konum içindedir. İnsanlığın Batılı-olmayan çoğunluğu Batı'nın kısa ama devrimci sömürge yönetiminden çıkmıştır. Ama, Batı Uygarlığı Batı toplumunun kendi sınırları ötesinde toprak kazanmaya devam ediyor. Dünyanın Batı ile karşılaşmasının hikâyesi, gelecekte, dünyanın İskender-sonrası helenizm'le karşılaşmasına benzer bir yol mu izleyecek? Yeni bir kültür-karışımı yeni dinler doğuracak, bundan yeni uygarlıklar mı oluşacak? Bugün bu soruları sorabiliyoruz sadece. Cevaplar görebildiğimiz ufkun ötesinde gizli, ama daha şimdiden, teknolojik düzeyde, iki konumun farklı olduğunu görüyoruz, bu farklılık İnsanlığın yapacağı seçmenin "ya tek bir dünya ya da hiçlik"[4] ile sınırlı olduğunu Batı toplumu kültürel saldırganlığının enerjisini kısmalıdır. Bu gereğin bir nedeni bazı Batılı tutum ve hedeflerin yıkıcı eğilimleri, ikincisi de başka kültürel değer sistemlerinin söz hakkıdır.

48 Çağdaş uygarlıklar arasındaki karşılaşmaların toplumsal sonuçları

Önceki bölümde açıkça gördüğümüz gibi başarıya ulaşmış bir saldırgan uygarlığın ödemesi gereken toplumsal bedel yabancı kurbanlarının kendine özgü kültürünün fatihin kendi içsel proletaryasının damarlarına sızmasıdır. Böyle durumlarda, yabancılaşmış proletarya ile egemen azınlık arasında zaten varolan ahlâka uçurum büsbütün derinleşir.

Saldırıya uğrayan tarafın toplumsal yapısı üstünde başarılı bir saldırının etkileri, saldıran toplumdaki buna tekabül eden izlerden daha hafif, ya da daha az karmaşık değildir. Bu etkilerden başlıca ikisi şu iki deyimle açıklanabilir. "Birinin yemeği ötekine zehir" ve "Bir şey bir başka şeye yol açıyor." Başka bir söyleşiyle, kendi yerli çevreleri içinde zararsız, hattâ yararlı kültür ögeleri yabancı bir toplumsal bağlam içinde sonradan zorla gelmiş birtakım istilâcıların kültürü olarak özümlendiğinde tehlikeli ve yıkıcı olabilir. Öte yandan, bir kültürün bu öncü ögeleri, yeni çevrelerinde yerleşmeyi bir kere başarabilirlerse, eski anayurt kültürlerinin başka ögelerini de ardarda alıp getirmek eğilimini gösterirler.

Bu süreçlerden ilkinin işleyişini fiziksel ve doğal bilimler alanından analoji yoluyla biliyoruz. Bir atomun güneşe benzer çekirdeği, gezegenlere benzer uyduları olan elektronlarından koparılırsa, o zamana kadar kimseye zararı dokunmamış bir maddenin muazzam bir patlayıcı haline geldiğini Hiroşima ve Nagasaki'nin kaderleri bize gösterdi. Bunun niçin böyle olduğunun açıklaması da gayet basit. Atomun parçalanmasıyla serbest bırakılan bu korkunç güçlü gizil fiziksel enerji bütünsel bir atomun el değmemiş yapısında yatıyordu ve orada, dinamik terimleriyle atomun yapısal kuruluşunu ifade eden güçlerin eşdengede bulunmasıyla nötralize edilmişti. Görüldüğü gibi atomda da ana ögelerin yıkıcı potansiyelleri, toplumsal hayatın olduğu kadar fiziksel hayatın da işleyen anayasası gereği, toplumsallığın cansız eşdeğeri tarafından frenlenmektedir. Canlı bir yapıyı meydana getiren hücrelerle bu ögelerin meydana getirdiği organizma arasındaki bu karşılıklı bağımlılık ilişkisi ve dolayısıyla karşılıklı yükümlülük aslında hayat iksiri dediğimiz şeydir. Hücrelerden herhangi biri, bedenin de, hücrelerin de varkalmasının zorunlu koşulu olan toplumsal birbirini tamamlama ilkesini hiçe sayıp sırf kendi için yaşamaya kalkışınca canlı organizmayı saran kanserin ölümcüllüğü de bunun bir kanıtıdır.

Doğal bağlamında çekilip alınmış bir zerre ya da hücrenin faaliyetine kesintisiz olarak devam etmesinden ileri gelen parçalayıcı etkilerin, bütün organizmanın kendini yeni bir dinamik güce uyduramamasından ötürü ortaya çıktığı açıktır. Uygarlıkların yaşayışındaki uyum ve uyumsuzluğun özellikleri üstüne daha önceki incelemelerimiz hatırlandığında bu fiziksel analojilerin toplumsal hayat alanı için ne kadar geçerli olduğu görülecektir.[1] Bir toplumun alışılmış hayatına yeni bir gücün sokulmasının yarattığı meydan okuma görmezlikten gelinemez. Yeni olayın yarattığı yeni durumda toplumsal sağlığı korumanın tek yolu eski düzeni yeniyi barındırabilecek şekilde ayarlamaktır; bu ayarlama eski düzenin yerine yenisinin konması, ya da başka bir deyişle, bu belirli toplumsal evrenin baştan başa yeniden kurulması ile eş anlamlıdır. Bu yeni ayarlamayı yapma zorunluğunu görmezlikten gelmenin ya da bundan kaçınmaya çalışmanın cezası bir devrim olabilir; o zaman yeni doğmuş dinamik güç kendisini özümleyemeyecek kadar katı olduğunu gösteren geleneksel kültürel düzeni parçalar. Ya da dokusu yeni gücün o zamana kadar eşi görülmedik güçte itkisine karşı koyacak kadar sağlam çıkan eski inatçı kültür düzeniyle yeni gücün kudretli itkisinin çatışmasından bir ucube doğar. Yeni kültür ögesiyle eski kültür düzeni arasındaki karşılaşma, yeni öge ister içeriden doğsun, isterse dışarıdan gelsin, her zaman aynı koşullar altında gerçekleşir. Her iki çeşitleme de aslında aynıdır ve yeni ögenin ortaya çıkması eski düzenin ya yapısında ya da işleyişinde bir değişiklik gerektirir. Bu amansız yeni hayat çağrısı eski kültürel yapının evrimsel bir uyarlamasıyla karşılaşmazsa, başka bir bağlamda zararsız ve hatta yapıcı olabilecek bir ziyaretçi bu durumda ölümcül bir araç olur.

Bizim şimdi ele aldığımız durumda yeni dinamik güç, yerli toprağından sökülmüş, eski arkadaşlarından ayrılmış, yabancı ve düşman bir diyarda sürgüne gönderilmiş yabancı bir müdahalecidir. Bu izole ve başı boş kültür ögesi gelip yerleştiği yabancı yapıyı darma-duman eder, çünkü onu yerinden yurdundan eden kırınım aynı zamanda eski varoluş nedenini de elinden almış, eski karşı denge ve panzehirlerinin disiplininden kurtarmıştır onu.

Bunun bir örneğini görmek için, kendi yerli kültürel bağlamında şerefli bir tarihi olan Batılı bir kültürel kurumun, demokratik hükümetin Afrika dünyasına sokulmasının sonuçlarına bakalım. Afrika'da hükümetin kilit kurumu geleneksel olarak monarşiydi, bu sistem yönetenle yönetilen arasına keskin bir ayrım koyuyordu. Böyle bir hiyerarşik politik sistemin bulunmadığı Afrika topluluklarında otorite, kimliği belirli uzmanlaşmış kişiler elinde toplan-

maksızın toplumun bütününe dağılmıştı. Buna karşılık modern Batı Uygarlığında demokrasi hükümetin standart ve dengeli kurumu olagelmiştir; bu kurum teorik olarak belirlenmiş durumda bu iddia doğrulanır; ama aynı zamanda da pratik otoritenin kullanımı bazı uzman gruplarının elindedir: örneğin yasamacılar, yargıçlar, polisler, v.b. Böylece Batı demokrasisi ile Afrika krallığı aralarında pek az ortak nokta bulunan iki politik sistemdir. Buna bir de şu olguları ekleyelim: modern Afrika devletleri, sınırları geleneksel kabile ya da ulus birimlerine kulak asılmadan çizildiği için organik birlik ve kendilerine özgü kimlik duygusundan yoksundurlar. Oysa bu, demokrasinin akla yakın bir biçimde işleyebilmesinin pratik önkoşuludur. Böyle bir durumda yapılan bu garip organ naklinde, yeni organın yeni yabancı ortamında sağlam kökler salma ihtimalinin ne kadar az olduğu kolaylıkla görülebilir.

Batılı demokratların gözünde bugünün kurtulmuş Afrika'sının politik eklemlenişinde açıkça bir buhran vardır. Bugün varolan eğilimlerden biri de bu başarısızlığın sorumluluğunu, Afrika'ya "uygar" hükümet götürdüğü varsayılan sömürgeci güçlere yüklemektir. İki savaş arasında sık sık işittiğimiz bir şey, sömürge yönetiminden önce varolan politik sistemlerin "doğal gelişmeler" olduklarıydı; bunlar, çağdaş dünya için daha uygun sayılan bir şey uğruna korunmalı, yok edilmemeliydi. Şimdi ise geleneksel otoriteyi kabul etmenin başlangıçtan beri bir yanlışlık olduğu, bunların zorunlu değişimlere en fazla karşı koyan etkileri desteklediği, yeni Afrika devletlerinin bazılarında parçalayıcı bir rolü olan "kabile" ayrılıkçılığı eğilimlerini güçlendirdiği söyleniyor.(2) Sömürgeci güçler zaten bu ülkeleri bağımsızlığa hazırlamayı düşünmedikleri için, onların başlangıçtaki eğilimleri açısından sorunu tartışmak pek yerinde olmayabilir; ama öyle de olsa,

İşin doğrusu, Afrika'nın bütün sömürge yönetimi tarihi boyunca izlenecek tek bir doğru yol yoktu. Yapılabilecek en iyi şey, bir esneklik kazandırmak olurdu, ama büyük çaplı örgütlemelerde bu neredeyse imkânsızdır. Açıklama kendisi aslında oldukça basit, ama o da basit bir hareket kılavuzu değil. Afrika bağımsızlığına kavuştuğunda geleneksel yöneticiler bütün yerli halkın saygısını üzerlerinde toplamışlardı; o zaman onları kenara itmek, bugün onları kabul etme siyasetine kızanların dedelerini öfkelendirirdi. Ama sömürge yönetiminin beraberinde getirdiği yeni etkiler yüzünden bazı Afrikalılar, kendi geleneksel hayat tarzlarına karşı, Avrupalıların yönelttiği çeşitten eleştiriler yöneltmeye başladılar, yöneticilerine karşı saygılarını eleştirileriyle dengelediler. Sömürge yönetimlerinin insanüstü bir bilgeliği olsaydı, otoriteleri altındaki halkların bu ilerici üyelerine o tam gerekli anda destek olabilirlerdi. Ama normal bir insan o anın en doğru an olduğunu nereden bilebilirdi?(3)

Başka bir deyişle, belli bir noktada, yabancı yeniliğin yıkıcı etkileri koşulların dikkatli denetimiyle asgariye indirgenebilirdi. Ama bu olmadı. İktidarın sömürge yönetimlerinden bağımsız rejimlere aktarılması alelacele yürütüldü ve tamamen Batı deneylerinden çıkarılmış bir hükümet biçimi iyi ya da kötü, kendi başına işlemeye bırakıldı.

Böylece, çağdaş Afrika'nın siyasi biçimlenişinde üç temel öge seçebiliyoruz: çürümüş bir yerli gelenek; yapay olarak kurulmuş politik birimler için kendi kimliğini bulma sorunları yaratan sömürgecilik ara dönemi; Batı kültürünün egzotik bir biçimde ithali. Bu yabancı ithal malını yerli kültür içine oturtmanın güçlüğüne bir örnek kamu hayatındaki yozlaşmadır. İktidarda olanların hısım akrabalarına mansıp ve mevki dağıtması Batılı demokrat için bir aforoz gerekçesi olduğu halde (hiç değilse teoride) bu yoldan Afrika bağlamı içerisinde normal, hattâ övülesi bir şeydir.(4) Aynı şekilde, "düzene bağlı muhalefet" gibi yabancı bir fikri de içeren politik bir yapının yıkılmasına yol açtı.(5) Böyle koşullarda politik iktidar aktarımını meşrulaştırmak için işleyecek bir sistem kurma işi gerçekten ciddi bir sorundur.

Bu örnekler, tek başına bir kültür ögesinin yabancı bir çevreye yerleşmesi sonucunda çıkabilecek güçlükleri göstermeyecektir. Böyle bir durumun almaşıkları olan devrim ya da ucubeleşme sonuçları Afrika Dünyasında her an beklenebilir. Yüzeysel demokratik hükümet idealiyle çoğu zaman demokratik olmaktan hayli uzak olan gerçeklik arasında anlamsız ve zararlı bir uçurum var. Anlamsız, çünkü bu Batılı kültür ögesi kendi yerli kültürel bağlamından koparıldığı zaman anlamsız oluyor, bu bağlam dışına çıktığında kendine özgü değer-yargıları da geçersizleşiyor; aynı zamanda zararlı, çünkü bu yargılar verilmekte devam ediyor ve içeride kesinsizlik, denetlenemez çatışmalar, dışarıda ise küçümseme ve alay konusu oluyor.

İki çağdaş uygarlık arasındaki karşılaşma süreci içinde ikinci aşama, saldırgan toplumun içinde yerleşmiş bütünsel kültür kalıbının, saldırıya uğramış toplum içinde, geçiş süreci sırasında birbirinden kopmuş asli kültür ögelerini yeniden bir araya toplayarak ve yeniden bütünleştirerek, kendini yeniden ortaya koymaya çalışmasıdır. Bu yeniden bütünleşme çabası saldırıya uğrayan toplumsal yapının yabancı bir kültürün zorla müdahalesine karşı direniş göstermesi çok olağandır; ama nihai yenilgisi de hemen hemen kesin bir şey göstermesi çok olağandır; ama nihai yenilgisi de hemen hemen kesin bir şey gibidir. Kırınıma uğramış ögelerin yeniden bileşime gitmeleri karşı koyulmaz bir şeydir, çünkü bir takım kültür ögesi için normal ve doğal durum dağılma değil, bütünleşmedir. Bu normalliğe dönüş dürtüsünden ötürü öteki bütün kültür ögeleri de ilk öncünün ardı sıra giderler ve alıcı toplum içerisinde yeniden birleşirler. Saldırıya uğrayan toplum zora dayanamayarak yenilmiştir; bu yabancı kültürün giriş ve yeniden bütünleşme

sürecini yavaşlatmaktan başka bir şey elinden gelmez; aslında bu oyalama taktiği bile, duruma son veremediği için sadece karşılaşmanın acısını daha uzatmış olur.

Böylece, düşmanın ilk adımında gelecekteki olayların niteliği belli olur; Saldırıya uğrayan toplumlar, yabancı kültür ögelerinin, girmesine izin verilen en basit ve en zararsız görüneninin bile ne gibi sonuçlar yaratacağını bazan daha başlangıçtan bilirler. Rus bağlamı içinde dışsal bir kültürel istilâya karşı sofuca bir tepki örneğini görmüştük.[6] Bu, dışa karşı izole olmak isteyen bilinçli ve uzlaşma kabul etmez bir politikadır. Gerçi bir softanın düşünce tarzı duygusal ve sezgisel temellere dayanır,[7] ama izole kalma istekleri kültürel ilişkilerde "bir şeyin öbürüne yol açtığı" doğrusunun gözlemlenmesine dayanan Softalar da vardır. Bu tutumun böyle akılcı bir biçiminin klasik örneği, 1683'te son bulan ellibir yıllık dönem içinde Hideyoşi ve ondan sonra gelen Tokugawa kralları tarafından Japonya ile Batı dünyası arasındaki ilişkilerin bilinçli ve planlı bir şekilde kesilmesidir. Bu çeşit bir politikanın gene böyle bilinçli bir uygulaması da modern Çin'de 1966'da başlayan Büyük Kültür Devrimi sırasında görüldü.

Marksizm ve leninizm adına (Kızıl) muhafızlar Balzac'ı, Hugo'yu, Shakespeare'le Beethoven'i çürüyen burjuva kültürünün ürünleri olarak lanetlediler; Şangay'da Puşkin'in anıtını kırdılar, ondokuzuncu yüzyılda Rus devrimci hareketinin öncüleri olan Çernişevskiy'le Herzen'in eserlerini aşağıdadılar... Bir yığın sokak ve caddenin adı değişti. "Ebedi Barış" "Doğu Kızıldır" oldu; "Prens Sarayı'nın Havuzu" "Revizyonizmi Önleyin" oldu, "Şanlı Meydan"a "Vietnam'ı Destekleyin" adı kondu; "Doğu Barış Pazarı"na "Doğu Rüzgârı Pazarı" denildi. Bazı lokantaların artık "Bütün Erdemlerin Derlemesi" değil de, "Pekin Kızarmış Ördek Lokantası" olarak anılması karşısında sevinç duymamız bekleniyor. Terzilerle berberler artık "ördek kuyruğu" ya da "helezonlu" saç kesmemeye, blucin, dar gömlek ve bluz ya da Hongkong tarzı etek yapmamaya yemin ettiler. "Bu konuları hafifsememeliyiz," diyor Çin sözcüleri ciddiyetle, "çünkü kapitalizmin geri gelmesinin yolu buradan geçer."

Stalin döneminin son yıllarında Rusya'da olduğu gibi Çin de şimdi kendine dönük bir izolasyon ve ulusçuluk içine balıklama atladı, dış dünyaya, bütün politik ve kültürel etkilerine karşı kendini kapayıp mühürledi.[8]

Böylece, Çin-dışı üslup ve tavırların ulusçu bir tutumla yadsınması aynı zamanda burjuva kültürüne karşı komünist kültürüne politik bağlanmayla birbirine karışıyor. Ama, komünizm kendisi de Batı'dan ithal edilmiş bir şey ve Büyük Kültür Devrimi'nin Çinli yapıcıları için bu henüz antılamamış bir uyumsuzluk; gene de, "bir şey ötekine yol açar" ilkesinin kabulü bu politikanın da rehberi oluyor.

351 PLANLI BATILILAŞMA Mustafa Kemal Atatürk Türkçe'nin geleneksel Arap alfabesi yerine Latin alfabesiyle yazılmasını öğretirken. Böylece Türkiye Batı ile eşit olma çabasında umut verici bir başlangıç yapmış oldu. Atatürk, Osmanlı halifeleri gibi Garp Meselesi'ni bütün İslâm Dünyası için çözmeye çalışacağı yerde, bilinçli bir şekilde kendini sınırlı, ama gerçekleşebilecek bir amaca adadı: Batılılaşan bir dünyada kendi başına ayakta kalabilecek modern bir Türk devleti yaratmak.

Harp Akademileri
Kütüphanesi
Env. No:

352 Mehmet Ali Paşa 1839'da çölde yapılacak bir yolu İngiliz Fransız mühendisleriyle tartışıyor.

Aslında dışarıdan gelme yabancı bir kültür ögesi başlangıçtaki kültür kalıbı içinde bir arada bulunduğu öteki ögeleri kendine çekmek gibi tehlikeli bir eğilimden kolay kolay arıtılamaz. Bu ögelerden birinin bir topluma ayak basmasına izin verilince, eğer alıcı toplum onu metabolizmasında sindirip özümleyebiliyor ve hüküm süren uyumu bozan değil de zenginleştiren bir öge olarak yerli kültür içinde eritebiliyorsa, o zaman bu öğenin çekim gücü ortadan kalkar. Saldırıya uğrayan taraf istenmedik ziyaretçiyi bu şekilde nötralize etmeyi beceremezse o zaman toplumsal varkalmasının tek çıkar yolu psikolojik bir yüz-geri (politika değişikliği) yapmaktır. Bu durumda, karşı konulamayan istilâcının amansız ilerleyişine karşı bir Softanın körce direnişinden vazgeçip Herod'un taktiğini kullanarak üstün düşmana karşı onun kendi silâhlarıyla savaşmalı ve ona kucak açarak önce dostluğunu kazanmaya bakmalıdır.(9) Osmanlılarla modern Batı arasındaki karşılaşmanın birbirini izleyen iki aşaması bu politikanın pratik değerini gösterir. İstilâcı Batı kültürü bir kere Babıâli yolunu kendine açıp Osmanlı imparatorluk ordusunun Harbiye Nezareti'ne yerleştikten sonra, Abdülhamid'in gönülsüz asgari batılılaşma politikası hiçbir zaman pratik bir politika olamazdı; oysa Mustafa Kemal Atatürk'ün gönüllü azami Batılılaşma politikası, onikiye beş kala da olsa, Osmanlılara son bir kurtuluş umudu verdi.

Abdülhamid'in askeri mekanizmayı modernleştirme politikası, kara ve deniz subaylarının Batılı eğitimini mesleki bakımdan vazgeçilmez bir asgari teknik öğrenim düzeyinde tutabileceği ve başka Batı fikirlerini benimsemelerini önleyebileceği hayaline dayanıyordu. Osmanlı devleti gerçekten içinden çıkılmaz bir ikilem yaşıyordu. Askeri bakımdan ilerleyen komşularına yenilmek tehlikesinden kendini korumak için modern Batı tarzına uygun bir savaş gücü kurarak askeri etkisini artırmalıydı; ama, bunu yaptığı zaman da öbür yıkım tehdidiyle karşılaşıyordu. Bu tehlike dış savaştan değil, içerideki devrimden geliyordu. Otokrasinin savaş gücünün askeri niteliğinin bağımlı olduğu, profesyonel şekilde batılı tarzda yetişmiş subayların Batı'dan aldıkları yıkıcı politik fikirleri yüzünden yapacakları bir devrim. 1908'de Sultan'ın hayalleri yıkıldı. Bu kafası aydınlan-

mamış Osmanlı despotunun kısırlaştırılmış askeri akademisinde "tehlikeli fikirler" edinen küçük rütbeli subayların başını çektiği politik devrim tahtına mal oldu. Abdülhamid'in ikilemi karakteristik bir insan tipi yarattı: liberal devrimci subay. Batı gözünde "liberal" ve "subay" kavramlarının bileşimi bir paradoks gibi görünür, ama çatışan iki kültür arasındaki toplumsal sahipsiz bölgede bu insan tipi doğal bir fenomendi. Aynı kişi devrim-öncesi Rusya'da da vardı, torunları bugün Afrika, ya da Orta Doğu'daki askeri darbelerin önderleri olarak görülüyor; buralarda da mahalli kültürün gerçekleriyle Batı'dan ithal edilen idealler arasındaki çatışmanın derinden geçen akımı Batı eğitimi görmüş subaylar tarafından bir yöne kanalize ediliyor. Mustafa Kemal'in batılılaşma seferberliği Abdülhamid politikasının tam tersine, Türkiye'de toplumsal hayatın bütün alanlarına yayıldı: geleneksel İslâm toplumunun laikleşmesi yaşantısı birçok acılara yol açtı ama, Mustafa Kemal'in politikası kendi sınırlı ve pratik amacına ulaşarak Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsız Türk ulusal devletini yaratmak ve ayakta tutmak mümkün oldu.

Toplumsal hayatın bir bölümüne yabancı bir virüsün girmesine izin vermenin bulaşıcı etkileri Batı ile Osmanlı İmparatorluğu'nun daha önceki bir evresinde de görülür. Ondokuzuncu yüzyılın başlarında Mehmet Ali, Mısır'da, Batılılaşan bir dünyada ayakta kalabilmek için asreri birliklerini batılılaştırmaya karar vermişti. Ama, bu olayın sonuçları, toplumsal hayatın başka bölümlerinde bir dizi yenilikle desteklenmedikçe askeri alandaki yeniliğin başarıya varamayacağını gösterdi.

Mehmet Ali, askerlik hayatının başlarında, Avrupa taktiklerinin Doğu taktiklerinden üstün olduğunu yeterince görüp anlamıştı. Kendisi Mısır'da Fransız ordusu ile karşılaştığı için askerlik biliminin değerini kavramıştı. Ama, Doğu Akdeniz ordularına batılı düzenin getirilmesi başka önemli sonuçlar doğurdu; çünkü mekanik sanatların, eğitimin, tıbbi bilginin uygulanması, genel bir bağımlılık ve kademelenme sistemi bu yeni durumun zorunlu yandaşlarıydı. Askeri gücün dağınık, disiplinsiz sürülerden alınıp çeşitli itaat ve disiplin dereceleri ile düzenli talim gören birliklere aktarılması, kendi başına, Mısır'ın bütün yüzeyine yayılan yeni bir düzen ilkesi oldu (10)

Böylece Büyük Petro'nun Rusya'sı gibi Mehmet Ali'nin Mısır'ında da başlangıçta sınırlı tutulmuş bir hedef daha uzun vadeli bir iddialı bir eğitim programının oluşmasına yol açtı. Kara ve deniz subayı olacak askeri öğrencilerin Batı savaş sanatının teknik öğrenimini görmeden önce, buna bir arka-plan sağlamak üzere, Batı tarzında genel kültür edinmeleri gerekiyordu. Bu gerçekliği kavrayan Mehmet Ali hazırlık niteliğinde teknikleşme öncesi bir Batı eğitimi görecek erkek çocuklardan bir stok kurmayı düşündü. Ama,

353 Mehmet Ali Paşa devrinde Kahire'de bir sokak: Çağdaşlaştırma siyasetinin arkasında Ortaçağdan kalma bir arka plan

354 XIX. yüzyıl ortasında Kahire'de geleneksel bir okul. Mehmet Ali Paşa'nın Mısır ın gelişmesine en büyük katkısı bu tür eğitimin yerine batı modeli bir eğitim düzeni kurması olmuştur.

askeri okullarda ve onlara hazırlık yapan sivil okullarda ne kadar etkili bir eğitim sağlarsa sağlasın, bu kurumların Batı standartlarına uygun bir savaş gücü yaratmaya ve sürdürmeye kendi başlarına yeterli olamayacaklarını da görüyordu. Çünkü böyle bir savaş gücü yardımcı hizmetleri, bunlar da özel olarak teknik eğitim görmüş bir personeli gerektiriyordu. Kamu gelirleri genişletilmeden böylesine pahalı ve ayrıntılı bir kuruluş yaşatılamazdı; ama, topluluğun vergilendirilebilir kazancı yükselmedikçe gelir de artırılamazdı; tarım ve endüstride teknik ilerleme sağlanmadan üretim artmazdı; Batı eğitimi görmüş devlet memurları ve iktisadi uzmanlardan oluşan yeni bir personel bulunmadıkça bunların hiçbiri gerçekleşemezdi; sivil okullarda yetişecekler için de askeri okullarda yararlanılan modele uygun bir genel hazırlık eğitimi gerekliydi.

Böylece, başlangıçta sınırlı olan askeri reform politikasından eğitimin batılılaştırılmasına gelindi. Batılı komutanların yönettiği piyade, süvari ve topçu okulların yanı-sıra mühendislik ve denizcilik okulları açıldı. Bunlar matematik ve çizim okullarıyla, bir tophane ile desteklendi. Savaş birlikleri eğitim sistemi de Mısır'a getirildi. Daha üstün öğrencilerin Batı eğitimini Avrupa'da devam ettirebilmeleri için tedbirler alındı.

Kahire'deki ilk okul daha 1812'de açılmıştı; bundan dört yıl sonra Mehmet Ali kendi sarayında seksek Mısırlı öğrencisi, Batılı öğretmenleri ve teknik araçları olan bir mühendis okulu açtı. 1833'te askeri okullara hazırlık olmak üzere, iki Fransız, iki Ermeni, iki de Müslüman öğretmeni olan politeknik açıldı. Politekniği beslemek üzere Kahire'de İskenderiye'de ilkokullar açıldı, her taşra eyaletinde de ayrıca okullar kuruldu. 1836'de Fransa'dan esinlenen Eğitim Meclisi kurularak elli ilk ve ortaokulun yönetimi buraya verildi. Bu okulların öğrencileri devşirme usulüyle alınıyor, ortaokullar askeri ilkelere göre kuruluyor, öğrenciler harçlık ve tayınlarını hükümetten alıyorlardı. 1829'da yapılan bir hesaba göre askeri olmayan okullarda dil, tıp, tarım ve muhasebe gibi dersler okuyan 1215 öğrenci vardı. Batı tarzına uygun özel ve genel eğitimin bu sistemli örgüsü

1867'de tamamlandı; Mısır içindeki eğitim sisteminin geliştirilmesine paralel olarak Mehmet Ali ile yerine geçenler 1826'dan 1870'e kadar Paris'te bir Mısır Bilim Heyeti bulundurdular; buraya her yıl belli sayıda öğrenci çalışmalarını tamamlamaya gönderiliyordu. Başlangıçta sadece sınırlı bir amaç için kurulan, modern bir ordu yetiştirmek gibi teknik bir hedefe yönelik bir Batılı eğitim sisteminin gittikçe genişlemesinin yaygınlığı ve sınırları, daha sonra Mısır'daki aydınlar arasında ulusçuluk hareketinin doğuşunu da, bu hareketin daha ilk adımda uğradığı başarısızlığı da açıklar. Çünkü Batı kavramlarını ve kültürünü alırken bu aydınlar tabakası okur yazar olmayan köylü kitlelerine karşı kültürel bakımdan yabancılaşmıştı, dolayısıyla onların desteğini de alamıyordu.(11)

Aynı konuda bir başka örnek dışa karşı korunakları aşınan geleneksel bir toplum düzeninin nekadar zorlu ve hızlı bir şekilde parçalandığını gösterir. 1825'te Fransız sıhhiye subayı Dr. A.B. Clot, Mısır Ordusu için bir sıhhiye hizmeti kurmak üzere, Mısır'a gelmiş, Fransız Ordusu'nun sağlık talimatnamesini, askeri tıp sistemindeki daha başka ilerlemeleri burada da kabul ettirmeyi başarmıştı. Ama, en büyük başarısı tıbbi ilgisini kışlanın ötesine, Mısır sivil hayatının geniş alanına yaymak oldu. Şiddetli muhalefete karşı —muhalefet genel olarak tutucu İslâm ruhundan ve özellikle Müslümanların teşrihle anatomi öğretimine duydukları tepkiden ileri geliyordu —Clot 1827'de Mehmet Ali'yi bir tıp okulu, bir ebe yetiştirme okulu, bir doğum hastanesi, bir eczacılık okulu ve bir Fransızca okulu (tıp öğrenimi dili olduğu için) kurmaya ikna etti. Daha sonraları, Clot, eskiden yalnız askeri olan hastaneyi de sivil bir hastaneye dönüştürmeyi başardı, gerek asker, gerekse sivil hastalar için yatak sayısını artırdı. Doğumevini de içine alan bu hastane sisteminin kurulması geleneksel İslâm tabularından en güçlüsünün elli yıldan kısa bir süre içinde yıkılmasına yol açtı. Müslüman kadınların tıbbi muayene ve tedavisi birkaç sınırlı durum dışında yasaklanmıştı, dolayısıyla kadınlara ciddi bir tıbbi bakım göstermek imkânsızdı. Clot'nun bu tabuyu yıkmaktaki başarısı doğrudan doğruya bir devrimdir.

"Üçüncü Dünya" ülkeleri arasında şimdiki batılılaşma, ilk bakışta, kültürel karşılaşmalarda "bir şey öbürüne yol açar" önermemizin son doğrulanması gibi görünüyor. Başlangıçta az gelişmiş ülkelerde batılılaşma endüstrileşme anlamına geliyordu. (iktisadi gelişme için Batı teknolojisinin uyarlanması). Şimdi ise az gelişmiş bir ülkenin "endüstri devrimini dışarıdan ithal edip, bir makine gibi ambalajından çıkarıp harekete geçiremeyeceği" söyleniyor.(12) Tam tersine, "endüstrileşme sürecinin bütün bir süreç olduğu vurgulanmalıdır... Endüstrileşme sürecine geçebilmek için... bütünsel konum içinde özel bir dönüşüm yapmak gerekir."(13) Batı'nın endüstri sistemini alan Güney Amerika, Asya ve Afrika ülkeleri toplumsal ve hattâ bireysel hayatlarının her köşe-bucağında bir dereceye kadar batılılaşmak zorunluğunu duydular. Örneğin, sistemi sağlıklı, eğitilmiş ve el altında bulundurulan bir iş gücüyle donatmak için kamu sağlığı, eğitim ve kentleşmenin Batılı standartları ithal edilip bu çok çeşitli toplumlara yerleştiriliyor. Politik yönetimin ve kamu hayatının iktisadi ve politik ilişkilerin dünya çapındaki örgüsü içinde kendine bir yer bulmak ve bunu tutmak zorunda.

Şu halde Batılı-olmayan dünyadaki az gelişmiş ülkeler büyük ölçüde bir batılılaşma dalgası üstünde ilerliyorlar ve bu, iktisadi üretim alanında Batı standartlarını kabul etmelerinin zorunlu sonucu oluyor. Gene de Batı Dünyası ile ilişkileri, hiç değilse, bazı durumlarda, burada anlatıldığı kadar açık-seçik olmayabiliyor.

Sömürgecilik döneminde Batı Uygarlığı nispeten somut ve birleşik bir bütündü, kültürel üstünlüğünü belgelediği saldırganlık da Batı'nın teknolojik ileriliği sayesinde başarıyla yürütülebiliyordu. Batı kültürü, istilâya uğramış toplumların Batı eğitimi görmüş mutlu azınlıklarınca bir aydınlanma sayılabiliyordu; yerli kültürün diriltilmesini isteyen Softalar ise bu kültürü lânetliyordu. Ama her iki durumda da Batı Uygarlığının dengeli ve tanımlanabilir bir bütünlük olduğu görülüyordu. Oysa bugünün dünyasında Batı Uygarlığı artık bu bütünsellik görüntüsünü veremiyor. Batı'nın teknolojik kültürünün değerleri ve hedefleri artık güvenlir gibi değil; Marksizm'in başlangıçta Batılı olan kurtarıcılık öğretisi de şimdi Batılı-olmayan toplumlardan süzülerek yayılıyor; böylece, Batı'nın kendi yarattığı ama cevap veremediği toplumsal ve ahlâki sorunlara Batılı-olmayan yaklaşımlar bulma alternatifleri belirir gibi oluyor.

Batı Uygarlığı ile Üçüncü Dünya'da temsil edilen Batılı-olmayan toplumlar arasındaki şimdiki karşılaşma ise Batı'nın Rusya ya da Japonya ya da Çin'le daha önceki karşılaşmalarının olup bitmesinden çok sonra, büsbütün farklı bir bağlam içinde yer alıyor. Emperyalizmi yaşamış olmak eski sömürgeleri politik denetiminden kurtuldukları, ama kültürel değerleri hâlâ dünyayı yönetir gibi görünen toplumu karşı çiftdeğerli tavırlar almaya zorluyor. Ama, bir zamanlar bu Batı egemenliğinin temeli olan teknoloji şimdi rolünü değiştirmiş, eskiden ödül verdiği yere artık cezalar yağdırıyor. Batı Dünyasında bir yüzyıllık dizginsiz endüstriyel genişlemenin beklenmedik hasatı sosyal adaletsizlik, manevi acı ve İnsanoğlunun doğal servetinin harcanması oldu; bir zamanlar Batı'nın endüstriyel dinine iman edenlerden bazıları, Batı'nın maddi servetinden gecikmiş ve belki de önemsiz bir pay edinmek için aynı ağır bedeli ödemenin ne kadar akla yakın olduğunu düşünmeye başladılar. Örneğin Tnazanya'da sermaye birikimi ve endüstrileşme mücadelesi geri plana itildi; köylü kooperatiflerine dayalı tarımsal düzenleme politikaları üstünde duruluyor. Bu hareketin ima ettiği sonuçlar çok önemli, çünkü başlangıçta Batı modeli üstüne kurulu bir iktisadi gelişme hedefinin Batı'da

kullanılanlardan farklı yollardan da amaçlanabileceğini gösteriyor.

Şüphesiz bu toplumların hayatlarının herhangi bir yanındaki modernleşmenin yapının bütününde buna tekabül edecek başka değişmeler gerektireceği görüşü hâlâ geçerli. Tarımsal üretimin modernleştirilmesi de, ne olsa, bir miktar makina ve suni gübre kullanılmadan düşünülemez; bunlar ya dışarıdan ithal edilmeli ya da imal edilmelidir, dolayısıyla endüstrileşme sorunlarından büsbütün kaçınılmaz. Aynı şekilde, endüstrileşen bir ulusun eğitim ve sağlık programlarına girişmesine yol açan koşullar da gene geçerli olacaktır. Ama şimdiki vurgu farkı çağın ruhunda önemli bir değişikliğe işaret ediyor: çünkü teknoloji hem gerçekten, hem de sembolik olarak ikinci plana, kültürel değerler karşısında alması gerekli yere itiliyor. Bu yorum doğruysa, Batılı-olmayan toplumlar Batı kültürünün bazı ögelerini seçerek alıp ötekileri yadsıyabilirler. Batı Uygarlığının olumlu değerleriyle yıkıcı ya da yabancı değerleri arasında bu çeşitten bilinçli bir ayrım yapma imkânı, İnsanoğlunun kendi ortak alınyazısını denetleme çabalarının tarihinde bir dönüm noktası olabilir.

49 Çağdaş uygarlıklar arasındaki karşılaşmaların psikolojik sonuçları

355 SINIFLANDIRMA: Saldırgan uygarlıklar karşılaştıkları yabancı toplumlara "aşağı bir toplum" damgasını vururlar. Yalnız, din alanında, din değiştirmekle bu damgadan kurtulmak kabildir. Yukarıda: Peru'lular hıristiyan olduktan sonra Meryem'i Peru'lu bir kadın şeklinde tasvir eden bir Peru resmi.

İki, ya da daha çok sayıda uygarlık birbirleriyle karşılaştığında, başlangıçta güçlerinin birbirinden farklı olması muhtemeldir. İnsan yaradılışı kurduğu üstünlükten yararlanmadan edemez, onun için de komşularından daha güçlü olan uygarlık üstünlüğünü koruyabildiği sürece bu üstünlüğü saldırgan bir şekilde kullanmaktan geri kalmaz.

Yabancı bir toplumsal yapıya sızmayı başaran saldırgan bir uygarlığın temsilcileri, başka insanlara benzemediği için Tanrı'ya şükreden Ferize gibi kibirlenme *(hybris)* eğilimi gisterir.(1) Ama, *Hybris*'in bu çeşidini cezalandıran alınyazısı ironiktir. Kendini üstün gören kişi insan kardeşlerini kendinden aşağı yaratıklar olarak görmekle, farkında olmadan, bütün insanların eşit derecede insan olmaları bakımından eşit oldukları gerçeğini doğrular. Çünkü başkalarının insanlığını inkâr etme günahını işleyen bir kimse mutlaka kendisini de insanlıktan uzaklaştırarak cezasını görür. Ancak, bu insanlık-dışı davranışın çeşitli dereceleri vardır.

İnsanlık-dışı olmanın en az insanlık-dışı biçimini gösterenler, saldırgan bir uygarlığın, kültürleri içinde dini yönetici ve yönlendirici öge olarak gören ve kabul eden temsilcileridir. Hayatını dünyevileştirmeyen bir toplumda aşağı tabakanın insanlığını tanımamak onu dini bakımdan da hiç sayma derecesine varmaz. Egemen hıristiyanlık böyle insanları vaftiz olmamış putperestler olarak görür; egemen İslâmiyet onları sünnet olmamış kâfirler gibi görür. Şüphesiz kibrin bir çeşididir bu; gene de, aşağılık kişinin de, yanlış ve sapık olsa bile, kendine göre bir dini olduğunu kabul etmek eninde-sonunda onun da bir insan ruhuna sahip olduğunu kabul etmek demektir. Şu halde, koyunlarla keçiler arasındaki ayrım dini inanış ve ibadet açısından konduğun-

da, aradaki uçurum büsbütün aşılmaz bir şey olmuyor. Söz konusu egemen dine göre "yanlış" içinde yaşayan herkesin giderek doğru dini kabul etmesiyle insanlık ailesini üstün ve aşağılık kesimlere ayıran çirkin çizgi nihayet silinebilir. Ayrıca, ileri dinlerin çoğunun temel ilkelerine göre bu sadece varsayımsal bir ihtimal değil, gerçek müminin tapınağı adına erişmeye çalıştığı pratik bir hedeftir.

Hıristiyan Kilisesi'nin bu potansiyel evrenselliğinin Ortaçağ Batı Hıristiyanlığı'nın görsel sanatlarında Mecusilerden birinin Zenci olarak resmedilmesiyle simgelendiğine daha önce değinmiştik[2]. Batı toplumu tarihinin bir sonraki bölümünde okyanusları fethederek varlığını öteki yaşayan toplumların büyük çoğunluğuna zorla kabul ettirdiğinde Katolik Kilisesi'nin bu düşüncesinde nekadar içtenlikli olduğu olaylarla ispatlandı. İspanyol ve Portekizli *conquistadore*'ler katolikliği sonradan kabul eden yerlilerle, evlilik dahil, her türlü toplumsal alışverişe girdiler; artık aşılmış olan din ayrımına da, hâlâ varolan dil, ya da ırk ayrımına da hiç kulak asmadılar. Müslümanlar da başlangıçtan beri ırk ayrılıklarına aldırış etmeden dinlerini kabul ettirdikleri insanlarla evlenmişlerdi; İslâmiyetin zaten Peygamber Muhammed'in bizzat *Kur'an* metnine koyarak kutsallaştırdığı bir ilkesi vardı: İslâm'la kıyaslandığında yetersiz kalsa bile, tanrısal doğruluk ve iyiliğin kısmi vahiyleri sayılabilecek İslâmiyet-dışı bazı dinlerin kabulü. Yahudilik ve hıristiyanlık İslâmiyet şafağından önce gelen, onu müjdeleyen iki sabah yıldızıdır. İslâm dini terminolojisi içinde bu dinlere bağlı olanlara "Kitabı Olanlar" (Ehl-i Kitab) denilerek Tanrı'ya yakınlıkları teslim edilir. Bu mânevi kabulün yanı-sıra pratik politik sorun da vardı. İslâm şeriatına göre Ehl-i kitab olan, ama Müslüman olmayanlar Müslüman yönetimine boyun eğer ve boyun eğmesinin nişanı olarak bir güvenlik garantisi olan vergi vermeyi kabul ederse İslâmdışı dininden vazgeçmeksizin Müslüman yönetiminin himayesini görebilirdi. Bu ayrıcalık başlangıçta belki yalnız Yahudilerle Hıristiyanlara tanınmıştı, ama zamanla Zerdüştçülere[3] ve hattâ çoktanrıcı, putperest Hindulara da tanındı. Böylece Müslümanlar bütün ileri dinlere hoşgörü hakkı tanıdılar ve hepsinin tek Gerçek Tanrı'nın gönderdiği vahiyi değişik derecelerde de olsa aldıklarını zımnen kabul ettiler.

İslâm'ın Ehl-i Kitab kavramında dile gelen, kendisininkine mânen yakın başka dinlere karşı takınılmış bu olumlu tavır hıristiyanlığın "ayrılıkçılar" ve "sapıklar" kavramlarından dile gelen olumsuz tavrın antitezidir. Bu ikinci olumsuz açıdan bakıldığında, ortodoks olmayan manevi inancın ortodoks inanca mânevi yakınlığı hoşgörüyü hak eden bir erdem değildir. Ayrı mezhepçilik güdenler bu yakınlığa karşın ayrılmakta inat ettiklerine göre, mânevi ikna yolu işlemiyorsa fiziksel zor kullanılarak imha edilmelidir. Hıristiyanlık kadar İslâmiyet de, kendi içinden sapan mezheplere karşı bu tavrı benimsedi. İslâm topluluklarında

356 Hıristiyanlar bütün öbür dinleri uydurma, putataparlık olarak reddederlerken Müslümanlar Yahudiliğe, Hıristiyanlığa hoşgörü göstermişlerdir. XVI. yüzyıl Türk-Hint hükümdarı Cihangir-Şah için hazırlanan albümde (Yukarıda) Cizvit misyonerlerinin hediye ettikleri resimlerden alınmış, Hıristiyanlıkla ilgili resimler bulunur.

KUVVET VE İNANDIRMA

357– 360 Hıristiyanlar, genellikle, Hıristiyan olmayanları Tanrı'nın düşmanları olarak görmüşler zorla yola getirilmeleri gerektiğini düşünmüşlerdir. Yalnız bunlar boyun eğerlerse toplumun bütün üyeleriyle eşit sayılmışlardır. Yukarıda: Kilise askerleri imansızları dize getiriyorlar. Karşı sayfada, solda: Vaftiz edilerek markî payesi verilen İnka hükümdarı Saire Tupak; sağda XVII. yüzyılda Hıristiyan olan Çinli Şen fu-tsung; Maori başkanı Te Puni 1853'de vaftiz oluyor.

361 SÖMÜRÜ: Saldırgan bir uygarlık egemenliği altına aldığı bir ülkenin yerli halkını aşağı sınıf saymakla onu bir ticaret eşyası olarak kullanmakta kendinde hak bulur. Afrika esir ticareti bu iddianın enson örneğidir. Yukarıda: Kongo da Loango bölgesinde bulunan bir fildişi üzerine işlenmiş köleler.

bu çeşit sapmalara verilen kaçınılmaz ceza ölümdü. Öte yandan, Batı hıristiyanlığının da, insanlar arasında dini ayrımdan başka bir ayrım gözetmemesinin bir de öbür yüzü vardı. Hıristiyan inancını kabul etmek hıristiyan toplumuna girmek için pasaport sayılıyordu, ama aynı nedenle, hıristiyanlığı kabul etmemek de bu inatçılığı gösterenleri yok saymanın ya da yok olma almaşıklarıyla karşılaşıyorsa Yeni Dünya'daki putperest için de durum aynıydı. Üstelik, yok edilmesi bir ceza da değil, hıristiyanlık açısından ruhunu kurtarmanın tek yoluydu. Ortaçağ Batı Hıristiyanlığında bir Yahudi isterse vaftiz olarak Yahudiliğe karşı saldırgan cinayet dalgalarında canını kurtarabilirdi, ama binlercesi inançlarını inkâr etmektense ölmeyi tercih etmişti. Gerçekten insanlıkdışı bir seçmeydi bu, çünkü ya en ağır mânevi acıyı, ya da en ağır fiziksel acıyı seçmek zorunda kalıyordu. Ama kendini üstün görenlerin başka çeşitten insanlık-dışı uygulamalarına baktığımızda, dini amaçlı gaddarlığın gene de görece insani kaldığını görürüz.

Üstünlük iddiasında bulunanların aşağı gördüklerine yaptıkları insanlık dışı işlerin biraz daha kötüsü, kültürünü dünyevileştirmiş bir toplumda ezilenlerin kültürlerinin aşağılanmasıdır. Dünyevileşmiş toplumların kültürel saldırganlıkları tarihinde Helen toplumu üyelerinin "Helen" ile "Barbar" arasında, Çin toplumu üyelerinse kendileriyle "geri kalanlar" arasında yaptıkları ayrım bu çeşittendir. Modern dünyada Batı toplumunun kültürel saldırganlığını temsil eden çeşitli uluslar büyük harfle yazılan Uygarlık'la yeryüzünde yayılırken karşılaştıkları "barbarlar" ya da "vahşiler" arasında buna benzer bir ayrım yaptılar. Bu tutum Batı'nın deniz aşırı sömürge imparatorluklarında politik ve kültürel bir kibirlilik yarattı, uyruk halklara yurttaşlık hakkı tanımadı. Böylece, putperestin mümin oluvermesi gibi basit bir formülle geçilemeyen bir kültürel sınır çizilmiş oldu. Gene de, "vahşiyi uygarlaştırma" imkânı büsbütün yok sayılmıyordu; Batı'nın sömürge imparatorluklarında karşılaşmanın koşulları, "uygarlık" sınavını, sınava giren vahşinin Batılı efendilerinin tanımına uygun bir okur yazarlık ve nezaket standardına erişebilmesi olarak belirliyordu. Bu koşullarda sınavı veren uygarlık adayı, kendi yerli ülkesiyle emperyalist iktidar arasındaki politik ilişkiye bakılmaksızın uygar insanlar arasında yerini alabiliyordu.

Ama, saldırgan modern Batılı Toplumunun Batılı olmayan İnsanlığa karşı üstünlüğünü belgelediği ölçüt çoğu zaman bu doğrudan doğruya kültürel ayrımdan farklıdır. Batılılaşan bir dünyada *salonfahig* olmak isteyen vahşi kendi atadan kalma kültürünün karalanması demek olan tamamen keyfi ve dışsal bir standarda mutlaka uymak zorundadır; yabancı bir topluma fahri üye olmanın ne işe yaradığı belirsiz faydasını tatmak için bu derece insanlık-dışı bir işlemden geçmeyi kabul etse bile, üstünlük iddiasında olanların başka insanlık-dışı küstahlıklarından dolayı bu ödülün bile elinden alındığını görecektir.

362, 363 İMHA: "Yerliler" Kâşifler yararına evcilleştirilmeyi bekleyen bitkiler, hayvanlar gibi görülüyor. Yukarıda: Bir onaltıncı yüzyıl taşbasmasında Florida yerlileri ünlü ağaçlarla eşdeğer olarak gösteriliyor. Solda: Yararsız, tehlikeli yerliler haşarat gibi imha edilmelidir. Ondokuzuncu yüzyıldan bir Fransız sömürgecisi uygarlığa karşı görevini yerine getiriyor.

Yabancı ülkeler fetheden emperyalistlerin bir başka huyu da bu ülkelerin halklarını "yerli" olarak sınıflandırmaktır. Bu kelimenin eskiden hiçbir mânevi içeriği yoktu, şimdi ancak bir küçümsemeyi dile getirmektedir. Yabancı toplumların üyelerini kendi yurtlarının "yerli"si olarak küçümseyen üstün insanlar onları politik ve ekonomik bakımlardan hiçe sayarak insanlıklarını inkâr etmektedirler. Kendisi sahnede belirdiğinde bu insanların o ülkelere sahip olmaları olgusu tartışılmaz bir olgu olduğu için, bunu kabul ederler; ama, orada daha önce bulunmanın "yerli"ye hukuki, ya da mânevi herhangi bir hak kazandırdığını kabule yanaşmazlar (oysa herhangi bir rakip bu malı elinden almaya kalkışacak olursa bu önce gelmişlik en büyük savunma gerekçesi olur). Halka "yerli" demekle onları da bakir Yeni Dünya'nın insanlık-dışı hayvanları ve bitkileriyle bir tutmaktadır. Serbest teşebbüsün bir çeşit savaş tanrıçası tarafından verilmiş bir armağan gibi görülen "Adanmış Topraklar'a gelircesine, birtakım saldırgan, açgözlü insanların gelip kendisini keşfetmesini beklemektedir sanki bu Yeni Dünya. Böyle öncüllerle gelen öncüller vahşi hayvan ve bitkileri iki şekilden birinde görebilirler: Bunları ya kârlı bir tarımsal faaliyete toprağı açmak için yok edilmesi gereken haşarat ve ayrıkotu gibi görür, ya da dikkatle korunacak, etkili bir biçimde sömürülecek değerli doğal kaynaklar arasında sayar. Öncünün hangi iktisadi politikayı seçeceğini belirleyen şey, bir yandan doğal çevrenin değerinin hesabı, bir yandan da kendi mizacıdır. Ama hangi politikayı uygulamaya karar verirse versin, amaçlarını yönlendiren duygu ve düşünceleri ne olursa olsun, çıkarını istediği gibi kollamakta kendisini manen serbest sayacak, "yerliler"e imha edilecek kurt ya da kırkılacak koyun muamelesi dışında başka herhangi bir muamele yapılabileceğini aklından geçirmeyecektir. Avrasyalı Göçebe orduların egemenlik altına aldığı yerleşik topluluklardan modern Batı Toplumunun Asya ve Afrika'daki çeşitli sömürge imparatorluklarının yerli halklarına kadar birçok uyruk halkın yazgısı olmuştur iktisadi mal muamelesi görmek. Yerli halkı fiziksel olarak imha etme politikasına pek sık başvurulmamıştır, ama Kuzey Amerika'ya giden Avrupalı kolonistlerin Yeni Dünya'nın yerli halkı olan Kızılderililere karşı uyguladığı politika kesinlikle buydu; gerçi daha sonra bu politikadan vazgeçildi, ama Kuzey Amerika Kızılderililerinin kendi anayurtlarında onur ve statülerini geri almak için bugün giriştikleri mücadeleler "yerli" damgası yemenin getirdiği aşağılanmayı silmenin güçlüğünü gösteriyor.

Yabancı insanları "yerli" yapan tutum, bir adım daha attı mı, "yerli"yi aşağı ırkların dölü olarak tartışılmaz ve değişmez biçimde aşağılık gören anlayışa kolayca varılır. Üstünlük iddia edenlerin, aşağı saydıkları insana vurduğu son ve en kötü damga budur. Bir kere, aşağı görülen varlığa hiçbir insanlık hakkı tanınmaz. İkincisi, İnsanlığı ırklara göre ayırmak, hiçbir zaman geçilmeyecek bir uçurum açması bakımından dini, kültürel ve politik-ekonomik ayrımların hepsinden farklıdır. Üçüncü özellik de, ırkçılığın, iki varsayımsal insan türü arasında bir ayrım yapmanın ölçütü olarak insan yaradılışının en yüzeysel, en basit, en önemsiz görünümünü seçmesidir.

Modern dünyada, kültürel, politik-ekonomik ve ırkçı varsayım, Batı Toplumunun —ve özellikle İngilizce konuşan temsilcilerinin— Batılı olmayan uygarlıklarla karşılaşmalarında kendi hakkında beslediği kültürel üstünlük hayallerinden doğmuştu. Irkçı ve kültürel kanıtlamalar sinsice birbirlerini destekler, çünkü ister ırkı aşağılık bir kültürün ilkelliğiyle açıklansın, isterse ilkellik ırkı farklılığın "basit olgularından" ileri gelen aşağılığın yarattığı bir ilkellik olsun, her iki durum da ırkçının önyargısını pekiştirir. Ne yazık ki bugün, bu en iğrenç ahlâki suçun feci sonuçlarından söz etmemiz gerekiyor: Batı toplumunda milyonlarca ırkı *Untermenschen*'in (aşağılık insan) fizikman imha edildiğini görenler bugün hâlâ hayatta; gene bugün bütün dünyada ırkçılık beyaz ırkların siyah ırklara uyguladığı fiziksel ve mânevi işkenceden sorumlu.

Çağdaşlar arasındaki bir karşılaşmada saldırgan toplumun kendi insafına kalmış yabancı insanların çektiği mânevi eziyete karşı gösterdiği tepki böylece tek-yönlü bir cehenneme iniş olur. Özünde tek olan bu tavırda zaman zaman bazı değişiklikler görülür gibi olursa, bu, sadece merdivenden birkaç basamak daha inildiği anlamına gelir. Ama insanlık dışı bir düşmanın pençesine düşmüş kimselerin tepkisini incelediğimizde bu durumun karşıtını görürüz. Başarılı bir saldırının kurbanları, ilk bakışta yalnızca farklı değil, hattâ karşıt gibi görünen iki çeşit tepki arasında bir seçme yapma durumundadırlar.

Bu tepkileri daha önceki bölümlerde görmüş, "Softalık" ve "Herodculuk" diye adlandırmıştık. Hıristiyan geleneğini bilen herkes bu terimleri anlar. Suriye Dünyasındaki asıl tarihi bağlamları içinde Helenizm saldırısına karşı iki Yahudi tepkisi böyle adlandırılıyordu. İyi bir örnek bu, çünkü Helenizm baskısına karşı ortaya çıkan iki karşıt Yahudi tepkisi öylesine keskin bir şekilde belirginleşmişti ki, çağdaşlar arası karşılaşmalar tarihlerinin başka bölümlerinde, aynı psikolojik olayın başka örneklerini bulmak ve sınıflamakta bunlara başvurabiliriz.

O çağda Helenizme toplumsal etkinliğin her alanında Yahudilik üstünde baskı yapıyordu; yalnız iktisat ve siyasette değil, sanat, ahlâk ve felsefede de. Hiçbir Yahudi Helenizm etkisi sorunundan kaçamaz, bunu görmezlikten gelemezdi. Dolayısıyla nasıl tepki gösterileceği sorusu her Yahudinin içini kemiriyordu. Bu inatçı meydan okumaya karşı koymanın görünürde iki yolu vardı; işte Softalarla Herodcular burada ayrıldılar ve birbirinin karşıtı gibi görünen yollarda dertlerine çare aradılar.

Softa grubunu meydana getiren insanlar daha güçlü

ve daha enerjik yabancı uygarlığın saldırılarına karşı açıkça olumsuz bir tavır takındılar ve güçlü düşmanı kendilerinden uzak tutmaya çalıştılar. Helenizm saldırdıkça onlar da Helenizm'e ve Helenizm'in eserlerine bulaşmamak için daha çok çabaladılar. Helenizm'in bulaşmasından kaçınmak için kendi Yahudi geleneklerinin mânevi istihkâmlarına çekildiler, kendilerini bu zihni kuleye kilitlediler, saflarını sıkılaştırdılar, sarsılmayan, gedik vermeyen bir cephe meydana getirdiler, esin kaynaklarını ve ülkülerini geleneksel Yahudi yasasının ayrıntılarına uymaktaki sadakat ve içtenliklerinde buldular. Atalarının geleneğine titizlikle uyar, onu değişmemiş ve eldeğmemiş biçimde sürdürürlerse, saldırganların maddi üstünlüğü ne kadar ezici olursa olsun, yabancı istilâsına karşı koyacak tanrısal inayeti ve kudreti kazanacaklarına inanıyorlardı. Kabuğuna çekilen bir kaplumbağa ya da dikenli bir top haline gelen bir kirpiyi andırıyordu Softaların tutumu. Ama bir Herodcu rakibinin durumunu belki de kafasını kuma gömmüş bir devekuşuna benzetebilirdi.

Softalığa karşı Herodcu grubu meydana getirenler İdumeya Kralı Büyük Herod'un hizmetçileri, taraftarları ve hayranlarıydı. Herod, Yahudiliğin Helenizm'le başa çıkma sorununa şöyle bir çözüm öneriyordu: yabancı toplumun karşı konulmaz üstün gücü ayık kafayla nesnel olarak ölçülmeli, sonra da, gittikçe Helenleşen dünyada Yahudilerin yaşayabilmesi için yararlı olan her türlü Helen hüneri öğrenilmeli ve ödünç alınmalıydı.

Softaların gözünde Herodculuk tehlikeli, dine aykırı, korkakça bir uzlaşmacılıktı; ama Herodcular da mantıki bir şekilde, kendi politikalarının her bakımdan Softa dürtülerinden daha iyi olduğunu söyleyebilirlerdi. Olumsuz değil olumlu olduğuna göre kendi kendini ediligenliğe mahkum edecek yerde serbestçe etkin olabilirdi. Oysa Softa çizgisi zaman zaman şiddetli patlamalar gösterse bile özünde son derece edilgindi. Herodcular ayrıca Softalardan daha fazla manevi cesaret gösterdiklerini de iddia edebilirlerdi. Çünkü Softaların oportunizm dediği şey aslında kesin olgulara göz kırpmadan bakabilecek ve buna göre doğru dürüst bir politika kuracak kadar cesur olan insanların gerçekçiliğiydi.

Herodculara göre Helenizm her nasılsa Yahudiliğin toplumsal evrenine girmeyi başarmış katı bir olguydu ve bundan kurtulmanın yolu yoktu. Softaların zafer kazanmış bu yabancı gücün varlığını ve kudretini kabul etmemekteki uzlaşmaz tavırları mânevi yüreksizlikten ileri gelen bir şeydi ve yenilgiyi kaçınılmazlaştıran bir tedbirsizliği içeriyordu. Yahudiliğin Helenizm'le başa çıkmasının mümkün olan tek yolu kendi güçlerinin apaçık sınırlarını kabul etmekti; Suriye Dünyasının ufkunda Helenizm belireli beri toplumsal evrenlerinin artık bir daha eskisi gibi olamayacağını anlamalıydılar; son olarak, Helenizm'e karşı verilecek savaşın ancak Helenizm'in silâhlarını benimseyip kullanmakla başarılı olabileceğini görmeliydiler. Durumun Herodcu açıklamasına göre seçilecek iki yol vardı: ya Yahudi hayatı pratikte gerekli görülecek bir dereceye kadar gönüllü olarak Helenleştirilmeli ya da sorumsuz Softa dürtüsüyle felâkete atılmalıydı. Bu ikinci durumda Yahudilik Helenizm karşısında tamamen yıkılır, üstelik böylesine amaçsız bir fedakârlık karşısında hiçbir şey de kazanılmış olmazdı.

Herodcu ve Softa grupların iddialarını dinlerken ister istemez iki soru kafamıza takılıyor. Bu melodramatik biçimde çelişik iki tavır gerçekte birbirleriyle ne türlü bir ilişki içinde? Aralarında, yabancı uygarlığın başarılı saldırısına karşı etkili bir cevap olmayı başaran var mı? Daha önceki bölümlerde gördüğümüz örneklerden öğrendiklerimizi de katarak uygarlıklar arasında tarihi karşılaşmaları incelersek bu soruları cevaplandırabiliriz.

Yahudilerin Helenizm'le karşılaşmaları tarihinde, Herodculuk olayı Herod İ.Ö. 40'da iktidarı ele geçirmeden daha iki yüz yıl önce görülebilir. Geleneksel olarak bilindiğine göre Ptolemaios Philadelphus'un (saltanatı: İ.Ö. 283-245) emriyle Yahudi kutsal metinleri İbranice ve Aramice'den Grekçeye çevrilmişti. Bu geleneksel bilgi biraz efsaneyle karışık da olsa, İskenderiye'deki göçmen Yahudi topluluğunun gönüllü Helenleşmesi, çeşitli ulusların birbirleriyle kaynaştığı yer olan bu şehrin ilk günlerinden beri başlamıştır. Yahudiye'deki dağlık ülkede Başrahip Joshua-Jason daha İ.Ö. ikinci yüzyılın üçüncü onyılından beri Yahudi dini hiyerarşisindeki genç meslektaşlarının kılıklarını ve yaşayış biçimlerini Helenleştirmekle meşguldü. Maccabees'in İkinci Kitabındaki bu episod Herodcuların politikalarının Softalarda nasıl bir nefret uyandırdığını çok iyi gösterir. Septuagint'in Yunanca çevirisi de softaların gözünde altın ineğe tapınmakla eşdeğer bir günahtı.

Yahudi diasporasının daha sonraki bir bölümünde Softalıkla Herodculuk arasındaki karşıtlığın bir benzeri daha görülür. Bu, modern Batı Topiumunun Yahudi olanla olmayan arasındaki bütün yurttaşlık farklılıklarını ortadan kaldıracak olan özgürleştirme politikasının sonucuydu. Modern çağın Herodcu Yahudileri Batı liberalizminin sağladığı bu fırsatı yakaladılar. Bundan önce Yahudiler ancak dinlerinden dönerek ve Hıristiyan Topluluğunun üyeleri olduğunu gösteren vaftiz âyinini yapmakla modern çağın ulusal topluluklarında üye olabiliyorlardı (ama sonradan da vaftiz, saygıdeğerliğin son nişanı olarak çekiciliğini korudu ve Yahudiler ya da Yahudi dönmeleri gene Yahudi olmayan yurttaşların gayri resmi anti-semitizmiyle mücadele etmekten kurtulamadılar). Batı Avrupa'da onsekizinci, ondokuzuncu yüzyıllarda kovuşturmadan kurtulduktan sonra Yahudiler, Yahudi olarak, Gentillerle eşit şekilde ulusal toplulukların kamusal ve toplumsal hayatına karışmaya başladılar. Yüzyıllar boyunca toplum dışı sayılmanın acı yaşantıları bazı Yahudilerin bunun karşıtı olan özümlenme alternatifine —bu imkân bir kere açılınca— dört elle sarılmalarına yol açtı. On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru

birçok Yahudi kendilerini Gentil komşularıyla özdeş görecek ölçüde özümlenmişlerdi; o kadar ki, Doğu Avrupa'daki özgürleşmemiş Yahudi topluluklarından gelenekçi göçmen Yahudilerin özgür Batı Avrupa'ya gelmesini kendi yeni kavuştukları rahatlığa karşı tehlikeli bir mücadele bile saydılar.

Buna karşılık Siyonist hareketin kesinlikle ayrılıkçı bir Yahudi politi bilincini yeniden yeşertmek için giriştikleri bilinçli ve heyecanlı çaba onları eski Softalığın çizgisine koyuyordu. Ama Avrupa gettolarında hâlâ yaşayan Softa geleneğine göre bu Siyonist yeni-Softalar da günah işliyordu. Siyonistlerin yaptığı apaçık dinsizlikti, çünkü Yahudi halkının Filistin'e dönmesini sağlamak için kendi inisyatiflerini kullanıyorlardı, oysa bunu kabul eden Yahudiler de Siyonizm'de korkunç derecede gerici buldukları bir Softalık karakteri gözlemliyorlardı. Siyonistlerin modern Batı tarzında bir Yahudi ulusal devleti kurmak istemeleri bile özümlenmiş Yahudilerin gözünde bu kusurlarını bağışlatmaya yetmiyordu. Siyonistlerin de ataları gibi Yahudilerin "kendine özgü bir uluş" olduğuna inanmaları sinirlerine dokunuyordu. Böylece bu çağda dünyadaki Yahudi topluluğu İsrail dışında kalan (ama hepsi öylesini seçtiği için değil) bir çoğunlukla İsrail'deki azınlığın iki grubu arasında bölünmüş durumda. İsrail devletinde bir türlü yok olmayan katı gelenekçilerle gittikçe laikleşen yeni Siyonistler arasında her zaman varolan gerilim Siyonizmin Yahudiliğin konumu karşısındaki tavrının belirsizliğini göstermektedir. Laikleşen Siyonizm, İsrail'deki Yahudi topluluğunu başka uluslara benzeterek Herodcu özümlenme hedefine varabilir;(6) ama bunun temelinde de İsrail Ülkesinin sahipliğini tanınsal bir lütuf olarak kazanan seçilmiş bir halkın özel iddiası bulunacaktır. Ulusal ve dini bakımdan herkesten ayrı olma politikası kısa sürede bir yana bırakılmazsa, bu "kendine özgü" olma durumuna karşı bütün Yahudi-İsrailli tepkileri boşa gidecektir.

Softa ve Herodcu tepkilerin başlangıçta ortaya çıktığı kültürel bağlama dönüp bir daha baktığımızda, Suriye Dünyasının askeri fetih yaşantısını paylaşan başka Doğu Toplumlarının Helenizm'e karşı tepkisinde aynı ikili tutumun başka örneklerini görebiliriz. İ.Ö. ikinci yüzyılın ilk yarısında patlak veren Yahudi Softalığından önce, bir önceki yüzyılın sonlarında Mısırlı Softalar bir kargaşalık çıkarmışlardı,(7) öte yandan Joshua-Jason'un Kudüs'deki Yahudi hahamlarını Helenleştirmek üzere giriştiği cüretli Herodcu girişimin hızla başarısızlığa uğramasına karşılık, Mısır Dünyasında Mısır eyaletlerinin metropollerini Yunan beldelerine dönüştürme hareketi giderek başarı kazandı. İskender-sonrası Babil'de sayıları gittikçe azalan bir avuç astronom-rahip istilâcı Suriye kültürünün daralan kuşatmasına karşın gün geçtikçe esrarengizleşen Sümer-Akad kültür mirasını korumaya çalışıyorlardı; bunlar saldırgan Suriye kültüründen kurtulmaya kendilerini verdikleri için Herodcu Helen-severliğe yaslandılar ve Helen fatihleri kucak açarak karşıladılar. İ.Ö. 200-183 arasında Maurya imparatorluğunu istilâ eden Baktriyalı Yunan savaşçısı Demetrius'un bu saldırısı sonucunda Helenizm'le yakın temas kurmak zorunda kalan Hint Dünyasında gene iki tip tepkinin belirtilerini görürüz: Mahayana Budist dini sanatı Herodu Helen-severliği, bazı Hinduizm biçimleri de Softa tepkisini yansıtır.

İskender-sonrası Helenizm'le karşılaşmalarda ortaya çıkan bu psikolojik tepkilerin incelemesini tamamlamak için Herodculuğu da, Softalığı da kişiliğini birleştiren bir kimseden söz etmemiz gerekir. Hitit topraklarında, Pers İmparatorluğunun varis devleti olarak kurulan Pontik Kapadokya'nın İran asıllı kralı VI. Mitridates Eupator Avrupa ve Asya'daki Yunanlılara bir Herodcu gibi görünüyordu. Onun için de İ. Ö. 88'de Mitridates'i kendilerini barbar Roma boyunduruğundan kurtaracak adam olarak görmüşlerdi; ama aynı insan, İ.Ö. 74'de şehirlerinin kapılarını ona karşı kapatan ve Romalı general Lucullus'u kendilerini bir Şark despotunun boyunduruğuna girme âkıbetinden kurtaran kişi olarak selâmlayan Cyzicen'lere Helen düşmanı bir Softa gibi göründü. Aynı Helen tarihinin İskender-öncesi bölümünde Ducetius da böyle bir kültürel kişilik göstermişti. Ducetius Helenizm'e karşı umutsuz bir savaş veren barbar Sicel halkının kahraman önderi olarak ün kazandı, ama sonra da yurdunda yerlilerle Yunan kolonistlerini bir araya getiren, yerlilere yabancı kültürünü gönüllü olarak benimseten yeni bir devlet kurdu.

Osmanlı Ortodoks Hıristiyanlığı ile Hint Dünyasının İslâm Uygarlığı ile karşılaşmaları tarihlerinde de aynı karşıt psikolojik tepkiler çiftine raslayabiliriz. Osmanlı düzeni altında yaşayan Ortodoks Hıristiyanlığın Millet-i Rum'dan olan çoğunluğu atadan kalma dinine sıkı sıkı bağlıydı. Zaten bu dinin ruhani bağımsızlığını kurtarmak pahasına yabancı bir politik rejimin buyruğuna girmeye razı olmuşlardı. Gelgelelim bu softalık dini düzeyde bile azınlıkta kalan bir Herodculukla dengelendi. Osmanlı efendilerin dinini kabul etmenin ödülü olan toplumsal üstünlükler, göz kamaştırıcı politik armağanlar bazı Hıristiyanların dinden dönmelerine yol açtı. Onyedinci yüzyılda, Batılı Hıristiyan güçlerin Osmanlı İmparatorluğu üstünde artan baskısı Babıâli'yi yeni bir memuriyet yaratmaya, Ortodoks Hıristiyan reayayı dinlerinden, ya da kişisel özgürlüklerinden vazgeçmeleri gerekmeksizin bu yerlere atamaya zorlayınca, bu çeşitten siyasi ihtiraslar Herodculuk eğilimine daha fazla hız verdi.(8) Öte yandan, millet-i Rum'un özgür Müslüman ya da Osmanlı kapıkulu olmadıkları için din değiştirmeyip özgür insanlar olarak da Osmanlı kamu hizmetlerine girmeyen üyeleri çoktan beridir Herodcu tarzda davranmaya başlamışlardı. Yaptıkları daha basitti ama, gene de önemliydi: Osmanlı efendilerinin diliyle konuşuyor, onların giyimlerini taklit ediyorlardı.

964 ÖZÜMLEME: Ondokuzuncu yüzyılın Batı Avrupa'sında Yahudi-
ler'in kurtuluşu Yahudiler'e ilk olarak Yerel kültüre karışma fırsatını
verdi. Benjamin Disraeli'nin tavırları bu yeni başlangıcın göze çarpan
örneklerindendir. Ona göre, Hıristiyanlık "tamamlanmış Yahudilik"ti.

Hint dünyasında egemen Müslüman efendiler karşısında Hinduların psikolojik tepkilerinin hikâyesi de buna benzer. Timuroğullarının Hindistan'daki Müslüman Mughal imparatorluğunda Hindu reayanın büyük çoğunluğu ve bunların Afgan ve Müslüman Türk öncüleri Osmanlıların Ortodoks Hıristiyan reayası gibi onları din değiştirmeye çağıran önemli toplumsal ve politik çağırılara softaca direnmişlerdi, ama kitle halinde İslâmiyet'i kabul edenler de vardı —özellikle Doğu Bengal'de, önceleri putperestken Hinduizm'e geçen yoksul tabakalar arasında— ve bunlar Osmanlı devletinde İslâmiyet'i kabul eden Hıristiyan uyruklardan daha kalabalık görünüyordu. Üstelik, Brahmanlar da Fenerli Rumlar gibi din değiştirmeden Müslüman iktidarın kamu hizmetinde çalışmanın yolunu bulmuş, gene aynı şekilde Müslüman efendilerinin dilini ve giyinişini taklit etmeye başlamıştı.

Modern Batı uygarlığının bütün çağdaşları bu yayılmaya son derece yatkın toplumla yüz yüze gelmiştir. Bu çeşit karşılaşmaları gözden geçirdiğimizde Çin toplumunun Japonya'daki dalının Batı etkisine her iki biçimde de canlı bir tepki gösterdiğini görüyoruz. Japonya'daki Herodcu akımın gücü, zor durumda bile devam etmesinden bellidir. Onaltıncı yüzyılın sonlarına doğru Portekiz'li tüccarlarla misyonerlerin getirdiği Batı silâhlarının, giyimlerinin ve dinlerinin kabulü basit bir merakın pek fazla ötesine varmıyordu. Ama Tokugawa rejimi Batı ile ilişkilerini sürdürenleri ve Batı dininden vazgeçmeyenleri ölümle cezalandıracağını bildirdikten sonra iş ciddileşti. Çünkü bazı kripto-Hıristiyan Japonlar iki yüz yılı aşkın bir süre boyunca kabul ettikleri yabancı dine gizlice bağlı kaldılar. Böyle olduğu, 1868'deki Meiji rejiminin açığa çıkmalarına imkân verdiği zaman anlaşıldı.

Japonya'da ondokuzuncu yüzyılın ortasındaki onyıllara raslayan ikinci Herodculuk akımının patlak vermesi, önce gördüğümüz gibi, biraz da başka türden kahramanların eseriydi; bunlar, dini olmayan bir Herodcu amaçla modern Batı bilimini Hollanda'dan geldiği şekilde alıp gizlice inceleyen ve bu uğurda hayatlarını tehlikeye koyup bazan da kaybeden, hoşgörüsüz Softa kafalı Tokugawa Şogunate'nin düşmesini beklemeye sabredemeyen kişilerdi. Bu açıdan bakıldığında, Batı'nın meydan okumasına karşı Japonya'nın ilk tepkisi olan Herodculuk Meiji Restorasyonu döneminde gecikmiş, ama kesin bir zafer kazanmıştır. Ama, birincisinde olduğu gibi ikincisinde de, Herodcu ilk görünümün ardında yatan gerçeklik yarım yüzyıldan kısa bir süre içinde Softa suratını takındı. Bu da, Softalığın egemen olduğu Tokugawa döneminin, temelde Herodcu bir dram içinde gereksiz bir aradan ibaret olmadığını göstermektedir.

Japonlar başlangıçta Herodcu görünen bir tavırla, Batı'nın yeni ateşli silâhlarını yapmasını ve kullanmasını öğrenerek güçlü Batılı yabancılara karşı kendilerini koru-

muşlardı. Ama, bu da aslında Japonya'nın softa tepkisinin gücünü gösterir. Ayrıca Tokugawa hükümeti Japonya ile Batı arasındaki ilişkileri koparmaya başladığında, Batı malları ve Batı dinine uyguladığı yasağı Batı silâhlarına uygulamaktan kurnazca kaçınmıştı. Sonuçlar bu politik mantıksızlığı haklı çıkardı. Tokugawa, 1853'de Komodor Perry'nin filosunun Yedo Koyu'na girmesini önleyemeyince, askeri zor üstüne kurulu politik egemenliğini askeri güçsüzlüğü yüzünden kaybetti. Aradan geçen 215 yıl içinde Japonya'nın on yedinci yüzyıldan kalma Batı silâhları Batı askeri tekniğinin ilerlemesi karşısında o kadar geri kalmıştı ki artık Batı'yı uzak tutma görevini yerine getiremiyordu. 1853'le 1868 arasında Tokugawa'nın ihmal ettiği Softalık misyonunu yerine getirme isteği halk arasında büyük heyecan yarattı. Artık prestiji kalmayan bu rejime karşı başkaldırma yaygınlaşırken sonunda Japonya'ya girmeyi başaran Batılılara karşı yabancı düşmanlığı da giderek yükseldi.

Tokugawa rejimini sona erdiren Japon devrimi bir bakıma Herodculuğun bir zaferi gibi görülebilir, çünkü iktisadi ve siyasi programı Batı örneğinden esinlenmiş ve Batılılaşmaya doğru yönelmişti. Ama aynı devrim pekâlâ Softalık adına bir zafer de sayılabilir çünkü Japonya'nın Batılılaşmaktaki nihai amacı kesinlikle Batılılaşan bir dünyada kendi başını kurtarmaktı. 1945'te sona eren yetmiş yedi yıllık daha 1882'de devletin Şinto dinini resmen örgütlemesiyle kendini belli etmişti. Bu yapay hareket Buddha-öncesi putperestliğini dirilterek bunu yaşayan Japon halkının toplumunun ve devletinin tanrılaştırılmasında bir araç yerine kullandı. Bu arkaik dinin sembolizmine göre imparatorluk sülâlesi Güneş tanrıçanın soyuydu ve tanrı her zaman tahtta oturan imparatorda cisimleşecek, imparatorun şahsında babadan oğula geçme kolektif bir tanrı olarak ibadet görecekti.

Görüldüğü gibi son dört yüzyıl boyunca Japonya'nın Batı'yla karşılaşma çilesi karşısında psikolojik tepkisi her zaman iki-yanlı olmuştur. Şimdiye kadar birçok başka örneğini de gördüğümüz için Japonya'nın Herodculukla Softalık arasında gidip gelen bu ikili tavrının benzersiz olmadığını biliyoruz. Aslında incelediğimiz kanıtlardan edindiğimiz izlenim genel olarak bulanık ve şaşırtıcı. Çoğu zaman da bu görünürde karşıt tavırların orta yerde birleştiğine tanık oluyoruz. Gelgelelim, bu iki-yanlılık sayesinde belki bu başlangıçta şaşırtıcı görünen sonucu yorumlayabilir ve açıklayabiliriz. Şimdiye kadar yaptığımız gibi iki akımı ayrı ayrı inceleyecek yerde bu ortak özellikten ise başlarsak Softalık ve Herodculuk olayını belki daha doğru anlayabiliriz.

Gerek softaları, gerekse Herodcuları eyleme geçiren âcil durumun özelliğini hatırlayalım, bu iki-yanlılığın şaşırtıcı olmak şöyle dursun, aslında son derece anlaşılır bir şey olduğunu kavrarız. Her iki grup da aralarındaki yabancı düşmana saldırmak girişimi içindedir. Ortak yurtlarını

365 Dışarıda Bırakılma: Ondokuzuncu yüzyılda, Semerkant'ta Y hudiler. Doğu Avrupa ile Batı Asya Yahudiler'e pek özümlenme fırsa tanımıyordu; ırk ayrımcılığı, eziyet karşısında ezilen Yahudiler ken lerini dinlerinin, ırklarının ayrılığını vurgulayan bağnaz bir dini kültü savundular.

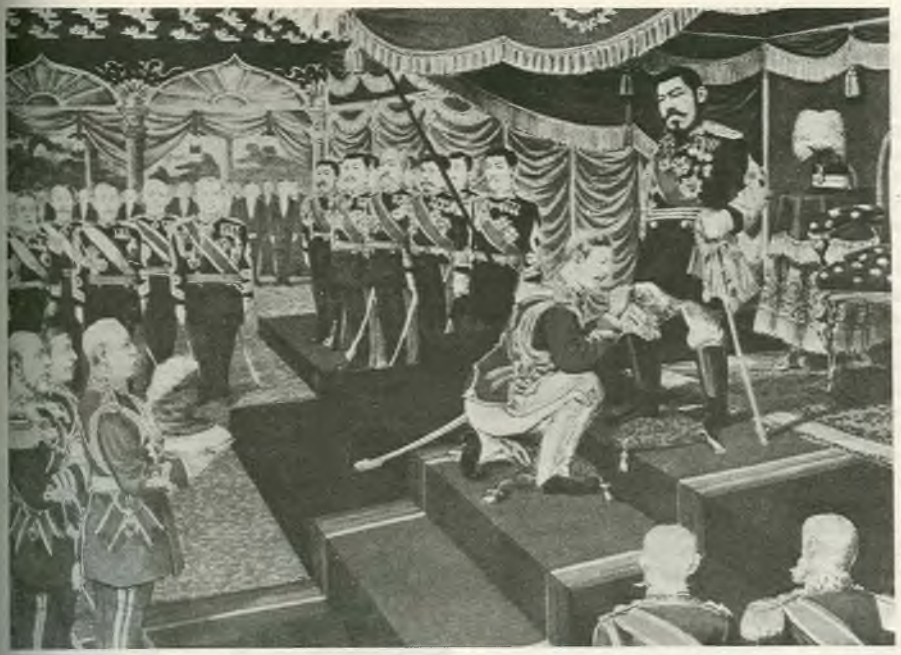

366 1906'da İngiliz-Japon İttifakı tamamlandıktan sonra Japon İmparatoru Miji'ye dizbağı nişanı veriliyor. Japonya'nın dünya kulübüne katılması çift anlamlı bir olaydı. Bir bakıma, yabancılara karşı yeni gevşeme politikasının tepe noktasıydı, ama aslında gene Japonya'nın eski bağnaz geçmişine bağlıydı, çünkü modernleşme kaçınılmaz şekilde Batılılaşan dünyada Japonya'nın bağımsız alınyazısını korumak için başvurulan bir araçtı.

savunan Softalarla Herodcuların ortak hedefi bu tehlikeli duruma bir çare bulmaktır. Değişik çizgiler izliyor olsalar bile, bunlar en sonunda aynı stratejik hedefin farklı taktik yaklaşımlarıdır. Üstelik, her iki savaşçının da kendi taktik teorisini en uç mantıki sonuçlarına kadar zorlamakta inat ederse pratik amacına varamayacağı bellidir. Kendini düşmanına tamamen benzetmeyi başaran Herodcu sonunda aptallık numarasını intihar noktasına kadar vardırmış olur. Saldırgan uygarlığın yabancı kültürünü teknolojik, iktisadi, toplumsal ve entelektüel düzeylerde uyruklarına empoze etmekte en ileri giden Herodcu önderler bile bu istenmedik işleri yaparken hiç değilse yönetiminden sorumlu oldukları topluluğun sürekliliğini ve bağımsızlığını ayakta tutmaya çalışıyorlardı. Uyguladıkları yöntem siyasi sorumluluklarından ileri gelmeyen ılımlı Herodcular ise genellikle kendi saldırıya uğramış kültürel miraslarının bir başka ögesini kurtarmaya çalışıyorlardı; örneğin geleneksel dinlerini koruyor ya da galip saldırgan toplumun kayıtlarına bir madde ekleyerek yenik toplumun eski varoluşunun anısını yaşatmaya çalışıyorlardı. Aynı şekilde, pratik düşünebilen bir Softa da, fedakârlığını intihara vardırmak istemiyorsa Herodculuk anlayışına taviz vermelidir. Bu açıdan bakıldığında Softaların ve Herodcuların tutumları aralarında aşılmaz uçurumlar bulunan dağ dorukları değil de, sıradağların, aralarında bir yığın değişik orta yükselti bulunan alt ve üst dizileri gibi görülür. Softalıkla Herodculuk arasındaki gözle görülür karşıtlığın aslında bir akraba benzerliğini gizlediği ve yabancı kültürün müdahalesine karşı bu iki psikolojik tepkinin aynı sonuçlardaki benzerlikte de yansımasını beklememiz gerekir. Aslında, Herodculukla Softalığın bu gizlenmemiş benzerliğinin, her ikisinin ortak başarısızlığında belli olduğunu görüyoruz.

Kültürel bir saldırının yarattığı meydan okumaya karşı bu Softa-Herodcu tepkinin etkisizliği prototipimiz olarak ele aldığımız tarihi örnekte açıkça bellidir. Yahudiliğin İskender-sonrası Helenizm'le karşılaşmasında, saldırıya uğ-

ramış toplumun savunma tepkisinin her iki kolu da, Yahudiliğin Helen sorununa hem uygulanabilir, hem de katlanılabilir bir çözüm bulmak bakımından başarısız kaldı. Büyük Herod'la yanındaki Herodcular Softa yurttaşlarını Roma hegemonyası altında politik özerkliğe sahip olmayı kabule ikna edebilse ya da zorlayabilselerdi, Filistin'deki Yahudi topluluğu kendi geleneksel yurdunda toplumsal kimliğini kaybetmeden Helenizm'le başa çıkma fırsatını bulabilirdi, ama Softalar bu Herodu politikaya sabotaj yapmayı başardılar. Softalar dizginleri ele geçirirse bunun Filistin'deki Yahudi topluluğu için kaçınılmaz şekilde bir bir yıkım olacağını Herodcular önceden görmüş ve söylemişlerdi. İ.S. 70 ve 135'teki felâketler Yahudilik'le Helenizm arasında kültürel bir uzlaşmaya varma imkânına kapıları kapayarak Herodculuğu iflas ettirdi ve aynı zamanda kutsal Kudüs şehrini de putperest bir başkente dönüştürerek Softaların budalalığını kanıtladı. Bu felâketten sonra Yahudilik için iki seçenek kalıyordu: ya Yahudiliği bırakıp Hıristiyan olacaklar, ya içe dönük ve izole edilmiş bir diaspora Ferizeliğini benimseyeceklerdi.

İki tutumun ve içinde eyleme geçtikleri bağlamın özelliklerine daha yakından bakarsak, Herodculukla Softalığın başarısızlığının nasıl iç bir eğilim olduğunu açıklayabiliriz. Her ikisi de toplum hayatını yeni ve dinamik bir ögenin girmesiyle ortaya çıkan yeni bir durumu ya görmezlikten gelmek, ya da durdurmak için girişilmiş korunma niteliğinde umutsuz çabalardı. Böyle bir durumda topluma dışarıdan gelen yeni güçlerin etkisi içeriden fışkıran yeni yaratılmış güçlerin etkisine benzetilebilir; daha önce de gördüğümüz gibi,[9] bu şekilde ortaya çıkan gerilimlerin denetlenememesi ya bir uçube, ya da bir devrim yaratır. Softalık ve Herodculuk daha baştan sonuçsuz kalmaya mahkumdurlar, çünkü istilânın yüzeysel özellikleriyle bunun altında yatan kültürel çarpışma özünü birbirinden ayırt edemezler. Softa, geçmişe dönmek isteyen herkes gibi donar, Herodcu ise istilâcının kültürel hedefini bozar ya da gizler; oysa bu kamufle edilmiş pozlar istilâcının ilerlemesini kolaylaştırır. Her iki tepki de sonuçta kendi amacıyla çelişir.

Tarafların karşılıklı rolleri hiç değişmeyecek olsaydı, bir karşılaşma olayında saldırıya uğrayan tarafın geleceği karanlık görünürdü. Ne var ki egemen tarafın egemenliği de bu tarafın gücünü içten içe kemirir, bu yüzden egemenliğin kendisini geçiciliğe mahkum eden yapısal bir zayıflığı vardır. Buna karşılık, saldırıya uğrayan ve görünüşte geri çekilen taraf bir yandan da hiç belli etmeden saldırıların düzenli saflarının gerisindeki araziye sızmaktadır. Hegel terminolojisiyle anlatılacak olursa tezle antitez arasındaki çatışma, her iki karşıttan edinilme ögeleri içinde barındıran bir sentez yaratır. Ama bu sentez, kökenlerinin bu verimli çeşitliliğinden dolayı, kaynaklarının ikisinde de bulunmayıp sırf kendine özgü olan karakteriyle yeni bir başlangıç noktası oluşturur.

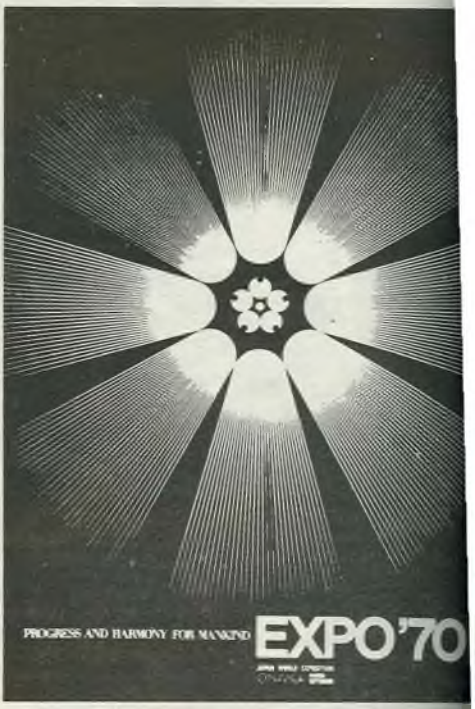

JAPONYA'NIN JANUS'U

367 1970'de Osaka Dünya Fuarı'nı ilân eden afişte Japonya'nın rihi güneş simgesi Batı sanatından alınan bir grafik biçimiyle sunul

Helen ve Suriye uygarlıkları arasındaki karşılaşmanın tarihinde Helenizm'le Yahudilik arasındaki çatışmadan çıkan bileşim genellikle dini öğretilerde, tapınma biçimleri ve kurumlarda dile geldi. Suriye-Helen "kültür-karışımı" Hıristiyanlığın ve İslâmiyet'in tohumluğu oldu. Batı ile Batılı olmayan bütün toplumlar arasında şimdi hüküm süren çatışma, Batı'nın hiç şüphesiz geçici olan egemenliği geriledikten sonra daha çeşitli, belki de daha verimli bir "kültür-karışımı" yaratacaktır. Bu şimdiki durumda bileşim iktisadi ve kültürel bir biçimde ortaya çıkacağa benziyor. Ama, herhangi bir insanlık dramında tarafların eylemlerini derinlemesine incelediğimizde temel biçimin manevi olduğu görülüyor.

Bugün yeryüzünün her köşesi —askeri ve sivil— Batı teknolojisinin ağıyla örülmüş durumda. İnsanlığın Batı etkisi altındaki bu yüzeysel birleşmesi son derece değişik hayat tarzları olan birçok farklı toplumlar yaratıyor. Batılı, batılılaşan, ya da kısmen batılılaşmış toplumların tümü birden İnsanlığın dörtte-birinden fazlasını tutmuyor. İnsanlığın dörtte-üçü hâlâ Cilâlı Taş Çağını yaşayan köylülerden oluşuyor. Son beş bin yıldan beri bu köylüler sırtlarında birbirini izleyip duran birtakım asalak "kurumlar" taşıyorlar. İki karşıt kutbu görmek için bir yanda ültra-endüstriyel Batı toplumlarına, bir yanda da Çin'e bakabilirsiniz.

Ültra-Batı'nın hayat tarzı da, Çin'in hayat tarzı da kendi kendini yıkan cinsten. Batı tarzı, patlamalı; Çin tarzı —geleneksel Çin tarzı— taşlaştırıcı. Aynı zamanda, her iki hayat tarzı da insan sağlığı için onsuz edilmez bir şey sağlıyor: Patlamalı Batı tarzı dinamik; taşlaştırıcı Çin tarzı ise dengeli. Batı'nın şimdiki egemenliğini, geçmiş olay dizilerinin ışığında gördüğümüz gibi, bir kültürler bileşimi ve karışımı dönemi izlerse, Batı dinamizminin Çin dengesiyle birleşmesi ve İnsanoğlu için yepyeni bir hayat tarzı yaratması beklenebilir. Hem de, İnsanlığın yalnızca varkalmasını değil, sağlık ve güvenlik içinde yaşamasını sağlayacak bir hayat tarzı.

Son beş yüz yıldır Batı bütün dünyayı geleneksel uyuşukluğundan sarsıp uyandırabileceğini ispatladı. Batı etkisini duyuncaya kadar, Batılı olmayan uygarlıklar arasında en durgunu olan Çin bile sonunda uyandı. Çin toplumu uzun ömürlülük açısından eski Mısır toplumunu da geçti; üstelik, 1839'da Afyon Savaşı'nın patlak vermesiyle sona eren 2060 yıllık süre içinde Çin toplumu İ.Ö. ikinci ve üçüncü binyıllardaki Mısır toplumu kadar dengeliydi de. Mısır toplumu da yaşasaydı da Batı'nın etkisine uğrasaydı herhalde Çin toplumu gibi o da bu sarsıntıyla canlanacaktı.

Batı elektriklendirebiliyor, parçalayabiliyor da; ama, dengeleyemiyor, birleştiremiyor. Çin ve Mısır tarihleri nekadar durağan idiyse Batı tarihi de okadar dengesiz oldu. Batı tarihi ile ondan önceki Helen toplumu tarihi arasındaki kopukluk paralelleri olan Ortodoks Hıristiyan toplumunun tarihiyle kıyaslandığında çok daha aşırıdır. Suriye toplumunun Ege, Hitit, Mısır ve Akad toplumlarıyla ilişkisi düşünülürse, Helen tarihiyle daha önceki Ege toplumu arasında da kesin bir kopukluk görülür. Buna karşılık, Mısır toplumu Ege toplumundan önce biçimlenmiş ve Helen Toplumu kadar da yaşamıştır. Helen toplumundan önce biçimlenen Çin Toplumu da, son dört yüzyıldır Batı'nın Çin üstündeki artan baskısına karşın hâlâ yaşıyor.

Batı toplumunun iç tarihine baktığımızda —daha önce söylediğimiz gibi[11]— Batı Roma İmparatorluğunun çöküşünden beri, yani bugünden saymaya başlarsak onbeş yüzyıldan beri, bu toplumun politik olarak parçalanmış durumda olduğunu görüyoruz. Bildiğimiz kadarıyla, bu kadar uzun süre politik olarak parçalanmış kalan başka bir uygarlık yoktur. Batı'nın politik birliği olmadığı gibi dini birliği de yok ve Endüstri Devriminden bu yana endüstri-öncesi toplumların köylüleriyle soyluları arasındaki çatışmadan çok daha şiddetli bir sınıf çatışmasını da yaşıyor.

İnsanlığın siyasi ve manevi dünya birliğini Batı'nın kuramayacağı sonucuna varabiliriz. Öte yandan dünyanın uzun vadede, hattâ belki de kısa vadede politik birliğe kavuşturulması gerekiyor, çünkü Batı'nın teknolojik ustalığı nükleer silâhları, doğal kaynakların tüketilmesini, doğal çevrenin kirlenmesini ve nüfus patlamasını yarattı ve İnsanlığın kendi kendini yok etmesine karşı tek çare siyasi bir birlik kurulması.

İnsanlığın geleceği bir bilmece ama iki nokta açık seçik görülebiliyor. Batı'nın dinamizmi, Batılı olmayan çoğunluğun endüstri-öncesi geleneksel hayat tarzının değişmeden devamını imkânsızlaştırıyor; öte yandan, Batı'nın patlayıcılığı modern Batı hayatının da ciddi frenleme ve denetleme olmadan sürmesine imkân tanımıyor.

Onbeşinci yüzyılda İspanya ve Portekiz'in okyanusları fethetmesinden, özellikle de onsekizinci yüzyılda İngiltere'nin endüstri devriminden sonra modern Batı hayat tarzının özü sürekli ekonomik büyüme ve denizaşırı genişleme olmuştur. Batılı olmayan ülkelerden bazıları bu Batı tarzını kendilerine uyarlamayı başardılar. Örneğin Rusya hem metropol alanlarını endüstriyelleştirdi, hem de nüfusun az olduğu dış bölgelerini kalabalıklaştırdı. Japonya endüstrileşmede Rusya'dan daha başarılı oldu ama topraklarını genişletemedi. Ama, bütün insanlığın batılılaşma yolunda Rusya ile Japonya'yı izlemesine imkân yok. İnsanlığın etinin altında bulunan doğal kaynaklar da yetmez buna.

Endüstrileşme Rusya ve Japonya ile birlikte Batı ülkelerin tekelinde kalsa, genişleyen ölçüde ve artan hızda ekonomik büyüme ve toprakta yayılma —"ileri" diye adlandırılan ülkelerin hâlâ geçerli sayabildiği bir program— ancak İnsanlığın çoğunluğunun "geri" kalması ve doğal kaynakların harcanması pahasına sağlanabilir. Ama, Batılı ve batılılaşan ülkeler bu felâketli yola öylesine kararlı bir şekilde dalmışlar ki, İnsanlığı bu yolun kaçınılmaz acı sonucundan kurtaracak sağduyuyu gösterecekleri çok şüpheli. Batı'nın

kendi başına açtığı içsel, toplumsal ve iktisadi dertlerden bundan sonra da bunalması doğaldır. Fabrikaların kayışları, belki yanlarında duracak adam bulunamayacağı için duracak ileride. İnsanlığın Batı tarafından dengesi bozulmuş hayatı yeniden kurulacaksa, Batı dinanizmi insanlar için yıkıcı değil, hayat verici bir güç olarak dengelenecekse, böyle bir hareketi başlatacakları Batı Dünyasının dışında aramamız gerekiyor. Bu kimselerin Çin'de ortaya çıkmaları pekâlâ akla yakın.

Bu gezegende yaşayan insanların aşağı yukarı dörtte biri zaten Çin'de yaşıyor ve bu oran daha da yükselecek gibi. Bu muazzam nüfusu besleyen geniş topraklar İ.Ö. 221' den beri politik olarak tek bir hükümetin yönetimindeydi. Yalnız, Firavunlar Mısır'ının eşit derecede uzun tarihini noktalayanlar kadar geçici dağınıklık ve düzensizlik "ara dönemleri" de oldu. Firavunlar, Sümer, Akad, Pers, Roma, Doğu Roma İmparatorları gibi Çin İmparatorları da kendilerini "Orta Krallık"ın, yani "Gökyüzü altında ne varsa" onun meşru hükümdarı saydılar ve uyrukları da onları böyle kabul etti. İ.Ö. 221'den İ.S. 1839'a kadar süren 2060 yıl boyunca Çin kendi yazgısını böyle gördü, Çin İmparatorluğu'nun politik birliğinin sürdürülmesi de bu kavramı pratikte doğrulamış oldu. Dolayısıyla bu anlayış Çin halkının bilincinde derin bir iz bıraktı. Son yüzyılda Çinliler yirminci yüzyılın sonlarında, Çin halkı hâlâ tam bir imparatorluk halkı gibi. Tarihi başarılarının bir yansıması olan dünya görüşleri, İnsanlığın yirmi birinci yüzyıla sağ salim girebilmesi için İnsanlığın bir kısmının oynaması gereken birleştirici ve dengeleyici rolü oynamaya aday yapıyor onları.

1949'da Taiwan dışında bütün Çin'de komünist rejimin yerleşmesinden beri Pekin hükümetiyle Washington'daki yönetim, başka her konuda tam karşıt görüşte oldukları halde, Çinli çeyreğin ne yaptığını Çinli olmayan üç çeyrekten gizlemeye çalıştılar. Çinli olmayanlar için Başkan Mao'nun Büyük Kültür Devriminin amacı ve sonucu hâlâ karanlıktır; Çin toplumunun şaşkın Batılı yorumcularına —daha doğrusu falcılarına— bakılırsa, komünist rejimin iki olumsuz hedefi var: Bir yandan, rejim Çin'in geleneksel politik ve toplumsal yapısına geri dönmesini engellemeye kararlı görünüyor. Çin köylüsünün, tarihin başlangıcından beri olduğu gibi ağır bir devlet mekanizmasının yükünü taşımasını istemiyor. Yeni bir mandarinler rejimini haklı gösteren felsefe olarak Konfüçyüsçülük yerine Marksizm-Leninizm'in konmasıyla köylülüğün yükünün hafiflemeyeceğini anlamış olmalı komünist rejim. Mao ile arkadaşları bu mandarinlik kurumunun kesinlikle, bir daha geri gelmemek üzere yıkılması gereğinin bilincindeler. Ayrıca, Çin'deki komünist rejimin önderleri Çin'in endüstri-öncesi uygar köylü toplumunun geleneksel toplumsal yapısından kesin olarak kopması konusunda kararlı oldukları kadar, endüstrileşme ve şehirleşmeyi de aşırı Batı ölçülerine vardırmakta Rusya ile Japonya'yı izlememe konusunda da kararlı görünüyorlar.

Çinliler, endüstri-öncesi geleneksel hayat tarzıyla, Batı'da ve batılılaşan ülkelerde bunun yerine geçen endüstrileşmenin erdemlerini birleştirip kusurlarından kaçınan bir orta yol arıyorlar gibi. Geleneksel hayat tarzı toplumun üretkenliği üzerine biraz basık bir tavan kuruyor ve fazla üretken olmayan kültürel ve politik bir seçkinler azınlığı ile köylünün sırtına bir ağırlık yüklüyor. Endüstriyel hayat tarzı toplumun ayrıcalıklı ve sömürülen sınıflara bölünmesi geleneğini değiştirmiyor, ama hem insan tabiatını, hem de İnsanlığın insani olmayan tabii çevresini neredeyse kopma noktasına varan bir gerilime götürüyor. Çin'in toplumsal deney serüveninin sonuçları halen de Batılı olmayan tanrıların elinde. İnsanlığın kendini mahvetmekten kurtulması için gerekli, geleneksel tezle modern Batı antitezi arasındaki sentezi bulmayı İnsanlığın hangi kesiminin başaracağı henüz tahmin edilemiyor.

Bu kurtarıcı senteze ulaşılacağını varsayalım. Oldukça iyimser bir varsayım bu, onun için yanına bir de uyarı koymalı. Geçmişte de başarılı sentezler oldu. Helenizmle Yahudilik arasındaki sentez başlıca örneğimizdir. Ama, bu örnek de, bazan en başarılı sentezlerin bile herkesin ihtiyaçlarına cevap veremediğini gösteriyor. Yahudiler bu sentezi kabul etmediler. Bu sentez, onları ayrı toplumsal kimliklerinden vazgeçmeye ikna edemedi. Yohanna Ben Zakkai'nin korktuğu militan-olmayan Ferizelik sayesinde diaspora halinde ayrı bir topluluk olarak yaşadılar, her zaman eziyet gördüler, cinayetlere kurban oldular. Yahudiler de işte bu hayattan bir türlü vazgeçmediler. Suriye-Helen kültür dizisinin öteki ucunda yer alan katı Helenistler de aynı uzlaşmaz tavrı tercih edeceklerdi;[13] ama, Yahudi diasporasının İ.S. 70'ten beri kimliğini korumasını sağlayan dayanma gücü ve kararlılık onlarda olmadığı için başaramadılar.

Batılı olmayan bir halk modern dinanizmle geleneksel denge arasında bir sentez yaratmayı başarsa bile yahudi örneği —Parsi örneği de sayılabilir— her iki kanatta da bu senteze uymamak için direteceklerin bulunabileceğini gösteriyor. Ama, gene tarihi örneklerden gördüğümüz gibi bu ayrılıkçı azınlıklar sentezin kesin çoğunluk tarafından kabulünü önleyecek kadar kalabalık ve güçlü olamazlar. Geçmişte olduğu gibi gelecekte de ayrılıkçı azınlıkları kovuşturmanın çok iğrenç bir suç olduğunu gene Tarih bize gösteriyor. İnsanlığın birliğe ihtiyacı var, ama egemen olan birlik içinde belli bir çeşitlilik bulunması dengeyi bozmaz, hattâ kültür bu yüzden daha da zenginleşir.

BÖLÜM X

UYGARLIKLAR ARASINDA ZAMAN İÇİNDE TEMASLAR

Uygarlıklar arasında temaslar yalnız çağdaşlar arasında olmaz. Yaşayan bir uygarlık ölü bir uygarlıkla da temasa gelebilir, bunu canlandırıp yeniden doğuşa (rönesansa) ulaştırır. "Rönessans" derken bunu yalnızca İtalya'daki Helenizmin rönesansı anlamına almıyorum. Daha başka toplumlarda da öteden beri yeniden doğuşlar görülmüş, Ortaçağ sonu ile Yeniçağ başında İtalya'da oluşandan daha başka görünüşlerde de olmuştur. Çok kişi İtalyan rönesansını harikulâde bir kültürün yeniden doğuşu olarak görür. Bence bir hortlağın değeri canlı bir varlıktan çok daha azdır. Bu bölümde, kurumların, düşüncelerin, sanatların bu yapay yeniden canlandırılmasına örnekler vererek, bu nokta aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bence, toplum eski bir uygarlığın yeniden canlanmasını yeni bir yaratmanın çıkış noktaları olarak kabul etmezse uygarlığın öz varlığı boğulmak tehlikesine girer.

Renkli Resim 75

İDEAL "COMMONWEALTH"

Ortaçağ İtalya'sında Helenizm'in canlanması sadece sanatsal düzeyde kalmamıştı, sanattaki rönesanstan üçyüz yıl öncesine giden politik bir başlangıcı vardı. İtalyan şehirleri onbirinci yüzyıldan beri imparatorluğun, kilisenin otoritesine karşı kendi kendilerini yönetme hakkını kazanıyor, bu "komün"ler de cumhuriyetçi anayasalarını Helen şehir-devletinin yeniden canlandırılmış idealini örnek alarak oluşturuyorlardı. Şehirlerinden aşırı kıvanç duyan, mahalli yurtseverlik duygularıyla dolu bu küçük çaplı devletlerin kurulması, şüphesiz, daha sonraki yüzyıllarda sanat ve edebiyattaki yeşermeyi teşvik eden etken oldu. Politika ile kültürün bu verimli bileşimi sayesinde Helen modellerinin ayırıcı özelliğini oldukça sahici bir biçimde yeniden yaratmayı başarabildiler. Siena'daki Palazzo Pubblico şehir hayatının her yanını örneklendiren, yücelten fresklerle süslenmiştir. *İyi Hükümet Alegorisi*'nden bir ayrıntı (1338-39), üç büyük erdem olan Huzur, Sebat ve Bolluk altında toplanmış şehir halkını gösteriyor.

·PAX·
·FORTITVDO·
·PRVDENTIA·

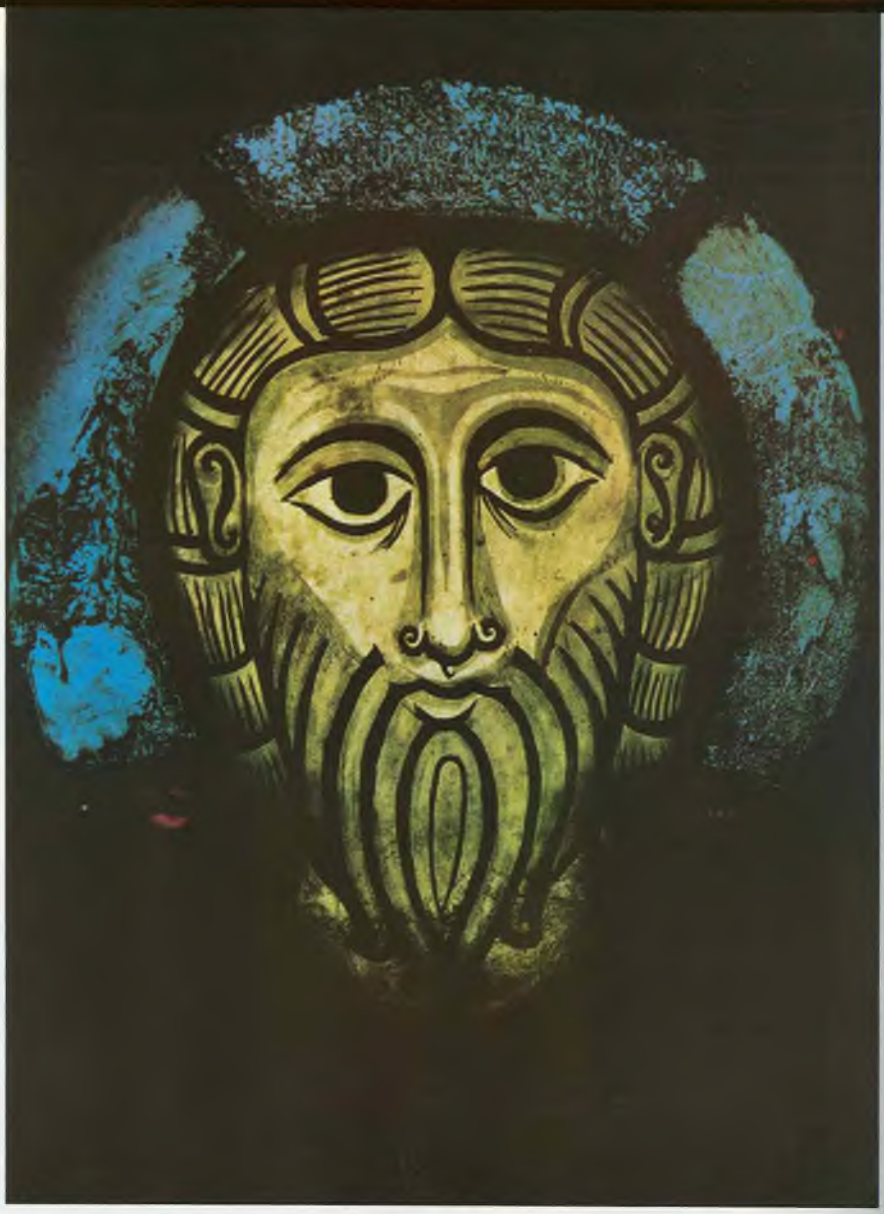

Renkli Resim 76

ANTİ–HELENİZM

Ortaçağ'da, Batı sanatı için, manevi ifade görünüşe bağlılıktan önce gelir, böylece de Helen sanatının idealleştirilmiş naturalizminden kopar: Wissembourg Kilisesi'nden bir onbirinci yüzyıl vitrayı.

Renkli Reşim 77

HELENİZM GERİ GELİYOR

Ortaçağ'ın sonlarında İtalya'da Helenizm rönesansı gerçekliği göze göründüğü gibi yansıtmaya doğru yeni bir eğilim yarattı, teknik inceliklere yatkın olan yağlı boya da bu nedenle icat edildi. Antonello da Messina (1430-79), *Salvator Mundi* (Dünyanın Kurtarıcısı).

Renkli Resim 78

HELENİZMİN ÖTESİNDE

Ondokuzuncu yüzyılın ortalarına dek Batılı ressamlar fotoğraf kadar kusursuz yansıtma tekniğinde büyük ustalık kazandılar. Ingres (1780-1867), *Madame Moitessier.* O sıralarda fotoğrafın kendisinin icat edilmesi bu ustalığı beklenmedik bir şekilde gereksiz kılıverdi.

Renkli Resim 79

HELENİZM YADSINIYOR

Fotoğraf makinesinin görsel dünyayı fethetmesi yirminci yüzyıl sanatçılarına bilincin gizli dünyalarını, zihnin algılama tarzlarını araştırma özgürlüğünü kazandırdı; sanat nihayet Helenik hayaleti kovmayı başardı. Picasso, *Yelpazeli Kadın*, 1908.

Renkli Resimler 80,81

HIRİSTİYANLIĞIN YAHUDİ VİCDANI

Yukarıdaki Katolik kilisesi Tanrı'nın Oğlu imgeleriyle bezenmiş, onun egemenliği altındaki bir altarın çevresinde kuruludur. Bu da erken dönemde Kilise'nin, Helen bağımsızlığı sayesinde, putlara tapınmaktan, Üçlem'den nefret eden Yahudi geleneğine nekadar uzak olduğunu gösterir. Reform döneminde Hıristiyanlığın baskı altına alınmış Yahudi kökenleri yeniden yüzeye çıktı. Sağdaki Protestan kilisesinde resim yoktur; ilgi merkezi altar değil, vaiz kürsüsüdür.

Renkli Resim 82

HIRİSTİYANLIĞIN YAHUDİ KÖKLERİ

"Ve Jesse'nin sapından bir asa bitecek ve köklerinden bir dal büyüyecek" —İşaya'nın Mesih'in geleceği yolundaki kehâneti Hıristiyan sanatında çok işlendi. Jesse ile Hıristiyan Mesih'i arasındaki kuşakların Jesse'nin uzanmış vücudundan büyüdüğü gösterildi. Jesse Ağacı'nın bukadar canlı bir şekilde gösterdiği, Eski Ahit'le Yeni Ahit arasındaki bağlantı sadece bir simge değildir. Kilise, Yahudiliğe karşı borcunu görmezlikten gelmeye, ya da küçültmeye çalışmıştır ama, Hıristiyan inancının kökü Yahudi geçmişindedir; bu daha eski geleneğin öğeleri de Hıristiyan âyin ve doktrinlerinde zaman zaman yeniden canlanmıştır. Özellikle de Yahudiliğin, Helen fikirlerinin nüfuz etmesi sonucunda, Hıristiyanlıkta zayıflayan tektanrıcılık ve ikon düşmanlığı gibi inançlara aşırı bağlılığı, Üçlem dogmasını tanımlama çabalarındaki uzun, şiddetli tartışmalarda, dönem dönem ikonoklazmın patlak vermesinde, Protestanlığın Bakire ile Azizler kültüne karşı çıkmasında kendini göstermiştir.

50 Kurumların, yasaların, felsefelerin rönesansları

Yok olmuş bir kültürün, ya da yaşayan bir kültürün tarihe gömülmüş bir evresinin "yeniden doğuşu"nu anlatmak için Fransızca *rönesans* kelimesinin mecazi şekilde kullanılması tamamen modern Batı'ya özgü bir kullanımdır. Terim bu teknik anlamında çoğul değil, tekil olarak kullanılıyor; bir türün adı olarak değil, bir özel ad olarak biliniyor. Alışılmış modern Batı anlayışına göre "Rönesans" bir uygarlığın bir çağında, belli bir yöresinde iki başlıca faaliyet alanında geçmiş bir olayı anlatır. Söz konusu uygarlık Batı hıristiyanlığı, söz konusu yöre Kuzey ve Orta İtalya, söz konusu çağ Batı tarihinin ortaçağının son dönemleriydi. (1275-1475), iki faaliyet alanıda edebi ve görsel sanatlardı. Bu genel ad altında anlatılmak istenen olay "ölmüş" bir uygarlığın "ruh"unun çağırılmasıydı; bu ölü diriltme âyiniyle geri çağırılan ruh da, Batı kültürünün akraba olduğu Helen kültürünün gölgesiydi.

Bu İnceleme boyunca zaman zaman böyle kendimize dönük yanılsamaların düşüncemizde yarattığı çarpıtmalara karşı kendimizi uyardık; gene aynı düşünceyle, Batı'nın alışılmış "Rönesans" kavramını eleştirel bir tutumla yeniden ele alalım. O zaman, İtalya'nın bu ortaçağ sonu edebi ve sanatsal hareketinin en az üç bakımdan tarihi olgulara uymadığını göreceğiz. Birincisi terimin sıradan kullanılışında ortaçağ sonu İtalyan rönesansında politik ögelerin geriye itilip kültürel ögelerin anlatılmak istenmesidir. İkincisi, *rönesans* kelimesinin Ortaçağ sonu İtalya'da Helenizm'in dirilişini anlatan bir özel ad olarak kullanımı, Batı hıristiyanlığının başka yörelerinde ve Batı tarihinin başka dönemlerinde (Ortaçağ sonundan önce de, sonra da) başka Helenizm rönesansları olduğunu ve Helenizm'in bu öteki Batılı rönesanslarının Helen kültürünün edebi, sanatsal ve politik görünümleri dışında kalan başka görünümlerini de kapsamına aldığını görmezlikten gelmesidir. Üçüncüsü, bu alışılagelmiş kullanım daha da önemli bir noktayı da görmezlikten geliyor ve Batı Hıristiyanlığı dışında en azından bir Helenistik Uygarlıkta Helenizm rönesansları olduğunu, ayrıca Batılı olmayan başka uygarlıklarda hem Helenizm'in, hem Helenizm dışında başka "ölü" uygarlıkların, hem de yaşayan uygarlıkların tarihe gömülmüş evrelerinin rönesansları olduğunu unutuyor.

Bütün bu olgular sıraya sokulunca, *rönesans* kelimesinin bir özel ad olarak kullanılmasının ne kadar yanlış olduğu anlaşılıyor; çünkü böyle bir tutum, aslında sürekli ortaya çıkan tarihi bir olayın belirli bir örneğinde başka bir şey olmayan bir hadiseyi, benzeri olmayan bir olay gibi görmek demektir. Hâlâ ayakta duran bir uygarlığın yaşayan temsilcilerinin ölü bir kültürü ya da var olan bir kültürün tarihe gömülmüş bir evresini diriltmeler "Rönesans" değil, "Rönesanslar" adıyla anlatılması gereken bir tarihi olay sayılmalıdır. Rönesanslar, göstermiş olduğumuz gibi,*(1)* bir çeşit yüzleşmedir. Yalnız burada yüzleşen tarafların karşılaştıkları yer coğrafyacının mekân-boyutuna göre ölçülen uzaklık değil, kronolojistin zaman boyutuna göre ölçülen bir uzaklıktır. Karşılaşma, yaşayan uygarlıkla ölü bir uygarlığın hortlağı ya da yaşayan uygarlığın kendi geçmişinin kapanmış bir evresi arasında olur.

Böyle bir ruh çağırma işleminin kendine göre riskleri vardır. En azından yabancı bir toplumsal bağlama tedirginlik veren, uyartıcı bir öge sokabilir. Ama kendisini çağıran toplumun yerli dehasını boğma sonucunu da verebilir. Alanımızı ortaçağ sonu İtalya'sının Helenizm rönesansı dışına da genişleterek ve bu İtalyan rönesansının dirilttiği kültürel hayat görünümlerinden başka görünümleri dirilten rönesansları da inceleyerek rönesans olayını daha iyi kavrayabiliriz. Kolaylık olsun diye bunları politika, hukuk ve felsefe rönesansları, diller ve görsel sanatların rönesansları ve dinlerin rönesansları diye sınıflandırabiliriz.

Ortaçağ sonu İtalyan rönesansının politik belirtileri görece az ilgi çekti, ama bizim bu rönesansı bellememize yol açan kültürel belirtilere onlar öncülük etmişti. Estetik düzeyde Helenizm'in İtalya'da rönesansı Dante (1265-1321), Giotto (1266-1337) ve Petrark (1307-'74) kuşakları başlamıştı, ama politik rönesansın daha on birinci yüzyıldan beri sonuçlarını verdiğini görüyoruz. Bunun başlangıcı, Lombardiya'daki şehirlerde yönetimin piskoposlardan, yurttaşlardan, yurttaşlar tarafından seçilen ve onlara karşı sorumlu olan sivil yargıçlar eline geçmesiydi. On birinci yüzyılda Kuzey İtalya'daki Batı Hıristiyan şehir topluluklarında böyle bir etki yaratan Helenist politik ülküsü, ortaçağ sonu İtalyan alt-kültürünün Batı Hıristiyanlığındaki başka eyaletlere de yayılmasından sonra Alpler-ötesi Avrupa'nın feodal monarşilerini de aynı şekilde etkiledi. Gerek daha önceki ve daha dar, gerekse daha sonraki ve daha geniş alanlarında, dirilen Helenizm'in Batı politikası üzerindeki bu etkisi aynıydı. Yüzeydeki etki, İngiliz, Fransız ve Amerikan devrimlerinde oynadığı itici rolle gücünü kanıtladıktan sonra Attika'nın şeref "demokrasi" adını alan anayasal kendi-kendini yönetim kültünü yaymasıydı. On dokuzuncu yüzyılın son-

368 Demokrasi tacı: İ.Ö. 336'dan kalma, diktatörlüğe karşı bir ferman yazılı dikili taşta Demokrasi Atina halkına taç giydiriyor.

369, 370 SEZAR'IN HAYALETİ Roma İmparatorluğu ülküsü, son İmparator'un 476'da tahttan çekilmesinden beri Batı toplumunun hayalini işgal etmiştir. Karloman 800'de bu devleti diriltmeye çalıştı. Roma'nın imparatorluk şanının, mirasını devralmayı hak eden bir toplum yaratmak istiyordu. Yukarıdaki madeni para Karloman'ı Romalı *"İmperator Augustus"* olarak gösteriyor.

larında Batı Avrupa'da demokrasinin mutlak monarşiye karşı kesin bir zafer kazandığı görülür; ama bu politik etiğin içermesi gereken Uluslararası kardeşlik ülküsü modern Hıristiyanlık-sonrası Batı Dünyasında "ulusallaşmış" ve insanilikten uzaklaşmıştır. Bu açıdan bakıldığında, Hıristiyanlık-öncesi Helen Dünyasında ortaya çıkan, mahalli devlette cisimleşen ortaklaşa insanlığa putperestçe tapınılmasından hiçbir farkı yoktur. İ.Ö. beşinci ve dördüncü yüzyıllarda mahalli devletlerine tapınan Attikalılar tarafından başarısının en yüksek düzeyine çıkarılan Helen edebiyatı ve sanatı İtalya'da rönesansını yapmazdan üç, dört yüz yıl önce Helenizm'in bu mahalli devletinin politik rönesansı olmuştu.

Ne var ki, Heleniçm'in mahalli devletinin İtalya'daki politik rönesansı Batı tarihinde tek ya da en eski politik rönesans örneği değildir. Helen tarihi boyunca da devlete-tapınmaya dayanan dinler ödünç alınarak *Dea Roma* ve *Divus Augustus* kültleri halinde evrenselleştirildi. Ayrıca, Lombardiya'da şehir devletine tapınma âdetinin diriltilmesinden 250 yıl önce, İ.S. 800'de Noel günü Papa III. Leo Roma İmparatorluğu tacını Karloman'a giydirdiği zaman, bu çeşit bir genel iktidara tapınmanın laikleştirilmiş şekli gene diriltilmişti.

Bir "Kutsal Roma İmparatorluğu" kurma yolundaki bu ilk düşük çıkan çaba daha sonra birçok benzeri girişimle izlendi; Batı Hıristiyanlığının parçalanan birliği genel bir politik iktidar altında toparlanmaya çalışıldı. Sakson, Hohenstaufen ve Habsburg prensleri sırayla giriştiler bu imparatorluk deneyine. Düşünce, yaşadığımız yüzyıla kadar çekiciliğini korudu: Avusturya'nın *Anschluss*'undan (ilhak) sonra Kutsal Roma İmparatorluğu'nun alâmetlerinin Hitler'e verilmesi de bunu gösterir. Ama, bir imparatorluk rejimi biçimine bürünen ve Batı topraklarında şimdiye kadar her girişimi başarısızlıkla sonuçlanan bu evrensel birlik ülküsü, Leo ile Karloman'ın hortlattıkları kısır Helen evrensel devleti hayaletinin sadece bir görünümüydü. Diocletian zamanında Roma İmparatorluğunun uyruklarından taleplerinin mutlakiyetçiliği de, tıpkı bu son dönem Helen politik kurumunun dünya çapında egemenlik iddiası gibi, tamamen kendine özgü bir yanıydı. Batı Hıristiyanlığının yakasını bir türlü bırakmayan bu hayaletin dışsal baskısı kadar içsel baskısı da sonradan yeniden yaratıldı.

Karolinyen İmparatorluğu... teokratik monarşi yönetimi altında bütün Hıristiyan halkın toplumu olarak düşünülmüştü, dolayısıyla da, kilisede ilahi söyleme yöntemlerini ve manastır hayatını yasalar ve hükümet denetimiyle düzenlemeye kadar, hayatın ve düşüncenin her ayrıntısına karışıyordu... Dini ve dünyevi iktidarların birleşimi Karolinyen İmparatorluğunda barbar Hıristiyan krallıklarında, hattâ Bizans İmparatorluğunda olduğundan çok daha tamdı.(2)

Karloman ve ondan sonra gelenler yalnız her etkinlik

alanını değil, aynı zamanda Batı Hıristiyanlığı içinde yer alan her coğrafi yöreyi de bu "Kilise Devleti birliği" içine almak istedikleri için diriltikleri bu mutlakiyetçiliği yeniden batmaya mahkum ettiler.[3] II Frederick Hohenstaufen Karolinyen zorlamayı değişik koşullar altında denediği için, politik evrenselliği başarısız kaldı ama mutlakiyetçiliği bundan zarar görmedi.

Karloman geniş ve daha da genişleyen ülkesinde Roma tarzı bir mutlakiyetçiliği başlatmaya kalkıştığında önüne çıkan zorluk, Roma İmparatorluğunun kendi sınırları içinde kalan eski topraklarında çoktan beridir yok olup giden girift bir toplumsal yapıyı ta temellerinden başlayarak yeniden kurma gerekliliğiydi. Buna karşılık İmparator II. Frederick Sicilya'da kendinden önceki Bizanslı ve Müslüman yöneticilerin etkili bir şekilde diriltiği mutlakiyetçilik sayesinde burayı bir harekât üssü haline getirebildi. Frederick'in Orta ve Kuzey İtalya'yı Güney İtalya ile birleştirmek ve genel merkezi bir otokratik yönetim altına almak için girdiği çabanın başarısızlığı Batı tarihi üstünde Roma İmparatoru olarak yapamadığı izi Sicilya kralı olarak yapmaktan onu alıkoyamadı. sicilya topraklarında Roma mutlakiyetçiliğinin bu sınırlı ama başarılı dirilişi Batı'nın başka mahalli devletlerinde birçok otokrat özentisi için bir örnek ve bir teşvik oldu.

Sicilya'daki Bizans Krallığının benzerlerini Batı Hıristiyanlığının başka yörelerinde kurma yolunda girişilen başarılı deneylerin ilkinde birtakım despotlar Frederick'in 1250'deki ölümünden 250 yıl sonra Orta ve Kuzey İtalya'daki yetmiş seksek özerk şehir devletini, her biri İtalya'nın yurttaşlık haklarının mahallî mezarları olmak bakımından Sicilya prototipine çok iyi uyan on minyatür imparatorluk içinde topladılar. Roma mutlakiyetçiliğinin İtalyan rönesansı Alpler-ötesi Avrupa'ya bu yöreden yayıldı; Batı hıristiyanlığının İtalya dışında kalan ortaçağ parlamenter özgürlükleri de az kalsın aynı akıbete uğruyordu. Yalnız eski feodal İngiltere Krallığında İtalyan otokrasisinin meydan okuması başarılı bir şekilde, parlamenter özgürlüklerle etkili bir otokrasinin birleşmesi sonucunu verdi; bunun ürünü de modern parlamenter anayasal bir hükümetin doğması oldu. Gelgelelim bu, modern çağın başlangıcında Batı Hıristiyanlığındaki politik gelişmenin genel çizgisi içinde mahalli bir istisnadan ibaretti. Batı tarihinin bu döneminde Roma mutlakiyetçiliğinin hayaleti ezici bir başarı kazandı; Karal II. Filip'in (saltanatı: 1555-'98) tiranlığının İmparator II. Jozef'in (saltanatı: 1765-'90) aydınlık mutlakiyetçiliğine varacak kadar yumuşaması için iki yüzyıl geçti, sınırlı ve atadan kalma feodal haklarını sınırsız bir iktidar kullanımına çeviren kralların "kutsal hakları"nın sulandırılıp Napoleon-sonrası yeniden kurulan monarşilerin iddia ettikleri "meşruiyet" haline gelmesi üç yüzyıl sürdü. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Batı rejimlerinin giderek demokratikleşmesinden sonra bile Avusturya-Macaristan'da

Habsburg yönetimi ve Prusya-Almanya'da Hohenzollern yönetimi otokrasinin Batı Dünyasındaki kalıntıları olarak yaşamaya devam ettiler. Her ne kadar bu iki çağdışı otokrasi Birinci Dünya Savaşındaki yenilgiden sonra yıkıldılarsa da, sorumlu parlamenter yönetimin buralarda köklenmesi mümkün olmadı. Avrupa'da 1919 ile 1939 arasındaki anti-parlamenter hareketin yükselmesi parlamenter demokrasi hayranlarını şoke etmiş olabilir; ama bu da, şöyle böyle on bir yüzyıl önce ölüm döşeğine yatan Helenizm'in dirilmesinden beri Batı Toplumunun başına dert olan mutlakiyet hortlağının canlanmalarından sadece biriydi. Bugün bu hortlak artık mezarına dönmüş gibi görünüyor; birlik görümü ışıltısını bugün de kaybetmiş değil, ama birliği AET biçimini alan gönüllü işbirliği yoluyla kurma kararı geçmişin *karma*'sından artık kopulduğunu gösteriyor.

Batılı olmayan dünyada da politik düzeyde buna benzer rönesanslar gözlemlenebiliyor. Helen Toplumunun evrensel devleti olan Roma İmparatorluğunun hortlağı Batı Hıristiyan olduğu gibi Ortodoks Hıristiyan Helen Toplumu tarafından da imdada çağırıldı. Ortodoks Hıristiyanlıkta bu ölü diriltme ayininin toplumun belini kıracak kadar büyük bir ustalıkla yerine getirildiğini görmüştük.[4] Başka uygarlıkların tarihlerinde başka imparatorluk hayaletlerinin aynı uğursuz işlevi yerine getirdiğini de gördük. Ch'in-Han İmparatorluğunda cisimleşen Çin evrensel devletinin hortlağı Sui ve T'ang İmparatorlukları biçiminde geri gelerek toplumu huzursuz etmişti. Daha sonraları Çin Toplumu Japonya'da da bir filiz verdiğinde Çin'in bu politik kâbusu İ.S. 645'de Yamato'ya, Çin'in kültür paketinin bütünsel bir parçası olarak ihraç edilmişti.

Politikadan hukuka döndüğümüzde, bu alandaki rönesanslara da gene Batı tarihinden başlayarak bakabiliriz. Daha önce gördüğümüz gibi Roma İmparatorluğunun birliği parçalanıp ortaya onun varisi olan devletlerin mozayiği çıktığında iki yeni Helenistik Hıristiyan uygarlığın doğuşu ifadesini bu Roma İmparatorluğunu diriltme çabalarında bulmuştu. Roma Hukuku, Justinyen kuşağıyla son bulan on yüzyıl boyunca dal budak salan evrensel Helen Toplumunun karışık ihtiyaçlarına cevap verebilmek için uzun uğraşlarla yetkinleştirilmişti. Ama bağlı olduğu bütün bir hayat tarzının hızla yok olmasıyla bu hukuk ortada kalıverdi.

Daha sonraları ölüm ve çürüme belirtilerini politik ve hukuki düzeylerde taze hayat belirtileri izledi; ama Ortodoks ve Batı Hıristiyan Dünyalarının her ikisinde de yaşayan bir topluma canlı bir hukuk sağlama itkisi ilk başta Roma Hukukunun seyrelmiş sistemini canlandırmaya yönelmedi. Her iki yeni dünyada da hukuki düzeyde görülen ilk eğilim ruh çağırmak değil, yeni bir şey yaratmaktı. İki hıristiyan toplumu da başlangıçta Hıristiyan halklarına Hıristiyanca bir yasa yaratmak istiyorlardı. Bu da dini inançlarının içtenliğini gösteriyordu. Ama sonradan, her iki Hıristiyan toplumu da ilkin Hıristiyanlığın kitabında Yahudi mirasından gelen İsrail yasasının rönesansını, sonra da, yeni uygarlıklar olgunlaşmaya başladıkça artık eskisi kadar uygunsuz görünmez olan Justinyen yasasının rönesansını yaptılar.

Ortodoks Hıristiyanlıkta yeni Hıristiyan yönelişin başlangıcı Doğu Roma İmparatorluğunun Suriyeli kurucuları III. Leo Syrus ile oğlu V. Konstantin'in 740'da "Hıristiyan ilkelerinin uygulanmasıyla İmparatorluğun hukuk sistemini bilinçli bir şekilde değiştirmek"[5] için "Hıristiyan bir hukuk kitabı" yaratmalarıdır. Bu devrimci eserin tutucu bir adı vardı: *Büyük Justinyen'in Kurum, Yasa ve İçtihatlarının Kısaltılmış Seçmesi (Ecloga)*[6] ama, iki imparatorbu ada eklediklerî "Daha Büyük bir İnsanlık Yolunda Takviye" tamlamasıyla kendi katkı ve özlemlerini de göstermiş oldular. Önsözün ilk paragrafında hukuğun kaynağının Roma halkı tarafından yürürlüğe konan yasama değil Tanrı'nın verdiği vahiy olduğu, gücünün insanlar tarafından denetiminden değil, tanrısal ceza ve ödüllendirmeden geldiği söyleniyordu.

Herşeyin yapıcısı ve efendisi olan Tanrı'mız, İnsana serbest irade ayrıcalığını bağışlayan İnsanın yaratıcısı, İnsana, ona yardımcı olsun diye İnsanın yapması ve yapmaması gereken her şeyi İnsana bildirecek bir yasayı (peygamberler dili ile) verdi. Yasanın söylediği yapılmalıdır çünkü kurtuluşun yolu buradan geçer. Yasanın yapma dediğinden kaçınmalıdır yoksa kuralı bozan ceza görür. Bu buyruklara uyan da uymayan da yaptığı işin gerekli karşılığını mutlaka görecektir. Çünkü olumlu buyruğu da, olumsuz buyruğu da başta Tanrı verdi (İnsan yasamacıdan önce); Tanrı kelâmının kudreti —değişiklik bilmeyen ve her insanın yaptığını meziyetine göre değerlendiren bir kudret— (İncil dilinde) boşa gitmeyecektir.

Modern bir incelemeci, burada Justinyen yasasına uygulanan başlıca reformun babalara çocuklarına karşı sınırsız iktidar veren Roma'nın katı aile hukuğunun yumuşatılması olduğunu görür. Evlenme yasasının yeniden tanımlanmasında da hıristiyan etkisi görülebiliyor; buna göre evlilik özel ve fesh olunabilir bir kontrat olmaktan çıkarak kutsallığı olan toplumsal bir ahit haline gelir. Ama sekizinci yüzyıldan bugüne kadar yaşamış herhangi bir Ortodoks Hıristiyan bu *Ecloga*'nın içinde en hıristiyan ve en insani kısım olarak herhalde suçların cezaları üstüne olan bölümü seçerdi. Birçok yerde idam cezası yerine sakatlama getirilmişti; böylece, suçu işleyenin pişman olmasına imkân tanınması gereken bir günahkâr olduğu kabul ediliyordu.

Bu radikal yeni başlangıçlar hıristiyan teolojisinden esinlenmişti; ama, Hıristiyanlık Tevrat'taki kitapları da İncil'dekiler gibi Tanrı kelâmı saydığı için, yeni hıristiyan yasasının doğumunun, hıristiyan kilisesinin akraba olduğu

İsrail'in gizil hukukunun rönesansına da er geç yol açması kaçınılmaz bir şeydi. *Ecloga*'nın önsözünde Kutsal Kitapla ilgili atıfları saydığımızda, İncil'e Tevrat'ın iki katı atıf yapıldığını görüyoruz. Ayrıca atıfların altısı da "yasa"dan değil "Peygamberler"den olduğu da bir gerçektir. Ama uzun vadede "Peygamberler"in değil "yasa"nın egemen olması kaçınılmazdı. Bundan da tahmin edilebileceği gibi *Ecloga*'nın idam yerine sakatlamayı tercih etmekteki devrimci tutumu İncil'deki bir bölümün şiirsel simgelerinin yanlış yorumlanmasına değil, Musa'nın Tevrat'ının olduğu gibi uygulanmasına dayanır.(7) *Ecloga*'nın sonraki baskılarında Musa yasası tabii ortaya çıktı.

Musa yasası giderek ve kendiliğinden bir şekilde rönesansını yaptı, çünkü Ortodoks Hıristiyan Yasası kitabı dolayısıyla İsrail Yasasının mirasçısıydı; ama Ortodoks Hıristiyanlığın kendi Helen öncüsünden Roma Hukukunun rönesansı hem bilinçli, hem de çok ani oldu. Doğu Roma İmparatorluğunun Makedonya hanedanının kurucusu I. Basil oğulları ve yardımcıları Konstantin ve (VI) Leo ile 870-879 arasında yayımladığı "Elkitabı"nın önsözünde *Ecloga*'nın tamamen değil ama, "gerekli görülen ölçüde" ortadan kaldırıldığını bildirdiler; sonradan, "Elkitabı"nın 879 ile 886 arasında yayımlanan ikinci baskısına konan yeni önsözde, "İmparator Hazretleri... İsaurian'ların... tanrısal Dogma'yı çiğneyerek ve yasaları bozarak koyduğu ahmaklıkları tamamen silmiştir" denildi.

Burada varolan yasaları yok etmenin gerekçesi teolojik bir sorunmuş gibi gösteriliyor, ama herhalde bu büyüyen uygarlığın gereklerine uygun yasayı kabul etmek gibi pratik bir ihtiyacın yanında çok da önemli bir sorun değildi. Sekizinci yüzyılda yeni doğmakta olan Ortodoks hıristiyan toplumunun hukuki ihtiyaçları oldukça basit bir sistemle karşılanabiliyordu, ama arada bir buçuk yüzyıllık toplumsal ilerlemeden sonra bu artık yetersiz kalıyordu. Dokuzuncu yüzyılın Ortodoks Hıristiyan Toplumunun acil ihtiyaçlarından biri daha ayrıntılı bir hukuki cihazdı. Justinyen Yasasının diriltilmesine yol açan neden de, Suriye ve Makedonya hanedanlarının ikonoklazm üstüne teolojik tartışmalarından çok buydu. "Elkitabı"nı ve "İkinci Baskı"yı, 888-'90'da "İmparatorluk Kararları" *(Vasilika)* izledi. Bunlar tam altmış cilt tutuyordu. Daha sonra, 1045'de de, Konstantinopolis'de bir hukuk okulu açıldı.

Altıncı yüzyılın *Corpus Iustinianeum*'unun dokuzuncu yüzyıldaki hortlağı yakından bakıldığında ortadan kaybolan haşmetli bir görünüme sahip olması bakımından aslına benzer. Çoğu asıl kaynak olmaktan çok şerh ya da düzeltme olan yığınla daha eski kaynaklardan derlenmiş bileşik bir malzemedir. Belki tek özgün yanı aynı konularla ilgili dört eserde aynı sınıflandırma sisteminin kullanılmasıdır.

Bir rönesansa özgün olmadığı için kızmak belki fazla kılı kırk yaran bir eleştiri tarzı sayılabilir; ama, Makedonya sülâlesinin Roma Hukukunu yeniden yerleştirmek çabasında bir başka karakteristiği olan beceriksizlik daha da ciddi bir kusurdur; çünkü bir hayaleti bir hiçten ayıracak şey, olsa olsa, yanında dolaştığı canlı varlıklar üzerinde yarattığı etki olmalıdır. Ortodoks Hıristiyanlıkta dokuzuncu yüzyılın Roma Hukuku rönesansı, ikonoklast imparatorların sözde ortadan kaldırdığı yeni Hıristiyan Yasasını gerçekten silmekte belirgin bir beceriksizlik gösterdi; üstelik, hıristiyan Yasasının Tevradi temellerinden yeniden ortaya çıkmaya başlayan Musa yasasının rakip hayaletini kovmayı bile beceremedi.

"Elkitabı"nın ve "İkinci Baskı"nın önsözlerinde *Ecloga* yazarlarına saldırıldığı halde *Ecloga*'dan bazı kısımları kabul etmesi anlamlıdır. Dirilen Roma Hukukuyla bu karşılaşmasında *Ecloga*'nın gücü Ortodoks Hıristiyan etiğinin aslına sadık bir yansıması olmasından geliyordu, oysa son dönem Roma Hukukunda dile gelen Helen ruhu Ortodoks Hıristiyan çevrede yabancı bir varlıktı. Aile ve evlilik yasalarında Justinyen'e dönme tasarıları yarım kaldı, çünkü artık sımsıkı yerleşmiş Hıristiyan sisteminden büsbütün ayrılmak mümkün değildi. Ceza hukukunda da *Ecloga*'nın ceza sistemi korundu, hattâ geliştirildi. Roma geleneğini canlandırma girişimlerine karşı Hıristiyan geleneğin nasıl direnç gösterdiği "İkinci Baskı"nın önsözünde görülür. Makedonyalı yasamacıların Suriyeli öncülerini ve onların bütün yasama çalışmalarını lânetledikleri bölüm de bunun sonundadır.

Dünyayı kurtaracak yasayı en büyük coşku ve en büyük özenle bulmak ve ilân etmek için Majestemizi hareket eden yaşantıyı sadece kalbin en gizli odalarında Birlik içinde Üçlüğün tanrısal yardımıyla geçirdiğimiz inisiyasyon diye betimleyebiliriz.

Makedonyalı İmparatorlar kendilerinden önceki Suriyeli imparatorların yaptıkları yeniliklerle haksız yere bir kenara attıklarına inandıkları Roma Hukukunu yeniden kurarken, yasanın kutsallığını insanın gönüllü hareketlerinde aramak biç akıllarına gelmedi. Makedonyalı imparatorların savunduğu Roma Hukuku, Roma halkının insan elinden çıkma ürünüdür ve bu da tarihi bir olgudur. Ama Makedonyalılar Roma hukuk tarihine hiç kulak asmadılar ve Tanrı'nın onayından geçmiş herhangi bir yasa olabileceğini akıllarına bile getirmemekle gerçek Ortodoks Hıristiyanlar olduklarını gösterdiler. Başka bir söyleyişle, Suriyeli ikonoklastlar gibi Makedonyalılar da hukukun temelinin "tanrısal dogma" olduğuna inanıyorlardı; bu açıdan bakıldığında görünüşteki çatışmanın, aynı Ortodoks Hıristiyan inancının birbirinden pek az ayrılan iki şeklini savunan taraflar arasında bir aile kavgasından başka bir şey olmadığı anlaşılıyor.

Buna benzer bir batış ve rönesans tarihi olan bir başka büyük hukuk okulu da İslâm hukukudur. Arap Halife-

KONFÜÇYÜS'ÜN HAYALETİ

371 Onyedinci yüzyılda, Çin'in kamu hizmeti sınavı İmparator'un gözetimi altında yapılıyor. İ.Ö. son yüzyılda Çin kamu hizmetlerine giriş sınavında Konfüçyüs klasiklerini bilme derecesi başarıyı belirliyordu.

liği zamanının *şeriat*'ı Moğol ve Osmanlı yönetimi altında kalan bölgelerde yerini kısmen yasalara bırakmıştı; yalnız Mısır'da, Memluk İmparatorluğunda olduğu gibi yürürlükteydi. Ama, Osmanlı İmparatorluğu Arap dilinin ve şeriatın hiçbir zaman etkisini kaybetmediği kalabalık bölgelere doğru genişledikçe şeriat diriltildi, genişleyen Osmanlı topraklarında baştan başa yürürlüğe kondu. Onaltıncı yüzyılda I. Sultan Süleyman'ın emirleri üzerine girişilen kapsamlı yasama çalışması ondokuzuncu yüzyılın modern reformlarına kadar Osmanlı Hukukunun temeli olarak kaldı.

Bu bölümde son görevimiz felsefelerin rönesanslarını araştırmak. Konfüçyüsçü aydınlar sınıfının, Han zamanındaki Çin evrensel devletinin çözülmesinden sonra da yok olmadan kaldıklarını, Han İmparatorluğu Sui hanedanı tarafından canlandırılıp T'ang hanedanı tarafından güçlendirildikten sonra İmparatorluk kamu hizmetleri tekelini yeniden ele geçirdiklerini bir başka bağlamda gördük. Kamu yönetimi düzeyinde kaybettiklerini bu olağanüstü biçimde geri alan Konfüçyüsçüler ayrıca Taoist ve Mahayana Budist rakiplerine karşı da bir zafer kazanıyorlardı. 622'de imparatorluk kamu hizmetlerine adam devşirmek için yapılan resmi sınavın Konfüçyüs klasikleri üstüne olması, Taoist ve Budistlerin Konfüçyüsçülerin yerini almak için ellerine gelen fırsatı kaçırdıklarını gösterir. Çeşitli Çin evrensel devletlerinin kuruluş ve yıkılışları arasındaki dönemlerde Mahayana'nın bu politik başarısızlığı ile Helenizm-sonrası çağda Hıristiyan Kilisesinin Batı Avrupa'da fırsatlarını değerlendirmekte gösterdiği başarı arasındaki karşıtlık —hiç değilse Hıristiyanlığa kıyasla— Mahayana'nın politik bakımdan güçsüz bir din olduğunu kanıtlar. İ.S. 316'da Ç'in (Ts'in) İmparatorluğu'nun yıkılması ve 589'da İmparatorluğun yeniden kurulması arasında geçen dönemde Kuzey Çin'deki mahalli prenslerin himayesi bile Mahayana taraftarlarını politika eyerine sağlam bir şekilde oturtmaya yetmedi. Ama, Mahayana ile Konfüçyüsçülük arasındaki karşılaşma bu yabancı politik düzeyden manevi düzeye aktarılır aktarılmaz iki felsefenin talihleri dramatik bir biçimde değişti.

Konfüçyüsçüler kamu hizmetlerindeki politik zaferlerini bilgilerinde gizil olarak varolan düşünceyi canlandırarak perçinlemeye kalktıkları zaman bir kısır döngüye girme tehlikesiyle karşılaştılar. Sınav konusundan felsefe çıkarma sürecini yeni-Konfüçyüsçü düşünürlerden Han Yü (768-824) ile Li Ao (ölümü yaklaşık olarak 844) başlattılar. Onbirinci yüzyılda bu yeni-Konfüçyüsçülük iki kardeş olan Ç'eng Yi (1033-1108) ile Ç'eng Hao'nun (1032-1108) önderlik ettiği iki okula ayrıldı; birincisinin kurduğu "İlkeler Okulu" Chu Hsi (1130-1200) zamanında doruğuna vardı, ağabeyinin "Zihin Okulu" ise doruğuna Wang Shou-jen (1473-1529) düşüncesinde erişti. Yeni-Konfüçyüsçülük Taoizm ile Mahayana'nın muhalefetleriyle başlayıp bitti, ama dini düşüncenin iki rakip okulunun da bazı en temel ilkelerini benimsemişti. Taoistlerin Yin-Yang kozmolojisi Yeni-Konfüçyüsçülük içinde özümlendi, Mahayana'nın Ç'an (Zen) okulu da Buddha-sonrası Konfüçyüsçülük üzerinde güçlü bir etki yarattı. Böylece Yeni-Konfüçyüsçülük Mahayana'dan Konfüçyüsçülükte her zaman eksik kalan fizikötesi ögeyi aldı. Diriltme amacıyla ise girıştiği Konfüçyüsçülüğün sahici ruhunu zaman zaman yakaladığı oldu ama böyle çabaları zayıf ve seyrekti; oysa Mahayana Budiçm Buddha-öncesi bir ideolojiyi diriltmek için oluşturulan bu felsefeye sebatla çalışarak nüfuz etmişti. Mahayana ruhunun yeni-Konfüçyüsçü felsefe rönesansını tutsak etmesi, Konfüçyüsçü imparatorluk kamu görevlilerinin artık politik bakımdan birleşen ve toplumsal bakımdan ilerleyen Çin dünyasında Mahayana dininin etkisini silme çabalarını gülünçleştiriyordu.

Konfüçyüsçülerin Budizm'e karşı kampanyası Han İmparatorluğunun eski topraklarının yeniden birleşmesinden ve Konfüçyüsçü klasiklere dayalı sınav sisteminin yeniden kurulmasından önce başlamıştı; ama Konfüçyüsçüler dirilen evrensel imparatorluğun hükümetinde kendilerine bir yer yapar yapmaz, nefret ettikleri Budist rakiplerini bastırmak için bu güçlerini sistematik bir şekilde kötüye kullanmaya başladılar. 626'dan sonra T'ang imparatorluk topraklarındaki Budist manastırları Konfüçyüsçülerin gittikçe sertleşen resmi denetimi altına girdi. 624'den 819'a kadar T'ang imparatorlarına verilen anti-Budist raporlar 842-45 arasında birikimsel sonuçlarını verince sistematik bir resmi kovuşturma başladı; Hıristiyan Kilisesinin kurbanı ya da sorumlusu olduğu dini eziyetlere oranla daha ılımlı olduğu halde bu da Çin Dünyasında kilise ile devletin pek o kadar kötü olmayan ilişkiler tarihinde olağanüstü sert ve kanlı bir dönem açtı.

Aslında Konfüçyüsçülerin Çin'de Mahayana'yı ezmek ve mümkünse yok etmek için giriştikleri çaba sonuç vermedi. Mahayana Çin Dünyasında yaşayan bir güç olarak kalmıştır. Ama Mahayana on bir yüz yıl önce Çin'den sökülüp atılsa Konfüçyüsçülüğün bu kınanası politik zaferi yeni-Konfüçyüsçü felsefe okulunun fizikötesi düzeyinde Mahayana'ya teslim olması yüzünden boşa çıkardı. Görmüş olduğumuz gibi, 842'deki büyük kovuşturmadan önce yeni-Konfüçyüsçülüğün öncüleri Mahayana çizgisinde ilerlemeye başlamışlardı bile. Bu tarihten sonra pek iyi gizlenmemiş bir Ch'an Budizm ögesi de yeni-Konfüçyüsçü düşüncenin resmen kabul edilmiş ögeleri arasında yerini aldı.

Yeni-Konfüçyüsçü filozofların Hindistan'dan gelme Mahayana'ya karşı duydukları felsefi nefret, Makedonyalı yasamacıların Doğu Roma İmparatorluğu tahtındaki selefleri olan Suriyeli ikonoklastların Hıristiyanca yasamalarına karşı duydukları teolojik nefret gibi kendi kendini yiyen bir şeydi. Yaşayan fikirler ya da kurumlar yerine ölmüşlerin hayaletini koymayı amaçlayan bu iki benzer hareketin ortak başarısızlığından çıkarılacak ortak bir ders vardır. Büyücü isterse ruh çağırsın, ama geri getirmeyi başar-

dığı hayaletle kendini özdeşlemeye kalkışıyorsa başarısızlığa uğrayacak demektir. Çünkü bir hayalet ancak saydam olabilir ve böyle bir varlığın arkasında gizlenmeye çalışan etli kanlı bir yaratık saklanmaya çalıştığı yerde çok belirgin olarak görülecektir. Yeni-Konfüçyüsçülüğün arkasında Mahayana nasıl kendini belli ediyorsa, Suriyeli İmparatorların Hıristiyan yasalarının katı cismi de Suriyelilerin Makedonyalı haleflerinin kısmen sürdükleri Justinyen cilâsının ardında öylece görünüyor.

Öte yandan, Helenizm'in Aristoteles felsefesinin Batı Hıristiyanlığı tarihindeki rönesansına baktığımızda bambaşka bir durumla karşılaşıyoruz. Yeni-Konfüçyüsçülük, Konfüçyüsçü imparatorluk rejiminin resmi görüşüne göre yabancı ve meşru olmayan bir müdahaleci sayılan bir dinin kucağına düşmüştü. Yeni-Aristoculuk da —Aquinolu Toma ondan her zaman "Filozof" diye söz etse bile— Aristoteles'i şüphe ile ele alınacak bir putperest gibi gören bir teolojiye yamanmıştı. Aslında, bu Helen filozofunun tutsak ettiği Hıristiyan Kilisesi, bu putperesti, Helen Uygarlığının eski toprakları üstünde kurulan Batı kesimine, Kilise tapulara sahip olduktan sonra lütfen kabul etmişti; Konfüçyüsçüler her zaman sahibi olduklarını iddia ettikleri Çin Uygarlığından kovmak istemişlerdi Mahayana'yı, oysa Mahayana kendini kovmaya çalışan Çinli filozofların hayaletini tutsak etti. Böylece bu iki farklı hortlak hikâyesinin bir ortak özelliği oluyor: yasaya dayanan taraf, yasaya dayanmayan, dolayısıyla yalnız kendi meziyetine dayanan düşman karşısında yenik düşüyor.

51 Dillerin, edebiyatların, plastik sanatların rönesansları

Edebi ve plastik sanatlarda rönesanslar hukuk ve politika alanlarında gördüklerimizden çok farklıdırlar. Çünkü güzel sanatlar, İnsanın toplumsal etkinliğinin, hattâ bilimsel ve teknolojik çalışmalarının aksine, doğrudan doğruya işlevsel değildirler. Bir sanat üslubu bir yönetim ya da hukuk sistemi gibi belirli bir yer ve zamanın pratik zorunluklarını, aynı ölçüde yansıtmak durumunda değildir. Toplumsal ortamın sanat eserlerinin hem biçim, hem de içeriğini belirlediğinden şüphe edilemez, sanatçı da bu ölçüde çağının ve sınıfının tutsağıdır. Ama, öznel deneylerimizle biliyoruz ki güzel sanatların keyfi ve bilinmez bir ögesi her zaman kesin tanım ve sınıflandırmalardan kaçar. En titiz analizlerden bile kendini kurtarır, çünkü sanat, gerçeklikle, öbür insan etkinliği alanlarında kurulan ilişkiden

oldukça farklı bir ilişki kurar. Sanat İnsanın algılarını ve düşüncelerini öyle bir şekilde yansıtır ki içerdiği görüşlerin geçerliği, içinde yaratıldığı tarihi yer ve zamanın çağdaş mahalli koşullarıyla bunlar yaratılmasında ne kadar etkili olursa olsun— sınırlanamaz. Üslubunu ve konusunu inceleyerek bir sanat eserini doğru tarihi bağlamına oturtabiliriz —hattâ eserden giderek toplumsal çevreyi de açıklayabiliriz— ama gene de sanat dediğimiz şeyin asıl özü, doğduğu çağın ötesinde anlaşılır, açıklayıcı, ya da garip bir şekilde "doğru" olan yanıdır.

Güzel sanatlar böylece, mantıken uzlaşmayan gözgürlük ve zorunluk içinde yaratıldığı toplumun hayatı üzerinde yapabildiği etkinin çift-yanlılığı bundan ileri gelir. Artık yok olmuş bir sanatın hortlağının geri getirildiği bir toplumun hayatında bu büyülü güç daha da kuvvetle duyulur. Kendi özgün toplumsal çevresinde bile bir anlamda keyfi olan bir estetik üslup, kendine göre yerli bir üslup yaratmış olan yabancı bir çevrede canlandırıldığında iki kat keyfi olur. Ama yerli estetik üslubu savunanlar, kendilerini yabancı müdahaleciye karşı savunacak bir şey bulamazlar. Hiçbir sanat üslubu, bir yönetim veya hukuk sistemi gibi, yalnız kendisinin çağdaş mahalli sorunlara tek çözüm olacağını iddia edemez. Ayrıca, doğa bilimleri veya teknoloji gibi, o alanda o güne kadar birikmiş bilgi toplamının tek akılcı bütünlüğü olduğunu da iddia edemez. Bilimin ya da hukukun kullanabildiği bu doğal savunmaları kullanamayınca, yerli ile yabancının savaşında sonucu belirleyecek olan şey, içinde yaşadıkları çağdaş mahalli toplumsal çevreden bağımsız olarak insanların gerçekliğin özünü kendi biçimi içinde daha iyi verdiği sorusudur. Savaşçıların meziyetleri, zamanın ve yerin çarpıtıcı çekiştirmelerine pek fazla bağlı olmaksızın, sonucu ebedi ve evrensel değerlere göre ifade eden terazilerde tartılır. Bu koşullar altında şanslar eşittir. Geçmişten gelen istilâcı, açık şehrin yaşayan bekçisi kadar başarı şansına sahiptir. Bu gibi nedenlerden ötürü geçmişten gelen edebiyatlar ve görsel sanatlar, birazdan konuyu incelerken göreceğimiz gibi çift-değerli görünümler alır ve şiddetli, inatçı tartışmalara yol açarlar.

Yaşayan bir dilin kendi hayatı vardır ve bu hayat onu araç olarak kullanacak edebiyattan bağımsızdır. O edebiyattan önce varolur, sonra da, yazılı edebiyatından bağımsız olarak, sözlü bir iletişim aracı gibi gelişebilir. Aynı edebiyat ve aynı dil mezardan kaldırıldığında, bir dille bir edebiyat arasındaki bu ilk ilişki biçimi tersine çevrilmiş olur. Çünkü bir dilin hortlağı, yaşayan dünyada sadece bir edebiyatın hortlağının paraziti olarak bulunabilir. Diller ve edebiyatların rönesanslarını incelerken ikisini birbirinden ayıramayıp "ölü" bir dili canlandırmak gibi güç bir iş ancak bu dilin içinde gömülü olduğu edebiyat anıtlarına nüfuz edebilmek için üstlenilebilir. Edebi rönesansta ölü dil aslında konuşulduğu gibi konuşmak değil, aslında yazıldığı gibi yazmayı öğrenmek önemlidir.

cum religioſo tripudio plaudendo & iubilando, Quale erano le Nymphe Amadryade,& agli redolenti fiori le Hymenide, nutrente, ſalliendo iocunde dinanti & da qualũq; lato del floreo Vertunno ſtricto nella fronte de purpurante & melinerofe,cum el gremio pieno de odoriferi & ſpectantiſſimi fiori,amanti la ſtagione del lanoſo Ariete, Sedendo ouante ſopra una ueterrima Veha,da quatro cornigeri Fauni tirata, Inuinculati de ſtrophie de nouelle fronde, Cum la ſua amata & belliſſima moglie Pomona coronata de fructu cum ornato defluo degli biódiſſimi capigli,para ello ſedẽte,& a gli pedi della quale una coꝯtilia Clepſydria iaceua,nel le mane tenente una ſtipara copia de fiori & maturati fructi cum imixta fogliatura.Precedẽte la Veha agli trahenti Fauni propinq; due formoſe Nymphe atiſignane, Vnacũ uno haſtile Trophzo gerula, de Ligoni.Bidenti.farculi.& falcionetti, cũ una ꝑpendẽte tabella abaca cũ tale titulo.

INTEGERRIMAM CORPOR. VALITVDINEM,ET STABILEROBVR, CASTASQVE MEMSAR. DELITIAS, ET BEATAM ANIMI SECVRITATEM CVLTORIB.M.OFFERO.

372, 373, 374 ASLI VE KOPYALARI Batı'nın harf düzeninde Helenizm'in yeniden canlandırılması. Solda, yukarıda, Vergilius'un "Georgica"sının İ.S. beşinci yüzyıl latince el yazmasının bir sayfası. Onun altında: Bir Karolinyen kutsal kitabında, artık kaybolan helen üslubunu yeniden yaratma yolunda, kısmen başarılı bir çaba örneği. Yukarıda Aldus Manutius'un 1499'da yayımladığı "Hypnerotomachia Poliphilii"nin matbaa baskısından bir sayfa.

Böylesine zorlu ve umutsuz görünen bir girişimde atılacak ilk adım ölü edebiyatın kalıntılarını toplamaktır; ikinci adım anlamını yeniden öğrenmektir; üç ncüsü de kopyalarını çıkarmaktır; bunlar ilkin parodi gibi de görünebilir, ama aslında eskiye karşı duyulan derin saygının ifadesi oldukları hemen anlaşılır. İncelememizde bu aşamaların kronolojik dizisini izleyeceğiz, ama zaman zaman aşamaların birbirine karıştığını ve aşamaları birbirinden ayıran şeyin yalnızca kronolojik farklılık olmadığım göreceğiz.

Bir edebiyat rönesansının şafağında, başlangıçtaki hazırlık araştırmaları ve çalışmaları bireysel değil, ortak bir girişimin ürünü olmuştur. Edebi rönesansın birinci ya da ikinci aşamasının tipik anıtı, bir prensin emri ve isteğiyle bir grup bilim adamının oluşturduğu bir antoloji, derleme, sözlük ya da ansiklopedidir. Bu çeşitten bir bilimsel işbirliğini emreden prens kendisi de, politik düzeyde bir rönesansın ürünü olan diriltilmiş bir evrensel devletin hükümdarıdır genellikle. Bu tipin tarihte bilinen başlıca beş temsilcisi, Asurbanipal, Konstantin Porfirogenitus, Yung Lo, K'ang Hsi ve Ch'ien Lung hepsi de yeniden canlandırılmış devletlerin imparatorlarıydı.

Çin evrensel devletinin imparatorları "ölü" bir klasik edebiyatın varkalabilmiş eserlerini toplamak, düzenlemek, incelemek ve yayımlamakta belki de rakipsizdirler. Yung Lo (saltanatı: 1403-'25), K'ang Hsi (saltanatı: 1662-1722) ve Ç'ien Lung (saltanatı: 1736-'96) zamanında Çin klasiklerinin muazzam derlemeleri yapıldı, bunlardan bazıları binlerce cilt tuttuğu için basmaya imparatorluğun gücü bile yetmedi. Bu muazzam girişimlerin yanında Doğu Roma İmparatoru Konstantin Porfirogenitus'un eserleri çok cılız görünür. Oysa başka standartlara göre ölçülse onun da Helen klasik edebiyatından yaptığı derleme ve sınıflandırmalar göz doldurucu bir bilginlik başarısıdır.

Antolojileşmiş bir edebiyatın anlamını yorumlama işinde de Çin bilginleri bütün rakiplerini geride bırakırlar. T'ang zamanında en az üç, Sung zamanında en az dört büyük ansiklopedi hazırlanmıştı. Ming ve Mançu çağlarında bunlar daha da geniş kapsamlı sözlük çalışmalarında temel olarak kullanıldı. Bizanslı bilginlerin de buna benzer başarıları vardır, ama ne genişlik, ne de araştırma bakımından hiçbiri Çin'in başarılarıyla ölçülemez.

Edebiyat rönesansının gelişmesinin bir sonraki aşaması klasik edebiyatın kopya edilmesidir; işte burada birincilik ödülü, artık yok olan Attika Grekçesi *koine*'nin rönesansında edebi dile getiriş aracını bulan Bizanslı bilginlere verilmelidir. Ortodoks hıristiyan tarihçeleri Nikolas ("Laonikos") Halkokondhülis ve Kritopulos ("Kritovulos") bu tarzın onbeşinci yüzyıldaki son temsilcileri olarak bu dilsel ve edebi aldatmacayı. Eski Helenler arasında en şanlı ve en ele avuca sığmaz olan Tukidides ile Herodotus'u taklit etmeye kalkışmışlardı. Yazılarını dolduran sentaks, kelime ve morfoloji yanlışları başarısızlıklarının ölçüsüdür. Bunlar, yazarları tarih görüşünün sahiciliği ile çelişen üslup bozukluklarıydı.

Klasik dil ve edebiyatların Çin, Ortodoks Hıristiyan ve Batılı rönesanslarına kuşbakışı bakış bu hareketleri baştan sona gördüğümüzde Çin ve Ortodoks Hıristiyan rönesanslarının iki bakımdan birbirlerine benzediğini ve Batı'dan ayrıldığını görürüz. Bir kere, Batılı olmayan hareketlerin ikisi de başladıktan sonra ciddi bir engelle karşılaşmadan devem etti; oysa on dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda İtalya'da başlayan Batı edebi rönesansının, sekizinci yüzyılda Northumbria'da başlayıp yarım kalan bir öncüsü vardı. İkincisi, Batılı olmayan iki edebi rönesansı sonunda durduran şey yerli kültürün dirilişi değildi. Gerek Çin, gerekse Ortodoks Hıristiyan Dünyasında kimse toplumu eskinin hortlağından kurtarmak istemedi; her iki durumda da yabancı ruhu, Batı uygarlığı kılığında gelen bir başka yabancı kovdu. Batı Uygarlığı Ortodoks hıristiyanlığı on yedinci yüzyıl içinde, Çin'i ise on dokuzuncu yüzyıldan yirminci yüzyıla girerken tutsak etti. Bunlara karşılık, Helen edebiyatının modern Batılı rönesansını sona erdiren şey, on yedinci yüzyıldan önce ortaya çıkan ve Helenizm'e başarılı bir "karşı-devrim"le yok eden yerli Batı kültürüydü.

Batı Hıristiyanlığında Helenizm'in edebi rönesansı için ilk girişim Batı Hıristiyan Uygarlığının doğumuyla aynı anda ortaya çıktı. Northumbria'daki bu hareketin peygamberi Jarrow'lu saygıdeğer Bede idi (675-735); kıta Avrupasında, Carolignia'daki havarisi ise Yorklu Alcuin'di (735-804); İskandinavya'dan gelen barbar akımı karşısında vakitsiz sönüp gitmezden önce Helenizm, Latince olduğu gibi asıl Yunanca kılığıyla da canlanmaya başlamıştı. Alcuin, Karloman'ın yardımıyla, Frank topraklarında Atina'nın hayaletini yaratacağı düşünü kurma cesaretini göstermişti. Ama düş geldiği gibi çarçabuk gitti; yedi yüzyıl sonra İtalyan hümanistleri tarafından görüldüğünde de, herhangi bir hayal gibi uçucu ve geçici olduğu meydana çıktı.

Bu hayalet epeyce geciken ikinci görünüşünde gerçeğe o kadar benziyordu ki hümanizmin öncüleri Alcuin'in düşünün gerçek olduğuna inandıkları için bağışlanabilirler. Ama, onların bu inancının haklı çıkması için hümanistlerin Batı Uygarlığı ile Helenizm'in aynı cevherden gelme olduğu görüşlerinin doğru olması gerekirdi. Modern Batılı hümanistler bunun böyle olduğuna gerçekten iman etmişlerdi.

Böyle bir varsayımdan hareket eden hümanistler böylece ruh çağıran büyücünün temel bir ilkesini kabul etmiş oluyorlardı. Ruh çağırmakta amaç, ruhun yanlarına geleceği yaşayan insanların görüş ve davranışlarında bir değişiklik yaratmaktır. Hortlakla karşılaşanlar bundan hiçbir şekilde etkilenmiyorlarsa, her şey boşa gitmiş olur. Büyücünün başarı ölçüsü yaşayanların yolunu değiştirme derecesidir, ama bunu yapan büyücü çağırdığı ruhun bir kılavuz değil de

A
Full and True Account
OF THE
BATTEL
Fought laſt *FRIDAY*,
Between the
Antient and the *Modern*
BOOKS
IN
St. *JAMES*'s
LIBRARY.

LONDON:
Printed in the Year, MDCCX.

375 Swift'in eski ve yeni bilgi arasındaki tartışma üzerine, hicvinin 1710 baskısının resmiyle ilk sayfası. Tartışma yeniciler lehine kapanmıştı ama, Swift kitabında eskileri tuttu.

yanlış yollara sürükleyen kötü bir ruh olduğu suçlamasına da uğramamalıdır. Bu nedenle her başarılı büyücü, ölüyü diriltti̇ği anda, yararına çalıştığı birey ya da toplumun yoldan çıkmış olduğunu, böylece yoldan sapanı tekrar doğru yola çekerek hayırlı bir hizmet gördüğünü iddia eder. Helenizm'in modern Batılı edebi rönesansını yapanlar çağdaşlarına amaçlarının bu olduğunu kabul ettirmeye çalıştılar; şimdiye kadar da savunulan bir görüştür bu. Batı Dünyası, on yedinci yüzyılın sonlarına doğru, iki üç yüz yıl önce diriltilen hayaleti kovdu; ama hayalet kovuluncaya kadar topluma öylesine egemen olmuştu ki, gerçekten mezarına döndüğüne herkesin kesinlikle inanması iki üç yüz yıl daha sürdü.

Bu kültürel iç savaşta Helenizm'e karşı-saldırıyı on altıncı yüzyılda Bodin başlattı; Bacon ve Descartes daha büyük bir cesaretle savaşa katıldılar. Kesin zaferi ise Fransa'da Fontenelle ve İngiltere'de William Wotton kazandılar. "Eskiler"i yere yıkan iki isabetli atış Fontenelle'in "Eskiler ve Modernler üzerine Düşünceler" ile Kotton'un "Eski ve Modern Öğrenim Üstüne Düşünceler" adlı eserleridir. Bunlar ikisi de on yedinci yüzyılın sonlarına doğru yayımlanmışlardı. Batı Uygarlığının kendi tarihinin modern bölü-

376 MODERNLERİN ZAFERİ Diderot, d'Alembert ve "Encyclopedie" nin öteki yazarları. Diderot'nun tasarısı olan Ansiklopedi 1751-1776 arasında otuzbeş cilt olarak yayınlandı. Akılcı felsefenin propagandasını yaptığı için ortodoks ve ruhani düşünürlerin şiddetli suçlamalarıyla karşılaştı, yayınlanması iki kez durduruldu.

mune geçtiğini gösteren işaretlerden biri Pierre Bayle'in "Tarihi ve Eleştirel Sözlük" adındaki eseri 1695-'97'de Rotterdam'da yayımlanmasıydı. Bayle, dini savaşlara karşı tepkiden doğan akılcılığın peygamberlerinden, ortaçağın artık kaybolan *Respublica Christiana*'sının yerine geçen laik "Edebiyat Cumhuriyeti"nin kurucularından biriydi. Yaptığı sözlük Diderot ve d'Alembert'in *Encyclopedie*'sinin atası, dolayısıyla daha sonraki bütün ortaklaşa entelektüel mühendislik çalışmalarının atasıdır. Daha sonra gelenler onun eserinin adını bir edebi etkinliğin türsel adı haline getirerek modern Avrupa ansiklopedilerinin atasına karşı borçluluklarını dile getirdiler.

Sözlükler ve ansiklopediler şüphesiz yalnız bu çağın ürünleri değildi. Diocletian çağı sonrası Helen Dünyasında ve Han çağı sonunda Çin Dünyasında, unutularak kaybolma tehdidi altında bulunan bir kültür zenginliğini korumak için yapılmış kasalardı bunlar; gördüğümüz gibi, Ortodoks Hıristiyanlıkta ve daha sonraki Çin Dünyasında eski bir kültürün gömülü hazinelerini yeniden dolaşıma sokmak amacıyla toplamanın ilk adımı olarak kullanılmışlardı. Sırf hacim açısından bakıldığında Çin ansiklopediciliğinin anıtları modern Batı'nın teknolojik kaynaklarının çok yakın zamalara kadar yaratabildiği benzer eserleri gölgede bırakırlar. Ama yakın çağın modern Batı ansiklopedilerinin yeniliği yapıları ve hacimlerinde değil, amaç ve tutumlarındadır. Diocletian sonrası Helenizm'in silâhlığından bu silâhı çalan Modernlik yanlısı Batılılar on yedinci yüzyılın kültür kavgasında bunu ölü bir kültürün korunması ya da canlandırılması için değil, yaşayan bir kültürün ölü bir kültürden daha değerli olduğunu göstermek için kullanıyorlardı. 1695'ten sonra Batı'da gitgide artan sayıda ve gitgide kısalan aralıklarla yayımlanan ve yeniden yayımlanan ansiklopediler Batılıların Helen bilgeliğini aştıklarını bildiren manifestolarıydı. Batı'nın entelektüel öncülerinin bâkir alanlarda başardıkları ilerlemenin hesabıydılar ayrıca. Batı'nın matematik, doğa bilimleri ve yoknoloji alanlarında katkılarının özgün olduğuna inancı, bugünden geriye bakıldığında haklı görülebilir. Estetik, mânevi ve dini alanlarda ise ilerleme kavramı uygulanamaz ve bilgelik arayışı her zaman aynı derecede taze olduğu için Batılı bir Faust'un mu, yoksa Helen Prometheus'un mu Tanrı'nın inayetine daha fazla hak kazandığını söylemek imkânsızdır. Ama kesin olan bir şey var, o da şu: on yedinci yüzyılın sonunda yaşayan ve canlı Batı Dünyası ölü Helenizm'in hortlağını yanlış anlamaya meydan bırakmayacak bir biçimde kovdu.

Ortodoks hıristiyanlar ve Çinliler bunu hiçbir zaman kendi güçleriyle yapamadıklarına göre, Batı rönesansının kendisinde bulunan herhangi bir özellik Batı'nın dış yardıma gerek görmeden geçmişin kâbusunu kovmalarını kolaylaştırmış olabilir mi? Batı'da Helenizm'in dilsel ve edebi rönesansının kesintili ilerleyişiyle Ortodoks Hıristiyanlık ve Çin'deki rönesansların kesintisiz ilerleyişleri arasındaki

karşıtlık bize bu konuda bir ipucu verebilir. Helen hayaletinin Batı'daki etkinliğinin kesintileri, Batı halklarının yerli dilerinde özgün bir edebiyatın oluşması için fırsat hazırlıyordu; öyle ki, hayalet bir süre yok olup sonra geri geldiğinde bunlar iyice köklenmiş oluyor ve hayelet bunları söküp atamıyordu. Batı'nın yerli dile dayalı yeni şiiri hecelerin niceliksel değerine dayanan Helen koşuk tarzı yerine Batılı Hıristiyan halkların yaşayan Tötonik ve Romans dilleri için doğal olan kelime vurgusuna dayanan bir koşuk geliştirmişlerdi. Batılı Hıristiyanların bu yerli, vurguya dayalı şiiri çağdaş Arap şiirinden, hem Helen hem de Batı Hıristiyan edebiyat geleneklerine yabancı olan uyağı (kafiyeyi) alarak zenginleşti. Trubadurların uyaklı vurgulu Provans şiirleri Batı'daki bu devrimci yeni yönelişin zaferini müjdelemiş, Dante *Diyina Commedia*'sı için aynı aracı Latince altılı ölçülere tercih edince zafer kesinleşmişti. Dante bu tarihi kararını verirken yerli şiiri canlandırmış Helen kültür geçmişiyle bileştirmiş ve böylece dünyasının, çağının ruhunu dile getirmişti. Hem rönesansın, hem de yeni bir hayatın savunucusu olmayı —zorlanmadan— başarabildi. Bu büyülü yaratıcı uyumu sağlamasına yol açan nedenlerden biri on üç ve on dördüncü yüzyıllar arasında İtalya'da canlandırılan Helen kültürünün ezici ölçüde güçlü olmamasıdır belki.

Bu hayaletin kendi gölgesi altında yeşeren yeni ve özgün bir kültürün büyümesini boğacak güçte olmadığını gösteren bir olay yaşayan yaratığım ölü dünyadan gelen hortlağın elinden kozlarını almasıdır. Böylece hayalet, kurban etmeyi tasarladığı kültürün eline tutsak düştü. On birinci yüzyıldan sonra Batı Hıristiyan Dünyasında yazılmış Latince şiirleri incelediğimizde Yakub'un sesini işitir ve Esav'ın elini duyar gibi oluruz. Onikinci ile onbeşinci yüzyıllar arasında yazılan ortaçağ Latince şiiri Latin kılığıyla maskeli baloya gitmiş yerli şiire benzetilebilir. Kelimeler Latince olduğu halde, bu görünüşte Latin şiirinin ritmi, uyağı, duygusu ve ruhu çağdaş yerli Batı edebiyatının yaratıcı ruhundan gelir. Onbeşinci yüzyılın İtalyan hümanistleri Helen kültürü karşısındaki yanlış ve ukalaca hayranlıklarıyla Lukan'ı ve bazan hattâ Ovidius'u andıracak klasik Latin şiirleri yazmayı becerdikleri zaman, aslında sadece Latin kılığındaki yerli şiiri öldürmeyi başarmış oluyorlardı. Ama, kendi ana dillerinde ne zamandan beri yerleşmiş olan yerli şiirin yerine canlandırılmış Helen edebiyatını koyma hedeflerine yaklaşamıyorlardı bile. Hümanistlerin klasik şiir yazma sanatını canlandırmaları yerli Batı edebiyatını söndürmedi, tersine yerli edebiyatta meydana gelen taze alevlenme hümanistlerin donuk akademik alıştırmalarının bütün ışıltısını alıp götürdü.

Yerli edebiyatın Batı Dünyasında böyle ürünler veren kendiliğinden oluşumunun benzerlerine Ortodoks Hıristiyanlık ve Çin Dünyalarında da raslanır. Ama oralarda tohum canlandırılmış geçmiş dil ve edebiyatın dikenleri arasına düştü, orada boğulup kaldı. Modern Yunan dili de niceliksel değil vurgulu olması bakımından Batı'nın yerli dillerine benziyordu ve o da Metropoliten ölçüsü denilen, eski Yunanca'nın niceliksel koşuğundan tamamen farklı bir vurgulu koşuk biçimi bulmuştu kendine. Modern Yunanca'nın vurgulu koşuğu, on birinci yüzyılda, *Chanson de Roland*'ın Bizans'daki karşılığı olan Basil Dhiyenes Akritas'ın epik şiirinde kullandığı araç oldu. On birinci yüzyılın *Chanson*'u bütün yaşayan Batı dillerinde yerli bir edebiyatın atası olarak Bizans Yunan epiği Ortodoks hıristiyanlığın Grek dil ve edebiyat rönesansının zaferi yüzünden kısır kaldı. Fransız ve Venedik yerli edebiyatlarının Yunanlılara gösterdiği teşvik edici örnek bile kendine özgü bir karakteri olan canlı bir Yunan yerli edebiyatının gelişmesine yardımcı olamadı.

Ondokuzuncu yüzyılda Ortodoks hıristiyanlarının Batı'ya karşı duyguları küçümseme ve düşmanlıktan hayranlık ve özenmeye dönüşmüştü. Böyle bir kültürel değişikliğin ilk meyvalarının Yunan Ortodoks Hıristiyanlığının Batı'daki kardeş toplumla uzun süreli karşılaşmasının başlangıcından önce Ortodoks Hıristiyanlıkta canlandırılan Helenizm'in ölü elinden modern Yunan dilinin kurtarılması olması beklenebilirdi. Ama ne yazık ki Yunanlılar milliyetçilik toksinini de aynı Batılı kaynaktan almışlardı; bu da on dokuzuncu yüzyılda yaşayan Yunanlıların dillerinin doğrudan doğruya eski Yunanca'dan geldiğine ve atadan kalma Ortodoks Hıristiyan Uygarlıklarının Helen Uygarlığına akraba olduğuna inanmalarına yol açtı. Bu geçersiz tarihi olgular yüzünden dilsel bir arkaizme sığındılar yaşayan bir dile ne kadarı sığdırılabilirse okadar kelime, takı ve sentaksı Attika Grekçesinden alıp anadillerine zorla sokarak bu dilin doğal yapısını bozdular. Böylece, başlıca özelliği yaşayan yerli dilleri edebiyatın aracı gibi kullanmak olan modern Batı Kültürü karşısında Yunanlıların dil ve edebiyat düzeyinde öykünmeleri, yaşayan Grek dilini kurtaracak yerde büsbütün prangaya vurmak gibi ters bir sonuç verdi.

Çin dünyasında da Moğol istilâsının kültürel bakımdan yıkıcı sonuçları yüzünden can çekişen klasik dil ve edebiyatın gölgesi altından yaşayan yerli dilde yazılan bir halk edebiyatı doğmuştu. Ama Çin'de klasik dil ve edebiyat eğitim ve yönetimin nasır tutmuş resmi araçları olduğu için otoriteleri kolay kolay silinemezdi. Dolayısıyla yeni yerli edebiyat yazarları tarafından bile küçümsendi, bayağı bulundu. Çin'in yerli edebiyatının özgürlüğüne kavuşması 1905'te Çin klasik edebiyatına dayanan kamu hizmetleri sınavının lağvedilmesine kadar gerçekleşemedi. O zaman yaşayan "mandarin"lerin melez dili, Konfüçyüs klasiklerini mumyalayan ölü dile karşı meşruluğunu ilân edebildi.

Görsel sanatlara baktığımızda, bu alandaki rönesansların oldukça sık raslanır olaylar olduğunu görüyoruz. İ.Ö. yedinci ve altıncı yüzyıllardaki Saite Çağında, Mısır Dün-

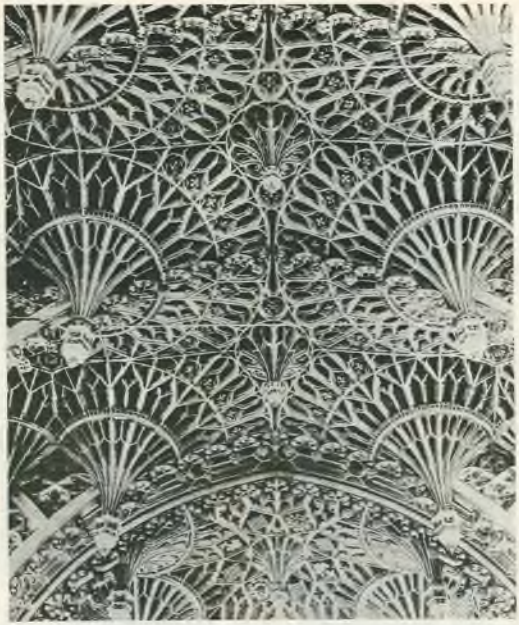

yasında, iki bin yıllık bir aradan sonra "Eski Krallık" tarzında resim ve heykelin rönesansını bilinen bir örnek olarak ele alabiliriz. İ.Ö. dokuz, sekiz ve yedinci yüzyıllarda Sümer-Akat dünyasında Akad kabartmacılığının rönesansı, canlandırılan bu Akad sanatının Asur'da büyük bir ustalıkla kullanılması. Ayrıca, Hıristiyanlık çağının on birinci ve on ikinci yüzyıllarında Bizans'da Helen kabartmacılığının —bunun en güzel örnekleri İ.Ö. beşinci ve dördüncü yüzyılların Attika eserleridir— taşta değil de fildişinde minyatür rönesansı da bu arada sayılabilir. Ama Batı Hıristiyanlığında Helen görsel sanatlarının rönesansı, gerek genişliği, gerekse daha önce yapılanların insafsızca gözden çıkarılması bakımından bu üç rönesansı da çok geride bırakır. Helen görsel sanatlarının ruhu mimarlık, heykel ve resim alanlarında hortlatıldı; hayalet her üç alana da öyle sağlam yerleşti ki, Batı onun tutsaklığından kurtulduktan sonra bile Batılı sanatçılar yeni kavuştukları özgürlüğü nasıl kullanacaklarını bilemediler.

Yerli dehanın felce uğraması görsel sanatların üç alanını da etkiledi. Ama en olağanüstü episod heykelcilik alanında Helen rönesansının zaferiydi. Bu alanda, özgün Batı üslubunun on üçüncü yüzyıl Fransız temsilcileri Helen, Mısır ve Mahayana Budist heykelciliğinin en olgun dönemleriyle yarışabilecek güzellikte eserler yaratmışlardı. Buna karşılık resim alanında Batılı sanatçılar Ortodoks Hıristiyan Toplumunun vaktinden önce olgunlaşmış sanatının boyunduruğundan henüz çıkamamışlardı. Mimarlık alanında ise Romanesk üslubu —Bu, adından da anlaşılacağı gibi Helen Uygarlığının son evresinin mirasıdır— dışarıdan gelen "Gotik" üslup karşısında dayanamayıp yıkılmıştı. Gotik üslup, yanıltıcı adına karşın, aslında Suriye'de ortaya çıkmıştır.

İki kere bozguna uğramış Batı görsel sanatıyla Suriyeli ve Helen saldırganlar arasındaki mücadele 1503 ile 1519 arasında Kral VII. Henry himayesinde Westminster Katedrali içinde yapılan şapelin mimarisi ve heykelciliğinde görülebilir. Çatıdaki tonozlarda "Gotik" üslubu Helen istilâsına karşı son bir zorlamayı başarmıştır. Tepedeki taş figürler, yerli Batılı Hıristiyan heykelciliğinin Alpler-ötesi okulunun kuğu şarkısını temsil eder. Sahnenin merkezine İtalyan heykelci Torrigiani'nin (1472-1522) Helenleşmiş başyapıtları, gelecekten emin bir tavırla yerleşmiştir.

Kuzey Avrupa'da on altıncı yüzyılın birinci çeyreğine kadar ayakta durmayı başaran "Gotik" mimari Kuzey ve Orta İtalya'dan çoktan beri kovulmuştu; çünkü burada, hiçbir zaman Alpler-ötesi Avrupa'da olduğu kadar kesin bir zafer kazanmamıştı Romanesk'e karşı. Ölü Helen Dünyasından hortlatılan yabancı bir varlığın Batı topraklarında ilk ayak bastığı yer İtalya'ydı. Batı Dünyasında zamanla hem Romanesk, hem de "Gotik" mimarinin yerini alacak olan Helenleşmiş mimari üslubunun bundan sonraki ilerleyişinin aşamaları Floransa'da 1296-1461 arasında inşa

edilen Santa Maria del Fiore'nin yapılış tarihinde izlenebilir. Floransalılar 1294'de Aziz Reparata adına yapılmış olan ortaçağ katedrallerini yıkıp bunun yerine modern bir bina koymaya karar vermişlerdi; bu karar da dirilen Helenizm'in egemen ortaçağ üslubuna karşı saldırgan savaş ilân etmesinin simgesi sayılabilir. Çok uzun süren bu mimarlık dramının sonunda zafer katedralin kubbesi için 1418'de açılan yarışmayı kazanan Filippo Brunelleschi'de (1377-1446) kaldı.

Brunelleschi'nin kubbesi şaşkın Batı dünyasında öyle derin bir izlenim bıraktı ki, İtalyanca'da sadece "ev" (Tanrı'nın evi) anlamına gelen *duomo* kelimesi ikinci bir anlam kazanarak özel bir mimari yapıyı anlatan terim haline geldi. Çünkü Brunelleschi'nin son dönem Helen mimarisini inceleyerek yeniden keşfettiği bu yapıyı ondan önce kuran olmamıştı. Oysa Brunelleschi'nin epey ihtiyatla kurduğu kubbe, Sultan I. Mehmet (saltanatı: 1413-21) için Bursa'da Yeşil Cami'yi yapan çağdaş Osmanlı mimarına epey acemi işi gibi gelirdi. Brunelleschi'den dörtyüz yıl sonra onu izleyenler canlandırılmış Helen tekniğinin bütün kaynaklarını kullanıp kamu mimarisinin yanısıra ev yapımını da değiştirdiklerinde, teknik inceliklerinin nihai sonucu estetik bir çöl oldu. Bütün bu mimarlar ithal malı Helen hazinesini tüketmeden önce yerli Romanesk ve egzotik "Gotik" gelenekleri sönmüştü.

Mimarlık alanında Helenizm rönesansının Batı dehasında yarattığı kısırlık Batı'nın Endüstri Devrimi'nin basadını biçmekte uğradığı güçlüklerle de kendini belli etti. Endüstrinin sağladığı demir çubuk Batı dünyasına son derece esnek bir yapı malzemesi kazandırmıştı, ama on dokuzuncu yüzyılın Batılı mimarları demiri sadece o zamanın yaygın tarzları olan klasik ya da yeni "Gotik" üsluplarına katmakla yetindiler. Sadece bir iki binada —Cyrus Hamlin'in 1869-71 arasında Boğaziçi kıyısında yaptığı Hamlin Hall ya da 1889'da Paris'de yapılan Halle des Machines gibi— yeni teknik çekinmeden sonuna kadar kullanıldı. Demir-çelik çatılı yapıların, ne klasik, ne de "Gotik" modellerle hiçbir ilgisi olmayan üslup potansiyelleri ancak çok daha sonraki mimarlar tarafından denendi.

Mimarlık alanında Helenleşme rönesansının getirdiği kısırlık resim ve heykel alanlarında da Batı'nın sanat dehasını dondurdu. Giotto kuşağından bu yana geçen (Giotto, 1266-1337) yarım binyılı aşkın bir süre içinde Batı'nın modern resim okulu arkaizm sonrası Helen görsel sanatlarının naturalistik ölçülerine bağlı kaldı. Işık ve gölgenin görsel izlenimini vermek için birbiri ardı sıra yığınla teknik geliştirdi. Fotoğraf etkisi yaratmak için girişilen bu uzun çabalar sonucunda edinilen sanatsal teknik harikaları, fotoğrafın icadıyla birdenbire boşa gitmiş oldu. Modern Batı biliminin makası böylece ayaklarının altındaki toprağı kesip götürünce bazı Batılı ressamlar nicedir yadsınan Bizans kökenli geleneklerine dönmek için Rafael-öncesi akımını başlattılar. Ama başkaları gerçekten yeni bir tutarak bilimin ilerlemesiyle açılan yeni psikoloji dünyasını araştırmaya başladılar; Argus'un görsel izlenimleri yerine Psyche'nin ruhi yaşantısını resmetmeye yöneldiler. Aynı psikolojik araştırma akımı zamanla heykel alanını da fethetti. Şimdi her iki alanda da, bilimin örtülerinden soyduğu fiziksel dünyanın yapısını daha da yoğun bir şekilde inceliyor.

Böylece, bu satırların yazıldığı dönemde, egzotik Helenleşme rönesansının yerli Batı dehasında, üç görsel sanat alanında yarattığı kısırlaşma artık sona erecek gibi görünüyor; ama tedavinin yavaşlığı ve güçlüğü zararın ne kadar ciddi olduğunu gösteriyor.

377, 378, 379 SANAT YOL KAVŞAKLARI Kral VII. Henry'nin 1503-1519 arasında Westminster Katedrali'nde yaptırdığı küçük kilise yerel gelenekle canlandırılmış Helenizm arasında o çağda süren mücadelenin kalıcı bir anıtıdır.

PUTA—TAPMA: HELEN KÖKENLERİ

380, 381, 382 Bu üç lâhit Yahudiliğin ve erken dönem Hıristiyanlığın dini sanatlarında Helen ikonculuğu ile Yahudiliğin ikon düşmanlığını örnekliyor. Birinci lâhit üçüncü, ya da dördüncü yüzyıldan bir Yahudi eseri: çiçek motiflerinde, hattâ insan biçimlerinde bir helen etkisi açıkça görülebiliyor. Aynı dönemden çok sade bir Hıristiyan lâhdi: Yahudi ikon düşmanlığının çarpıcı bir örneği, ama en alttaki beşinci yüzyıldan kalma Hıristiyan lâhdi bundan uzaklaşarak Helen tarzı zengin süslemelere yer veriyor.

52 Dinlerin rönesansları

Din alanında rönesansın klasik örneği Yahudiliğin, Hıristiyanlığın kucağında suçlayıcı, ama silinmez varlığını birçok kereler yeniden göstermesidir. Hıristiyanlıkla Yahudiliğin ilişkisi Yahudilere göre kahredici bir biçimde belirgin, Hıristiyanların vicdanında ise tedirgin edici bir biçimde belirsizdi. Yahudilere göre Hıristiyan Kilisesi ülkücü olsa da yanlış yola sapmış bir Galile Ferizesinin saptırıcı öğretisini bellemiş dönek bir Yahudi mezhebiydi. Hıristiyanlığın Helen Dünyasını ele geçirmesi tanrısal bir mucize değil, bir putperestlik başarısıydı. Çünkü bu kolay başarıyı kazanmak için Yahudiliğin iki ana ilkesi, Yahweh'in en üstün iki açıklaması olan tektanrıcılık ve anikonizme (ikonlara karşı oluş) ihanet etmişlerdi.(1) Yahudiler de Helen çoktanrıcılığıyla ve Helen putçuluğuyla uzlaşarak Tanrı'nın güvenine ihanet etmeyi göze alsalar onlar da Helenleri yumuşatıp Yahudiliğin ismen tanınmasını sağlayabilirlerdi. Ama bu, Yahudiliğin en önemli iki konuda Helenizm'e boyun eğmesi pahasına sağlanabilirdi.

Hıristiyanlık Helenizm'le bu saydam uzlaşmaya vardıktan sonra Yahudiliğe düşen, Tanrı'nın ebedi emirlerini ve vahiylerini her zamankinden daha sıkı bir biçimde korumaktı. Gamaliel'in dönek bir çömezinin söyleyişiyle.

Tanrı'nın zırhına bürün ki kötü günde dayanabilesin ve her şeyi yaptıktan sonra, durabilesin. Onun için, kasıklarına doğruyu sarınarak dur.(2)

Hıristiyan Kilisesinin görkemli zaferi karşısında Yahudiliğin küçümseyen tavrı, başarısız bir rakibin kıskançlığı olarak yorumlanıp geçiştirilebilirdi. Ama Hıristiyanlık kendisi de Yahudiliğin mirası olan tektanrıcılığa ve anikonizme karşı teorik bir bağlılık duyuyor, yalnız bunları, Yahudilerin eleştirilerini çekecek biçimde, Hemen çoktanrıcılığına ve ikon putperestliğine verdiği pratik tavizlerle bileştiriyordu. Hıristiyan Kilisesi Yahudi kutsal metinlerini Hıristiyan imanının Eski Ahit'i olarak yeniden kutsallaştırmakla Kilisenin zırhında bir zayıf nokta bırakmıştı ve Yahudi eleştirisinin okları buraya isabet ediyordu. "Karşımda başka ilâhların olmayacaktır" ve "Kendin için oyma put, yukarda göklerde olanın, yahut aşağıda yerde olanın hiç suretini yapmıyacaksın; onlara iğilmiyeceksin; ve onlara ibadet etmiyeceksin".(3) Hıristiyanlar da, en az Yahudiler kadar, bunların Tanrı'nın sözleri olduğuna ve İnsanın bunlara kayıtsız şartsız uyması gerektiğine inanıyorlardı.

On Emir, Eski Ahit'in özüydü; Yeni Ahit ise, Eski Ahit'in, İsa'nın yerine getirmek üzere dünyaya geldiği kut-

383, 384 "TANRI BİRDİR": Yahudiliğin uzlaşmaz tektanrıcılığı, altıncı yüzyılda Filistin'de yapılmış bir havrada Grek harfleriyle yazılı. İncil'deki Tanrı Üçlemi Yahudilerin, Müslümanların gözünde, Helenizm'in çoktanrıcılığına bir ödün gibi görüldüğü için, bir küfür sayılıyordu. "Meryem'e Taç Giydirilmesi" adını taşıyan bu Ortaçağ minyatüründe Tanrı Üçlemi'nin kişileri insan biçiminde gösterilmiş; Hıristiyanlığın gerçekten de söz konusu suçlamayı hak eder duruma yaklaştığını gösteriyor.

PUTA—TAPMAYA KARŞI ORTODOKS TEPKİSİ

385 Hıristiyanlığın ilk döneminde resimlere tapınma âdeti putperestliği hatırlattığı için Yahudi eleştiriciler Hıristiyanlığı putperestlikle suçlamışlardı. Bu noktada zayıflığının bilincine varan Kilise daha dördüncü yüzyıldan başlayarak, kendisine miras kalan Yahudi ikon düşmanlığını teşvik etti.

sal metin ve otorite olarak kabul ediyordu. Dolayısıyla Eski Ahit Hıristiyanlık binasının kültü, azizlerin ve Üçlem deki üç kişinin gerek iki, gerekse üç boyutlu sanat eserlerinde görsel şekilde resmedilmesi, bütün bunlar da aynı binanın temel taşlarıydı. Bu taşlardan herhangi birinin yerinden çekilmesi bütün binayı yıkabilirdi. Ama Hıristiyanlığın savunucuları, Kilisenin Helen kökenli pratiğinin Yahudi teorisiyle uzlaşmayacağını söyleyen Yahudilere karşı ne cevap verebilirlerdi? Hıristiyanları bu Yahudi suçlamasının temelsiz olduğuna inandıracak bir cevap bulmak gerekiyordu. Çünkü Yahudiliğin Hıristiyan Kilisesine yönelttiği ikiyüzlülük suçlaması, Hıristiyanlığa gene Yahudilikten gelen köklü bir günah duygusuna vurduğu için bu kadar ses çıkarıyordu. Böylece Yahudilik Kiliseyi aynı anda iki cephede savaşmak zorunda bırakarak Hıristiyanlıktan öcünü alıyordu; Hıristiyan ruhani otoriteleri açısından, inatla direnen Yahudiliğe karşı verilen dış savaş, iç savaşa oranla daha önemsizdi; çünkü iç savaş her Hıristiyanın ruhunun derinliklerinde, Helenizm'e yakın rahat bir Hıristiyan putperestliğiyle, Yahudiliğe yakın sızlayan bir Hıristiyan vicdanı arasında hüküm sürüyordu.

Bu çatışmanın yarattığı ikilik Hıristiyan polemik yazılarında da yansır. Hıristiyanlığın Yahudi saldırılarına karşı yaptığı savunma türü ile Kilisenin kendi içindeki, Hıristiyan ikoncularla Hıristiyan ikonoklastlar arasında geçen tartışmalar türü arasında fark vardır. Her iki türde kuşaklar boyunca kullanılan kanıtlamalar büyük ölçüde özdeş olsa bile, farklılık da önemlidir. Helen Dünyasının dördüncü yüzyılda kitle halinde Hıristiyanlığı kabul etmesinden sonra artık pan-Helenik olan Kilisenin kendi iç kavgaları, Hıristiyanlarla Yahudiler arasındaki polemiklere oranla ağır basar gibi oldu. Ama, bu daha eski cephedeki teolojik savaş altıncı ve yedinci yüzyıllarda yeniden alevlendi. Çünkü beşinci yüzyılın sonlarına doğru, Filistin'deki Yahudi topluluğunda püritence bir ev temizliği başgöstermiştir. Havraların duvar süslemelerinde hayvan, hattâ insan resimleri yapılması Yahudiliğin kucağında Hıristiyanlığı andırır bir gevşeme eğiliminin doğması olarak yorumlanmış, bu iç savaş Yahudi-Hıristiyan savaş cephesini de etkilemiştir: Yahudilerin hıristiyan putperestliğini lânetlemelerine karşılık Hıristiyanlar da saldırı ve savunmalarına yeniden başladılar. Hıristiyan ikon-severlerle ikon düşmanları arasındaki paralel tartışma ise her yerde aralıksız sürmüştür. Hıristiyan Kilisesinin Diocletian'ın putperest imparatorluk rejimine karşı kazandığı zaferin sabahında, hattâ belki de arifesinde başlayan bu kavganın Hıristiyanlığın her yöresinde ve Hıristiyanlık Çağının her yüzyılında süregeldiğini görüyoruz.

Henüz parçalanmamış olan Katolik Kilisesinde dördüncü yüzyılda başlayan bir ikon düşmanlığının yayıldığı görülür. Elvira Konseyi (300-'11) otuz altıncı yasasıyla kiliselere resim koymayı yasakladı. Kayserili Eusebius(264-340)

Büyük Konstantin'in kızkardeşi Konstantia'nın kendisine bir kutsal resim gönderme isteğini geri çevirdi. Konstantia (öbür adıyla, Salamis) Piskoposu ve Kıbrıs Metropoliti Epiphanius (315-402) kilisede asılı bulduğu nakışlı bir perdeyi yırttı. Suriye'de, 488'de, Mabbug Piskoposu ve bir Monofizit olan Xenaias, putlara tapmaya karşı bir saldırı başlattı. Altıncı yüzyılda ise Edessa ve Antakya'da ikonoklast ayaklanmalar oldu. Aynı yüzyılda Yunanistan'ın bağrında Edremit Piskoposu Julian'ın yöresindeki kiliselere resim, taş ya da ahşap iki boyutlu suret koymayı yasaklaması ve yalnız kapılarda heykellere izin vermesi ikonoklazm duygusunun güçlülüğünü gösterir. Aynı yüzyılda Latin etkisindeki Batı'da Narbonne başpapazı Çarmıhtaki İsa resmine bir bez sarmak gerektiğini söylüyor, Marsilya Piskoposu Serenus yöresindeki kiliselerde bütün resimleri kırıyor ya da kaldırtıyordu. Altıncı ve yedinci yüzyıllarda Konstantinopolis, Kıbrıs, Ermenistan ve Kafkasya'da ikon düşmanlığının yayıldığı görülüyor.

Bu kanıtlar hıristiyanlığın gerek merkezinde, gerekse sınır bölgelerinde ikonoklast görüşün canlılığını gösteriyor. Doğu Roma İmparatoru Leo Syrus bu davayı benimseyinceye kadar geçen dört yüzyıl boyunca kavga bu şekilde sürdü; bu durum da, Ortodoks Hıristiyanlıkta Yahudi ikon düşmanlığının nasıl böyle sert bir şekilde ortaya çıktığını açıklar. 726'da putları kırma kampanyası başladığında aslında geçmişin hayaleti yardıma çağırılmıyordu, çünkü hayalet zaten yüzyıllardır pusuda kurbanının üstüne atılmayı bekliyordu.

Ortodoks hıristiyanlıkta Yahudi ikon düşmanlığının rönesansı Batı'daki edebi Helenizm rönesansına benzer. 726-'87 ve 815-'43 yıllarında iki ayrı patlamayla ortaya çıktı, iki dönem arasında sakin bir evre vardı. Bu aranın bir bakıma önceden haber verdiği başarısızlık, 843'de tarafların geçici olacağı inancıyla vardıkları uzlaşmanın kalıcı bir barış haline gelmesiyle doğrulanmış oldu ve beş yüzyıllık çatışma bitti.

Ama Ortodoks Hıristiyanlıkta put tartışmasının görünüşte kalıcı bir şekilde çözümlenmesi, genel olarak Hıristiyanlık içinde aynı can sıkıcı sorunun bir daha ortaya çıkmayacağı anlamına gelmiyordu. 787'deki Nikea (İznik) Konseyinin verdiği kararlarla Ortodoks Hıristiyanlıkta tasvir kültünün geçici olarak yeniden kurulması Karloman'ın ülkesinde huzursuzluk ve tartışma yarattı. Papa I. Hadrian (Papalığı:722-'95) Karloman'ın İkinci Nikea Konseyi kararlarını birlikte suçlama önerisini geri çevirerek bu karşı koyma hareketini ezdi, ama bu depreşmelerin haber verdiği patlama nihayet Alpler-ötesi Avrupa'da ortaya çıktı. On altıncı yüzyılda Yahudi ikon düşmanlığının Almanya'daki patlamalı rönesansı, Anadolu'da, sekizinci yüzyıldaki patlamadan daha az şiddetli değildi; etkileri şimdiye kadar da uzanır.

Batı hıristiyanlığının Protestan Reformu'nda görülen

PUTA—TAPMAYA KARŞI PROTESTAN TEPKİSİ

386 Protestan Hollandalı askerler kiliselerde Tanrı'yı, ya da İnsan'ı gösteren her türlü temsili kırıyorlar; resim, heykel, pencere, mezar, altar, herşey, Tanrı'nın evini pis putlardan arındırma hırsıyla kırılıp parçalanıyor.

Milli Akademi

ve Yahudiliğin iki temel ilkesinden biri olan anikonizm ortaya çıkmayı başaran tek Yahudi hortlağı değildi. Yahudi Sabataryanizmi on altıncı yüzyılda Katolik Kilisesindeki ayrılıkçılara da egemen oldu. Protestan Batı Hıristiyanlığında Yahudiliğin bu öteki ögesinin rönesansını açıklamak daha da güçtür. Yahudi diasporası son derece elverişsiz koşullar altında kendi kimliğini ve cemaat bütünlüğünü koruyabilmek için Sabat gününe ve öteki âyinlere titizlikle bağlı kalmıştı. Ama Yahudi Sabataryanizminin Batı Hıristiyan Dünyasındaki zaferi, dağılan Yahudilerin içinde yaşadıkları olağanüstü koşullarla açıklanamaz.

Protestanların başlıca hedefi en eski Kilisenin katışıksız pratiğine dönmekti. Ama ilkel Hıristiyanlıkla Yahudilik arasındaki, ilkel Kilisenin bir ayrılık olması için özellikle koyduğu pratik farklılığını unuttular. İlkel Kilise hafta tatili gününü Sabat'dan haftanın ilk gününe aktararak Yahudilikten ayrılığını göstermeye çalışmıştı. Oysa şimdi Protestanlar ilkel hıristiyanlığın ayrılığının amaçlanmış sonucunu ortadan kaldırmak için "Tanrı'nın günü"ne hem Yahudiliğin Sabat adını, hem de bununla ilgili Yahudi tabusunu uyguladılar. "Kutsal Kitap Hıristiyanları" "İnsan Sabat için değil, Sabat insan için yapılmıştır"[4] sözünü hiç mi okumamışlardı? İncillerdeki,[5] İsa'nın Sabat tabusunu kasten bozduğunu anlatan birçok bölümü anlamadan okumuş olabilirler mi? Bütün havariler arasında en fazla önem verdikleri Pavlus'un Musa Yasasını baştan aşağı yadsımakla ün yaptığını bu Protestanlar görmemiş olabilirler mi? Bu soruların cevabı, Protestanların, Papalık yerine Kutsal kitabın otaritesine başvurma kuralını getirirken yalnız Yeni Ahit'i değil, aynı zamanda Eski Ahit'i de yeniden canlandırmış olmaları ve dirilen iki ruh arasında Yahudilik ruhunun Protestanların kalbini kazanmasıdır. Yahudi Sabatının rönesansı Hıristiyanlığı doğumundan beri tedirgin eden hortlağın kalıcı gücünün ciddi bir kanıtıdır.

Hıristiyanlıktaki Yahudi ögelerinin rönesansı etkileyicidir, ama din alanında böyle bir olayın tek örneği bu değildir. En yaygın rönesans biçimi atalardan kalan bir dinin bazı seçilmiş özelliklerinin canlandırılmasıdır, buna bazan dini inanç ve coşkuyu güçlendirmek için başvurulur. Batı Hıristiyan Dünyasında bu çeşitten çok olay geçti. Bazan ortodoksluğun sadece bir yanı vurgulandı, ama çok zaman bir reform ve arınma dalgası halinde yükselerek, gördüğümüz gibi, sonunda, on altıncı yüzyılın Protestan Reformuyla sonuçlandı. Japonya'da, İkinci Dünya Savaşındaki acı yenilgiden sonra, birçok yeni dini mezhep doğdu. Bunların çoğunluğu geleneksel Şinto ya da Budist inancının şu ya da bu ögesi üstüne kuruluydu. Tanrısal sanılan İmparatorun bu yüksek yerden yuvarlanması ve dolayısıyla devletin resmi Şinto dininin zayıflamasıyla morali bozulan bir halkı yapay bi şekilde diriltilmiş bir dini inançla yeniden yüreklendirmekti bunun amacı.

Geleneksel dini ortodokslukla gerçek maddi yaşantı arasında bir uçurum açıldığında, bu uçurum genellikle bir çeşit dini canlanmaya kapatılır. Dini öğretinin geçmişte gömülü gibi görünmesi, bir süre için, dinin kendisinin gereksiz ve yanlış olduğu görüşünü pekiştiriyor izlenimi verebilir.[6] Ama İnsanlığın mânevi özlemleri yeniden ortaya çıkabilmek için güçlü bir eğilim gösterirler. Çoğu zaman, vazgeçilen dinden daha da uzak bir çağın manevi inançlarının canlandırılması bu eğilimin çıkış yolu olur. İnsanlığın doğal çevresini kirletmesine karşı gösterilen çağdaş tepkide, eski çağın Doğa'nın kutsallığı inancına dönülmesi şaşırtıcı değildir. Atalarımız, Doğa'ya kötülük eden İnsan'ın cezasız kalamayacağını sezgiyle anlamışlardı; modern çağın deneyleri de doğal dünyanın İnsana sınırsızca sömürmesi için verilmiş bir kamu hizmeti olmadığını, İnsanın sıkı sıkı bağlı olduğu ve bundan dolayı kendine zarar vermeden kötüye kullanamadığı bir ekolojik sistem olduğu doğrusunu yeniden olumlamıştır.

BÖLÜM XI

TARİHİ NİÇİN İNCELEMELİ?

Tarihin gidişini gözden geçirdikten sonra, kendi kendime, "Tarih nedir, nasıl yazılır?" diye sormazsam, benim bu tarih incelemem eksik kalır. Sanmıyorum ki tarih, kelimenin nesnel anlamında, olayların art arda sıralanışı olsun. Bunun gibi, tarih yazmak da olayları anlatmak değildir. Bütün gözlemciler gibi tarihçiler de gerçeği anlaşılabilir hale getirmek zorundadırlar. Bu da, onları neyin doğru, neyin anlamlı olduğu konusunda boyuna yargıya varmaya götürür. Bunun için, sınıflandırma yapmak, olayları mukayeseli olarak incelemek gerekir; çünkü olaylar aynı anda birçok yollardan gelişmiştir. Görevlerinin anlamını tam olarak kavramış tarihçiler kesin sonuca varmayı gözeten açıklamalar yapmak tehlikesindedirler ama, bence kendilerini buna zorlamamalıdırlar. İnsanlar yeteneklerinin sınırlarına göre seçim yapmakta özgürdürler. Ayrıca şuna inanırım ki tarihin bize öğrettiklerinden biri de insanların, elle tutulamazsa da kendini belli eden bir insan-üstü gerçek olduğunu bilerek seçmeler yapmasını öğrenmeleri gerektiğidir.

Renkli Resim 83

TARİHİN BİÇİMİ

İnsan gerçekliği anlayabilmek için onu birbirinden ayrı sayısız parçacıklara ayırmak zorundadır. Bu eklemlendirme, sınıflandırma süreci şüphesiz gerçekliği yanlış yansıtır; ama, bilinçli düşüncenin kaçınılmaz bir sonucudur da. Buna karşı getirilecek seçenek, mistiğin tamamen edilgin bir tavırla tanrısal birliği sezmesidir. Bu "Tarih Ağacı" da, tarihi, verilerini sınıflandırarak anlaşılır kılmak, sonra da onları yeniden bir araya getirilmiş bir bütün olarak sunmak yolunda bir çabanın ürünüdür. Şemasının temelinde teolojik bir yapısı olan onikinci yüzyılın Hıristiyan düşünürlerinden Fiore'li Joachim'in felsefesini göstermektedir. Ağaç üç çağa bölünmüş, bunları da Baba (yasa ve korku çağı), Oğul (inayet ve iman) ve Kutsal Ruh (sevgi ve özgürlük) gözetmektedir. Dalların temsil ettiği önemli kişiler, olaylar arasında İsrail'in oniki kabilesi, Vaftizci Yahya'nın misyonu, İsa'nın ilk gelişi, Kiliseler'in kuruluşu, son çağın şafağını müjdelediği sanılan Papalar dizisi, İsa'nın ikinci gelişi yer almaktadır. Ağaç üçüncü, son çağın gelmesiyle son buluyor. Joachim'in kehânetine göre ilk belirtiler onüçüncü yüzyılın ortasında görülecek, son çağ kurulduktan sonra da Son Yargı'ya kadar (Mahşer) bir Azizler Krallığı olarak devam edecekti. Joachim'in tarih yorumu düpedüz bir Ortaçağ Batılı Hıristiyanı'nın görüşüdür; ama, buna benzer yeryüzü cenneti özlemleri daha sonraki yüzyıllarda da pek yaygın oldu; hattâ Marx'ta bile bazı izleri görülebilir.

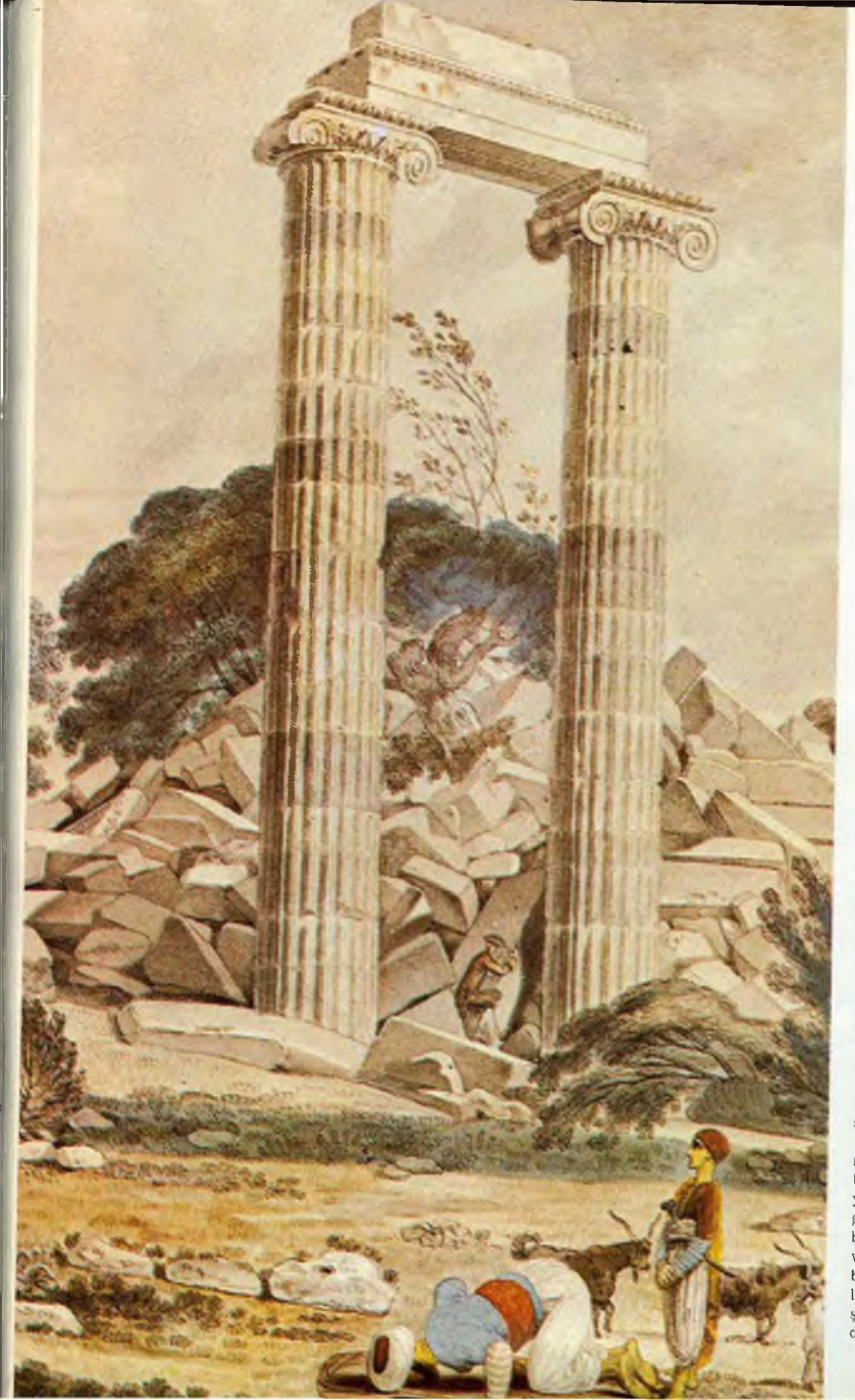

Renkli Resimler 84, 85

MERAK
VE FELAKET

Soldaki Batılı arkeolog silinmiş bir uygarlığın kalıntıları karşısında kendinden geçmiş. Ama, bunlar sürüsünü kollayan çoban, namaz kılan Müslüman için hiçbir anlam taşımıyor: Gibbon ile İbni Haldun'un eserlerini esinlendiren de "dinginlikte hatırlanan duygu"dan doğan böyle bir meraktı. Daha seyrek olarak da, kendi felâket yaşantısı bir tarihçinin merak duygusunu uyandırabilir. Yandaki *Savaş* resmini yapan sanatçının yansıttığı gibi dengeli bir dünyanın birdenbire paramparça olu vermesi 1914 ağustosunda bu İnceleme'nin yazarını eyleme itti; tıpkı, benzeri bir şokun İ. Ö. 431'de Tukidides'i sarsması gibi.

14
SPARK
H
08

S. THOMA

Renkli Resim 86

HAYATIN TAMAMLANMASI

Fra Angelico'nun *Cennette İsa'ya Övgü*'sünden alınan bu ayrıntı sanatçının Azizler komünyonu görünümünü yansıtıyor. Bir Hıristiyan'ın Tanrı'yı sevenler için her şeyin hep birlikte iyiye çalıştığı inancının görsel bir ilânı bu. Sanatçı, kendi zaman ve mekânının uslubuyla Hıristiyan kardeşlerine hitap ediyor, aynı zamanda evrensel bir mesaj iletiyor. Eserinin güzelliği, kutsallığı, tarihi, dini, kültürel gelenekler arasındaki farklılaşmaları aşıp, ötesine geçiyor. Resmine bakıp anlamını düşünen herkes ressamın sevincini, umudunu anlayabilir. Bağışlanmış ruhlar topluluğu esinlerinin kaynağı, aynı zamanda amaçları olan İsa'nın çevresini sarıyorlar. Kurtarıcılarına tapıyor, onun zaferi olduğu için aynı zamanda onların hac yolunun da tamamlanması demek olan bir zaferi kutluyorlar. Resmin imgeleri nihai manevi gerçekliği belirli bir tektanrıcı dinin ışığı altında yorumluyor. Gene de Fra Angelico'nun Hacıların yollarının üzerinde birleştiği İsa, Teilhard de Chardin'in sezgisidir; sahnenin dinginliği Budist'in *Nirvana*'ya geçişinden bir önceki anı göstermektedir.

387 Bir Roma lâhdinde, Tarih tanrıçası Clio. Adı Grekçede "şanlı başarılarla ün kazanmak" anlamını taşıyan "kleos" kelimesinden gelir. Helen mitolojisinde Clio kahramanların başarılarını yadederdi.

53 Tarihi düşüncenin özelliği

Bu incelemenin birinci bölümünde yapacağımızı söylediğimiz işlemler planını tamamladık artık. Uygarlıkların hayatlarını, aralarındaki ilişkileri ve ayn türden toplumlar olarak ileri dinlerin ortaya çıkışını gözden geçirdik. Bu entelektüel çabaların amacı, yirminci yüzyılın insanları olarak bulabildiğimiz kanıtlarla, bir bütün olarak insanlık tarihimizi anlaşılır kılmaktı. Şimdiye kadar böyle bir amacın gerçekleşebileceğini varsaydık, ama böyle bir varsayımın meşru olup olmadığını henüz kendi kendimize sormadık. Ayrıca, kendimize yüklediğimiz bu açıklama görevinde kullandığımız zihni araçların eleştirel bir değerlendirmesine de girmedik. İster insani eylemlerin, isterse insanlık dışı Doğa'nın incelenmesi, insan düşüncesinin sınırlılıklarına tâbidir. Bu sınırlılıkların başında da, düşüncenin, gerçekliği kavramaya çalışırken onu çarpıtması gelir.

Gerçeklik belki de mistik yaşantının farklılaşmamış birliğidir. Bunun böyle olup olmadığını bilemiyoruz, çünkü bilincimizin işlemesi için, gerçekliğin zihnimizdeki imgesinin —ya da gerçekliğin, insan zihninde yansıyan kendi imgesinin[1]— özne ve nesne olarak kırılıma uğraması ya da eklemlenmesi gerekiyor. Düşünce sürecimiz boyunca yarattığımız eklemlenme zincirinin ilk halkası budur.

İnsani bilincimiz, kendi doğurduğu —ya da gerçekliğin doğurduğu— eklemleme eyleminden sonra, gerçekliği bilinç ve bilinçdışı, ruh ve beden, zihin ve madde, hayat ve çevre, özgürlük ve zorunluk, yaradan ve yaratık, tanrı ve şeytan, iyi ve kötü, doğru ve eğri, sevgi ve kudret, eski ve yeni, neden ve sonuç gibi ayrımlara bölmeye başlar. Bu ikili yapılar düşüncenin vazgeçilmez kategorileridir. Gerçekliği, kavrayabildiğimiz kadarıyla, bunlarla kavrarız. Bunlar aynı zamanda, insan anlayışının sınırlarını gösteren işaret taşlarıdır, çünkü gerçekliği kavramamızı sağlarken gerçekliğin birliğini de bozarlar. Aydınlatıcı oldukları kadar şaşırtıcıdırlar. Onlar olmadan edemeyiz, ama onlarla da olmaz. Ne büsbütün boşlayabiliriz onları, ne de büsbütün kabullenebiliriz.

Evreni düşünebilmek için Evrenin eklemlenmiş olduğunu varsaymamız zorunludur. Ama aynı zamanda, orada bulduğumuz ya da kendi yaptığımız bu eklemlenmelerin yapay ve keyfi olduğu iddiasına karşı kendimizi savunamayız. Bunların her zaman için bölünmez bir şeyi parçaladığı ya da öze ilişkin bir şeyi elden kaçırdığı gösterilebilir. Ne var ki, Evreni zihnimizde eklemlendirmeden, kendimizi de dile getiremeyiz —yani, ne düşünebilir, ne de irademizi kullanabiliriz. Mistik yaşantının birliğini yeniden kazandıktan sonra düşünmeye ya da irademizi kullanmaya devam edemeyiz. Dolayısıyla, görebildiğimiz kadar doğrunun ışığında yaşamak ve hareket edebilmek için gerçekliği bütünüyle kavrayamamızda şaşılacak bir şey yok. Bütünün bir parçasının kendini geri kalandan ayırması, sonra da, kendi dahil bütün hakkında kısmi de olsa bir anlayışa ulaşabilmesi bir paradokstur. Bu başarı, kusurlu olsa bile, aslında mucizevidir. Gerçekliğin, aslına uygun bir zihni imgesine ne kadar yaklaşıldığını kestirmek insan aklı için imkânsız.

Düşünce, gerçekliği zihninde parçalayarak işe başlar başlamaz, gerçekliğini yeniden bütünleştirme çabasına da girişir. Önce analiz eder, sonra da sınıflandırarak çalışır düşünce; yani, çok sayıda değişik nesneyi aynı türün örnekleri olarak özdeşleştirmeye başlar.[2] Zihnin aralarında bulduğu benzerliklere dayanarak tek bir maddede toplamaya çalıştığı bu nesneler aslında olayların belirli görünümlerinden ibarettir. Herhangi bir olayın görünümleri sayılamayacak kadar çoktur; aynı görünümü, her biri gösterilen değişik görünümlere tekabül eden sayısız değişik biçimlerde sınıflandırabilmemiz de bunun böyle olduğunu gösteriyor. Onun için, her sınıflandırma, bir araya getirdiği olayların her birinin sadece bir parçasını kavrayabilir. Aynı olayı, başka olaylarda benzerini gördüğümüz görünümlerinin sayısı kadar çok sayıda değişik maddeler altında sınıflandırdıktan sonra, her türlü sınıflandırmanın elinden kayarak kaçan bir kalıntıyla karşı karşıya kalırız. Her olayın benzersiz bir yanı olduğunu söylerken anlatmak istediğimiz şey budur. "Benzersiz" kelimesi, zihinle anlaşılamaz anlamını taşıyan olumsuz bir terimdir. Mutlak olarak benzersiz bir şey, tanımı gereği, betimlenemez.

Bu benzersizlik ögesi, doğa bilimlerinde çok önemli olmadığı halde, insan yaradılışı alanında çok önemlidir. İnsan eylemlerini inceleyen çeşitli okulların temsilcileri arasında —filozoflar, dinbilimciler, mantıkçılar, psikologlar, antropologlar, sosyologlar, tarihçiler— asıl tarihçilerin bu benzersizlik ögesini göstermeyi iş edinmekle yetinmeyip, bunun başlıca savunucusu olmaları da belki böyle açıklanabilir. Tarihin en yalın tanımı, bunun, zaman ve mekân içinde hareket eden insani olayların incelenmesi olduğudur; ama A.L. Kroeber farklı bir tanım öneriyor. Ona göre tarihçinin yaklaşımının özü insani eylemleri zaman içinde yer alan olaylar gibi görmek değildir; "olayların bütünlüğünü korurken olayların kavramsal bütünlüğüne erişme çabasıdır."[3] Bu, analitik ve sınıflayıcı yöntemin antitezidir, ama tarihin bu iki karşıt tanımı birbirleriyle çatışmaz. Tarih, bireysel olayların karmaşıklığını korumaya çalışmalı, "aynı zamanda da belirli bir anlam uyarlığı olan bir tasarım halinde onları inşa edebilmelidir".[4] İşin doğrusu, "hiçbir bireysel olay ya da nesne, yüklemler ya da soyut tekrarla-

388 Augustune'in "De Civitade Dei" kitabının on dördüncü yüzyıldan kalma bir yazmasını süsleyen minyatür.

nabilir özellikler olmadan anlatılamaz",[5] onun için de "geçmiş üstüne her önerme, belli bir genelleme ögesi içerir".

Evrende gerçek yenilik varsa, daha önceden hiç olmamış olaylar olabiliyorsa, tarih, şimdiki zamanın eksik bir açıklaması olur. Geçmişten ders çıkartılabilmesi için hem geçmişte, hem de geçmişle şimdi arasında tekrarlar ve benzerlikler bulunmalıdır. Tarihin bize bir dereceye kadar geçmişin hesabını vermesine ve şimdinin açıklamasına yetecek kadar tekrar ve benzerlik vardır. Böylece yaptığımız seçimler hiç değilse kısmen aydınlanmış olur.[6]

İnsan davranışlarında değişme, yenilik ve yaratma, bu davranışlardaki benzersizlik ögesinin kendini ortaya koyuşudur. Tarihçilerin en sevdikleri işlerden biri de değişme, yenilik ve yaratmayı zihnen kavramaktır; ama benzer noktaları analiz edip sınıflandırabilen, fakat başkalarıyla herhangi bir ilişki göstermeyen olaylardaki ögeleri açıklayamayan bir düşünce aracı kullanmak zorundadırlar. Tarihçiler, benzersiz olanı kavramaya çalışırken, tam bir özgürlüğe sahiptir. Sevgi yasası İnsanı günahkâr ya da aziz olmakta serbest bırakır. Kişisel ve toplumsal hayatının Tanrı diyarına mı, yoksa karanlık diyarına mı varacağı, İnsanın özgür seçimine bağlı bir şeydir.

Bu formülasyonların ikisinde de dıştan gelen bir zorlama yoktur. İnsan, Hıristiyanlık görüşünde Tanrı yasasına, ya da Marksist görüşte Doğa yasasına gönüllü olarak uyduğunda, giderek daha çok kendi bilincine varır ve böylece kendini daha çok belirleyebilir. Böylece, İnsan, hem özgür, hem de etkili seçmeler yapma özgürlüğüne kavuşur.

54 Tarihçiler eylemde

Önceki bölümde tarihi düşüncenin özelliğini inceledik, tarih olaylarını yorumlamanın başlıca okullarını gözden geçirdik. Bu araştırma tarihçilerin çalışmalarıyla mümkün olabilmiştir: düşünceleri, duyguları, bu düşünce ve duygularını insan kardeşlerine iletmeleriyle.

Son beşbin yıl içinde, okur-yazar bir kamuoyuna sahip toplumlarda, tarihçilerin başlıca iletişim araçları yazı olmuştur. Ama, gerek okur yazar, gerek okuma yazma öncesi toplumlarda, kayda değer kişi veya olayları anmak için mimari anıtlar da yapılmıştır; bu anıtların dikiliş amaçları da her zaman üzerlerine yazılmamıştır. Bazı yazı-öncesi toplumlarda, kimi zaman kuşaklarca gerilere uzanan şeceler ezberlenmiştir; ayrıca, atalarımız insan olduktan bu yana bütün çağlarda yaşamış bütün toplumlarda, bilmeden tarihçi olmuş kişiler de vardır. Örneğin, dindarca bir tutumla, ölüleriyle birlikte değerli eşyaları da gömen, ya da körlenen âletlerini, kırılan çanak çömleklerini parçalamadan atan insanlar gibi. Onların bu dindarlığı ya da dağınıklığı, yazılı sözden çok daha az şey açıklasa da, açıkladıkları şeyler konusundaki bilgilerimizi oldukça geniş bir zaman ve mekâna yayarak, arkeologlarımıza bazı dilsiz kayıtlar sağlamıştır.

Ama, şecereleri belleyenler, anıtları inşa edenler ve hikâyeleri yazanlar, arkeologlara bu dilsiz bilgileri verenlerin tersine, olayları kaydetmek için bilinçli bir eyleme girmişlerdir. Bu eyleme yol açan itki de merak olmuştur. Bu itkiyi şöyle tanımlayabiliriz: bu ilgiyi duyan kişi ya da ailesi veya topluluğunun başka üyeleri için herhangi bir dolaysız pratik yararı olmayan şeylere karşı akli ve duygusal bir merak. (Ama, merak sayesinde yapılan keşifler, daha sonra, beklenmedik bir biçimde yararlı olagelmişlerdir hep.)

Merak, kesinlikle insanlara özgü bir itkidir. Bilinçliliğin bir sonucudur; çünkü bilinçlilik insan zihninin karşısına, gerçekliğin sadece bir parçası, kesinlikle yüzeysel ve belki aldatıcı birtakım olaylar çıkarır. Merak, olaylar yoluyla, olayların maskelediği gerçekliği deşme ve araştırma itkisidir. Merak, hedefine varıncaya kadar yorulmak bilmez. Onun için, bir oyalanma olarak başlasa bile, sebatla sürdürüldüğünde, dini bir yaşantı olarak son bulur. Olayların ardındaki gerçeklikle karşılaşma, sadece zihni bir başarı değildir; insan benliğinin nihai gerçeklikle uyum içinde olabilmesi için insan iradesinin bu gerçekliğe uydurulması yolunda girişilmiş, mutlak bir bağıtlanmadır.

Bilincin sunduğu merak uyandırabilecek olaylar bir ya da birkaç değişik alanda ortaya çıkabilir. Bu alanlardan biri insan dışı Doğa ise bir başkası toplumsal insani olaylar, bir üçüncüsü de insan tekinin içsel manevi hayatıdır. Gerçeklik araştırmasını sonuna kadar sürdüren insan nihai gerçeklikle bu üçüncü alanda yüz yüze gelir. İnsanların bu arayışı ne kadar sürdürecekleri, bireylere göre değişir; sebat derecesindeki farklılık, yalnız kişisel karakteri içsel ayrımlarına göre değil, insanların kültürel ortamlarının farklılıklarına göre de değişir. Örneğin, Hindistan'ın kültürel ortamı içsel manevi hayat alanında merakı teşvik ediyor; oysa modern Batı'nın kültürel ortamı, merakı insan dışı Doğa'ya yöneltmek eğiliminde.

Toplumsal insan davranışları konusunda merak, değişik kültürlerde değişen derecelerde uyarılır. Durmuş toplum ve topluluklarda merak asgari düzeydedir; Aşağı Paleolitik Çağda asgari olduğunu tahmin edebiliriz. Batılı gezgin C.F. Volney, 1783-85 yıllarında İslâm dünyasında bu merakı asgari düzeyde bulmuştu. Çağdaş Müslümanların, aralarında çömelip oturdukları, geçmişten kalma akıllara durgunluk veren anıtlar karşısında hiç merak duymadıklarını görmüştü.[1] Ama, daha sonra Mısır'ı 1798'de vuran Batı etkisiyle birlikte İslâm halklarının merakı yeniden uyandı, o zamandan beri de gittikçe canlanarak sürüyor. Bugünün Orta Doğu ülkelerinde yapılan arkeoloji kazılarına yabancılarla birlikte yerli bilim adamları da katılıyor.

Onüçüncü yüzyılda Müslümanlar insan-dışı Doğa'ya çağdaş Batılılardan daha çok merak göstermişlerdi. İslâmiyet'in bu karanlık çağında bile İslâm Toplumunun insanın toplumsal davranışları alanındaki ilgisi sürmüş, Volney ve Napoleon'un saygıdeğer Mısırlı çağdaşı Abdürrahman el-Cabarti ve onun Tunuslu öncüsü İbni Haldun (1332-1406) gibi önemli tarihçiler çıkmıştı; İbni Haldun, tarih morfolojisinin şimdiye kadar dünyada görülmüş en parlak yorumcusuydu.[2] Müslümanların tarihe merakı şaşırtıcı bir şey değildir; çünkü İslâm dini, Hinduizm'in tersine, ama iki kardeş Yahudiye dini olan Hıristiyanlık ve Yahudilikle aynı şekilde, insan davranışları tarihinin ta içinden doğmuştur.

Merak itkisi olmadıkça, hayatın hiçbir alanında entelektüel eylem olamaz. Öte yandan, eylem yaratmayan bir merak da olabilir. Koleksiyoncunun elde etmeye yönelik merakı ile sınava girenin kendine dönük merakı bunun iki örneğidir. Bu durumlarda, merak sonucu biriktirilen bilgi etkin değil, edilgin bir biçimde kullanılır. Şimdiki bölümümüzün konusu, araştırıcının inisiyatifi ele aldığı bir eyleme yol açan türden meraktır. Bu bölümde gözden geçirilen özgün eylem alanı, dünyevi insani olayların incelenmesi ; ama bu alanda çalışmalarına başlayan tarihçilerin bazıları alanı aşarak, İnsanın olayların ardında yatan gerçeklikle ilişkileri-

389 İslâm toplumu onüçüncü yüzyılda gerilemeye başlayıncaya kadar Ortaçağ Batı dünyasında benzeri görülmemiş yüksek bir bilimsel, tarihi inceleme, araştırma düzeyindeydi. Sindirim sisteminin bu resmi, onbirinci yüzyılın Türk hekim ve filozofu İbni Sina'nın "Tıb Yasası" kitabının onyedinci yüzyıldaki bir yazmasındandır. Eser, onyedinci yüzyıla kadar Batı Dünyasında tıp ders kitabı olarak kullanıldı.

390, 391 Tarih yazımı meraka bağlıdır. Sağ üst köşedeki, akıllara durgunluk veren Mısır anıtları altı-yedi bin yıl süreyle orada yaşayan insanların gözü önünde durdu ama, herhangi bir araştırma isteği uyandırmadı. Anlamlarını incelemek dışarıdan gelen yabancı konuklara kaldı. Aşağıda: Napoleon'un 1798'deki seferine katılan bilginler Mısır'ın geçmişinin incelenmesine başlıyorlar.

ni de araştırmaya girişmişti. İki Tunuslu tarihçi, İbni Haldun ile Augustine, araştırmalarını, tarihin dinbilime dönüştüğü noktaya kadar sürdürdüler. Modern Batılılar için bir budalalıktır bu, ama ortaçağın Batı düşüncesi için hiç de sakıncalı değildi.

Dönüm noktası, eylemdir. Eyleme geçememek, ya da eyleme geçmenin gerekli anını kaçırmak, pratik çalışmada olduğu kadar entelektüel çalışmada da felâkettir; ayrıca, entelektüel çalışmada eyleme geçememe yüzünden çocuğu düşürmek, ötekinden daha sinsice işleyen bir süreçtir, çünkü bunun cezası o kadar çabuk belli olmaz. Entelektüel eylemi doğuran şey merak olduğuna göre, entelektüel işçinin birinci ihtiyacı zorlayıcı ve inatçı bir meraktır. Merak güçlüyse, dağları yerinden oynatabilir.

Troya'nın yerini ilk bulan ve kazan Heinrich Schliemann (1822-'90), daha sekiz yaşındayken babasının armağan ettiği bir kitapta, Eneas'ın babası Anchises'in yanan Troya şehrinden kaçırışını gösteren bir gravürü görerek meraklanmıştı. Çocuğun babası, gravürde resmedilen kent surlarının hayali olduğunu anlatmıştı ona. Çocuk, Troya surlarının gerçek olduğuna inandığını söyledi ve onları topraktan çıkarmaya karar verdi. Babası sarhoşun biriydi; çocuk hayata meteliksiz başlıyordu. Onbeş yaşından kırk iki yaşına kadar (1836-'63) Heinrich hem bir servet kazandı, hem de kendini eğitti. Kırk yedi yaşıyla altmış dokuz yaş arasını ise (1868-'90), ilkin Troya'nın yedi ya da sekiz tabakasını, sonra da İthaka, Mikene, Orkhomenos ve Tiryns'deki Miken kalıntılarını ortaya çıkararak geçirdi.

Yunanistan Tarihi'nin (üstün bir eser) yazarı George Grote (1794-1871) yoksul düşmüş bir ayyaş rahibin değil, hali-vakti yerinde bencil bir bankerin oğluydu; onaltı yaşındayken babası onu işe koydu, ne zaman ne de para verdi. Bütün bunları kendi rahatı için yaptı. George Grote'un eseri iki yönden tehlikeye girmişti: çalışma zamanından arta kalanı, ticari olmayan çeşitli uğraşlarda boşu boşuna harcama durumundaydı. Grote'u kurtaran babasının ölümü ve kendi evliliği oldu. Daha 1822'den beri tasarladığı anlaşılan büyük eseri üstüne dikkatini toplamasını 1843'ten sonra karısı sağladı. 1855'te, 23 aralık tarihinde, *Yunanistan Tarihi*'nin onikinci (son) cildinin düzeltilmiş provalarını matbaaya verdi.[3] Grote mizaç bakımından entelektüel enerjisini bir noktada yoğunlaştırmaya yatkın değildi, ama ticari işlerinin katı disiplini Schliemann gibi (Schliemann aslında doğuştan kahramanca bir denetim ve sebat yeteneğine sahipti) onu da eğitmişti. Zamanını gerçek yeteneğine uygun olan eserine ayırdığı zaman bunun semeresini gördü.

Schliemann ve Grote'un meraklan, hayattaki kişisel talihlerinin karşılarına diktiği engelleri aşmalarını sağladı. Tarih morfolojisinin incelenmesi alanında parlak bir deha olan İbni Haldun ile Batı Dünyasında bu tarihi inceleme çizgisinin öncüsü olan Giambattista Vico (1668-1744) başka çeşitten bir güçlüğü, gene merak itkisiyle aştılar.

Onların güçlüğü, girişimlerini sürdürmek için gerekli bilgilerin kıtlığıydı.

Morfoloji incelemesinin yöntemi ister istemez karşılaştırmalı olmalıdır. Morfolojist, konusunda bir araya getirebildiği mümkün olduğu kadar çok sayıda örneğe kuşbakışı bir açıdan bakabilmelidir. Tarih morfolojisini incelemek için uygarlıkları ve ileri dinleri yan yana getirmek gerekir. 1798'de Napoleon, askeri birliklerinin yanında bir de Bilginler ekibi olarak Mısır'a ayak bastığından beri, Batılı arkeolog ve müsteşrikler bu iki türden bilinen toplumların sayısına büyük eklemeler yaparak Batı Dünyasının tarihi ufkunu genişlettiler. Modern Batılılara, Batılı olmayan canlı uygarlıkları ileri dinlerin Batılı-olmayan Hıristiyan biçimlerini tanıttılar; ayrıca, unutulan, ya da, Mısır Uygarlığı gibi, anıtları yeryüzünde kaldığı için varlığı sonradan bilinse ve hatırlansa bile entelektüel bakımdan nüfuz edilmez hale gelen batmış uygarlıkların maddi kalıntılarını ortaya çıkardılar.

Bu çalışmamın ilk şekli için notlarımı almaya başladığım 1927 yılında, arkeologlarla müsteşriklerin önceki 130 yıl boyunca yaptıkları keşifler sayesinde, yirmi bir uygarlığı gözden geçirebilmiştim. 1961'de otuz bir uygarlığı inceledim; şimdi buna Afrika uygarlıklarını da katmam mümkün oldu. Oysa on sekizinci yüzyılın başlarında Napoli'de çalışan Vico kendi tarih ufkunda topu topu iki uygarlık yani kendi Batı Uygarlığı ile onun öncüsü olan Helen Uygarlığını görebiliyordu. Ondördüncü yüzyılda Kuzeybatı Afrika ve Mısır'da çalışan İbni Haldun ise kendi İslâm uygarlığından başka bir uygarlığı inceleyecek durumda değildi; çünkü çağdaş, ya da eski, İslâm-dışı uygarlıklar konusunda bilgisi karanlıktı. Gene de, Vico, iki örneğini karşılaştırarak, her ikisinin tarihinin de, evre evre birbirine paralel aktığını tespit edebilmişti. Kronolojik olarak yaşama süreleri hemen hiç çakışmasa bile, Helen ve Batı Uygarlıklarının morfolojik olarak birbiriyle karşılaştırılabilir olduğunu gösterdi. İbni Haldun'a gelince, o da, Kuzey-Batı Afrika'da iki Arap istilâsının değişik etkilerine bakarak, politika ile din arasındaki ilişki üstüne genel sonuçlar çıkarmayı başarmıştı.

Yedinci yüzyılda Kuzeybatı Afrika'nın Araplar tarafından istilâsı bölgenin ekonomik hayatını hiç bozmadı; hattâ, istilâ sonucunda ekonomik refah arttı. Oysa aynı bölgenin İ.S. 1051'de iki Arap kabilesi tarafından istilâsı ekonomik bakımdan yıkıcı ve politik bakımdan parçalayıcı oldu. İbni Haldun, Halifelik'ten başlamak üzere, İslâm tarihi boyunca, yerleşik halkların oturdukları yerlerde çoban Göçebelerin istilâ sonucu kurdukları birçok devletin tarihini biliyordu. Göçebelerin *"asabiyet"* dediği bir ortak topluluk psikolojisiyle, yerleşik topluluklarda bulunmayan bir dayanışma sağladıklarını bu devletleri böylece kurduklarını anlamıştı. Kuzey-Batı Afrika'nın Arap istilâcılarının iki takımı da, çoban Göçbeler olduklarına göre, aynı topluluk ruhuna sahip olmalıydılar. Öyleyse niçin, yedinci yüz-

yıldaki istilâ zararsız ve hattâ yararlıyken, on birinci yüzyıldaki istilâ yıkıcı oluyordu?

İbni Haldun'un buna verdiği cevap, ortaklık ruhunun, imparatorluk kurmak için zorunlu olsa da,[4] kendi başına yeterli olamadığıydı. "Araplar peygamberlik, ermişlik gibi bir büyük dini olayı kullanarak hükümdarlık otoritesi kazanabilirler."[5] "Büyük iktidar ve geniş hükümdarlık yetkilerine sahip hanedanlar temelde peygamberlik ya da doğru propaganda gibi dini bir kaynaktan gelirler."[6] "Dini propaganda kuruluş halindeki bir hanedana, taraftarlarının sayısının sonucu olarak sahip olduğu ortaklık duygusuna ek, bir başka kudret kazandırır."[7] İbni Haldun İslâmiyet Çağında Kuzey-Batı Afrika tarihinin dünyevi-sosyolojik açıklamasının yetersizliğini gördüğü için, Tanrı'yı da tarihin aktörleri arasına soktu ve böylece tarihe yeni bir boyut kazandırdı.

İbni Haldun ile Vico'nun görüşlerinin parlaklığı, bilgi kıtlığı engeline karşı merakın zaferini kanıtlar. Modern arkeologların, anahtarı çoktan kaybolmuş yazıları çözmeleri ve bu "ölü" dilleri yorumlamaları, entelektüel bilmeceler çözmekte merakın zaferlerini gösterir.

Mısır yazısının çözülmesinde başlangıç noktası, 1799'da "Rosetta Taşı"nın bulunmasıdır; bu taşta, İ.Ö. 196'da Kral V. Ptolemaios'un çıkardığı bir fermanın metni kazılmıştı. Yazı, hem Yunan dili ve alfabesiyle, hem de Firavunlar Mısır'ının dili ve hiyeroglif ve çivi yazısı ile yazılmıştı. Yunanca metinde Ptolemaios adının geçtiği yerlerde, hiyeroglifli metinde de, aynı harfler grubunun kümelendiğine dikkat edilince, şifre çözülmüş oldu. Firavunlar Çağı Mısır dili, aynı soydan gelen Kıpti dilinin dualardaki kalan kullanımı yardımıyla çevrildi; ama, hiyerogliflerin çözülmesinde Kıpti dilinin bir yararı olmadı, çünkü Kıpti dili hiyeroglifle değil, Grek alfabesinin bir çeşidiyle yazılır.

Çivi yazısıyla yazılan Sümerce'nin çevrilmesi daha da şaşırtıcı bir entelektüel çaba sonucunda mümkün oldu; çünkü Sümer dilinin bilinen hiçbir dille yakınlığı yoktur. Akamenya İmparatoru I.Darius'un Behistan'daki kaya yazıtlarında Med-Pers dilindeki metinlerde geçen özel adlar (daha önceleri bunların Grekçe ve İbraniceye uydurulmuş biçimleri biliniyordu) tespit edilerek bu dil çözüldü. Çünkü, burada, sayısı çok kabarık olan çivi yazısı harflerinin otuzaltı tanesi bir Hint-Avrupa dilini alfabetik biçimde aktarmak üzere seçilmişti. Bundan sonra, çivi yazısının geri kalan kısmını, ideogramları arasındaki ayrımları, fonemlerini, belirleyicilerini, I. Darius'un üç dilde yazılmış yazıtlarının bir başka bölümünde aramak gerekti. Ayrıca, Akad dilini aktarmakta kullanılan daha eski Asurca belgeler araştırıldı. Mısırca gibi Akadca'nın anlaşılmasında da, bu dille akraba olan bir değil birkaç dil yardımcı oldu. Akatça, tıpkı İbranice (yani Kenaan'ca), Aramca (ve ondan gelen Suriye dili), Arapça, Himyarit ve Habeşçe gibi, bir Sami dilidir. Akatça'nın çevrilmesinden, bu dilin bir akrabalığı olmayan Sümerce'nin çevrilmesine doğru atılan son adım, İ.Ö. yedinci yüzyılda, Sümer-Akat uygarlığının uzun tarihinin son evresinde, Asur'da derlenmiş Akatça ve Sümerce sözlük ve metinlerin bulunması oldu.

Bu, değişik türden dehşetli engellere karşı merakın kazandığı zaferler, bu psişik itkinin gücünü belgelemektedir. Merakın hedefi toplumsal insanı davranışların araştırılması olduğunda, araştırıcı kendi benliğine dönük kişiliğinden sıyrılıp başka insanların duygularına, düşüncelerine ve hayatlarına girebilmelidir. Üstelik bu insanlar kendi uygarlığının ya da dininin başka üyeleri değil, uygarlığı ve dini kendininkinden farklı olan çağdaşları da değil, İnsanlığın geniş yurdunun çok uzak köşelerinde çağlar önce yaşayıp ölmüş kimselerdir.

Duyduğum hiçbir şeyde yalnız değilim.
En mutlu ya da yaslı anımda,
Hiç tanımadığım sayısız dost,
Sevinç veya kederle yanıbaşımda,
Adı, yüzü belirsiz dostlarım benim,
Ben doğmadan bin yıl önce ölen.[8]

Bu coşkun duygudaşlık —insanın kendi kişiliği içinde hapsolmaktan kaçışını anlatan bir kelime— duygusal ya da entelektüel bir yaşantıdan biraz daha fazla bir şeydir; manevi bir başarıdır. Bunu başarmak isteyen manevi atlet çevresini saran büyük tanıklar bulutunun bilincinde olmalı,[9] Dante'nin *Divina Commedia*'sının üç aşamasında birlikte olduğu günahkârlar, tövbekârlar ve ermişlerle komünyon içinde kendini kaybetmelidir.

Bazı duygun ruhlar dış olayların etkisi olmaksızın, içsel manevi aydınlanmayla duygudaşlık kurmayı başarmışlardır. Ama çoğu kez, hattâ genellikle, merak dışsal bir nesne ya da olayla karşılaşma sonucunda ortaya çıkar. Schliemann'ın, daha sekiz yaşına girmeden merakını uyandıran ve böylece kırk dokuz yıl sonra Troya'da kazı yapmasına yol açan hayali resmin gravüründen söz etmiştik. Hikâye veya manzaralar da aynı uyarıcı etkiyi yapabilir. Kendi hesabıma, Geoffroi de Villehardouin'in "İstanbul'un Fethi", 1204'te Venedikli ve Fransız "Haçlılar" tarafından yağma edilmesinin arefesinde İstanbul'u canlandırmış, Bernal Diaz'ın "Meksika'nın Keşfi ve Fethi" 1519'da, İspanyollar tarafından yok edilmesinin arefesinde Tlaltelolco'yu olduğu gibi gözümün önünde resmetmişti. Her iki durumda da, "kanatlı sözler" beni alıp bu iki tarihe ve bu iki kente taşıdı; oralarda, Troya'nın tekrarı olan felâketlere ben de katıldım. Manzara seyretmek de üzerimde buna benzer etkiler yaratmıştır. Gettysburg, Chattanoogs ve Port Arthur savaş meydanlarında, ayrıca, Pharsalus ve Cynoscephalae savaş meydanlarına bakan Pharsalus kalesinin ikiz doruğundan aşağıyı seyrederken, gene ruhen zaman arasını aşarak savaşın içine girdiğimi duymuştum.

alanından uzaklaştırılmaları, aslında bir büyük nimet oldu. Gerçek yeteneklerini bulup geliştirmelerini engelliyordu pratik hayatları; İnsanlığın "kalıcı mülkü"[16] olabilecek tarihler yazmaktı hayattaki misyonları.

Polybius, zamanında, büyük bir imparatorluğun kurulmasıyla merakı uyanan tarihçilerden biriydi.

Nekadar sıradan, ya da ilgisiz olursa olsun, hiç kimse, elliüç yıllık kısa bir süre içinde neredeyse bütün bir dünyanın Roma'nın tartışılmaz egemenliği altına girmesi süreci karşısında merak duymaktan kendini alamaz.[17]

Akamenya Pers İmparatorluğu'nun bundan da kısa süreli yükselişi Herodotus'u, Moğol İmparatorluğunun bir göktaşı gibi ilerleyişi de İranlı iki tarihçiyi, Alaeddin Cuveyni (1226-'83) ile Raşidüddin el-Hemedani'yi (1247-1318) uyardı. Akamenya, Roma ve Moğol İmparatorluklarında insanlık muazzam bir ölçüde birleştirilmişti. Bu büyüleyici görünüş, tarihçilerin gözlem alanını genişletti, İnsanlığı daha geniş bir mekân içinde incelediler.

Tarihçi merakını teşvik eden özellikle güçlü bir itki de, tarihçinin kişisel ya da kamusal çağdaş bir yaşantısının, çağdaş durumun tam karşıtı bir geçmiş durumun bilgisiyle karşılaşmasıdır. Bu türden bir karşılaşma şu soruyu yaratır: "Ondan nasıl bu çıktı?" Böyle bir soru, tarihin köküne yöneliktir, çünkü tarih, zaman-boyutunda hareket halinde olan insan davranışlarıyla ilgilidir.

İbni Haldun ile Volney, kendi yaşadıkları çağda İslâm Dünyasının yıkık dökük durumuyla bu bölgelerin eski refah ve haşmeti arasındaki karşıtlığı görerek ilgi duymuşlardı. *Roma İmparatorluğunun Çöküş ve Yıkılışı*'nı yazan Gibbon da buna benzer bir noktadan hareket ediyordu.

Onbeş ekim günü, akşamın karanlığında, Kapitol'de oturmuş, düşünüyordum; çıplak ayaklı keşişler Jüpiter tapınağında ilâhiler söylüyorlardı. İşte o anda yazacağım tarihi ilk olarak düşündüm.[18]

Gibbon'un esinlendiği 15 ekim 1764 tarihinden, Kapitol'deki yaşantısının onu yazmaya ittiği büyük eserin son bölümünün son sözlerini yazdığı 27 haziran 1787 tarihine kadar aşağı yukarı yirmi üç yıl geçti.[19] Aziz Augustine ve İbni Haldun gibi Gibbon da merakına kapılıp, başlangıçta düşünmediği yerlere uzanmıştı. *Çöküş ve Yıkılış*'ın son bölümü, eserin başlangıçta planlanan şekline uygun olarak gelir, ama kitabın son durumunda bu bölüm yetmiş birinci bölüm olmuştur.[20] Roma İmparatorluğundaki kamu binalarının nasıl çürüdüğünü anlatma amacıyla başlanan eser, giderek, Roma İmparatorluğunun çöküş ve yıkılışının tarihi haline geldi.[21]

Buna benzer bir şekilde, ben de, kendime özgü bir yaşantıyla, geçmişte bunun için geçerli bir şeyin bilgisi arasındaki karşılaştırmadan yola çıktım. Örneğin, 23 mayıs 1912'de, Mistra kalesinin tepesinde oturmuş, doğuya, Sparta vadisinden, Eurotas ırmağının doğu kıyısında yükselen bayırda görülebilen Menelaion'a bakıyordum. Bu manzara, ortaçağın Fransız Mistra beyleriyle Menelaion'daki Mikeneli Yunan beylerinin birbirinin eşi olduğunu bana gösterdi; oysa, kronolojik açıdan, İ.Ö. onikinci yüzyılda Mikene saraylarının yıkılmasıyla 1249'da Mistra'nın kuruluşu arasında yirmidört yüzyıl geçmişti. Sonra, 1914 ağustosunda, Tuküdides'in İ.Ö. 431 mayısındaki yaşantısından etkilendiğimi anladım. Yaşantı olarak, bu iki tarih, Helen ve Batı tarihlerinde birbirine benzer dönüm noktalarını gösteriyorlardı; ama kronolojik bakımdan, aralarında 2345 yıl vardı. Grek tarihindeki olaylarla Batı tarihindeki olayların bu karşılaşması, beni, Vico'nun her iki uygarlığın tarihinin birbirine koşut ve kıyaslanabilir olduğu görüşünün doğruluğuna inandırdı.[22] Bu inançla, Vico'nun iki terimli karşılaştırmasından, Vico'nun zamanından beri, 1744 ile 1914 arasında geçen 170 yıl içinde şarkiyatçılarla arkeologların çalışmaları sayesinde Batılı araştırmacıların zihni ufkunda beliren bütün uygarlıkları kucaklayacak bir karşılaştırmalı incelemeye yöneldim.

Tarih merakı sadece entelektüel bir alıştırma değildir; aynı zamanda duygusal bir yaşantıdır; bunda payı olan duygulardan biri de huşu duygusudur. Gibbon böyle bir şeye kapılmak istemezdi. Gerek kişisel mizacı, gerekse on sekizinci yüzyıl "Aydınlanma"sının *Zeitguist*'ı buna aykırıydı. Ama *Çöküş ve Yıkılışın Tarihi*'nin son satırlarını yazarken Gibbon duygulandı ve konusunu "insanlık tarihinin en büyük, belki de en dehşet verici sahnesi" diye betimledi. Villehardouin ile Díaz da, yağma edecekleri büyük ve haşmetli şehirleri ilk gördüklerinde dehşete kapıldıklarını itiraf ediyorlar. 410'da Roma'yı gören Alarik, 1258'de Bağdad'ı gören Hülagü, göçebenin yerleşik kurbanlarına karşı tavrı nekadar küçümseyici olursa olsun, herhalde buna benzer şeyler duymuşlardı. Polybius, dostu Scipio Aemilianus'un Kartaca'yı yok ederken ağladığını ve İlyada'dan bir bölüm[23] okuduğunu görmüştü. Sonra Scipio, Polybius'a, İnsanlığın kaderini görünce Roma'nın sonuyla ilgili endişelere düştüğünü de itiraf etti.[24]

19 mart 1912'de de, Girit adasının doğu ucunda Kandra'dan Palaikastro'ya giderken buna benzer bir başka yaşantım olmuştu. Bir tepenin çevresini dönerken Barok bir villa harabesiyle karşılaştım; burası herhalde 1645-'69 Osmanlı-Venedik savaşının başlarında Venedikli sahipleri tarafından terk edilmiş bir evdi. Böyle bir yıkık ev, James zamanının İngiltere'sinde yapılmış olsa, 1645 öncesinde olduğu gibi 1912'de de hayat dolu olurdu, hiçbir zaman terk edilmezdi. Oysa, 1912'de, Girit adasındaki bu modern Batı binası, tıpkı birkaç gün önce ziyaret ettiğim, İ.Ö. ikinci binyılda yapılmış Minos saraylarının yıkıntıları gibi "Antik Tarih"in cansız bir kalıntısı sayılıyordu. 1912'de Venedik

SONSUZ ÖLÜM MÜ, YOKSA EBEDİ HAYAT MI? 394, 395 Brueghel'in "Ölümün Zaferi" ile Fra Angelico'nun "Cennet Sarayında İ tablolarından ayrıntılar İnsanoğlu'nun kendi evrenini yorumlayışının iki karşıt kutb simgeliyor. Hayat mezarın anlamsız boşluğu içinde son bulmaya mahkum mudur, y sa ölüm yeryüzünde kutsal bir hayat yaşamaya çalışmış ruhlar için yüce bir sonu başlangıcı mıdır? Bu sorunun karşılığı daha bilinmiyor ama, akıl olayların ardındaki çeği kavrayamadığı halde, tarifi mümkün olmayan bir Doğru'yu sezebilmektedir.

İmparatorluğu, Kral Minos'un efsanevi deniz imparatorluğu gibi tarihe karışmıştı. Browning'in 'Bir Galippi Tokattası"ndan dizeler hatırladım ve bir an içinde, Britanya İmparatorluğunun da belki Venedik İmparatorluğunun kaderine doğru ilerlemekte olabileceğini düşündüm.

O günlerde bu düşünce zihnimden kayıp gitti; çünkü 1912'de Britanya İmparatorluğu kudretinin doruğundaydı. 1897'de Kraliçe Victoria'nın Pırlanta Jübilesini kutlama için yapılan parlak töreni hatırlıyordum. O zamanlar sekiz yaşımdaydım, kolay etkilenebiliyordum ve Kipling'in "Recessional"ındaki kâhince uyarıların ciddiyetini henüz anlamamıştım. Ama yaşadıkça, bir yüzyılın dörtte üçü kadar süre içinde, 1897 ile 1972 arasında, Britanya İmparatorluğunun tasfiyeye uğradığını gördüm; sonra, 15 haziran 1960'da, Veziristan'daki Razmak'da gene yok olmuş bir uygarlığın bir kalıntısını gördüm. Bu seferinde yok olan imparatorluk, Britanya İmparatorluğunun kendisiydi. Razmak'daki askeri lojmanlar, iki tümeni barındıracak şekilde büyük ölçekte yapılmıştı; Aldershot ile Catterick'in bir kopyasıydı; ama 1960'da, Britanya'nın Hint-Pakistan yarı-kıtasından çıkışından on üç yıl sonra, Razmak'daki terkedilmiş binaların kapıları menteşelerinden uğramış, boş sokaklarda çalılar bitmişti. Hadrian Seddinin Howstead ve Chester kaleleri de, Romalıların Britanya'yı terkedişinin on dördüncü yılında böyle görünüyor olmalıydılar. Yakında, Razmak da, Howstead ile Chester'in bugünkü haline benzeyecektir.

Scipio Aemilianus'un dışsal bakımdan bir zafer ânındayken içsel olarak duyduğu acı, tam Helenizm'e özgüdür. Yahudiliğe özgü de olabilirdi. Çünkü birçok noktada

farklı olan Helen ve Yahudi dünya görüşleri, zaferin sonucunun felâket ve kibirin sonunun çöküş olduğuna inanmaları bakımından birbirlerine benzerler.

Talih çizgisinin şaşırtıcı dönüşleri karşısında duyulan ürküntü, Herodotus'un eserinin ana temasıdır. Dokuz kitabının ilk altısında Herodotus okurlarını büyük Akamenya İmparatorluğuna hazırlar, son üç kitapta ise bu imparatorluğu yıkar. O zamana kadar yenilemezmiş gibi görünen bu büyük kuvveti şaşırtıcı ve utanç verici bir yenilgiye uğratan şey, Helen Dünyasının üçte birini oluşturan küçük devletler azınlığının geçici koalisyonudur. Kudretli bir imparatorluğun tanrıların gazabına uğrayarak böyle gülünç durumlara düşmesi yakın zamanlarda başka tiyatrolarda da yeniden sahnelenen bir oyundur. Dünyayı fetheden Moğollar İ.S. 1260'da Mısırlı Memlukler karşısında çarpıcı bir yenilgiye uğradılar. Kıtalar fetheden Britanya 1842'de Afganlara karşı koyamadı. Bu satırlar yazılırken, Amerikalılar Vietnamlılara yeniliyorlar.

Moğolların Ayn-ı Calud'daki hezimetleri, Perslerin Salamis, Plataea ve Mykale'deki yenilgileri gibi, insanlığın tarihinde çığır açan bir olaydı. 1260'daki belirleyici savaş İslâmı, 480-479 arasındaki savaş da Helenizm'i, mahvolmanın pençesinden kurtardı. Talihin dönüşünün bu iki dramatik örneği, Herodotus'un "Tanrı benzerlerinin üzerine yükselmeye çalışan her şeyi kısa keser" sözünü doğrulamaktadır.[25] Kıskanç tanrıların istediği yıkım eşitliğini, her şeyi aynı dereceye indirgeyen Ölüm sağlar.

Tac da, taht da,
Bir gün gelir devrilir,
Tozun, toprağın içinde eşitlenir
Yoksul kürekle, kıvrık orakla.[26]

Her canlı varlığın yaptığı küstah bağımsızlık deklarasyonuna karşı, Ölüm, evrensel, kaçınılmaz ve kesin cevaptır. Yaratık, kendini bir karşıevrenin merkezinde görmek ister. Ölüm bu iddiayı yıkar. Dolayısıyla tarih merakının uyandırdığı ürküntü, meraklı araştırıcının olaylar gerisinde bir gerçeklik ışığı yakaladığının belirtisidir. Ürküntüsü, gördüğü şeye karşı tepkisidir. Arjuna'nın basiretsiz isteği üzerine Krişna'nın çıplak benliğini gösterişinin korkunçluğu karşısında Arjuna tepkisidir.[27] Ama araştırıcı araştırmaları sırasında, yalnızca bu ürküntü duygusuyla karşılaşmaz. Anlaşılmaz olaylar iki başka duyguyu daha uyandırır: duygudaşlık ve coşku. Bunlar da, ürküntü gibi, olayların perdelediği gerçekliğin görüntüleri karşısında uyanan duygulardır.

Buddha'nın ve Bodhisattva'ların duygudaşlığı, olaylar dünyasından bir çeşit yok olma (Nirvana) durumuna açılan yolu gösterir. İsteklerin köreltilmesi, acıların kesilmesine yol açar. Hıristiyanlığın dini terimlerine çevrildiğinde, duygudaşlıkta yansıyan gerçeklik, "dünyayı öylesine sevdiği için tek oğlunu ona veren" Yuhanna'nın Tanrısı,[28] ya da Marcion'un, kötülüklerinden sorumlu olmadığı bir Evreni kurtarmak için kendini azaba sokan "yabancı tanrı"sıdır. Aynı olayların görünüşü karşısında bir başka tepki olan coşku, bir Yahudi ozanı ile bir Hıristiyan azizi tarafından dile getirilmiştir: "Gökler Tanrı'nın şanını söyler, yeryüzü elinin ustalığını anlatır."[29] "Laudatu si, Mi Signore, cum tucte le Tue creature."[30] Bu sevinçli seslerin bildirdiği gerçeklik görümü, şimdi Londra'daki Ulusal Galeri'de bulunan, Fra Angelico'nun Fiesole'deki Saint Domenico Kilisesi için yaptığı altar resminde de görülebilir.

Olayların ardındaki nihai gerçeklik, nasıl oluyor da böyle değişik kılıklarda görülebiliyor? Ölüp yok olmak, benliği körelterek Nirvana'ya varmak ve bir azizler komünyonu içerisine girmek arasında, ortak olan şey nedir? İlk bakışta, nihai gerçekliğin bu üç görünümü sanki birbirleriyle uzlaşmaz gibi, ama biraz daha düşününce her birinin aynı hedefin bir başka görüntüsünü verdiğini anlayabiliyoruz. Hepsi de, günah, acı ve kederin nedeninin, bu olaylar dünyası içinde kısa yolculuklarını yapan duyarlı varlıkların olaylar ardındaki zaman dışı gerçeklikten kopmaları olduğunu, hasta dünyamızın kötülüklerine karşı tek gerçek tedavinin bu gerçekliğe yeniden erişmek olduğunu gösteriyor. Komünyon, körelme ya da yok olma, yeniden bütünselleşmenin değişik imgeleri. İnsanoğlunun Dünyadaki geçici hayatı içindeki yaşantılarının antitezi olduğu için tanımlayamadığımız bir yücelmenin simgeleri. Aynı tema üzerinde çeşitlemeler bunlar: uyumsuzluktan uyuma dönüş, ya da, Çin anlayışına göre, Yang'dan Yin'e dönüş. "Ona dönün sizler, biriniz ve hepiniz."[31] *"Das Unbeschreibliche, Hier ist's getan."*[32]

HARİTALAR

Orta Asya'da Doğu ile Batı arasında kültür odakları
Suriye'de dinlerin, uygarlıkların karşılaşma alanları
İ.Ö. XVIII. yüzyılda Güneybatı Asya ve Mısır
Mısır Uygarlığı
Suriye uygarlığının beşiği
İ.Ö. 250 yıllarında Hint İmparatorluğu
450 yıllarında Gupta İmparatorluğu
İ.Ö. 480 yıllarında Akamanişlar İmparatorluğu ve Çin devletleri
İ.Ö. 171'de Helen ve Çin dünyaları
İ.Ö. 200–İ.S. 235 arasında Helen dünyası
100 yıllarında Han, Kuşan ve Roma imparatorlukları
815 yıllarında Abbasi Halifeliği, Doğu Roma İmparatorluğu
815 yıllarında Doğu Roma İmparatorluğu
732 yıllarında dinlerin dağılışı
1200 yıllarında dinlerin dağılışı
1175 yıllarında T'ang ve Abbasi imparatorluklarının yerini alan devletler
1310 yıllarında Moğol İmparatorluğu
1300'den sonra Rusya'nın yayılışı
1795'te Osmanlı, Rus, Mançu İmparatorlukları
Japon uygarlığı

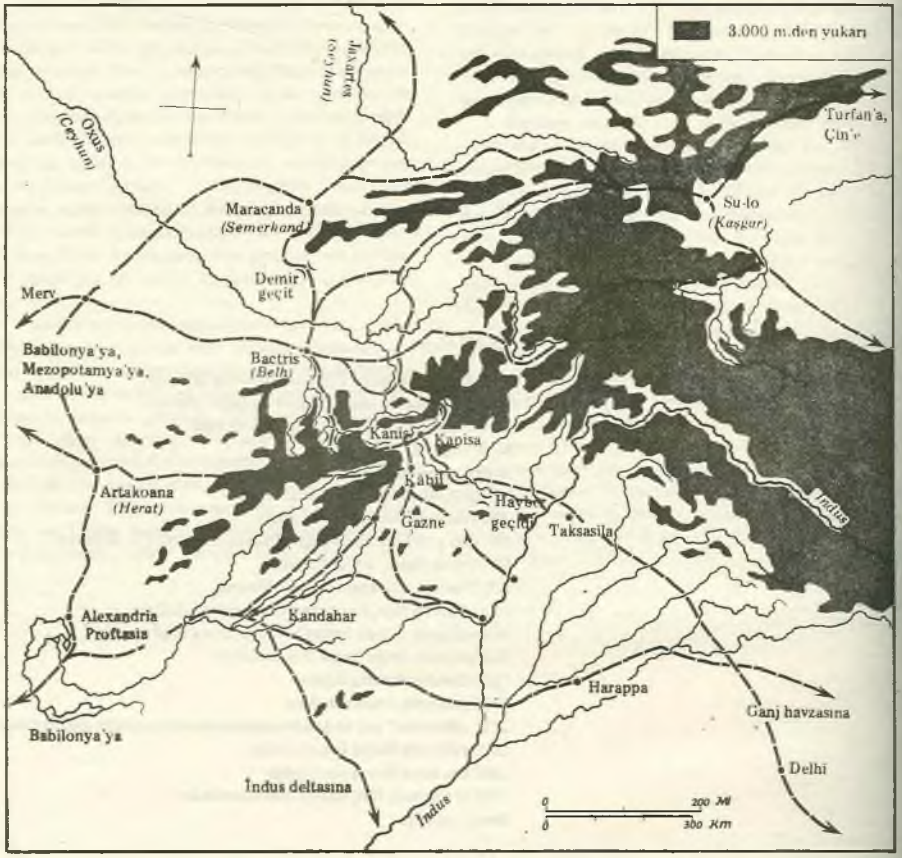

Orta Asya birçok uygarlıkların, bu arada Türk uygarlığının beşiği olmuş, aynı zamanda Batı uygarlıklarının da Doğu'ya yayılmasında köprü işi görmüştür. Bu karşılaşmalar sonunda her iki kültür birbirlerini etkilemişler, böylece uygarlıkların gelişmesine yol açmışlardır.

Suriye topraklarında çeşitli uygarlıklarla dinlerin karşılaşma alanları

İ.Ö. XVIII. YÜZYILDA
GÜNEYDOĞU ASYA VE MISIR

Bu yüzyıl içinde Hiksoslar Orta Mısır Krallığı'nı ortadan kaldırdılar; Hammurabi'nin Babil İmparatorluğu kuruldu; Avrasyalı göçebelerin Güneybatı Asya'ya göçü başladı.

KARADENİZ
Mitanni
Huriyanlar
HAZAR DENİZİ
Karkemiş
Harran
YAMHAD
KATNA
MARİ
Ninova
ASURYA
Mitanni
Kassitler
Sanskritçe konuşan göçebeler
AKAD
EŞNUNNA
Babil
Nippur
SUMER
Ur
Eridu
ELAM
Sus
I. Babil Sülâlesi
Amoritler
K
BASRA KÖRFEZİ
0 200 Mil
0 300 Km
I.Ö. 1792'DE HAMURABİ BABİLONYA'SININ SINIRLARI

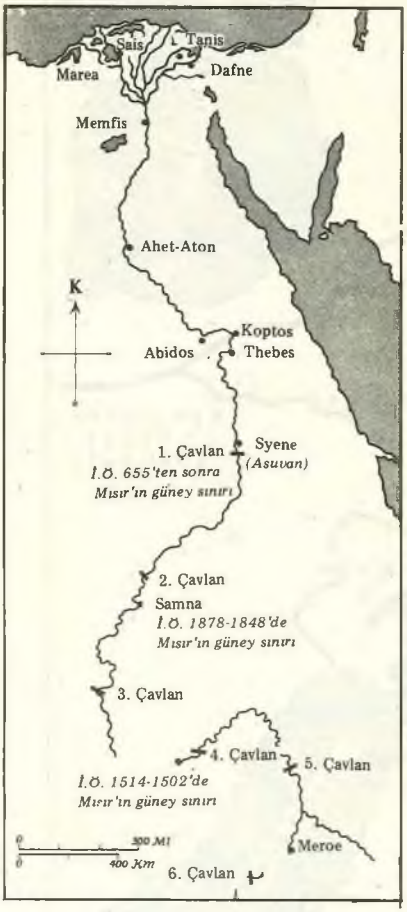

MISIR UYGARLIĞI

Bu uygarlığın gelişmesi İ.Ö. X. yüzyıldan VII. yüzyıla kadar sürmüş, bu süre içinde çeşitli yükseliş, alçalış evreleri göstermiştir. Buradaki haritada Mısır uygarlığının zaman içinde Nil havzasına yayılışı görülüyor.

SURİYE UYGARLIĞININ BEŞİĞİ

İ.Ö. XII. yüzyılda Nil Savaşı'nda Mısırlılar Denizden Gelen İnsanlar'ı topraklarından sürüp attılar. İ.Ö. 853 yılında da Suriye kavimleri birleşerek Asurlular'ı bir süre için topraklarından uzaklaştırdılar.

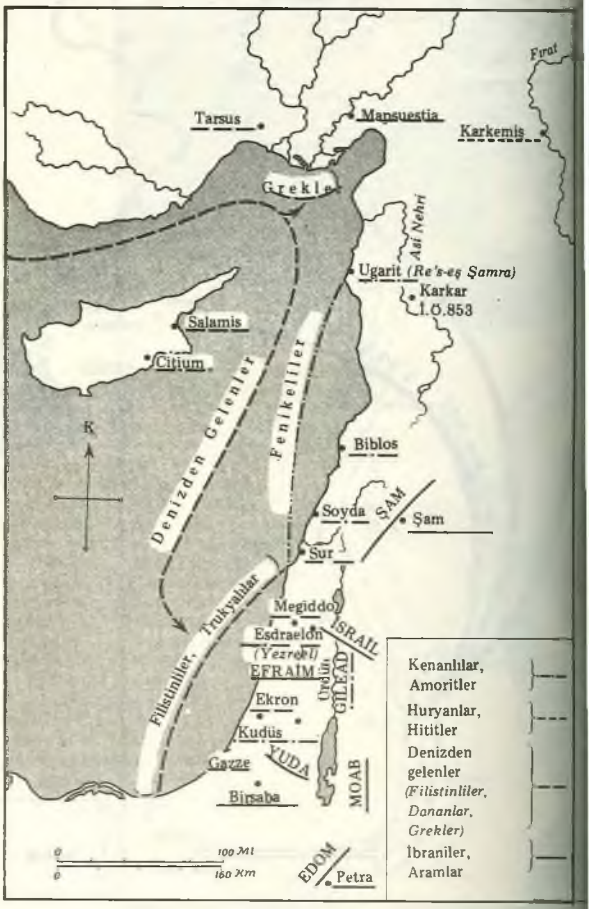

İ.Ö. III. YÜZYILDA
HİNT İMPARATORLUĞU

Bu dönem Asoka devrini kapsar (İ.Ö. 273-232). Asoka'nın ölümünden sonra imparatorluk çökmeye, parçalanmaya başladı. İ.Ö. II. yüzyıl başlarında Demotrios'un önderliğinde Belh'liler Hint topraklarını istilâ ettiler.

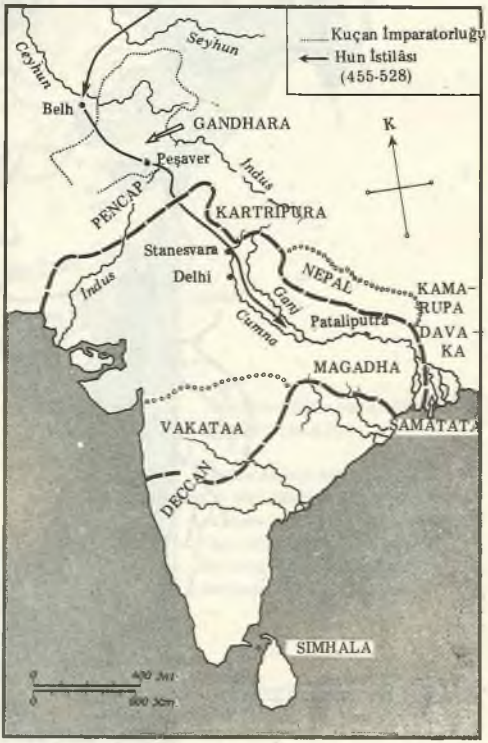

V. YÜZYILDA
GUPTA İMPARATORLUĞU

Çandra Gupta'nın kurduğu Gupta hanedanı devletin bütünlüğünü yeniden sağladı.
Başkent gene, Magada devletinin başkenti olan, Pataliputra idi.
Gupta İmparatorluğu 455-528 yılları arasında Hunlar'ın istilâsıyla ortadan kalktı.

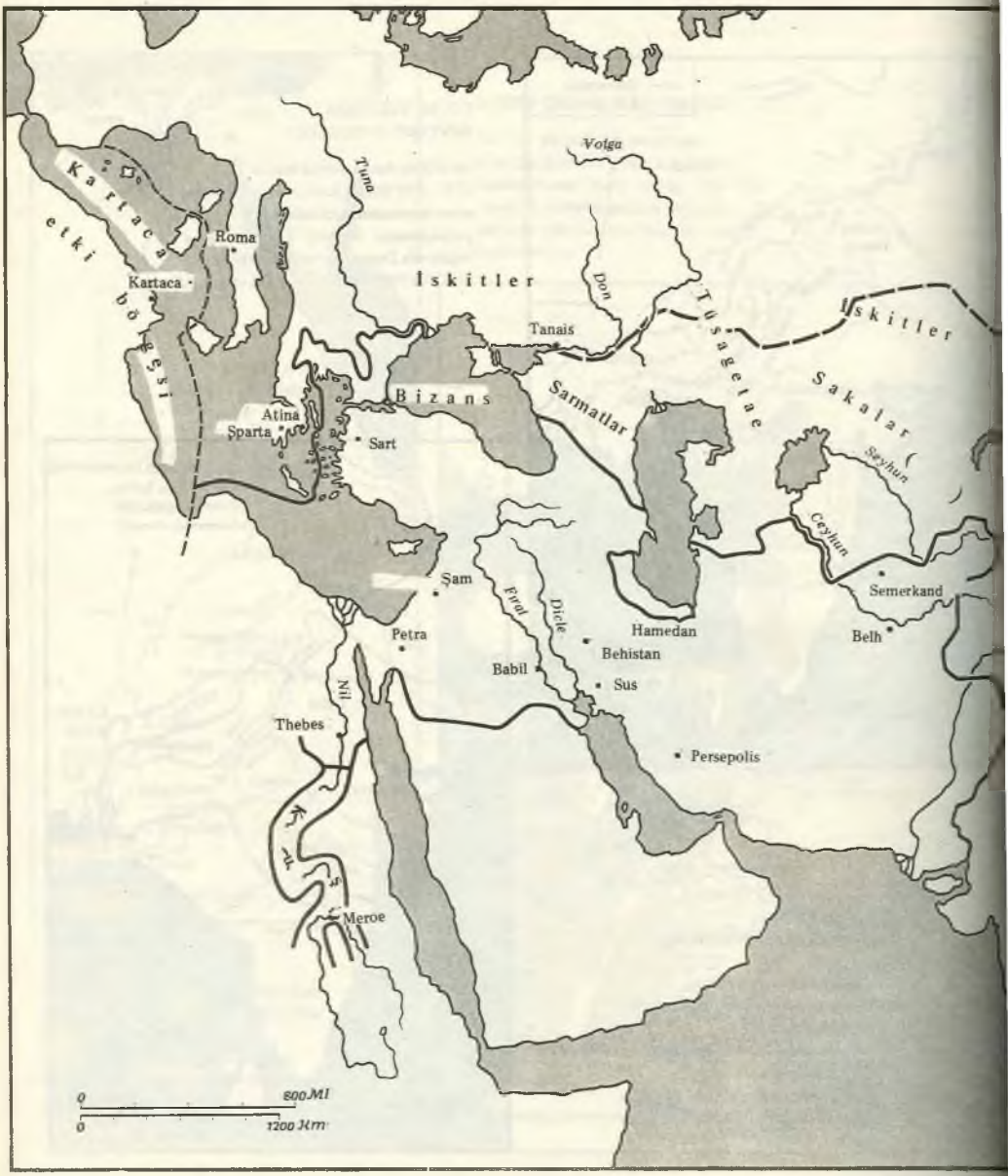
Karataca
etki
bölgesi
Roma
Kartaca
Tuna
Volga
İskitler
Don
Tanais
Tusageta
İskitler
Sakalar
Bizans
Sarmatlar
Atina
Sparta
Sart
Seyhun
Ceyhun
Şam
Semerkand
Fırat
Dicle
Hamedan
Petra
Behistan
Belh
Babil
Sus
Nil
Thebes
Persepolis
Meroe
0
800 Mil
0
1200 Km

AKAMANIŞLAR İMPARATORLUĞU VE ÇİN DEVLETLERİ

İran'da Akamanışlar (Kenaniyan), İ.Ö. 480 yıllarında Suriye topraklarını da alarak büyük bir devlet kurdular. Gene bu dönemde "İskit Yolu" ile Batı-Doğu arasında büyük çapta bir ticaret bağlantısı kuruldu.

İ.Ö. 200—İ.S. 235
YILLARINDA HELEN DÜNYASI

Bundan öncekinin daha ayrıntılısı olan bu haritada bu incelemede adı geçen bölgeler, şehirler görülüyor.

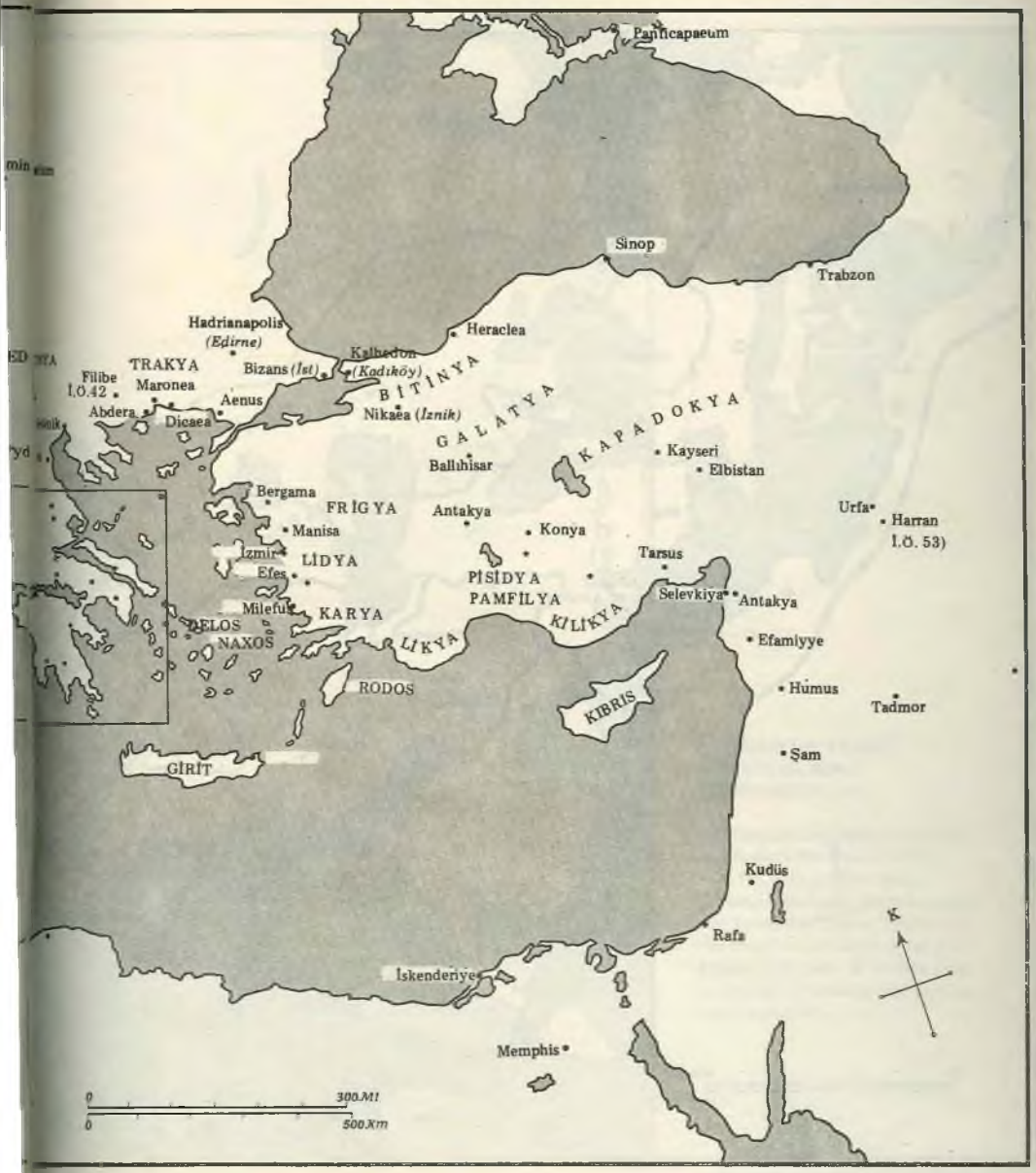
Panticapaeum
Sinop
Trabzon
Hadrianapolis
(Edirne)
Heraclea
Kalhedon
(Kadıköy)
Bizans (İst.)
TRAKYA
Filibe
İ.Ö.42
Maronea
Abdera
Aenus
Dicaea
BİTİNYA
Nikaea (İznik)
GALATYA
KAPADOKYA
Kayseri
Elbistan
Ballıhisar
Bergama
FRİGYA
Manisa
İzmir
LİDYA
Efes
Milefus
KARYA
DELOS
NAXOS
LİKYA
RODOS
Antakya
Konya
PİSİDYA
PAMFİLYA
Tarsus
Selevkiya
Antakya
KİLİKYA
Efamiyye
Humus
Tadmor
KIBRIS
Şam
GİRİT
Kudüs
Rafa
İskenderiye
Memphis
Urfa
Harran
İ.Ö. 53)
0
300 Mil
0
500 Km

GERMENCE
KONUSAN
KAVIMLER
Lugdunum
IMPARATORLUGU
Ravenna
Roma
Misenum
Kartaca
DAKYA
SARMATYALILAR
Bizans
Atina
Efes
HARZEM
Antakya
Iskenderiye
Hamedan
(Belh)
Medayin
Babil
IMPARATORLUGU
K
0
1000 Mil
0
1600 Km

ÇAĞIMIZIN 100. YILINDA
HAN, KUŞAN, ROMA
İMPARATORLUKLARI

Eski Dünya'nın iki büyük evrensel devleti olan Roma ve Han İmparatorlukları, arada Pers ve Kuşan devletlerinin bulunması dolayısıyla birbiriyle temastan uzak kalmışlardı. Böylece Roma-Kuşan, Han-Pers devletleri arasında komşuluk ilişkileri kurulmuştu. Bu sıralarda bütün bu devletlere kuzeyden göçebe kavimler baskı yapıyorlardı.

815 YILLARINDA
T'AN, ABBASİ—DOĞU ROMA,
KAROLENJ İMPARATORLUKLARI

T'ang ve Abbasi imparatorlukları parçalanmış olan Han ve Akamanış evrensel devletlerinin başlıca rakipleriydiler. Roma İmparatorluğu ise, Doğu, Batı olmak üzere, ikiye ayrılmış bulunuyordu.

K
Amur
HİTAN
PO-HAI
SILLA
PAİKCHE
Yuçu (Pekin)
UYGURLAR
Sarı Irmak
Büyük Kanal
Loyang
Linan
T A N G
Chang Ngan
Seyhun
FERGANA
Semerkand
Belh
T İ B E T
İMPARATORLUĞU
Gök Irmak
İMPARATORLUĞU
Kanton
Beli Irmak
Kızıl Irmak
HORASAN
TOHARİSTAN
Indus
Multan
Sthanesvara
PALA İMP.
Ganj
Tamralipti
ZABULİSTAN
(Akhunlar)
GURCARALAR
Mansura
KAMBOÇYA

KAROLENJ
BULG
İMP
Venedik
Doğu Roma egemenliğindeki kıyılar
İMPARATORLUĞU
SIRPLAR
Açık sınır
BAĞIMSIZ
LOMBARD
DEVLETLERİ
Roma
Açık
Selânik
Napoli
Amalfi
DOĞU
KALABRIYA
Squillace
MORA
SİCİLYA
SLAVLARI
0 200 Mil
0 300 Km

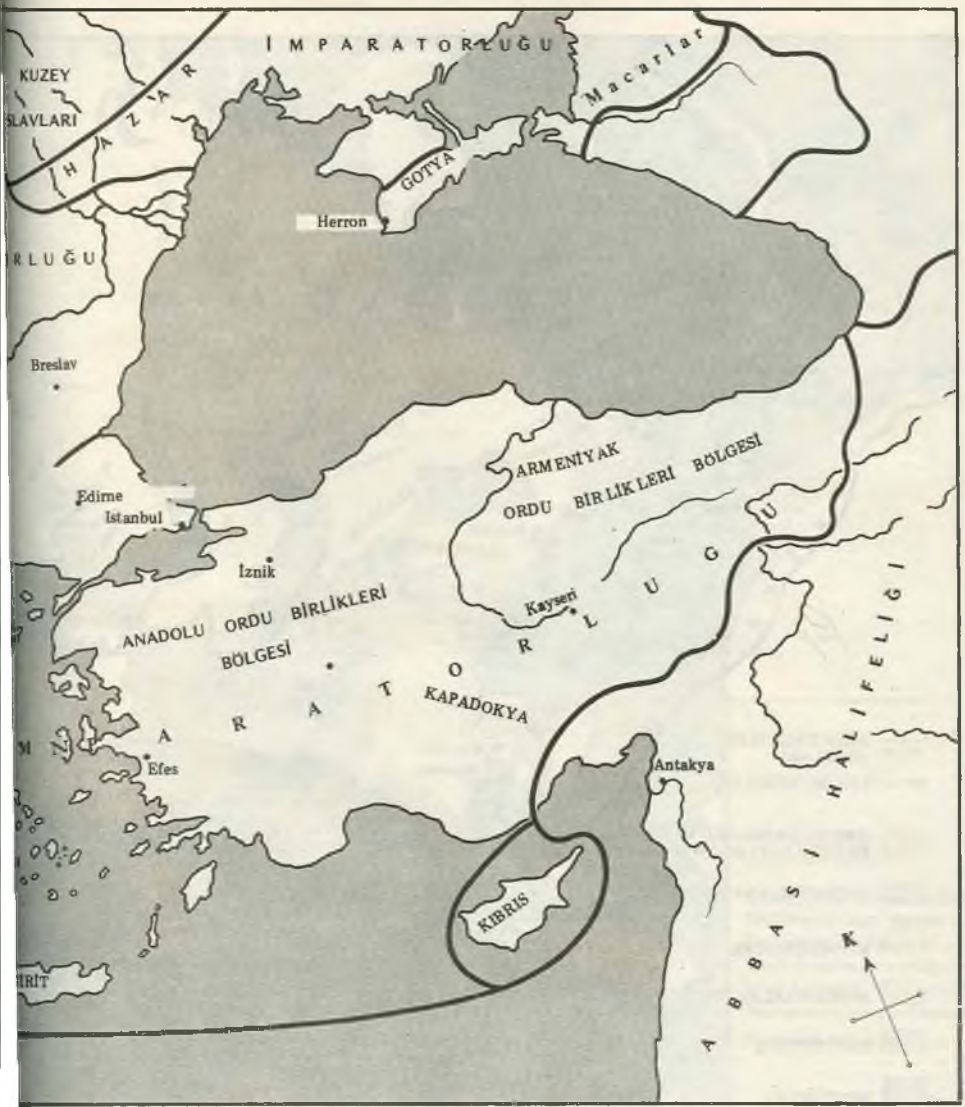

815 YILLARINDA DOĞU ROMA İMPARATORLUĞU

Bundan öncekinin daha ayrıntılısı olan bu haritada imparatorluğun yayılmış olduğu topraklar görülüyor.

UZAK BATI HIRİSTİYANLARI
NORMANLAR
FRİSİANLAR
Saksonlar
Tours
I.S.732
Franklar
KUZEY
SLAVLARI
Lombarlar
Hırvatlar
Sırplar
Avarlar
(Göçebeler)
Hazarlar
(Göçebeler)
Roma
GÜNEY SLAVLARI
Selânik
Edirne
İstanbul
I.S.674 ve 717
ALANLAR
Divriği
Kayseri
Belh
BERBERİLER
Kudüs
St. Katarina
Manastırı
Medine
Mekke
Falaşalar
(Yahudiler)
HABEŞİSTAN
ARAP HALİFELİĞİ SINIRLARI
TAN İM. SINIRLARI
ORTODOKS (MELİKİ) KATOLİK VE UZAK BATI HİRİSTİYANLARI
BATI (ROMA) KATOLİKLERİ
MONOFİZİSTLER
MÜSLÜMANLAR
ZERDÜŞTLER
NESTURİLER
0
1000 Mi
0
1200 Km

732 YILINDA
DİNLERİN DAĞILIŞI

Ulusların kitle halinde Hıristiyanlığı, Müslümanlığı kabul etmeleri daha başlamamıştı. Hıristiyanlık hemen hemen yalnız Roma İmparatorluğu sınırları içinde kalıyordu. İslâm ise Arap Yarımadası içinde yayılmışsa da bu sınırları daha aşamamıştı.

BATI HIRISTIYANLARI
Loire
Ren
Fas
Roma
Tuna
DOGU ROMA IMPARATORLUGU
Istanbul
Trabzon
ANADOLU SELÇUKLULAR
KIBRIS
Sam
Akkâ
Kahire
MISIR
EYYUBILER
HAÇLI SEFERLERI
Pire
Ortodoks Hiristiyanlar
RUS ORTODOKS HIRISTIYANLARI
VOLGA BULGARYASI
Moğolistan
KUMANLAR (KIPÇAKLAR)
Volga
Tebriz
Musul
ABBASI HALİFELİĞİ
Bağdat
Fırat
BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİNİN YERİNİ ALAN DEVLETLER
Tabaristan
Belh
Kâbil
GURİ IMPARATORLUĞU
SİND
HICAZ
Medine
Mekke
YEMEN
Nil
K
0
1000 Mil
0
1600 Km

ABBASİ VE T'ANG
İMPARATORLUKLARININ
YERİNİ ALAN DEVLETLER

Harita 1175 yıllarındaki durumu gösteriyor. Arap ve Çin evrensel devletlerinin parçalanışı üzerine eski topraklarında ufak ufak devletler kuruldu. Batıda, Karolenj İmparatorluğu çoktan dağılmış, kurulan yeni devletler arasında Kutsal Roma İmparatorluğu başlıca yeri almıştı.

HIRISTİYANLAR
Lübeck
Paris
Danzig
Novgorod
NOVGOROD
Tuleytila
İşbiliye
Avignon
Kortuba
Marsilya
Granada
Cenova
Venedik
Roma
LİTVANYA
BAĞIMLI RUS PRENSLİKLERİ
(ALTINORDU KIPÇAKLAR)
Tana
AKORDU
DOĞU ROMA İMP.
İstanbul
Kefe
OSMANLILA
Trabzon
Seyhun
HARZEM
Semerkant
Belh
Kabil
Dicle
Fırat
Musul
Bağdat
Şam
Kudüs
Kahire
MEMLÜKLER
EGEMENLİĞİ
(İLHANLILAR)
SİND
Medine
Mekke
NİL
0
1000 Mİ
0
1600 Km.

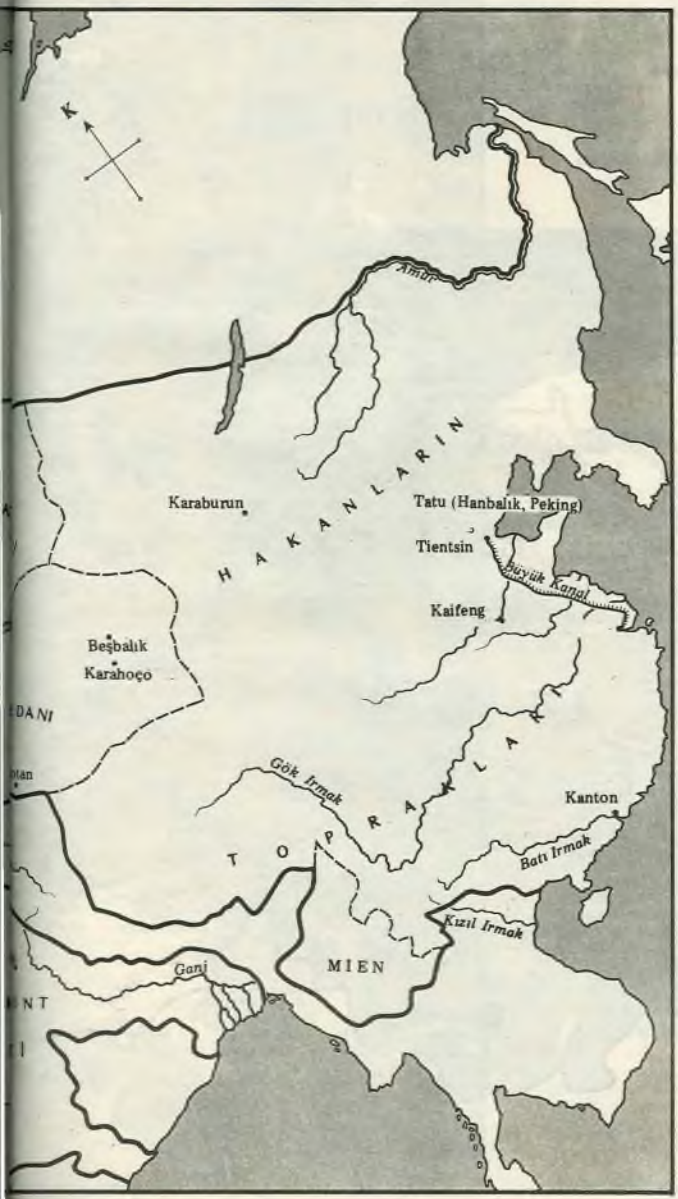

1310 YILLARINDA
MOĞOL İMPARATORLUĞU

Moğolların durmadan ilerleyen istilâları sonunda hemen hemen bütün Avrasya kavimleri bir tek evrensel devlet içinde toplanmışlardı. Yalnız Osmanlı Türkleri ile Hindistan, Suriye ve Mısır'daki İslâm devletleri bağımsızlıklarını koruyabildiler.

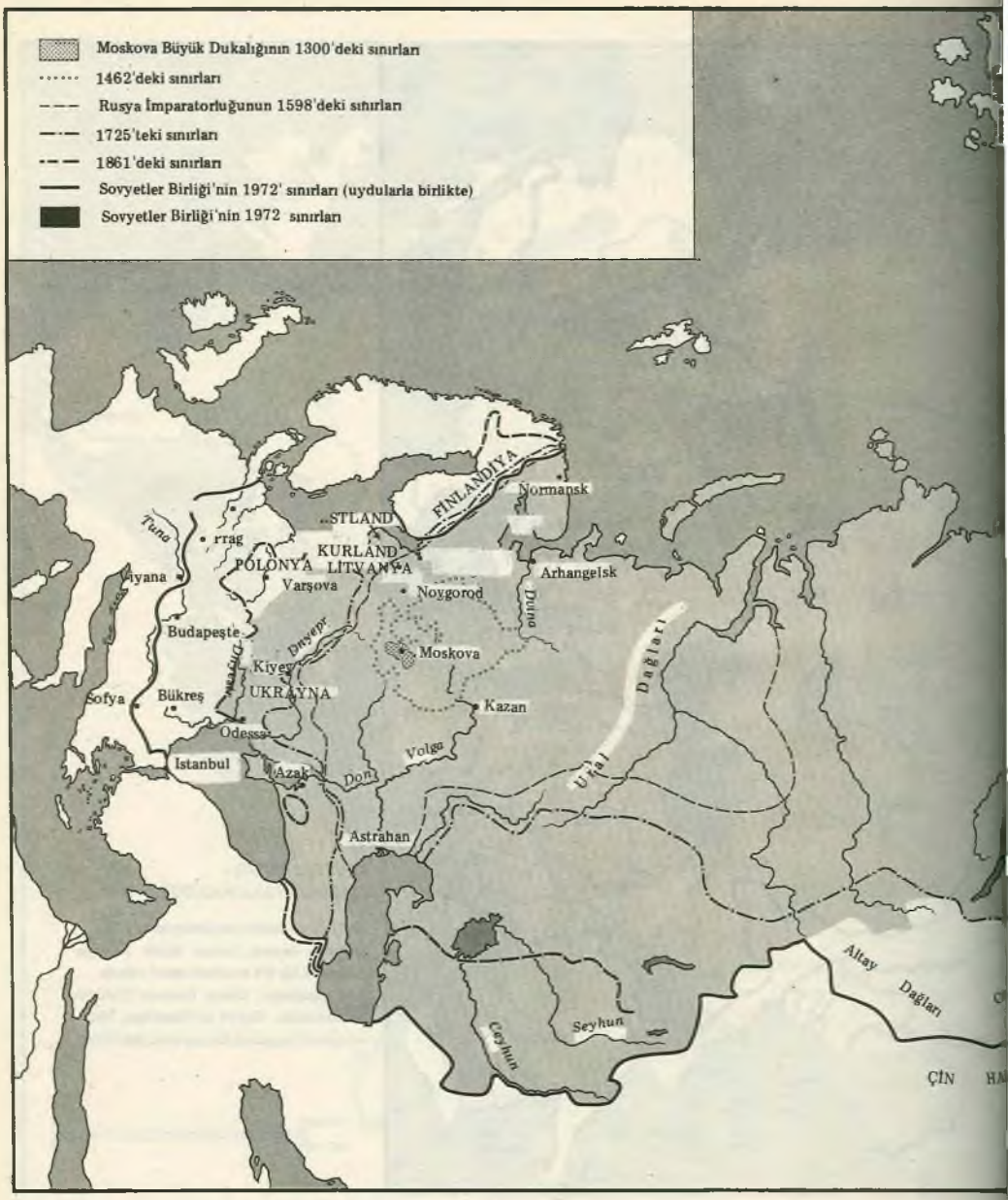
Moskova Büyük Dukalığının 1300'deki sınırları
1462'deki sınırları
Rusya İmparatorluğunun 1598'deki sınırları
1725'teki sınırları
1861'deki sınırları
Sovyetler Birliği'nin 1972' sınırları (uydularla birlikte)
Sovyetler Birliği'nin 1972 sınırları
FİNLANDİYA
Normansk
KURLAND
LİTVANYA
POLONYA
Varşova
Arhangelsk
Noygorod
Moskova
Kiyev
UKRAYNA
Budapeşte
Bükreş
Sofya
Odessa
Istanbul
Azak
Kazan
Astrahan
Volga
Don
Ural Dağları
Altay Dağları
Seyhun
ÇİN

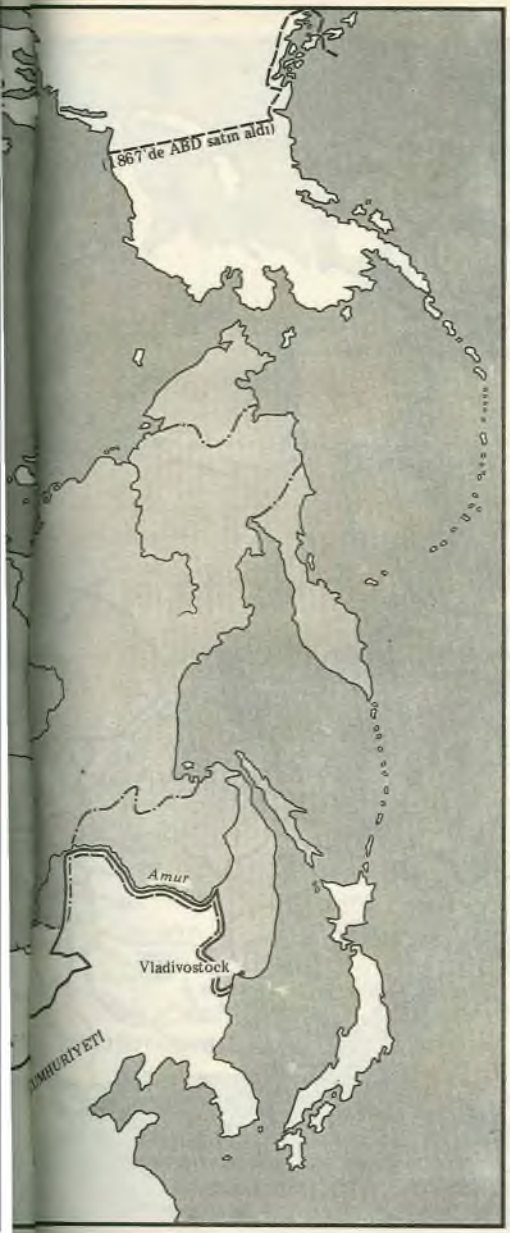

OSMANLI, RUS,
MANÇU İMPARATORLUKLARI

1795 yılındaki durumu gösteren bu haritada görüldüğü gibi Osmanlı, Rus, Mançu imparatorlukları çok geniş bir alanı kaplıyordu. Buna rağmen, dünyanın siyasal kaderi Avrupa'nın Batı kesiminde, toprak bakımından önemsiz bir yer kaplayan Büyük Devletler'in elindeydi.

Bilim Akademisi
KÜTÜPHANESİ

BRİTANYA
Londra
Stockholm
Kopenhag
Paris
Lizbon
PORTEKİZ
Madrid
ISPANYA
FRANSA
Berlin
PRUSYA
HABSBURG
KRALLIĞI
Viyana
Venedik
Budapeşte
Petersburg
RUSYA
IMPAR
Moskova
Dinyepr
Don
Volga
FAS
OSMANLI IMPARATORLUĞU
Belgrad
Tuna
Dunay
Selânik
Edirne
İstanbul
Bursa
Yenişehir
Eskişehir
İzmir
Halep
Dicle
Fırat
Şam
İskenderiye
Kahire
Kudüs
Bağdat
KAÇAR
BÖLGESİ
TURKMENLER
Seyhun
ÖZBEK
DEVLETLERİ
Buhara
Ceyhun
Belh
Kâbil
AFGAN
Kandahar
İMPARATORLUĞU
Nil
Medine
Mekke
0
1000 Mil
0
1600 Km

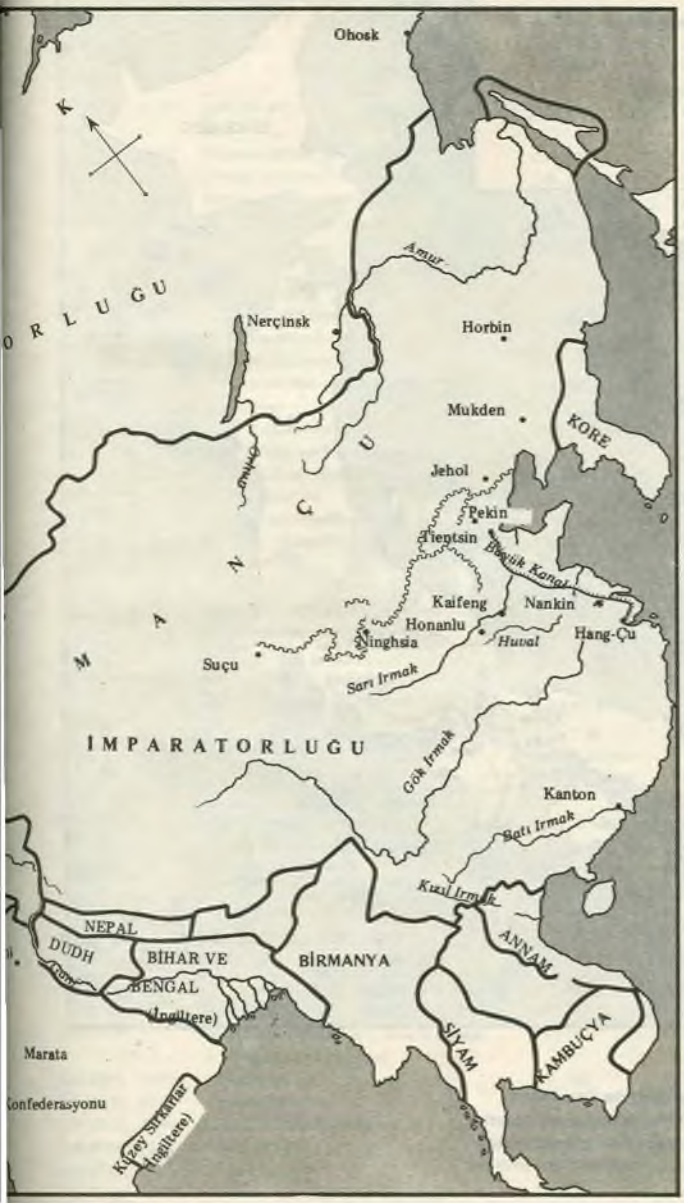

RUSYA'NIN YAYILIŞI

Bu yayılış 1300 yıllarında başladı, gittikçe sınırlarını genişletti. Haritada birçok kavimlerden kurulu Rus evrensel devletinin çeşitli devirlerdeki yayılışı görülüyor.

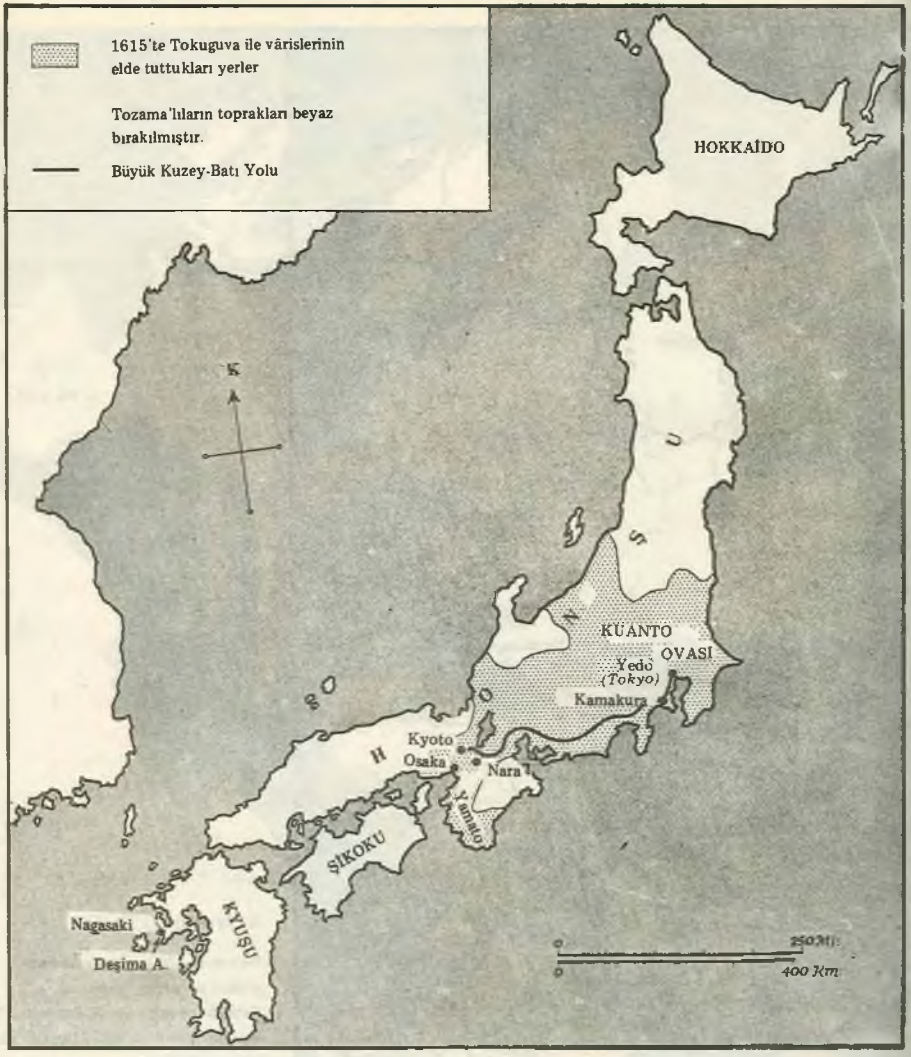

JAPON UYGARLIĞI

Japonya'nın dünyadan uzak kaldığı dönemlerde dış ticaret ancak Nagasaki limanında toplanmıştı; bir de, Deşima adasında yerleşmelerine izin verilen Hollandalılar ticaretle uğraşıyorlardı. Bu yıllarda başkent resmen Kyoto ise de Totugava hanedanının oturduğu Yedo 1603'ten 1868'e kadar gerçek başkent oldu.

KRONOLOJİ

SÜMER—AKAT

İ.Ö. 4300 - 3100	Belirgin bir Sümer uygarlığının başlaması
İ.Ö. 3100 - 2400	Bağımsız Sümer şehir-devletleri
İ.Ö. 2371 - 2316	Akatlar'ın Sümer'i alması
İ.Ö. 2371 - 2330	Sümer-Akat İmparatorluğu
İ.Ö. 2230 - 2120	İlk çözülme ara-dönemi; Babil'in kuruluşu
İ.Ö. 2113 -2096	Sümer-Akat İmparatorluğunun yeniden kuruluşu
İ.Ö. 2113 - 2006	Üçüncü Ur Sülâlesi
İ.Ö. 2006 - 1755	İkinci ara-dönem
İ.Ö. 1894 - 1595	İlk Babil Sülâlesi
İ.Ö. 1792 - 1750	Hammurabi'nin İmparatorluğu yeniden kuruşu
İ.Ö. 1732 - 744	Üçüncü ara-dönem
İ.Ö. 17.—18. yüzyıl	Asur'da Mitanni'lerin egemenliği
İ.Ö. 1732 - 1136	Babil'de Kassit Sülâlesi
İ.Ö. 1595	Hititler Babil'de
İ.Ö. 14. yüzyıl	Asur'un bağımsızlığını kazanması
İ.Ö. 13.—12. yüzyıl	Aramlar, Kaldeliler, İbraniler, Frigyalılar
İ.Ö. 1244 - 1208	Asur'un Babil'i alması
İ.Ö. 932 - 859	Asur Fırat'ın doğusundaki Aram devletlerini egemenliği altına alıyor.
İ.Ö. 853	Karkar Savaşı
İ.Ö. 744 - 727	Asur hükümdarı III.Tiglat-Pileser
İ.Ö. 744 - 609	Asur İmparatorluğu; Aram dilinin yayılması
İ.Ö. 625 - 539	Yeni-Babil İmparatorluğu
İ.Ö. 612	Medler, Kaldeliler Mineva'da
İ.Ö. 539— İ.S. 1258	Babil sırasıyla Akamanışlar, Selevkoslar, Sasaniler, Arap İmparatorlukları topraklarına katılıyor.

ESKİ MISIR

İ.Ö. 4. binyıl	Belirgin bir Mısır uygarlığının başlaması
İ.Ö. 3100	Aşağı Mısır'ın Yukarı Mısır'ı alması üzerine ülkenin birleşmesi
İ.Ö. 3100 - 2160	Eski Krallık
İ.Ö. 2686 - 2613	Üçüncü Sülâle
İ.Ö. 2613 - 2494	Dördüncü Sülâle (ehramları yapanlar)
İ.Ö. 2494 - 2345	Beşinci Sülâle
İ.Ö. 2345 - 2181	Altıncı Sülâle
İ.Ö. 2160 - 2052	İlk ara-dönem; Asyalılar'ın istilâsı
İ.Ö. 2052 - 1786	Orta Krallık
İ.Ö. 2502 - 1991	Onbirinci Sülâle
İ.Ö. 2052 - 2010	II. Mentuhopte'nin Mısır'ı yeniden birleştirmesi
İ.Ö. 1991 - 1786	Onikinci Sülâle; Kuzey Nubyası ile Güney Suriye üzerinde egemenlik
İ.Ö. 1786 - 1567	İkinci ara-dönem
İ.Ö. 1730	Kuzey Mısır'da Hiksos egemenliği
İ.Ö. 1567	Hiksoslar'ın Mısır'dan sürülmesi
İ.Ö. 1567 - 1320	Onsekizinci Sülâle
İ.Ö. 1567 - 1085	Yeni Krallık; Mısır'ın Nil boyunca Napata'ya doğru uzanması
İ.Ö. 1468	Megiddo Savaşı
İ.Ö. 1457	Mitanni'lerin Mısır'ı istilâsı
İ.Ö. 1320 - 1200	Ondokuzuncu Sülâle
İ.Ö. 1286 - 1270	Mısır-Hitit Savaşı
İ.Ö. 1200 - 1085	Yirminci Sülâle
İ.Ö. 1191	Nil Savaşı
İ.Ö. 1805 - 656	Üçüncü ara-dönem; Libyalıların ülkeye sızması
İ.Ö. 935 - 730	Libyalılar Sülâlesi
İ.Ö. 730 - 664	Etyopyalılarla Asurlular arasında Mısır'ı ele geçirme savaşması
İ.Ö. 664 - 525	Yirmialtıncı Sülâle
İ.Ö. 525— İ.S. 639	Mısır'ın sırasıyla Akamanuşlar, Ptolemaios'lar, Roman İmparatorlukları egemenliğe girişi

SURİYE

İ.Ö. 3. binyıl— İ.Ö. 18. yüzyıl	Kuzeyde Sümer-Akat, güneyde Mısır etki bölgeleri
İ.Ö. 18.—17.yüzyıl	Huryanlar, Mitanniler, Hiksoslar
İ.Ö. 15—13. yüzyıl	Suriye'de Mısır egemenliği
İ.Ö. 11.—10.yüzyıl	Fenike alfabesiyle ilk yazıtlar
İ.Ö. 800	Karkar Savaşı: Suriye devletleri birliği Surluları ülkeden sürüyor
İ.Ö. 800	Feniceliler Batı Akdeniz kıyılarında koloni kurmaya başlıyorlar
İ.Ö. 732	Asurlular Şam Krallığını sona erdiriyorlar
İ.Ö. 722	Asurlular İsrail Krallığı'na son veriyorlar
İ.Ö. 586	Yeni-Babil İmparatorluğu Yuda Krallığı'na son veriyorlar.
İ.Ö. 333 - 332	İskender'in Suriye'yi alması
İ.Ö. 301	Suriye'nin I. Selevkos'la I. Ptolemaios arasında paylaşılması
İ.Ö. 301	Antakya'nın kuruluşu

İ.Ö. 201 - 198	III. Antiohos Güney Suriye'yi alıyor.
İ.Ö. 2.—1. yüzyıl	Arapların Suriye'ye sızmaları
İ.Ö. 64	Suriye'de Roma eyaletleri kuruluşu
İ.S. 66 - 70	Birinci Roma-Yahudi Savaşı
132—'35	İkinci Roma-Yahudi Savaşı
272 - 602	Suriye'nin Roma İmparatorluğuna katılması
633—'41	Suriye'de Müslüman fetihleri
641	Suriye'nin Arap İmparatorluğuna katılması
969	Suriye'nin Doğu Roma İmparatorluğu ile Fatimiler arasında bölünmesi
1098 - 1291	Haçlılar Suriye'de
1169 - 1516	Suriye Abbasiler'le Memluklar egemenliğinde
1516	Osmanlılar'ın Suriyeyi fethi
1831—'50	Mehmet Ali Paşa egemenliği
1840 - 1018	Suriye yeniden Osmanlı egemenliğinde
1918—'20	Fransız, İngiliz himayesi altında bölünmesi
1948	Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail, Mısır devletleri arasında bölünmesi

ORTA ASYA

İ.Ö. 17.yüzyıl	Aryaların Mezopotamya'ya, Hindistan'a doğru inişlerinde Ceyhun-Seyhun havzasından geçişleri
İ.Ö. 14.yüzyıl	İranlılar'ın Ceyhun-Seyhun havzasına yayılışı
İ.Ö. 8.—7. yüzyıllar	İskitler'in Güneydoğu Asya'ya, İndus havzasına inişlerinde Ceyhun-Seyhun havzasından geçişleri
İ.Ö. 6.yüzyıl—331	Ceyhun-Seyhun havzasının Akamanış İmparatorluğu'na katılışı
İ.Ö. 329 - 328	İskender Ceyhun-Seyhun havzasını ele geçiriyor.
İ.Ö. 331	Ceyhun-Seyhun havzasının Selvkos İmparatorluğu'na katılışı
İ.Ö. 240 - 130	Belh devletinin birbirine karşıt beyliklere ayrılması
İ.Ö. 48— İ.S. 224	Kuşanlar Hinkuş'u aşıyor
1.yüzyıl	Budizm Ceyhun-Seyhun havzasından geçerek Doğu Asya'ya yayılıyor
359'dan sonra	Hunlar Ceyhun-Seyhun havzasını alıyorlar
445 dolayları	Hunlar'ın Hindistan'a yayılışı
563—'68	Batı Türkleri ile Sasaniler Ceyhun Irmağı boyundaki Hun topraklarını paylaşıyorlar
739—'41	Maveraünnehir (Ceyhun-Seyhun) havzası Arap İmparatorluğu'na katılıyor.
874 - 999	Maveraünnehir Samanilere geçiyor.
962 - 1161	Gazneliler Hindukuş'u aşıyorlar.
1141	Kuzey Çin'den gelen Karahıtaylar Maveraünnehir'i alıyorlar.
1161 - 1215	Gurlular Hindukuş'u aşıyorlar
1215—'20	Harzemşahlar Hindukuş'u aşıyorlar
1120	Moğollar Karahıtaylılar'ın, Harzemşahlar'ın topraklarını ele geçiriyorlar
1227	Moğollar'ın Orta Asya topraklarının Altınordu ile Çağataylar arasında bölünmesi
1369 - 1494	Ceyhun-Seyhun havzasında Timur İmparatorluğu
1500	Ceyhun-Seyhun havzası Özbekler'in eline geçiyor
1747	Afgan İmparatorluğu kuzeyde Ceyhun'a kadar yayılıyor
1865—'95	Rusya bugün Orta Asya denilen bölgeyi istilâ ediyor.

HİNDİSTAN

İ.Ö. 2500 - 1500	İndus uygarlığının doğuşu
İ.Ö. 1500	Aryalıların Hindistan'a girişi
İ.Ö. 1. binyıl	Hint uygarlığı bütün yarımadaya yayılıyor
İ.Ö. 567 - 487	Buda
İ.Ö. 539	Akamanış (Pers) İmparatoru Kuraş (Küros) Kabil Irmağı havzasını ülkesine katıyor
İ.Ö. 522	Dara (Darius) İndus havzasını alıyor
İ.Ö. 327 - 325	İskender İndus havzasında
İ.Ö. 273 - 232	İmparator Asoka; (261'de budizmi kabul eder)
İ.Ö. 200 - 183	Belh Kralı Demetrios Hindistan'ı istilâ ediyor.
İ.Ö. 1. yüzyıl	Sakalar'ın İndus havzasına yayılışı
İ.S. 48 - 224	Kuşan İmparatorluğu Ceyhun-Cumna arasında Hindukuş sıradağlarını aşıyor.
1. yüzyıl	Hint uygarlığı barış yoluyla Güneydoğu Asya'ya, İndonezya'ya yayılıyor
224	Kuşan İmparatorluğu Sasani İmparatorluğu'nu kendi ülkesine katıyor.
320 - 590	Kuzey Hindistan'da Gupta İmparaluğu
445 - 528	Hunlar'ın Hindistan'ı istilâsı
711	Araplar Sind'i alıyorlar; İslâmiyet'in Hindistan'a girişi
962 - 1161	Gazneviler Hinduş'u aşıyorlar.

1175 - 1202	*Muhammed Guri Kuzey Hindistan'ı alıyor*
1206 - 1398	*Türk Memlukler devleti*
1302—'11	*Kuzey Hint Müslümanları Dehan'ı alıyorlar.*
1398	*Timurlenk Delhi'de*
1556 - 1605	*İmparator Ekber*
1659 - 1707	*İmparator Evrengzib*
1757—'65	*İngiliz Doğu Hint Şirketi Bengal'ı, Bihar'ı ele geçiriyor*
1818	*İngiliz egemenliği bütün Hindistan'a yayılıyor*
1857—'58	*İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin Hintli birlikleri ayaklanıyor*
1858	*Şirketin askerleri yerine İngiliz hükümeti ülkeyi egemenliği altına alıyor.*
1948	*İngiliz Hindistan İmparatorluğu'nun yerini üç devlet alıyor: Hindistan, Pakistan, Birmanya*
1972	*Bangladeş Pakistan'dan ayrılıyor.*

ÇİN

İ.Ö. 1500 - 1027	*Çin Uygarlığının başlangıcı: Kuzey Çin ovasında Şang Krallığı*
İ.Ö. 1027 - 256	*Aşağı Sarı Irmak havzasında Çau Krallığı*
İ.Ö. 771 - 221	*İlk ara-dönem (karşıt devletler dönemi)*
İ.Ö. 551 - 479	*Kong Fu-tse (Kofuçyus)*
İ.Ö. 5. yüzyıl	*Akarsuların kontrol altına alınması*
İ.Ö. 4.yüzyıl	*Taoistler; öküz koşulu saban, demir tarım araçları kullanılması*
İ.Ö. 247 - 210	*Ç'in (Ts'in) Sülâlesinden Kral Çeng*
İ.Ö. 221	*Çeng ilk İmparator oluyor*
İ.Ö. 221 - 107	*Ç'in Sülâlesi*
İ.Ö. 207 - 202	*İkinci ara-dönem*
İ.Ö. 202 - 195	*İmparator Liu P'ang (Han Sülâlesinin kurucusu)*
İ.Ö. 140 - 87	*İmparator Vuti; Konfuçyus dini resmen devletin felsefesi olarak benimseniyor*
İ.S. 25 - 220	*İkinci Han Sülâlesi; Budizm Çin'e giriyor*
184 - 589	*Üçüncü ara-dönem*
311	*Hun istilâsı*
589-618	*Sui Sülâlesi; Büyük Kanal Hangçu'dan Loyang'a kadar tamamlanıyor*
618 - 909	*T'ang Sülâlesi*
8.—9. yüzyıl	*Kitap basımı başlıyor*
842—'45	*Budizme, daha başka yabancı dinlere karşı savaş*
875-979	*Dördüncü ara-dönem*
960 - 1279	*Sung Sülâlesi*
1114 - 1234	*Kuzey Çin'de Kin Sülâlesi*
1126	*Kin'in Sung Sülâlesine son vermesi*
1131 - 1200	*Yeni Konfuçyus filozofu Çu Hsi*
1234	*Moğollar Kin İmparatorluğu'nu istilâyı tamamlıyorlar*
1260 - 1368	*Yüan (Moğol) Sülâlesi*
1260—'94	*Kubilay egemenliği*
1267	*Kubilay başkentini Karakurum'dan Pekin'e aktarıyor*
1368 - 1644	*Ming Sülâlesi*
16. yüzyıl	*Nüfus patlaması üzerine yeni yiyecek çiftlikleri kuruluyor*
1514	*İlk Portekizler geliyor*
1644 - 1912	*Ç'ing (Mançu) Sülâlesi*
1689	*Nerçinsk Rus-Çin antlaşması*
1726—'96	*İmparator Ç'ien Lung*
1839 - 1849	*Beşinci ara-dönem*
1839—'42	*Afyon Savaşı: İngilizler Hong Kong'u ellerine geçiriyorlar, Çin'i birçok limanlarını yabancı ticarete açmaya zorluyorlar*
1850—'64	*Tayping ayaklanması*
1854—'60	*Rusya Amur'un sol yakası ile daha güneyde bir kıyı şeridini işgal ediyor*
1894—'95	*Birinci Çon-Japon Savaşı*
1911—'12	*Ç'ing Sülâlesi tahttan indiriliyor, imparatorluğa son veriliyor*
1931—'45	*İkinci Çin-Japon Savaşı*
1949	*Kara Çin'inde Kuomintang rejiminin yerini komünist rejim alıyor.*
1965/'66—'68	*Kültür Devrimi*

JAPONYA

M.S. 550 —'75	*Budizmin Kore'ye girişi*
646	*Çin'den T'ang devlet sistemi alınıyor; belirgin Japon uygarlığının başlangıcı*
710—'94	*Başkent Nara*
794 - 1868	*Başkent Kyoto*
12. - 13.yüzyıl	*Zen Budizminin yerleşmesi*
1185 - 1590	*Ara-dönem: Siyasal çözülme, iç savaş*
1222—'82	*Niçiren: Budizmin Hokke kolunun kurucusu*
1274, 1281	*Başarısız kalan Moğol istilâları*
1542	*Portekizliler geliyor*
1587 - 1640	*Hıristiyanlık yasak ediliyor, Japonya kabuğuna çekilme siyasetini benimsiyor*

1590—'98	*Hideyoşi Osaka'da diktatörlük kuruyor*
1592—'98	*Japonya'nın başarısız kalan Kore istilâsı*
1598 - 1616	*Tokugava İeyasu iktidarda*
1853—'54	*Perry komutasında Amerikan donanması Yedo Körfezi'ne giriyor*
1868	*Meici restorasyonu*
1894—'95	*Birinci Çin-Japon Savaşı*
1904 - 1905	*Rus-Japon Savaşı*
1931—'45	*İkinci Çin-Japon Savaşı*
1941—'45	*Japonya İkinci Dünya Savaşı'nda*
1945	*Hiroşima'ya, Nagasaki'ye atom bombası atılıyor*
1950	*Japon ekonomik hamlesi başlıyor*

ESKİ YUNAN, ROMA

İ.Ö. 12.—9.yüzyıllar	*Ege havzasında karanlık çağ*
İ.Ö. 12.—10.y.yıllar	*Greklerin Batı Anadolu kıyılarına yerleşmeleri*
İ.Ö. 8. yüzyıl	*Şehir-devletlerin kurulması*
İ.Ö. 8. yüzyıl	*Grekler Fenike alfabesini benimsiyorlar; Omiros destanları kesin biçimini alıyor*
İ.Ö. 8. yüzyıl	*Güney İtalya'da, Sicilya'da Grek kolonileri*
İ.Ö. 7. yüzyıl	*Ege, Marmara, Karadeniz, Kuzey Afrika, Güney Fransa kıyılarında Grek yerleşmeleri*
İ.Ö. 7. yüzyıl	*Etrüskler, İtalya'da yaşayan bazı kavimler Helen kültürünü, Grek alfabesini benimsiyorlar; Mısır Grek tüccarlarına kapılarını açıyor*
İ.Ö. 7. yüzyıl	*Helen şehir-devletleri arasında savaşlar*
İ.Ö. 7.—6. yüzyıl	*Ekonomi bakımından ileri şehir-devletlerinde monarşilerin, aristokrasilerin yerine diktatörlüklerin kurulması*
İ.Ö. 6. yüzyıl	*Yunan'da diktatörlüklerin yerini mülk sahiplerinin oligarşileri geçiyor; Sicilya'da diktatörlükler başlıyor*
İ.Ö. 6. yüzyıl	*Helen bilim ve felsefesinin başlangıcı*
İ.Ö. 620 - 550	*Miletus'lu Thales*
İ.Ö. 570 - 490	*Sisam'lı Püthagoras*
İ.Ö. 480 - 479	*Akamanış (Pers) İmparatoru Hşayarşa (Xerxes) Yunan Yarımadası'na istila hareketi*
İ.Ö. 478	*Pers-Atina Savaşı*
İ.Ö. 469 - 399	*Atina'lı Sokrates*
İ.Ö. 461	*Atina'da demokrasi*
İ.Ö. 459 - 449	*Atina bir yandan Perslerle, bir yandan Sparta ile savaşta*
İ.Ö. 454	*Yabancılardan kurtarılan devletlerle Atina İmparatorluğu kuruluyor*
İ.Ö. 445	*Atina-Sparta barış antlaşması*
İ.Ö. 431 - 338	*İtalya Yarımadası'nda Helen kültürünün yayılması*
İ.Ö. 429 - 347	*Atina'lı Plato (Eflatun)*
İ.Ö. 405 - 404	*Sparta'nın egemenliği*
İ.Ö. 384 - 322	*Stagira (Muğla) lı Aristoteles*
İ.Ö. 371	*Sparta üzerinde Thebes egemenliği*
İ.Ö. 359 - 336	*Makedonyalı Filip*
İ.Ö. 341 - 270	*Sisam'lı Epikuros*
İ.Ö. 340 - 266	*Roma İtalya'yı siyasal bakımdan birliğe kavuşturuyor.*
İ.Ö. 336 - 323	*Büyük İskender Makedonya Kralı*
İ.Ö. 218 - 146	*Kartaca, Makedonya, Akdeniz üzerinde Roma egemenliği*
İ.Ö. 31—	
İ.S. 235	*Oktavius (Augustus) İmparator*
284 - 305	*Diocletianus İmparator; askeri, idari reform*
306 —'37	*İmparator I Constantinus (saltanatı: 324—'37)*
311	*Roma'da hıristiyanlığa karşı hoşgörü ilân eden İmparator fermanı*
378 - 476	*Barbar istilâsı*
533—'68	*Roma İmparatorluk idaresi bir süre için yeniden kuruluyor.*
602	*Roma İmparatorluğunun çöküşü*

DOĞU ROMA İMPARATORLUĞU

527—'65	*İmparator I. Iustinianus (Justinian, Jüstinyen)*
7. yüzyıl	*Yönetim, ekonomi, toplum alanlarında devrim; taşra yönetiminin askerileştirilmesi*
610—'41	*İmparator Heraclius*
626	*Avarlar'ın İstanbul'u kuşatmaları*
674—'78	*Araplar'ın İstanbul'u kuşatmaları*
717—'41	*İmparator III. Leo*
717—'18	*Araplar'ın İstanbul'u ikinci kuşatmaları*
741—'74	*İmparator V. Constantinus*
809 - 904	*Bulgar Hanlığı Balkan Yarımadası'nın içerilerine doğru yayılıyor*
863	*Bir yıl süren savaşta Doğu Roma Araplar üzerinde üstünlük kazanmaya başlıyor*
10. yüzyıl	*Bizans görsel sanatlarında Helen üslubunun yeniden doğuşu*
926 - 1046	*Doğu Roma İmparatorluğu İslâm topraklarına doğru ilerliyor*

967 - 1018	Büyük Bulgar-Roma Savaşı
1018	Bulgaristan'ın Doğu Roma İmparatorluğu sınırları içine alınışı
1042—'51	Doğu Roma altın parasının değeri düşüyor; mali bunalım
1071	Selçuklu Türkleri İmparator Romanos Diogenes'in ordularını yeniyorlar, Anadolu'nun içerilerine doğru ilerliyorlar
1204	Venedik, Fransız Haçlılar'ı İstanbul'u alıyor; Doğu Roma İmparatorluğu biri Latin, biri Grek olmak üzere iki ayrı devlete bölünüyor.
1353	Osmanlı Türkleri Gelibolu'yu alarak Avrupa topraklarına ilk adımlarını atıyorlar
1361	Türkler Edirne'yi alıyorlar
1371—'93	Türkler Sırbistan'ı, Bulgaristan'ı alıyorlar
1453	Türkler İstanbul'u alıyorlar.

İSLAM UYGARLIĞI

570 - 632	Muhammed, İslâmiyet'in kurucusu
622	Muhammed'in Mekke'den Medine'ye göç edişi (Hicret); Medine'de İslâm devletinin kuruluşu
630	Mekke'nin Muhammed'e teslim oluşu
632—'61	İlk dört Halife
633—'37	Irak'ın alınışı
633—'41	Suriye, FilistinBih alınışı
639—'41	Mezopotamya ile Mısır'ın alınışı
642—'51	İran'ın alınışı
647—'98	Kuzeybatı Afrika'nın alınışı
653	Ermeniler'in, Gürcüler'in teslim oluşu
661 - 750	Emevi Halifeliği (Başkent Şam)
661—'71	Doğu Horasan'ın alınışı
674—'78,	
717—'18	İstanbul'u alma girişimleri başarısızlıkla sonuçlanıyor.
710—'12	İber Yarımadası alınıyor
711	Araplar Hindistan'a kadar yayılıyorlar, Sind'i alıyorlar
732	Galya'yı alma girişimi başarısızlığa uğruyor
739—'41	Ceyhun-Seyhun havzasının kesin olarak Araplar'a geçişi
750 - 1258	Abbasi Halifeliği
750	Abbasiler İber Yarımadası'nda egemenlik kuramıyorlar
756 - 1031	İber Yarımadası'nda göçmen Emevi devleti
788 - 1258	Afrika'da, Asya'da Abbasi egemenliğinin yavaş yavaş çöküşü
1016—'90	İspanya'daki Emevi topraklarında siyasal birliğin çözülmesi
1090 - 1235	Önce Murabiler, sonra Mivahhidler Afrika'dan gelerek İspanya'daki İslâm egemenliğini yeniden kuruyorlar
1169 - 1250	Mısır'da Eyyubi Devleti; Haçlılar'ın püskürtülmesi
16.—17.y.yıllar	İslâm dünyasının büyük kısmı üç imparatorlukta toplanıyor: Osmanlı, Safevi, Hint-Türk
1502 - 1895	Rusya Volga havzası, Siberya, Kırım, Batı Türkistan Müslümanlarını egemenliği altına alıyor.
1529,	
1682—'83	Türkler'in başarısızlıkla sonuçlanan Birinci, İkinci Viyana kuşatmaları
1707	Hint-Türk İmparatorluğu çökmeye başlıyor
1722	Safevi İmparatorluğunun çöküşü
1774	Müslüman devletler laik Batı uygarlığını benimsemeye başlıyorlar.
1911—'18	Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü
1919—'23	Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu
1924	Halifeliğin kaldırılışı

METİNLE İLGİLİ NOTLAR

BÖLÜM I

1 TARİHLE İLGİLİ DÜŞÜNCELERİN GÖRECELİĞİ:

1— Grekçe metin, E. Diehl, "Anthologia Lyrica" Leipzig, Teubner, 1922, I, 58—9.

2— Bir bütün olarak Batı Dünyası için bu önceki çağın kapanışı ondokuzuncu yüzyılın üçüncü çeyreğinin sonuyla yaklaşık olarak denk düşmüş sayılabilir. Kara Avrupa'sında ve Amerika'da yaşayanlar (gerek Birleşik Devletler, gerekse Kanada'da) ondokuzuncu yüzyılın altmışları ve yetmişlerini ortak uygarlığımız içinde bir çağdan ötekine geçiş dönemi olarak görmeye alışmışlardır.

3— Bu konuda, Bkz. W. Dilthey, "Gesammelte Schriften" Leipzig ve Berlin, Teubner, 1927, VII.

4— Dikkat edilecek bir nokta, birçok tarihçi hâlâ bu rejime boyuğ eğerken, çağdaş fizik bilimi alanında önde gelen düşünürlerden çoğunu, endüstriyel sistemin verimli ve yeterli bir araştırma yöntemi gibi göründüğü inceleme aşamasını çoktan geride bırakmış olmalarıdır.

5— "Yerleşme"yi Fransızca "constater" fiilinin öznel anlamında kullanıyoruz.

6— Bkz. Eduard Meyer, "Der Gang der alten Geschihte", "Kleine Schriften", H. Niemeyer, 1910!

7— Bugünün fiziksel bilimler alanındaki öncüleri böyle bir şeyi belki kendilerinden önceki "klasik" bilginlerin "laboratorium"ları için geçerli sayacak, ama belki de haklı olarak, kendi çalışmalarının "klasik" ilkelere göre, ya da "klasik" geleneklerin gölgesinde yapıldığına öfkeyle karşı çıkacaklardır.

8— Bkz. Bergson, "Fonction Primordiale de l'Intelligence", "Evolution Creatrice" 24.baskı, Paris, Alcan, 1921, s.164-79. Buradan anlaşıldığına göre Turgut, Bergson'a yol açmıştır.

9— Bergson (bkz. not 8), özellikle 3. bölüm.

10— Camille Jullian, "De la Gaule a la France" Paris, Hachette, 1922.

11— Jullian (Bkz. not 10) 2. bölüm, s. 62, "L'Epoque des Agricolteurs"

2 TARİHİ İNCELEMENİN ALANI

1— Bkz. aşağıda, Bölüm XI, parça 53, s. 486-7.

2— Vergilius, "Ecloga" I, 66: "Ve Britonlar dünyanın her yerinden tamamen kopuk."

3— Yani, "ikinci bir dünya"; bkz. E.A. Freeman, "Historical Essays", dördüncü dizi, Londra, Macmillan, 1891, ix, "Alter Orbis".

4— Marc Bloch, "Feudal Society" Londra, Routledge and Kegan Paul, 1961, S. 181-9.

5— IV. Henri ve Richelieu üstüne bir konferansta, "Lectures on Modern History" Londra, Macmillan, 1906.

6— Eric Hobsbawm, "Industry and empire", Londra, Weidenfeld and Nicolson, 1968, s. 21.

7— Sparta'nın tek denizaşırı kolonisi Tarentum'du. Tarentum'un kuruluşunun da istisnai bir tedbir olduğu anlaşılıyor.

8— Bkz. M.P. Nilsson, "Die Grundlagen des spartanischen Lebens, "Klio" xii, 1912.

9— Thucydides II, 41.

10— Bkz. aşağıda, IV Bölüm, 23. parça, s. 173.

3 BAZI TERİMLERİN TANIMLARI

1— F.A. Hayek, "The Counter-Revolution of Science" Londra, Allen and Unwin, 1952, s. 34.

2— Belki de İncil'deki, Hıristiyan Kilisesi üyelerinin İsa'nın bedeninin organlarına benzetildiği sözlerden türemiştir. (örneğin, Kor. vi. 15; Efes. v. 30).

3— P. Bagby, "Culture and History" Londra, Longmans, 1958, s. 84 ve 95.

4— Bagby (Bkz. not 3), s. 124.

5— A.L. Koeber, "The Nature of Culture", Chicago, University Press, 1952, s. 104.

6— Bagby (Bkz. not 3), s. 162-3.

7— H. Frankfort'un Childe eleştirisi; "The Birth of Civilization in the Near East", Londra, Williams and Norgate, 1951, S. 57-8 ve s. 57, d.n. 2.

8— R. Redfield, "The Primitive World and its Transformations." Ithaca N.Y., Cornell University Press, 1953, uygarlıkla şehirlerin doğuşunu özdeşliyor; nedeni, "yönetici seçkinler", "okumuş rahip" ve "uzmanlaşmış zenaatçı"nın ilk olarak şehirlerde ortaya çıkmaları (s. 30).

9— Frankfort (Bkz. not 7), s. 7-8.

10— A.N. Whitehead, "Adventure of Ideas" Cambridge, University Press, 1933, S. 13-14.

11— Christopher Dawson, "The Dynamics of World History", Londra, Sheed and Ward, 1957, s. 41.

12— Batı heykelinin kendine özgü olabilmesi için Rönesans-öncesi olması gerekir. Rönesans sırasında Batı tarafından Helenizm'in görsel sanat üslubunun kabul edilmesinden önce gelmelidir.

13— A.L. Kroeber, "Style and Civilizations" Ithaca N.Y., Cornell University Press, 1957, S. 2-3 ve 155-6.

14— Kroeber (Bkz. not 5), s. 402.

15— Kroeber (Bkz. not 5), s. 403.

16— Kroeber (Bkz. not 5), s. 150.

17— Bagby (Bkz. not 3), s. 108.

18— Bagby (Bkz. not 3), 108-9.

19— Frankfort (Bkz. not 7), s. 16.

20— Bagby (Bkz. not 3), s. 109.

4 İNSANLIĞIN BAŞINDAN GEÇEN OLAYLARIN GENİŞLEMESİNE İNCELENMESİ GEREĞİ

1— M.R. Cohen, "The Meaning of Human History", La

Salle, Open Court Publishing Company, 1947, s. 210.

2— J. Needham, "Science and Civilization in China, Cambridge, University Press, 1954., II, 336; ve Levi-Strauss. "The Savage Mind, Londra, Weidenfeld and Nicolson, 1966.

3— Başka birçok çağdaş gözlemci arasında Jan Romein, günümüzde sorunun, "ya tek bir dünya, ya da yokluk" olduğunu belirtiyor (M.F. A. Montagu, (editör), "Toynbee and History", Boston, Porter Sargent, 1956, S. 350).

4— Polybius da "Ecumenicak History, I, 4.de bunu söylüyor: "Dünyadaki bütün olayların tek bir yönde ilerlemesi ve tek bir hedefe doğru sürüklenmesi raslantısı bugünkü çağın olağanüstü bir özelliğidir. Bu eserin amacı da bunu gösterecektir."

5— Coulborn, "Phylon, 1940, ayrı basım, s. 62.

6— "Die Erkenntnis der Geschihte der Menschheit sein": Ranke'nin 1860'larda yazdığı bir parça, Ranke'nin "Weltgeschihte"sinin dokuzuncu kısmı, ikinci bölümüne A. Dove'ın yazdığı önsözde, .. xiii—xvi, Leipzig, Duncker and Humbolt, 1881-8. Burada anılan parça, s. xv—xvi.

7— Eserimi eleştiren J. Romein, dünya birliğinin şimdi kurulmakta olduğu düşüncemde beni haklı buluyor. Romein'e göre dünya birliği teknisyenler tarafından yaratılmıştır; şimdi bu teknolojik birliği yaratıcılık düzeyine yükseltmemiz gerekiyor. "Toynbee and History" (Bkz. not 3), s. 350).

5 GEÇİŞ TOPLUMLARI

1— Bkz. aşağıda, IV. Bölüm, 20. parça, s. 155.

2— Jacquetta Hawkes ve Sir Leonard Woolley, "History of Mankind", Londra, Allen and Unwin, 1963, I, s. 363-4.

3— Hawkes ve Woolley (Bkz. not 2), s. 414.

4— Hawkes and Woolley (Bkz. not 2), s. 466.

5— V.G. Childe, "What Happened in History" Harmondsworth, Penguin, 1942, s. 70.

6— Hawkes and Woolley (Bkz. not 2), s. 597.

7— Hawkes and Woolley (Bkz. not 2), s. 419.

8— R.J.Braidwood, "The Near East and the Foundations of Civilization", Eugene, Oregon State System of Higher Education, 1952, s. 16.

9— Braidwood (Bkz. not 8), s. 5.

10— F. Borkenau, "Merkur"da, Temmuz 1949, s. 629.

11— Braidwood (Bkz. not 8), s. 42.

12— Braidwood (Bkz. not 8), s. 5-6 ve 42.

13— Borkenau (Bkz. not 8), s. 631. Peru'da da teknolojik ilerlemenin oluşum çağına özgü bir karakteristik olması dikkate değer (W.C. Bennett, "A Reappraisal of Peruvian Archaeology", "Memoirs of the Society for American Archaeology"de s. 6, Menasha Wisc., 1948, s. 121-2).

14— Borkenau (Bkz. not 10), s. 630.

15— V.G. Childe, "Man Makes Himself" Londra, Watts, 1936, s. 122.

16— And Dünyasında da, Oluşum çağından, Peru sahillerindeki vadi tabanları sulamayla egemenlik altına alındığı Klasik Çağa geçiş, ilginin, teknolojik insangücünü kullanmak için toplumsal ve politik girişime kaymasıyla birlikte yürüdü. (W.C. Bennett ve J.B. Bird, "Andean Culture History, Amerikan Doğa Tarihi Müzesi Elkitabı Dizisi, no. 15, New York, 1949, s. 181-2; WC. Bennett, "A Reappraisal of Peruvian Archaeology" (Bkz. not. 13),

17— Childe (Bkz. not 15), s. 120-2.

18— Mısır'da bütün toprak insanda cisimleşmiş tek bir tanrının, Firavunun mülkiyetindeydi.

19— Braidwood (Bkz. not 8), s. 37. Krş. s. 39 ile s. 35; 25. resim.

20— Childe (Bkz. not. 5), s. 79-80.

21— R. Redfield, "The Primitive World and its Transformations, " Ithaca N.Y. Cornell University Press, 1953, S.6.

22— Childe (Bkz. not 5), S. 80.

6 UYGARLIKLARIN KARŞILIKLI İNCELENMESİ

1— Bu belirgin, temel sözü söyleyen H.E. Barnes, "An Introduction to the History of Sociology, Chicago, University Press, 1948, s. 732.

2— G. Buchdahl, "The Australasian Journal of Philosophy", Aralık 1956.

3— Ben de Bagby ile aynı fikirdeyim: "Şemamızı tarihin edimli olgularına uygulayıp verdiği sonuçları gördükten sonra doğru olup olmadığını yargılayabiliriz." "Culture and History," Londra, Longmans, 1958, s. 202.

7 HELEN VE ÇİN MODELLERİ

1— M.R. Cohen, "The Meaning of Human History", La Salle, Open Court Publishing Company, 1947, s. 114.

2— Geçmişteki Mısır uzmanları bu görüşteydiler.

3— T.A. Sumberg, "dinlerin her yerde akraba uygarlıkların ölüm ve doğumlarının halkaları olup olmadığını" soruyor. "Social Research" Eylül 1947, s. 267—84.

4— Çin tarihi, kendi başına, düzeltilmiş modeli kurmak için gerekli bütün verileri sağlıyor.

5— H. Frankfort'un gösterdiği gibi, Mısır tarihini Batı ve Helen gözüyle görürsek, gerçekte, olduğu gibi göremeyiz. "The Birth of Civilization in the Near East", Londra, Williams and Norgate, 1951, s. 27-31.

6— K.W. Erdmann bu istisnai durumun altını çiziyor. "Archiv für Kulturgeschihte", 1951, s. 174—250, 224-5.ci sayfalar.

7— Bu iktisadi devrime yol açan ilerleme teknoloji değil, politika düzeyinde olmuştu (Bkz. yukarıda, 5. bölüm, s. 48-52).

8— E.A. Thompson "A Roman Reformer and Inventer: De Rebus Bellicis", Oxford, Clarendon Press, 1952.

8 YAHUDİ MODELİ

1— Bu dönemde kral aileleri ile ileri gelenlerin sonradan Ya-

hudi olmuş kimseler olduğu devletler vardı. Adiabene Krallığı ile Hazar İmparatorluğu gibi.

2— Cezalandırılma itkisi aşağıda, II. Bölüm 16. parçada tartışılıyor.

3— Lübnanlılara gelince, 1861'de, sonradan 1920'de Lübnan Cumhuriyeti olacak özerk Lübnan vilâyetinin kurulmasından beri bu yalnız fiilen değil, hukuken de böyle olmuştur.

4— Bugünkü dünya çapında Lübnan diasporası 1861 öncesinden yani, Lübnan halkının kendi devletine sahip olduğu dönemden başlar.

5— İrlandalıları yurtlarından dışarı uğratan şeylerden biri de buydu. Yalnız, İskoçlarla Lübnanlıların tersine, İrlandalılar politik baskı yüzünden de kaçmışlardı.

6— R. Redfield, "The Primitive World and its Transformations", Ithaca N.Y., Cornell University Press, 1953, s. 49.

9 UYGARLIKLARIN GÖZDEN GEÇİRİLMESİ

1— Afrika tarihinde rakip birlik ve çeşitlilik iddiaları çatışır.

2— Bkz. P.L. Shinnie, "The African Iron Age", Oxford, Clarendon Press, 1971.

3— Bkz. P.L. Shinnie, "Meroe" Londra, Thames and Hudson, 1967, s. 165—9.

4— Bkz. J.S. Trimingham, "The Influence of Islam upon Africa", Londra, Longmans, 1968.

5— Bkz. J.S. Trimingham, "Islam in West Africa", Oxford, Clarendon Press, 1959; "A History of Islam in West Africa" Oxford, University of Glasgow Press, 1962; "Islam in East Africa", Oxford, Clarendon Press, 1964.

6— Bkz. J. Desmond Clark, "The Prehistory of Africa" Londra, Thames and Hudson, 1970, s. 219-22.

7— Bkz. Lucy Mair, "Primitive Government", Harmondsworth, Penguin, 1962, s. 9.

8— Bkz. yukarıda, I. Bölüm, 3. parça, s. 43-44.

9— Bkz. Brian Fagan, "Southern Africa during the Iron Age" Londra, Thames and Hudson, 1965.

10— Bkz. Davidson (not 1), s. 35-6.

11— Bkz. yukarıda, 3. parça, s. 44.

12— Bkz. C. Daryll Forde "African Worlds: Studies in the Cosmological Ideas and Social Values of African Peoples", Londra, Oxford University Press, 1954.

13— Bkz. Davidson (not 1), s. 54-67 ve s. 137-42.

14— "Meydan okuma ve tepki" konusu için, Bkz. II. Bölüm, 13. parça, s. 97.

15— Bkz. aşağıda, III. Bölüm, 18. parça.

16— Bkz. Davidson (not 1), s. 235-43.

17— Uygarlığın evrensel-öncesi-devlet evresi (böyle bir evre var denebilirse —ama çok zaman olduğunu görüyoruz) evrensel-devlet evresinden ayırdedilmiştir. Bu nedenle, evrensel-devlet evresinin, orijinal evrensel devletin bütün aşamalarını içine aldığı varsayılmıştır.

18— Orta Amerika ve And Uygarlıkları üzerine bilgimizin büyük kısmı arkeolojiktir. Arkeolojik kanıtlar bu iki uygarlık içindeki mahalli kültürleri ve her birinin tarihinde farklı aşamaları ayırdetmemizi sağlıyor.

19— Aşağı Dicle-Fırat havzasının kendine özgü uygarlığının Babil egemenliğindeki son evresi bile esinlendiği kaynaklar bakımından Sümerlere bağlıydı. Asurbanipal'in kitaplığı, Sümer dilinde metin ve sözlüklerle doluydu.

20— Bu yalnız "Minos" toplumunu değil, Ege Uygarlığının kara Avrupasında, Yunanistan'daki "Helladik" kolunu ve aynı zamanda hem "Minos", hem de "Helladik" uygarlıkların son "Miken" evresini de kapsamına alır.

21— Onyedinci yüzyılın son onyıllarından beri Batı Uygarlığı ile yakın ilişkilere giren uygarlıklar yalnızca Afrika Uygarlıkları değildir. Bunları Batı'nın "akrabası" olmaktan çok "uydu"su olarak görmek doğru olur.

22— Bugün Birleşik Devletler'in güneybatısı olan topraklarda Kolomb-öncesi bir uygarlık.

23— Şimdi Ekvator ve Kolombiya olan yerler.

24— Şimdi kuzey Şili ile kuzeybatı Arjantin olan topraklarda.

25— Elam bugünkü Irak'ta Dicle ile Fırat nehirlerinin aşağı havzasında birleşen bugünkü İran'ın Markeh ve Karun nehirlerinin oluşturduğu havzadır.

26— Bu kitapta "Hitit" adıyla anılan uygarlık, Ege, And, Orta Amerika Uygarlıkları gibi coğrafi bir adla anılsa daha iyi betimlenebilirdi. Bu uygarlığın alanı Küçük Asya'dır (bugünkü Türkiye.)

27— Urartu. Bu ülkenin adı Ağrı (Ararat) dağının adında hâlâ yaşıyor.

28— Merovit Uygarlığının alanı Nil'in Birinci Çavlanı'ndan belki Altıncı Çavlanı'na kadar olan araziyi kapsıyordu.

29— Bu, İ.Ö. son binyılda İtalya'ya gelen göçmen Etrüsklerle daha önce İtalya'ya yerleşmiş olan halkların ortak uygarlığı olacaktır.

30— Mahayana Budizm'in Tibet'teki biçimini kabul eden Moğol ve Kalmuklar da dahil.

31— Bkz. aşağıda, II. Bölüm, 17. parça.

BÖLÜM II

10 UYGARLIKLARIN DOĞUŞUNUN TABİATI

1— Bu incelemede, "mimesis" kelimesi, İngilizce "taklit" kelimesinin çağrışımları arasında olan "bilinçsiz kopyacılık" anlamından kaçınmak için kullanılmıştır. Buradaki kullanımıyla mimesis, "önyargısız" toplumsal taklit anlamına gelmektedir.

2— Mimesisin tarihi önemini David Huma anlamış ve "Of National Characters" adlı eserinin bir bölümünde belirtmişti: "İnsan zihninin çok taklitçi bir yapısı vardır; bir grup insan uzun süre bir arada bulununca, davranışlarının birbirine benzememesi ve erdemlerinin yanısıra kusurlarının da

birbirlerine bulaşmaması mümkün değildir."
2— Walter Bagehot, "Physics and Politics, Londra, Kegan Paul, 1894, s, 27 ve 35.
4— Bu konu için, Bkz. Bagehot (not 3), s. 42.
5— Tacitus, "Agricola" 45.
6— Mezamir, cvii, 10.
7— J.C. Smuts, "The League of Nations: A Practical Suggestion" Londra, Hodder and Stoughton, 1918, s.71.
8— Herbert Spencer, "First Principles."
9— G.W. F. Hegel, "Phanomenologie des Geistes."
10— "Oeuvres de Saint-Simon et d'Enfantin" Paris, Leroux, 1977, XLI, 86-7, 170-2, 177, 179, 205.
11— William Blake, "The Marriage of Heaven and Hell".
12— Sıraları her zaman böyle söylenir: İlkin dural durum, Yin; sonra dinamik etkinlik, Yang.
13— Johann Wolfgang von Goethe, "Faust", d. 12104-11: "Geçici olan her şey bir imgedir yalnızca; kusurlu olan başarıdır burada; dile gelemeyen yerine getirilir; kadınlığın ebedi ruhu bizi ileri iter."
14— Goethe, "Faust" d. 501-9: "Hayatın selinde, eylemin kasırgasında, inip çıkıyorum, salınıyorum; bir oraya, bir buraya! Doğum ve mezar bir sonsuz deniz, bir git-gel örgü, ışıl ışıl bir hayat. Böyle çalışıyorum zamanın kükreyen dokuma tezgâhında, Tanrı için canlı bir giyim örüyorum."

11 DOĞUŞ NEDENİ: IRK MI?

1— Bkz. aşağıda, IX. bölüm, 49. parça, s. 434-6.
2— İspanyol ve Portekiz yönetimindeki Afrika ve Latin Amerika ülkelerinde beyaz olmayan halkların durumları, daha önce Britanya veya Amerika yönetiminde olan beyaz olmayan halkların durumundan daha iyi değildi.

12 ÇEVRE Mİ?

1— "Atmosferin, Suyun ve Çevrenin etkileri. 13. bölüm.
2— "Herodotus, II, 33.
3— I Kor. xiii. 2.
4— O.H.K. Spate, "The Gographical Journal", Aralık 1952, s. 419.
5— "The Social Sciences in Historical Study." New York, Social Science Research Council, 1954, s. 119.

13 MEYDAN OKUMA VE TEPKİ

1— Bkz. yukarıda, I. Bölüm, 1. parça, s. 34.
2— Bu bölümün ilk şeklini yazdığım 1931'de "meydan okuma ve tepki" deyimini kendi buluşum sanıyordum; Oniki yıl sonra Robert Browning'in "Master Hugues of Saxe—Gotha" şiirinin dördüncü kıtasında bu sözle karşılaştım: "Gidin meydan okuyun, tek tepki almazsınız. Kilise azizleri döner dururlar!"
3— A. Lovell, "The Individiual and the Universe: B.B.C. Reith Lectures 1958." Londra, Oxford University Press, 1959, s. 23-4.
4— Örneğin, "Odysseia" XI'deki katalog. Bu bölüm Hesiod'un kayıp "Ehoiai"sinin oldukça yetkin bir örneği olabilir.
5— "Mephistopheles": "Von Zeit zu Zeit seh" ich den Alten gern" (Faust, d. 350).
6— "Faust, d. 249-50: "Anlayışın ötesinde yüce olan Tanrı'nın eserleri başlangıçta oldukları kadar görkemlidir."
7— Eyüb i. 1-5.
8— Matta xiii. 24-30.
9— Pierre Teilhard de Chardin, "The Phenomenon of Man", Londra, Collins, 1959, s. 164.
10— "Faust", d. 340-3: "İnsan etkinliği kolayca uykuya dalabilir, sınırsız dinlenmeye yatkındır çünkü; onun için bir arkadaş veriyorum ona, karıştırsın, iş çıkarsın ve şeytanca da olsa, yaratsın diye."
11— "Faust" d. 1338-44: "Benim her zaman yadsıyan ruh! Benim haklı olan; çünkü üste çıkan her şey alta düşmeye lâyıktır."
12— "Faust", d. 11575-6: "Özgürlük ve hayatı kazanan onları her gün kazanmak zorunda olandır."
13— "Faust" d. 249-50. Yukarıda, not 6'da verilmişti.
14— 2 Kor. iii. 18.
15— 2. Kor. iii. 17.
16— "Faust", 6. 1566-9: "Göğsümde oturan Tanrı iç varlığımı en derininden uyarabilir; içimdeki bütün güçlere o egemendir; ama, dışarıda hiçbir şeyi kıpırdatamıyor."
17— "Matta xiii. 27-30
18— Evripides, "Hippolytos", çeviren Gilbert Murray, Londra, Allen and Unwin, 1902.
19— Murray (Bkz. not. 18),
20— V. Grönbech, "The Culture of the Teutons", Londra, Oxford University Press, 1931, II. Bölüm, s. 302.
21— "Faust" d. 312-17.
22— "Faust"
23— "Bkz. yukarıda, 10. parça, s. 86.
24— "Talihin gelecekte ters döneceği "o senin başını bereleyecek ve sen onun topuğunu bereleyeceksin" sözüyle karanlık bir biçimde ima ediliyor.
25— "Luka xxii. 53.
26— Yuhanna xix. 11.
27— R. Steuart, "The Inward Vision" Londra, Longmans, 1930, s. 62-3. Aynı doğrunun, çok benzer bir dille, çağdaş psikoloji açısından dile getirilişi C.G. Jung'da görülür: "Modern Man in Search of a Soul". Londra, Kegan Paul, 1933, s. 274-5.
28— "Faust" "Sana, burada da, özgürlüğün yalnız gösterisini bağışlıyorum."
29— "Faust" Yukarıda, not 10'da verilmişti.
30— "Faust" "Her zaman kötüyü isteyen, her zaman iyiye çalışan o gücün bir parçası."
31— "Faust" "Senin gibilerden hiç nefret etmedim. Yadsıyan tüm ruhlar içinde, en az tiksindiğim alçak olandır."
32— "Faust".
33— "Faust", "Kaçan âna "Dur gitme! Çok güzelsin!" demek istiyorum. Bu yüce mutluluğun bekleyişi içinde, en yüksek ânı şimdi yaşıyorum."

34— "Grönbech (Bkz. not 20), II. Bölüm, s. 331-2.
35— Şafaktan önce Yakub'a musallat olan ve bunu yapmakla kendi sonunu kötü etmek için özellikle uğraşan, Suriye mitindeki esrarengiz varlık —insan, melek, zebani ya da Tanrı— motifi budur.
36— Bundan şu sonuç çıkar ki, Şeytan işini bilseydi bunun tersi olan oyunu oynardı.
37- Neş. cii. 25-7.
38— "Faust" 510-17 dizeleri. 1744-7 ile karşılaştırın.
39— İşaya liii. 3.
40— Platon, "Respublica", II, 361 E—362 A.
41— "Faust", dize. 353-417.
42— "Faust", dize 418-517.
43— Eyüb iii.
44— "Faust", dize 4594.
45— "Faust", dize 2607-8.
46— "Faust", dize 3376-413: "Huzurum kaçtı, Kalbim kırık; Bir daha yok bana huzur, Asla!"
47— "Yetersiz eterle ameliyat edilmiş bir kadının düşü, anlatan William James, "The Varieties of Religious Experience", Londra, Longmans, 1922, s. 392-3.
48— Matta iii. 13-14 ve iv. 11; Markus i. 9-13; Luka iii. 2-22 ve iv. 1-13.
49— İsa ile havarilerinin şiddete karşı oluşu, bunun da Theudas ya da Galileli Yahuda gibilerinin doğmadan ölen kurtarıcı hareketlerinin militan tavrından kesin farkı, Gamaliel'in dikkatinden kaçmadı.
50— Eyüb iii.
51— "Faust" dize 418-521.
52— "Faust", dize 602-807.
53— "Faust", dize 1224-37.
54— "Faust", dize 1583-1606.
55— "Faust", dize 1607-26.
56— "Faust", dize 1628-8.
57— "Grönbech (Bkz. not 20), II. Bölüm, s. 302.
58— "Ho epi krokou bios" (Bkz. Platon, Leges, 713C-D) Burada mit, filozofun toplumsal teorisini aydınlatmak için kullanılıyor.
59— Kabil ile Habil'in hikâyesine (Tek. iv. 1-15) bir ek olarak verilen (Tek. iv. 16-24) Kabil ile soyunun hikâyesi Kabil'i genel olarak, uygarlığın ve bütün uygarlık eserlerinin atası olarak temsil eder.
60— Hesiod, "Works and Days", 289.
61— Vergilius, "Goergica" I, 121-4.
62— Origen, "Contra Celsum" iv. 76, xix.
63— Matta xxv. 24.
64— Hesiod, "Works and Days", 174-5.
65— Matta xvi. 13-23; Markus viii. 27-33; Luka ix. 18-22.
66— Matta xvii. 10-12; Markus xi. 11-14.
67— Matta xxvi. 36-46; Markus xiv. 32-42; Luka xxii. 39-46. Krşl. Yuhanna xii. 23-8.
68— Matta xxvii 42.
69— Matta xxvii. 46; Markus xv. 34.
70— Luka xxviii. 46.
71— Yuhanna xix. 30.
72— Rom. vii. 24-5. vii ve viii. bölümlerin tamamı bu tema üstüne lirik bir meditasyon gibidir.
73— Eyüb xl. 3-5 ve xlii. 2-6.
74— "Faust", dize 4405-612.
75— "Faust" dize 11384—510.
76— "Faust", dize 4601-12.
77— Grönbech (Bkz. not 20), II. Bölüm, s. 302-3. Bkz. Vergilius, "Ecloga" IV.
78— Eyüb xlii, krşl. i. 2-3.
79— Süleyman'ın seçmesi masalıyla karşılaştırılabilir (1 Kr. iii. 5-15)
80— "Faust" dize 243-70.
81— "Faust" dize 1583-1606.
82— "Faust" dize 11866-89.
83— "Faust" dize 12106-9; I. Bölüm, 10. parça, s. 89'da verilmişti.
84— "Peter Profundis, "Faust"da, dize 11872-3: "Böylece var olan her şeyi biçimlendiren ve yaşatan bu herşeye kadir sevgidir."
85— Aeskhilos, "Agamemnon", 186-7.
86— Matta vii. 14.
87— Prometheus'un Helenistik hikâyesinde iki hizmet uzlaştırılamaz, kahraman, Tanrı'ya karşın İnsan'a hizmet ettiği için cezalandırılır.
88— Eyüb xlii. 7-10.
89— "Faust" dize 12069-111.
90— Matta xvi. 24-8; Markus viii. 34-8; Luka ix, 23-7.
91— Yuhanna xii. 32.
92— Robert Turgot, "Plan de Deux Discours sur l'Histoire Universelle", "Oevres de Turgot" Paris, Guillaumin, 1844, II, 647.
93— I Kor. xv. 57.

14 ÜSTÜNLEŞMENİN ÇETİNLİĞİ

1— P.E. Newberry, "Egypt as a Field for Anthropological Research", "Report of the ninety-first meeting of the British Association. Londra, Murray, s. 176.
2— Newberry (not 1), s. 176.
3— Bu itirazı seçkin bir coğrafyacı olan O.H.K. Spate yapmıştır.
4— S.A. Pakeman, "Ceylon" Londra, Benn, 1964, s. 33-5.

15 ELVERİŞSİZ COĞRAFİ KOŞULLARIN TEŞVİKİ

1— Herodotus VII, 102.
2— Platon, "Critias" 111A—C.
3— Herodotuz IV, 144.
4— Bkz. Polybius IV, 45.
5— Num. xxxii.
6— "Filistinler diyarı". Modern "Filistin" adının Grekçesi "Palaistine", Arapçası "Filastin"dir.

16 EZİYETLERİN TEŞVİKİ

1— Deyimi bulan J. O'Sullivan, "U.S. Magazine and Democratic Review", 1845, s. 5.
2— Kr. xviii. 21.
3— "Reaya"nın kelime anlamı "sürü"dür. Padişah da bu sürünün çobanı oluyordu. Bu deyim yalnız Müslüman olma-

yan uyruklar için kullanılmıyordu. Anadolu'daki Müslüman köylüler de, İstanbul'daki Hıristiyan tüccar ve din adamları da "Reaya" (raiyye) diye adlandırılıyordu.
4— Bkz. yukarıda, I. Bölüm, 8. parça.
5— Doğmadan ölen bu Uzak Doğu Hıristiyan Uygarlığı aşağıda, 17. parçada daha ayrıntılı anlatılıyor.

17 DOĞMADAN ÖLEN UYGARLIKLAR
1— Bkz. aşağıda, IX. Bölüm, parça 47.
2— Bkz. aşağıda, IX. Bölüm, 47. parça, s. 418 ve sonrası.

BÖLÜM III

18 BÜYÜMENİN DURDURULMASINA ÖRNEKLER
1— Bkz. yukarıda, I. bölüm, 10. parça, s. 86.
2— Bkz. aşağıda, V. Bölüm, 27. parça, s. 222-3.
3— Göçebeliğin kökenleri için, Bkz. E.D. Philips, "The Royal Hordes", Londra, Thames and Hudson, 1965.
4— Bu görüş için, Bkz. R. Pumpelly, "Explorations in Turkestan: Expedition of 1904: Prehistoric Civilizations of Anau", Washington D.C., Carneğie Institution, 1908.
5— Bkz. P.J. Ucko ve G. W. Dimbleby "The Domestication of Plants and Animals, Londra, Duckworth, 1967, özellikle s. 73-100.

19 BÜYÜMENİN ÖLÇÜTÜ
1— "Bu mitin analizi için, Bkz. II. Bölüm, 13. parça.
2— Gilbert Murray, "Prometheus Bound" Londra, Allen and Unwin, 1931, s. 8-9.
3— Murray (Bkz. not 2), 230-8.
4— Murray (Bkz. not 2), 443-4.
5— Murray (Bkz. not 2), 241-3.
6— Henri Bergson, "Le Deu- Sources de la Morale et de la Religion." Paris, Alcan, 1932, s. 55.
7— Bkz. yukarıda, II. Bölüm, 17. parça ve III. Bölüm, 18. parça.
8— Goethe, "Faust" dize 3249-50: "İştahtan doyuma yuvarlanıyorum, ve doymuşken, iştahı arıyorum."
9— "Faust" dize 12094-5: "Gel, daha yüksek âlemlere çık! Yürü! Seni kollayarak izleyecektir."
10— Bergson (Bkz. not 6), s. 188-9.
11— Bkz. yukarıda, II. Bölüm, 18. parça.
12— Bkz. aşağıda, s. 140.
13— "Bkz. yukarıda, I. Bölüm, 3. parça, s. 43.
14— Bergson (Bkz. not 6), s. 333 ve 73.
15— Bergson (Bkz. not 6), s 251.

BÖLÜM IV

20 DETERMİNİZME İNANMALI MIYIZ?
1— "Lucretius, "De Rerum natura" II, 1148-52 ve 1157-74.
2— Cyprianus, "Ad Demetrianum" 3.
3— "Evrenin ısı ölümü" denen şey; Bkz. Sir James Jeans, "Eos, or the Wider Aspects of Cosmogony", Londra, Kegan Paul, 1928, s. 52 ve sonrası.
4— Pierre Teilhard de Chardin, "The Phenomenon of Man" Londra, Collins, 1959, s. 285-90 ve 308-10.
5— P.Moore, "Suns, Myths and Men" Londra, Muller, 1968, s. 224.
6— O. Spengler, "Der Untergang des Abendlandes" Viyana ve Leipzig, Wilhelm Braunmüller, 1918, I, 152-3.
7— Yukarıda, I.Bölüm, 3. parça, s. 43.
8— Spengler (Bkz. not 6), I, s. 160-1.
9— "Homo erectus" ile "Homo sapiens" arasındaki türsel sınır genel olarak 500.000 ile 300.000 yıl öncesi arasında çizilmiştir.
10— Platon, "Respublica", 546A-B.
11— Mezamir cvii. 10.
12— Tekrarlanma teorilerini gözden geçirmek için, bkz. M. Eliade, "Le Mythe de l'Eternel Retour", Paris, Gallimard, 1949.
13— Bkz. G. Cairns, "Philosophies of History", Londra, Peter Owen, 1963, s. 26-31.
14— Eliade (Bkz. not 12), s. 131-2.
15— Platon, "Leges" 677A.
16— Platon, "Timaeus", 21E-23C.
17— Platon, "Politicus" 269C—273E.
18— Vergilius, "Egloga", IV, 4-7, 34-6.
19— Marcus Aurelius, "Meditations" IX, 28.
20— R. Thapar, "A History of India", Harmondsworth, Penguin, 1966, s. 161.
21— Matta vi. 7.
22— "F. Nietzsche. "Also sprach Zarathustra." İngilizce çevirisi, III 13 2.
23— Aristoteles, "Meteorologica" I, 3.
24— Aristoteles, "Problemata", xvii. 3.
25— Vergilius, "georgica" I, 501-2, 505-8, 510-15.
26— Alphonse Karr, "Les Guepes", Ocak 1849.
27— Bkz. yukarıda, II. Bölüm, 13. parça.
28— Bkz. yukarıda, III. Bölüm, 19. parça, s. 136.
29— M. Griaule ve G. Dieterlen, "The Dogon", ed. C. Daryll Forde, Londra, Oxford University Press, 1954, s. 84.
30— Horatius, "Carmina" I, 35, 27.
31— "Hakimler", v. 20.

21 MİMESİS'İN MEKANİKLİĞİ
1— Bkz. III. Bölüm, 19. parça, s. 140.
2— George Meredith, "Modern Love", kıta 43.
3— C.F. Volney, "Les Ruines:" Oeuvres Completes, Paris, Didot, 1860. s. 12-3.
4— Menander, parça 540.
5— Ambrose, "Hexameron" I, vii, 31.
6— Basil Davidson, "The Africans" Londra, Longmans, 1969, s. 147.
7— Bu öğretiyi incelemek için bkz. IV. Bölüm, 20. parça, s. 154-5. Volney'nin dersi konusunda, bkz. "Leçons d'Histoire," (not 3).
8— Her iki analiz de, günün felsefesine karşı çıkmaları bakımından benzeşir.
9— Cyprianus, "Ad Demetrianum", 10.

10— Bkz. yukarıda, III. Bölüm, 19. parça.
11— Matta vii. 14.
12— İbr. xii. 1.
13— Matthew Arnold, "Culture and Anarchy", Londra, Murray, 1869, s. 13-14.
14— Henri Bergson, "Les Deux Sources de la Morale et la Religion, Paris, Alcan, 1932, s. 251.
15— Platon'un mektupları, no. 7, 341D.
16— Bkz. yukarıda, I. Bölüm, 10. parça, s. 35 ve not 1.
17— Bkz. Bergson (not 14), s. 98-9.
18— Matta vii. 13.
19— William Wordsworth, "The Excursion" IX. 188-90.
20— Bergson, mekanikleşme pratiğinin iki önemli örneğini veriyor: aktörün, rolünü öğrenirken içtenlikle yaşadığı duyguları, bir gösteri sırasında, yalnızca biçimsel olarak yeniden yaşaması; ilkel bir toplulukta, bir zamanlar büyüyü yaratan coşkuyu artık yeniden üretmeyen kalıplaşmış büyü "yasaları". Bkz. Bergson (not 14), s. 177-8.
21— Bkz. yukarıda, I. Bölüm, 10. parça, s. 85.
22— Bkz. yukarıda, I. Bölüm, 10. parça, s.89.
23— Bkz. yukarıda, III. Bölüm, 19. parça, s. 135-6.
24— Matta xv. 14.
25— Bkz. yukarıda, III. Bölüm, 18. parça.
26— Bkz. yukarıda, I. Bölüm, 7. parça.
27— Yuhanna xxi. 18.

22 ROLLERİN DEĞİŞMESİ

1— Bkz. Aristoteles, "Poetica" VI, 18.
2— Luka iii. 12-13 ve vii. 29-30; Matta xxi. 31-2.
3— İşaya ix. 1; Matta iv. 15.
4— Bkz. Matta xxi. 31.
5— Bkz. Luka iv. 16-32.
6— Luka viii. 9-14.
7— Luka x, 25-37.
8— Matta xxi. 42.
9— Markus ix. 35 ile Matta xxiii. 11.
10— Luka ix. 48.
11— Matta xviii. 3-5 ile Markus ix. 37 ile Luka xviii. 16.
12— Matta xxi. 16.
13— Kor. i. 27-9. Tema ı Kor. ii'de genişletiliyor; ı Kor. iii'de "bilgelik" ile "budalalık" arasındaki, i. 27-8'deki dört antitezin ilki olan "peripeteia" yeniden ele alınıp ilerletiliyor.
14— Herodotus VII, 10.
15— Son zamanlarda Britanya'nın "güneşin batmadığı" bir imparatorluğa sahip olmakla böbürlenmesi ile karşılaştırın.
16— Herodotus I, III.
17— Horotius, "Carmina" I, 3, 37-40.
18— Lucretius, "De Rerum natura" V, 1222-5.
19— "Tao-te Çing", bl. 9; çeviren: Arthur Waley, "The Way and its Power," Allen and Unwin, 1934.
20— İşaya ıı. 12-17. Krşl. Obadya 3-4 (Yeremya xlxix. 16'nın yankısı).
21— Vaiz. ix. 11-12.
22— Luka i. 51-2'deki "Magnificat."
23— "Gilbert Murray, "Prometheus Bound" Londra, Allen and Unwin, 1931.
24— Efes. iv. 18.
25— Bkz. yukarıda, III. Bölüm, 18. parça.
26— Yılan'ın rolü için Bkz. yukarıda II. Bölüm, 13. parça.
27— 1 Kor. x. 12.
28— Mez. xvi. 18.
29— Platon, "Leges" 691C.
30— Bkz. yukarıda, I. Bölüm, 9. parçadaki liste.
31— Yuhanna iii. 4.
32— Matta xviii. 3.

23 ATİNA VE VENEDİK: GEÇİCİ BİR BENLİĞE TAPINMA

1— Bkz. yukarıda, I. bölüm, 1. parça, s. 37-7: Milliyetçiliğin modern Batılı politik sapmasında örneklenen putperestliğin özelliği.
2— Goethe, "Faust", d. 249; yukarıda, II. bölüm, 13. parçada verilmişti.
3— Markus xiii. 14. ile Matta xxiv. 15. Krşl. Luka xxi. 20. İncil'deki bu bölümler Daniel ix. 27 ve xii. 11'i hatırlatmaktadır.
4— Yukarıda, III. Bölüm, 19. parça, s. 138-9.
5— Bildiğimiz şekliyle bu söz, Thucydides II, 41'de verilen Perikles'in cenaze töreni konuşmasında geçiyor.
6— Eyüb, xlii. 6.
7— Bkz. Platon, "Leges" IV, 704D, 705B. Bu bölüm, Thucydides II.de kayıtlı olan Perikles'in cenaze konuşmasına kasıtlı bir cevap gibi.
8— Plutarkhos, "Life of Sulla", XIV, 5.
9— Bir yanda Akhalarla Arkadyalıların, öbür yanda da geri kalan Onbin'in ahlâk anlayışındaki, dolayısıyla eylemlerindeki farklılık için, bkz. Ksenofon, "Cyri Anabasis", özellikle VI. 1-3.
10— Polybius XVIII, 14.
11— Resul. xvii. 16-34.
12— İtalyan kültürünün, onbeşinci yüzyılın sonlarına doğru çok çarpıcı bir şekilde Alpler-ötesi kültüre göre üstünleşmesi bazan İtalya'da daha önce Latin ve Grek edebiyatlarının rönesansına bağlanır.

24 DOĞU ROMA İMPARATORLUĞU: GEÇİCİ BİR KURUMUN PUTLAŞTIRILMASI

1— Mezopotamya, Suriye ve Mısır'da, İmparatorluğun resmi Katolik Hıristiyanlığına karşı Nasturi ve Monofizit tepkiler.
2— Bkz. aşağıda, 26. parça, s. 199.
3— Papa II. Gregory'nin, Leo'nun elimize geçmemiş bir mektubuna verdiği cevapta (Mek. xiii) bu terimlerle Leo'ya hamlettiği iddia. Bkz. A.A. Vasiliev, "Histoire de L'Empire Byzantin", 2 cilt, Paris, Picard, 1932, I, 341.
4— Batı Üniversitelerinin gördüğü teşvik ve serbestlik, mahalli dünyevi lord veya mahalli piskoposun değil de, Papalığın himayesinde olmalarından ileri geliyordu.
5— "Conceptionist" inanca karşı "Adoptionist" inancın özü İsa'nın Tanrı olarak doğmadığı, vaftiz sırasında, Kutsal Ruh kendi tanrısal etkinliğinin insani aracı olarak onu kabul ettiğinde, insani manevi başarı ve erdemleri sayesinde Tan-

n'nın ona Tanrı'nın oğlu adını verdiği görüşüdür.
6— Bkz. aşağıda 26. parça, s. 206.
7— Yukarıda, s. 180.
8— Bkz. III. Bölüm, 19. parça, s. 137.
9— 985'de Ortodoks Hıristiyanlığı kabul eden Rusya imparatorluk hükümetinin resmi egemenliğini örtük olarak benimsemişti.
10— Matta xii. 25 ile Markus iii. 24 ile Luka xi. 17.

25 DAVUT'LA GOLYAT: GEÇİCİ BİR TEKNİĞE TAPINMA
1— Hikâyenin 1 Sam. xvii.'deki anlatılışa bakın.
2— Polybius, XXIV, 17.
3— Savaşın betimlenmesi için, Ammianus Marcellinus, "Res Gestae" XXXI, 11-13.
4— Bkz. görgü tanığı olarak, Falak-üd-din Muhammed bin Aydemir; aktaran İbn-ül-Tiktaka, "Kitab el Fakri"
5— "Çağdaş bir anlatımı için bkz. Jean, Sire de Joinville, "La Vie de Saint Roi Louis mise en nouveau langage par Henri Lognon," Paris, s. 87-8.
6— "Personne n'a su ni rien oublier, ni rien apprendre." Chevalier de Panat Londra, Ocak 1796 tarihli mektubunda böyle diyor.
7— Görgü tanığı anlatımı için bkz. Şeyh Abdürrahman El-Cabarti, "Acaib-ül Athar fi't-Taracim va'ı Ekber", 4. Cilt, Kahire, A.H. 1322, III.

26 ROMA PAPALIĞI: ZAFER SARHOŞLUĞU
1— Bkz. yukarıda 24. parça.
2— Bu konu için bkz. yukarıda, 24. parça, s. 189-90.
3— İrlanda'nın İngiltere tarafından işgali Papalığın iznini önceden almıştı; Çünkü Papa, IV. Hadrian olmadan önce İngiltereli Nicholas Breakspear olduğunu herhalde unutamamıştı.
4— Bkz. yukarıda, 24. parça, s. 183-5.
5— 2 Sam. xii. 14.
6— Edward Gibbon, "The History of the Decline and Fall of the Roman Empire"
7— Gibbon (Bkz. not 6),.
8— Dan. v. 25-8.
9— Neş. vii. 15.

BÖLÜM V

27 TOPLUMSAL ÇÖZÜLMENİN ÖZELLİĞİ VE BELİRTİLERİ
1— Bkz. yukarıda, I. Bölüm, 7. parça, s. 59.
2— Bkz. yukarıda, III. Bölüm, 18. parça.
3— Bkz. yukarıda, III. Bölüm, 19. parça, s. 136.
4— Bkz. yukarıda, III. Bölüm, 19. parça, s. 136-7.
5— "Herodotus I, 32.
6— Bkz. yukarıda, IV. Bölüm, 21. parça, s' 166.
7— Yukarıda, I. bölüm, 7. parçada.
8— Bu eşitlilik içinde birliğin bir örneği, Ortaçağ Batı feodal sisteminin, her zaman pratiği olmasa da ideali olan, şövalyelerle köylüler arasındaki toplumsal ilişkidir.
9— Bkz. yukarıda, I. Bölüm, 7. parça, s. 56.
10— Bkz. yukarıda, IV. Bölüm, 21. parça, s. 166.
11— Bkz. yukarıda, III. Bölüm, 19. parça, s. 137-8.
12— Bkz. yukarıda, I. Bölüm, 7. parça, s. 56-7.
13— Bkz. A. Bazard, "Exposition de la Doctrine Saint-Simonienne," paris, Leroux, 1877, XLI, 171-4.
14— A. MacIntyre, "Marxism and Christianity", Londra, Duckworth, 1969, s. 2.
15— MacIntyre (Bkz. not 14), s. 112.
16— Bkz. yukarıda, I. Bölüm, 7. parça, s. 56-7.
17— "Palingenesia"nın sözlük anlamı "doğumun tekrarlanması" demektir.

28 İÇ PROLETARYALAR
1— Thucydides III, 82.
2— Matta x. 21 ve 34-7; Luka xii. 51-3, xiv. 25-7 ve xxi. 16-17.
3— Thucydides III, 82-3.
4— Yukarıda, I. Bölüm, 7. parça, s. 56.
5— A.B.D. veya Güney Afrika'da bugün yaşayan "yoksul beyazlar"a benzetilerek bu deyim de kullanılabilir.
6— Sicilya'nın Birinci Köle Savaşı'nın "haberi yayılınca her yerde köle ayaklanmaları patlak verdi. Roma'da yüzelli kişi, Attika'da binden fazla, Deles ve başka yerlerde de gene birçok kişi fesat kurdu" (Agyrium'lu Diodorus, "A Library of Universal History" XXXIV—XXXV.
7— Agyrium'lu Diodorus (Bkz. not 6), 2. paragraf 39 ve 13.
8— 2 Mak. vi—viii., kitabın geri kalan kısımlarına karşılık olarak.
9— Luka xxii. 36.
10— Luka xxii. 38.
11— Luka xxii. 49-51.
13— Matta xvi. 21-6.
14— Matta -vi. 56.
15— Matta xxiv. 15-28 ile Markos xiii, 14-23 ile Luka xxi. 20-4.
16— Aşağıda, VI. ve VII. bölümlerde.

29 DIŞ PROLETARYALAR
1— Bu olay, aşağıda, IX. bölümde incelenecektir.
2— Platon'un öğrencilerinden Herakleides Ponticis kayıp bir eserinin varkalan bir bölümünde Roma'yı böyle anlatır.
3— Sain Augustune, "De Civitate Dei" I, 7.
4— Saint Augustine (Bkz. not 3), V, 23.

30 RUHTA AYRIŞMA
1— Bkz. yukarıda, III. Bölüm, 19. parça ve IV. Bölüm, 21. parça.
2— Marcus Aurelius, "Meditationes" IV, 1.
3— Marcus Aurelius (Bkz. not 2), IV, 49.
4— Marcus Aurelius (Bkz. not 2) IV, 48.
5— Epiktetos, "Dissertationes" I, 16, paragraf 15,16 ve 19,21
6— Epiktotes (Bkz. not 5), III, 5. paragraf 7-11.
7— Bkz. yukarıda, IV. Bölüm, 23. parça. s. 171.
8— Bkz. aşağıda, 31. parça, s. 253.

9— Livius IV, 4, paragraf 4.
10— Livius XXVIII, 28, paragraf 11.
11— Suetonius, "Nero", 11, paragraf 2.
12— G. Henzen, "Acta Fratrum Arvalium quae Supersunt" Berlin, Reimer, 1874, s. lxxxi.
13— Henzen (Bkz. not 12), s. cxv, cxix, cxxvi.
14— P. Aelius Aristeides, "In Roman" XXVI, paragraf 109.
15— G. Rutilius Namatianus, "De Reditu Suo" I, 115-16, 123-34, 137-46.
16— Saint Jerome, "Epistola" XXVII, 12. Aktaran J.P. Migne, "Patrologia Latina", Paris, 1844-64, XXII, süt. 1094.
17— Bkz. yukarıda, IV. Bölüm, 24. parça, s. 192.
18— II. Mehmet'in bu öğretiyi benimsemesi konusunda, Bkz. H. İnalcık, "The Policy of Mehmed II tovards the Greek Population of Istanbul and the Byzantine Muildings of the City", Dumbarton Oaks Papers, sayı 23, 24, 1969-70, s. 229-49, s. 233'de.
19— Yukarıda, IV. Bölüm, 24. parçada.
20— Yukarıda, II. Bölüm, 16. parça, s. 119-20'de.
21— Bkz. Steven Runciman, "The Great Church in Captivity", Cambridge, University Press, 1966, s. 110; 321.
22— Bkz. D. Obelensky, "The Byzantine Commonwealth and Eastern Europe 500-1493", Londra, Weidenfeld and Nicolson, 1971, s. 363.
23— Runciman (Bkz. not 21), s. 228.
24— Gürcü Kilisesi 1439'da Fyoransa'da temsil edilmişti. Bu tarihlerde uzlaşmaya varmış olabilir.
25— Runciman (Bkz. not 21), s. 329-30.
26— Runciman (Bkz. not 21), s.323; Obolensky (Bkz. not 22), s. 363.
27— Pskov'lu Philotheus, aktaran N, Zernov, "The Russians and their Church", Londra, 1945, s. 50.
28— Metin Zernov'da aktarılmıştır (Bkz. not 27), s. 71.
29— Obolensky (Bkz. not 22), s. 366.
30— Obolensky (Bkz. not 22), s. 365.
31— Belki İ.Ö. 9 tarihli yazıt; metni aktaran W. Dittenberger, "Orientis Graeci Inscriptiones Selectae", Leipzig, Hirzel, 1905, II, 48-60.
32— C.N. Cochrane, "Christianity and Classical Culture" Oxford, University Press, 1940, s. 130.
33— Aelius Aristeides (Bkz. not 14) XXVI, paragraf 68-70.
34— Bkz. yukarıda, V. Bölüm, 31. parça, s. 249-50.
35— E.Meyer, "Geschichte des Altertums", Stuttgart, Cotta, 1901, III, 24-5.
36— Aelius Aristeides (Bkz. not 14) XXVI. paragraf 79-84.
37— İskenderiyeli Appian, "Studies in Roman History", Önsöz.
38— Lucretius, "De Rerum Natura" V, 361-3.
39— Lucretius (Bkz. not 38), II, 303-7.
40— Menander, 540. parça; yukarıda, IV. Bölüm, 21. parça, s. 160'da verilmişti.
41— George Meredith, "Modern Love", kıta 43.
42— Lucretius (Bkz. not 38), III, 964-5 ve 967-71.

33 İLETKENLİĞİN VE BARIŞIN NİMETLERİ

9— Bkz. yukarıda, IV. Bölüm, 20. parça.
10— Bkz. Henri Bergson, "L'Evolution Creatrice." Paris, Alcan, 1921, s. 239-58.
11— "THe Admonitions of a Prophet", A. Erman, Londra, Methuen, 1927.
12— Platon, "Politicuk", 272 D6—273 E4.
13— C.N. Cochrane, "Christianity and Classical Culture" Oxford, University Press, 1940, s. 478-9.
14— "The Encyclopaedia of Islam", Londra, Luzac, 1927, II, s.v. kadar.
15— Bkz. yukarıda, III. Bölüm, 19.parça, s. 137-8.
16— Bkz. yukarıda, III. Bölüm, 18. parça.
17— Aeskhilos, "Agamemnon", 186-7; alıntı olarak ilkin yukarıda, II. Bölüm, 13.parça, s. 109.
18— Bkz. yukarıda, IV. Bölüm, 21. parça, s. 160-1.

31 ÇÖZÜLME OLAYININ YARATTIĞI MEYDAN OKUMA

1— Yukarıda, III. Bölüm, 19. parça, s. 137-8.
2— Epiktetos, "Dissertationes" I, 4. parag. 3 ve IV, 4, parag. 39.
3— "Upadana-sutta" II, 84, aktaran E.J. Thomas, "The History of Buddhist Thought", Londra, Kegan Paul, 1933, s. 62.
4— "Udana", Bl. VIII, aktaran T.C. Humphreys, "Buddhism" Harmondsworth, Penguin, 1952, s. 127.
5— "Sutta Nipata", aktaran E. Conze, "Buddhist Scriptures" Harmondsworth, Penguin, 1959, s. 79.
6— Seneca, "De Clementia" II, 6 ve 5.
7— "Robert Browning, "One Word More." xiv.
8— "Luka xvii. 20-1.
9— William Blake, "Auguries of Innocence."
10— Seng-ts'an, "Sin sin ming" aktaran Cenze (Bkz. not 5), s. 174-5.
11— Saraha, "Dohakosha" aktaran Conze (Bkz. not 5), s.179.
12— Yukarıda, IV. Bölüm, 23. parça, s. 171.
13— Yuhanna iii. 16-17.
14— Yuhanna iii. 3-8.
15— Yuhanna iv. 11-12.
16— Thomas a Kempis, "The Imitation of Christ" II, 12; İngilizce'ye çeviren Leo Sherley-Proce. Harmondsworth, Penguin, 1952, s. 87-8.
17— Bkz. yukarıda, V. Bölüm, 27. parça, s. 228.

BÖLÜM VI

32 EVRENSEL DEVLET: AMAÇ MI, ARAÇ MI?

1— Bkz. yukarıda, I. Bölüm, 2. ve 5. parça.
2— Bkz. yukarıda, I. Bölüm, 2. parça, s. 42.
3— Bkz. yukarıda, V. Bölüm, 27. parça, s. 224.
4— Bkz. yukarıda, V. Bölüm, 31. parça, s. 250.
5— Bkz. aşağıda, s. 271-2.
6— Tibullus, "Carmina" II, 5, 23-4.
7— Vergilius, "Aeneid" I, 278-9.
8— Velleius Paterculus II, 103.

13— Matta x. 39 ve xvi. 25; Markus viii. 35; luka ix. 24 ve xvii. 33; Yuhanna xii. 25.
14— Robert Browning, "Andrea del Sarto", d. 97-8.
15— H. Chadwick, "The Early Church", Harmondsworth, Penguin, 1967, s. 178.
16— Chadwick (Bkz. not 15), s. 178.
17— T. Humphreys, "Buddhism" Harmondsworth, Penguin, 1951, s. 132-3.
18— Humphreys (not 17), s. 160.
19— R.C. Zaehner, "Concordant Discord: The Interdependence of Faiths", Oxford, Clarendon Press, 1970, s. 134.

40 AYRI TÜRDEN TOPLUMLAR MI?

1— Bkz. V. Bölüm, 27. parça.
2— Bkz. yukarıda, I. Bölüm, 6. parça, s. 52.
3— Bkz. aşağıda, IX. Bölüm, 47. parça.
4— Bkz. yukarıda, VI. Bölüm, 34. parça, se. 294-5.
5— Matta x. 5-6; xv. 21-8.
6— Bkz. aşağıda, VIII. Bölüm, 42. parça.
7— "Allah" Arap ve Suriye dillerinde Yahudilik ile Hıristiyanlığın tek tanrısıdır. İncil'in, Hıristiyan büyüklerinin Grekçe metinlerinin Suriye diline çevrilmesinde, "Ho Theos" terimi yerine "Allah" denilmiştir.
8— Roma ve Sasani imparatorluklarının vârisi olan Arap devletinin, Müslüman olanların ulusları ne olursa olsun birinci sınıf yurttaş sayıldığı bir İslâm evrensel devletine dönüşmesini izlemek için, bkz. M.A. Shaban, "The 'Abbasid Revolution", Cambridge, University Press, 1970, "Islamic History AD 600-700" Cambridge, University Press, 1971.
9— Bkz.yukarıda, V. Bölüm, 31. parça, s. 251-2.
10— Bkz. yukarıda, 39. parça, s. 327-30.
11— Luka xiv. 23.

41 BİR HAYALE Mİ, YOKSA BİR GERÇEKLİĞE KARŞI TEPKİLER Mİ?

1— M.Eliade, "Myths, Dreams and Mysteries", Londra, Harvill Press, 1960, s. 17-18.
2— Bkz. yukarıda, I. Bölüm, 5. parça, s. 48-52.
3— Aeskhilos, "Agamemnon" 186-7, yukarıda, II. Bölüm, 13. parça, s. 109'da verilmişti.
4— Lucretius, "De Rerum Natura" I, 101: "Dinin (insanların yapmasına) yol açtığı kötülüklerin toplamı öylesine büyük ki!"
5— Bertrand Russell, "Has Religion made Useful Contributions to Civilization": "Why I am not a Christian", Londra, Allen and Unwin, 1957, s. 18.
6— R.C. Zaehner, "Concordant Discord", Oxford, Clarendon Press, 1970, s. 22.
7— Yukarıda, 40. parça, s. 341'de.
8— Bkz. yukarıda, IV. Bölüm, 20. parça, s. 155.
9— Söz Peter Berger'in; Bkz. "A Rumour of Angels", Allen Lane, 1970.
10— John Milton, "Paradise Lost" IV, d. 110.
11— "De Rerum Natura", V, 195-227.
12— Bkz. yukarıda, V. Bölüm, 31. parça, s. 251-3.
13— Eyüb v. 7.
14— Bkz. yukarıda, V. Bölüm, 28. parça, s. 232-3.
15— İbr. xii. 6.

BÖLÜM VIII

42 BARBAR GEÇMİŞİ

1— Bkz. yukarıda, V. Bölüm, 29. parça, s. 234.
2— Bkz. aşağıda, IX. Bölüm, 48 ve 49. parçalar.
3— Bu üç köşeli iktisadi ilişkinin aydınlatıcı ve eğlenceli bir analizi için bkz. E.A. Thompson, "A History of Attila and the Huns" Oxford, Clarendon Press, 1948, s. 184-97.
4— Owen Lattimore, "Inner Asian Frontiers of China" Londra ve New York, Oxford University Press, 1940, s. 240 ve 242.
5— Lattimore (Bkz. not 4), s. 243.
6— Lattimore (Bkz. not 4), s. 239.
7— Lattimore (Bkz. not 4), s. 243-4.
8— Priscus, "History of His Own Times", aktaran, L. Dindorf "Historici Graeci Minores", Berlin ve Leipzig, Teubner, 1870, I, 305-9.
9— Thompson (Bkz. not 3), s. 173. ve 172.
10— Thompson (Bkz. not 3), s. 173. ve 172.
11— Bkz. VI. Bölüm, 33. parça.
12— J. Baldson, "Rome: The Story of an Empire", Londra, Weidenfeld and Nicolson, 1970, s. 225.
13— Tacitus, "Germania", 5.
14— Tacitus (Bkz. not 13), 45.
15— Bu Söz Kia Yi'nin bir denemesindendir. Aktaran O. Franke, "Geschichte des Chinesischen Reiches", Berlin, de Gruyter, 1930, I, 132-3.
16— Zesimus, "Historiae" IV, xxxi, paragraf 1-3.
17— Yukarıda, s. 364.De.
18— İnsani işlerden bu motifin yeri —Aristoteles "peripeteia" adını bunun için bulmuştu— yukarıda, IV. Bölüm, 22. parçada tartışılmıştı.
19— V. Grönbech, "The Culture of the Teutons", Londra, Oxford University Press, 1931, II. Bölüm, s. 305.
20— George Meredith, "Modern Love", yukarıda, IV. Bölüm, 21. parçada verilmişti.
21— Gilbert Muray, "The Rise of the Greek Epic", Oxford, Clarendon Press, 1924, s. 84.
22— Murray (Bkz not 21), s. 85-7.
23— Pere H. Lammens, S.J., "Etudes sur le regne du Clife Omaiyade Mo'âwia I: "Melanges de la Faculte Orientale" II, Paris, Londra ve Leipzig, 1908, s. 67.
24— Lammens (Bkz. not 23), s. 68.
25— Lammens (Bkz. not 23), s. 72 ve 79.

43 İMGE VE GERÇEKLİK

1— Procepius, "A History of the Wars of Justinian", IV, 9.
2— Homeros, "Odysseia", I, 46-7.
3— Hesiod, "Works and Days", 143-55.
4— Hesiod (Bkz. not 3), s. 156-73.
5— Hesiod (Bkz. not 3), s. 122-6.
6— Hesiod (Bkz. not 3), 141-2.

7— H.M. Chadwick, "The Heroic Age", Cambridge, University Press, 1912, s. 31-2.
8— Chadwick (Bkz. not 7), s. 39.
9— Aristoteles, "Poetica" XXIV. 18.
10— William Wordsworth, "Elegiac Stanzas suggested by a Picture of Poele Castle in a Storm".

BÖLÜM IX

44 ÇAĞDAŞ UYGARLIKLAR ARASINDA KARŞILAŞMALAR

1— Bkz. yukarıda, VI. Bölüm, 32. parça, VII. Bölüm, 40. parça,
2— Bkz. yukarıda, IV. Bölüm.
3— Bkz. yukarıda, III. Bölüm, 15. parça.
4— Bkz. aşağıda, X. Bölüm.
5— Bkz. yukarıda, I. Bölüm, 9. parça.

45 MODERN BATI VE RUSYA

1— Bkz. yukarıda, 44. parça.
2— Bkz. yukarıda, VI. Bölüm, 32. parça.
3— Bu terimin açıklaması için bkz. aşağıda, 49. parça.
4— Bkz. yukarıda, VI. Bölüm, 32. parça.
5— Bu terimin açıklaması için bkz. aşağıda, 49. parça.
6— Bkz. yukarıda, VI. Bölüm, 37. parça, s. 311.
7— L. Trotsky, "The History of the Russian Revolution", Londra, Gollancz, 1965, s. 24.
8— Bkz. yukarıda, V. Bölüm, 27. parça; VII. Bölüm. 41. parça

46 MODERN BATI VE DOĞU ASYA

1— Japon ve Çin çıkarları arasındaki ayrım için bkz. C.M. Cipolla, "European Culture and Overseas Expansion" Harmondsworth, Penguin, 1970, s. 95-6 ve 167-70.
2— 1593 ile 1614 arasında Manila'da bir Japon kolonisi kuruluverdi (Bkz. C.R. Boxer, "The Christian Century in Japan, 1549-1650", Londra, Cambridge University Press, 1951, s. 302); sonra, onyedinci yüzyılın ilk çeyreği süresince, Güneydoğu Asya'nın başka bölgelerinde de Japon tüccar ve ücretli askerlerinin buna benzer kolonileri görüldü. (Bkz. Boxer, s. 296-7).
3— 1957'de Meksika'da Japon tüccarlar vardı (Bkz. J. Murdoch, "History of Japan", Kobe, Kobe Chronicle, 1903, II, 292).
4— Bkz. yukarıda, VI. Bölüm, 37. parça.
5— Bkz. aşağıda, 49. parça.

47 İSKENDER—SONRASI HELEN TOPLUMUYLA KARŞILAŞMALAR

1— Bkz. W.F. Albright, "From the Stone Age to Christianity" Bultimore, John Hopkins University Press, 1957, s. 337—8.
2— Albright (Bkz. not 1), s. 338.
3— Albright (Bkz. not 1), s. 338.
4— Yukarıda, VI. Bölüm, 38. parça.
5— Söz J. Romein'den; yukarıda, I. Bölüm, 4. parçada verilmişti.

48 ÇAĞDAŞ UYGARLIKLAR ARASINDA KARŞILAŞMALARIN TOPLUMSAL SONUÇLARI

1— Bkz. yukarıda, IV. Bölüm, 21. parça.
2— Lucy Mair, "Primitive Government", Harmondsworth, Penguin, 1962, s. 254-5.
3— Mair (Bkz. not 2), s. 255.
4— J. Maquet, "Power and Society in Africa", Londra, Weidenfeld and Nicolson, 1971, s. 122-3.
5— Maquet (Bkz. not 4), s. 118.
6— Bkz. yukarıda, 45. parça.
7— Bkz. aşağıda, 49. parça.
8— İsaac Deutscher, "Russia, China and the West", F. Halliday, Oxford, University Press, 1970, s. 333 ve 334.
9— Bkz. aşağıda, 49. parça.
10— John Bowring, "Report on Egypt and Candia", Londra, Clowes and Clowes, 1849. s. 49.
11— Bu gelişmeler için, bkz. P.J. Vatikiotis, "The Modern History of Egypt." Londra, Weidenfeld and Nicolson, 1969, özellikle s. 49-125.
12— Aktaran E.S. Mason, "The Planning of Development": "Scientific American" Eylül 1963, s. 235.
13— M. Barratt Brown, "After Imperialism" Londra, Heinemann, 1963, s.407.

49 ÇAĞDAŞ UYGARLIKLAR ARASINDA KARŞILAŞMALARIN PSİKOLOJİK SONUÇLARI

1— Luka xviii. 11.
2— Yukarıda, II. Bölüm, 11. parça, s. 91.
3— Bkz. Kur'an, Sure xxii. 17.
4— Bkz. Norman Cohn, "The Pursuit of the Millennium", Londra, Temple Smith, 1970, s. 80.
5— 2 Mak. iv. 7-17.
6— 1 Sam. viii. 5 ve 20.
7— Bkz. yukarıda, V. Bölüm, 28. parça, s. 231.
8— Bkz. yukarıda, II. Bölüm, 16. parça, s. 119-20.
9— Bkz. yukarıda, IV. Bölüm, 21. parça, s. 166 ve IX. bölüm, 48. parça, s. 423-4.
10— Bkz. yukarıda, V. Bölüm, 30. parça, s. 245-6.
11— Bkz. yukarıda, VI. Bölüm, 38. parça.
12— Bkz. yukarıda, V. Bölüm, 28. parça, s. 232-3.
13— Bkz. yukarıda, IV. Bölüm, 23. parça, s. 171.

BÖLÜM X

50 KURUMLARIN, YASALARIN VE FELSEFELERİN RÖNESANSLARI

1— Yukarıda, IX. Bölüm, 44. parça, s. 396.
2— Christopher Dawson, "religion and the Rise of Western Culture", Londra, Sheed and Ward, 1950. s. 15; 89.
3— Dawson (Bkz. not 2), s. 89.
4— Yukarıda, IV. Bölüm, 24. parça.
5— E. Gibbon, "The History of the Decline and Fall of the Roman Empire", Londra, Methuen, 1898, V, Ek 11, s. 525.
6— Bkz. C.E. Zacharia von Lingenthal, "Collectio Librorum Juris Graeco-Romani Ineditorum", Leizig, Barth, 1852.

7— Matta v. 29-30; Matta xviii. 8-9; Markus ix. 43-7.
8— "Suriye hanedanından imparatorlar tarafından" demektir.

52 DİNLERİN RÖNESANSLARI

1— Bkz. yukarıda, IX. Bölüm, 47. parça, s. 419.
2— Ef. vi. 13-14.
3— Çıkış xx. 3-5.
4— Markus ii. 27.
5— "Örneğin, Mattaxii. 1-13; Markus ii. 23-8 ve iii. 1-6; Luka xiii. 11-1 Yuhanna v. 1-18.
6— Bkz. yukarıda, VII. Bölüm, 41. parça.

BÖLÜM XI

53 TARİH DÜŞÜNCESİNİN ÖZELLİĞİ

1— "Herbirimizin kendi hakkında bilinci evrimin kendine bakması ve düşünmesidir": Pierre Teilhard de Chardin, "The Phenomenon of Man", Londra, Collins, 1959, s. 221.
2— Yukarıda, I. Bölüm, 4. parça.
3— A.L. Kroeber, "The Nature of Culture", Chicago, University Press, 1952, s. 70.
4— Kroeber (Bkz. not 3), s. 79.
5— M.R. Cohen, "The Meaning of Human History", La Salle, Open Court Publishing Company, 1947, s. 42.
6— Cohen (Bkz. not 5), s. 289-90.
7— H. Joseph, "An Introduction to Logic", Oxford, Clarendon Press, 1916, s. 401.
8— "The Social Sciences in Historical Study", New York, Toplumsal Bilimler Araştırma Konseyi, 1954, s. 95.
9— L. von Mises, "Theory and History", Londra, Cape, 1958, s. 74.
10— E.H. Carr, "What is History?", Londra, Macmillan, 1961, s. 59.
11— Pieter Ceyl, "Debates with Historians", Londra, Batsford, 1955, s. 140.
12— M.C.D'Arcy, "The Sense of History", Londra, Faber and Faber, 1959, s. 48.
13— "The Social Sciences in Historical Study" (Bkz. not 8), s. 131.
14— Carr (Bkz. not 10), s. 5-6.
15— G. Stedman Jones, "English Historians": "New Left Review", Kasım-Aralık 1967, s. 42.
16- Stedman Jones (Bkz. not 15), s. 42.
17— Leopold von Ranke, "Geschichte der germanischen und romanischen Völker 1494-1535", I, Anhang.
18— Carr (Bkz. not 10), s. 114-15.
19— Christopher Dawson, "The Dynamics of World History" Londra, Sheed and Ward, 1957, s. 287.
20— Dawson (Bkz. not 19), s. 295.
21— Carr (Bkz. not 10), s. 126.
22— Von Mises (Bkz. not 9), s. 93.
23— Bkz. yukarıda, IV. Bölüm, 20. parça.
24— George Meredith, "Modern Love" yukarıda, IV. Bölüm, 21. parça.
25— Yukarıda, IV. Bölüm, 20. parça; V. Bölüm, 30. parça.
26— Friedrich Engels, "Socialism Utopian and Scientific", Londra, Swan Sonnenschein, 1892, s. 83.
27— Friedrich Engels, "Anti-Dühring", Londra, Lawrence and Wishart, 1934, s. 128-9.
28— Fil. ii. 7, Düzeltilmiş baskı'daki şekliyle.

54 TARİHÇİLER EYLEMDE

1— Bkz. C.F. Volney, "Les Ruines", Paris, Didot, 1860, s. 12-13.
2— İbn Haldun, "Mukaddime"— "An Introduction to History" İngilizce'ye çeviren F. Rosenthal, Londra, Routledge and Kegan Paul, 1958.
3— Bkz. H. Grote, "The Personal Life of George Grote", Londra, John Murray, 1873, s. 224.
4— İbn Haldun (Bkz. not 2), I, bl. 3. paragraf 1, s. 313: "Hükümdarlık yetkisi ve büyük hanedan gücü yalnız bir grup ve grup ruhu ile elde edilir"; I, bl. 3. paragraf 6, s. 322-7; "Grup ruhu olmadan dini propaganda ortaya çıkamaz".
5— İbn Haldun (Bkz. not 2), I, bl. 2, paragraf 26, s. 305-6.
6— İbn Haldun (Bkz. not 2), I, bl. 3, paragraf 4, s. 319-20.
7— İbn Haldun (Bkz. not 2), I, bl. 3, paragraf 5, s. 320-2.
8— Rosalind Murray.
9— İbr. xii. 1.
10— Geoffroi de Villehardouin, "Conquete de Constantinople", metin ve çevirisi, N. de Wailly, Paris, Dido, 1882, s. 72.
11— Bernal Diaz de Castillo, "The Discovery and Conquest of Mexico, 1517-21; İngilizce'ye çeviren A.P. Maudslay, Londra, Routledge, 1928, s. 297-310.
12— Resul. xix. 29-41.
13— Bkz. Josephus, önsöz, "Contra Apionem" I, 47-50.
14— Saint Augustine, "Retractiones" II, 43. bl.
15— Thucydides I, 1.
16— Thucydides I, 22.
17— Polybius I, 1.
18— Alaeddin Ata Malik Cuveyni, "The History of the World-Conquerer; İngilizce'ye çeviren, J.A. Boyle, Manchester, University Press, 1958.
19— John Murray, "The Autobiographies of Edward Gibbon, Londra, Murray, 1896, s. 405-6.
20— Murray'de, bu ikinci olaylı durum karşısında Gibbon'ın duygularının dokunaklı anlatımını okuyun, s. 333-4.
21— Murray (Bkz. not 21), s. 270-1; s. 406.
22— Murray (Bkz. not 21), s. 284; s. 411.
23— Batı Uygarlığı tarihinin, daha önceki Helen Uygarlığı tarihine koşut ve onunla kıyaslanabilir olduğu iddiası, şüphesiz, Batı tarihinin şimdiye kadar bu yolu izlediği gözle-

minin ötesinde bir iddia değildir. Bu tekrarın kaçınılmaz olduğu gibi bir dogma yaratmamız gerekmez. (Bu konu için, bkz. yukarıda, 53. parça.)

24— Homeros, "İliada" IV, 164-5.

25— Polybius XXXVIII, 22, Appian'ın "Roman Studies" adlı eserinde verdiği kısaltmadan çıkarılmıştır.

26— Herodotus VII, 10; yukarıda, IV. Bölüm, 22. parçada verilmişti.

27— James Shirley, "The Contention of Ajax and Ulysses" I, iii.

28— "Bhagavadgita" XI.

29— Yuhanna iii. 16.

30— Neş. xix. 1.

31— Assisi'li Aziz Francis, "Laudes Creaturarum" 1, 5.

32— Kur'an x. 4.

33— Goethe, "Faust" d. 12108-9: "Olmayacak şey... İyi ya, burada gerçekleşen buydu işte!"; yukarıda, II. Bölüm, 13. parçada verilmişti.

RESİMLERİN LİSTESİ

I. CİLT

1,2,3— İslami, Kongolu, Çinli gözlerle Hıristiyan ikonografisi.
4,5— Endüstriyalizm ve ulusçuluk
6— Detroit'teki Ford Motor Fabrikası'nın ısmarladığı duvar resmi.
7— Chaplin'in "Asri Zamanlar" filminden bir sahne.
8— Zafer Takı, Paris
9— Brandenburg Kapısı, Berlin
10— Dewey Zafer Takı, New York
11— "1000 Yıllık Rusya" anıtı, Novgorod
12— Britanya'nın dünya kültürlerindeki kökleri
13— Bir organizma olarak toplum
14— Benin'den savaşçılar
15— Beşinci Sülâle döneminden Mısırlı yazıcı
16— Budist rahip, Japonya
17,18— Evrenin haritası
19— Eşek sürücüsü, Mısır, Beşinci Sülâle
20— Araba modeli, Suriye
21— Yelkenli gemi, Minos uygarlığından
22— Akrep Kral
23— Kuyudan su çekme tekniği, Mısır
24— Yukarı ve Aşağı Nil'in birleşmesi
25— İ.Ö. 1300'den kalma bir harita
26-34— Helen dünyasının madeni paraları
35— Peleponnes Savaşı'nın patlak vermesi
36— Hıristiyan vârisler
37— Barbar gasıplar
38,39,40— Tekrarlanan rönesanslar
41— Çin tarihinde birlik ve dağınıklık
42— Köylü üretim
43— Onsekizinci yüzyılda bir Yahudi ailesi
44— Basel'de Ulmann ailesi
45-52— Yahudi diasporasının kültürü
53— Taşlek, arınma ayini
54— Dünya uygarlıklarının evreleri
55— Benin'de Oba'nın atlara özgü mihrabı
56— Rus İmparatoru Büyük Petro
57— İnsan çabalarının hedefi
58— Aydınlık ve karanlık
59— Yin-Yang sembolü
60,61— Irk ve insan ırkı.
62— Siyahi Magus
63— Siyahi Aziz
64, 65— Aynı çevre, değişik kültürler
66— Şeytanın meydan okuması, Tanrı'nın tepkisi
67— Faust'un insan bilgisinin ötesine geçmek için aranışları
68— Düşüş ve bağışlanma
69— Şeytan Tanrı'ya meydan okuyor
70— Şeytan ile Cennet
71, 72— Acı çekerek edinilen bilgi.
73— Eyüp çektiği acılar arasında
74— Tanrı Eyüb'e cevap veriyor
75— Sonuçlanma
76— İnsan'ın zaferi
77— Çabanın devamı
78— Doğa'nın intikamı
79— İnsanın ormana karşı zaferinin anıtı
80— Sunyon Burnu
81— Zeytinin toplanması
82— Atina tüccar gemisi
83— Girişim
84— Edilginlik
85, 86— Dışadönük tepki
87— İçedönük tepki
88— Müslüman devletinde Hıristiyanlar
89, 90— Ermeni ve Yahudi tüccarlar
91— Meliapore'de Aziz Toma'nın türbesi
92— Pekin'de dikilitaş
93— Mücevherli Nasturi istavrozları
94— Lalibela'da kayadan oyulmuş bir üçüncü yüzyıl kilisesinin damı
95— Karakuş'ta bir Hıristiyan Tapınağı'ndan duvar resmi
96— Göçebe kampında hayat
97— Japonya'da donmuş bir nehir üstünde Aynu balıkçıları
98— Bir İskit kılıç kınından ayrıntı
99, 100— Yaratıcı Prometheus
101, 102— Ateşi getiren Prometheus
103— Prometheus'un Zeus'a karşı başkaldırması
104— Prometheus mitinin üç episodu
105— Rota fortunae
106— Rota fatalis
107— Rota vitalis
108— Musa
109— Döner makine
110— Ayrı ayrı suratları olmayan, uysallaştırılmış işçiler
111— Yozlaşmış iktidarın edilginlik talimi yapan kurbanları
112— Totaliter devlet
113— Açgözlülük-çirkin davranış-felâket
114— Hıristiyan alegorisi
115— Tanrıça Athene, Helene heykeli
116— Dükalık sarayında, Veronese'nin bir tavan resminden ayrıntı
117— Venedik Deniz İmparatorluğu
118, 119— Venedik'te Dükalık Sarayı ve Sen Mark Çan Kulesi
120— Grit'te Herakleion'da Venedik kalesi
121, 122— Nauplion'da, Korfu'da kapılar üzerinde Venedik aslanları

123— İstanbul'un Haçlılar tarafından yağmalanması
124— Kandiye'de Venedik'lilerin deniz zaferi
125— Canaletto'nun "Karnaval Sahnesi"
126— Venedik'te, Sen Mark Meydanı'nda Özgürlük Ağacı çevresinde kutlama töreni
127— Avusturya'ya karşı ayaklanma
128— İsa'nın İmparator VII. Konstantin'e taç giydirmesi
129— Sezar ile Papa
130— Justinyen'in mozayik portresi
131— Justinyen'in karısı Teodora
132— Justinyen'in maiyetindeki askerler, bakanlar
133— Kariye Camisi'nden mozayik
134— El Greco'dan "Bahçede Istırap"
135— Dokuzuncu yüzyıl, İncil süslemesi
136— Bizans İmparatoru III. Mihail ile İmparatoriçe
137— Bulgar-Roma Savaşları
138— Davut ile Goliath
139— Vietnam gerilla savaşı
140— Hoplite savaşçıları
141— Yunan falanksı
142— Roma ve Sarmatya süvarileri
143— Zırhlara bürünmüş kargılı
144— Süvariye karşı süvari
145— Ateşli silahlara karşı pala
146— Prusya safları geçitte
147, 148— Roma kilisesinin alçakgönüllülüğü ve debdebesi
149— Ata binmiş Papa
150— İmparator Friedrich Barbarossa
151— Papa III. Nicholas ile Dante
152— Papa VII. Greguar'ın Roma'dan kovuluşu
153— III. Innocent
154— IX. Greguar
155— Aziz Francis Bayan Yoksulluk ile evleniyor
156— VIII. Boniface
157— V. Martin
158— Papa II. Pius
159— Basel Konseyi'nin mührü
160— Papa IX. Pius
161, 162, 163— Taşlaşmış Hiyerarşiler
164-169— Toplum katlarını gösteren bir gravür
170— Fransız Devrimi'nden kalma bir taşbasma
171— Dürer'in, Vahiy dizisinden, "Dört İntikamcı Melek"
172— 1919'dan devrimci Sovyet afişi
173, 174— Köle ve kimlik işareti
175— Judaea armata
176— Judaea capta
177— Judaea resurgens
178, 179— Barışın Zaferi
180-183— Arabistan, Orta Asya, Küçük Asya, Britanya'dan portrebüstler
184— Roma kalesine saldıran Barbar kabileleri
185— Kelt süvari ve piyadeleri
186, 187, 188— Steplerden gelen göçebe atlılar
189, 190— Talih ve Nemesis
191— Ölümün teması Çark
192— Kayser I. Wilhelm
193— Amerika'da Siyah İktidar hareketleri
194— Bruno Caruso'dan Gösteri
195— Bir on beşinci yüzyıl alegorisi
196— Tefekkür kuşağına sarılı Hindu bilge
197— Saint Simeon Stylites
198— Rahip Myo-e tefekkürde
199— T'ang hanedan çağında Çinli Bodhisattya

II. CİLT

200— Roma İmparatorluk kudretinin simgesi Kartal
201— İmparatorluk kültü
202— Moğollar'ın Bağdat'ı kuşatması
203— Bir Hintli maharanın "durbar"ı
204— Fatih, Sultan II. Mehmet
205— Roma'nın ilk imparatoru Augustus
206— Pers hükümdarı Darius
207-212— İmparatorluk duvarları
213— XIV. yüzyılda Tunus'ta Romalı bir toprak sahibi
214-221— Roma İmparatorluğu zamanında bilinen bitkiler
222— Japon tüccarı
223— Moğol İmparatoru Kubilay Han
224— Hint İmparatoru Ekber
225— Japonlar'ın Hıristiyanları ezme politikasının ilk kurbanları
226— "Kırk Martir"
227— Papa ile Kuria
228, 229, 230— İnka İmparatorluğu'nda ulaştırma
231— Kara ulaşımı
232, 233— Su ulaşımı
234, 235, 236— Suriye'de taştan yapılma bir yol; bin mil ötede, Tunus'ta bir nişantaşı
237— Çin garnizonuna karşı saldırı
238, 239— Pers yazıtları
240— Sennakerip sarayından kabartma
241— Karloman'ın Roma'da taç giymesi
242— VI. Henri
243— III. Frederick
244— Napoleon
245, 246— Hıristiyanlığın başkentleri
247, 248, 249— Çin kamu hizmetleri
250-255— Osmanlı İmparatorluğu'nun altı memuru
256— Doğu Hindistan Şirketi'nin memuru
257— Kamu hizmetlileri ile Tanrı hizmetkârları
258— Modern Çin'de atletizm gösterisi

259— Müslüman münzevi ve Hint prensi
260— Epik romansların kahramanı Lancelot
261— Wilhelm Tell ve Flue'li Nicholas
262— Dinlerde hayırseverlik
263— İmparator Marcus Aurelius kurban töreninde
264— "Tanrı Adamı" Alexis
265, 266— Putperestlik mirası
267— İbrahim ile İshak
268— Samson'un Filistinlilerin tapınağını yıkması
269— Muhammed'in Mekke'den göç edişi
270— Budist hayat çarkı
271— Nirvana'ya ermiş Buda
272, 273— İslâm'da hoşgörü, Hıristiyanlık'ta eziyet
274— Mısır dini mitolojisi
275-284— Kaos'tan Kosmos'a
285— Oruç tutan Buda
286— Bahçede Istırap
287— Askeri baraj
288— Çin gözüyle barbar
289— Romalı barbarla dövüşüyor
290— Barbar savaş tutsakları
291— Barbar yedekler Romalı lejyonerlerin yanı sıra savaşta
292,293,294— Frank haçına konmuş Roma broşları, bir Germen fibulası, bir Vizigot kabartması
295, 296— Çin zaferleri
297— Güney Çin barbarları ve Sung ordusu
298, 299— Gılgamış'ın savaşı ve Perseus'un Medusa'yı öldürüşü
300,301— Barbar sanatı
302, 303— Vandal toprak beyi, Merovinyen süvari
304, 305— Dakyalı bir barbar, Çin imparatoru
306— Barbar kahramanı
307— Frank broşu
308— Burgonya fibulası
309— Vizigot tokası
310— Anglo-Sakson tokası
311— Vizigot broşu
312— İsveç madeni levhası
313— Orta Asya'nın dönüm noktası
314— Suriye'nin dönüm noktası
315, 316, 317— Temaslar ve Çatışmalar
318— Çinli hanımlar
319— Beyaz Deniz'deki Solovetskiy Manastırı'nın kuruluşunun kutlanması
320-321— Herod'culuk
322— Petro'nun donanmasından gemiler
323— Rus köylüsünün Fransız'a karşı zaferi
324— Batı'nın yaklaşımları
325, 326, 327— İsa, Nagasaki'deki Cizvit konağında bir papaz, Cizvit Adam Schall
328— Nagasaki'deki Hollanda fabrikasının görünüşü
329— Erdemlilik örneği olarak batılılar
330— İmparator Ç'ien Lung ile elçi Lord Macartney
331-338— Japon ordusunun modernleşmesinin aşamaları
339— Çin-Japon Savaşı'nda Japon birlikleri Kore'de
340— Rus-Japon Savaşı'nda Japon savaş gemisi
341— Çin'in büyük atılımı
342, 343— "Tatar Tanrısı", Amerika'ya yerleşmeye gelen Avrupalılar
344-349— Kültürel Birleşme
350, 351— Neo-platonist Plotinus'un lâhdi, Hıristiyan lâhdi
352— İslâm sentezi
353— Brahman başı
354— Mustafa Kemal Atatürk
355— Mehmet Ali Paşa ve İngiliz-Fransız mühendisleri
356— Mehmet Ali Paşa devrinde Kahire'de bir sokak
357— XIX. yüzyıl ortasında Kahire'de geleneksel bir okul
358— Peru'lular hıristiyan olduktan sonra Meryem'i Peru'lu bir kadın şeklinde tasvir eden bir Peru resmi
359— Başka dinlere hoşgörü
360-363— Kuvvet ve İnandırma
364— Sömürü
365, 366— Florida yerlileri, Fransız sömürgecisi
367— Özümleme
368— XIX. yüzyılda, Semerkant'ta Yahudiler
369— Japon İmparatoru Miji
370— Japonya'nın Janus'u
371— Demokrasi Atina halkına taç giydiriyor
372, 373— Karloman'ı Romalı İmparator Augustus olarak gösteren madeni para, İmparator II. Friedrich ve karısı
374— Konfüçyüs'ün Hayaleti
375, 376, 377— Batı'nın harf düzeninde Helenizm'in yeniden canlandırılması
378— Swift'in ilk baskısı 1697'de yapılan hicvinin 1710 baskısının resmi ile ilk sayfası
379— Modernlerin Zaferi
380, 381, 382— Sanat Yol Kavşakları
383, 384, 385: Puta-tapma: Helen Kökenleri
386, 387— "Tanrı Birdir"
388— Puta-tapmaya karşı Ortodoks tepkisi
389— Puta-tapmaya karşı Protestan tepkisi
390— Tarih perisi Clio
391— Augustine'in "De Civitate Dei" kitabından bir minyatür
392— İbni Sina'nın "Tıb Yasası" kitabından bir resim
393— Mısır anıtları
394— Bilginler
395— Josephus'un "Yahudilerin Tarihi" kitabından bir resim
396— İbni Haldun'un "Mukaddime"sinden harita
397, 398— Brueghel'in "Ölümün Zaferi" ile Era Angelico'nun "Cennet Sarayında İsa" tablolarından ayrıntılar.

A

ABBASİ HALİFELİĞİ: I. 132; II. 298
ABDÜLHAMİT: II. 453
ABDÜLMELİK: II. 321
ACTON: I. 41
ADEN BAHÇESİ: I. 105; 108; 114
ADRİANAPOLİS: I. 215
AELIUS ARİSTEİDES: II. 307
AENEAS: II. 297
AESHİLOS: I. 116; 147; 149; 185
AETOLİA: I. 258
AİAS: I. 185;
AFRASYA: I. 53-54
AFRİKA: I. 76; 259; II. 450; 453
AFRODİTE: I. 105; 109-110
AGADE İMPARATORLUĞU: I. 60
AGAMEMNON: I. 185
AGİS: I. 255
AHURAMAZDA: II. 306
AKALAR: II. 389
AKANLAR: I. 175
AKAMANUŞLAR (Akamanya İmparatorluğu, Kenyan): II. 306; 329; 423
AKAD İMPARATORLUĞU: II. 318
AKAD UYGARLIĞI: I. 60; 66
AKİTANYA: I. 262
ALARİK: I. 262
ALBİGENS (Innocent III.): I. 206; 219; 227-228
ALBERT, Charles: I. 196
ALFÖLD: I. 392; 394
ALMAN İMPARATORLUĞU: I. 38
ALMANYA: I. 69; 226
ALPLER: I. 41
ALTIN ORDU: II. 303-304; 396
AMBROSIUS: II. 344
AMERİKA: I. 54; 103
AMAZON: I. 100
ANADOLU: I. 66; 124
ANAGNİ: I. 228
ANASTASİUS: I. 199-200
AND DAĞLARI: I. 64
AND UYGARLIKLARI: I. 64
ANDROMEDEA: II. 402
ANGKOR: I. 122
ANNİBAL: I. 213-215; 251-252
ANTİGONE: I. 185
ANTİLİBANUS: I. 248
ANTİOHOS EPİPNANES: I. 252-253
ANTİNİNLER: I. 217
ANTONIUS: H. 297
APOLLİNARİS, Sidonios: I. 37; II. 345
APOLLON: I. 105; 109
APULİA: I. 253
ARABİSTAN: I. 103
ARAUKAN: I. 100
ARİSTANİKOS: I. 252
ARİSTO, Aristoteles: 172; 409
ARİSTOCULUK: I. 61
ARJANTİN: I. 103
ARKADYA: I. 187
ARKTİK: I. 144
ARNAVUTLUK: I. 100
ARTANABUS: I. 183-184
ARTAKSERKSES: II. 329
ARTEMİS: I. 105, 110
ARYANİZM: I. 262
ASSİSİ: I. 227
ASUR İMPARATORLUĞU: I. 60; 69
ASYA: I. 64
ATATÜRK: II. 451-452
ATAWULF: I. 262
ATİNA: I. 42-43; 124-125; 151; 186-187; 213; 243; 266; II. 483
ATLAS: I. 100
ATOM ÇAĞI: I. 68
ATTACUS: I. 252
ATTALİD: I. 252
ATTİKA: I. 124-125; 188
ATTİLA: II. 392; 394
AUGUSTUS: I. 63; 200; 217-218; 243; 255; II. 297; 357; 396
AVAR: I. 260
AVIGNON: I. 222; 228
AVRASYA: I. 103;
AVRUPA: I. 64; 105; 259
AVRUPA EKONOMİK TOPLULUĞU: I. 39
AVUSTRALYA: I. 100; 103
AVUSTRALYA—MACARİSTAN: I. 38
AYNULAR: I. 100
AZTEK İMPARATORLUĞU: I. 60

B

BABİL: I. 33
BAGBY, P.: I. 45; 48; 76
BAĞDAD: I. 131; 133
BAHR—EL CEBEL: I. 120
BAKALAR: I. 185
BALDER: I. 113-114
BALKANLAR: II. 299
BALTIK DENİZİ: II. 304
BASEL: I. 228
BASİL, I.: I. 205-206; 209
BASİL, II.: I. 210
BAŞKENTLER: II. 331-337
BATI UYGARLIĞI: I. 74-75; 99; II. 425; 427; 432-433; 442; 445-446
BEERSHEBA: I. 127
BENEDİCT, XI.: I. 223
BERBERİLER: I. 260; 299
BERGSON: I. 34; 149; 266
BİTİNYA: I. 126
BİZANS UYGARLIĞI: I. 55; 61
BİZANTİUM: I. 126; II. 485
BLOCH, Marc: I. 41
BOGOMİL: I. 205; 206
BOİOTYA: I. 124-125; 187
BOLONYA: I. 190
BONIFACE, VIII.: I. 228
BARİS HAN: I. 209
BORNEO: I. 100
BOSNA: I. 206
BOURBON'LAR: I. 41
BRAIDWOOD, R.U.: I. 53
BRAHMANLAR: I. 62
BROWNING: I. 194
BUDA (BUDDHA): I. 153; II. 372;
BUDİZM: I. 61; II. 366-368; 423
BULGARİSTAN: I. 205-206; 209
BULGARLAR: I. 63
BÜYÜK BRİTANYA: I. 39-40; 42; 44; 69

C

CAESAR: Bk. Sezar
CANALETTO: I. 194
CANNAE: I. 214-215
CANOSSA: I. 220; 224
CARPNAE: I. 215

CATHARIZM: I. 206
CENGİZ HAN: I. 133; II. 332
CENOVA: I. 42; 44; 195
CEZAYİR: I. 181
CHILDE: I. 76
CH'IN-HAN İMPARATORLUĞU: I. 60; 64; 66; 75; II. 389
CİLALITAŞ DEVRİ: I. 38; 63-64
CIVITAS DEI: II. 297
CİZVİTLER: II. 434-435
CLEMENT, III.: I. 219
COLERİDGE: I. 113
CONRADIN: I. 228
COSSA, Baldassere: I. 223
CRASSUS: I. 215
CROMWELL: I. 118
CYPRİAN: I. 168; 176
ÇAĞDAŞ UYGARLIKLAR: II. 449-470
ÇANG KAY—ŞEK: II. 437
ÇEKLER: I. 38
ÇİN: I. 63-64; 127; 145; II. 301; 338; 398; 432-441; 451; 469-470
ÇİN SEDDİ: II. 392
ÇİN UYGARLIĞI: I. 60; 74-75; 150; II. 316-317; 327; 363-364

D

DAMARATUS: I. 124
DAMOFİLOS: I. 253
DANİMARKA: I. 54
DANİMARKALILAR: I. 41
DANAE: I. 105; 108
DANTE: II. 482
DARWIN: I. 109
DAVUT: I. 212; 216
DAWSON: I. 45
DAYMONLAR: I. 105
DELOS BİRLİĞİ: I. 243
DEMOKRASİ: I. 30
DEMOSTHENES: I. 187
DETERMİNİZM: I. 168
DİARKİ: II. 342
DİCLE-FIRAT HAVZASI: I. 54; 64; 103
DİKAEARHOS: I. 176
DİLLER: II. 325-330; 490
DİNLER: II. 364-372
DİOGENES: I. 274
DIOCLETIANUS: I. 63; II. 396-397
DOGON: I. 175
DOĞU ORTODOKSLARI: I. 60; 91
DOĞU ROMA İMPARATORLUĞU: I. 63; 69; 91; 197; 201; 205; 210; II. 301
DOMİNİKEN: I. 206
DON NEHRİ: I. 259
DUHOBORLAR: I. 69
DÜNYA SAVAŞI, I.: I. 38
DÜNYA SAVAŞI, II.: I. 38; 181
EBUL HASAN EL—EŞARİ: I. 267
EDİRNE: I. 63; 201; 216
EFRAİM: I. 127
EGE UYGARLIĞI: II. 389
EJDERHA: I. 116
EKRON: I. 127
ELBE: I. 217
ELEAZER: I. 255
EL GRECO: I. 204
ELİHU: I. 115
EMEVİ İMPARATORLUĞU: II. 330
EMMANUELE, Vittorio: I. 217
EMPEDOKLES: I. 95
ENDÜSTRİYALİZM: I. 38
EPİKUROS: I. 61; 265; II. 378
EPİMETHEOS: I. 41
EPİROS: I. 258
ERMENİSTAN: I. 69
ESDRAELON: I. 127
ESSENLER: I. 265
ETRURYA: I. 253
ETRÜSKLER: I. 259
EUBOİA: I. 125
EUGENİUS, III.: I. 219
EUGENİUS, IV.: I. 229
EURİPİDES: I. 105; 109-110; 169; 185; 188
EVRENGZİB: II. 300
EVRENSEL DEVLETLER: II. 296; 310-311
EYUB'UN KİTABI: I. 108-110; 112-113; 117; 147

F

FANARYOTLAR: I. 129-130
FARİSİLER: I. 69
FAUST: I. 96; 105; 108-114; 116-117; 147
FİNİKE: I. 127
FERİSİLER: I. 182
FİLİP, II.: I. 213; 243; II. 485
FLORANSA: I. 42; 44; 190
FRANCIS: I. 226-227; 229-230
FRANK BEYLİKLERİ: I, 226
FRANKFURT NEHRİ: I. 45; 48
FRANKLAR: II. 401
FRANSA: I. 37-38; 41; 69; 136; 219
FRANSIZ İMPARATORLUĞU: I. 38
FRANSİSKEN: I. 206
FREDERICK, I.: I. 218
FREDERICK, II.: I. 218; 221; 221; 227-229; II. 485
FREDERICK, III.: I. 226-227
FREDERICK BARBAROSSA: I. 227

G

GAIUS GRACCHUS: I. 255
GAIUS SOLLIUS: II. 345
GALEN: Bk. Galinos
GALERIUS: I. 276
GALILE: I. 115; II. 442
GALINOS: II. 447
GALUPPİ: I. 194
GAMALİEL: II. 254
GANDİ: I. 153
GAZAN HAN: II. 424
HAZZE: I. 127
GEORGE, II.: I. 100
GIBBON, II.: II. 356
GILGAMIŞ: II. 401
GILEAD: I. 127
GIOTTO: II. 482
GOETHE: I. 105; 109-110; 116-117; 147
GOLYAT: I. 212; 216
GOND: I. 100
GOTLAR: I. 63; 259
GREGORİ, Büyük: I. 200-201; 206; 218; 227
GREGORİ, VI.: I. 220; 223
GREGORİ VII.: I. 223; 229
GREGORİ, IX.: I. 227; 229
GRETCHEN: I. 105; 108; 113; 116-117

GUPTA İMPARATORLUĞU: II. 318-319; 333; 423; 448
GÜNEY AMERİKA UYGARLIĞI: I. 60

H

HABİL: I. 114
HABEŞİSTAN: I. 136
HABSBURGLAR: I. 193; 195; II. 304
HAÇLILAR: I. 145
HALKİS: I. 42-43; 125
HAN İMPARATORLUĞU: II. 344
HEGEL: I. 95
HELEN UYGARLIĞI: I. 32; 55; 57-58; 60-62; 64; 74-75; 99; II. 357; 396; 404-405; 442-448; 462
HELENİK ÇAĞ: I 42-43
HELİOS: I. 183
HELLAS: I. 42; 124; 144; 148; 183; 186
HELLEDPONT: I. 183
HENRI, III.: I. 201; 217; 223
HENRI, IV.: I. 220-221; 224; 227
HERAKLES: II. 402
HERAKLİOS: I. 200-201
HEREDOTOS: I. 124; 126; 183-184
HERMON: I. 248
HERODOLUK: II. 429-431; 464-468
HESIOD: I. 114
HİRİSTİYAN CUMHURİYETİ: I. 219-220; 226; 228
HIRİSTİYANLIK: I. 32; 48; 55; 59; 61; 132; II. 457-460; 464-467; 486-488
HIRVATİSTAN: I. 38
HIRVATLAR: I. 38
HİKSOSLAR: II. 404
HILDERBRAND: I. 217; 219-222; 224; 226-227; 229
HİMETTOS: I. 124
HİMAYANA: I. 122
HİNDİÇİNİ: I. 100
HİNDİSTAN: I. 60; 131; 145; II. 442;
HİNDUİZM: I. 267; II. 422-423
HİNT SANATI: II. 448
HİNT UYGARLIĞI: I. 60; 99-100; 122
HİPPOKRATES: I 102
HİPPOLİTOS: I. 105; 108, 110; 113
HİTİT UYGARLIĞI: I. 99
HOBBES: I. 45
HODER: I. 113-114
HOLLANDA: I 38; 44; 69
HOMEROS: II. 402; 409
HONENSTAUFEN HANEDANI: I. 226; II. 484
HORASAN: I. 136
HSİA: I. 63
HUME: I. 64
HUNLAR: I. 260; II. 392; 394
HÜGNOLAR: I. 69; 71
HÜLAGÜ HAN: I. 133
HÜRMÜZ: II. 306
HÜSREV: I. 168; 189

I

IRAK: I. 131; 133; 145
IRKLAR: I. 98
INNOCENT III.: I. 206; 219; 226-228
INNOCENT, IV.: I. 221; 223-224; 227-228
INNOCENT, XI.: I. 229
ISPARTA: Bk. Sparta

İ

İBERYA: I. 195; 198; 251
İLLİRYA: I. 206; 258
İNDUS: I. 103
İNCİL: I. 105; 107; 182; 184; 217; II. 487
İNGİLİZ İMPARATORLUĞU: I. 38
İNGİLTERE: I. 40-41; 219
İNKALAR: I. 100; II. 329; 442
İPSİLANTE: I. 130
İRAN: I. 131; 151
İRANLILAR: II, 446
İRENE: I. 189
İSA: I. 153; 182; 254; 277
İSİS: I. 32
İSKANDİNAVYA: I. 41; 105; 114; 218
İSKENDER: Büyük: I. 32; 151; 213; 252; 255; 258; II. 442
İSKİTLER: I. 103; 145
İSKOÇLAR: I. 71
İSLAM, İSLAMİYET: I. 32; 69; 75; II. 368-370; 422; 446; 457
İSPANYA: I. 44, 260
İSRAİL KRALLIĞI: I. 69
İSTANBUL: I. 63; 124; 205; 209; 211; II. 302
İSVİÇRE: I. 38; 192
İTALLER: I 258
İTALYA: I. 41-42; 44
İTURYA: I. 248
İVAN: Çar: II. 304 İZMİR: I. 124
İZMİR: I. 124

J

JAMES, William: I. 113
JANUS: I. 178
JAPON UYGARLIĞI: I. 75; II. 323
JAPONYA: I. 60; 127; II. 432-441
JOHNSON, Dr.: I. 45
JOZEF, İmparator: II. 485
JUGURTNA: I. 259
JULLIAN, Camille: I. 36-40; 125
JULLIANUS (Jülyen): I. 188
JUSTINIANUS (Jüstinyen): I. 63; 200-201; 210

K

KABİL: I. 114
KABİLE: I. 100
KAHİRE: II. 457
KALABRİYA: I. 204
KALKEDON: I 125-126
KALKOLİTİK: I. 46
KAMU HİZMETLERİ: II. 337-345
KANADA: I. 69
KANDİYE SAVAŞI: I. 193
KAPADOKYA: I. 210
KARAKURUM: I. 133; 147
KARİYE: I. 204
KARLOMAN (Şarlman): I. 198; 200; 209; 219; 224; II. 302
KAROLİNYEN İMPARATORLUĞU: I. 66-67; 209
KARTACA: I. 200; 251; 253; 259

KARTACALILAR: I. 151
KARYA: I. 258
KASSANDRA: I. 116
KATİLİN: I. 253
KAVİMLER GÖÇÜ: II. 423
KALTLER: I. 259
KERALA: I. 132
KEYAKSAR: I. 151; 183; 185
KİMBRİ: I. 248; 259
KİRİNE: 252
KLEOMENES: I. 255
KOLORADO: I. 103
KONFUÇYUS: I. 61; 63-64; 265; II. 316
KONSTANS KONSEYİ: I. 223; 228
KONSTANTİN, I. (Büyük): I. 63; 200-202; 210
KANSTANTİN, V.: I. 201; 210; II. 486
KONSTANTİNOPOLİS: II. 304
KOPAN: I. 122
KOPERNİK (Copernicus): II. 442
KORE: I. 127; 181
KORE UYGARLIĞI: I. 75
KORİNT (Korintos): I. 42-43
KORİNTOSLULAR: I. 277
KREON: I. 185
KREUSA: I. 105
KREOBER, A.L.: I. 45; 48
KROESUS: I. 183
KRONOS: I. 147
KSENOPHANES: I. 30; 187
KUBİLAY HAN: II. 312; 332
KUDÜS: I. 68; 115; 232; 254
KUR'AN: II. 457
KURUS: I. 187
KUTSAL ROMA İMPARATORLUĞU: I. 39; 209; 222; 224
KÜLTÜR DEVRİMİ (Çin): II. 451
KÜRDİSTAN: I. 137

L

LANGEDOC: I. 226
LATERAN ANTLAŞMALARI: I. 229
LATIUM: I. 125; 258
LEGHORN: I. 195
LEIBNIZ: I. 46
LELANT OVASI: I. 125
LENİN: I 153; II. 451
LEO, III.: I. 209
LEO, IX.: I. 223-224
LEON: I. 219
LEVANTENLER: I. 131
LOIRE: I 260
LOMBARDİYA: I. 195; 219
LOUIS: Ermiş: I. 216
LOUIS, XIV. I. 205
LOUIS, XIX.: I. 229
LUTHER: II. 363
LOKİ: I. 109; 111; 113; 114
LUCRETIUS: I. 168; 184; II. 307; 378
LUKA: I. 184
LÜBNANLILAR: I. 71

M

MACCHIAVELLI: I. 196
MAGENTA: I. 196
MAGİ: I. 99
MAHAYANA: I. 61; II. 371; 487, 489
MAKEDONYA: I. 124-125; 151; 187; 258
MAMMON: I. 224
MANÇULAR: II. 395
MANÇURYA: I. 255
MANFRED: I. 223; 228
MANİHEİZM: I. 32
MANİN: I. 196
MANSURE SAVAŞI: I. 216
MARCUS AURELIUS: I. 172; 217; 263; II. 311
MARGARET: I. 113
MARIANUS: I. 117
MARIE–ANTOINETTE: I. 274
MARIUS: I. 253; 259
MARKSİZM: II. 431; 451; 512
MARX: I. 248
MATILDA: I. 219
MAURYA İMPARATORLUĞU: I. 60; II. 319; 332
MAVERAÜNNEHİR: I. 132; 136; II. 446; 448
MAVROMİHALİS: I. 130
MAYA UYGARLIĞI: I. 121
MAYALAR: I. 100
MADUSA: II. 401
METISTOFELES: I. 105; 109-111; 113-114; 116
MEGABAZUS: I. 126-127
MEGALO İDEA: II. 302
MEHMET ALİ PAŞA: II. 453
MEKSİKA: I. 121; II. 434
MEMLUKLER: I. 216
MENANDER: I. 175
MENCIUS: I. 265
MEREDITH: I. 175
MEROE: I. 75
MERYEM: I. 117
MEYER, Edvard: I. 33
MEZOLİTİK: I. 46
MEZOPOTAMYA: I. 50; 54; II. 423; 446
MISIR: I. 32; 54; 60; II. 453-454
MISIR UYGARLIĞI: I. 32; 64; 66; 103; II. 376; 404
MILANO: I. 42; 44; 190; 196
MİMARLIK: II. 496-497
MİMESİS: I. 91; 175; 179
MİNG: I. 62
MİTRAİZM: I. 32
MİTRİDATES: I. 252
MOĞOL İMPARATORLUĞU: I. 133; II. 519
MOĞOLLAR: I. 145
MOLOKANLAR: I. 69
MOMMSEN, Theodore: I. 30; 32
MONOFİZİTLER: I. 69; 133; 131; 137; II. 446; 501
MORA: I. 69
MORMONLAR: I. 129
MOSKOVA: II. 427
MOSKOVA İMPARATORLUĞU: I. 60
MUAVİYE: I. 248; II. 321
MUHAMMED: II. 369; 378
MURAT BEY: I. 216
MUSA: II. 487.
MUSEVİLİK: Bk. Yahudilik
MÜSLÜMANLIK: Bk. İslâm

N

NABLUS: I. 69
NABUKADANEZZAR: I. 69
NAHR-BEŞİR SAVAŞI: I. 216
NAPOLEON: I. 118; 194; 216; II. 513
NASTURİLER: I. 69; 131-132; 137; II. 446

NEEDHAM: I. 49
NEMESİS: II. 402-403
NEOLİTİK: I. 46; 49; 53-54; 66-67; 71; 95; 153
NEOPLATONİZM: I. 59; 61; 264
NIETZSCHE: I. 109
NİKEA: I. 262
NİKEA KONSEYİ: II. 501
NİKETOROS FOKAS: I. 210-211
NİKODİMOS: I. 277
NİKOMEDYA: I. 63
NİL: I. 50; 54; 103
NİOBE: I. 92
NİRVANA: I. 173; II. 371
NONKONFORMİSTLER: I. 129
NORMANLAR: I. 41; 221; 223
NORVEÇ: I. 38
NOVARA: I. 196
NUMİDYALILAR: I. 259

O, Ö

ODDYSSE (Odüsseus): I. 115
OİDİPOS: I. 185
ARFEUS: I. 178
ODİN: I. 115-117
ORİGEN: I. 114
ORONTES: I. 127
ORTA AMERİKA UYGARLIĞI: I. 60; 64
ORTODOKSLUK: I. 57; 58; 61; 129; 131; 197; 205-206
OSKA KABİLELERİ: I. 258
OSMANLI İMPARATORLUĞU: I. 38; 64; 129; II. 300-303; 313; 319; 327; 342; 423; 425; 452; 464
OSTROGOTLAR: I. 248
OTTO, Büyük: I. 213; 224
OTTO- Brunswick'li: I. 226

ÖGEDEY HAN: I. 147
ÖKÜZ-İNCİ HAVZASI: I. 136

P, Q

PADUA: I. 196
PALENKUE: I. 122
PALEOLİTİK: I. 46; 50; 54; 95; 104; 133; II. 513
PALİGENESİA: I. 248
PANG, Han-Liu: I. 63
PAPALIK: I. 39
PAİRUS: I. 33
PARNES DAĞI: I. 124
PARSİLER: I. 131; 71
PAUL, VI.: I. 230
PAULİSYENLER: I. 205-206
PAULOS: I. 182; 188; 254-255; 277
PAX AUGUSTA: II. 305
PEARL HARBOR: II. 440
PELOPONES SAVAŞLARI: I. 187-188; 213; 251; 258
PENTELİKOS: I. 124
PENTHEUS: I. 185
PEPEN: I. 219
PERİKLES: I. 42; 169; 186
PERRY, Komodor: II. 437-438
PERS İMPARATORLUĞU: I. 32; 69; 151; II. 318; 448
PERSAE: I. 185
PERSEUS: II. 401
PERSLER: II. 329
PETRARCA: II. 482
PETRO, Büyük: I. 209; II. 304; 429; 453
PETROS: I. 255
PHAEDRA: I. 113
PHARSALOS: I. 215
PHEDİAS: I. 169
PIEMONTE: I. 195-196
PIUS: VII.: I. 229
PIUS: IX.: I. 229; 230
PIUS: XI.: I. 229
PLASTİK SANATLAR: II. 490-498
PLATEA: II. 521
PLATON: I. 116; 124; 169; 172; 177; 185; 187-188; 266
PLATONCULUK: I. 61
PROLETERYA: I. 250; 255
PROMETHEUS: I. 41; 92; 147-148; 150; 176; 179; 181
PRUSYA: I. 47; 217
PO OVASI: I. 251
POLİBIUS: I. 187-188; II. 519
POLİKRATES: I. 183
POMPEİ: I. 259
PONTUS: I. 252
PORTEKİZ: I. 38
POSEİDON: I. 183
PSUHE (Psike): I. 105
PTOLEMAİOS: I. 32; 69; 252
PTOLEMİOS İMPARATORLUĞU: I. 32-33
PÜRİTENLER: I. 129

QUAKERLER: I. 69; 71
QUEENSLAND: I. 103

R

RAGNAROK: I. 110; 115-116
RANKE: I. 32
RESUL: I. 188
REN NEHRİ: I. 218; 259
RHONE: I. 260
RİF: I. 100
RİO GRANDE: I. 103
ROMA: I. 219
ROMA İMPARATORLUĞU: I. 32; 38; 58-59; 65-67; 69; II. 297; 325; 344; 356; 363; 396; 485
ROMAGNA: I.219
ROMANOFLAR: I. 193
ROMANYA: I. 69
ROMEN DİOJEN: I. 210
ROUSSEAU, Jean-jacques: I. 265; 271
RÖNESANS: II. 482; 490; 499
RUS UYGARLIĞI: I. 99; 133
RUSYA: I. 60; 245, II. 346; 425; 427; 429-431

S, Ş

SAINT-SIMON: I. 95
SALAMİS: II. 524
SALERNO: I. 221
SAN PETRO (Sen Piyer? Kilisesi: I. 220-221
SAMARYALILAR: I. 69; 134
SARON KÖRFEZİ: I. 124
SASANİ İMPARATORLUĞU: I. 69
SAVOIE (Savua): I. 195
SCHLIEMANN: II. 514
SELANİK: I. 124
SELEVKOS: I. 32-33; 252

SELEVKOS KRALLIĞI: I. 32-33; 69; 259; II. 316
SELİM, Yavuz: II. 317
SEMELE: I. 105
SEPTIMUS SEVERUS: II. 396
SERGIUS: I. 200-201
SERTORIUS: I. 253
SEVERUS: Alexander: I. 276
SEYLAN: I. 122
SEXTUS POMPEIUS: I. 253
SEZAR (Caesar): I. 37; 63; 202; 255; 259; II. 324; 357; 379; 384
SHELLEY: I. 30; 173
SHYLOCK: I. 111
SIRPLAR: I. 38
SİBİRYA: I. 69
SİCİLYA: I. 42; 125; 151; 252-253
SİDDHARTA GAUTAMA (Buda): I. 275
SIENA: I. 190
SIEGFRIED: II. 402
SIGISMUND: I. 223
SIMON: I. 209-211; 243
SİRAKÜZA: I. 151; 258
SİYONİZM: II. 464
SLAVLAR: II. 389
SLOVAKLAR: I. 38
SLOVAKYA: I. 38
SOFOKLES: I. 185
SOKRATES: I. 116; 169; 187-188
SOLON: I. 243
SPARTA (Isparta): I. 42-43; 151; 187; 255
SPARTA SAVAŞLARI: I. 213
SAPTACUS: I. 253
SPENCER, Herbert: I. 95
STALİN: II. 451
STOACILIK: I. 61
STUART SÜLALESİ: I. 41
SULLA: I. 187
SUMATRA: I. 100
SUN YAT-SEN: II. 437
SURİYE: I. 69; 115; 151; 184; 252; 259; II. 299; 423; 425, 496
SURİYE DİLİ: II. 516
SURİYE İMPARATORLUĞU: I. 60
SURİYE UYGARLIĞI: I. 32; 60; 127
SÜMER: I. 54
SÜMER-AKAD: II. 320
SÜMER UYGARLIĞI: I. 60; 66
SÜMER YAZISI: II. 516

ŞAM: I. 127; 133; 248
ŞANG: I. 63
ŞEYTAN: I. 105; 107; 109-110; 112; 220
ŞİLİ: I. 100

T

TACITUS: II. 397
T'ANG: I. 62; 133
TANRI: II. 499; 502; 512
TAOİZM: I. 60; 267
TARENTIUM: I. 258
TARİH: II. 503; 511; 518
TARSUS: I. 182
TATARLAR: I 103
TEBAİ: I. 42; 213; 217
TEKTANRICILIK: II. 446
TEKVİN: I. 105; 107; 109-110; 114
TESELYA: I. 258
TEVRAT: I. 105; II. 487
THEODORIC: I. 248; 262
THEODOSİOS: I. 199-200
THEOKRİTOS: I. 274
THOR: I. 116
TIBERIUS GRACCHUS: I. 251; 255
TIBULLUS: II. 297
TIERRA DEL FUEGO: I. 100
TİMURLENK: II. 423
TINTORETTO: I. 194
TIZIANO (Titian): I. 194
TOKUGAVA ŞOGUNATA: I. 265
TOLTEKLER: I. 100
TOLEDO: I. 204
TOPLUM: I. 50; II. 513
TOSKANYA: I. 195; 218
TOURS: I. 260
TÖTONLAR: I. 248; 259-260; II. 389
TRAINAUS (Trajan): I. 63
TRAKYA: I. 42; 125-127; 258
TRANSKAFKASYA: I. 69
TROYA: I. 172; II. 514
TUKÜDİDES: I. 169; 188; 250; II. 518
TÜRKLER: I. 145
TÜRK-ROMA İMPARATORLUĞU: I. 63
TÜRK-RUS SAVAŞI: II. 299

U, Ü

ULAŞTIRMA: II. 319
UMBRİYA: I. 219
UR: I. 60
URDU DİLİ: II. 327
UYGARLIKLAR: I. 55; 57; 74; 91; 139; 155; 231; II. 404-409; 422-426; 471
UZAK DOĞU UYGARLIĞI: I. 60

ÜÇÜNCÜ DÜNYA: II. 455
ÜRDÜN: I. 127

V

VALENS: I. 215
VALERIAN: I. 215
VANDALLAR: II. 404-405
VATİKAN: I. 229
VEDDAHLAR: I. 100
VENEDİK: I. 42; 44; 186; 192; 195-196
VENEZUELLA: I. 103
VENUS: I. 224
VERGILIUS: I. 172; II. 491
VİKİNGLER: I. 145; II. 401
VİYETNAM: I. 181
VİZİGOTLAR: I. 260; 262; II. 401

WELLS, H.G.: I. 32
WHITEHEAD, A. n.: I. 45
WU—Tİ: I. 66

Y

YAHOVA: II. 317
YAHUDA: I 252-255
YAHYA: I. 227
YAKUB: I. 182
YAHUDİLER: I. 64; 71; 131; II. 446; 502

[illegible] AKADEMİSİ KÜTÜPHANESİ [illegible]

YAHUDİYE KRALLIĞI: I. 69
YANG: I. 65; 95; 108; 111; 116; 149; 173; 179; II. 522
YANGÇU: I. 265
YANGTSE: I. 100
YENİ BABİL İMPARATORLUĞU: I. 60; 69
YENİ DÜNYA: II. 460-462
YENİ OSMANLILAR: II. 301
YEZEREEL: I. 127
YILAN: 105; 110; 114
YIN: I. 65; 95; 102; 108; 111-113; 116-117, 149; 173; 179; II. 522
YIN YANG: II. 489
YUAN: I. 62
YUGOSLAVLAR: I. 38
YUHANNA: II. 522
YUNANİSTAN: I. 42; 100; 151; 251; 258

Z

ZENON: I. 199; 200; 264; 275; II. 445
ZERDÜŞT: I. 109; 133
ZERDÜŞTÇÜLÜK: II. 316; 444
ZEUS: I. 105; 147-148; 183; II. 405-406